

ADİL BABAYEV

ƏSƏRLƏRİ

ON YEDDİ CİLDDƏ

II CİLD

**PUBLİSİTİKAYA VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞA
AİD MƏQALƏLƏR**

BAKİ – 2023

Redaktor: akad. **Nizami CƏFƏROV**

Babayev Adil Məhəmməd oğlu. Əsərləri. 17 cild. II cild

Kitabda müəllifin 1962-ci ildən 2023-cü ilə qədər publisistikaya və ədəbiyyatşünaslığa aid yazmış olduğu məqalələr daxildir.

Adil Babayev, 2023

“MSV NƏŞR” nəşriyyatı, 2023

DƏDƏ QORQUD REPRESSİYA TUFANINDA

1937-ci ildən başlayaraq Dədə Qorquda qarşı repressiya hücumları başladı. 1951-ci ildə bu hücum artıq dövlət səviyyəsində aparıldı. Azərbaycan KP MK-nın 1951-ci il mayın 24-də keçirilən plenumunda MK-nın birinci katibi özünün hesabat məruzəsində demişdi: *“Bəzi ədəbiyyatşünaslar və yazıçılar siyasi sayıqlığını və məsuliyyət hisslərini itirərək uzun müddət ərzində bu təhlükəli, xalqa zidd olan kitabı Azərbaycan dastanı adı altında təbliğ etmişlər. “Dədə Qorqud” xalq dastanı deyil. O, əvvəldən axıra kimi Azərbaycan torpaqlarına qatil və soyğunçu kimi gəlmiş oğuz köçəri tayfalarını idarə edən yuxarı təbəqələrin tərifiyə həsr olunub. Kitab büsbütün millətçilik zəhərinə hopdurulmuşdur. O, müsəlmanlara qarşı deyil, başqa dinə mənsub olan, əsasən də qardaş gürcü və erməni xalqına qarşı yönəldilmişdir. Bu kitabın nəşr olunması Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası rəhbərliyinin və Ədəbiyyat İnstitutunun kobud səhvi hesab edilməlidir”*. (“Kommunist” qəzeti 26 may 1951). Bundan sonra ovaxtkı Azərbaycan K(b)P MK katibi Həsənov da “Dədə Qorqud” və onu tənqid edən Mir Cəfər Bağırovun səsinə hamıdan əvvəl cavab verdi. O, “Kitabi-Dədə Qorqud”un xalqa zidd düşmən əsər olduğunu partiyanın kəşfi adlandırırdı. Bayağı fikirlər dünyasında qanad çalan başqa partiya funksionerləri kimi Həsən Həsənov da belə düşünürdü: *“Sənaye şəhəri haqqında, fəhlə sinfinin həyatı haqqında, elm və istehsalatda yeniliklər yaradanlar haqqında, kolxoz kəndinin adamları haqqında, qabaqcıl sovet ziyalıları*

haqqında, xalqların Stalin dostluğu haqqında, Zaqafqaziya xalqlarının öz azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda, sovet hakimiyyəti uğrunda birgə mübarizələri haqqında böyük əsərlər yaratmaq Azərbaycan yazıçılarının mübariz vəzifəsidir. Azərbaycan yazıçıları bununla əlaqədar olaraq sosialist realizmi üsuluna dərinlən yiyələnmək uğrunda, öz bədii yaradıcılıq ustalığını təkmilləşdirmək uğrunda daim mübarizə aparmalıdır”¹.

MK katibi Həsən Həsənov Azərbaycan yazıçılarının bu sahədəki vəzifələrini müəyyənləşdirərək “Pravda” qəzetinin 1951-ci il 7 may nömrəsində yazırdı:

“Xalqına tamamilə yabançı olan və sırf mürtəcə xarakter daşıyan “Dədə Qorqud” kitabı da bu qəbildən idi. Respublikanın partiya təşkilatı, Zaqafqaziyanın qardaş xalqlarına qarşı milli ayrışçılıq və ədavət ruhunda olan bu kitabın zərərli, xalqa zidd mahiyyətini ifşa etmək vəzifəsini Azərbaycan ədəbiyyat ictimaiyyəti qarşısında çox kəskin şəkildə qoydu”.

“Dədə Qorqud” kitabı ilə əlaqədar olaraq SSRİ Sovet Yazıçıları İttifaqı rəhbərliyinin yanlış mövqə tutduğunu qeyd etmək lazımdır. SSRİ Sovet Yazıçıları İttifaqının rəhbərliyi bu kitabın zərərli mahiyyətini ifşa etməklə Respublika Yazıçıları İttifaqına kömək etmək əvəzinə 1948-ci ildə xüsusi müşavirə çağırmaq və “Dədə Qorqud”un hansı millətə məxsus olduğu barədə mübahisələr təşkil etmək istəyirdi. Azərbaycan K(b)P Mərkəzi Komitəsi qəti surətdə belə bir cəhdə qarşı çıxdı.

¹ Ədəbiyyat qəzeti. 1951, 26 iyul

“Dədə Qorqud” kitabının bir çox illər ərzində ifşa edilməmiş qalması və bundan əlavə Azərbaycan xalqının “vətənpərvərlik” yaradıcılığı kimi təbliğ edilməsi bir daha göstərir ki, Azərbaycan ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığı sahəsində hələ ciddi nöqsanlar vardır. Respublikanın partiya təşkilatı ictimai-siyasi və fəlsəfi fikrin tarixinin öyrənilməsində bir sıra burjua millətçiliyi meyllərini ifşa etdi.

Vaxtilə “Kitabi-Dədə Qorqud” bizimdir deyən ermənilər də bu əsərdən üz çevirib onu çirkaba atdılar. Bakıda erməni dilində nəşr edilən “Kommunist” qəzetinin redaktoru N.Əmirxanyan M.C.Bağirovun tənqidi məruzəsindən oğurladığı cümləni belə verirdi:

“Öz-özlüyündə aydındır ki, əgər ədəbi tənqidçilərimiz, ədəbiyyat cəbhəsi rəhbərləri və mətbuat işçiləri öz vəzifələri başında durmuş olsaydılar, bu kitab yayılmazdı və onun təbliğatçıları vaxtında ifşa edilərdilər”.¹

Məsələ ciddiləşirdi. Hər vasitə ilə Dədə Qorqud bizimdir deyənlər indi ondan imtina edirdilər. Bəzi alimlər ifrata varib “Azərbaycan variantlı” Dədə Qorqudun Qafqazda zibilləndiyini yazırdılar. M. Kosayev və B.Karriyev əvvəlcə bu əsəri özlərinə çıxardı. Sonra partiya orqanları onu tənqid etdiyi üçün iddia buradan Qafqaza köçmüş və orada da müxtəlif zərərli qatlarla zibillənmişdir (“Azadlıq” qəzeti, 21 may 1999).

Hörmətli alimlər M. Kosayev və B.Karriyev heç bir misal göstərə bilmir ki, bizim variant budur, Qafqazın “zibili” isə budur.

¹“Kommunist” qəzeti. 29 may, 1951.

Türkmənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi O.Şıxmuradov da bolşevik üsulu ilə Dədə Qorquda qarşı hücum edərək 1951-ci ilin sentyabrında demişdi:

“Türkmən xalqına yad olan “Qorqud Ata”nın təbliğ olunmasında və yayılmasında Respublika Yazıçılar İttifaqının, Türkmən Dövlət Nəşriyyatının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun, Maarif Nazirliyinin rəhbərlərini siyasi sayıqlıqlarının aşağı olmasında günahlandırmış və onların bir çoxunu cəzalandırmışdır: *“Aşqabad partiya fəallarının yığıncağında (fevral, 1952), K(b)P-nin XI qurultayında (sentyabr, 1951), K(b)P MK plenumunda (yanvar, 1953) və başqa yığıncaqlarda “Dədə Qorqud”u Türkmənistanda nəşr edən, onun haqqında araşdırmalar aparan, qədim türkmən folkloru ilə məşğul olan Məti Kosayev, Baymühəmməd Kərriyev, O.Abdalov, A.Kekilov kimi görkəmli alimlər “xalq düşməni” adlandırıldı”*¹

Repressiya tufanı SSRİ miqyasında ən güclü şəkildə Azərbaycanda təzahür edirdi. Çünki burada rəhbərlik daha qəddar idi. Azərbaycan Dövlət Universiteti yuxarıya yazdığı məktubda bildirdi ki “Dədə Qorqud” bütün tədris proqramlarından və elmi araşdırmalar sferasından çıxarılmışdır. Hətta “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili mövzusunda yazılmış hazır dissertasiya (müəllifi Şəki şəhər məktəbinin müəllimi Sadəddin Xəlilov və elmi rəhbəri prof. Ə.M.Dəmirçizadə) işi ləğv edilmişdir.² Bundan sonra tənqid hədəfinə silah tuşlayan həm də məcburi alimlər oldu.

¹ “Azadlıq” qəzeti 21 may.1999

² MDA. Fond 1640 qovluq 4. səh 65

Buna görə də Azərbaycan yazıçılarının ümumi yığıncağı Dədə Qorquda qarşı böyük mübarizə və hətta təhqir meydanı oldu. Yazıçıların ümumi toplantısı keçirildi. Orada deyilirdi:

Partiyamız ədəbiyyatın və ictimai-fəlsəfi təfəkkürün öyrənilməsindəki burjua millətçilik meyllərini ifşa edərək bizi burjua millətçiliyinin hər cür təzahürlərinə qarşı bolşevik barışmazlığı ruhunda tərbiyə edir. Klassik irsin öyrənilməsi sahəsindəki burjua millətçilik təhriflərinə qarşı mübarizə aparan Azərbaycanlı tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslarımız və dilçilərimiz ədəbiyyat və dil sahəsindəki burjua millətçilik təzahürünə qarşı mübarizədə barışdırıcı mövqe tutur, klassik irsi izah etmək işində burjua millətçiliyinin təzahürlərini ardıcıl surətdə ifşa etmirlər.

Bunu belə bir fakt aydın surətdə sübut edir ki, pantürkistlər tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatının qədim abidəsi kimi qələmə verilən “Dədə Qorqud” eposunun mürtəcə burjua millətçilik mahiyyəti son zamanlaradək ifşa edilməmişdir.

“Dədə Qorqud” eposunun Azərbaycan xalqı ilə, onun tarixi folkloru və dili ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. “Dədə Qorqud”da Azərbaycan xalqı üçün yabançı olan həyat tərz, adət və ənənələr təsvir edilmişdir. Eposda təsvir olunan adamlar azərbaycanlılar deyil, oğuz qəbilələrinin Qafqaza soxulmuş yuxarı təbəqələrinin nümayəndələridir. “Dədə Qorqud” eposunun “qəhrəmanları” soyğunçuluq və basqıncılıqla məşğul olan, Zaqafqaziya xalqlarına qarşı ədavət və dini fanatizmi qızıqdıran oğuz xanları və bəyləridir. Eposun məzmunu və ideyası Zaqafqaziya xalqları arasında əsrlərdən bəri

davam edən dostluğa ziddir və bu sovet adamlarının dostluq və qardaşlıq ruhunda tərbiyə edilməsinə yardım göstərə bilməz.

“Dədə Qorqud” eposunun açıqdan-açığa mürtəcə və burjua millətçilik mahiyyəti daşmasına baxmayaraq, bəzi ədəbiyyatşünaslar və dilçilər, xüsusilə H.Araslı və Ə.Dəmirçizadə bu eposu geniş, “görməli” ədəbi abidə kimi Azərbaycan xalqının X və XI əsrlərdə yaranmış abidə kimi təbliğ etməyə başlayaraq onu Azərbaycan xalq yaradıcılığının həyat tərzini, adət və ənənələri haqqında guya ən mötəbər təsəvvür yaradan “çox böyük tarixi abidə” kimi qələmə verirdilər. “Dədə Qorqud”un mətnini nəşr edən H.Araslı eposun yalnız ideyasını deyil, onun dilini də saxtalaşdırmış və Azərbaycan dilinə süni surətdə uyğunlaşdırmışdır.

Dəmirçizadə isə Azərbaycan dilinin tarixi sahəsindəki öz “tədqiqatçılıq” fəaliyyətində bu “eposa” əsaslanaraq Azərbaycan xalqını gəlmə bir xalq kimi, onun dilini isə oğuz-qıpçaq ünsürlərinin qarışığı kimi qələmə vermişdir. Dəmirçizadə bununla kifayətlənməyərək uşaqlar üçün “Qaraca çoban” adlı zərərli pyes yazmış və Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası üçün xüsusi konsert proqramı tərtib etmişdir.

Yazıçı M.Rzaquluzadə “Dədə Qorqud”un bir neçə rəvayəti üzərində işləmiş və “El gücü” adlı hekayələr kitabı nəşr etdirmişdir.¹

¹ “Ədəbiyyat” qəzeti, 5 may 1951, №13

Yığıncaqda Yazıçılar İttifaqının sədri Mirzə İbrahimov da çıxış edərək öz “səhvlərini” etiraf etdi və göstərdi ki, “Dədə Qorqud” eposunun qiymətləndirilməsində mən və S. Vurğun ciddi səhvlər buraxmışıq.

Alimləri məcbur edirdilər ki, Sov İKP MK-nın mövqeyini müdafiə etməlisiniz. Ona görə də filoloqlar bu sahədə müəyyən mənada yarışa girirdilər ki, MK-nın qara siyahısına düşməsinlər. Buna görə də prof. Cəfər Xəndan və filologiya elmləri namizədi Mirzəağa Quluzadə Ümumittifaq miqyasında “Dədə Qorqud”u ifşa etmək məqsədilə “Литературная газета”nın 7 iyun nömrəsində “Xalqa zidd bir kitab haqqında” adlı məqalə ilə çıxış etdilər. Məqalədən geniş sitatı veririk (tərcüməsi “Ədəbiyyat” qəzetinin 17 iyul 1951-ci il nömrəsində verilmişdir) məqalədə oxuyuruq:

Azərbaycan K(b)P MK-nın katibi M.C.Bağirov yoldaş Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının XVIII qurultayındakı hesabat məruzəsində “Dədə Qorqud” kitabı haqqında demişdir: “Bəzi ədəbiyyatşünaslar və yazıçılar siyasi sayıqlığını və məsuliyyət hissini itirərək uzun illər ərzində bu zərərli, xalqa zidd kitabı Azərbaycan eposu adı ilə təbliğ etmişlər. “Dədə Qorqud” xalq eposu deyildir. Bu kitab başdan-başa soyğunçuluq və qırğın məqsədilə Azərbaycana gələn oğuz köçəri tayfalarının hakim yuxarı təbəqəsini tərifi etməyə həsr edilmişdir. Bu kitab tamamilə millətçilik zəhəri ilə doludur, müsəlman olmayan başqa xalqlara, əsasən qardaş gürcü və erməni xalqlarına qarşı yazılmışdır”.

“Dədə Qorqud”un “qəhrəmanları” kimlərdir?

Vaxtlarını qarətkarlıqda, quldurluqda, ovda keçirən yuxarı təbəqədən olan feodallar bəylərdir. Köçəri qəbiləsinin başçısı – Bayındır xan ən zəngin feodaldır; onun yeznəsi Salur Qazan da belə bir feodaldır. Bu “qəhrəmanlar” vəhşi talanlarla və dinc qonşu xalqlar üzərinə ermənilər və gürcülər üzərinə basqın etməklə öz sərvətlərini artırmışlar. Onlar nəinki talan etmişlər, həm də öz qonşularını – müsəlman olmayan xalqları amansızcasına qırmışlar.

Oğuz bəyləri kitabda yalnız ona görə “qəhrəmanlar” deyə qələmə verilir ki, onlar “kafirlər”in başlarını kəsir, qanını axıdır, qarət edir və onların var-yoxunu əllərindən alırlar.

“Dədə Qorqud” eposunun “qəhrəmanları” hərbi səfər ərəfəsində dini ayinlər icra edirlər. Kitabın hər bir fəsli dua ilə qurtarır.

Kitabda yeganə bir əməkçi adamın – çobanın obrazı vardır. Bu obrazın təsviri isə “Dədə Qorqud”un sinfi mahiyyəti haqqında, bu kitabın xalqa nə qədər zidd bir ruhda olması haqqında olduqca aydın təsəvvür verir.

Bu “nəzəriyyə” Ə.Dəmirçizadəyə ona görə lazım idi ki, o, “Dədə Qorqud”u Azərbaycan əsəri elan etsin. Ə.Dəmirçizadə Marrın “Dilin stadial inkişafı” nəzəriyyəsinə istinad edərək Azərbaycan xalqını gəlmə xalq, onun dilini isə oğuz-qıpçaq ünsürlərinin qatışığı elan etmişdir.

Ə.Dəmirçizadə bu qüsurlu tədqiqatları ilə kifayətlənməyərək, 1945-ci ildə “Dədə Qorqud” motivləri əsasında burjua milliyyətçiliyi ruhunda pyes yazmış və oğuz qəbilələrinin feodal, patriarxal təbəqələrini idealizə etmiş, tarixi həqiqəti kobudcasına təhrif etmişdir.

“Dədə Qorqud” kitabını diqqətlə oxuduqda, burada öz əksini tapan yarım köçəri patriarxal qəbilə həyatının XI əsrdə Azərbaycan xalqının həyatı olmadığını görmək çətin deyildir. Çünki o dövrdə Azərbaycan artıq özünün inkişaf etmiş şəhər mədəniyyəti, ədəbiyyatına, memarlıq sənətinə və sairəyə malik idi. XI əsrdə Azərbaycanın ictimai-iqtisadi həyatı “Dədə Qorqud” kitabında öz əksini tapan oğuzların, qıpçaqların feodal-qəbilə həyatına qətiyyənlə oxşamır.

Azərbaycan mədəniyyətinin bu xalqa zidd, zərərli əsərlə “zənginləşdirmək” üçün H.Araslı və Ə.Dəmirçizadə kitabın dilini saxtalaşdırmış, oğuz dilinin qrammatikası ilə əvəz etməyə çalışaraq, onu süni surətdə “azərbaycanlaşdırmışdır”.

Bu kitabın Azərbaycan eposu adı ilə təbliğ edilməsi ədəbiyyatımıza, tariximizə və dilçiliyimizə ciddi zərər vermişdir. Bu kitab dil və ədəbiyyat sahəsində xalqımızın qədim dilini və qədim xalq yaradıcılığını öyrənməyə mane olmuşdur. Dilşünaslarımız müasir Azərbaycan dilinin əmələ gəlməsini aydınlaşdırmaq üçün uzaq keçmişə tədqiq etmək əvəzinə, XI əsrlə məşğul olmuşdur.

Lakin Stalin yoldaşın ümumxalq dilinin inkişafı haqqındakı dahiyənə göstərişlərindən çıxaraq, cəsarətlə demək olar ki, müasir Azərbaycan dilinin tarixi kökləri XI əsrdən xeyli əvvəllərə bağlıdır.

Bu sitatları şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki mövzu ilə tanış olan hər kəs buradakı hər bir söz və ifadənin zahiri və batini mənalarını başa düşür. Çünki repressiya tufanı elə güclü və sürətli idi ki, ona müqavimət göstərmək olmazdı. Mikayıl Rəfilin Sovet rejiminə daha meyilli olduğu üçün belə məsələlərdə

həmişə fəal iştirak edirdi. O, Dədə Qorqud probleminə həsr etdiyi məqalədə Qorqud atanı və başqalarını ifşa edirdi.

“Ədəbiyyat tariximizi yenidən yoxlamaq onun qaranlıq səhifələrinin marksizm-leninizm cəbhəsindən, İ.V.Stalin yoldaşın dilçiliyə dair dahiyənə əsərləri, M.C.Bağirov yoldaşın Azərbaycan ziyalılarının qarşısına qoyduğu vəzifələr nöqtəyi-nəzərindən yoxlamaq, marksist ədəbiyyat tariximizi yaratmaq qarşımızda duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu məsələlər də “Kitabi-Dədə Qorqud”la əlaqədardır. Bu xüsusda mənim də ciddi səhvlərim olmuşdur, mən də bu feodal eposunu idealizə etməklə səhv buraxmışam. Həmid Araslı, Ə.Dəmirçizadə, M.Rzaquluzadə və başqaları bu köçəri-feodal eposuna tənqidi yanaşmamışlar, zərərli xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmamışlar, qeyri-elmi bir şəkildə Azərbaycan ədəbiyyatına daxil etmişlər. İlk dəfə “Kitabi-Dədə Qorqud”u Həmid Araslı nəşr etmiş və bu barədə məqalə yazmışdır. H.Araslının ən böyük səhvi bundadır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilini süni bir şəkildə dəyişmiş, saxtakarlıqla məşğul olmuşdur. Əsərin rusca çapı da 1949-cu ildə H.Araslı və M.H.Təhmasibin tərtibi ilə nəşr edilmişdir. Mikayıl Rzaquluzadə isə “Kitabi-Dədə Qorqud” motivlərindən ruhlanaraq zərərli, süni və uydurma hekayələr yazmış və onu yaymaqda canfəşanlıq göstərmişdir. Dəmirçizadə kitablarında və dil tarixinə aid məqalələrində “Kitabi-Dədə Qorqud”u Azərbaycan dilinin kökü, bünövrəsi kimi götürməklə kifayətlənməyərək, “Qaraca çoban” adı ilə zərərli bir pyes də yazmasıdır. Əli Sultanlı da Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun “Əsərləri”ndə bu feodal eposunu “tipik bir qəhrəmanlıq

dastanı” kimi qələmə vermişdir. Hətta, o, belə bir “elmi” nəticəyə gəlmişdir ki, “bu qədim Azərbaycan dastanı epik, lirik dramın ədəbi növlərini özündə birkidirmişdir”. Əli Sultanlı dramının başlanğıcını belə, “Kitabi-Dədə Qorqud”da axtarır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” bizə, epoxamıza, xalqlar qardaşlığına yad bir əsərdir. Bu əsəri idealizə etməklə biz burjua millətçiliyinin mənfur təsirlərindən yaxamızı qurtara bilməmişik. Hamımızın borcumuz “Kitabi-Dədə Qorqud”un ideya yabançılığını dərinləndirən anlayaraq, onun Azərbaycan xalqının böyük və zəngin, klassik ədəbiyyatının patriotik və humanist ənənələrinə yad olduğunu başa düşməkdir. Biz öz keçmiş tariximizi, eyni zamanda ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizi Lenin-Stalin nəzəriyyəsinin parlaq şəfəqlərilə işıqlandırmalıyıq. Klassik ədəbiyyatımızın marksist-leninçi tarixini yaratmaq; Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı tarixini ümumittifaq miqyasına çıxartmaq biz ədəbiyyatşünasların şərəfli vəzifəsidir.

Ədəbiyyat tariximizin bütün hadisələrini M.C.Bağirov yoldaşın Bakı ziyalıların yığıncağında irəli sürdüyü məsələlər əsasında və yenidən qiymətləndirmək - ədəbiyyat elminin qarşısında duran əsas iş sayılmalıdır. Etiraf etməlidir ki, Həsənoğlu, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Vaqif hələ öz həqiqi marksist qiymətini tapmamışdır. Həmid Araslının məqalələri və dərc olunan kitablarında bu günə qədər təzkirəçilik mülahizələri özünü açıqca göstərir. “Böyük Sovet Ensiklopediyası” üçün M.Arifin M.Quluzadənin yazdığı məqalədə “Kitabi-Dədə Qorqud”a yanlış bir qiymət verilməkdən başqa, Marksın işğalçı

adlandırıdığı Xətainin mürtəcə, qatı dindar şiə şeirləri müsbət bir hadisə kimi təqdim edilir.¹

Hadisələri təhrif etmək, ədəbi-bədii fikir cəhətdən Slavyan xalqlarından qabağa keçməmək üçün əsas yollardan biri idi. Buna görə bir Tomris adlı bir qadının yeni eradan əvvəl VI əsrdə (diqqət edin VI əsrdə) Massagetlərin rəhbəri olduğunu, Azərbaycan türkünün dövlət başçısı olduğunu yazmaq olardımı? (Axı bizi “bolşevik inqilabı formalaşdırmışdır”...). Buna görə də “Dədə Qorqud”un İqordan əvvəl yaşadığını mütləq gizlətmək lazım idi. Necə? Hər vasitə ilə.

İş o yerə çatdı ki, dilimizin əsasını təşkil edən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili də inkar edildi. Filologiya elmləri namizədi Rəsul Rüstəmov “Təbliğatçı” jurnalında “Dədə Qorqud”un Azərbaycan dilinə yad olduğunu deyirdi. O yazırdı: “M.C.Bağirov yoldaşın göstərdiyi kimi, “Dədə Qorqud”un Azərbaycan xalqı və onun dili ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu epos Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinə, mədəniyyət tarixinə, eləcə də dilinə yaddır”.² İndi belə sözləri deyəni düşmən adlandırırıq.

Halbuki 1934-cü ildə B.Çobanzadə “Dədə Qorqud”un dilinin Azərbaycan türkcəsi olduğunu sübut etmişdi (əsəri alimi həbs edəndə yandırmışlar). Çobanzadənin tələbəsi Ə.Dəmirçizadə bu işi davam etdirərək çoxlu məqalə və 1938-ci ildə sonra isə 1959-cu ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili adlı dərslik yazmışdır.

¹ Ədəbiyyat qəzeti. 5 iyun 1951, №16.

² Azərbaycan müəllimi qəzeti. 1951, 21 iyun №23

Dediklərimizi prof. C.Qasimovun sözləri ilə tamamlayaq. O yazır: Türk eposşünasları isə dastanın dilinə Azərbaycan möhürünün vurulduğunu bildirirlər. Qorqudşünas alim Mühərrəm Ergin yazır ki, “Kitabi-Dədəm Qorqud” başdan ayağa Azərbaycanın yaratdığı əsərdir. Kitabdakı şəxs adları və toponimlər bunu çox yaxşı bildirir. Təkcə onlar yox əsərin dili də onun – Azərbaycanın möhürünü daşıyır. Kitabın məzmununa baxmaq bəsdür ki, dərhal bu ölkəyə düşsən, leksika, frazeologiya, morfologiya və sintaksis hər sətirdə səni Azərbaycan türk dili ilə üz-üzə qoyur”¹. Görkəmli qorqudşünaslardan X.Koroğlu, Ş.Cəmşidov, F.Kırızoğlu, K.V.Nərimanoğlu və başqaları da Dədə Qorqudun dilinin Azərbaycan dilinin qrammatik, leksik-semantik xüsusiyyətlərini daha çox özündə əks etdirdiyini bildirir.

Həqiqətən də, dastanda işlədilən sözlərin böyük əksəriyyəti həm klassik yazılı ədəbiyyatda, həm müasir dialektlərdə, həm də bugünkü dilimizdə öz izlərini qoruyub saxlamaqdadır.

Biz Dədə Qorqud haqqında geniş və yeni məlumat vermək, türk sistemli dillərində, yəni 18 müxtəlif dil qruplarında 5000-dən artıq fikri şərh etmək məqsədindən uzağıq. Çünki bu əsər haqqında dünyanın müxtəlif yerlərində elmi əsərlər yazılmışdır. Təkcə bunu demək istərdik ki, qərəzli repressiya bu əsəri xalqımızın əlindən ala bilmədi. Çünki əsəri pisləyənlərin əlində tutarlı bir fakt yox idi. O vaxtlar çoxları bu əsəri yandıрмаğı, zibil qutusuna atmağı təklif etdi. Təkcə H.Araslı və

¹ C.Qasimov Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi:B.,2011. səh.210

Ə.Dəmirçizadə öz həqiqi fikirlərini deyə bilməsələr də, öz daxillərində əritdilər. 1953-cü ildə dünya düzəldi – Stalin öldü. Dünya azad nəfəs aldı. Berya həbs edildi, M.C.Bağirov Azərbaycandan getdi. Onda hələ əlverişli şərait yaranmasa da, təhlükə tam ötüşməsə də, H.Araslı, Ə.Dəmirçizadə, M.Arif, M.H.Təhmasib “Kommunist” qəzetinin 26 mart 1957-ci il tarixli sayında bu əsər haqqında məqalə yazaraq, ona haqq qazandırdılar. Bu böyük məqalədən kiçik bir hissəni diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Demək istərdim ki, repressiya tufanının gətirdiyi xəbərlər içərisində bircə dənə də olsun müsbət keyfiyyət göstərilmirdi. Yəni əsər başdan-başa zərərli bir yazı hesab edilirdi. Bəraət məqaləsini yazanlar əsərin bütün müsbət keyfiyyətlərini göstərdilər:

*Dədə Qorqud repressiya tufanında,
Bakı, “MSV NƏŞR”
2021, səh.69–78*

ADAMIN ADI “BOŞ ŞEY” DEYİL

Rəsmi işlərdə, əlbəttə, fəmiyyə əsəs gətürülür. Bundan əlavə, hər xalqın dünyagörüşünə uyğun olan gah ad, gah da atasının adı ön plana çəkilir. Amma Azərbaycan xalqının ənənəsinə görə əsəs gətürülən adamın öz adıdır. Adamın adının necə olması böyük elmi-təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Bu sahə filologiyada onomastika adlanır. Onomastika gənc elm sahəsi olmasına baxmayaraq, dilçilikdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onomastikanın köməyi ilə bu və ya digər ədəbi əsərin hansı dövrə, hansı xalqa aid olduğunu müəyyənləşdirmək olar. Məsələn, türk xalqlarının bir sıra yazılı abidələrinin dövrünü və milli aidiyyətini orada heç bir ərəb adının olmaması ilə müəyyən edirik. Bu, təsadüfi deyil. Çünki valideyn uşağını məhz öz dünyagörüşünə əsəsən adlandırır. Məsələn, xalqımız VIII-IX əsrlərdə islam dinini qəbul etməmişdən əvvəl öz milli adlarımız var idi. İslam dinini qəbul etdikdən sonra hamının dünyagörüşündə güclü dəyişiklik əmələ gəlməsi nəticəsində atalar öz uşaqlarına ərəb adları qoymağa başladılar. Bu, indi də davam etməkdədir. Hətta ən geniş yayılmış oğlan və qız adlarımız belə ərəbcədir.

Bəzən belə deyirlər ki, ictimai inkişaf səviyyəsində olan adam isə öz uşağına Ümmileylə, Ümmügülsüm, Qulamhüseyn, Allahqulu, Həzrətqulu, İmamqulu və s. adları qoymur.

Buna görə də “Allahqulu” və “Bənövşə”nin atasının dünyagörüşünü çox asanlıqla müqayisə etmək olar .

Bəzən valideynlər uşaqlarına ad qoyarkən bu işin böyük ictimai əhəmiyyətini unudurlar. Belə ki, uşağa traktor, paket, samovar, marlen, rəhbər, çoban, yolçu, quzu və s. kimi adlar qoyan valideynlər, görünür öz uşağının gələcəkdə müstəqil cəmiyyət üzvü olacağını unudurlar. Bəzən də oradan-buradan xarici kitablar oxuyan yarımçıq ziyalılar öz uşaqlarına alman, fransız, ingilis adları qoyurlar ki, bu daha təhlükəlidir. Məsələn, Reyman, Arismendi, Madlena və s. kimi adlar daşıyan adamların indi qoyub gedəcəyi elmi-ədəbi irsə bir neçə əsrdən sonra həmin xalqlar şərik çıxma bilərlər. Biz onomastikanın yalnız bir-iki cəhətini qeyd etdik. Bu əhəmiyyətli elm sahəsinin bu xüsusiyyətlərini valideynlər nəzərdə tutmalı, mümkün qədər uşaqlarını öz adlarımızla adlandırmalıdırlar.

*“Yeni Ordubad” qəzeti,
28 iyul 1971, səh.3*

QEYRİ-ADİ MÜDAFİƏ

S.M.Kirov adına Qırmızı Əmək Bayrağı ordenli ADU-nun akt salonu adamlarla doludur. Hamı qeyri-adi hisslər keçirir. Bugünkü müdafİə maraqlı və təsirlidir. Təkcə respublikamızda deyil, Sovetlər İttifaqında belə bir müdafİə olmayıb. Bəli, elmi şurasının sədrindən, rəsmi opponentlərdən tutmuş dinləyicilərə qədər hamı vaxtilə dissertantın tələbəsi olmuşdur. Muxtar müəllimin doktorluq müdafİəsi də öz elmi konsepsiyası kimi orijinaldır.

Filologiya fakültəsi elmi şurasının sədri – Muxtar müəllimin sabiq tələbəsi, professor Ağamusa Axundov iclası açır:

–Dissertasiyanın qısa məzmununu şərh etmək üçün söz M.Hüseynzadəyə verilir...

Hamının baxışları tribunaya qalxan ağsaçlı alimə zillənir. Muxtar müəllim özünəməxsus aram və ardıcılıqla təyini söz birləşmələri və bunlar arasındakı semantik münasibətləri şərh etməyə başlayır. O danışdıqca çoxları müdafİə salonunda olduğunu unudaraq, öz unudulmaz tələbəlik illərinə yenidən qayıdır. Axı, buradakıların hamısı 38 ildən bəri bu mövzuda oxunan mühazirələrini müxtəlif vaxtlarda Muxtar müəllimdən belə maraqla dinləmişlər.

Dissertasiyanın elmi dəyərindən çox danışmaq olar. Təkcə bunu deyək ki, iyirmi üç il bundan qabaq son nöqtəsi qoyulmuş bu əsəri Muxtar müəllim bütünlüklə nəşr etdirmiş və ən mötəbər məxəz kimi sovet türkologiyasının nadir əsərləri sırasına çıxarmışdır. 1950-

1960-cı illərdə sovet dilçiliyində strukturalizm ənənəvi dilçiliyə qarşı çıxdığı vaxt Muxtar müəllim bu əsərdə semantikanın rolunu ön plana çəkmişdir birləşmənin komponentləri arasında obyektiv əlaqə kimi təzahür edən semantik üslubun çalarlıqları həssas dilçi-alimin diqqətini cəlb etmiş və o, əsərini məhz bu aspektdə yazmışdır. M.Hüseynzadə əsərin əsas elmi istiqamətini və orijinal müddəalarını tarixin sınaqlarına tapşıraraq, 23 il imtahanlardan müvəffəqiyyətlə çıxdıqdan sonra onu müdafiəyə layiq bilmişdir.

Əsərlərinin elmi sanbalına görə Muxtar müəllim 14 ildir ki, professor adını ləyaqətlə daşıyır. İstedadlı və zəhmətsevər alimə Azərbaycan SSR əməkdar elm xadimi kimi yüksək ad verilmişdir. Bu yüksək ad Muxtar müəllimin elmi simasını müəyyən edir, həm də onun dilçiliyimizin ağsaqqalı kimi böyük bir dilçilər ordusu yetişdirdiyindən xəbər verir. Muxtar müəllimin elm aləmindəki dəst-xəti ona nəinki ümumittifaq, hətta dünya miqyasında şöhrət qazandırmışdır. Dünyanın elə böyük kitabxanası yoxdur ki, oranın türkologiya şöbəsinin kataloqlarında Muxtar müəllimin əsərlərinin adı olmasın.

Dünyanın elə böyük türkoloqu yoxdur ki, o, Muxtar müəllimin elmi əsərləri ilə tanış olmamış olsun. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir: Bir neçə il bundan əvvəl Sovet İttifaqına gəlmiş bir macar türkoloqu Yerevan şəhərinə getmiş və orada pedaqoji institutda dərs deyən Lətif Hüseynzadəni Muxtar Hüseynzadə əvəzinə axtarıb taparaq:

– Professor, sizin “Müasir Azərbaycan dilində təyini söz birləşmələri” adlı əsəriniz bütün macar alimlərinin marağına səbəb olmuşdur. Bir türkoloq kimi həmin əsərlə

mən daha çox maraqlanıram. Həmin əsərdən bircə nüsxə mənə verin, – deyir. Lətif müəllim öz dostunun elmi şöhrətinin artmasına xeyirxahlıqla kömək edərək demişdir: Mən həmin alimin dostuyam. Onun kitabından bir nüsxə sizə verə bilərəm.

Muxtar müəllim bu gün Elmi şuranın müzakirəsinə dünya şöhrəti qazanmış məhz həmin əsərini təqdim etmişdir. Həm əsər, həm onun müəllifi haqqında yüksək fikirlər söylənilir... Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək.

–Belə bir müdafiəni bizim şura indiyədək görməyib. Bu əsər 23 ildir ki, ali və orta məktəblərimizin ən mötəbər məxəzidir - (rəsmi opponent professor Y.Seyidov).

Adama qərribə gəlir; yenidən təsdiq edəsən ki, əsərə görə Muxtar müəllimə filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi verilsin. Axı, Muxtar müəllim çoxdan professor adını şərəflə daşıyır (rəsmi opponent profeseor Z.Budaqova).

–Muxtar müəllim 1935-ci ildən ümumi dilçilik kafedrasında müasir Azərbaycan dilinə aid orijinal məktəb yaratmışdır (professor Ə.Abdullayev).

–Kim nə deyir desin, mən Muxtar Hüseynzadəni Azərbaycan dilçiliyinin ağsaqqalı və birinci alimi hesab edirik (professor Mir Çəlal Paşayev).

–Özü elmlər doktoru adını rəsmən daşımadan öz kafedrasında 20-yə qədər doktor yetişdirmək elmi cəhətdən heç kəsin işi deyil (professor T.Hacıyev).

Əsər haqqında, onun müəllifi haqqında xoş sözlər deyənlərin sayı çoxalır... Nəhayət səs hesablayan komissiyanın sədri professor Ağaməmməd Abdullayev tribunaya qalxır:

–Elmi şuranın bugünkü müdafiədə iştirak edən üzvlərinin hamısı Muxtar müəllimin lehinə səs vermişdir.

Elmi şuranın sədri A.Axundov son sözü deyir:

– “Azərbaycan dilində təyini söz birləşmələri” adlı əsərini müvəffəqiyyətlə müdafiə etdiyinə görə professor M.Hüseynzadəyə filologiya elmlər doktoru adı verilsin.

Hamı Muxtar müəllimi təbrik edir. O, gül-çiçək dəstələri içində görünmür. Biz də Muxtar müəllimə uzun ömür, möhkəm cansağlığı, elmin inkişafı naminə daha böyük müvəffəqiyyətlər arzulayırıq.

*“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,
8 iyun 1973, №46, səh.3*

50-ci İLK ZƏNG

Ordubadın ən səfalı dağlar qoynuna sığınmış bağlı-bağatlı, sərin suyu, təmiz havası ilə məşhur olan kəndlərindən biri də Dırnısdır. Bura, keçmişdə elmə, maarifə qapısı olmayan ucqar bir yer idi. Amma indi... Müasir kənddə tələb olunan hər şey burada vardır. Burada diqqəti daha çox cəlb edən isə kəndin 50 yaşlı məktəbidir. Bəli, bu beynəlmiləl orta məktəbin bu il 50 yaşı tamam olur. Sentyabrın biri, səhər tezdən məktəbin həyətindəyik. 600 nəfərlik müəllim və şagird kollektivi gün hələ Carbas dağına düşməmiş məktəb həyətində toplaşmışdır. Direktor Məmməd Mirzəyev yubiley dərslərinin başlanmasına həsr edilmiş mitinqi açır. O deyir:

–50 il bundan əvvəl 1923–1924-cü tədris ilində kəndimizdə məktəb təşkil ediləndə onun cəmi 2 müəllimi, 13 nəfər şagirdi vardı. Kəndimizdə məktəbyaşlı çoxlu uşaq olmasına baxmayaraq, valideynlər uşaqlarını oxumağa qoymurdular. İndi isə 573 nəfər şagirdimiz vardır. Məktəbimizin məzunları içərisində alimlər də, məşhur mütəxəssislər də çoxdur. Azərbaycanlılarla yanaşı ermənilər də məktəbimizdə səylə çalışır, elmin sirlərinə yiyələnirlər. Tədris işləri üzrə direktor müavini Məmmədəli Məmmədov yubiley münasibətilə vurulmuş təbrik teleqramını oxuyur.

50 il bundan qabaq pedaqoji fəaliyyətə başlayan əməkdar müəllim Rza Kazımzadənin çıxışı buradakıların qəlbini rıqqətə gətirir. Rza müəllim deyir:

– Əziz balalar sizi belə qayğısız və şən görəndə fərəhimdən qanadlanıram. Yaxşı yadımdadır, düz 50 il bundan əvvəl mən bu məktəbə müəllim göndərilmişdim. Sovet hakimiyyətinin ilk illəri idi. Heç kəs uşağını, xüsusən qızları oxumağa qoymurdu. Mən kəndi gəzib məktəbə şagird toplayarkən çoxları tərəfindən – “oxutmuram, əl çəkin” deyə təhqir olunurdum. Amma bu təhqirlər və hədələr məni qorxutmurdu. Məktəbin bu gününün mütləq gələcəyinə inanırdım.

Sonra məktəbin ilk şagirdi, indi isə qocaman müəllimi Musa Kazımova söz verilir. Musa müəllim məktəb illərindən maraqlı xatirələr danışır.

I sinif şagirdi Məmmədrza Rzayev 50 il ondan qabaqkı birinci şagird olan Musa müəllimə gül dəstəsi verərək onu təbrik edir. O, şagird dostları adından ataların yolunu ləyaqətlə davam etdirəcəklərinə and içir. Bu andın 573 şagird tərəfindən gur səslə yenidən təkrarı dalğa-dalğa kəndə yayılır.

İlk zəngi vurmaq hüququ bugünkü I sinif şagirdi Məmmədrza Rzayevlə 50 il bundan əvvəlki I sinif şagirdi Musa Kazımova nəşib olur. Onlar buradakıların alqışları altında ilk zəngi 50-ci dəfə vururlar. Hamı siniflərə doluşur...Biz də məktəbə daxil oluruq. Nəzərimizi “Məktəbin fəxri məzunları” guşəsi cəlb edir. Buradan məlum olur ki, məktəbin yüzə qədər məzunu elm, maarif və mədəniyyət yolunda yorulmadan çalışmaqdadır.

40 nəfər müəllim şagirdlərə elmin sirlərini öyrədir. Onların 23 nəfəri ali təhsillidir. Məktəbdə laboratoriyalar və fənn kabinetləri fəaliyyət göstərir, üç tədris korpusu, idman salonu vardır. Geniş təcrübə sahəsi şagirdlərin əmək təlimi prosesində əhəmiyyətli rol oynayır.

Dırnıs kənd beynəlmiləl orta məktəbi istər şagirdlərin beynəlmiləl tərbiyəsində, istər həmin müasir tələblər səviyyəsində qurulmasında, istərsə də təmir-abadlıq işlərində ön cərgədə gedir. Kollektiv indi yüksəliş yolundadır. Bu yolda onlara müvəffəqiyyətlər arzu edirik.

*“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,
5 sentyabr 1973*

İSLAM SƏFƏRLİ – 50

Yaxşı yadımdadır. 1973-cü ilin yanvarın 20-si: *“Yazıçılar İttifaqında şeirlərimi həvəslə oxuyub əzbərlədiyimi həmyerlim, həm adaşım, həm familyadaşım Adil Babayevlə danışırıdım. Söhbət əsnasında o dedi ki, gəl sən təxəllüs götür mənim üçün gecdir.*

Mən: Mən nəyə təxəllüs səviyyəsində deyiləm – dedim.

Onda – deyə Adil müəllim əlavə etdi: Mən B.Adil yazım, sən A.Babayev. Mən razılaşdım və hər ikimiz ürəkdən güldük. Bu vaxt mənim və hamının yaxşı tanıdığı, mahnıları dillər əzbəri olan İslam Səfərli Adil müəllimin yanına gəldi. Onlar çox yaxın dost idilər. Məni isə İslam müəllim tanımır. Adil müəllim məni İslam Səfərliyə təqdim edib, əlavə elədi ki, bu yaxınlarda sənənin yubileyində qoy cavan, elmlər namizədi Adil müəllim (məni) məruzə etsin. O razılaşdı. 1973-cü il fevralın 10-da şənbə günü Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında İslam Səfərli–50 adı ilə yubiley məruzəsi ilə çıxış etdim. Həmin məruzə bu günlərdə arxivimdə əlimə keçdi. Onu olduğu kimi verirəm”.

1940-cı ildə oxucular “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetində dərc edilmiş “Nizami yurduna” adlı şeirin altında o vaxt heç kəsə tanış olmayan bir imzaya rast gəldilər S.İslam. Bu, bu gün görüşünə toplaşdığımız, adı respublikamızın bütün guşələrində ehtiramla çəkilən görkəmli şairimiz İslam Səfərli idi. İ.Səfərlinin hələ ilk şeiri ədəbiyyatımıza yeni bir sima, orijinal bir sənətkarın gəldiyini xəbər verirdi. Ədəbi yaradıcılığının 30 illik

dövründə şair şeir həvəskarından görkəmli şair və dramaturq səviyyəsinə yüksələ bilmişdir.

İslam Əhməd oğlu Səfərli 1923-cü ildə qoca Şərfin qapısında, alimlər və şairlər vətəni olan Naxçıvanda anadan olmuşdur. Şair bir növ Muxtar Respublikamızın yaşıdır. O illərdə Naxçıvanda Sovet hakimiyyəti, yeni həyat qurulmuşdu ki,

Bunu M.Ə.Mocüz :

Şükr Lillah millət oldu Kamran

Xələti həmra geydi Naxçıvan... deyə
səciyyələndirirdi.

İslam Səfərli Naxçıvanda yeni həyatın təməllərə möhkəmləndiyi bir vaxtda 1931– 41-ci illər arasında şəhər orta məktəbində təhsil alır.

Yeri gəlmişkən deyək ki, şagird İslamın orta məktəbdə ən yaxşı oxuduğu dərslərdən biri Alman dili imiş. Hətta İslam müəllimə o vaxt alman dilindən dərs deyən Qafarov Rəhim deyir ki, “mən güman edirdim ki, İslam gələcəkdə mütləq alman dili mütəxəssisi olacaq, təssüf ki, olmadı.

İslam müəllim, elə indi də siz bir alman dili müəllimi kimi bizim institut kollektivinin fəxri üzvüsünüz.

1941-ci ildə Vətənimizin başı üzərini Hitler kabusu aldığı vaxt İslam Səfərli “Bilsin ana torpaq, eşitsin Vətən, müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən” – deyərək orduya getmək istədiyini bildirir. Lakin – yaşın çatmır – deyərək onun xahişini qəbul etmirlər. Nəhayət 1942-ci ildə döyüşən Orduya gedir. Onun hərbi qəhrəmanlıq yolu Qafqaz, Taqanroq, Krım, Sevastopol, Ukrayna Baltik sahil cəbhələri boyunca uzanıb gedir. O, alman dilini yaxşı bildiyinə görə, tutulmuş alman əsirlərin

dindirilməsində və düşmən tərəfdə kəşfiyyat işləri aparılmasında çox fəal iştirak edir. Ona görə də komandirin tərəfindən yüksək mükafatlarla qiymətləndirilir.

Bu illərdə onun qədim təfəkkürü hərbi sursat anbarına, qələmi süngüyə, şeiri isə uzaq vuran böyük kalibrli topa çevrilir.

Şairin düşməne nifrət hissləri alovlanır, şeir qığılcımlarına çevrilərək minlərlə oxucu ürəyinə səpələnərək onlarda da nifrət hisslərini alovlandırır. 1945-ci ildə Şaulay şəhəri uğrunda gedən ölüm-dirim döyüşündə şair ağır yaralanaraq arzu etdiyi Berlin istiqamətində yürüyən dostlarından ayrılmalı olur.

Müharibə qələbəmizlə qurtardıqdan sonra İslam Səfərli doğma Naxçıvana qayıdıb yarası işləməsinə baxmayaraq, şəhər radio şəbəkəsində redaktor işləyir.

1946-cı ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasından SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilən məşhur bəstəkar Ü.Hacıbəyovla seçicilərin görüşü keçirilirdi. Görüşün təşkilatçıları gecənin maraqlı keçməsi üçün yerli şairlərdən də dəvət etmişdilər. Burada hələ əsgər paltarını soyunmamış gənc şair İ.Səfərli öz şeirini oxuyur. Şeir dahi bəstəkarın diqqətini o qədər cəlb edir ki, onu sədr otağına çağırtdırır:

- Oğlum, haranı qurtarmısan? – deyə soruşur.
- Heç yeri, hələ yaram işləyir, oxumağa tələsmirəm – deyə İslam cavab verir
- Yox, oxumaq lazımdır.

Sonra isə Muxtar Respublikanın orada iştirak edən rəhbərlərinə üzünü tutaraq:

– Bu oğlanın şeirindən Səməd qoxusu gəlir, bunu mütləq Bakıya mənim yanıma göndərin – deyir.

Böyük bəstəkarın etimadı gənc şairin qanadlandıraraq elm yollarına pərvazlandırır.

O, Bakıya gələrək Üzeyirbəyin yanına gedir. Böyük bəstəkar vədini unutmamışdı. Dahi adamlar böyüklüyü qədər də sadə olurlar. Üzeyirbəy gənc İslamı universitetin rektoru mərhum akademik Abdulla Qarayevin yanına gətirərək deyir:

– Abdulla müəllim, sənin yanına gələcəyin gözəl bir şairini gətirmişəm, ordudan gəlib, özü də yaralıdır, xahiş edirəm kömək et daxil olsun.

Beləliklə, İslam Səfərli 1946-cı ildə Universitetin Filologiya fakültəsinə daxil olur. Böyük bəstəkar bundan sonra da İslamın elmi və ədəbi inkişafını diqqətlə izləyərək ona ardıcıl kömək edir. Hətta maddi kömək – Belə adamların böyüklüyünə min alqış!

Universitetdə oxuduğu vaxt respublika mətbuatında tələbə İslamın tez-tez şeirləri çıxırdı.

1948-ci ildə onun Nizami mövzusunda yazdığı “Xeyir və Şər” adlı pyesi əvvəlcə Naxçıvan, sonra isə Gəncə Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulur.

1950-ci ildə ADU-nun son kursunda oxuyarkən şairin “Mingəçevir nəğməsi” adlı ilk kitabı nəşr edilir.

Bunun ardınca şair “Darülfünun şeirləri” adlı məcmuəsini nəşr etdirir və süjetli şeirin gözəl yaradıcısı kimi ədəbi ictimaiyyətimizin diqqətini cəlb edir.

Fikir orijinallığı ilə yanaşı, yığcamlığa, konkretliyə, şablon və ritorikadan uzaqlaşmış yeni təsvir vasitələri tapmağa çalışan şair həyatda tipik, canlı hadisələri seçir,

zahirən sadə görünən hər bir hadisəni poetik cəhətdən mənalandırmağı bacarır.

Bu cəhətdən “Darülfünun şeirləri”ndəki “Xidmətçi qadın” şeiri daha səciyyəvidir. Xadimə qadın yataqxanada yaşayan tələbələrə bir ana qayğısı ilə yanaşır. Ayağının ucunda tələbələr yatmış olan otağa daxil olub oranı qaydaya salır; otağın havasını dəyişir, suyu təzələyir, kitabları səlhiqəyə salır ki, uşaqlar gecə yarıya qədər imtahana hazırlaşsınlar.

“Təhsil illəri” şeirində isə bir universitet tələbəsinin mənəvi-zehni inkişafında, onun hətta zahiri görkəmində, geyimində əmələ gələn yenilik və dəyişikliklər canlı bədii cizgilərlə verilir. Şair öz tələbə dostuna müraciət edərək deyir ki, biz universitetə daxil olanda yolumuz üstündə kiçik bir bina vardı ki, onun görkəmi həmişə ürəyimizi sıxırdı. Aylar keçdi, onun yerində möhtəşəm bir bina ucaldı. Bir bahar fəslində binaya zərif naxışlar vuruldu. Ey dost, sən də universitetə gələndə həmin köhnə bina kimi kiçik idin. O vaxt “İpləri ağ yundan corab” geyərdin; Bəzən də qəribsəyəndə “kəndiniz, üzü günə baxan ayna bəndiniz” yadına düşərdi. Lakin illər ötdükcə sən də həmin bina kimi böyüyüb kamala çatdın.

Şair şeiri gözəl bir mənə ilə bitirir:

*Ey dost, unutma ki, Darülfünunun
Yolu kommunizmə elmə tərəfdir.
Yuxusuz gecələr keçsə də onun
Adını doğrultmaq bizə şərəfdir.*

1951-ci ildə universiteti qurtaran kimi İslam Səfərini “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetinə şeir şöbəsinin müdiri göndərirlər. Sonra Bakıda Televiziya açılan kimi şairi – Azərbaycan televiziyasının “Ədəbiyyat və İncəsənət” verilişləri redaksiyasının baş redaktorluğuna dəvət edirlər.

1955-ci il həm şairin yaradıcılığında, həm də Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının repertuarında yenilik diqqəti cəlb edir. Bu, şairin “Göz həkimi” adlı gözəl pyesinin səhnəyə gəlməsi və minlərlə tamaşaçının qəlbini fəth etməsi idi. Bu əsər tamaşaçılara o qədər təsir etmişdi ki, əksər analar həmin illərdə doğulmuş qızlarını şairin göz həkiminə – İradəyə bənzətmək istəmişlər.

İslam müəllim, “Göz həkimi” tamaşaya qoyulduğu il anadan olmuş İradə adlı qızlar indi bizim institutun I kursuna daxil olmuşlar. Əgər bu saat tələbələrımızdən xahiş etsəm ki, İradələr ayağa qalxsın! Qızlarımızın təxminən yarısını ayaq üstə görürsünüz. Bu, bir ədib kimi sizin xoşbəxtliyinizdir, siz bununla qanuni fəxr edə bilərsiniz!

“Göz həkimi”ndə şofer Həsənağadan tutmuş İradəyə qədər bütün surətlər canlı, təbii və orijinaldır.

İslam Səfərlinin məhsuldar qələmi getdikcə püxtələşir, səhnəmizi “Yadigar”, “Ana ürəyi”, “Yol ayrıcında” və s. kimi gözəl əsərləri ilə zənginləşdirir.

Şairin məhsuldar yaradıcılığını izləyən bütün oxucular əmindirlər ki, “Göz həkimi” ilə qəlblərə ziya verən, “Ana ürəyi” ilə ürəkləri riqqətə gətirən sənətkar “Yol ayrıcında” qalmayacaq. Öz yeni əsərləri ilə ədəbi ictimaiyyətimizi sevindirəcək.

Yoldaşlar, İslam Səfərli eyni zamanda lirik mahnılar ustasıdır. “Ana”, “Pıçıldaşan nəğmələr”, “Gümüş telli” və

s. kimi hamı tərəfindən sevilən mahnıları saysaq, onların sayı hələlik 98 olar.

“Sözləri İslam Səfərlinindir” elə gün olmaz ki, bu sözlər radiodan və konsert salonlarından eşidilməmiş olsun. Müasir şairlərimiz içərisində sözlərinə musiqi yazılmış, ən çox mahnı və nəğmə müəllifi İslam Səfərlidir.

İslam Səfərli incəsənətimizin bütün sahələri ilə möhkəm bağlı olan bir sənətkardır.

14 ildir ki, İslam Səfərli Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Dramaturgiya şöbəsinə rəhbərlik edir. Onu radio, televiziya, mətbuat, teatr səhnələri ilə möhkəm yaradıcılıq əlaqələri birləşdirir. Bu cəhətlərinə görə respublika hökuməti bu günlərdə İslam Səfərliyə əməkdar incəsənət xadimi adı vermişdir. Bu münasibətlə şairi bir daha təbrik edirik.

Bildiyiniz kimi, İslam müəllim bu yaxınlarda ömrünün ikinci yarısına qədəm qoymuşdur. Mən bunu ona görə belə deyirəm ki, şairə hələlik 100 illik ömür nəzərdə tuturam, artıqını özü bilər!

Arzu və ümid edirik ki, 60 illik yubileyində müqtədir xalq şairi İslam Səfərli təbrik edəcəyik.

*Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında məruzə.
20 yanvar 1973-cü il*

TOPONİMİK TERMINOLOGİYADA REPREZENTASIYAYA DAİR

Reprezentativ funksiya bütövlükdə dilin özünə aid olmaqdan əlavə, onun ayrı-ayrı işarələrinə də aiddir. Bu, hər şeydən əvvəl dilin semantik səviyyəsinə aiddir. Hər bir semantik vahid dinləyicidən əlavə, aid olduğu obyektə də müraciət edir. Bu mənada ümumişlək sözlərin rsprezentasiyası ilə onomastik qatın vahidlərinin representasiyasını eyniləşdirmək olmaz. Əgər ümumişlək sözlərdə işarə-semantik vahid adlandırdığı anlayışı müxtəlif üslubi çalarları və mənaları ilə ifadə edə bilərsə, terminologiyada bu, mümkün deyil. Terminologiyada hər bir semantik vahid aid olduğu əşya və mənayı tam və dəqiq ifadə etməlidir. Burada çoxmənəlilikə yol verilə bilməz. Çünki elmi anlayışlar dəqiq sərhədlənmiş (demarkasion) səviyyədə olur.

Azərbaycan dilinin toponimik terminologiyasında bu baxımdan bəzi qeyri-dəqiqliyə rast gəlirik. Məsələn, toponimika, sinonim, omonim, antonim, onomastika və s. kimi terminlərin tərkibində və başqa sözlərdə tez-tez rast gəldiyimiz “onoma” sözünü götürək. Bu söz yunanca *ad* deməkdir. Ərəb dilində *ad*, *şərəf*, *namus* kimi işlənmiş, bizim dilimizə də həmin mənada keçmişdir. Amma bu termin hələ dilimizdə sabit ifadə forması tapmamışdır. Məsələn, Musa Adilov və A.Paşayev “Azərbaycan onomastikası” əsərində bir yerdə “onom” (səh.51), bir yerdə “onim” (52), A.Qurbanov “onoma” (Müasir Azərbaycan ədəbi dili 1985, səh.245), S.Cəfərov (Müasir “Azərbaycan dili”. 1970, səh.24) və N.Məmmədov və A.Axundov (“Dilçiliyə giriş”. 1966, səh.178) “onuma” kimi işlətmişlər.

Hətta O.S.Axmanovanın lüğətində də (səh.288, 286) bu söz iki formada (imes və onoma) işlədilmişdir.

Burada əsas mənanı “n” və “m” samitləri ifadə etdiyindən belə müxtəliflik yaranmışdır. Müxtəlif mürəkkəb terminlərin ikinci komponenti kimi müxtəlif formada işlənməsi söz tərkibinin tələbinə görə ola bilər. Amma onun izahı bir formada olmalıdır.

Bir neçə kəlmə də toponimik terminologiyada sinonimlik haqqında. Məlumdur ki, terminologiya işində milliliklə beynəlmillik müvazi olmalıdır. Əgər terminologiyada daha çox milliliyə meyl edilsə, onda elm ümumi standartdan aşağı düşər. Əgər beynəlmilləl terminlər üstünlük təşkil etsə, milliliyə yer verilməsə, onda elmi anlayışların mənimsənilməsi çətin olar.

Toponimik terminologiyamıza müraciət edək.

Toponimik lüğət işlətmək olduğu halda, nə üçün “toponimikon” işlədək?

Toponimikon – elə toponimik onomastika sözlərinin ixtisar edilib birləşməsindən ibarətdir. Onsuz da burada iki anlayışa işarə edilmişdir. Ana dilimizdə elə toponimik adlar lüğəti işlətsək, bizcə, daha əlverişli olar.

Eyni sözü oykonim termini haqqında da demək olar. Onsuz da okean sözü dilimizdə işlənir və hamı tərəfindən başa düşülür. Təkcə onim sözünü ad ilə əvəz etmək qalır. Okeanonim əvəzinə okean adları işlətsək, terminologiyamız heç nə itirməz. Əksinə anlaşılıqlı olar.

Ümumiyyətlə terminlər sadə, anlaşılıqlı olmalı və anlayışı dəqiq ifadə etməlidir.

“Azərbaycan terminologiyası”.

Elmi konfrans materialları.

Bakı, 1988, səh.225–227

HAMININ SEVİMLİSİ

Babaların pəncərə sandığı bu dünyaya çox adam gəlib gedir. Ancaq onların bəzisinin heç bir izi qalmır. Elələri də gəlir ki, bu pəncərədən baxaraq, həm dünyanı dərk edir, həm də onun nə qədər mənalı və yüksək ülvyyəyə malik olduğunu dərk etdirir, məşəl kimi yanaraq başqalarının yolunu işıqlandırır.

Başqalarının yolunu işıqlandırmaq, onların kövrək qəblərinə nur saçmaq insanın ən yüksək əxlaqi keyfiyyətidir. Qulamhüseyn Əliyev məhz bu cür keyfiyyəyə malik bir şəxsdir. Elə adam tapılmaz ki, yarımca saat söhbət edəndən sonra onun təmiz vicdanına, ötkün ağına, sağlam ruhuna, zəngin mənəviyyətinə və yüksək əqidəsinə vurulmasın. Dərs dediyi şagirdlərinin və tələbələrinin onu qəlbən necə sevdiklərinin dəfələrlə canlı şahidi olmuşam və açıqını deyim ki, ona həsəd aparmışam. Bir neçə günün sözüdür. Professor Fərhad Fərhadov, yazıçı Zeydulla Ağayev, bir də bu sətirlərin müəllifi, Qulamhüseyn müəllimlə bərabər şirin söhbət edə-edə getdiyimiz yerdə yanımızda qara bir “Volqa” dayandı. Bir milis polkovniki düşüb, sürətlə bizə tərəf gəldi. Ucaboy, qarabuğdayı, tökmə bədənli zabit Qulamhüseyn müəllimin hüzurunda rəsmi təzimlə dayanaraq V.Şekspirin “Hamlet” faciəsindən Hamletin məşhur monoloqunu əzbərdən söyləməyə başladı. Hamımız təəccübdən donub qalmışdıq. Birdən polkovnik öz müəllimini səmimiyyətlə bəğrinə basdı. Hal-əhval tutdu, bizimlə görüşdü, sonra üzr istəyib maşına sarı getdi.

Keçmiş şagirdinin böyük hörmət və dərin məhəbbət ifadə edən bu səmimiyyəti Qulamhüseyn müəllimi kövrəltmişdi:

– Akif İsmayılovdur. Bakı Şəhər Milis İdarəsi Cinayət-Axtarış şöbəsinin rəisidir. Boradigah orta məktəbində dərs deyərkən bu monoloqu uşaqlara əzbərlətmişdim, şərt kəşmişdim: mənə harada görsəniz, qarşımda fərağat vəziyyətdə dayanıb monoloqu əzbər söyləməlisiniz. Görürsünüz, Akif indi milis polkovnikidir, ancaq müəlliminə verdiyi vədi unutmamışdır.

Azacıq sükutdan sonra Qulamhüseyn müəllim əlavə etdi:

– Fərhad müəllim, illər necə də qanadlı olurmuş!? Adamın inanmağı gəlmir. Sanki Akifə dünən dərs demişəm, amma o vaxtdan 36 il keçir. Yaşım isə 60-a çatmışdır. O vaxt uşaq sandığım həmin gənclər indi həyatda görkəmli şəxslər kimi tanınırlar.

Qulamhüseyn müəllim haqlı idi. Doğrudan da, onun keçmiş şagirdlərinin xeyli hissəsi indi respublikanın adlı-sanlı elm xadimləri və təsərrüfat rəhbərləridir. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, Respublika Dövlət mükafatı laureatı Bahadır Tağıyev, texnika elmləri doktoru İsmayıl Babayev, tibb elmləri doktoru Mehman Ağayev, biologiya elmləri namizədləri Rahib Əliyev və Miri Fəttayev, hüquq elmləri namizədi Alxas Kişiyev, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Faiq Məmmədov, tibb elmləri namizədi Əliməmməd Səfərov, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi Əliqulu Əliyev, iqtisad elmləri namizədi Əlisa Hüseynov, hüquq elmləri namizədi Zöhrə Kişiyeva və başqalarını belələrinə misal göstərmək olar.

Qulamhüseyn Nüsrət oğlu Əliyev 1928-ci ildə Masallı rayonunun Türkobə kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini boya-başa çatdığı doğma kəndində, indi də adı dilindən düşməyən ilk əziz müəllimləri olan Layə Əhmədovadan və Sadıq Əzimovdan almışdır. Mahmudavar orta məktəbində təhsilini davam etdirərkən “qəhvəyi taun” ellərimizin üstünü aldı, məktəb bağlandı, Qulamhüseyn Əliyevin də təhsili yarımçıq qaldı. Atası Nüsrət, əmiləri Qənbər və Rüstəm Sovet Ordusu sıralarına səfərbərliyə alındılar. Ailənin və obanın bütün ağırlığını şikəst əmisi Ayazla birlikdə öz çiyində daşıyan Qulamhüseyn cütçülük, çobanlıq, arabaçılıq etməyə başladı, manqa başçısı oldu, çəltiyin hər hektarından 80 sentner məhsul götürdü. “Əmək igidliyinə görə” medalı ilə təltif olundu. 1946-cı ildə Boradigah orta məktəbini bitirəndən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil oldu, inadla, səbrlə milli filologiyamızın sirlərini öyrənməyə başladı.

Acılı-şirinli tələbəlik illəri arxada qaldı. Qulamhüseyn müəllim universiteti bitirib doğma kəndinə qayıtdı. Onlar iki nəfər idi. İki dost, iki yoldaş, Əyyub Xankişiyev və Qulamhüseyn Əliyev, Böyük Vətən müharibəsindən sonra rayonun ilk universitet təhsilli gəncləri. Hər ikisi müharibənin vurduğu ağır yaralardan hələ də özünə gəlməyən elin-obanın köməyinə çatır, müharibə illərində təhsildən kənar qalmış uşaqları məktəbə cəlb etməkdə geniş pedaqoji fəaliyyət göstərir. On bir il Masallı rayonunun Boradigah, Türkobə və Mahmudavar kənd məktəblərində müəllim və direktor vəzifələrində çalışır. Bütün bunlar Qulamhüseyn müəllimin vaxtını alsada, ürəyindəki əsas arzusunu

yaddaşının gündəliyindən poza bilmirdi. Nəhayət, elə bir gün gəlib çatdı. O, 1962-ci ildə imtahanları “əla” qiymətlə verib Azərbaycan Dövlət Universitetinin aspiranturasına daxil oldu. Arif müəllim keçmiş tələbəsinin ciddi axtarış ehtirasını, ümumiləşdirmə bacarığını, elmi və məntiqi təfəkkürünü unutmamışdı. Hələ 1948-ci ildə Arif müəllim eyni qrupda oxuyan yazıçı İsa Hüseynova, yazıçı Sabir Əhmədova, indi dilçi-alim kimi tanınan Yasin Əfəndiyevə və Qulamhüseyn Əliyevə rus ədəbiyyatından “5” qiymət yazıb onlara demişdi: “Ömür vəfa etsə, sağlıq olsun, sizi həmişə izləyəcəyəm”.

Arif müəllimi unutmaq, onun etimadını doğrultmamaq ən böyük nankorluq olardı. Onun 40 il bundan əvvəl istedadını yüksək qiymətləndirdiyi tələbələr haqqında aydın elmi proqnozu insanda qibtə hissi doğurur. O, keçmiş tələbəsi olmuş aspirantına məsləhət gördü ki, ədəbiyyatşünaslığımızda elmi tədqiqinə zəruri ehtiyac duyulan bir mövzu öz tədqiqatçısını gözləyir: “Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri”, Qulamhüseyn müəllim razılaşdı. İndi onun qarşısında etimad üfüqləri açıldığı kimi, məsuliyyət yoxuşları da dayanırdı. Azərbaycan və özbək xalqlarını təkcə bir dil ailəsinə mənsubluq birləşdirmir. Bu xalqların dünyagörüşündə, indi baxışlarında, talelərində, şeir və musiqi aləmində yaxınlıq və eynilik çoxdur. Bütün bunları araşdırmaq və bir dissertasiya qəlibinə sığışdırmaq isə çox çətin idi. Ona görə də Qulamhüseyn müəllim tez bir zamanda özbək dilini öyrəndi. Özbəkçə sərbəst danışması gənc aspirantı məşhur özbək şairi Qafur Qulama, həmyerlimiz, şair, professor Maqsud Şeyxzadəyə, fəlsəfə elmləri doktoru, akademik Vahid Zahidova, professor Vahid Abdullayevə,

professor Qulam Kərimova və onlarca digər görkəmli özbək elm və sənət xadiminə sevdirdi. Onun Daşkənddə, Səmərqənddə və Buxarada qazandığı hörmət və ehtiram özbək xalqında bütün Azərbaycan haqqında əyani və canlı təsəvvür yaradtdı. O, Azərbaycan və özbək xalqları arasında çox qədimdən mövcud olan dostluğu sanki Prometey kimi öz çiyində daşımaq və bundan sonra daha da inkişaf etdirmək məqsədini güdürmüş kimi, onu uğurlu bir finala çatdırdı. Qulamhüseyn müəllim səmərqənd Dövlət Universitetinin Sov.İKP Tarixi kafedrasının aspirantı, indi isə doktorluq dissertasiyası hazır olan Faniyə xanımı əmisi oğluna nişanlayıb onu doğma Türkoba kəndinə gəlin gətirdi. Təsadüfi deyil ki, özbək şairi Narmurad Nərzullayev Qulamhüseyn müəllimi “dostluğumuzun carçısı” adlandırıb haqqında iri həcmli bir məqalə ilə Səmərqənddə çap olunan “Lenin yolu” qəzetində çıxış etmişdi.

1967-ci ilin 22 fevral günü Qulamhüseyn müəllimin bütün ömrü boyu unuda bilmədiyi günlərdən biridir. Həmin gün inadlı axtarışların bəhrəsi olan “Azərbaycan–özbək ədəbi əlaqələri” (Sovet dövrü) mövzusunda namizədlik dissertasiyasını uğurla müdafiə etdi. Q.Əliyevin elmi rəhbəri akademik M.Arif, opponentləri – professor M.Quluzadə, özbək alimi Əhməd Əliyev və başqaları dissertasiyaya yüksək qiymət verib onun Azərbaycan, özbək və rus dillərində çap edilməsini lazım bildilər.

Elmi axtarışları məqalələr şəklində müxtəlif mətbuat orqanlarında çap edildikcə Qulamhüseyn müəllimin adı da məşhurlaşır, elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edirdi. Moskva Dövlət Universitetinin SSRİ xalqları ədəbiyyatı

kafedrasının müdiri, professor Əziz Şərif “Литературный Азербайджан” jurnalında Q.Əliyevi Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin ilk elmi tədqiqatçısı adlandıraraq, onun elmi xidmətini yüksək qiymətləndirmişdir.

Qulamhüseyn müəllim hansı mövzudan yazırsa-yazsın, son dərəcə dəqiq və sanballı elmi mülahizələr söyləyir. Onun Nizami, Nəsimi, Nəvai, Füzuli, S.Ayni, H.H.Niyazi, S.Vurğun və Q.Qulam haqqında yazdığı məqalələrin hər biri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Onun “Nəsimi və özbək ədəbiyyatı”, “Tarixi həqiqət və alim mövqeyi”, “Gözəlliyyə və nəcibliyyə tərənnümü” və s. məqalələrinin hər birində ciddi məsələlərin nəzəri şərhini öz elmi ifadəsini tapmışdır. Bu cəhətdən onun bir il bundan əvvəl silsilə halında dərc etdirdiyi “Nizamişünaslığın izi ilə” adlı elmi məqaləsinin taleyi daha uğurlu olmuşdur. Həmin məqalə ilə əlaqədar müəllifin ünvanına 300-dən artıq təşəkkür məktubu gəlmişdir. Bəli, nizamişünas alimlər sırasında Qulamhüseyn Əliyev də öz layiqli yerini tutur. O, böyük Nizaminin əsərlərini orijinaldan araşdıraraq hər yeni yazısında ölməz söz sərrafının indiyə qədər tədqiqatdan kənar qalmış yeni hikmətlərindən danışır, öz sələfləri və müasirləri ilə cəsarətli polemikaya girir.

Yüzdən artıq elmi məqalənin müəllifi olan Qulamhüseyn müəllim olduqca gözəl və təvazökar bir insandır. Həm də o, yaxşı bir yoldaş, dost və mehriban ailə başçısıdır. Elə bu gözəl ailə tərbiyyəsinin nəticəsidir ki, qızlarının dördü də fərqlənmə diplomu ilə ali təhsillərini başa çatdırmışdır. Böyük qızı Esmiralda ingilis dili müəllimidir. Sevda həkimdir, İradə kibernetika

institutunun, Zöhrə isə Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin əməkdaşlarıdır.

Qulamhüseyn müəllimin bütün müvəffəqiyyətlərinin təmin olunmasında ömür-gün yoldaşı Sona müəllimin böyük payı vardır. Bu mehriban, səmimi, xoşbəxt və qonaqpərvər ailənin respublikanın hüdudları xaricində də çoxlu dostları vardır. Elə bir gün olmaz ki, bu ailə uzaq-uzaq ellərdən məktub almasın. Bu sətirləri yazarkən Qulamhüseyn müəllimə sual verdim: necə olub ki, bu qədər dost qazanmışınız, onları çoxmu sevirsiniz? Bədahətən verdiyi cavab necə də sərrast idi:

–Xoşbəxtlik insanı heç bir zaman elə bir zirvəyə qaldırmamışdır ki, onun dostlara ehtiyacı olmasın.

Qulamhüseyn müəllimin bütün mənalı ömrünün mayasında onun elmi-pedaqoji fəaliyyəti durur. Mən onun öz gözəl müəllimliyi ilə həmişə fəxr etdiyi və bununla öyündüyünü duymuşam. Bir dəfə professor Abbas Hacıyev, dosent Lətif Hüseynzadə və gənc müəllimimiz Muxtar Qiyasi ilə birlikdə Qulamhüseyn müəllimin açıq dərində iştirak etdik. Yadımdadır, Muxtar müəllim dərindən sonra dedi:

–Bax, buna deyərəm əsl müəllim.

İstər Xarici Dillər İnstitutunda işlədiyi 10 il müddətində, istərsə V.İ.Lenin adına API-də çalışdığı illər ərzində həmişə tələbələrinin və müəllim yoldaşlarının ona dərin hörmət və məhəbbət bəslədiklərinin şahidi olmuşam.

Qulamhüseyn müəllim hər mühazirəsini ciddi hadisə səviyyəsində quran, auditoriyanın nəbzini tutmağı bacaran filoloqdur. Üzvü olduğu Ədəbiyyat tədrisi metodikası kafedrasının qrup partiya təşkilatçısı və Filologiya fakültəsi xalq nəzarəti postunun sədri kimi institutun

ictimai həyatında fəal iştirak edir. Malik olduğu yüksək mənəvi zənginlik, sözübütövlük onu kamil bir şəxsiyyətə çevirmişdir. Bu kimilliyin yoluna daim kamal işığı nur saçır. Həmin nur çeşməsindən mayalanan və pərvazlanan şagirdlər və tələbələr öz sevimli müəllimlərinin etimadına layiq olmağa çalışırlar. Belə şagirdlərinin və tələbələrinin isə sayı-hesabı yoxdur.

Mənəli həyat yetkinlik dövrünə qədəm basır. Uğur olsun, alim-müəllim dostumuz!

*“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,
19 oktyabr 1988*

BÜLLUR ŞƏXSİYYƏT

Bu, Qulamhüseyn müəllimsiz keçirdiyimiz ilk qışdır, ona görə doğmalara, əzizlərə, dostlara belə soyuqdan soyuq görünür. Əslində, bu soyuqluq onun dünyasını dəyişdiyi isti yay günlərindən baş alıb gəlir. Hər sahədə o büllur şəxsiyyətin, o nadir xeyirxah insanın yeri görünür.

Desək ki, xalqımız dərin zəka sahibi olan ədəbiyyatçı bir alimini itirdi, qətiyyənlə mübaliğəyə yol vermərik. Düzdür, o, “Azərbaycan–özbək ədəbi əlaqələri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdi və bununla da iki dost xalqın ədəbi əlaqələrində etibarlı körpünün bünövrəsini qoymuşdu, ümumilikdə isə o, bütöv ədəbiyyatımızın mahir bilicisi idi. Azərbaycan Xarici Dillər Pedaqoji İnstitutunda (1969–80), sonra isə N.Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetində çalışdığı illərdə oxuduğu saysız-hesabsız mühazirələri dinləmiş tələbələrinin xatirində Qulamhüseyn müəllim məhz belə – öz sahəsini kamil bilən mütəxəssis kimi qalacaqdır.

Təkcə mühazirə oxumaqla, seminar məşğələsi aparmaqla fəaliyyətini məhdudlaşdırmırdı; Qulamhüseyn Əliyevin bir-birindən sanballı məqalələri tez-tez respublika mətbuatında görünür, bir qayda olaraq, böyük maraq doğurur, ağıllı polemikaya səbəb olurdu. Klassik ədəbi irsimizə, xüsusilə böyük Nizamiyə həsr olunmuş məqalələrin hər biri fundamental elmi axtarışların layiqli olduğu kimi çox qiymətli idi. Q.Əliyev respublikamızın nizamişünaslığına öz layiqli yerini vermişdir. Qulamhüseyn müəllim ölməz Füzulinin yubileyinə öz alimlik payını verməyə tələsirdi. Yaxından tanış olanlar

onun necə dərin bilik sahibi olduğunu yaxşı bilirlər. Qulamhüseyn müəllim Məhəmməd Füzuli haqqında iki məqalə üzərində işləyirdi. Məqalələr az müddət içində kiçik ixtisarla “Respublika” qəzetində dərc olunanda isə müəllif özü onları oxuya bilmədi: qəfil xəstəlik haqladı. Gözləri görmürdü, yalnız barmaqları qəzet səhifələrinə dönə-dönə sığal çəkirdi:

–Bilirsiniz, nə qədər planlarımı özümlə aparıram?

İlk dəfə öz taleyini, onu gözləyən müdhiş qisməti belə hündürdən dilinə gətirdi. Həmin sözləri deyəndə onunla bu dünya arasında səkkizcə günlük yol dayanmışdı.

Bu müdhiş qismətə doğru altmış altı illik ləyaqətli ömür yolu gəlmişdi Qulamhüseyn müəllim. 1928-ci ildə Masallı rayonunun Türkoba kəndində anadan olmuş, ayağı yer tutandan kolxoz işində çalışmış, ehtiyacın ən ağır girdablarından çıxmış, müharibəyə gedən kişiləri əvəz edənlərdən biri kimi ən çətin işlərin qulpundan yapışmışdı. Sonra onun universitetdə tələbəlik illəri başlandı, əllinci illərin əvvəllərində doğma Masallıya qayıdarkən rayondakı beş-üç ali təhsilli müəllimlərdən biri idi. 1962-ci ildə universitetin aspiranturasına qəbul olunanacan rayonun Mahmudavar və Türkoba kənd orta məktəblərində direktor işlədiyi dövrdə böyük hörmət və ehtiram sahibinə çevrilmişdi.

Ədəbiyyat onun alınına yazılmış ulu Tanrı qismətiydi, onun inam və etibar nöqtəsiydi. Qulamhüseyn müəllimin minlərlə şagirdi və tələbəsi təsdiq edər ki, onun dediyi dərslər, oxuduğu mühazirələr əslində bitkin sənət əsərləriydi. Xüsusilə, ədəbiyyatımızın klassik dövrünün ən mahir bilicilərindən biri kimi o, Nizami, Nəsimi, Füzuli

kimi söz korifeylərindən danışmaqdan doymazdı. İşlədiyi institutlarda hər hansı ədibin yubileyi keçiriləndə əksər hallarda əsas məruzəçi Qulamhüseyn müəllim olardı. Onun təkrarsız üslubuna bələd olanlar yaxşı bilirlər ki, hər sözünün, hər cümləsinin üstündə ciddi yaradıcılıq işi aparır, bir neçə narahat gün yaşayandan sonra işə auditoriyanın qarşısına çıxanda öz işini kamil bilən söz sərkərdəsinə çevrilərdi. Görəsən, etdiyi onlarca məruzəsinin əlyazmaları arxivində qalır mı? Həmin yazılar çap üzü görsəydilər, onda milyonlarla oxucu da inanırdı ki, məruzələr şablon və trafretdən uzaq olan orijinal tədqiqat əsərləridir.

Qulamhüseyn müəllimin heç kimə bənzəməyən əsas keyfiyyətlərindən biri də onun misilsiz dərəcədə xeyirxahlığı, hamıya təmənnəsiz xidmətə hazır olması idi. İmkanları heç vaxt arzu və istəkləri ilə ayaqlaşmasalar da, o, son qəpiyini də böyük səxavətlə ehtiyacı olana verirdi, bu və ya başqa köməksizin qabağına düşüb müxtəlif qapılar açırdı. Özünün ehtiyac içində olduğu günlərdə də özünəməxsus təbəssümü dodaqlarından əskik olmurdu; ən maraqlısı budur ki, ölüm yatağında olanda da həmin təbəssümü üstündəydi...

Yetmişinci illərin axırlarında Xarici Dillər İnstitutunun rəhbərliyi nə düşündüsə, Azərbaycan ədəbiyyatı kimi çox vacib fənni tədrisdən çıxardı; ədəbiyyat müəllimləri iki-üç il ərzində ixtisara düşüb, institutla vidalaşmalıydılar. Hələlik Qulamhüseyn müəllimin adını çəkən yox idi; o, iki-üç il arxayın işləyə bilərdi. Kafedra müdiri ilk olaraq qadın müəllimlərdən birini ixtisar üçün təqdim etmişdi. Lakin yerli komitədə

məsələnin müzakirəsi vaxtı Qulamhüseyn müəllim qəflətən ayağa qalxdı:

–Mən kişi xeylağı qala-qala bu qadını nə üçün ixtisara salırsınız? – soruşdu.

Bu, təkcə bir kişi müəllimin gəlişigözəl qərarı deyildi; bu, haçan iş tapıb-tapmayacağını bilməyən ailə başçısının çətin qərarı idi. Qızlarının üçü tələbə, dördüncüsü məktəbliydi. Ali təhsilli ömür-gün yoldaşı Sona xanım dörd uşağın min bir qayğısı girdabında evdar qadın idi və beləliklə, özü öz rahat yerindən könüllü əl çəkən Qulamhüseyn Əliyev yalnız öz KİŞİ XARAKTERİNƏ sadıq qalmışdı.

Bir müddət işsiz qaldı, yeni ehtiyaclar məngənəsində sıxıldı, lakin mənən xeyli ucalmışdı. Öz qətiyyəti ilə sübut eləmişdi ki, iyirminci əsrin qarmaqarışlıq labirentlərində də əcdaddanqalma kişilik əzəməti itməyibmiş. Sonra onu N.Tusi adına Pedaqoji Universitetə dəvət etdilər.

Qulamhüseyn müəllim özü boyda ürək idi, ömrünü məşəl edib başqalarının yoluna nur ələyirdi. Heç kim onun diqqətindən yayınmırdı, dost-tanışları bir yerə toplamaq, bu və ya digər məsələ ətrafında onların söylərini birləşdirməkdə Qulamhüseyn müəllimin tayı-bərabəri yox idi. Unutduğu bircə nəfər var idisə, o da onun özü idi. Özünü unutmuşdu, başqalarına isə onu düşünmək üçün əsas vermirdi – elə enerjili, iti yerişli, parlaq baxışlı, təbəssümlü-qəhqəhəli idi ki, kənar adamlar onu yer üzünün ən qayğısız adamı hesab edirdilər. Lakin onun qayğıları başından aşırıdı, həyat onunçün minbir zərbə hazırlamışdı, gözügötürməyənlərin sağdan-soldan zərbələri də öz yerində. Lakin Qulamhüseyn Əliyev alçalmır, əyilmir, xırdalanmırdı, özündən ucuz adamların

səviyyəsinə enmək onun xislətinə yad idi, ömrü boyu öz zəhməti sayəsində qalxdığı mənəvi zirvəsində aşağı düşüb xırda məişət intriqalarına qoşulmurdu.

Qulamhüseyn Əliyev yaddaşlarda eləcə də qalacaq: uca, əzəmətli, müdrik və saf!

Dünyasını keçən yay, avqustun 15-də dəyişdi Qulamhüseyn müəllim. Əslində, bu qeydlərimiz bir qədər yubanmış qeydlərdi. Lakin bizdə də günah yoxdur: onun haqqında keçmiş zamanda danışmaq mümkün deyildi. Heç indi də mümkün deyil, həmin mümkünsüzlük indi də əl-qolumuzu bağlayıb... Heç vaxt unudulmayacaq əziz Qulamhüseyn müəllim haqqında nəsə demək istədik, əslində heç nə deyə bilmədik.

*“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,
21 noyabr 1988*

KAMALA EHTİRAM GÖSTƏRİR HƏYAT

(*təbrik edirik – 60*)

(*dos. Qulamhüseyn Əliyev haqqında*)

Bir neçə günün sözüdür, tanınmış folklorşünas alim Fərhad Fərhadov və onun kafedra yoldaşı Qulamhüseyn Əliyevlə söhbət edə-edə 26-lar bağının yanı ilə gedirdik.

Fərhad müəllim qədim əsətir və miflərdən həvəslə danışır biz də ləzzətlə qulaq asırıdıq. Nəhayət, o, xalqımızın şifahi ədəbiyyatı haqqında danışmağa, onu dərya ilə müqayisə etməyə başladı. O deyirdi ki, xalqımızın fikir dəryası gah tufan qoparıb coşmuş, gah da şirin yuxuya dalmış körpə kimi sakit olmuşdur. Birinci halda düşməyə, alçağa əyriyə, dəliyə qarşı amansız barışmaz, ikinci halda isə nəsihətamiz, dərin fəlsəfi duyumlu, mərhəmət mündərəcəli ifadələr yaratmışdır.

Bunlardan biri də *“Dünya bir pəncərədir hər gələn baxar gedər”* məsələdir. Bu sözü deyərkən o, ayaq saxlayıb gülümsündü və əlindəki siqareti sümürərək tüstünü havaya buraxdı. O danışmağa tələsmir, bizi intizarda qoyurdu. Mən dözə bilmədim.

–Niyə danışmırsınız, professor?

–Sənə deyim ki, mən bu məsələni bax bu Qulamhüseynə çəkirəm.

–Niyə.

–Bax oğul. Dünyaya çox adam gəlir. Bu həyatın pəncərəsindən baxıb gedir. Amma nə izi qalır, nə də tozu. Amma elələri də gəlir ki, bu pəncərədən baxaraq həm dünyanı dərk edir, həm də dərk etdirir. Məşəl kimi yanaraq başqalarının yolunu işıqlandırır. Homer kimi, Nizami kimi, Füzuli kimi. Başqalarının yolunu

işıqlandırmaq, qəlbinə nur saçmaq üçün heç də Nizami olmaq lazım deyil. Gördüyünüz Qulamhüseyn müəllim bax belələrindəndir. Elə adam tapılmaz ki, Qulamhüseynlə yarımca saat söhbət edəndən sonra onun təmiz vicdanına, ötkün ağına, sağlam ruhuna, gözəl həyat yoluna, yüksək əqidəsinə vurulmasın.

–Bunu mənə niyə deyirsiniz, professor? Mənki onun vurğunuyam.

–Yox, sənə bir sirr də açmaq istəyirəm. O gülərək Qulama doğru çevrildi.

–Nə sirr, – deyə mən təəccübləndim.

–Bu gün onun 60 yaşı tamam olur. Görürsən, özü cavan, yaşı çox.

Bu sözlər mənim yadıma bir əhvalatı saldı. Əvvəllər uşağı molla məktəbinə qoyanda onun mədrəsə yaşına çatdığını sübut etmək üçün dilsiz, ağızsız, amansız və riyasız arayışlara baxmalısan. Ona görə də Qulam müəllimin həyat yolunu göstərən cansız kağızlar aləminə səyahət edəcəyimə özlüyümdə söz verdim.

Doğrusu, inana bilmirdim ki, Qulamın 60 yaşı var. Elə bu vaxt bir qara “Volqa” yanımızda dayandı. İçində orta yaşlı bir nəfər çıxıb Qulamhüseyn müəllimin qarşısında fərəğət vəziyyətində dayanıb rəsmi salam verdi. Qulamhüseyn öz keçmiş şagirdinə azadsan dedi. O isə Nizamidən:

*Eşqsiz olsaydı xilqətin canı,
Dirilik sormazdı bütün cahanı.*

Səhvsiz deyirsən, sağ ol, sənə beş!

Biz heç nə başa düşmürdük.

–Keçmiş şagirdimdir, indi böyük vəzifədədir. Sağ olsun, həmişə belədir – deyə Qulamhüseyn müəllim izah etdi.

–Mən sizdən təkcə elm yox, həyatda yaşamaq, mübarizə aparmaq, Vətəni və xalqı sevmək dərslərini də almışam.

Sonra isə o, bizə tərəf çevrilib:

–Bilirsiz Qulamhüseyn müəllimin nə qədər şagirdi var? Minlərlə... Onların arasında fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Bahadır Tağıyev, texnika elmləri doktoru İsmayıl Babayev, biologiya elmləri namizədi Rahib Əliyev, hüquq elmləri namizədi Alxas Kişiyev, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Faiq Məmmədov, tibb elmləri doktoru Mehman Ağayev, tibb elmləri namizədi Əliməmməd Səfərov, biologiya elmləri namizədi Miri Fəttaliyev, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi Əliqulu Əliyev, iqtisad elmləri namizədi Əlisa Hüseynov, filologiya elmləri namizədi Əlirza Əliyev və onlarla başqaları və mən deyə vəzifəli şəxs izah etdi.

Doğrudan da, Qulamhüseyn həyatda fəxr etməyə, yaşadım və yaşatdım deməyə haqqı var – deyə professor söhbətə yekun vurdu.

Mən 20 ildən artıq tanıdığım adam haqqında sanki heç nə bilmirmişəm. Ona görə də necə olursa-olsun onun tərcümeyi-halı ilə sənədlərlə tanış olmağa qərar verdim.

Qarşımda Qulamhüseynin 60 illik həyat yolunun hər əlamətdar anını əks etdirən cansız və dilsiz vərəqlərdir. Onları vərəqləyirəm. Onlar nədən danışır? Qulamhüseyn Nüsrət oğlu Əliyev 1928-ci ildə Masallı rayonunun

Türkoba kəndində dünyaya gəlmişdir. Ayağı yer tutan gündən bu torpaqda gəzmiş, orta məktəbi burada bitirmiş, dünyanın ilk sirlərinə burada vaqif olmuşdur.

O, burada ana məhəbbəti, ata səxavəti oğul qeyrəti anlayışlarını mənimsədi. Mühəribə Qulamhüseynin 13-14 yaşlarında haqladı. Atasını əsgər getdikdən sonra ailənin bütün ağırlığını öz çiyinlərində daşdı. Cütcülük, çobanlıq, arabacılıq, meşəçilik, əkinçilik daha kənddə nə qalmadı ki, o uşaqkən ona qol qoymamış olsun. Ağırliq, çətinlik, məhrumiyyət onu əydi. Amma iradəsini qıra bilmədi. Uşaq daha da mətinləşdi, bərkdən-boşdan çıxdı, daha da mübariz oldu. Bu ruh, bu çətinlik onu 1946-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinə gətirdi. Mühəribədən çıxmış adamlar nəinki istədiklərini geyə bilmirdilər. Nimsəş paltar yarımçıq vəziyyətlə Qulamhüseyn inadla, səbrlə milli filologiyamızın sirlərini öyrənməyə başladı. Öz tələbəsinin istedadını görənlər görkəmli ədəbiyyatşünas akad. M.A.Dadaşzadə Qulamhüseyni Moskva Dövlət Universitetinə göndərmək işində ona kömək etmək üçün o zaman yazıçılar İttifaqının sədri olan S.Vurğunun yanına göndərdi. Böyük şairlə tələbə Qulamhüseynin çox səmimi söhbəti oldu. Qulamhüseyn nə üçün S.Vurğunun yanına göndərildiyini bilmirdi, yoxsa heç gəlməzdi də:

Şair tələbənin utancaqlığından onun həyalı uşaq olduğunu yəqin etdi. Oğlum, Arif müəllim dedi ki, sən fars dilini də gözəl bilirsən. İstəyiriksən Moskva Dövlət Universitetinin Şərqlə fakültəsinə göndərək.

–Axı, Vurğun müəllim, anama kömək etməliyəm 7 baş ailənin ağırlığı mənim üstümdədir.

Şair tələbənin Vurğun müəllim deməsinə gülmək istədisə də, gəncin ağır ailə qayğısından doğan dərdinə şərik çıxmağı daha münasib bilib köksünü ötürdü.

–Bəli istedadlar yetişməyə şərait tapmayan payız çiçəyi kimi solub tökülür. Bu anları Qulamhüseyn müəllim indi də unutmur. 1951-ci ildə o, Arif müəllimin təklifinə baxmayaraq, aspiranturaya girməyib öz doğma kəndlərinə qayıtdı. On bir il 1962-ci ilə qədər rayonun Türkoba, Mahmudvar, Boradigah kəndlərində müəllim və məktəb direktoru işlədi. Burada da onun işi başdan aşırıdı. Məktəbdə təlim-tərbiyəyə rəhbərlik, kadr məsələsi təsərrüfat işi, konfrans və plenumlar, rayon sovetinin sessiyası, ailə qayğıları, qohumların və dostların xeyir və şərinə yarayır və s. işlər onun diqqətini özünə cəlb etsə də, ürəyindəki əsas arzunu yaddaşının gündəliyindən poza bilmirdi. Necə olursa-olsun aspiranturaya gəlmək haqqında Arif müəllimə verdiyi vədə əməl etməli idi. 1962-ci ildə o, imtahanları müvəffəqiyyətlə verib ADU-nun aspiranturasına daxil oldu.

Arif müəllim tələbəsinin ciddi axtarış ehtirasını, əqli ümumiləşdirmə bacarığını, elmi və məntiqi təfəkkürünü unutmamışdı. Ona görə də gənc aspirantına “Azərbaycan–özbək ədəbi əlaqələri” sahəsində tədqiqat aparmağı tövsiyyə etdi.

İndi Qulamhüseynin qarşısında etimad üfüqləri açıldığı kimi, məsuliyyət yoxuşları da dayanırdı. Azərbaycan və özbək xalqlarını tək-cə bir dil ailəsinə mənsubluq birləşdirmir. Bu xalqların dünya görüşündə, dini baxışlarında, şeir və musiqi aləmində yaxşılıq və bəzən eynilik çoxdur. Bunları araşdırmaq isə çox çətin idi. Ona görə də Qulamhüseyn müəllim tez bir zamanda özbək

dilini öyrəndi. Özbəkçə sərbəst danışması gənc aspirantı məşhur şair Qafur Qulama, akademik, fəlsəfə elmləri doktoru Vahid Zahidova, prof. Vahid Abdullayevə, prof. Qulam Kərimova, prof. Ləziz Kayumova, prof. B.Vəlixocayeva, yazıçı Əsgər Muxtara, Həmid Qulama və onlarca görkəmli elm və sənət xadiminə sevdirdi.

Qulamhüseynin Daşkənddə və Səmərqənddə qazandığı hörmət bütün Azərbaycan gəncləri haqqında özbəklərdə təsəvvür yaratdı. Xalqımızın mərdlik və səxavəti, dəyanət və mərifəti Qulamın şəxsində təcəssüm etdiyindən o, orada kimin qapısını hansı niyyətlə açırdısa xoş rəftar görürdü. Ona görə də Səmərqənd Dövlət Universitetinin baş müəllimi tarix elmləri namizədi Faniyə Əhmədlinin Qulamhüseynin “Səni əmim oğluna almaq istəyirəm” təklifinə “Əmin oğlu da sənin kimidirsə mən razı” demişdi. Qulamhüseyn sevinirdi ki, bir nəfər özbək qızını kəndlərinə gəlin gətirir. Axı, bu da əlaqənin bir növüdür: Özü də dostluq əlaqəsi!

Bu məsələ Səmərqənddə çıxan – “Lenin yolu” qəzetinin diqqətindən yayınmamış “Dostluğun carçısı” adlı məqaləni Qulamhüseynə həsr etmişdi.

Qulamhüseyn ilə elmi axtarırları məqalələr şəklində müxtəlif mətbuat orqanlarında nəşr edildikcə onun adı da məşhurlaşır, elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edirdi. Moskva Dövlət Universitetinin SSRİ xalqları ədəbiyyatı kafedrasının müdiri prof. Əziz Şərif qüvvətli qələmsahibi olan gənc alimlərdən danışanda Qulamhüseyn Əliyevin də adını çəkmişdi. 1967-ci il 22 fevral günü Qulamhüseyn müəllimin ömründə sayılan günlərdəndir. Həmin gün o, uzunmüddətli axtarırların bəhrəsi olan “Azərbaycan–özbək ədəbi əlaqələri” adlı monumental əsərini elmi

şuranın müzakirəsinə verdi. Aspirantın rəhbəri M.Arif, rəsmi opponentlər M.Quluzadə, özbək alimi Əhməd Əliyev və başqaları əsərə yüksək qiymət verib onun Azərbaycan, özbək və rus dillərində çap edilməsini tövsiyə etdilər.

Qulamhüseyn müəllim hansı mövzudan yazırsa-yazsın son dərəcə dəqiq və sanballı fikirlər söyləyir. Onun cəmi bir il bundan əvvəl “Azərbaycan müəllimi” qəzetində silsilə halında dərc etdirdiyi “Nizamişünaslığın izi ilə” adlı məqaləsi ədəbi ictimaiyyət tərəfindən çox rəğbətlə qarşılanmışdır.

Onun sənədləri və şəxsi arxivindən ayrılanda neçə il bundan əvvəl institut tədris hissəsi müdirinin sözlərini xatırladım. O, mənə təklif etdi ki, bir neçə müəllimlə sənin kafedra yoldaşın Qulamhüseyn Əliyevin mühazirəsinə gedəcəyik, razılaşdım. Biz dörd nəfər institutun ən böyük mühazirə salonu olan 501-ci otağın qarşısına gedəndə orada başqa kurslardan olan tələbənin və aspirantın dayandığını gördük. Onlar Qulamhüseyn müəllimdən dərəcə qulaq asmağa icazə verməsini xahiş etdilər. O, cavabında

–Mən nə vaxt sizə icazə verməmişəm, buyurun – deyə gülümsündü.

Biz içəri keçdik, o jurnalları da yoxlamadı ki, vaxt getməsin. Elə bunu dedi ki, uşaqlar dərşimiz “Füzulinin lirikası” olacaq. Bir anda o bütün auditoriyanı elə ovsunladı ki, tələbələr özlərini yalnız Füzuli eşqinin ənginliklərində sayırdılar:

Vadiyi – vəhdət həqiqətdə məqami – eşqdir,

Kim – müşəxxəss olmaz ol vadidə sultandan kədə.

O, məhəbbət-eşq aləmində inqilab yaratmış Füzulinin məhəbbət dünyasına tələbələri öz rəvan dili, qüvvətli hafizəsi, təsirli intonasiyasına elə məftun etdi ki, sanki bir güclü əl, estetik duyum hamsını qaldırır öz arqumentindən uzaqlaşdırdı. Zəngin çoxdan vurulmağını da unutmuşduq. Tənəffüsdə Qulamhüseyn müəllimi təbrik edib, bax görürsən bundan böyük mükafat ola bilməz ki, sən tələbələrinin qəlbində yurd-məskən salmışsan. Onlar minlərlədir. Bu gün sabah institutu bitirəcək parlaq ulduz kimi Vətənimizin kəhkəşanına səpələnəcəklər. Qəlblərində özləri ilə bir gözəl müəllim, hətta qayğıkeş insan, dərin eridusiyaya malik bir alim aparacaqlar. O, razı halda gülüb təşəkkür etmək istədikdə – yox dedim – sənə başqa mükafatlarını kiçiltmək istəmirəm. Bilirəm ki, komsomolun XXI qurultayının nümayəndəsi olmusan, “Əmək igidliyinə görə” medalın var. Azərbaycan LKGI MK səni dəfələrlə fəxri fərmanla təltif etmişdir, başqa təltiflərin də var, 100-dən artıq sanballı elmi məqalən var, amma tələbənə məhəbbəti dərstdən sonrakı sürəkli alqışı sənə ən böyük mükafatındır.

Dünən bütün bunları Qulamhüseyn müəllimin yanına salıb ondan sual etdim ki, sən bütün bunlara necə nail olursan?

O gülərək dedi:

Bax bunun bütün sirri ailədə onun mehriban münasibətində, möhkəm qurulmuş təməlindədir. Hamı işdən evə yorğun gəlir, elmi əsəri evdə yazır. Əgər ailədə səmimi münasibət olmasa, adam ruhən, mənəvi cəhətdən əldən düşər. Bizdə isə başqa cürdür. İşdən nə qədər yorğun, nə qədər əsəbi, bəzən də uğursuz qayıdırsa, qayıdım evdə cəmi beş dəqiqədən sonra hər şey unudulur,

şən əhvali-ruhiyə ilə yaşayıram. Sona müəllimin mənim bütün müvəffəqiyyətlərimdə payı vardır. O, mənim üçün dörd övlad böyüdü bəy başa çatdırıb.

Mən ondan ayrılarkən bir daha onu təbrik edib dedim:

–Əziz, Qulamhüseyn müəllim, adamın altmış yaşına çatması onun qocalması deyil, sözünün yetkinləşməsi, qələminin püxtələşməsi, təfəkkürünün yetkinləşməsidir. Siz təfəkkürünüzün yetkinləşdiyi bir vaxtda belə gənclik enerjisinə maliksiniz. İndiyə qədər nə edibsənsə, bundan sonra da bir o qədər etməyi səndən gözləyirik.

Arzu edirəm ki, 100 yaşında bax belə dərin zəkaya, dərin mühakiməyə, ötkün sözə, iti gözə malik olasan. Bu kamal, bu idrak ki sən də var, həmişə hər yerdə seviləcəksən.

*Adil Babayev,
“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,
Bakı, 19 oktyabr 1988, №84*

MİLLİ FİLOLOGİYAMIZIN FƏDAİSİ – BƏKİR ÇOBANZADƏ

ADİL MƏHƏMMƏD OĞLU BABAYEV – 1938-ci ildə Ordubad bölgəsində anadan olmuşdur. 1962-ci ildə ADU-nun filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Həmin ildən M.F.Axundov adına XDİ-də işləyir, ümumi və Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosentidir.

*Tusi Xeyriyyə Cəmiyyəti sədrinin müavini*dir.

Kırım Mədəniyyət Fondu Bəkir Çobanzadə adına mükafatının (1991-ci il) sahibi olmuşdur.

İstanbullu Yusif Ziyanın Ruşdiyyə məktəbində imtahan götürənlər – Həsən Səbri Ayvazov və İsmayıl bəy Qaspiralı “45 nömrəli şagird”ə (soyadını bilmədiyi üçün onu belə çağırırlar) “Sən də gəl cavab ver” deyirlər. Lakin “bizim çoban qurd Vahabın oğlu” paltarı (bəlkə də şalvarı) cırıq olduğu üçün yerindən tərpənmir. Həsən bəy onu sorğu-suala tutduqdan sonra “İsmayıl bəy gəl, burada xəzinə var” deyir. Və onun biliyini “əliyüll-əla” (ələlərin əlası) qiymətləndirirlər...

Azərbaycan filologiya elminin inkişafında B.Çobanzadə kimi geniş diapazonlu elə bir alimimiz yoxdur. Onun 250-yə qədər elmi əsəri, 15 kitabı var.

Bəkir Bavbək, Bəkir Çövbək imzalarıyla şeirlər yazmış Çobanzadə xatırlayır:

*Nə Mirzə var soyumdu,
Nə aytalubay,
Atam bir çoban
Anam Zeydabay.*

1920-ci ildə Macarıstan Peştə Universitetində D.Nemetin rəhbərliyi ilə “Kodeks-kumanikusda zahiri ahəng uyğunsuzluğu və türk dilində məxrəc bazası” mövzusunda müdafiə edərək filologiya elmlər doktoru alimlik dərəcəsi alır.

...1924-cü ilin yayında Azərbaycan MİK sədri Səmədağa Ağamalıoğlu onu Bakıya – yeni türk əlifbası komitəsinin elmi şurasına rəhbərlik etməyə dəvət edir. Bu təklifi məmnuniyyətlə qəbul edən B.Çobanzadə 1924-cü ilin sentyabrından 1937-ci ilin yanvarına qədər Azərbaycanda geniş ictimai, pedaqoji və elmi fəaliyyəti ilə milli mədəniyyətimizin inkişafında misilsiz rol oynamışdır.

O, Azərbaycan yeni Türk Əlifbası Komitəsi elmi şurasının sədri Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı Terminologiya Komitəsinin sədri, Azərbaycan Tədqiq Tətəbbö Cəmiyyəti tarix və dilçilik şöbəsinin rəhbəri, Azərbaycan elmi-tədqiqat institutunun elmi prezidiumunun emi katibi və b. vəzifələrdə çox geniş fəaliyyət göstərmişdir.

B.Çobanzadə habelə universitetin şərq fakültəsinin dekani, türk dili və ədəbiyyatı kafedrasının professoru və müdiri kimi milli filoloq kadrları yetişməsində çox zəhmət çəkmişdir.

Universitetdə işlədiyi müddətdə o, təkcə rəhbərlik etdiyi kafedranın deyil, eyni zamanda fakültənin yenidən qurulmasında daha yaxşı elmi hazırlıqlı məzunlar yetişdirilməsində var qüvvəsilə çalışırdı. Belə bir fakt məlumdur ki, o, fakültənin başqa respublikaya verilməsinə (?) qarşı çıxırdı. 1925-ci ilin mayında XMK-ya təqdim etdiyi təliqədə (Azərbaycan mərkəzi, dövlət arxivi, fond 1640, qovluq №27, səh.173) yazırdı:

–Şərq fakültəsi cəmi üç ildir ki, mövcuddur. Onun on altı tələbəsi vardır. Şərq fakültəsi SSRİ ilə Şərq arasında mədəni və ictimai islahat keçiricisi ola bilər. Bu, o vaxt ola bilər ki, o, Bakıda, ADU-nun tərkibində qalsın.

Hətta onun təşəbbüsü ilə fakültədə jurnalistlik şöbəsi açılmış, dil və ədəbiyyatşünaslıq üzrə universitetin elmi xəbərlərinin nəşri təşkil edilmişdir.

Fitri istedad sahibi olan alim on yeddi dildə, rus, fransız... Hətta ermənicədən birbaşa tərcümələr edir, mühazirələr oxuyurdu. Ümumittifaq miqyasında tanınmış alim olan B.Çobanzadə özü mühazirə oxuduğu auditoriyalara başqa alimləri, hətta akademikləri (Moskva və Leningrad şəhərlərindən akademik V.V.Bartold, N.Y.Marr, A.N.Samoyloviç, İ.İ.Meşşaninov) Bakı Universitetinin Şərq fakültəsində mühazirələr oxumağa dəvət edirdi. Həmin alimlər ümumi dilçiliyin və türkologiyanın mühüm və mübahisəli məsələləri barəsində öz mülahizələrini söyləyir. Çobanzadə isə onların fikrini xülasə edir və öz münasibətini bildirirdi.

B.Çobanzadənin ciddi səyi nəticəsində universitetdə Azərbaycan dilinin nüfuzu xeyli artmış, dilimiz təkcə şərq və pedaqogika fakültəsində deyil, hətta tibb fakültəsində də tədris edilirdi. Fakültə Elmi Şurasının 3 may 1928-ci il tarixli iclasının qərarında (Azərbaycan mərkəzi dövlət arxivi, fond 1640, qovluq №3, siy.112, səh.13) deyilirdi ki, tibb fakültəsinin bütün kurslarında türk dilindən imtahan verilməlidir.

O dövrdə “kompleksçilərin” səy göstərmələrinə baxmayaraq, B.Çobanzadənin yaxından köməyilə nəinki dilimizin müasir vəziyyəti, hətta dialektologiyası, tarixi və s. tədris edilməyə başladı.

O, təkcə dilimizin deyil, ədəbiyyatımızın da elmi əsaslarla, yeni metodologiya əsasında tədrisinə çox böyük səy göstərmiş, ədəbiyyatımızın bu və ya digər sahələrinə aid mühazirələr oxumaqla yanaşı, onun tarixi və müasir vəziyyəti haqqında gözəl elmi-tədqiqat əsərləri yazmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, o vaxt milli filologiyamızın dil və ədəbiyyatımızın tədrisi üsullarına aid bir əsər yazılmamışdı. Bundan əlavə, ərəb əlifbası yeni metodla dərs deməyə imkan vermirdi. Nə ali, nə də orta məktəblərimizin istifadəsində dil, ədəbiyyat və bunların tədrisi üsullarına aid yeni bir vəsait və ya dərslik yox idi. Belə bir boşluğu universitetin professoru B.Çobanzadə öz elmi əsərləri ilə doldurmalı oldu. Belə ki, onun “Türk-tatar lisanıyyətinə mədxəl” (1924), “Türk-tatar dialektolojisi” (1927), “Türk dili” (1929), iki cildlik “Türk dili və ədəbiyyatı tədrisi üsulu” (1926–1927) kimi kitablar və yüzə qədər elmi məqaləsi milli filologiyamızın inkişafı üçün təməl oldu. Və bu əsərlər həm universitetin, həm də başqa məktəblərin ehtiyacını ödəmiş oldu.

Nəhayət, universitet haqqındakı islahatla əlaqədar olaraq o, 1930-cu ildən Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Dil və Ədəbiyyat şöbəsinə müdir göndərilir.

Artıq 1934-cü ildən qərəzli hücumlar başlamışdı. Bu mürəkkəb zamanədə yaşayıb-yaratmaq üçün – özünü qorumaq üçün “Lenin və dilçilik, “Ədəbiyyatın firqəliyi” kimi mövzulara toxunur. Fəqət, repressiya dövrü əksər elm münəvvərlərinin həyatını sona yetirdi.

B.Çobanzadə “pantürkist” damğası ilə qanlı 37-ci ilin yanvarında həbs olunub, oktyabr ayında güllələnir.

...O, 1956-cı ildə (ölümündən sonra) bəraət almışdır...

“Yeni Turan” qəzeti,

26 may 1993-cü il, №9, səh.3

QIYMƏTLİ DƏRSLİK

Dilçiliyin tarixi çox qədim olsa da “Ümumi dilçiliyin” tarixi XIX əsrdən başlayır. Cəmiyyət üçün çox xeyirli və maraqlı olan “Ümumi dilçilik” dili elmi şəkildə öyrənən ali məktəb fakültələrində 1962-ci ildən məcburi tədris edilir. Dilin xüsusi, konkret və tətbiqi sahələrinə nisbətən ümumi nəzəri problemləri tədqiqata gec cəlb olunduğundan bu sahənin mütəxəssisləri də “gənədir”.

1960-cı illərin əvvəllərindən bu fənni respublika ali məktəblərində professor N.Məmmədov, A.Qurbanov, A.Axundov tədris edirdilər. Oxunan mühazirələrdən və rus dilindəki məhdud miqdarda vəsaitlərdən başqa tələbələrin əlində tutarlı bir mənbə yox idi. Yalnız 70-ci illərin axırlarında professor A.Qurbanovun və A.Axundovun “Ümumi dilçilik” dərslikləri nəşr edildikdən sonra bu sahədəki boşluq, müəyyən mənada dolduruldu.

Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli nümayəndələrindən biri professor A.Axundovun 1979-cu ildə nəşr olunan “Ümumi dilçilik” dərsliyi elmi ictimaiyyətdə geniş əks-səda doğurdu; əsər haqqında bir çox elmi mərkəzlərdə rəylər çap olundu və müzakirələr keçirildi. Müəllif 9 il sonra əsərini təkmilləşdirərək yenidən (1988) nəşr etdirdi.

Oxuculara onu da bildirim ki, “Ümumi dilçiliyin” hüdudları – yəni əhatə edəcəyi sahə və problemlər haqqında hələ də dilçilər arasında yekdil fikir yoxdur. Bu fənnin problemlərini A.S.Çikobava dörd, O.S.Axmanova üç, B.A.Serebrennikov üç, V.İ.Koduxov üç (Dilçilik tarixi, dilçilik nəzəriyyəsi, linqvistik təhlil metodları)

bölmədə ümumiləşdirir. A.Axundov məhz V.İ.Koduxovun bölgüsünü məqbul saymış və öz əsərini “Dilçilik tarixi”, “Dilin nəzəri məsələləri”, “Dilçilik metodları” əsasında qurmuşdur.

“Dilçiliyin tarixi” ali məktəblərdə geniş tədris edildiyindən bu problemə aid çoxlu dərslik və dərc vəsaiti, monoqrafik tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Ağamusa müəllim isə dilçiliyin bütün dövrlərini əhatə edən yığcam bir fəsildə qədim dilçilik məktəbləri, orta əsr, XIX əsr dilçilik cərəyan və məktəbləri, XX əsrdə dilçiliyin inkişafı və müasir dilçilikdə əsas cərəyan və məktəblər haqqında dərin məlumat verə bilmişdir. Həmin bölmədə bir üstün cəhət də ondan ibarətdir ki, yeri gəldikcə bəzi görkəmli alimlər haqqında bioqrafik məlumat verilir.

Fəsildə diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də Azərbaycan dilçiliyinə yer verilməsi, Azərbaycan alimlərinin ümumi türkologiyanın inkişafındakı xidmətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsidir.

Müəllif fənnin xarakterini nəzərə alaraq dilin ekstralinqvistik problemləri ilə daxili quruluşu məsələlərini bir bölmədə vermişdir. O, dilçilikdə ən çox işlənmiş və yenə öz həllini tapmamış dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi məsələsində K.Q.Kruşelnitskayanın mövqeyini tənqid edərkən güclü elmi məntiqə əsaslanır. Dilin istər quruluş elementləri olsun, istər ekstralinqvistik problemləri, fərqi yoxdur, müəllif konseptual mövqeyi ilə onları tədqiqata cəlb edir.

Kitabın son bölməsi linqvistik tədqiqat metodlarına həsr edilmişdir. Burada müəllifin geniş və dərin elmi erudisiyası, elmi cəsarəti, hərtərəfli biliyi nəzərə çarpır. Həmin bölmədə müəllif metod və metodologiya

məsələsini şərh etdikdən sonra 14 tədqiqat metodundan bəhs edir. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, Azərbaycan dilçiliyində riyazi metodun pioneri Ağamusa müəllimdir.

Əsil poliqlot alim kimi Ağamusa müəllim vətənimizin hüdudlarından kənar da yaxşı tanınır. Onun əsərləri bir neçə dəfə müxtəlif mükafatlara layiq görülmüşdür. Alimin “Ümumi dilçilik” (Ali məktəblər üçün dərslik) əsəri respublika “Təhsil” cəmiyyətinin Z.Tağıyev mükafatına təqdim edilmişdir.

*“Xalq qəzeti”,
7 oktyabr 1994-cü il, №62*

GƏNC YARADICILARA YAŞIL İŞIQ YANDIRMALI

Bir dəfə kafedrada tək oturmuşdum. Qapıda arıq, qarayanız bir gənc görüdü. İçəri dəvət etdim:

– Neçənci kursdasan?

– Tələbə deyiləm. Adil müəllimi axtarıram – dedi.

– Onu neynirsən?

– Onun tələbələrindən olan bir qohumumuz ondan məsləhət almağı demişdir.

– Buyur, əyləş. Adil müəllim mənəm – dedim.

Onun çöhrəsinə bir utancaqlıq qızartısı çökdü.

– Bağışlayın, mən hekayə yazıram, bədii yaradıcılıqla məşğulam. Ancaq yazılarımı heç kəsə göstərməmişəm.

– Niyə oğlum, – dedim, – yazırsansa qələmin püxtələşməsi üçün yazılarını oxu, məsləhət al.

– Elə bunun üçün sizə müraciət etməyi mənə məsləhət gördülər. Bilirsiniz...

Gəncin bu çoxmənalı, çox yozumlu “bilirsiniz” sözü düz otuz beş il bundan əvvəlki bir hadisəni mənim yadıma saldı. Universitetdə oxuyanda şeir yazan bir tələbə yoldaşım tək getməyə utandığından mənə “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin redaksiyasına apardı. O vaxt həmin redaksiya kommunist küçəsi (indiki İstiqlal küçəsi) 11-13-də yerləşirdi. Fikirləşdim ki, tələbə yoldaşımla gedərik. Yaxşı qarşılansaq, mən də bəzi yazılarımı göstərəm... Nə isə redaksiyaya getdik. O vaxt qəzetin məsul katibi Z.Babayev idi. Qapısı açıq olduğundan nə istədiyimizi soruşdu. Biz

yazı gətirdiyimizi dedik. Məsul katib yandakı kabinetdən bir nəfər səslədi:

- Kələntər, ay Kələntər!
- Bəli, Zeynal müəllim.
- Bu uşaqları dinlə və başa sal.
- Gəlsinlər.

Doğrusu, Zeynal müəllimdən inciməyə də yeri yox idi. Çünki məsul katibin işi çox ola bilərdi. Odur ki, Kələntərin yanına getdik.

– Hə, deyin görüm nə istəyirsiniz?

O, bizə oturmağı da təklif etmədi. Tələbə yoldaşım:

- Şeir gətirmişəm – dedi.
- Ver görüm.

O, şeiri alıb, əllə yazılmış dəftər vərəqini o tərəf bu tərəfə çevirdi. Əvvəlcə başını sağa-sola yelləyərək ürəyində oxuyurdu. Mən hiss edirdim ki, xoşuna gəlmir. Əgər xoşuna gəlsə idi, başını aşağı yuxarı yelləməli idi. Nəhayət, bizi “başə salmağa” başladı.

– Bilirsiniz, hamı elə şeir, hekayə yazır. Belə olmaz.

Axı nə olsun,

“Sinəni qalxana əvəz edərək,
qalxanlar sındıran sən olmadınmı?”

A balam, qalxan dəmirdən olur, onu düşmən qılıncının qabağına tuturlar ki, qılınc əti kəsməsin.

Sinə isə qılıncın qabağında dura bilməz. Bilirsiniz!...

Bu, bilirsiniz sözü ilə bağlı yadımda qalanlardır. O, bizə çox şeyi başə salmağa çalışırdı. Nəhayət, tonunu dəyişərək,

– Mən sizi başə sala bildimmi?

Mən dözə bilmədim.

– Başa salmaq əvəzinə, ələ saldınız – sağ olun!
Deyib çıxdıq. Zeynal müəllimin qapısı açıq olduğundan soruşdu.

– Nə oldu?

– Heç nə, başa salmadı, ələ saldı.

Bir daha biz redaksiyaya getmədik.

Hörmətli oxucu, hiddətlənmə. İki fikri açıqlayım. Əvvələn, bu sözləri xatırlamaqla, mən gənclər qəzetinin bütün kollektivinin, hamını belə “başa saldıği” fikrindən uzağam. Orada gənclərə qayğı ilə yanaşan adamlar çox idi.

İkinci, hər çiy, mənasız şeirin və hekayənin çap edilməsi də düzgün deyildi. Amma məsələ gənc yazıçı, şair və ya alimi “başa salmaq” mədəniyyətindədir. Şeirin qüsurlarını elə üsulla demək lazımdır ki, onu yazanı nə ruhdan salasan, nə də utandırasan. Mən bu xatirənin qanadlarında keçmişə qayıtdığıma görə, görünür, gənci dinləyə bilirmişəm. Buna görə də gənc dinmədən məni gözləyir. Mən yuxudan ayılmış kimi – bağışla oğlum – dedim – mənim yadıma bir şey düşmüşdü:

– Adın nədir, oğlum?

– Adım Pərvizdir.

– Harada oxuyursan?

– Bakıdakı 20 sayılı orta məktəbin X sinfində.

Gənc utanırdı. Onun sərbəst şəkildə fikirlərini ifadə edə bilməsinə şərait yaratmaq üçün

– Utanma , oğlum – dedim – fikrini açıq de.

– Adil müəllim, bizim kəndimiz elə gözəl təbii şəraitə malikdir ki, onu seyr etdikcə adamda nə isə daxili və güclü duyğular yaranır. Mən bəzən müxtəlif həyat hadisələrinə nüfuz edirəm nə isə

yazmaq, nə isə demək ehtiyacı hiss edirəm. Bu ehtiyac məni məcbur etmişdir ki, bu kiçik hekayələri yazım – deyə o bir dəftərxana kitabını qovluqdan çıxardı.

Dəftəri alıb vərəqlədim. İlk hekayənin adı diqqətimi cəlb etdi: “Həyatın axını”. Bu, çox şey deyirdi.

– Oğlum – dedim – get, sabah elə bu vaxt gəl.

Hekayələrini oxuyaram, söhbət edərik.

– Baş üstə – deyib oğlan getdi.

Dəftərdə gənc yazıçının kiçik hekayələri və iki pyesi vardır. Hekayələri ilə pyeslərini birləşdirən ümumi cəhət bundan ibarətdir ki, müəllifi həyat həqiqətləri, həyat hadisələrinə təsir edən obyektiv və subyektiv amillərin qiymətləndirilməsi kimi aktual problemlər düşündürür. Müəllifin yaradıcılığı əgər gələcəkdə də davam etsə, (mən inanıram ki, o yazmaqda davam edəcək) onda onun yaradıcılığının bu dövrünü axtarıqlar dövrü kimi səciyyələndirmək olar. Məsələn, “Bir dəstə gül” hekayəsində müəllif həm Əlinin və qonşu qızın sözsüz, işarələrlə yaranmış saf məhəbbətini, həm də həyatdakı bəzi neqativ halların insan taleyinə mənfi təsirini nəhayət, hər iki gəncin bədbəxt olmasını qələmə almışdır. Yeri gəlmişkən, demək lazımdır ki, müəllifin qələmi kövrək olduğu üçün hekayələri də həcmcə kiçikdir. “Həyətdə səs” hekayəsində müəllif həyət adamlarına öyrənmiş bir itin öldürülməsini – güllə ilə vurulmasını təsvir etsə də, məqsədi başqadır. Müəllif it vəfası ilə insan qudurğanlığını qarşı-qarşıya qoyur.

Gənc yazıçı təbiəti, heyvanları çox sevir. Ona görə də, bu mövzuda daha çox müvəffəq olur. Müəllifin “Qaranquş yuvası”, “Döşəkcə”, “Canavar məhəbbəti”,

“Əkizlər” və s. hekayələri bu qəbildəndir. Məsələn, “Canavar məhəbbəti” hekayəsində müəllif canavarlarla bağlı maraqlı əhvalatlar nəql edir. Canavarın da insan kimi qısqanmasını söyləyir.

Əlbəttə, biz müəllifin bütün hekayələrini təhlil etmək istəmirik. Bir-iki məqamı qeyd etməklə kifayətlənmək istəyirik. Demək lazımdır ki, müəllif özü gənc – yeniyetmə olsa da, məhəbbət haqqında öz mülahizələri vardır. Belə ki, məhəbbətin əsil saf və niyyətsiz – biclikdən uzaq məhəbbətin insana həm mənəvi, həm də fiziki təsir etdiyini dərk edən müəllif “İnam” hekayəsində gəzmək qabiliyyətini həmişəlik itirən Vüsal öz sevgilisi Nigara başqa birisini seçib onunla xoşbəxt olması fikrini təlqin etmək istəyir. Nigar isə öz sevgilisini dərd, qüssə aləmində tək buraxıb başqası ilə xoşbəxt olmağı ağına belə gətirmir. O, inanır ki, onun Vüsalı sağalacaq və onlar birgə vüsala çatacaqlar. Yazıçı oxucunun gözləmədiyi bir tərzdə Nigarin və Vüsalın həsrətinə son qoyur. Yoldaşlarının köməyi ilə tərənin başına çıxarılmış Vüsal öz sevimli Nigarı ilə söhbət edəndə qızın ayağı sürüşüb uçurumdan düşmək təhlükəsi yaranır. Bu vaxt sanki ilahi bir qüvvə Vüsalı ayağa qaldırır. O, cəld atılıb qızı xilas edir.

“Həyatın axını” adlı hekayədə müəllifin müşahidə qabiliyyəti və təsvir etdiyi hadisəni həyəcanlı və inandırıcı bir şəkildə verməsi diqqəti cəlb edir. İlk baxışda, kənddən şəhərə gələn bir adamın düşdüyü vəziyyət və keçirdiyi hisslər adama sadə və sanki hər gün baş verən bir hadisə kimi görünə bilər. Amma müəllif kənddən şəhərə gələn heç kimi, heç yeri olmayan Aytənin qarşısına Ülvi kimi xeyirxah bir adamı çıxarmaqla “dünyanın xali olmadığını”

göstərir. Gənc yazıçı Aytənin Bakıya gəlməsi ilə onun doğma bacısı Nigarın şəhərə gəlməsi arasında bir kontrast yaradır. Aytən Ülviyə rast gəldiyi üçün səadət yoluna düşdüyü halda, Nigar pis adamlara tuş gələrək bədbəxtlik yoluna düşür. Ramizin neytral mövqedən məsələyə müdaxilə etməsi Nigarı da xoşagəlməz hadisələr burulğanından xilas edir.

Müəllifin kiçik, birpərdəli pyesləri də vardır. Bu iki pyesdən biri “Ağanənənin ad günü”, digəri isə “Sakit, imtahan gedir” adlanır. Qeyd etməliyik ki, hər iki pyesdə müəllif gənclərin müasir problemlərinə toxunur.

Birinci pyesdə Ağanənə adlı gənc, modabaz bir qızın milli gələnlərdən, musiqidən, ədəbiyyatdan uzaqlaşdığını göstərir. O belə hesab edir ki, əgər milli köklərinə bağlısansa, deməli geri qalmısan. Müəllif Ağanənənin yalnız mövqeyinə qarşı dünyagörüşü milli ənənələrdən qidalanan başqa bir gənc qızı qoyur. Bu qız Ağanənəni “milli məcrə”yə dəvət edir, amma buna nail ola bilmədiyini gördükdə ona deyir:

– Yaxşı, gəl mən “Vağzal” oynayım, sən də “Hopstop”, görək hansımız gözəl görünürük.

“Sakit, imtahan gedir” səhnəciyində isə müəllif ənənəvi imtahan səhnəsi və müəllim-tələbə münasibətini təsvir edir. Savadsız tələbələrin müxtəlif bəhanə və üsullarla qiymət “qoparmaq” istəməsi ilə yanaşı, “insan və robot” probleminə toxunur. Müəllif sübut edir ki, kompüter şeir yazar, fonetik səslənmə əsasında qafiyə qurar, tənlik həll edər, şəkil çəkər, amma insan beyninin düşüncələrini və qəlbinin qaynar duyğularını əvəz edə bilməz.

Dəftərdəki başqa yazıları da oxuyub müəlliflə söhbət etmək qərarına gəldim. Kələntərin bizi “başa salmasından” fərqli olaraq, gənc oğlana bəzi məsləhətlər vermək qərarına gəldim.

Həmin qərarımdan biri bundan ibarətdir ki, hekayələr kiçik də olsa, orada nə isə yazıçı təxəyyülü vardır və onları çap etdirmək olar.

İkinci qərarım bu idi ki, gənc müəllifə görkəmli yazıçıların nəsr əsərlərini oxumağı tövsiyə etdim.

Üçüncü qərarım: müəllifə məsləhət görmək ki, dilini bədiiləşdirsin.

Dördüncü qərarım: təhkiyədən daha çox təsvirə yol versin.

Ertəsi gün danışdığımız vaxtda gənc yenə gəldi. Bu dəfə biz çoxdanın tanıdığı kimi görüşdük. Əlbəttə, onu maraqlandıran yazıları haqqındakı fikrim idi. Mən hekayələri və səhnəcikləri təriflədim. Sonra dediyim bu dörd məsləhəti ona çatdırdım. Məmnunluqla qəbul etdi. Onun söhbətindən məlum oldu ki, o 1980-ci ildə Bakıda anadan olmuş, uşaqlıq illərini doğma kəndlərində – Neftçala rayonunun Aşağı Qaraimanlı kəndində keçirmişdir. Ədəbiyyata həvəsi onda anası oyatmışdır. Ədəbiyyat müəllimsi olduğu üçün anası Pərvizə nağıllarımız, dastanlarımız haqqında gözəl təsəvvür yaratdığı kimi, ədəbiyyatımızın hekayə, roman janrlarını da sevdirmişdir. Gənc yazıçı kəndlərinin romantik gözəlliyi haqqında da ağız dolusu danışır:

– Kür çayı kəndimizi iki yerə bölür. Aşağı Qaraimanlı və Yuxarı Qaraimanlı. Çay kəndi bölüb sanki özü də ilan kimi qıvrılıaraq ortada bir ada yaratmışdır. Buradakı kiçik meşədə haqqında tez-tez danışılan

vəhşi atlar sürüsü yaşayır. Bizim ev həmin yerə çox yaxındır. Atamla tez-tez ora gedirik. Buranın axşamçağı, gün batanda necə gözəl göründüyünü təsvir etmək çətindir.

– Əzizim – dedim – heç bir şey yoxdur ki, insan onu dillə ifadə edə bilməsin. Sən indi oranı ona görə təsvir edə bilmirsən ki, hələ az oxumusan. İnşallah çoxlu-çoxlu bədii əsər oxuyarsan, öz yazıçılıq müşahidələrini dərinləşdirərsən. Nəinki öz kəndiniz haqqında, başqa problemlər barəsində də gözəl əsərlər yazarsan. Mən buna inanıram. Təvsiyəm budur ki, əgər ilk qələm təcrübəni çap etdirsən, kitabın adını ya “İnam”, ya “Həyatın axını”, ya da “Qaranquş yuvası” qoyasan. Sənə uğurlar arzulayıram.

*Pərviz Hadinin “Qaranquş yuvası” adlı
hekayələr kitabına ön söz.
Bakı, 1996. səh. 3–11*

MİLLİ DƏYƏRLƏRİMİZ

ƏBDÜLƏZƏL MƏMMƏD OĞLU DƏMİRÇİZADƏ – Azərbaycan elminin inkişafı tarixində şərəfli yer tutan alimlərdən biri də Ə.M.Dəmirçizadədir. Azərbaycan dilçiliyinin bu görkəmli nümayəndəsi geniş və hərtərəfli biliyə malik bir alim, gözəl və xeyirxah bir insan idi.

Azərbaycan dilinin tarixinin dövrləşdirilməsi, sistem halında tədqiqi məhz Respublika EA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, əməkdar elm xadimi, professor Ə.M.Dəmirçizadənin adı ilə bağlıdır. Ə.M.Dəmirçizadə Azərbaycanın dilçiliyini yaradan alimlərdən biri kimi, mədəniyyətimizin müxtəlif sahələrində öz qələmini uğurla sınaqdan çıxarmışdır. Onun lirik və ictimai mövzuda yazdığı şeirləri, həcmcə kiçik, məzmunca dərin hekayələri, “Dədə Qorqud” librettosu (musiqisi Q.Salahovun və Cahangirovundur) yüksək bədii təfəkkürə malik olduğunu sübut edir. Dövrünün ədəbi və musiqi həyatı ilə bağlı ədəbi-tənqidi məqalələri onun hərtərəfli inkişaf etmiş bir ziyalı olduğunu göstərir. 4 nəfər elmlər doktoruna məsləhətçi, 40 nəfər elmlər namizədinə rəhbər olması, 20-dən artıq dissertantın rəsmi opponenti kimi çıxış etməsi onun böyük vətəndaş olmasından xəbər verir. Yeri gəlmişkən, deməliyəm ki, pantürkist damğası təhlükəsi altında, böyük məsuliyyəti boynuma alıb 6 il prof. B.Çobanzadənin yaradıcılığını tədqiq edərək işi namizədlik dissertasiyası kimi təqdim etdikdə bəziləri (B.Çobanzadənin tələbələri) “ruslar Polivanova əsər həsr

etməmişlər, Çoban kimdir ki, ona əsər həsr edilsin” – deyə uzun illik zəhmətini yerə vurduğu bir zamanda əzəl müəllim (Allah ona rəhmət eləsin) mənim bu təşəbbüsümü alqışlayıb dedi: – oğlum, çox ağıllı iş görürsən. XIX əsr türkologiyasında Mirzə Kazım bəy kim idisə, XX əsr türkologiyasında da Bəkir Çobanzadə odur. Onların tayı yoxdur.

Məhz Ə.Dəmirçizadənin xeyirxahlığı nəticəsində həmin əsəri 1969-cu ildə müdafiə edə bildim.

Azərbaycan dilçilərinin böyük bir qisminə Əzəl müəllim beləcə qayğı göstərüb elm aləminə gətirmişdir. Bir alim kimi onun yaradıcılıq diapozonu çox geniş olmuşdur. Azərbaycan dilinin fonetikasını, morfologiyasını, sintaksisini kimi sahələrdə o, uğurla qələmini sınımışdır. Respublikamızda dilçiliyin üslubiyyət sahəsinin əsasını məhz Ə.Dəmirçizadə qoymuşdur. O, dilimizin tarixini elmi şəkildə öyrənən ilk alimdir. Alim başa düşürdü ki, dilimizin ümumi tarixi kursunu yaratmaq üçün ayrı-ayrı dövrlərdə işlədilmiş dil xüsusiyyətlərini öyrənmək lazımdır. Buna görə də 1935-ci ildən başlayaraq “Qasım bəy Zakirin dili haqqında”, “Cəfər Cabbarlının dramaturgiya dili” adlı əsərləri ilə o, Azərbaycan dilinin tarixi üzrə ilk tədqiqat fəaliyyətinə başladı. Bundan 2 il sonra “Sabirin satira texnikası”, “Azərbaycan ədəbi dili tarixində M.F.Axundovun yeri” kimi əsərlərini yazır. Müəllif klassiklərimizin dili üzərində apardığı müşahidələrin nəticəsində 1939-cu ildə “Azərbaycan ədəbi dili tarixi xülasələri” kitabını nəşr etdirmişdir. Burada “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vaqif, M.F.Axundov və başqa sənətkarların əsərləri əsasında ədəbi dilimizin təşəkkül yollarını

izləmişdir. Müəllif M.F.Axundovun, demək olar ki, bütün yaradıcılığını dil baxımından tədqiq etmiş, 1935-ci ildən 1941-ci ilə qədər bu mövzuda 10 məqalə yazmış və nəhayət 1941-ci ildə “M.F.Axundov dil haqqında və M.F.Axundovun dili” adlı irihəcmli əsərini yazmışdır. Alim Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yollarını 1948-ci ildən nəşr etdirdiyi “Azərbaycan dilinin tarixi” “Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolları”, “Azəri ədəbi dili tarixi” kimi əsərlərində inandırıcı şəkildə göstərmişdir. Cəsarətlə demək olar ki, Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül tarixini ilk dəfə Ə.Dəmirçizadə elmi şəkildə öyrənmiş və dövrələşdirmişdir.

1943-cü ildən ta həyatının son günlərinə qədər 1979-cu ilin aprelinə qədər 36 il Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan Dilçiliyi kafedrasının müdiri işləyən Ə.Dəmirçizadə bu ali məktəbdə özünəməxsus bir elmi məktəb yaratmışdı. Bu geniş qəlbli, xeyirxah insanın da şəxsi həyatı çox təlatümlü olmuşdur. Belə ki, qanlı repressiya illərinin qara tufanı Əzəl müəllimdən də yan keçməmişdir. O, 4 ay bir həftə DTK zindanına atılmış Qalstyanların qurduğu tora düşmüş lakin öz həyatını xilas edə bilmişdir.

Dəmirçizadə Abdul Azim Mamed oqlı

po st.72/73 uk.ASSR

başlanıb: 11 mart 1937

qurtarıb: 4 iyul 1937

qeydə alınıb: 9 iyul 1937

Alimin həbs edilməsi üçün 6-cı bölmənin rəis köməkçisi dövlət təhlükəsizliyi leytenantı Qalstyan DTİ-nin şöbəsinin rəis müavini Tsinmanın təsdiqi – razılığı ilə 3 mart 1937-ci ildə belə bir arayış tərtib edir.

Dəmirçizadə Abdul Azem (savada bax – A.B.) Mamed oğlu 1909-cu il təvəllüdlü, bitərəf API müəllimi, Suraxanı küçəsi 12№li mənzildə yaşayan – əksinqilabçı millətçi təşkilatın üzvü Zeynallı tərəfindən əksinqilabçı kimi ifşa edilir və göstərir ki, onu 1936-cı ilin əvvəlində əksinqilabi təşkilata özü cəlb etmişdir.

H.Zeynallının 13-11-1937-ci ildəki ifadəsindən Dəmirçizadə API müəllimi, bitərəf, prof. B.Çobanzadənin keçmiş şagirdidir. Mən ona 1936-cı ilin əvvəlində əksinqilabçı millətçi təşkilatın olması haqqında məlumat verib ona müəllimlər arasında cəlbətmə işi aparmağı təklif etdim. Dəmirçizadəni mən Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialında işə götürməli idim, amma R.Axundovun həbs edilməsi ilə əlaqədar olaraq onun işə qəbul edilməsini dayandırdım. Ondan bir gün sonra H.Zeynallı (14.02.37-də) yenə “demişdi” mənimlə söhbətlərində Dəmirçizadə məlumat verirdi ki, bu istiqamətdə iş aparır, bitərəf gənc elmi işçilərdən və komsomolçulardan ibarət müəyyən əhatə yaradır. Onları dilə tutur və əksinqilabçı təşkilatın qrupunu yaratmaq üçün hazırlıq işləri aparır (14.02.37).

Buna görə də Dəmirçizadəni həbs edib cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyi zəruri hesab edirəm (c.m.səh.3).

6-cı bölmənin rəisinin köməkçisi. (Qalstyan)

Qətimkan tədbiri seçilməsi və ittiham elan edilməsi haqqında qərar vardır.

Qərar martın 7-də mayor Kerasimovun təsdiqi ilə çıxarılıb. Burada qeyd edilir ki, Mən VI şöbənin 4-cü bölməsinin rəisi Qalstyan Dəmirçizadə Əbdüləzəl Məmməd oğlunun (1909-cu ildə anadan olmuş API

müəllimi) işi ilə tanış olduqdan sonra müəyyən etdim ki, o əksinqilabi, millətçi təşkilatın üzvü olmuşdur.

Qərara aldım:

Dəmirçizadə Abdulla (əhsən savadına – A.B.) Az.SSR c.m.72-73 maddələri üzrə cinayətə cəlb edilsin və o, istintaqdan və məhkəmədən gizlənməməsi üçün AXDİK həbs evində saxlansın.

Qalstyan – Əslində, Qalstyana həbs etmək – məhv etmək üçün türk alimi lazım idi. Buna görə də alimin adı və kimliyi onu maraqlandırmır. Bu səbəbdən də Əbdülzəl müəllimin adını gah Abdul Azen, gah Abdulla, gah Abdul Azim kimi yazır. Bunu heç başqaları da guya “görmür”, axı Abdulla ilə Əzim və ya Əzəl ilə Azen ayrı-ayrı adamlar ola bilərdi.

Şəxsi işin 4-cü səhifəsində baxın, martın 7-də həbsi haqqında qərar verilir. 9-da prokuror həbs haqqında sanksiya verir (buna qədər artıq o həbs edilmişdi).

Amma ittiham müttəhimə martın 23-də Novruz bayramında elan edilir və ona qol çəkdirilir.

Əzəl müəllimin işi o qədər də böyük deyil. İş çəmi 28 səhifədən ibarətdir.

Qalstyanın Hənəfi Zeynallının dilindən qopardığı sözlər əsasında tərtib etdiyi arayışa görə heç bir başqa sübut və dəlil olmadan Azərbaycan SSR prokurorunun köməkçisi istintaq işləri şöbəsinin rəis müavini Yarovoy qərara alır:

ASSR XDİK DTİ-nin 4-cü şöbəsinin Dəmirçizadə Əbdülzəl Məmməd oğlu haqqında ilkin materiallarına baxaraq müəyyən etdim: Dəmirçizadə Əbdülzən (əzəl əvəzinə – A.B.) əksinqilabçı təşkilatın üzvüdür. Buna görə də qərara alırıq.

1909-cu ildə anadan olmuş Dəmirçizadə Əbdül Əzəm Məmməd oğlu (bitərəf) API müəllimi ASSR C.M. 72/73 maddələri üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilsin.

Qətimkan tədbiri kimi həbs etmə seçilsin.

Aşağıda belə bir qeyd vardır: Dəmirçizadə Əbdül Əzəl Mamed oğlunun həbsinə icazə verirəm.

Respublika prokuroru əvəzi (Pinkis)

9 mart 1937-ci il

Bəli, heç bir sübutu və dəlili olmadan Pinkis alimin həbsinə icazə verir.

Martın 9-da Qalstyana tapşırılır ki, iki sutka ərzində Dəmirçizadə Abdulun (orderdə belə yazılıb – A.B.) evi axtarılsın (ş.iş.s.5.order №187).

Cinayət işinin 6-cı səhifəsində axtarış protokolu vardır. Protokol martın 7-də tərtib edilib.

Axtarışda iştirak edib: 4-cu şöbənin əməliyyat müvəkkili Xaldıbanov.

Bakı şəhəri Suraxanı küçəsi 12 №li evdə yaşayan Dəmirçizadə Əbdüləzəl Məmməd oğlunun evi axtarılır. Axtarışda Məlikova Tubu Həsən qızı iştirak edir.

Axtarışda aşkar edilib götürülmüşdür:

1. El şairləri kitabı 1 ədəd
2. Mucrim Kərimin əlyazmaları (1 qovluq)
3. Molla Cami (farsca 1)
4. Seid Əzim (əlyazması I və II c.).
5. Təhfətül məclis 1 ədəd.
6. Azərb. və fars, rus dillərində kitablar 25 ədəd
7. Azərbaycan dilində kitablar (7 ədəd).
8. Ümumi ailəvi fotosəkil 7 ədəd.
9. Özünün fotosəkil (6 ədəd).
10. “Şərhiçami” əlyazması.

11. “Purqan” əlyazması.
12. Müxtəlif müəlliflərin əlyazmaları.
13. “Cəvidül Ərəb” əlyazması
14. Əlyazması.
15. Naməlum müəllifin əlyazması.
16. Əlyazması – lüğət.
17. Kitab: Osmanlı müəllifləri.
18. Ərəbcə-farsca kitablar (9).
19. Şəxsi məktublar (çoxlu miqdarda).
20. Pasport №505206 (Dəmirçizadə)
21. Profbilet №191508 (c.i.səh.6).

Deməli belə, aşağıda qol da çəkdiriblər ki, axtarış zamanı Dəmirçizadənin ailəsindən şikayət olmayıb, sonra məhbusun özünü axtarıb üstündən Xalikov götürüb:

1. Bel qayıışı.
2. Coraba keçirilən rezin.
3. Mis zapinkalar.
4. 19 qəpiklik xırda pul.
5. Əlcəkləri.
6. Vəsiqə №40 və №56 (c.i.s.8).

Sonra cinayət işinin 9-cu vərəqində 829 №li məhbusun Dəmirçizadə Əbdül Əzəlin anketi gəlir. Burada yazılıb:

1. Anadan olub 1909.
2. Anadan olduğu yer – Nuxa şəhəri.
3. Ünvanı – Bakı şəhəri, Suraxanı küçəsi №12.
4. İxtisası – pedaqoq.
5. İş yeri: Lenin adına API.
6. Pasport 5 ilə verilib BMI-dən.
7. İctimai mənşəyi-kustar oğlu.
8. İctimai vəziyyəti-qulluqçu.

9. İnkilaba qədər-valideynlərinin himayəsində.
10. İnkilabdan sonra-oxuyub.
11. Təhsili-ali
12. Partiyalılığ-ı-bitərəf.
13. Milliyyəti və vətəndaşlığı-azərbaycanlı SSRİ vətəndaşı.

14. Hərbi mükəlləfiyyəti-xəstəliyinə görə uçotdan çıxarılıb.

15. Ağqvardiyaçılarda xidməti yoxdur

16. Həbs edilməyib.

17. Ailə tərkibi-anası Əminə xanım 50 yaşında, bacısı Fatma 20 yaşında.

Anketi doldurdu: Qalstyanın imzası

10.03.1937.

Martın 13-də müttəhimi dindirirlər. Dindirməni Qalstyan aparır:

Burada əvvəlki anketdə olmayanları Qalstyan soruşur.

Deməli, 1937-ci ildə Əzəl müəllim subay imiş.

1926-28-ci illərdə komsomol olmuşdur.

Dindirmə zamanı Qalstyan sual verir:

Sual: İstintaqa məlumdur ki, Siz ədəbiyyat dərnəklərinə rəhbərlik etmişiniz. Dəqiq-dürüst deyin nə vaxt və hansı dərnəklərə rəhbərlik etmişiniz?

Cavab: Bakı şəhərində mən iki ədəbiyyat dərnəyinə rəhbərlik etmişəm. Bunlardan biri Bül-bülə kənd klubunda, digəri isə Suraxanı mədəniyyət sarayındakı ədəbiyyat dərnəkləri idi. Bu, 1934-cü ilə qədər olmuşdur. Bundan sonra mən bu işlə məşğul olmamışam.

Sual: Siz göstərdiniz ki, 1926-28-ci illərdə komsomolda olmusunuz, komsomoldan çıxmağınızın səbəbini deyin

Cavab: Mən 1926-cı ildə komsomola girmiş və şəhər özək təşkilatının üzvü olmuşam. Təşkilat məni Bakı şəhərinə oxumağa göndərməkdən imtina etdiyi üçün mən özüm komsomoldan çıxmaq haqqında ərizə verdim. Həmin ərizəm əsasında məni 1928-ci ildə komsomoldan çıxardılar.

Sual: İstintaqa məlumdur ki, sizin atanız BSI tərəfindən həbs edilmişdir. Siz bunu istintaqdan gizlətmisiniz?!

Cavab: Atamın həbs edildiyi vaxt mən Bakı şəhərində olmuşam. Mənə təkcə bu məlumdur ki, atam 1931-ci ildə Nuxada banditlərə kömək etdiyinə görə həbs edilmişdir. Atam tətillərində fəal iştirak etmədiyinə görə 4 ay həbs edildikdən sonra indi Nuxa şəhərində yaşayır və işləyir.

Cinayət işinin 13-cü vərəqində istintaq dindirməsinin davamı kimi 22 may 1937-ci il tarixli dindirmə protokolu gəlir. Yenə dindirməni Qalstyan aparır.

Sual: İstintaqa məlumdur ki, Siz həbs olunan günə qədər əksinqilabçı, millətçi mövqedə olmusunuz, boynunuza alırsınızmı?

Cavab: Yox. Mən qəti şəkildə bunu rədd edirəm. Mən heç vaxt əksinqilabçı-millətçi olmamışam və heç bir millətçi-əksinqilabçı iş aparmamışam.

Sual: Siz düz danışmırsınız! İstintaq Sizə bir daha düzgün ifadə verməyi tövsiyə edir.

Cavab: Mən bir daha bəyan edirəm. Mən əksinqilabçı və millətçi olmamışam və heç bir əksinqilabçı iş aparmamışam.

Sual: Siz 1930–34-cü ildə şəxsən bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, şeir yazmışsınızmı?

Cavab: Mən Az.AP-ın (Azərbaycan Proletar yazıçıları cəmiyyəti – A.B.) üzvü olmuşam və bu dövrdə şeir və bədii əsərlər yazmışam ki, onlardan bəziləri “Allahsız”, “Şərq qadını”, “Maarif və Mədəniyyət” jurnallarında çap olunmuşdur.

Sual: İstintaqa məlumdur ki, siz bununla əksinqilabi iş aparmış, əksinqilabi millətçi ruhda şeirlər yazmısınız. Bunları sizə yaxın millətçi elementlər arasında yaymısınız, istintaq tələb edir, aldatmağa son qoyasınız!

Cavab: Mən bunu qəti şəkildə rədd edirəm.

Sual: Siz yalan danışırırsınız! İstintaq sizi faktlarla ifşa edəcəkdir! Siz “Bizim tarixçəmiz” adlı millətçi ruhunda yazılmış əsərlərinizi özünüə yaxın dairədə yaymısınız (1932). Bu əsərdə siz göstərirsiniz ki, Azərbaycanlılar başqa xalqlar üzərində ağılıq etməlidir. Bu əsərdə bütün müsəlmanları öz mənafelərini qorumaq üçün birləşməyə çağırırsınız. İndi buna nə deyirsiniz?

Cavab: Mən əksinqilabçı və millətçi şeir heç vaxt yazmamışam.

Sual: Bu hələ harasıdır. Siz “Azərbaycan kimindir” adlı əksinqilabi millətçi şeir də yazmısınız. Burada Siz öz əksinqilabi millətçi görüşlərinizi ifadə etmişiniz və Azərbaycandan qeyri-millətlərin çıxarılmasına çağırırsınız.

Cavab: Mən bunu rədd edirəm. Mən belə əsər yazmamışam. Dindirmənin davamı iyunun 9-da aparılır.

Yenə 17 gündən sonra lənətə gəlmiş Qalstyan peyda olur. Keçən ayın 22-də Əzəl müəllimin boynuna heç nəyi qoya bilməyən cəllad görək bu dəfə nə axtarıb tapacaq.

Sual: İstintaqa məlumdur ki, Siz Bakıda əksinqilabçı millətçi təşkilatın üzvü olmusunuz. Boynunuza alırsınızmı?

Cavab: Bunu mən tam kəskinliklə, qəti surətdə rədd edirəm. Mən heç bir əksinqilabçı millətçi təşkilatın üzvü olmamışam.

Sual: Siz Hənəfi Zeynallını tanıyırsınızmı?

Cavab: Mən Hənəfi Zeynallını tanıyıram. Mən onunla 1932-ci ildə Ali Pedaqoji İnstitutda tanış olmuşam. Mən onda həmin ali məktəbdə oxuyurdum. O isə bizə Qərbi Avropa ədəbiyyatından mühazirə oxuyurdu.

Sual: Siz nə vaxt və hansı şəraitdə H.Zeynallı ilə görüşürdünüz?

Cavab: Mən H.Zeynallı ilə 1935 və 1936-cı ildə görüşmüşəm. 1936-cı ildə mən onunla EA Azərbaycan filialına işə düzəlməklə əlaqədar görüşmüşəm. Boş yer olan kimi məni dil şöbəsində elmi işçi kimi işə götürməyə söz verdi. Mən Zeynallıya bir neçə dəfə bu xahişimlə müraciət etdim. Bu iş çox uzandı. Mən Azərbaycan filialına H.Zeynallının 4 martda həbs edildiyindən sonra işə qəbul edildim.

Sual: İstintaqa məlumdur ki, Zeynallı həmişə sizinlə əksinqilabçı millətçi ruhlu söhbətlər aparmışdır. Bu söhbətlərin məzmununu danışın!

Cavab: Mənimlə görüşləri zamanı H.Zeynallı heç bir əksinqilabi söhbət aparmamışdır. Bunu mən qəti şəkildə bəyan edirəm.

Sual: Siz düz danışmırsız! Müttəhim H.Zeynallı öz ifadələrində deyir ki, 1935-ci il, eləcə də 1936-cı ildəki görüşlərində o sizinlə əksinqilabi millətçi ruhda söhbətlər aparmışdır.

Cavab: Mən bunu qəti şəkildə rədd edirəm. H.Zeynallı düz demir.

Beləliklə, demək olar ki, eyni məzmununda Qalstyan sual adı ilə müttəhimin boynuna əksinqilabçılıq qoymaq istəyir. Bu cavabdan sonra Əzəl müəllim üç dəfə də eyni cavabı verir:

“Mən heç vaxt əksinqilabçı təşkilatın üzvü olmamışam”.

Hər şeydən əli üzülən Qalstyan mayın 21-də Nuxa şəhəri Zaqatala küçəsi 13№-li evdə yaşayan Əli Ovsar oğlu Quliyevi şahid sifətilə dindirir.

Sual: Nuxa şəhərinin yetirməsi APİ-nin keçmiş tələbəsi Dəmirçizadə Əbul Əzəli tanıyırsınız mı?

Cavab: Bəli Dəmirçizadə Əbul Əzəli mən yaxşı tanıyıram. Mən onu uşaqlıqdan tanıyıram. Onunla qonşu olmuşuq məktəbdə də bir oxumuşuq.

Sual: Ə.Dəmirçizadənin əksinqilabçı və millətçi fəaliyyəti haqqında sizə nə məlumdur?

Cavab: Əbdül Əzəl Dəmirçizadə mənə şəxsən əksinqilabçı millətçi kimi tanışdır. O, 1932, 1933, 1934-cü illərdə Bakıda mənəmlə görüşləri zamanı açıq-aşkar əksinqilabçı millətçi baxışlarını bildirdi. Onda bizim hər ikimiz Ali Pedaqoji İnstitutda oxuyurduq. O, mənə deyirdi ki, əksinqilabi əsər yazır. 1932-ci ildə o, mənə “Bizim tarixçəmiz” adlı əsərini göstərdi...

Mənə şəxsən məlumdur ki. Dəmirçizadənin atası 1930-cu ildə Nuxa üsyanı zamanı banditlərlə əlaqədar olmuşdur. BSI tərəfindən həbs edilmişdir.

Sual: Ə.Dəmirçizadənin kiminlə əksinqilabi əlaqədə olduğunu bilirsiniz?

Cavab: Mənə məlumdur ki, Ə.Dəmirçizadə Əfəndiyev Heydər, Yusif Dadaşovla dostluq edirdi. Onların hər ikisi millətçi adlanırdı.

Cinayət işinin 26-cı səhifəsində Dəmirçizadə ilə Əli Quliyevin 21 iyun, 1937-ci idə üzləşdirilməsi protokolu vardır. Onları yenə Qalstyan üzləşdirir.

Sual: (Ə.Quliyevə) – Siz qabağınızda oturmuş adamı tanıyırsınızmı? Ad və familiyasını deyin!

Cavab: Oturan adamı tanıyıram. Onun familiyası Dəmirçizadə adı isə Əbdüldür. Onu uşaqlıqdan tanıyıram. Bir yerdə oxumuşuq və bir yerdə ped.texnikum tələbəsi olmuşuq. Onunla heç bir şəxsi ədavətim yoxdur.

Sual: (Dəmirçizadəyə) – Siz oturan adamı tanıyırsınızmı. Onun ad və familiyasını deyin. Onunla şəxsi ədavətiniz varmı?

Cavab: Oturan şəxsi tanıyıram. Onun familiyası Quliyevdir. Onunla birlikdə pedtexnikumda oxumuşam. Onunla heç bir ədavətim yoxdur.

Qəribədir, gör Qalstyan nə qədər “ədalətlidir” ki, bu cavabların hər birindən sonra onlara imza da etdirmişdir.

Sual: (Quliyevə) Sizə Ə.Dəmirçizadənin əksinqilabi və millətçi fəaliyyəti haqqında naməlumdur.

Cavab: Mən onunla uşaqlıqdan tanışam. 1931–32-ci ildə hər ikimiz Bakıda olmuşuq. API-də oxumuşuq. Biz onunla institutda görüşərdik. Son vaxtlar o mənə öz

əksinqilabi millətçi görüşləri haqqında danışardı. O, şairdir və bu mövzuda da əsərlər yazır.

Quliyev Dəmirçizadənin üç əsərini – “Bizim tarixçəmiz”, “Azərbaycan kimindir”, “Gələcək azadlıq kimin olacaq” kimi əsərlərini əksinqilabçı əsər kimi təqdim edir və sonra deyir: *“Hətta Dəmirçizadə deyirdi SSRİ-də türkləri istismar edirlər. Amma hələ dözmək lazımdır. Bütün bunların intiqamı alınacaq”*.

Sual: (Dəmirçizadəyə) siz Quliyevin ifadəsini təsdiq edirsinizmi?

Cavab: Quliyevin ifadəsini rədd edirəm. Mən Quliyevlə heç vaxt heç bir əksinqilabi söhbət aparmamışam. Mən ona heç nə yazıb göstərməmişəm.

Hörmətli oxucu, Quliyevə nifrət etmə. Çünki, Dəmirçizadənin üzünə durana qədər onu əməlli-başlı bu işə hazırlayırdılar. Qorxutmaqla, döyməklə, hədələməklə və s. usullarla Quliyev kimiləri ələ alırdılar.

Əzəl müəllimin “cinəyət işi”nin 28-ci səhifəsində sanki bir inqilab - bir çevriliş baş verir. Qalstyan “rəhmə gəlir”. Müttəhimi hədələyən, qorxudan Qalstyan birdən “fikrini dəyişir”.

İşə baxın, iyunun 25-də Hənəfi Zeynallını bir də dindirir. 4 gün ondan qabaq Quliyevdən “Dəmirçizadə əksinqilabçıdır” cavabını qopardıqdan sonra Hənəfi Zeynallını bir də danışdırır. Yəni 25.VI.37-ci il tarixdə Hənəfi Zeynallı Dəmirçizadənin əksinqilabçı olmadığını deyir və bunu istintaqı çaşdırmaq üçün etdiyini göstərir.

“Sadələvh” Qalstyan müəyyən edir ki, Dəmirçizadə əksinqilabçı deyilmiş və qərara alır:

Dəmirçizadə Ə.M. azad edilsin işi xətm edib Az.XDİK 8-ci şöbəsinin arxivinə verilsin.

Beləliklə, Azərbaycan dilçilik elmi gələcəkdə böyük bir alimi fiziki cəhətdən tapmış olur.

*N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti. Filologiya məsələlərinə dair
tematik toplusu. Bakı, 1999,
№3, səh.119–130*

GÖZ AÇANDA GÖRDÜYÜM, AYAQ AÇIB GƏZDİYİM KƏND!

Əziz oxucu! Dırnis Xeyriyyə Cəmiyyətinin sədri, texnika elmlər namizədi Afiyəddin Sadıq oğlu Məmmədovun təşəbbüsü ilə nəşr edilən “Dırnis və dırnışlılar məlumat sorğu kitabı” na ön söz yazmağı məmnuniyyətlə öz öhdəmə götürdüm. Buna görə də doğma kəndimiz haqqında bir neçə kəlmə ilə oxucunun təsəvvürünü genişləndirmək istəyirəm. Bu kənd nəinki Ordubad rayonunun, habelə, bütün Naxçıvan diyarının ən gözəl kəndlərindən biridir. Bura çox qədimdən insan məskəni olmuşdur. Yaşı min ildən artıq olan bu kənddə türkdilli Alban tayfaları yaşamışdır. Təəssüf ki, kəndin yerləşdiyi coğrafi mövqe elədir ki, tarixi mənbələrdə bu kənd haqqında məlumat çox azdır. Çünki kənd həm əsas ticarət yollarından kənarında, həm də geosiyasi cəhətdən az əhəmiyyətli nöqtədə yerləşir.

Vənənd çayı boyunca 16 kilometr yol getdikdən sonra şimaldan Səhəng dağına, qərbdən Carbas dağına, şərqdən isə Qurd dağına sığınmış olan bu gözəl kəndin keçmişdə ətraf mühitlə əlaqəsi Naxçıvan, Culfa mahalı ilə Vənənd çayı boyu, Badamdar tərəfdən Düylün yolu; Qurd dərəsi tərəfdən Əylis yolu, Pir tərəfdən isə Nügüdeh yolu olsa da hal-hazırda kəndin təkcə cənub tərəfdən şose yolu ilə çıxışı qalmışdır. Bu kənd Zəngəzur sıra dağlarının ətəklərində yerləşir. Bu səbəbdən də məşhur səyyahların və tacirlərin buraya gəlişi nisbətən az olmuşdur.

Doğrudan da, Dırnis Dəstəvənənd və başqa kəndlərə nisbətən daha az adam müəyyən məqsəd üçün buraya üz

tutmuşdur. Çünki Zəngəzur silsiləsinin aşağı hissəsində yerləşən Ordubad və onun kəndləri Arazdan başlayaraq yuxarıya – Şimala doğru getdikcə dağlar sıxlaşır, düzənlik azalır, həyat çətinləşir. Ordubadın bütün kəndləri (hətta Ordubad özü də) müvafiq olaraq aşağıdakı çayların ətrafında yerləşir. Gilan çay, Parağa çay, Düylun çay, Vənənd çay, Əylis çay və Ordubad çay ətrafında – çayboyu düzülüşdür (Bu barədə geniş danışmağa ehtiyac yoxdur). Dırnis kəndi Vənənd çay üzərində böyüklüyünə görə Dəstə və Vənəndən sonra 3-cü yerdədir. Vənənd çayı boyunca 13 kənd yerləşir. Bu kəndlər Araz çayına tökülən Vənənd çayı boyunca yerləşmişdir ki, aşağıdan yuxarıya doğru getdikcə kəndləri əhatə edən dağlar arasındakı məsafə kiçilir. Ərazi azalır. Buna görə də bu kəndlərdə böyük infrastruktur yaratmaq çətin olur. Dırnısdan yuxarı cəmi üç kənd – Kələki, Unus və Pəzməri yerləşir. Bu səbəbdən də çayların yuxarı hissəsində, dağlıq yerlərdə yaşamaq çətin olmuş. Bura ticarət, səyahət və s. cəhətlərdən də əlverişsiz olur. Təsadüfi deyil ki, 250-260 il bundan əvvəl II İraklinin zülmündən qaçan böyük bir dəstə Qazax ellərindən qaçaraq Dırnısa sığınmışdır. Son vaxtlara qədər kənd əhalisinin bir qrupunun şifahi nitqindəki fərqli cəhətlərin səbəbini izah etmək mümkün olmurdu. Belə ki, kənd camaatının bəzisi feilin indiki zaman şəkilçisi olaraq *-ır, -ir, -ur, -ür* əvəzinə *er* işlədir. Belə fərqlərim sayını artırmaq da olar. İndi aydın olur ki, bu, Qazaxdan qaçıb Dırnısa sığınacaq tapanların nəslidir. Bu hadisə təxminən 1750–1760-cı illərdə olmuşdu. II İrakli qaçqın düşmüş əhalini qaytarmaq üçün 1775-ci ilin avqustunda, 1775-ci ilin noyabr ayında və 1791-ci ilin yanvar ayında 3 dəfə

hökm vermişdir, lakin əhalini geri qaytarmaq mümkün olmamışdır. Onların bəziləri Nügedeh adlandırılan kəndə qaçmışdır. Qəribə burasıdır ki, bu qaçqınlar Dırnısa hansı yolla gəlmişlər. Bu haqda geniş məlumat İsmayıl Umudlunun “Vəkil oğulları” kitabında verilmişdir. Burada oxuyuruq:

Pənahağa Tiflis valisi II İraklinin hökmü ilə 1768-ci ilin aprel ayından 1774-cü ilin noyabr ayına qədər Salahlı elinin ağsaqqalı (farsca “rişsefid”) vəzifəsində olmuşdur. 1774-cü ilin noyabrında Qazax Xas Bəyliyin başçısı, vali yanında bəyliyin vəkili təyin edilir.

Bu vəzifəyə təyin edilərkən ona Qazax obalarından baş götürüb qaçmış kəndliləri toplayıb geri qaytarmaq işi tapşırılmışdır. Bu fərmandan 9 ay sonra II İrakli didərgin düşmüş rəiyyətləri tapıb əzəlki yerlərinə qaytarmaq haqqında yeni bir hökm verir. Fars dilində yazılmış hökmdə deyilir ki, “Qazax elləri və oymaqlarından qaçıb dağlarda, Dırnıs mahalında (Naxçıvanın indiki Ordubad bölgəsində kənd – A.B.) və qeyri camaatlar arasında gizlənmiş rəiyyətlərin hamısını sürüyə-sürüyə geri qaytarmalı və əzəlki yerlərində sakin etdirməlidir”. Habelə bütün vilayətlərin böyüklərinə və tayfa başçılarına da tapşırılır ki, onların qaytarılmasına maneçilik etməsinlər (Bu əmri yerinə yetirmək mümkün olmayıb, hər halda keçmiş Dırnıs mahalının (Ordubad dağları ərazisindəki dağ kəndlərində yerli camaatla qaynayıb-qarışan qazaxlıların törəmələri indi də yaşayır – A.B.).

Bir neçə kəlmə kəndin və regionun dinə münasibətindən bir epizod 1903-cü ildə dərişlik edən Hacı İbədım Səyyah adlı bir nəfər Naxçıvanda dini-islami

şəliyi təbliğ edən dərviş peyda olur. O, burada oxuduğu şeylər və Quran haqqında camaata maraqlı şeylər danışır:

İsmaililər dövründə Ordubadda Çoban Yəhya adlı bir nəfər gəlir. O, kəndləri dolaşib islamı təbliğ edir. Camaat ona bir işlə məşğul olmağı xahiş edir. Yəhya deyir:

–Mənə bir neçə inək və qoyun verin muzdurluq edim.

Elə də olur. Ona otarmaq üçün bir neçə inək və qoyun verirlər. Yəhya heyvanları çölə apararaq özü Quran oxuyur. Camaat xahiş edir ki, oxuduğunu bizə də öyrət. O deyir:

–Onda mənə bir otaq-ev tikin (xanəgah – farsca).

Ona bir ev tikib adını xanəgah (indiki xanəgah kəndi) qoyurlar. Çoban Yəhya hər gecə burada dinə aid söhbətlər aparır.

Yəhyanın bu işləri sayəsində İsmailizm bütün Naxçıvana Maku vilayətinə və başqa yerlərə yayılır. İsmailizm bütün İranda geniş yayılır. Monqollar İrani İsmailizmdən təmizləyəndə Hulaki Xanəfahı (Xanağanı) dağıtmağı və buradakı İsmailizm təriqətini məhv etməyi tapşırır. Bunu gören Şiə – İsmaili Yəhya 40 nəfər möminlə – möhkəm şiə inancı olanla birlikdə dağlar aşib dərələr keçərək Nüs-Nüs kəndinə qaçırlar. Hülaki xanın adamları onların hamısını qılıncdan keçirir. Təxminən 1256-cı ildə Naxçıvanda hakimiyyətini bərqərar edən Hulaki xanın zülmündən qaçaraq Nüs-Nüs kəndində dəfn edilənlər indi də müqəddəs yer sayılır. Buraya nəzirlər deyib üz tutan insanlar çox vaxt buradan razı qayıdır. Bir qədər öz ideyası – inancı uğrunda canını qurban verən insanların inancı – İsmaililik haqqında.

İSMAILİLƏR – şiə islamının ən böyük təriqətlərindən birinin davamçılarıdır. Bu təriqətin meydana gəlməsi VIII əsrin ortalarında şiələrin parçalanması ilə əlaqədar olmuşdur.

Onların əksəriyyəti Musa əl-Kazimi (Cəfər əs-Sadiqin oğlunu) yeddinci imam kimi tanıyırdı; sonralar onları imami adlandırmağa başladılar. Lakin şiələrin bir hissəsi Cəfərin böyük oğlu İsmaili imamlığın varisi adına layiq bildi, onun ölümündən sonra isə (762-ci il) oğlu Məhəmməd ibn İsmaili yeddinci imam kimi tanıdı. Bu qolun davamçılarını İsmaili adlandırmağa başladılar. Məhəmmədin vəfatından sonra yenidən parçalanma oldu. Bəziləri onu sonuncu, yeddinci imam sayır (yeddilər adı da buradan götürülmüşdür) və imamın qayıtmasını gözləyirdilər. X əsrin axırlarında ismaililərin bu qolu qərmətilər adını aldı: İsmaililərin digər qolu Məhəmməd ibn İsmailin oğullarından birinin imamlığını tanıdı. X əsrin əvvəllərindən etibarən bu qolun tərəfdarlarını Fatimi ismaililəri adlandırmağa başladılar. İmamın adı olduqca gizli saxlandığına görə uzun müddət ismaililərin iki qolu arasında böyük fərq olmamışdır. İsmaili dailəri (mübəlligləri) geniş gizli təşkilat yaradaraq “gizli” imam adından öz təlimlərini geniş təbliğ etməyə başlamışdılar. IX əsrin axırlarına yaxın ismaili hərəkatının Cənubi İraqda, Xuzistanda, Xorasanda, Bəhreyndə, Yəməndə, Suriyada, Misirdə, Məqribdə çoxlu tərəfdarları vardı. Nəhayət, Məğribdə Məhəmmədin qızı Fatimə vasitəsilə Əli ilə qohumluğunu iddia edən Fatimilər sülaləsi hakimiyyət başına gəldi (909 –1171). X əsrin axırlarında Məğrib, Liviya, Misir, Suriya, Fələstin, Hicaz ismaililərin Fatimi xilafətinin hakimiyyəti altında idi. Xilafətin

şərqində, xüsusən İranda Fatimi ismaililərinin gizli təşkilatları geniş təmsil edilmişdilər. Fatimi xilafətinin yaranması Fatimi ismaililəri ilə qərmətilər arasında qəti ayrılığa gətirib çıxartdı. XI əsrdə Fatimi xilafəti öz siyasi hakimiyyətinin qüdrətli bir dövrünü keçirirdi, o, öz dövlət hüdüdlərindən kənarda da ismaililiyin təbliğini xeyli gücləndirmişdi. Lakin eyni zamanda ismaililərin rəhbərliyi daxilində fikir ayrılığı və rəqabət qüvvətlənirdi. Fatimi ismaililəri arasında ilk ciddi parçalanma xəlifə əl-hakimin ölümündən (1021-ci) sonra baş verdi, bu zaman Hakimilər və ya druzlar təriqəti ayrıldı. Druzlar əl-hakimi ilahiləşdirir və onun qayıtmasını gözləyirdilər. Druzların əsas məskəni Livan oldu. Xəlifə əl-Müstənsirin ölümündən (1094-cü il) sonra ismaililər arasında daha böyük parçalanma baş verdi. İsmaililər iki cəbhəyə – nizarilərə və müstəlilərə ayrıldılar. Nizarilər İranda və şərqi Fatimi xilafətinə daxil olmayan başqa ölkələrində, müstəlilər isə qərbdə Misirdə və Fatimilərə tabe olan başqa ölkələrdə üstünlük təşkil edirdilər. İsmaililərin nizarilərə və müstəlilərə parçalanması indi də qalmaqdadır.²

Qeyd etmək lazımdır ki, təriqətlər indi də mövcuddur. Əslində bu təriqətlərə aludə olmaq lazım deyil. Vahid islami birlik yaratmaq – dünya islamofobisinə qarşı birləşmək əvəzinə, müxtəlif islami təriqətlərə bölünmək yolverilməzdir. Dindaxili parçalanma aparıb müsəlmanı məhv etmək istəyən xristian

²Tozihiul məsail risaləsi, səh.417–418, 424.

dövlətlərinin siyasətini görməmək olmaz. Bunu xüsusilə İrana aid etmək lazım gəlir. Çünki İranda islam yox, fars şovinizminə xidmət edən yarımçıq bir molla rejimi hökm sürür. İran-fars şovinizmi Quranı Kərimin bir çox ayısını, Məhəmməd Peyğəmbərin nəsihət vəsiyyətlərini bir yana ataraq öz şovinst siyasətilə Hüseyn, Əli, Fatimə və başqa adamları ilahiləşdirirlər.

İranda şovinizm o dərəcəyə çatmışdır ki, dinin bütün ehkamları fars dövlətçilinin mənafeyinə qurban edilir. Məsələn,

1. Müsəlman-müsəlmanın qardaşdır!

Buna biz birinci və ikinci Qarabağ savaşında gördük – İran ermənilərin yanında oldu.

2. Dində məcburiyyət yoxdur (Əl-bəqərə ayə 256).

İranda isə 40-45 milyonluq Azərbaycan-türk xalqın ana dilində danışmaq qadağandır. Onlar yalnız farsca oxuyub-yazmalı və danışmalıdır.

Belə halların sayını istənilən qədər artırmaq olar. Gəlin İranın dini rəhbərlərindən biri – şiə aləminin Mərcəyi-Təqlidi “Ayətullah-ürma Hacı Şeyx Məhəmməd Fazil-lən Kəraninin Azərbaycandan olan müsəlmanların suallarına verdiyi cavablara baxaq:

Sual: Ülgüc ilə üz qırmağın hökmü nədir?

Cavab: Üz qırmaq vacib ehtiyata qan haramdır!

Sual: İslam dini nöqteyi-nəzərindən qalstuk vurmağın hökmü nədir?

Cavab: Qalstuk vurmaq zahirən nəsrantlərin şüarı olmuşdur. Yaxşısı budur ki, müsəlmanlar ondan istifadə etməsinlər (Bəs onda nə üçün təyyarəyə minirsən, tüfəng atırsan.....?)

Sual: Şiə qızın Sünni məzhəbində olan bir kişiyyə ərə getməsi caizdirmi?

Cavab: Yaxşı olar ki, bu işi görməsinlər.¹

Belə çıxır ki, Kürdəmirli oğlan Ağdaşlı qızla evlənə bilməz! (Əhsən vicdanına)

Bu barədə mübahisəni çox uzatmaq olar. Amma bu, bizi məqsəddən uzaqlaşdırar. Ona görə də yenə doğma kəndimizə qayıdaq.

Dırnis sözünə yaşı 250-260 il olan mənbələrdə rast gəlirik. Amma bu bir həqiqətdir ki, yerli əhalinin İranla əlaqəsi çox güclüdür. İstər XVII-XVIII əsrlərdə İrandan köçürmələr, istərsə də yerli adamların Arazi keçərək ən yaxın ticarət yeri kimi İrani-Cənubi Azərbaycanı seçməsi burada fars təsirinin güclü olmasına səbəb olmuşdur. Bizə görə Dırnis sözünün etimoloji mənasının farsca yozumu da bununla əlaqədardır. Lakin, Dırnis sözünün birinci hissəsinin Dır-tır-tor, dor-dör kəlmələrinin tarixi fonetik dəyişmə keçirdikdən sonra meydana gəldiyini asanlıqla sübut etmək olur. Bu kəlmələr qədim türk sözü olub yuxarı, dağ, təpə mənalarında işlənmişdir.

Dırnisin yuxarı hissəsinin “Dör” məhəlləsi adlanması da fikrimizi təsdiq edir. Çox güman ki, Dər-qarı, Nist-yox sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Dərnist, qarısı-yox mənasını verir ki, kəndin coğrafi mövqeyi də bunu təsdiq edir.

Kənd əvvəllər 2 məhəllədən ibarət olmuşdur: yuxarı və aşağı məhəllə.

1.Naxçıvan torpaq mülkiyyətinə aid XVII-XVIII əsr Kəngərli arxeoqrafik sənədləri,B.2000, səh.78 –83

Bunu deməyə yuxarı məhəllənin daha köhnə olması da əsas verir. Çünki burada məskunlaşmış insanlar dağın döşündə özlərinə ev tikmişlər ki, bunun da bir neçə səbəbi vardır:

1. Sel sularından uzaq olmaq;
2. Dağın döşünün quru (rütubətsiz) olduğu üçün sağlamlığa xeyirliyi;
3. Münbit torpaqları tikililərlə korlamamaq;
4. Dağ döşünün qışda isti, yayda sərin olması.

Zaman keçdikcə, əhali artdıqca kənd enişə doğru genişlənməyə başlamış və beləliklə, indi, gördüyümüz Dərə məhləsi, Çimən məhləsi, Uzanar məhləsi, Aşağı məhlə və Oxmar. məhlələri meydana gəlmişdir.

Dırnis kəndinin bu gününü onun keçmişindən ayrı təsəvvür etmək olmaz. Ona görə də bu kəndin tarixi haqqında indiki və gələcək nəslə bir neçə məqamı bildirmək istərdik.

Qeyd etmək lazımdır ki, Dırnislilər regionun həyatında fəal iştirak etmişlər. Belə ki, “Naxçıvan torpaq mülkiyyətinə aid XVII-XVIII əsrlər Kəngərli arxeoqrafik sənədlərində torpaq alveri ilə bağlı 21 sənədin satılması və alınması haqqında məlumat verilir. Bu topluda verilmiş 15-ci sənəddə 1821-ci ilin 7 noyabrında Novruz ağa ilə Fatimə xanım arasında bağlanmış mübadilə müqavilənaməsində Dırnis kəndindən 3 nəfər möhtərəm şəxs iştirak edir. Əvvəlcə, görək bu iki şəxs kimdir:

1. Novruz ağa (Kəngərli elinin vəkili Hacı Lütfəli Soltanın oğludur)

2. Fatimə xanım (Naxçıvan hakimi Məmmədrəhim xan Kəngərlinin qızıdır)

Həmin sənəddə deyilir: Novruz ağanın ... Şərqdən Molla Mürtəza və Hacı İsmayılın bağı, Qərbdən kücə, Cənubdan Cəfərabad bağı, Şimaldan isə Mustövfi bağı ilə sərhəd olub özünün Girdərə kəhrizindən istifadə etmə hüququ ilə birlikdə beş hissəsinin cümləsindən iki hissəsini ... Fatimə xanım isə bunun əvəzində ... Hacı Fəzlullahın vəkalətliyi ilə Xeyrabad bağında Naxçıvan pulu ilə təxminən 9 abbası pula bərabər 40 batman taxıl səpilə biləcək torpağının adı çəkilən kəhrizdən istifadə etmək hüququ ilə birlikdə Novruz ağaya verdi.

Bu alğı-satqıya 27 nəfər məşhur – möhtərəm insan şahidlik edərək təsdiq etmiş və öz möhürlərini vurmuşlar. Onlardan üçü məhz Dırnıs kəndindəndir. Bunlardan 12-ci şahid ənənəvi olaraq yazırdı:

12. Burada yazılanlara şahidəm. Allaha xidmətçi düşən Mirzə Əhməd Vələdi Mehdiqulu bəy Dırnısı

13. (12-ci şahid Mehdiqulu xanın oğlu idi)

Burada yazılanlara şahidəm. Alişanlı Məmmədəli bəy Vələdi Mirzə Əhməd Dırnısı

17. Burada yazılanlara şahidəm. Allahın ən aciz bəndəsi Alişan Məmmədqasım Dırnıslı.¹

Qeyd etmək lazımdır ki, 1990-cı ilə qədər Naxçıvanın elə bir rayonu yox idi ki, orada ermənilər yaşamasınlar. Ermənilər İrandan, Türkiyədən və Suriyadan bu yerlərə köçüb gəlmişlər. Son illərə kimi erməni kəndi kimi tanıdığımız Danağırt kəndində 200 il bundan əvvəl bir nəfər də erməni olmamışdır. Sahibə Budaqovanın “Naxçıvan diyarının tarixi coğrafiyası (XVIII-XIX əsrlər B., 1986)” adlı əsərində Naxçıvanın və Ordubadın süni surətdə erməniləşməsinə aid məlumat alırıq:

X.Y.Lazrevin (ermənidir – A.B.) layihəsi əsasında imperator I Nikolay 1828-ci il martın 21-də xüsusi qərarla Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarını ləğv edərək həmin ərazidə Ermənistan Vilayətini yaratdı. Bu vilayət 1850-ci ilə qədər davam etmiş, 1850-ci ildən İrəvan quberniyası adlanmışdır. Naxçıvan bütün ərazisi ilə İrəvan quberniyasına daxil edilmişdir (səh.48).

Buna görə də Naxçıvan və onun kəndləri haqqında yazmaq; məlumat toplamaq istəyən bütün məmur və alimlər ilk əvvəl quberniya mərkəzinə - İrəvana gəlir, orada ermənilərdən “dərs alır” sonra isə “erməni şəhəri Culfa”, “erməni şəhəri Ordubad”, “erməni çayı Araz” və s.dən yazırdılar. İndi Naxçıvan, Ordubad və hətta Dırnis haqqında bəzi mənbələrdəki cəfəngiyyat məhz quberniya (İrəvan) “çoxbilmişlərinin” təsiri ilə yaranmışdır.

Dırnis kəndindəki vəziyyət haqqında ilk məlumatı biz İ.Şopenin “İstoriçeskiy pametnik sostoəniə Armənskoy oblasti” (Sankt-Peterburq, 1852) əsərindən alırıq.

Həmin kitabın 494-cü səhifəsində deyilir ki, Ordubad əyalətinin Dəstə mahalına Danağırt və Dırnis dairələri daxildir. Bu əsərin 501-ci səhifəsində Pəzməri, 505-ci səhifəsində Unus kəndləri haqqında məlumat verilir. Dırnis dairəsində Sal adlı kəndin olduğu göstərilir. Burada cəmi 3 ailə var imiş; 6 kişi 9 qadın - cəmi 15 nəfər. 1850-ci ildə Dırnisdə cəmi 44 ailə yaşamışdır (120 kişi, 117 qadın) hamısı da müsəlman (səh.623). Bu 44 ailə 4 tayfa ətrafında birləşibmiş. Təəssüf ki, tayfaların adlarını müəyyənləşdirə bilmirik.

By mənbədə Danağırt adlanan kənddə hamısı müsəlmanlardan ibarət 38 ailənin yaşadığı göstərilir (səh.623).

Kələkidə 13 ailə yaşamışdır. Unus kəndində 17 ailədə 43 kişi, 42 qadın, cəmi - 85 nəfər yaşamışdır. Pəzməridə isə 3 ailədə 4 kişi, 9 qadın yaşamışdır.

Bu kəndlərin münbit əkin sahəsi 246 xalvar imiş. Dəstə kəndindən başlayaraq Dırnıs çayı boyunca 12 su dəyirmanı varmış. Onun 2-si Dırnıs kəndində olmuşdu (səh.747). Bu kənddən ildə 15 tükən 6 manat vergi toplanırmış. Göstərilən dəyirmanlar son illərə qədər dururdu. Biri yuxarı məhlədə Yusif kişinin həyətindəki Rəhim kişinin dəyirmanı, ikinci isə Dəyirman çeşməsinin üstündə Məşədi Allahverdinin dəyirmanı idi.

1886-cı ildə Puaqodinskinin yazdığı “Ekonomiçeskiy bit krestğən v Ordubadskom uçastke Naxçivanskoqo uezda Erevanskoy qubernii” (Tiflis: 1886) adlı əsərdən məlum olur ki, Dırnıs, Danağırt dairəsinə daxil edilmişdir (Bunu ermənilərin birinci fitnə-fəsadının başlanğıcı hesab etmək olar). Həmin əsərin 652-ci səhifəsindən öyrənirik ki, bu kənddə 40 desyatın sahənin 36-sı əkilirmiş. Hər desyatından 98 pud taxıl, 70 pud saman alınırmış. Kişilərin dördü üçü qazanc dalınca başqa yerlərə gedirmiş. Burada mülkədar yox imiş. Torpaq alınıb satılmırmış; atadan oğula miras kimi keçirmiş. Bu, əsrimizin əvvəllərinə qədər davam etmişdi. Əsrin əvvəllərindən başlayaraq ermənilərin hücumları nəticəsində Naxçıvanın başqa kəndləri kimi, Dırnıs kəndi də dağıdılmış, yandırılmış əhalisi qırğına və işgəncələrə məruz qalmışdı.

İsmayıl Musayev “Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgəsində siyasi, hərbi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti” (B., 1986) adlı əsərində yazır:

“1918-ci ilin yayı və 1919-cu ilin payızında Sisiyan mahalında bütün müsəlman kəndləri, 3-cü, 4-cü və 5-ci sahələrin mühüm müsəlman kəndləri məhv edilmiş, 50 min müsəlman qaçqın düşmüşdür. Butövlükdə qəzada 115 kənd dağıdılmış və bu kəndlərdə 10668 nəfər adam öldürülmüdü. Onların 7729 nəfəri (3257 kişi, 2276 nəfər qadın, 2186 uşaq) ağır işgəncə ilə öldürülmüşdür. 2339 nəfər (1060 kişi, 794 qadın, 485 uşaq) şikəst olmuşdur (cəh.86)”.

Bunların içərisində Dırnışlılar da olmuşdur. 1905-1915-ci illərdə Dırnısa olan erməni basqınının nəticəsində əhalinin əksəriyyəti öldürülmüş, qaçıb qurtaranlar isə qayıtdıqdan sonra evlərinin və mülkünün yerində təkə külünü görmüşlər. 1919-cu il martın 20-də tayqulaq Andronikin qoşunları Danağırt və Dırnısı tam dağıtmış, dırnışlıların qırmızı novruz bayramını qara gətirmişlər. Yaşlıların dediyinə görə, camaat qəbristanlıq tərəfdən Nükedehə, oradan da Ordubada qaça bilmişdir. Çünki aşağı tərəfdə Danağırt, cənub-şərqdə isə Əylis yerləşirdi ki, bunlar da ermənilərin əlində idi. Dırnısı tamam yandırdıqdan sonra ermənilər Nükedehə getmiş və bu kəndi də tam xarabazara çevirmiş, burada gizlənənləri qılıncla doğramışlar. Nükedeh məscidində sığınacaq tapmış 100-dən çox uşaq, qadın, kişini qılıncdan keçirmiş, qanına qəltan etmişlər. “Dırnıs kirvə” deyilən dağda 60-dan çox kişinin qol-qıçını bağlayaraq sıldırım qayalıqdan üzü aşağı atmışlar. Bunların içərisində erməni dilini bilən yeganə Əbdüləli kişi məsələnin əvvəlcədən nə yerdə

olduğunu anlayaraq qollarını gizlicə açmağa müvəffəq olmuş və sağ qala bilmişdir. Hacı Rəhimin çılpaq bədəninə qaynar samovar bağlayıb gəlinlərinin qabağında oynatmış və sonra qılıncla doğramışlar. Lakin kəndimizin qəhrəman oğlanları ermənilərin bu qaniçənliyinə layiqincə cavab verə bilmişlər. Türk qardaşlarımız da bu qanlı mübarizədə həmişə kənd camaatına arxa və dayaq olmuşlar. Bunları yazmaqda məqsədimiz budur ki, yeni yetişən nəsil düşməni tanıсын, öz millətini, el-obasını sevsin.

Əsrimizin əvvəllərində Sisiyan və Zəngəzur mahalında müsəlman kəndlərinin dağıdılması və əhalinin amansızcasına məhv edilməsi nəticəsində, çoxlu adam Naxçıvan qəzasının yaxın müsəlman kəndlərinə üz tutmuşdu. Dırnısa gələn zəngəzurlu və sisiyanlı soydaşlarımız Kələki və Danağırt kəndlərində məskunlaşmışlar.

Vaxtı ilə kəndimizdə 5 məşhur Hacı olmuşdur: Hacı Rəhim, Hacı Əsgər, Hacı Mövsün, Hacı Məhəmməd, Hacı Baba, Hacı Əsgər öz pulu ilə kənddə hamam, Hacı Talib isə öz vəsaiti hesabına kənd Məscidini tikdirmişdir.

Bu gün kəndimizdə müqəddəs Həcc ziyarətinə gedib qayıtmış el ağsaqqallarından hörmət və ehtiram hissi ilə aşağıdakı hacılarımızın adını çəkə bilərik: Hacı Mirmahmud, Hacı Mirkazım, Hacı Mirsadiq, Hacı Fazil, Hacı Haşım, Hacı Səttar, Hacı Cəfər, Hacı Rəsul, Hacı Mahmud, Hacı Məzahir, Hacı Baba, Hacı Möhsün, Hacı Zərifə xanım Ramazan qızı, Hacı Gülsüm xanım, Hacı Əfruz xanım, Hacı Zərifəxanım Ağalar qızı.

Kənddə adlı-sanlı seyidlər, axundlar yaşamışlar ki, kənd camaatı böyükdən-kiçiyə qədər onların bir sözünü

iki eləməzmiş. Bunların arasında Mir Əyyub ağa, Mir Fattah ağa, Mirhəsən ağa, Mir Əhməd ağa, Mir Məmməd ağa, Mir Ata ağa və başqalarını göstərmək olar. Hacı Rəhim islamşünaslığı o dərəcədə yaxşı bilirmiş ki, hər yerdən yanına məsləhətə gəlirmişlər. Onun oğlanları da (Molla Qafar və Məşədi Nağı) atalarının yolu ilə getmişlər. Molla Qafarın oğlu molla Əlibala, Məşədi Nağının oğlu molla Nemət və Məşədi Həsənqulu da bu yolu davam etdirmişlər. Molla İbrahim öz dövrünün təhsil almış ən savadlı mollalarından biri imiş.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin apardığı çoxsaylı müsbət dəyişikliklər Dırnısa çata bilməmişdi. Amma 1920-ci ildə qurulan Sovet Hakimiyyəti Azərbaycanın başqa bölgələrinə olduğu kimi, Dırnıs kəndinə də sürətlə gəlib çatdı. 1938–1939-cu ildə torpaq kəndlinin olacaq deyə söz verən Sovet hökuməti, torpağı və mal-qaranı, heyvanları yığıb kolxoz yaratdı.

1932-ci ildə kənddə təşkil olunmuş ilk kolxozun sədri Yusif Cəfər oğlu Quliyev idi. Kənd məktəbinin altındakı ərik bağını da o saldırdığından adına “Yusif bağı” deyərdilər. Kənddə ilk şose yolu da həmin illərdə çəkilməmiş, ilk maşını da Dırnısa həmin illərdə Naxçıvan MR Nazirlər Sovetinin sədr müavini vəzifəsində çalışmış Ramazan Bağır oğlu Nəcəfov gətirmişdir. 1925-ci ildən başlayaraq kənddə ibtidai məktəb açılır. Məktəb üçün münasib bina olmadığından şagirdlər Məscid Tağıyevin evində dərs keçirdilər. 1928-ci ildən kənddəki məktəbin tikintisinə başlanmış, 1930-cu ildə başa çatdırılmışdır. Bu illərdə kənddə savadsızlığı ləğv etmə kursları da açmaq istəyirlər. Amma bu işi genişləndirmək olmur. 1936-cı ildə Dırnıs kənd məktəbi fəaliyyətə başlayır. Burada dərs

deyənlərin içində bircə nəfər də dırnıslı müəllim yox idi. Müəllimlər əsasən Əylis kəndindən və Ordubaddan gəlirdilər. İnanmaq çətinidir ki, bu müəllimlər dərs demək üçün Əylisdən və Ordubaddan dağ yolu ilə Dırnısa piyada gəlirdilər. Məktəb əvvəlcə ibtidai, sonra 7 illik, 1939-cu ildən isə orta ümumtəhsil ocağı oldu. Kəndimizdə fəaliyyət göstərən bu məktəbin divarları arasında bütün elmlər üzrə onlarla ali təhsilli mütəxəssislər yetişmişdir. Bunların arasında Elmlər Akademiyasının aqrokimya və torpaqşünaslıq İnstitutunun direktoru, kənd təsərrüfatı elmləri doktoru, professor, Zeynal Rəsul oğlu Mövsümovu, filologiya elmləri doktoru prof. ADU-nun kafedra müdiri, Respublika Jurnalistlər Birliyinin üzvü, yazıçı-dramaturq Adil Məhəmməd oğlu Babayevi, texnika elmləri doktoru, professor, Kipr Türk Cümhuriyyəti Yakın Doğu Universitetinin kafedra müdiri, KTC-in fəxri vətəndaşı Fəxrəddin Sadıq oğlu Məmmədovu, texnika elmləri namizədi “Ağ yurd” firmasının təsisçisi Afiyəddin Sadıq oğlu Məmmədovu, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Mərdəkan Dendrarisinin direktoru, Əzizbəyov rayon Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin sədri, biologiya elmləri namizədi Tofiq Sadıq oğlu Məmmədovu, fəlsəfə elmləri namizədi, BDU-nun dosenti Arif İslam oğlu Tağıyevi, adlı-sanlı mühəndis-geoloq İsrafil Rəsul oğlu Mövsümovu, tarix elmləri namizədi Kamran Novruzəli oğlu İsmayılovu, uzun illər Bakı şəhər yollarının istismarı idarəsinə rəhbərlik edən Hafiz Tağı oğlu Tağıyevi, respublikanın adlı-sanlı iqtisadçısı, uzun illər Azgeologiya SC-ində baş iqtisadçı işləmiş Məhəmmədəli Əbdüləli oğlu Haşımovu, xalq mahnılarının gözəl ifaçısı, Musiqi

Akademiyasının müəllimi Nuriyyə xanım Hüseynovanı - öz ixtisasını dərindən bilən mutəxəssisləri göstərmək olar.

Yeri gəlmişkən, göstərmək lazımdır ki, vaxtı ilə SSRİ və Azərbaycan SSR Ali Sovetlərinin deputatı olmuş Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədr müavini, Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin sədri, Quba, Ağsu, Füzuli rayon partiya komitələrinin birinci katibi olmuş Hüseyn Qurban oğlu Məmmədov, 1934-1935-ci illərdə Ordubad rayon məhkəməsinin sədri olan Məhərrəm Baxşı oğlu Fərəcov da Dırnıs kəndinin yetirmələridir. Adlı-sanlı əmək adamlarımız çox olmuşdur. Telli İbadulla qızı Cəfərova qabaqcıl zəhmət adamı kimi, Hüseyn Mustafa oğlu Həsənov isə qabaqcıl fəhlə kimi Azərbaycan SSR Ali Sovetinə deputat seçilmişlər. Xədi İbadulla qızı Cəfərova 1954-cü ildə qabaqcıl baramaçı kimi 1954-cü ildə Lenin ordeni almışdır. Südabə Musa qızı Cəfərova, Leyli Qərib qızı Qurbanova “Qəhrəman ana” adına layiq görülmüşlər.

Həmişə elin belə bir adəti olmuşdur ki, xeyirxah iş görəndə adamın adını hörmətlə çəkirlər. Hacı Əsgərin adı tikdirdiyi hamama görə çəkildiyi kimi, Əbil Abdullayevin və Ağabala Bağırovun da adları kəndə su çəkdirdiyi və abadlıq işləri gördüyü üçün hörmətlə çəkilir, ruhlarına salavat göndərilir. Əli və Qərib qardaşlarının Pirin yanında kiçik məscid tikdirmələri, Mirkazımın böyük məscidi, Cəfərov Ədibin aşağı məscidin təmirinə rəhbərlik edib işləmələrini, Səfər Hüseynov və Amil qardaşlarının kənd məscidinə minarə tikdirmələri, Mirfəzil Abdullayev və Pərviz Cəfərovun öz vəsaitləri hesabına Dırnıs kənd məktəbini təmir etmələrini, Ramiz Hüseynovun “Xeyirşər” işləri üçün vəsait ayırmasını, kənddəki şəhidlər

xiyabanına ayırdıqları vəsait üçün Maqşud Məhərrəmov, Pərviz Cəfərov, Sahib Həsənov, Əli Qurbanov və başqa xeyirxah adamların xeyirxah işlərini dırnıslılar həmişə hörmətlə yad edəcəklər.

1937-ci repressiya illərində Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, Dırnıs kəndində də erməni hiyləgərliyi, türk şəraitində özünə münbit şərait tapmışdı. DTK-nın rayon şöbəsinin sədri Seyranovun Dırnısın ən yaxşı adamları məhv etmək üçün hər şeydən istifadə edirdi. Dırnısın sadə adamlarını çağırıb döyməklə, qorxutmaqla, rusca yazdığı ittihamnamələrə qol çəkirdi. Savadsız adamlar kağızda nə yazıldığını bilmədiyindən işgəncə və döyülmə nəticəsində qol çəkilmiş kağızlar əsasında kəndin bir çox başbilən və dərinləşən adamları xaincəsinə məhv edilirdi. Bunlardan: Molla Qafar, Həci Rəhim oğlunu, Mir Əhməd Abdullayevi, Qasım Şıxəli oğlu Quliyevi, Əbdül Cəforovu, Abdulla Hacı Məhəmməd oğlu və b. göstərmək olar.

1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsi başladı. Kənd sovetinin sədri erməni Artuş idi. O, kəndi cavanlardan təmizləyib hamısını “Qızıl Ordu” sıralarında “Sovet vətəni” qorumağa göndərdi. Onların əksəriyyəti üçün bu əsgərlik gedər-gəlməz yol idi. Əgər müharibəyə getməsəydilər, onsuz da onların çoxunu Ordubaddakı erməni DTK sədri tutub güllələyəcəkdi. Kəndimizin müharibəyə gedib gəlməyən adamlarının sayı 60-a qədərdir.

İllər ötdü, yağlı yatmadı. Xain qonşularımız güclü havadarlarının köməyi ilə torpağımızı zəbt etməyə, xalqımıza amansızcasına davam tutmağa başladılar. Əvvəlcə, indi Ermənistan adlanan qədim Oğuz yurdundan

soydaşlarımızı, uşağa, böyüyə baxmadan gülləboran edib qovdular. Sonra Qarabağı bəhanə edib vətənimizə soxuldular. Tarixə Xocalı, Daşaltı faciələri yazıldı. Azərbaycanın igid, qeyrətli oğulları vətənin çağırışı ilə mübarizəyə qalxdılar. Onların sırasında kəndimizin igid-şəhid oğulları da var idi:

1. Fariz Sabir oğlu Həsənov (1973–1992)
2. Maarif Rəşid oğlu Məmmədov (1973–1994)
3. Azər Məhərrəm oğlu Quliyev (1973–1994)
4. Rövşən Həmzə oğlu Quliyev (1974–1995)
5. Elnur Rza oğlu Xudayarov (1973–1994).

Öz cavan həyatlarını torpaqlarımızın ermənilərdən təmizlənməsi uğrunda gedən ölüm-dirim müharibəsində qurban verənlərə Allah rəhmət eləsin!

1989-1990-ci illərdə milli azadlıq hərəkatı başlayarkən fərəhləndirici haldır ki, bu hərəkatın öncülləri sırasında kəndimizin vətənpərvər oğulları ön sıralarda idilər. Kəndimizin yetirməsi Baxışəli Maqsud oğlu Allahverdiyevə bu hərəkatdakı fəaliyyətinə görə “Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda” fəxri adı verilmişdir.

Bütün Naxçıvan MR-da əvəzsiz iqliminə, əsrarəngiz təbiətinə görədir ki, uzun illər Naxçıvan və Ordubad şəhərinin demək olar ki, bütün məktəbliləri yay tətillərini bu kənddə yerləşən pioner düşərgələrində keçirirdilər.

Azərbaycan Geoloji Kəşfiyyat Ekspedisiyasının Naxçıvan GKİ uzun illər Dırnis kəndində fəaliyyət göstərirdi.

Bir neçə kəlmə də elimizin toy mərasiminin və Novruz bayramının keçirilməsi barədə söz açmaq istəyirəm.

Toy adətlərimiz indiki kimi olmayıb. Kəndimizin başqa adətləri kimi, toylarımız da adamların səmimiliyinə, mehribanlığına əsaslanıb. Toylarda içki verilməzdi; plovun yanında şərbət olardı. Buna görə də heç bir toyda qanqaraçılıq hadisəsi olmazdı. Toylarımızda pul yığılmazdı. Oğlan evi qız evinin toy xərcini verərdi. Toylar 3, 5, 7 gün davam edərdi. İndi bəzən yenilik hesab edilən adətlər və musiqi alətləri keçmiş toylardakı şənliyi təmin edə bilmir.

Səhər-səhər qara zurnanın və ağacla vurulan nağaranın qopardığı musiqi harayı Səhəng və Carbas dağlarından əks-səda verir, hamını toy evinə çağırardı. Çox kecmədən toy evinin həyətinə adam əlindən yer olmazdı, uşaqlar ağaca çıxıb toya tamaşa edərdilər.

Axşam çağı geniş bir meydan seçirdilər, orada öz qolunun gücünə, ürəyinin təpərinə güvənənlər güləşər, müxtəlif oyunlar göstərərdilər. Ən maraqlısı “Bəyyallısı” deyilən yallı olardı. Yallıbaşının hərəkətlərindən heç kəs inciməzdi. Toy ən azı üç gün olardı. Gəlini axşamdan xeyli keçmiş gətirərdilər. Toy sahibinin yaxın qohumları – gənclər və yeniyetmələr kərməni təndir şişinə keçirib bir gün kerosinin içində saxlayardılar. Axşam gəlin dalınca gedəndə 50-60 məşəl şölələnər bütün ətrafı işığa qərq edərdi. Kənd məscidlərinin yanından keçəndə musiqi susar, adamlar dinməzəcə keçərdi. Bəzən gəlin qabağı kəsmək də olardı, amma heç vaxt inciklik, dalaşma olmazdı. Gəlini heç vaxt üzüaçıq gətirməzdilər. Toylar şadyanalıqla başlayıb sevinclə də qurtarardı. Kiçik toylarda isə bol-bərəkətli süfrə açılar, amma musiqi olmazdı.

Novruz bayramı başqa bayramlara nisbətən daha təntənəli keçirdi. Bu bayrama dırnışlılar neçə ay əvvəlcədən hazırlaşdılar. Azərbaycanın başqa bölgələrinə nisbətən Novruz qabağı axır çərşənbə bütün Ordubad rayonunda olduğu kimi Dırnışda da çox təntənəli keçirilir. Axır çərşənbəyə qədər su, od, külək çərşənbələri də qeyd edilir. Amma axır çərşənbə günü ki, ona “yeddiləvin” deyirlər, daha təntənəli keçirilir. Axşamlar hər damda od yandırırırlar. Bəzən dağların başında da tonqal qalanır. Oğlanlar gecədən xeyli keçənə qədər evlərə papaq atar, qızlar isə istədikləri evin qapısında dayanıb ürəyində niyyət tutar, ayağının altına açar qoyub evdəki söhbətləri dinləyər, eşitdiklərini xeyirliyə calayaraq öz niyyətlərinə uyğun bəxtlərini yozardılar. Novruz bayramı günü hamı təzə geyinər, evlər təmizlənər – keçən ilin dərd-sərindən “xilas olunardı”. Bayram günü ağsaqqallar, kəndin hörmətli adamları evdə oturur, hamı gedib onları ziyarət edərək bayramlaşdılar. Əvvəllər kənddə kimin küsülü olduğunu öyrənib ağsaqqallara, axundlara, seyidlərə deyərdilər. Onlar hər iki küsülünü çağıraraq bayramlarını təbrik edər və onları barışdırardılar. Axşam varlı və kasıbından asılı olmayaraq hamının evində plov bişərdi. Bayramdan bir gün əvvəl ölümündən bayram keçməmiş adamlar üçün qara bayram saxlanar, qəbirləri ziyarət edilərdi.

Tarixi yeni eradan çox-çox əvvəllərə gedib çıxan Novruz bayramı ilin ilk günü, yeni təsərrüfat ilinin başlanğıcı kimi qarşılanır. Həyətdə qar olsa da evdə yaşıl səməni-torpağın oyanışı bərəkət simvolu qoyular.

1998-ci il iyulun 31-də baş vermiş palçıq seli kəndə böyük ziyan vurmuş, Kələki kəndinə qədər olan böyük bir

sahəni demək olar ki, tamamilə tanınmaz hala salmışdır. 20-yə yaxın ev tamamilə məhv olmuşdur.

Vaxtı ilə Bakıda 3-5 nəfər dırnıslı yaşadığı halda son illər onların sayı artmış, 250 ailəni ötüb keçmişdir. Xeyirdəşərdə köhnəl adətini həmişə üstün tutan və biri-birinə həyan olan kənd camaatı uzun illər idi ki, kəndin xeyir-şər cəmiyyətini yaratmaq istəyirdilər. Təəssüf ki, bu istək olaraq qalırdı. Nəhayət 1999-cu ildə kənd cavanlarının yaratmış olduğu təşəbbüs qrupu (Mir-Möhsün, Namik, Qərib, Mir Heydər, Mir Fəttah, Mir Fazil, Zahid və sayr) Bakıda yaşayan bütün dırnıslıların siyahısını tutmağa nail oldular.

2000-ci il yanvar ayında Bakı şəhərində “Dırnıslı Xeyriyyə Cəmiyyətinin” yaradılması barədə ilk təsis yığıncağı keçirildi və bu təsis yığıncağının qəbul etdiyi qərar əsasında 2000-ci ildən başlayaraq “Dırnıslı Xeyriyyə Cəmiyyəti”nin fəaliyyət proqramı olan Nizamnamə və əsasnamə təsdiq edildi, onun idarə heyəti, cəmiyyətin sədri, ağsaqqallar şurası və təftiş komissiyası yaradıldı.

Bu kitab “DXC”-nin 1 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq işıq üzü görür. İlk dəfədir ki, kəndimiz haqqında belə bir məlumat kitabçasının buraxılmasına nail olmuşuq. Bu kitabı buraxmaqda məqsədimiz dırnıslıları bir yerə toplamaq və onların xeyir-şər işlərində hər birimizin daha da yaxından iştirak etməsinə köməklik göstərməkdir.

Hörmətli həmkəndlilər, ilk dəfə çap olunan bu kitab çox güman ki, səhvlərdən və nöqsanlardan xali deyildir. Buraxılmış səhvlər və nöqsanlar üçün əvvəlcədən üzr istəyir, kitabın təkrar çapı üçün veriləcək hər bir təklif üçün öz minnətdarlığımızı bildiririk.

“Dırnıslı və dırnıslılar” kitabı.

Bakı, 2001, səh.3–30

**NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ ORTA ƏSRLƏR
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MUSİQİ**
(*şairin anadan olmasının 880 illiyi münasibətilə*)

Açar sözlər: *Azərbaycan ədəbiyyatı, Nizami Gəncəvi, “Xosrov və Şirin”, şair, poeta, musiqi, mığam, not, aşıq musiqisi, “Dastani-Əhməd Hərami”*

Ключевые слова: *Азербайджанская литература, Низами Гянджеви, “Хосров и Ширин”, поэт, поэма, музыка, мугам, ноты, ашугская музыка, “Дастани-Ахмед Харамии”*

Keywords: *Azerbaijani literature, Nizami Ganjavi, “Khosrov and Shirin”, poet, poem, music, mugham, notes, ashug music, “Dastani-Ahmad Harami”*

Bu il dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin (1141–1209) anadan olmasının 880 illiyi tamam olur. Azərbaycan Prezidenti Cənab İlham Əliyev 5 yanvar 2021-ci il tarixdə xüsusi sərəncam verərək 2021-ci ili “Nizami Gəncəvi ili” elan etmişdir. Uzun müddət fars şovinistləri böyük şairin fars dilində yazdığını bəhanə edərək onu “Şaire-Bozorge-farsi” elan etmiş və uzun müddət bu yalan arqumentə israr etmişlər. Halbuki Nizami bir çox yerdə özünün “türk oğlu türk” olduğunu söyləmişdi (Bu haqda çox deyilib - yazıldığı üçün bu mövzudan geniş bəhs etməyə lüzum görmürük). Bir rəvayətdə deyilir ki, Avropa hökmdarlarından biri öz şəxsi

rəssamına əmr edir ki, Şərqi 10 böyük – dahi şair mütəfəkkirinin – Poeziya Peyğəmbərinin portretini çəksin. Rəssam 10 portret çəkir, amma Nizami bu şəkildə yer almır. Hökmdar qəzəblə soruşur: “Nə üçün Nizami burada yoxdur?”. Rəssam təmkinlə cavab verir: – Mənim aqam Siz mənə “peyğəmbər şairlərin portretini çək” demişdiniz. Nizami isə Poeziyanın Peyğəmbəri deyil, Allahıdır.

Doğrudan da, Nizami öz dühası ilə əsrləri qabaqlamış, o dövrdə insan idrakı çata bilməyən bir səviyyəyə qalxmışdı. Onun ideyaları – bəşəri arzuları XII əsr idrak dərəcəsindən çox uca idi. Məsələn, bərabərlik ideyası: İnsan övladının bu dünyaya eyni hüquqla gəlib yaşamalması olduğunu Nizami XII əsrdə demişdisə, bu böyük ideyanı K.Marks və V.İ.Lenin XIX və XX əsrlərdə sevmiş və təhrif olunmuş şəkildə bir platformaya çevirmişdilər.

İnsan ədalətli olmalıdır ideyası Nizami yaradıcılığından qırmızı bir xətt kimi keçir.

Nizami poeziya ilə musiqini həmişə vəhdətdə götürürdü. Bizi maraqlandıran Nizami və musiqi problemidir. Musiqinin anası muqam sənətidir. Muqamın tarixi isə hələlik qəti müəyyənləşdirilməmişdir. Bəzi mənbələrə görə, muqamat peyğəmbərlərdən qalmadır. Belə ki, Adəm peyğəmbər – Rastı; insan övladının ikinci atası Nuhun – Üşşaq üzrə oxuyub- danışdığı; Davud peyğəmbər –Nəva; Süleyman peyğəmbər Hicaz (Şur muqamında bir hissə); Yəhua (İohan) peyğəmbər – Əraq (Rast muqamının son hissəsi); Yaqub peyğəmbər – Hüseyini (Rast muqamında bir hissə); Bala Ömər – Urulik; Məhəmməd peyğəmbər – Rəhaq (bəlkə) Rahab muqamı üstündə nazil olan Quran ayələrini çatdırarmış.

Doğrudan da, həm əran, həm də Quran ayələri mütənasib muğamlar üstündə oxunur.

Nizamiyə gəldikdə, o bu gün tam dəstgah şəklində yaşayan 8 muğamın: “Rast”; “Badə”; “İraq”; “Üşşaq”; “Zərifkənd”; “Busəlik”; “İsfahan” və “Bəstə” – muğamlarının adını çəkdiyi kimi, 30-dan artıq musiqi alətinin adlarını çəkir: saz; həftisaz; setar; tənbul; qanun; əl-ud; rud; ney; sür; təbil-nağara; dohul-davul; çərəz; zəng; şeypur; nəfir; şah-nəfir; cəng; bərbət, rübab və s. alətlərin adını çəkməkdən əlavə, onların səslənməsi, səs təsiri haqqında bəhs etmişdir.

Şairin “Xosrov və Şirin” poemasında dahi Nizami xanəndə Barbədin bildiyi 100 mahnıdan 30-nun adını çəkir və o mahnıların təsirini, məna istiqamətini göstərir. Aşağıdakı şeir parçasına diqqət edək (4, səh.167–168):

Çalğıçı Barbədin tərifi

*Sərxoş bülbül kimi gələndə Barbəd
Su kimi axırdı əlində bərbət.
O, çala bildiyi yüz xoş nəğmədən
Seçdi otuzunu – özü bəyənən.
Bu otuz nəğmə ki, Barbəd çalırdı,
Gah ürək verirdi, gah can alırdı.
“Gənci-badavərd”lə məclisi açdı,
Ağzı hər nəfəsdə xəzinə saçdı.
“Gənci-gav” başladı, coşdu üfüqlər,
Yer öküzün verdi, nisar etdi zər.
O “Gənci-süxtə”ni oxuyan zaman
Min xəzinə yandı onun ahından.
“Şadırvan mirvarid” oxuyan zaman*

Mirvari saçırdı dodaqlarından.
“Təxti-taqidis”ə gələndə növbət
Göydə qapısını açardı cənnət.
“Naqusi” və “Övrəng” çalınan zaman
Zəng səsi qalxırdı övrəng taxtından.
“Hoqqeyi-kavus”dan qənd versə əgər,
Onun mətəindən öpərdi şəkər.
“Mah-bər-kuhan”ı çalanda əli
Ayı dağ üstündə qoyardı dili.
“Müşk danə”sini səsləndirərkən
Ev müşkün ətrindən olurdu xütən.
“Arayışi-xurşid” salırkən harau
Getməzdi günəşin bəzəyi bir ay.
“Nimruz” nəğməsinə başlasa, bütün
Özündən gedərdi ağıl yarım gün.
“Səbz dər səbz” nəğməsi başlasa əgər,
Saralmış bağlarda açardı güllər.
“Qifli-Rumu” əgər oxusa bolu,
Rum, Zəng xəznəsinə açardı yolu.
“Sərvistan” başlayıb ötəndə dil-dil
Səba sərvistana girməzdi bir il.
“Sərvi-səhi” səsi gəlcək qulağa
Bülbül sarmaşırdı güldə budağa.
“Nuşin-badə” silsə könüldən qubar,
Keçərdi gecədən qalmış o xumar.
“Ramişi-can”ım oxuyan zaman
Zəmanə edərdi özünü qurban.
“Sazi-novruz”unu çalanda tamam
Tale də edərdi o günü bayram.
“Müşguyə” nəğməsi müşk tökərdi,
Müşkün xoş qoxusu qəsrə çökərdi.

“Həvayi-Mehrigan” çalanda o dəm
 Nuş başdan çıxırdı, gülürdü abm.
 O “Mərvayi-nik”dən desə bir qədər,
 Xoş olardı bir il gələcək günlər.
 “Şəbdiz” nəğməsinə başlayanda, bax,
 Bütün gecə dünya qalardı oyaq.
 “Şəbi-fərrux” səsi gəlsə xəfifcə
 Olmazdı heç bundan uğurlu gecə.
 “Fərrux-ruz” nəğməsi oxunan dəmdə
 Zaman qalib çıxar qalmazdı qəmdə.
 Başlarkən “Qönçeyi-kəbki-dəri”dən
 Kəklik qaqqıltısı gələrdi həməni.
 Sazı başlayarkən “Nəxçirigana”
 Salar zöhrələri tora, zindana.
 “Kini-Səyavuşa” vuranda barmaq
 Səyavuş qanıyla dolurdu qulaq.
 “Kini-İrac”inə açanda meydan
 Qisasa başlardı təzədən cahan.
 Səslənən zamanda o “Baği-Şirin”
 Acı meyvələr də olurdu şirin (3, səh.167–169).

Burada məşhur musiqiçi Barbədin işrət məclisində oxuduğu, XII əsrdə dillər əzbəri olan 100 nəğmədən 30-u işlənmişdir. “Xosrov və Şirin”in maraqlı musiqi avazlı görüş gecələrindən ən yaddaqalan gün hər ikisinin sevdiyi muğənnini – xanəndəni yarışdırmasıdır. Burada Xosrovun xanəndəsi Barbəd, Şirinin xanəndəsi isə Nikisadır. Əvvəlcə Barbəd cəng çalır, hamını heyran edirdi, Nikisa isə cəngə cavab olaraq ərgənin “telini dilləndirirdi”. Sonra muğam dəstgahlarına keçirlər. Əvvəlcə, Nikisa oxumağa başlayır:

Nikisa necə ki demişdi Şirin

Bir qəzəl oxudu rast üstə həzin (3, səh.288).

Rast o vaxt ən geniş yayılmış muğam idi. Hissələri: novruz-rəvəndə, rast, üşşaq, hüseyini, vilayəti (bəzən dilkəş deyirlər), xocəstə, xavəran, əraq, pəncgah, rak, əmiri, məsihi. Rastın ovaxtkı hissələrini verməklə demək istəyirik ki, muğam 800 ildə çox güclü dəyişikliyə məruz qalmamışdır. Çünki muğam sarayını hər usta tikə bilməz. Hər muğənni nəğməkar – muğam xanəndəsi ola bilməz. Maraqlı olması üçün Barbədlə Nikisanın muğam yarışından bir neçə muğam verməyi lazım bilirik. Barbəd ona cavab verir:

Bitdi Nikisanın cənglə nəğməsi,

Barbədin setarı qaldırdı səsi.

Bir məst aşiq kimi saza vurdu əl,

Üşşaq pərdəsində oxudu qəzəl (3, səh.290).

Göründüyü kimi, üşşaq da rast üstündədir, rastın III hissəsidir.

Barbəd nəğməsini bitirdi durdu,

Nikisa mizrabı tellərə vurdu.

Hasari adlanan incə pərdədən,

Belə bakirələr çıxdı pərdədən (3, səh. 29).

Hasar-hisar cahargah muğamındadır. Bəstə nigardan sonra, muxalifdən əvvəl oxunurdu. İndi zabol-segah da mübərriqədən sonra oxunur:

*Nikisa dayandı, susdu avazı,
O yandan səsləndi Barbədin sazı.
İraqlılar kimi yüksəldi səsi,
Axıtdı tellərdən İraq nəğməsi (3, səh.224).*

İraq rast, segah, mahur-hindi, rahab muğamlarının kulminasiya nöqtəsidir. Daha çox rastda oxunur:

*Barbəd böylə gözəl hava çaldısa,
Ondan yaxşısını çaldı Nikisa.
Novruz gülü kimi açıldı əwəl,
Novruz pərdəsində oxudu qəzəl (3, səh.296).*

Novruz rast müqəddiməsi kimi geniş yayılıb:

*Nikisanın sözü sona yetirəkən,
Barbədin setarı dilləndi birdən.
İsfahan pərdəsi başladı nəva
Oxudu eşq ilə bir gözə hava (3, səh.298).*

İsfahan Orta və Yaxın Şərq musiqisində mövcud olan 12 muğamdan 6-cısıdır. İndi bu daha çox Bayatı-Şiraz adlanır.

*Nikisa oxudu cadugər kimi
Rəhavi üstündə köklədi simi (3, səh.299).*

Rəhavi XIX əsrə qədər ən geniş yayılmış muğam olmuşdur. İndi rahab adlanır. Əmiri, nəva, rahob, şikəsteyi-fars, mübərriqə, əraq, pəncgah, qərayi və məsihi şöbələrindən ibarətdir. Nizami Gəncəvi bu muğamların hər birinin bədii-estetik siqlətini şərh etdiyi kimi, onların fəlsəfi mənasını da şərh edir. Ümumiyyətlə, bu mövzu böyük araşdırma mövzudur.

Doğrudur, bu gün dünya musiqisində işlənən not adları Qədim İtaliya alimi Samoslu Pifaqorun (e.ə. 580–500) adı ilə bağlıdır. Bu geniş və hərtərəfli inkişaf etmiş dahi alim bir çox elm sahələrində olduğu kimi, musiqi sahəsində də ilk addımlar atmışdır. Pifaqorun işlətdiyi not adları münasib fəza fıqurlarının adı ilə əlaqəli şəkildə götürülmüşdür. Bu problemdən bəhs edərkən dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov yazırdı: Ərəb, İran, Avropa musiqişünaslarına görə, qədim yunanlar 7 səma cisimlərindən hər birinin Pifaqor tərəfindən icad edilmiş 7 tondan birinə müvafiq olduğunu zənn edirmişlər. O tonlar bunlardır:

Yunanca	Ərəbcə
1. Mi – Ay	1. Nəva
2. Fa – Merkuri	2. Busəlik
3. Sol – Venera	3. Past
4. Lya – Günəş	4. Əraq
5. Si – Mars	5. Üşşaq
6. Do – Yupiter	6. Zirəfkənd
7. Re – Saturn	7. Rəhavi (5, səh.16).

Doğrudur, bir türk oğlu olaraq Fərabî Əbu Nəsr Məhəmməd ibn Məhəmməd (870– 950) ensiklopedik alim kimi Orta Asiya və Azərbaycan musiqisinin inkişafında da böyük rol oynamışdır. Əl-Fərabî Şərqi II Aristoteli adlanırdı. Onun musiqi konsepsiyası İbn Sina, Nizami, İbn Rüşd, Səfiəddin Urməvi, N.Tusi, İbn Xaldun və başqa dahi sənətkarlar üçün bilik, elm xəzinəsi olmuşdur. Təsədüfi deyil ki, 1975-ci ildə Əl-Fərabinin 1100 illik yubileyi geniş miqyasda qeyd edilmişdir.

Ü.Hacıbəyov yazır: Belə məlumat vardır ki, Yaxın və Orta Şərqdə bizim eramın əvvəllərində musiqi yazıları mövcud idi. VIII-XII əsr və ondan sonrakı dövrün not yazıları bizə qədər gəlib çatmışdır. Bu, Fərabî və Şirazi tərəfindən işlənən hərfi notasiyadır (5, səh.62).

Əsrdə Azərbaycanda musiqi sənətinin muğam növü geniş şəkildə inkişaf etməyə başladı. Bu, hamıdan əvvəl Səfiəddin Əbdülmömin ibn Yusif ibn Faxir əl- Urməvi (1230, Urmiya – 1294, Bağdad) kimi universal dahi alimin adı ilə bağlıdır.

S.Urməvinin adı – yaradıcılığı Yaxın və Orta Şərq xalqları musiqisinin inkişafında yeni dövrün başlanğıcıdır. Bütün Şərq, eləcə də şifahi ənənəyə malik Azərbaycan professional musiqisinin əsasını təşkil edən səs komplekslərini sistemləşdirməsi Səfiəddin Urməvinin musiqi nəzəriyyəsi sahəsində mühüm nailiyyətidir. Bu sistemə əsaslanaraq Səfiəddin Urməvi risalələrində daha mükəmməl tabulatura vasitəsilə 12 əsas muğam (dövr), 6 törəmə muğam (avaz) səs düzümü, eləcə də bəzi melodiyalardan parçalar vermişdir (1, səh.409).

Bəzi mənbələrdən aydın olur ki, Səfiəddinin “Doreye mofəssələ” – (səslərin do reye - mifasollya si) notları tam

verilmişdir, yəni bu müfəssəl dövrdə həyatda olan bütün səslər vardır. Belə dövrdə 12 muğam, 6 avaz yerləşir: Doreye mofəssələ - si.

XII əsrin böyük alim və şairləri bu dövrəyə daxil olan muğamların hər birinin bədii-ruhi təsirini qəbul edərək öz yaradıcılıqlarında geniş istifadə etmişlər. Yuxarıda Barbəd və Nikisanın çalib-oxuduğu muğamların bədii-ruhi təsiri indi də öz təsir qüvvəsini saxlamışdır. Ü.Hacıbəyov yazırdı: Bədii-ruhi təsir cəhətdən “Rast” dinləyicidə mərdlik və gümrahlıq hissi, “Şur” – şən, lirik əhvali-ruhiyyə, “Segah” – məhəbbət hissi, “Şüştər” – darin kədər, “Çargah” – həyəcan və ehtiras, “Bayatı-Şiraz” – qəmginlik, “Humayun” isə “Şüştər”ə nisbətən daha dərin bir kədər hissi oyadır.

Bu əsas məqamlardan başqa, xeyli yayılmış əlavə məqamlar və muğam şöbələri də vardır ki, bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: “Şahnaz”, “Sarənc”, “Bayatı-kürd”, “Hicaz”, “Qatar” və s. bunların sayı 70-dən çoxdur (5, səh.14).

Aşırıq musiqisi ilə yanaşı olaraq muğamlar da öz mükəmməlliyi və təsirliliyi ilə xalqın qəlbini fəth edirdi.

XIII əsrə aid edilən “Dastani-Əhməd Hərəmi” əslində daha əvvəlki dövrlərə aid edilə bilər. Amma XII əsrdə (bəlkə də ondan daha əvvəl) yaranıb inkişaf edən muğamlar eyni bədii-ruhi təsir qüvvəsi və estetik səviyyəsi, habelə sabitliyi ilə bu dastanda da öz əksini tapmışdır. Bu dastanda böyük bir şənlikdə aşağıdakı muğamlar oxunur:

Buyurdu çünki qonaqlar oturdu,
Müğənnilər əl əbrusinə urdu.

Gəlir ağazə duzlu - sövti - pərdə,
Eşidənlər bulur dərmanı dərdə.
İraqi, İsfahan, Novruzı, Şahnaz
Edərdi bir-birinə iki şah naz.
Nühufivü, Hüseynivü, Hicazi.
Dilə gəlib çalardı dürlü sazı.
Həm on iki məqamı seyr edərlər,
Dəvardəhu, şeşini deyr edərlər.
Nəhifi eyləyibən cəngi dizildi,
Qonuri şeşdə avazi düzüldi.
Dühəng avazmın vəzni bəlirdi,
İnilti ilə nay həfrin qılırdı.
Su kimsələr calar idi *tənbur*.
Gözəl məhbubilər hər birisi nur (2, səh.87–88).

Burada adı çəkilən muğamlardan: İraq, İsfahan, Novruz, Şahnaz, Hüseyni, Nühufi, Hicaz, Dühəng ün - avaz və sairənin adları kimi özləri də indi yaşamaqdadır.

Dastanda adı çəkilən musiqi alətləri: tənbur, ud, dundur, nağara, davul, şeştə (şeştər) saz, qopuz və s. XX əsrə qədər və indi də işlədilməkdədir.

Göründüyü kimi, muğamlarımız və musiqi alətlərimiz xalqımızın qədim və yüksək mədəniyyətini qoruyub saxlamışdır. Nizami irsi isə bu qədim mədəniyyətin zirvəsində durur.

Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi qəzəllərinin birində aşiq-məşuq məzmununu muğam şöbələrinin mahiyyət və mündərcəsi ilə əlaqələndirir. Böyük alim-filoloq Firuz Sadıqzadənin əldə edərək

təqdim etdiyi bir qəzəldə dediklərimizə aid sübutlar vardır. Bu qəzəldə aydın olur ki, Nəsimi dövründə artıq Azərbaycan muğamları və onların ayrı-ayrı bölmələri XIV əsrdə məşhur imiş. Çünki şair qəzəldə “Üşşaq”, “Novruz”, “Rast”, “Kuçik”, “Hüseyni”, “Cahargah”, “Buzurq”, “Segah”, “İraq”, “İsfahan”, “Zəngülə”, “Mübərriqə”, “Müxalif”, “Şahnaz” kimi muğamların adı çəkilir, onların mahiyyətin aşiqin və ya məşuqənin əhvalı ilə müqayisə edilir. Qəzəli olduğu kimi veririk:

Həsərət yaşı hər ləhzə qılır bənzimizi saz,
Bu pərdədə kim, kim nəsnə bizə olmadı dəmsaz.
“Üşşaq” meyindən qılalı işrəti *Novruz*.
Ta *Rast* gələ çünki *Hüseynidə* sərəfraz.
Ya *Cahargahi* lütf qıl ey hüsnü - *Büzürği*.
Kucik dəhənindən bizə, ey dilbəri tənnaz.
Zəngülə sifət nalə qılam zar *Segaha*.
Çün əzmi - *Hicaz* etməyə məhbubi xoş avaz.
Ahəngi - *Sifahan* qılır ol nami *İraqi*,
Zənnədi yolunda yenə canım qıla pərvaz.
Könlümü *Hasar* eyelədi eyelədi ol ruyi *Mübərqə*.
Gəl olma *Müxalif* bizə ey dilbəri - *Şahnaz*.
Çün suzə gəlib, eşq gözün qılsa Nəsimi,
Şövkündən onun cuşə gələr *Sadivi-Siraz* (6).

Burada sərbəst muğamlarla yanaşı, muğam hissələrinin adları da çəkilir ki, onları bir-bir mənalandırmaq bizi mövzudan uzaq sala bilər. Bunu deməklə kifayətlənirik ki, bu qəzəlin yazılmasından 700 il

keçməsinə baxmayaraq, heç bir muğam öz quruluşunu və fəlsəfi səs düzümünün mahiyyətini dəyişməmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cilddə, VIII cild. / baş red. C.B.Quliyev. Bakı, “Qızıl Şərq”, 1984, 608 s.
2. Dastani Əhməd-Hərami. Tərtib edən Əliyar Səfərli. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 120 s.
3. Gəncəvi Nizami. Xosrov və Şirin. Poema. Bakı, “Azərb.SSR EA Nəşriyyatı”, 1962, 357 s.
4. Gəncəvi Nizami. Xosrov və Şirin. Poema. Bakı, “Yazıçı”, 1982, 401 s.
5. Hacıbəyov Üzeyir. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Bakı, “Azərbaycan Dövlət musiqi nəşriyyatı”, 1962, 108 s.
6. Nəsimi İmaddəddin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Maarif”, 1985, 438 s.

Adil Məhəmməd oğlu Babayev

Nizami və musiqi (şairin anadan olmasının 880 illiyi münasibətilə)

Xülasə

Məqalə Nizami və musiqi adlanır. Burada Nizami Gəncəvi yaradıcılığında və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatındakı musiqi məsələlərindən bəhs edilir.

Nizami yaradıcılığında Azərbaycan klassik musiqisi və muğamlar çox geniş surətdə əks olunmuşdur. Onun əsərlərinin hamısında Azərbaycan musiqisindən bəhs edilir. Lakin şairin “Xosrov və Şirin” əsərində Azərbaycan musiqisi və muğamları daha çox əks olunur. Burada o dövrdə mövcud olan bütün Azərbaycan muğamlarının və musiqilərinin adları qeyd olunur. Hətta burada yazıçı o dövrün qədim musiqi alətləri barəsində də məlumat verir.

Bildiyimiz kimi, musiqilərin nota köçürülməsi qədim italyan alimi Pifaqorun adı ilə bağlıdır. Şərqdə və Şərq ölkəsi hesab edilən Azərbaycanda isə musiqinin nota köçürülməsi XIII əsr Azərbaycan alimi Səfiəddin Urməvinin adı ilə bağlıdır. S.Urməvinin yaradıcılığı Yaxın və Orta Şərq xalqları musiqisinin inkişafında yeni dövrün başlanğıcıdır. O, Azərbaycan muğamlarını 12 muğam və 6 törəmə muğam şəklində qruplaşdırmışdır. Azərbaycanın ayrı-ayrı klassik muğamları və aşıq musiqilərinin adlarına həm yazılı ədəbiyyat, həm də şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində rast gəlirik.

Адил Мухамед оглы Бабаев

Низами Гянджеви и музыка в средневековой
азербайджанской литературе
(к 880-летию со дня рождения поэта)

Резюме

Эта статья называется Низами Гянджеви и музыка в средневековой азербайджанской литературе. Здесь мы обсудили музыкальные темы в творчестве

Низами Гянджеви и в средневековой азербайджанской литературе. Азербайджанская классическая музыка и мугамы нашли широкое отражение в творчестве Низами Гянджеви. Все его произведения посвящены азербайджанской музыке. Однако в произведении поэта “Хосров и Ширин” больше всего отражена азербайджанская музыка и мугамы. Здесь были отмечены названия всех существовавших в то время азербайджанских мугамов и музыкальных произведений. Даже здесь писатель дал сведения о старинных музыкальных инструментах того времени.

Как известно, копирование нот на ноту связано с именем древнеитальянского ученого Пифагора. Но на Востоке и в восточной стране Азербайджана копирование музыки на ноту связано с именем азербайджанского ученого XIII века Сафиаддина Урмави. Произведения С.Урмави – это начало новой эры в развитии музыки народов Среднего Востока. Он сгруппировал азербайджанские мугамы в 12 основных мугамов и 6 производных мугамов. Мы можем совпадать названия отдельных азербайджанских классических мугамов и ашугов как в письменной, так и в устной народной литературе.

Adil Muhammed oghlu Babayev

Nizami Ganjavi and music in the Medieval Azerbaijanian literature

(on the occasion of the 880th anniversary of the poet's birth)

Summary

This article is called Nizami and music in the Medieval Azerbaijanian literature we have discussed the music issues in Nizami Ganjavi's works and in the Medieval Azerbaijanian literature. Azerbaijanian classical music and mughams had been widely reflected in Nizami Ganjavi's creation. All his works are about Azerbaijani music. However, Azerbaijanian music and mughams are mostly reflected in the poet's work "Khosrov and Shirin". Here it had been noted the names of all Azerbaijanian mughams and musics which existed at that time. Even here the writer gave information about the ancient musical instruments of that time.

As we know, copying of the music to the note is associated with the name of the ancient Italian scientist Pythagoras. But in the East and the Eastern country Azerbaijan, copying of the music to the note is associated with the name of the thirteenth century Azerbaijanian scientist Safiaddin Urmavi. S.Urmavi's works is the beginning of new era in the development of the Middle Eastern nations' music. He grouped the Azerbaijanian mughams into 12 basic mughams and 6 derivative

mughams. We can coincidence the names of the individual Azerbaijanian classical mughams and ashug musics in both the written and the oral folk literature.

Adil Babayev,
filologiya elmləri doktoru, professor

RUSİYADA ŞƏRQŞÜNASLIĞIN BANİSİ

XIX əsrin böyük alimi, rus və Avropa şərqşünaslığının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, öz elmi pedaqoji fəaliyyəti ilə nəinki Rusiyada, habelə bütün dünyada şöhrət qazanmış ilk azərbaycanlı professor Mirzə Məhəmməd Əli Hacı Qasım oğlu Kazım bəyin elmi yaradıcılığı Azərbaycan dilçiliyi tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. O, çox geniş elmi təfəkkürə malik dahi alim idi. O, təkcə dilçi kimi deyil, tarixçi, islamşünas, coğrafiya elminin bilicisi, maarifçi kimi “öz mühazirələri ilə rus şərqşünaslığını yaradan” (V.V.Bartlod) böyük şəxsiyyətdir.

M.Kazım bəy Rusiyada şərqşünaslığın banilərindən biri kimi elə geniş dünya şöhrəti qazanmışdır ki, onunla boy ölçüşə bilən ikinci alim – türkoloq tapmaq olmaz. O, “Londondakı Britaniya Kral Asiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü (1829), Peterburq EA müxbir üzvü (1835), Kopenhagen Şimal nadir sənədlər Kral cəmiyyətinin üzvü (1843), Kazan Vətən Dilləri Cəmiyyətinin həqiqi üzvü (1847), Peterburq Arxeolojiya Numizmatika Cəmiyyətinin müxbir üzvü, Kazan universitetinin fəxri üzvü (1849), Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü (1850), Parisdəki Fransa Asiya Cəmiyyətinin Ordinar üzvü, Boston Şərqşünaslar Cəmiyyətinin (ABS) və Berlindəki Almaniya Şərqşünaslıq Cəmiyyətinin üzvü (1866) seçilmişdir: 1861-ci ildə ona Peterburq Universitetinin əməkdar professoru, 1869-cu ildə Şərq dilləri üzrə fəxri doktor adları verilmişdir.

Bizi alimin dilçilik fəaliyyəti maraqlandırsa da, onun şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında qısa şəkildə bəhs etmək lazımdır. Mirzə Kazım bəy 22 iyul 1802-ci ildə İranda Rəşd şəhərində anadan olmuşdur. Mirzə Məhəmməd Əlinin beş yaşı olanda atasını Dərbənd şəhərinə Şeyxülislam dəvət etmişlər. 1811-ci ildə Kazım bəy anası ilə birlikdə atasının yanına gəlir. Doqquz ildən sonra Hacı Mirzə Məhəmməd Qasımın İran hökumətinə cəsurluq etməkdə ittiham edib Həştərxana sürgün edirlər. M.Kazım bəy Rusiyadan İrana köçmək qərarına gəlir. Atasını bircə dəfə görmək arzusu ilə Həştərxana gəlir. Burada atası onu yerli ziyalılarla tanış edir və İslam dininin üstünlüklərini və onlara izah etməsini xahiş edir. Bunun əvəzində o, atasına ərəb və fars dillərini mükəmməl bildiyini bildirir. Xristian dininin mahiyyətini öyrənmək – dərk etmək üçün qısa müddətdə ingilis və yəhudi dillərini öyrənir. 1826-cı ildən 1849-cu ilə qədər Kazan Universitetində dərs deyir. Onun elmi fəaliyyəti də buradan başlayır. 1830-cu ildə “Ərəb dili tarixinə bir nəzər” adlı dissertasiya yazır. Bundan sonra o, “Kırım xanlığının tarixinə dair” (1832) və başqa elmi əsərlərini yazır. 1839-cu ildə bütün türkologiyada, habelə Rus şərqşünaslıq tarixində müsbət bir hadisə olan “Грамматика турецко-татарского языка” adlı fundamental dərsliyi yazır. Bu əsərə görə Demidov mükafatı alan alim əsəri təkmilləşdirərək 1846-cı ildə yenidən nəşr etdirir və yenə Demidov mükafatına layiq görülür. 1849-cu ildə Mirzə Cəfər Topçubaşovun təqaüdə getməsi ilə əlaqədar olaraq S.Peterburq Universitetinə dəvət edilərək ömrünün sonuna qədər burada çalışmışdır.

M.Kazım bəy 1870-ci ildə Pavlovsk şəhərində vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur.

M.Kazım bəy Kazan Universitetində dərslər deməklə yanaşı ciddi elmi mövzularda tədqiqat işləri də aparırdı. Rusiya tarixini şərq mənbələri əsasında tədqiq edərək Krım xanlığının tarixini əks etdirən monumental əsərini yazır (1832). Üç il müddətində gərgin elmi axtarışlarının bəhrəsi kimi “Həştərxanı 1660-cı ildə Krım tatarlarının alması” adlı tarixi əsəri meydana gəlir. Alim S.Peterburq şəhərində Şərq dilləri kafedrasının müdiri və eyniadlı fakültənin dekanı olduğu vaxtlar belə öz elmi yaradıcılığını davam etdirmiş “Dərbəndnamə” (1851), “Muridizm Şeyx Şamil” (1858), “İslam tarixi” (1860), “Babilik və babilər” (1865) kimi dərin elmi əhəmiyyətə malik olan əsərlərini yazmışdır (408).

Rusiyada şərqşünaslığın banisi kimi 1829-cu ilə ədibin “Gülüstən” əsərini ilk dəfə rus dilinə tərcümə edərək ona dərin məzmunlu bir müqəddimə də yazmışdır. O, rus şərqşünaslığı tarixində ilk etimoloji tədqiqat aparan alimlərdən biridir. Belə ki, o, 1829-cu ildə bəzi rus salnamələrində rast gəlinən “ələf, yarıq və sayqan” sözlərinin izahına, 1852-ci ildə yerli türk dillərində işlədilən rus sözlərinin etnoqrafik tədqiqinə, 1853-cü ildə Şərq dillərinin sözləri ilə uyğun gələn rus sözlərinin tədqiqinə (412) əsərlər həsr etmişdir.

Müxtəlif məqalələrində, mühazirə və çıxışlarında Nizaminin, Xəqaninin, Sədinin, Firdofsinin, A.Bakıxanovun, M.F.Axundovun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. A.Bakıxanovun “Qanuni-Qüdsi” əsərinə rəy yazmış və onu yüksək qiymətləndirmişdir (413). Alim Mirzə Fətəli Axundovun yaradıcılığı ilə

yaxından tanış olmuş, onunla bir çox məsələlərdə həmfikir olmuşdur.

Mirzə Yusif xan 1870-ci ildə Parisdən M.F.Axundova yazdığı məktubunda bu xüsusda göstərmişdi “Cənab Mirzə Kazım bəy Peterburqdan Parisə gəldi. Sizi onunla tanış etdim. Əlifbanızı göstərdim. Yaxşı bir məqalə yazmağını vəd etdi. “Kəmalüddövləni cəfarətxanədə tutduğu mənzildə gecə-gündüz mütaləə etdi və çox şeyi bəyəndi. “Kəmalüddövlə”nin farsca əlyazmalarının birisinin baş səhifəsində öz xətti ilə bu kəlmələri yazmışdır: “Bərəkallah. Kəmalüddövlə. Bərəkallah Kəmalüddövlə”.

*Azərbaycan Dillər Universiteti,
Mirzə Kazımbəy–300. Elmi
konfransın tezisləri.
Bakı, 2002, səh.4–6*

XOŞBƏXT ADAM

İnsan öz istedadı və zəhməti sayəsində müəyyən məqama yüksələ bilir, ad qazanır. Çox nadir hallarda bir adam bir neçə zirvəni fəth edə bilir ki, bunun nəticəsində həmin sahələrin tarixində öz adını yazıb tarixi şəxsiyyətə çevrilir. Belə şəxsiyyətlərdən biri 46 ildən bəri adını böyük sayğılarla qəlbimdə gəzdirdiyim Vasim Məmmədəli oğlu Məmmədəliyevdir. O, ömründə bir neçə zirvə fəth edib, bir neçə ad almışdır. Professor V.Məmmədəliyev, Vasim müəllim, Hacı Vasim və s.

Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, hər şeyə ağız büzməyi xoşlayan xalqımızın bəzi təbəqələri içərisində Vasim müəllimin heç bir tituluna, ümumiyyətlə, heç bir hərəkətinə ağız büzən yoxdur. Bu onun xoşbəxtliyidir.

1957-ci ildə o, ərəb filologiyası, mən isə Azərbaycan filologiyası ixtisası almaq üçün ozamankı ADU-ya daxil olmuşduq. Bir sıra dərslərimiz (hərbi hazırlıq, bədən tərbiyəsi və s.) bir yerdə keçərdi. Bu beş ilin içərisində o, özünün gələcəkdə fəth edə biləcəyi zirvəni müəyyənləşdirirdi. Onun birinci fəth etdiyi zirvə müəllim adı oldu (təəssüf ki, indi hamıya müəllim deyirlər). Vasim tələbəlikdən kafedra müdirliyinə, fakültə dekanlığına, BDU-nun prorektorluğuna qədər yüksəldi. Müəllim adını böyük ustad mənasında təqdim edərək onu hər cürə xarı-xəşşəşdan qorudu. Müəllim adını büllur kimi saf saxladı. Ona görə bu adı həm sevdi, həm də sevdirdi. Bu münasibətlə ona müraciət edənlər bu sözü böyük sayğı ilə işlədir – Vasim müəllim.

Onun ikinci adı professor Vasim Məmmədəliyevdir. Vasim müəllim bu sahədə də əvəzsiz, bənzərsiz etmişdir özünü. Məlumdur ki, bütün Yaxın Şərq dilçiliyi ərəb dilçilik ənənəsinə söykənir. Son vaxtlara qədər A.V.Kremer, V.A.Zvedinsten, Y.V.Loya, F.M.Vçerin, A.Mets, Q.K.Qoluçin, hətta Y.U.Kraçkovski və onlarca başqaları müxtəlif səbəblərdən ərəb filologiyasını, ərəb dilçilik ənənəsini, bütövlükdə ərəbşünaslığı təhrif edilmiş şəkildə çətdırırdılar. Belə bir fikir az qala hamıya yeridilirdi ki, ərəblərdə dilçiliyin leksikoqrafiya ənənəsi qrammatikaya nisbətən qədimdir və irəli getmişdir. Bundan başqa dilçilik problemlərində də mübahisəli (fərqi kiçildən) məsələlər ortaya atılırdı. Vasim Məmmədəliyevin təkə “Ərəb dilçiliyi” adlı monumental əsəri hər şeyə aydınlıq gətirdi. Ərəb dilçiliyinin Azərbaycan məktəbi ifadəsini ilk dəfə işlədən V.Məmmədəliyev Azərbaycanda dilçilik ənənəsinin minillik tarixə malik olduğunu sübut etdi. Bir çox məşhur şərqşünasların adlarını belə bilmədikləri qədim ərəb mənbələrinə söykənərək Vasim Məmmədəliyev ərəb dilçiliyinin Bəsrə, Kufə, Bağdad, Əndəlis, Misir məktəbləri haqqında güzgü kimi şəffaf bir təsəvvür yaradırdı. Vasim müəllimin bu sahədəki uğurlarından çox danışmaq olar. İnşallah bu gələcəyin işidir.

Vasim müəllimin fəth etdiyi başqa bir zirvədən də bəhs etmək istəyirəm. O da Hacı Vasim zirvəsidir.

70 illik ateistlik yolundan qayıdıb pak islama üz tutan xalqımızın öz dini dəyərlərini dərk etməsi yolunda bir mayaktək yanan Hacı Vasim!

Hər həftə cümə axşamı xalqımız səbirsizliklə Hacı Vasimin ekranda görünməsini, islamın, islam

qanunlarının, islam əxlaqının şərhini gözləyir. Onun hər bir sözünü, “Qurani-Kərim”in hər hansı bir ayəsinin şərhini, Peyğəmbər Əleyhissəlamın hər hansı bir hədisinin şərhini xalqımız ehkam kimi, müzakirə edilməz aksiom kimi qəbul edir. Mənə elə gəlir ki, indi “Qərbə inteqrasiya” adlı bayağı bir əks təbliğatın qabağında islam əxlaq normalarını təbliğ və şərh etməkdən böyük iş ola bilməz ki, bunu Hacı Vasim edir.

Hacı Vasim “Qurani-Kərim”i tərcümə edənlərdən biri kimi ona çox dərin məzmunlu elmi müqəddimə də yazmışdır ki, bu da heç kəsin hünəri deyil.

Hacı Vasim Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi Elmi-Dini Şurasının sədri, bir sıra xarici (Allaha şükür ki, öz akademiyaımızın da) akademiya üzvüdür. Bütövlükdə professor, Hacı Vasim və Vasim Məmmədəliyev haqqında o qədər deyib yazmaq olar ki! Bu dediklərim hər bir azərbaycanlının Vasim müəllim haqqında deyə biləcəyi sözlərdir ki, bir oturuma yazdım.

*Akad. Vasim Məmmədəliyevin 60
illiyinə həsr edilmiş kitab.
Bakı, 2002, səh.157–159*

**“DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ İŞİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ HAQQINDA”
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
FƏRMANI MİLLİ DİLİMİZİN VƏ
DİLÇİLİYİMİZİN TARİXİNDƏ YENİ
MƏRHƏLƏDİR**

*“Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini
yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”*

Heydər Əliyev

Genealoji əsasını türk dilləri qrupundan götürən Azərbaycan dili dünyanın ən qədim və zəngin dillərindən biridir. Əsrlərlə, minilliklərlə inkişaf, səlisləşmə və rəvanlaşma prosesi keçərək bu gün dünyanın ən zəngin dillərindən birinə çevrilən dilimiz öz şirinliyi və axıcılığı ilə seçilir. Bu dilin taleyi doğma xalqımızın taleyinə bağlı olmuşdur. Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dünyanın ən görkəmli siyasi xadimləri sırasında özünə şərəfli və önəmli yer tutan Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, *“hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”*. Bu elə bir danılmaz həqiqətdir ki, dil və xalq haqqında obyektiv şəkildə düşünə bilən hər bir adam belə bir nəticəyə gəlməlidir. Dil xalqın varlığının ən əsas, bəlkə də yeganə amilidir. Hələ XX əsrin əvvəllərində F.Köçərli yazırdı: *“Əgər xalqın cəmi maddi və mənəvi dövlətini əlindən alasan, vəli ana dilinə toxunmayasan, o millət fövt olmaz və az müddətin zərfində yenə özünə mal və dövlət cəm edər. Heç bir mal və dövlət ilə bir milləti*

əhya etmək (diriltmək – A.B.) olmaz. Zəmani ki, onun ana dilisi və milli lisanı olmaya”.¹ Bu fikri vaxtı ilə Böyük Atatürk də təsdiq etmiş, V.Humboldtu, K.D.Uşinski, F.Köçərli belə oxumadan türk dünyasının böyük öndəri 1930-cu ilin 2 sentyabrında demişdi: *“Milli hiss ilə dil arasında bağlılıq çox qüvvətlidir. Dilin milli və zəngin olması milli hiss inkişafında başlıca müəssirdir (təsiredici amildir – A.B.). Yetər ki, bu dil şüurla işləsin, ölkəsini, yüksək istiqlalını qorumağı bilən türk milləti dilini də yabancı dillər boyunduruğundan qurtarmalıdır”*.

Xalqın-millətin varlığı üçün dilin əsas amil olduğuna diqqəti cəlb etməkdə məqsədimiz budur ki, XX əsrdə meydana gəlib, həmin əsrdə də yer üzündən silinən Sovet imperiya rejimi xalqımızı məhv etmək üçün dilimizin məhvindən başlamaqla çox məkrli bir üsuldən istifadə etmişdi. Doğrudur, rəsmi sənədlərdə Azərbaycan dili dövlət dili elan edilmişdi. Amma bu, elə kağız üzərindəcə qalmışdı. Dilimiz bütün dövlət idarələrindən “qovulmuş”, kargüzarlıq sistemindən çıxarılmışdı. Bu iş 1969-cu ildə Heydər Əliyev hakimiyyət başına gələndə qədər – yəni Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olana qədər daha sürətlə, daha aqressiv şəkildə davam edirdi. Azərbaycan dilində yazılan ərizələrə rusdillə məmurlar (onların çoxu erməni və rus idi) cavab verməyə can çəkir, çox vaxt ələ salırdılar. Rus qruplarında Azərbaycan dili dərəsi demək isə sözün əsl mənasında əzab və təhqir idi. Mən bu ixtisasın sahibi kimi öz üzərimdə belə bir hörmətsizliyi və təhqiri çox görmüşəm. Hətta bədən tərbiyəsi bir fənn kimi “Azərbaycan dili” dərəsindən hörmətli idi. Çünki onun

1.F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1978, I cild, səh.382

arkasında Bədən Tərbiyəsi və İdman Komitəsi (indiki Gənclər, Turizm və İdman Nazirliyi) dayanırdı. Azərbaycan dilinin isə arkasında duran, həqiqi mənada ona can yandıran yox idi. İndi ovaxtkı nazirlər və ya partiya funksionerləri etiraz edib deyə bilərlər ki yox, “biz ana dilimizi sevirdik”. Mən də onlara deyərdim: *“Dilimizin keşiyində durmalı “yoldaşlar” – yuxarı vəzifədə olan həmvətənlər, sizlərdən heç olmasa bircə nəfər öz övladına ana dilində təhsil veribmi?”*

Yenə deyirəm, bu sahədə ən çox əzab çəkən “Azərbaycan dili” müəllimləri idi. Amma nədənsə, dilimizin mənəvi repressiyaya məruz qaldığı illərdə şair və yazıçıların adları çəkilir, müəllimlər isə yada düşür.

1969-cu ildən başlayaraq ana dilimizi yavaş-yavaş xilas etməyə başladıq. Bu işdə yenə böyük zəhmət və məsuliyyət H.Əliyevin üzərinə düşdü. Məhz onun birinci katib kimi razılığı ilə bir neçə ziyalı, o cümlədən, bu sətirlərin müəllifi 1978-ci ildə “Azərbaycan dilini dövlət dili” elan etmək haqqında Konstitusiya Komissiyasının sədrinə əsaslandırılmış məktubla müraciət etdi...

1991-ci ildə “Dövlət müstəqilliyi haqqında” konstitusiya aktı qəbul edildikdən sonra vəziyyət bir qədər dəyişdi. Prezident H.Əliyevin imzaladığı fərmanın necə qətiyyətli və təkanverici olmasını nəzərə çarpdırmaq məqsədilə bu məsələnin tarixinə bir qədər nüfuz etməyi lazım bilirik.

Əslində, Sov. İKP MK-nın 1985-ci il mart plenumundan sonra həyata keçirilən aşkarlıq və demokratiya siyasəti Sovet imperiyasını məhvə doğru aparırdı. Ona görə də milli respublikalarda milli azadlıq hərəkatının təsiri ilə ovaxtkı kommunist rəhbərləri bir sıra

tədbirlər həyata keçirməli oldular. 1990-cı ilin sentyabrında Azərbaycan KP MK “Azərbaycan dilinin qrafikası haqqında” məsələ müzakirə etdi. Ondan bir neçə gün sonra Azərbaycan SSR Ali Soveti bu məsələyə baxıb yeni əlifbaya keçməyi zəruri saydı və yeni əlifba layihəsi hazırlamaq üçün Ali Sovetin Rəyasət Heyəti yanında 35 nəfərdən ibarət bir komissiya yaratdı. Həmin komissiya 1929–39-cu illərdə işlətdiyimiz latın qrafikalı əlifbanı kiçik dəyişikliklə bərpa edib Milli Şuranın müzakirəsinə verdi. Milli Şura həmin layihəni müzakirə edərək qərar qəbul etdi. Həmin qərarla deyilirdi:

1. Azərbaycan əlifbasının latından rus qrafikasına keçirilməsi haqqında 11 iyul 1939-cu il tarixli Azərbaycan SSR qanunu bu gündən qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

2. 1940-cı ilə qədər Azərbaycanda istifadə edilən 32 hərfdən ibarət Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası kiçik dəyişikliklərlə bərpa edilsin (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 25 dekabr 1991. №33).

Ali Sovetin ovaxtkı sədri isə 25 dekabr 1991-ci il tarixli 34 №-li fərmanla latın qrafikasının bərpası mexanizmini müəyyənləşdirdi.

1992-ci ilin martına qədər hakimiyyətdə olan keçmiş iqtidar və 1993-cü ilin iyununa qədər hakimiyyətdə olan AXC bu istiqamətdə lazımi addım ata bilmədi. Belə bir qətiyyətli addımı yenə də H.Əliyev atdı. O, xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ana dilimizin, milli mentalitetimizin nüfuzunun artırılması istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü iş aparmağa başladı. Onun ana dilimizi öyrənməyin, bu dilə hörmətlə yanaşmağın zəruriliyi haqqında apardığı mübarizə dilimizin və millətimizin tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edir.

H.Əliyevin ana dilimizin qorunması, inkişaf etdirilməsi, respublikanın bütün idarə və təşkilatlarında dövlət dili kimi tətbiq edilməsi istiqamətindəki fəaliyyəti və qətiyyəti 1993-cü ildən sonra daha da qüvvətləndi. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili salnaməsinin ən parlaq səhifəsi onun 18 iyul 2001-ci il tarixli 506 №-li fərmanı oldu. Bu fərman Azərbaycan dilinin 2000 illik tarixində ən önəmli bir sənəddir. Fərman əsasən üç cəhəti əhatə edir:

- 1) Azərbaycan dili
- 2) Azərbaycan dilçiliyi
- 3) Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbası.

Azərbaycan dili məsələləri. Prezident bu fərmanda dilimizin inkişaf tarixini özünəməxsus şəkildə ümumiləşdirir və gələcək inkişaf perspektivlərini göstərir. Fərmanda deyilir: *“Azərbaycan Respublikasının onillik inkişaf yolunun təcrübəsi göstərir ki, digər sahələrdə olduğu kimi, ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır”*.

Fərmandakı bu tezisdən irəli gələn vəzifələri Dillər Universitetinin rəhbərliyi və Azərbaycan dilçiliyi kafedrası düzgün qiymətləndirmişdir. Ali məktəbimizə daxil olan hər bir adam burada prezidentin ali mövqeyinin, onun ana dili haqqındakı dərinmənalı fikir və mülahizələrinin şahidi ola bilər. Dillər Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasının genişləndirilməsi və nəzəri

dilçilik kafedrasına çevrilməsi bu qayğının əməli təzahürüdür.

Prezidentin məlum fərmanının 4-cü bəndində ana dilimizin ali və orta məktəblərdə tədrisi işinin daha da yaxşılaşdırılması tələb edilir. Orada deyilir: *“Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin”*.

Universitetimizin rəhbərliyi artıq öz təkliflərini iyul ayında Prezident Aparatına vermişdir. Bu fərmanla bağlı universitetimizdə çox iş görülmüşdür.

Azərbaycan Dövlət Dillər Universitetinin dilçilik kafedrası yeni tələblərə cavab verən “Azərbaycan dili” dərsliyini hazırlamış, dilimizin tədrisinin keyfiyyəti ötən illərə nisbətən yüksəldilmişdir. Ali məktəbimizdə dilimizin tədrisi, təbliği sahəsində mərkəzə çevrilə biləcək “Azərbaycan dili” kabineti yaradılmaqdadır. Bunun ilk dəlili kimi kafedranın kompüterlə təmin edilməsini göstərmək olar. Lakin maliyyə çətinlikləri üzündən universitet rəhbərliyinin, xüsusilə rektorumuz professor S.Y.Seyidovun bütün söylərinə baxmayaraq, hələlik belə bir kabineti yaradıb formalaşdırmaq mümkün olmamışdır. Amma inanırıq ki, yaxın gələcəkdə respublika ali məktəbləri arasında ilk dəfə belə bir kabinet Azərbaycan Dillər Universitetində açılacaqdır.

Bundan əlavə, respublika ali məktəbləri arasında ilkin olaraq bizim universitetdə yeni bir fənn tədris planına daxil edilmişdir ki, bu da həmin fərmanın universitetimizdə çox dərindən anlaşıldığına əyani bir sübutdur.

Prezidentin fərmanında rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq sənədlərinin tərtibində, reklamların, bildirişlərin yazılmasında ciddi qüsurlar olduğu göstərilirdi. Azərbaycan Dillər Universitetinin rəhbərliyi bu problemə də müsbət reaksiya verdi. Universitetin 4-cü kursundakı bütün qruplarda “Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları” adlı fənn tədris edilməsi qərara alındı. Qısa bir müddətdə bu fənnə aid dərs vəsaiti və onun proqramı hazırlandı. İndi başlıca vəzifə bu fənnin yüksək səviyyədə tədris edilməsinə nail olmaqdır.

2001-ci il noyabrın 10-da Dünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayında qurultayın təşəbbüsçüsü və ideya rəhbəri prezident Heydər Əliyev demişdir: *“Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə gürür hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli mənəvi dəyərlərini, adət-ənənəsini yaşatmayılıq”*.

Prezidentin bu dərinmənalı fikirləri qurultayın qətnaməsində də öz əksini tapmışdır. Qətnamənin 4-cü bəndində deyilir: *“Azərbaycan dilini, milli əxlaqi dəyərləri azərbaycanlıların bir xalq, millət kimi formalaşdığı tarixi vətənin şərəfini qorumaq, harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan icmasının, hər bir azərbaycanlının müqəddəs vəzifəsidir”*.

Diqqət yetirin, istər prezidentin çıxışında, istərsə də qurultayın qətnaməsində azərbaycançılığın birinci əlaməti olaraq Azərbaycan dili göstərilir. Prezidentin özü öz fərmanını həyata keçirmək məqsədilə geniş və gərgin iş aparır. Elə Dünya Azərbaycanlılarının qurultayının çağırılmasını buna misal göstərmək olar. İndi ana

dilimizin qayğısına tək cə Vətəndə yaşayan azərbaycanlılar deyil, bütün dünya azərbaycanlıları qalacaq. Bütün bunlar Azərbaycan dilinin çoxəsrlik tarixində yeni mərhələdir.

Azərbaycan dilçiliyi. Prezidentin məlum fərmanı Azərbaycan dilçiliyinin də qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Fərmanda deyilir: “Çox qərribə görünsə də, Azərbaycan dilçiliyinin Sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur”.

Bu sahədə də universitetimiz və kafedramız müəyyən uğurlar qazanmışdır. Bəzi süni məsələlərə baxmayaraq, kafedrada elmi kadrların yetişdirilməsi işini qənaətbəxş hesab etmək olar. Bu il kafedranın 4 dissertantı öz işini tamamlamış və müdafiəyə buraxılmışdır.

Müasir Azərbaycan dili dərsliyinin çap edilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu əsərin – dərsliyin nəşri fərmanın dilçiliyimiz qarşısında qoyduğu vəzifələrə layiqli cavab olardı.

Başqa bir məsələyə də toxunmaq istərdim.

Bu da dilimizin mənşəyi və təşəkkülü məsələsidir. Bu cəhətdən dilçilər tarixçilərə nisbətən çox irəli getmişlər. Bəzi başabəla tarixçilərimiz xalqımızın tarixini saxtalaşdırır. Quzey Azərbaycanda qədimlərdə qafqazdilli tayfaların, Güney Azərbaycanda isə fars dilli tayfaların yaşadığını iddia edirlər. Əsl vətənpərvər tarixçilər isə qədim mənbələrə, tarixi sənədlərə əsaslanaraq asanca sübut edirlər ki, Azərbaycanda yaşayan ilk aborigen tayfalar türkdilli tayfalardır. Bununla belə tarixçilər arasında tək-tək də olsa tariximizi qəsdən saxtalaşdırmağa meyl göstərənlər vardır. Amma dilçilər məhz tarixi və dil

faktlarına, o cümlədən toponimlərə əsaslanaraq dilimizin mənşəyi haqqında bir-birindən fərqlənməyən fikirlər söyləyirlər.

Ə.Dəmirçizadə əbədi dilimizin XIII-XIV əsrlərdə, Y.Əliyev IX-X əsrlərdə, M.Cahangirov XI-XV əsrlərdə, N.Xuduyev III-V əsrlərdə formalaşdığını göstərirlər. Prezidentin fərmanı dilçilərimizin qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Orada deyilir: *“Qədim və zəngin tarixə malik türk dillər ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan dili tarixi miladdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır. Ayırı-ayrı türk boy birləşmələrinin ümumi anlaşma vasitəsi olan bu dil IV-V əsrlərdən etibarən ümumxalq danışq dili kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Dilimizin özəyini ta qədimlərdən Azərbaycan torpaqlarındakı türkəsilli boyların və soyların dili təşkil etmişdir”*.

Bu tezis dilçilərimizin qarşısında yeni yaradıcılıq və axtarış üfüqləri açır. Onlar elmi şəkildə bu problemi sübut etməli, türkdilli aborigenlərin Azərbaycan ərazisində miladdan 500 il əvvəl belə yaşadıklarını sübut etməlidirlər. Bu dilçiliyimizin tarixində, həqiqətən, dönüş nöqtəsi, yeni bir mərhələnin başlanğıcı olacaqdır.

Latin qrafikasına keçid. Azərbaycan yazısını latin qrafikalı yeni əlifba əsasında qurmaq haqqında yuxarıda dediyimiz qərarlardan 10 il keçməsinə baxmayaraq, bir qəzet də olsun latin qrafikası ilə çıxmırdı. Bəzi televiziya reklamları, qəzetlərdə bəzi başlıqlar, orta məktəb dərslərinin bəzisi istisna edilərsə latin qrafikasına yer verən yox idi. Hətta bəziləri latına keçmək haqqındakı qərarı ləğv etməyi tələb edirdilər.

Heydər Əliyev 18 iyul tarixli fərmanında özünəməxsus şəkildə məsələni çox ciddi qoydu: *“Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-nə qədər bütövlükdə latın qrafikasına keçməsinə təmin etsin”*.

Yeri gəlmişkən göstərmək lazımdır ki, bizim universitetdə latın qrafikasına keçmək problemi olmamışdır. Burada artıq çoxdan bütün sənədlər, ərizələr, əmrlər, sərəncamlar, protokol və aktlar, məktublar latın qrafikası ilə tərtib edilirdi. Azərbaycan dilçiliyi kafedrası bu sahədəki borcunu dərk edərək latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının üzünü çıxararaq ali məktəbin bütün qurumlarına göndərmişdi. Azərbaycan Respublikasının möhtərəm prezidenti cənab H.Əliyevin fərmanı dilimizin və dilçiliyimizin inkişafında yeni bir mərhələ olduğu kimi, dilçilərimizin qarşısında konkret vəzifələr qoyur. Bu vəzifələr çətin olduğu kimi də şərəflidir. Çünki hər birimizi azərbaycançılığın inkişafına çağırır. Nəticə olaraq demək lazımdır ki, prezidentin bu fərmanı dilimizin inkişafı, tədrisi və tədqiqi sahəsində yeni perspektivlər açır. Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına yeni təkan verən, onu stimullaşdıran bir fərman kimi dilçilərimizin qarşısında yeni vəzifələr qoyur.

Fərman latın qrafikasına keçid üçün qəti addım oldu.

*“Azərbaycan müstəqillik yollarında” mövzusunda
elmi-nəzəri konfransın materialları
(tarixi həqiqətlər, faktlar və reallıqlar)
2 may 2002-ci il, Bakı,
BDU Nəşriyyatı, 2002*

DAĞITMAQ QURMAQ DEYİL

Hörmətli baş redaktor!

Ziyad müəllim, sizin qəzetin hər bir nömrəsini oxuyanda “Molla Nəsrəddin” jurnalını xatırlayıram. “Molla Nəsrəddin” də təxminən bir əsr əvvəl öz ətrafına dəyərli ziyalıları toplayaraq, cəhalətə, fanatizmə, kosmopolitizmə, saxtakarlığa, riyakarlığa qarşı amansız mübarizə aparmış, xalqımızın milli mənafeyini müdafiə etmişdir.

Sizin qəzet də rəsmən “İqtisadiyyat” adlansa da, öz ətrafına güclü və səriştəli, vətəndaş mövqeli ziyalıları toplayaraq XXI əsrin başlanğıcında milli-mənəvi dəyərlərimizi qorumaq yolunda bütün başqa qəzetlərə nisbətən daha cəsarətli mübarizə aparır. Bu cəhət yaxın gələcəkdə qəzetinizi ən populyar, ən oxunaqlı qəzet edə bilər. Buna görə mən də böyük məmnuniyyətlə sizin qəzetin səhifələrində çıxış edirəm.

Mən bütün ziyalıları düşündürən xalq musiqimizin bugünkü vəziyyətindən danışmaq istərdim. Azərbaycan xalqı nəinki musiqi duyumu, habelə musiqi yaradıcılığı, musiqi ifaçılığı cəhətdən də dünya xalqlarının çoxunun qibtə edə biləcəyi şöhrətə malikdir. Cəsarətlə demək olar ki, Şərqdə ən çox sevilən Azərbaycan musiqisidir. Farslar özləri etiraf edirlər ki, “Segah”ı azərbaycanlılar bizdən daha yaxşı oxuyurlar. İstər növ çalarına görə, istərsə də xalq və guşələrin zənginliyinə görə Azərbaycan muğamı Şərqdə birinci yerdədir”.

Şərqi ilk böyük bəstəkarı Üzeyir bəy Hacıbəyov da bu xalqın oğludur. Qara Qaryev də, Fikrət Əmirov da, Niyazi də, Cahangir Cahangirov da, Tofiq Quliyev də, Bülbül, Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova da bu xalqın övladlarıdır.

Azərbaycan vokal sənətinin banisi dahi müğənni, tədqiqatçı alim Bülbül Azərbaycan vokal mədəniyyəti haqqında Moskvada, Bakıda və başqa şəhərlərdə 9 məruzə oxumuş, Azərbaycan milli vokal sənətinin, demək olar ki, bütün məsələlərinə toxunmuşdu. 1959-cu ildə dahi sənətkar demişdir: “Azərbaycan dili səsin formalaşması üçün olduqca əlverişlidir və bu sahədə hətta italyan dilinə nisbətən bəzi üstünlüklərə malikdir”. Bəs nə baş verdi ki, indi Bülbül və Rəşid ənənələri lazımınca davam etdirilmir? Muğam ifaçılarımız xaricdə, hətta Fransada alqışlanır, yenidən dəvət alırlar, bizdə isə restoran və toy ifaçıları, səsi yarım diapazona çatmayanlar səviyyəsiz, bəzən mərifətsiz “mahnılar” ilə meydan sulayırlar. Nə baş verdi ki, şəhərin küçələrinin hər tinində qulaqbatırıcı səslə oxunan əcnəbinin musiqisi baş alıb gedir?

Nə oldu ki, maşınlardan milli musiqi sədasi gəlmir?

Doğrudur, nüfuzlu alimlərimiz, görkəmli xalq sənətkarlarımız qəzet səhifələrində və televiziya ekranlarında belələrinə qarşı tənqidi çıxışlar edirlər. Amma faydası hanı? Yenə həmin oxuyanlar, yenə həmin primitiv mahnılar, yenə yarıçılpaq qızlar, yenə mənasız atılıb-düşmələr...

Görkəmli xalq xanəndəsi Sabir Mirzəyev yazır ki, biz onları tənqid edəndə deyirlər ki, “paxıllığımızı çəkirlər”. Mən ki, paxıllıq çəkmirəm, mən filoloqam. Xalqın bir ziyalı nümayəndəsi, musiqimizin də bilicisi

kimi, onun zibillənməsini istəmirəm. “Yenilik” ifadəsinin özünə məntiqlə yanaşmaq lazımdır. Musiqidə yeniliyi elmi, texniki yeniliklə qarışdırmaq olmaz. Çünki musiqi xalqın ruhudur, mənəviyyatıdır.

Böyük italyan yazıçısı, alimi və mütəfəkkiri A.Dante deyib ki, “Dili (o cümlədən musiqini – A.B) qısqaqmaq lazımdır. Qısqaqmaq üçün sevmək lazımdır. Sevmək üçün isə bilmək lazımdır”. Sual olunur, hər gün özəl televiziya və radio kanallarında (təəssüf ki, dövlət kanallarına da yol tapırlar) təriflənən, dəbdəbəli adlarla, qondarma titullarla reklam edilən savadsız oxuyanlar bizi bir də ona görə narahət edir ki, gənc nəsil öz dəyərləli musiqimizi öyrənməkdən məhrum olur.

Dünən səhnəyə çıxan bu gün özünə “Toylar kralı”, “Dərya”, “Günəş”, “Taclı kraliça”, “Madonna”, “Primadonna”, “Qızıl Şlyager” və s. təxəllüslər seçir.

Vallah, azadlığı və demokratiyanı belə başa düşmək olmaz. Mahnı janrı sahəsində özbaşınalıq əmələ gəlib. Elə mahnılar oxunur ki, nə musiqisi musiqidir, nə də sözü soz. Elə musiqi mətni yazanlar peyda olub ki, poeziya qanunları barədə primitiv məlumatları da yoxdur. Heç bir bədii şurada təsdiq olunmayan mahnılar özəl kanallar vasitəsilə bol-bol təriflənir. Səsdən, musiqidən başqa, mahnıların sözləri bərbad haldadır. Necə yəni “incə-incə sənirləyəm”!? indiyə qədər kim belə cümlə işlədib? Və yaxud: “Hamı gəzir yarisini” – bu nə deməkdir? Başqa bir misal: hamının sevimlisi olan Brilliant Dadaşovanın “maç-maç, quc-quc” mahnısında sözlərin qeyri-ədəbi olması bir yana, axı o, “Ya Mustafa” ərəb mahnısının eynidir. Mədəniyyət Nazirliyi, Bəstəkarlar İttifaqı belə məsələyə biganə qalmamalıdır. Əcnəbi musiqiləri

yamsılamaqla pul qazanan üzdənirəq pop ulduzları ilk növbədə zövqləri korlayırlar.

Bir neçə kəlmə də fəxri adlar barədə. Son vaxtlar bir sıra gənc müğənniyə fəxri ad verilir. Layıq olanları təbrik edirəm. Amma bundan o yana çalışmaq lazımdır ki, bu etimad doğrulsun. Keçmişdə əməkdar və ya xalq artisti olmaq üçün uzun illər sənətdə özünü təsdiq etməli idin. Faktlara baxaq: Əhməd Bakıxanov – 81 yaşında, Cabbar Qaryağdı oğlu – 74 yaşında, Seyid Şuşinski – 67 yaşında xalq artisti olmuşlar. Və yaxud, Ələvsət Sadıqov 26 il, Əbülfət Əliyev 21 il, Şövkət Ələkbərova 21 il, Rübabə Muradova 16 il, Səid Rustəmov 27 il sənətdə özünü təsdiq etdikdən sonra xalq artisti adı almışlar. İndi isə elə opera solistləri vardır ki, neçə illərdir fəxri ada həsrətdilər.

Bu, Mədəniyyət Nazirliyimizi ciddi düşündürməlidir. Əsl musiqinin taleyini restoranların, şadlıq evlərinin, kafələrin öhdəsinə buraxmaq cinayətdir. Musiqi, şeir xalq mədəniyyəti xəzinəsidir. Xəzinə isə baxımsız olmamalıdır.

Keçmişdə çoxlu açıq konfranslar təşkil edilər, burada alimlər və başqa ziyalılar, sənətkarlar çıxış edər, gözəl və səmərəli müzakirələr keçirilərdi. Belə konfranslardan biri 1942-ci ilin payızında keçirilmişdir. Bu konfransda Üzeyir Hacıbəyov, Bülbül, Səməd Vurğun və başqaları çıxış etmişlər. Səməd Vurğun çıxışında demişdir: “Mən Avropa mədəniyyətini sevirəm. Amma ölənə qədər öz yaradıcılığımı Nizami, Füzuli, Vaqif ruhunda quracağam”. Biz də üzümüzü yağışdan sonra peyda olan “göbələk sənətçilər”ə tutaraq deyirik: əgər xalqımızın tarixində bir iz qoymaq istəyirsinizsə, bayağılıqdan əl çəkin. Xalqımızın yeni yetişən nəslinin musiqi zövqünü korlamayın. Gəlin, birlikdə milli musiqimizi qoruyaq.

Qura bilmirsinizsə, heç olmasa, dağıtmayın. Biz iqtisadi və siyasi cəhətdən qloballaşan dünyaya mədəni cəhətdən də inteqrasiya olmalıyıq. Amma öz qiyafəmizdə, başqa xalqların qiyafəsində yox!

Gələcək bizi öz səsimizlə, öz nəfəsimizlə, öz imzamızla gözləyir.

*“İqtisadiyyat” qəzeti, 4–10 iyul 2003,
№29(243), səh.8*

DÜNYA, BASIN SAĞ OLSUN!

Hər bir yazıçının, alimin, memarın çoxsaylı əsəri olur. Amma bunlardan biri mahiyyət və məzmun baxımından başqalarından daha çox seçilir. Buna şah əsər deyirlər. Heydər Əliyev də xalqımızın min ildən artıq dövlətçilik tarixində yaratdığı, yetirdiyi şah əsərdir! Onun dahi şəxsiyyət və siyasətçi olduğunu bütün planetin böyük dövlət və siyasət xadimləri qəbul edir.

Elə dövlət başçıları olur ki, onların fəaliyyətləri yalnız öz ölkəsi çərçivəsində məhdudlaşır, elələri də olur ki, dünyamiqyaslı işlər görür.

Heydər Əliyev isə Azərbaycan, türk dünyası və bütün planet üçün əhəmiyyətli bir şəxsiyyət idi. Bu dahi insan çox çətin və şərəfli bir həyat yolu keçmişdir. Onun həyatının üç mərhələsinə nəzər salaıq:

I əl-qolu bağlı dövr: Bu dövrdə onun hər bir hərəkəti, hətta yerişi də nəzarət altında idi. Bu dövr onun DTK-da işlədiyi 15 ili əhatə edir. O, bu zəhmli və amansız təşkilata doluşmuş erməni və rus cəlladlarının əlindən xalqını xilas edə bilir. Amma DTK-da geniş əl-qol açmaq mümkün deyildi. Bir anın içində onu məhv edərdilər. Amma o, qorxmadan incə siyasətlə millətine xidmət edə bildi.

II əl-qolu açıq, amma dili bağlı dövr: Bu dövrdə onun hər kəlməsini xüsusi orqanlar təhlil edirdi. Bu, onun 1969–1987-ci illəri əhatə edən dövrüdür. Müəyyən ixtiyarı olsa da, heç nə deyə bilmirdi. Ordu hissələrinə

gedir, amma soruşa bilmir ki, burada neçə azərbaycanlı zabit var? Yalnız onda 2000-ci ilin noyabrında dediyi “Fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” sözlərini deyə bilir. Amma bu dövrdə o, nələr etmədi?

III dövr, həm iradəəsi, həm dili, həm də əl-qolu açıq dövr: Müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyini qoruyub saxladığı, onu bütün dünyaya tanıtdığı dövr. Kaş bu dövr 10 il yox, 20-cə il davam edə idi.

Bu 10 ildə o, Azərbaycan üçün nələr etdi? 1993-cü il iyunun 14-də Heydər Əliyevə nə kimi bir ölkə vermişdilər? İqtisadiyyatda tənəzzül, aclıq, bəli, aclıq, maliyyədə inflyasiya, sənaye və kənd təsərrüfatında dağıntı, orduda fərarilik və başıpozuqluq, elm-təhsildə biganəlik, beynəlxalq imicimizdə vəhşi, qaniçən türk, daha nələr, nələr!.. Heydər Əliyev işə başladıqdan sonra 3 il daxili və xarici düşmənlərin təxribatı ilə mübarizə aparmalı oldu. Bu müddət ərzində ölkədə bolluq yaratdı, əmək haqlarını dəfələrlə artırdı, güclü nizami Azərbaycan ordusu yaratdı. Azərbaycan həqiqətlərini uca səsle özünəməxsus bir tərzdə dünyaya yaydı. Bütün dünya bildi ki, biz kimik! Azərbaycan belə bir oğlunu, milli dövlətçiliyimiz özünün şah əsərini itirdi!

Azərbaycan, başın sağ olsun!

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, elə rəhbərlər vardır ki, onlar təkcə öz respublikalarında iş görür. Amma Heydər Əliyev bütün Turan üçün çalışdı. Atatürk Türkiyəni xilas etdi, Heydər Əliyev isə bütün Turanı birləşdirdi. İpək yolunun bərpası Çindən tutmuş Yakutiyanı, Qazaxıstanı, Qırğızıstanı, Özbəkistanı, Türkmənistanı, Azərbaycanı və Türkiyəni iqtisadi, habelə siyasi cəhətdən birləşdirir,

əlaqələndirir. Artıq Bakıda “İpək yolunun” 9 mərtəbəli katibliyi hazırdır. Bunun memarı kimdir? Heydər Əliyev!

Bakı–Ceyhan əsas ixrac neft kəməri yenə Qazaxıstanı, Türkmənistanı, Azərbaycanı, Türkiyəni sıx şəkildə gündəlik iqtisadi əlaqələrdə birləşdirəcək. Türkiyə neft ölkəsi olacaq: ucuz neft olacaq, əvvəl sadaladığım respublikalar isə öz məhsulunu sata biləcək! Bakı–Ərzurum qaz kəməri də eyni rolu oynayacaq. Bunları edən kim idi? Heydər Əliyev! Ona görə də deyirik: *Türk dünyası, başın sağ olsun!*

Hər şeydən əvvəl dünyanın bütün böyük və kiçik dövlət başçıları bu böyük şəxsiyyətlə hesablaşır və ondan məsləhət alırdılar.

Əsrin müqaviləsini 23 böyük şirkət imzalamışdır! ABŞ, Kanada, Britaniya, Fransa, Norveç, Almaniya, Rusiya, Çin, Yaponiya, Türkiyə və İran. Bu ölkələr planetin bütün qitələrini əhatə etmirmi? Bu ölkələrin iqtisadi maraq mərkəzi Azərbaycandır. Əgər burada sabitlik və nüfuzlu dövlət rəhbəri olmasaydı, bu dövlətlər özünün milyonlarla dollarını Xəzər dənizinə tökərdi? Əlbəttə, yox.

Bu neft müqavilələri dünya iqtisadiyyatına güclü təsir edəcək. Müqaviləni imzalayan dövlətlər öz tarixinə bu hadisəni şərəfli bir səhifə kimi yazacaq. Deməli, Heydər Əliyev bütün dünya üçün çox önəmli bir şəxsiyyət idi. Ona görə də deyirik: Dünya, başın sağ olsun!

“Müdrilik zirvəsi” dərgisi.

Bakı, 2003, səh.26

TUFANLAR İÇİNDƏ YANAN ÇİRAQ

Mən çoxsaylı çıxış və məqalələrimdə həmişə demişəm ki, Heydər Əliyevin həyatı nəsillərə min il bundan sonra da nümunə olduğu kimi, onun siyasi və elmi fəaliyyəti də onlarla monoqrafiyanın, dissertasiyanın tədqiqat obyektinə olacaqdır. Bu cəhəti xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, Əliyevsevərlərin bir qrupu, yəni yuxarı eşalonda olanlar hər yerdə bu şəxsiyyət haqqında yalnız xoş söz eşidir və xoş söz də deyir. Amma adi Əliyevçilər (mən özümü onların öncüllərindən hesab edirəm) çox vaxt müxalif mövqeli adamlarla debata çıxmalı olur. Xoşbəxtlikdən hər dəfə Əliyevi bir prizmadan təhlil edir, onun haqqında yeni-yeni faktlardan istifadə etdiyimizə görə ona məhəbbətimiz daha da artır. Müxalif mövqeli adamlara Əliyev və vətənpərvərlik, Əliyev və xalqsevərlik, Əliyev və ana dilimiz, Əliyev və milli mədəniyyətimiz, Əliyev və iqtisadiyyatımız (çoxşaxəli, çoxmövzulu), Əliyev və Azərbaycan tarixi və onlarla belə mövzular ətrafında çox şey deyirik. Amma bu böyük şəxsiyyətin həyatının böyük bir sahəsi, nəsillərə örnək ola bilən sahəsi xalqa hələ lazımınca çatdırılmamışdır. Bu, onun Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarındakı böyük və çətin fəaliyyətidir. Mövzunun şərhinə keçməmişdən əvvəl adamı bir sual düşündürür. Əgər H.Əliyev vaxtilə SSRİ DTK sistemində işləməsəydi, Moskvada onu gecə-gündüz izləyən Rusiya DTK-dan yaxa qurtarıb özünü sağ və salamat xalqının harayına çatdıra bilərdimi?

Əgər H.Əliyev vaxtilə SSRİ DTK sistemində işləməsəydi, 1993-cü ildə xalqımızın məkrli xarici və

təhlükəli daxili düşmənlərinin planlarını puç edib onu xilas edə bilərdimi?

Bəzən siyasi cəhətdən kor və savadsız diletant siyasətçilərin dilindən “imperiya generalı” ifadəsini eşidəndə adamı qəzəb alovu yandırır! Axı sən imperiyanın ölüm dəyirmanında işləyən bu adamın xalqımız üçün nə qədər böyük işlər gördüyünü bilirsənmi? Hər kiçik riskin sənə ölümə verə biləcəyi bir şəraitdə gözünlə görəsən ki, sənə xalqına – millətə qarşı əsil genosid siyasəti yeridilir və qorxa-qorxa, çəkinə-çəkinə nə isə edə biləsən – bu çox böyük hünərdir. Bu ona bənzəyir ki, görürsən istədiyini adam yanır, onu xilas etsən özün də yanacaqsan. Bax ustalığı bundadır ki, onu xilas edəsən, özün isə yanmayasan! Bu ona bənzəyir ki, güclü yağış və tufanda elə bir çıraqlı olub yanasan ki, millətinin yolunu işıqladasan, onu uçurumdan, məhv olmaqdan xilas edəsən, amma tufan həmin çırağı söndürməsin və yağış onu sındırmasın.

Heydər Əliyev 39 il məhz belə bir çətin şəraitdə xalqı üçün çıraqlı kimi yanmış, öz həyatını, azadlığını itirmək təhlükəsi ilə üzləşsə də, xalqın ziyalı təbəqəsini ölüm dəyirmanından xilas etmişdir. Qeyd etmək istərdim ki, möhtərəm prezidentimizin öz təşəbbüsü ilə vaxtilə repressiyaya məruz qalan bir çox alim, sənətkar, adi vətəndaş haqqında MTN arxivində saxlanan materiallar əsasında bir monoqrafiya, onlarla məqalə yazdıqdan sonra belə bir qərara gəlmişik ki, bu adda monoqrafik bir əsər yazaq. MTN arxivindəki materiallar sübut edir ki, Heydər Əliyev 39 il çox çətin bir şəraitdə millətimiz üçün çox böyük xilasedici qəhrəmanlıq tələb edən işlər görmüşdür. Bu böyük işlərin miqyasını təsəvvür etmək üçün

Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının tarixinə bir nəzər salmaq lazımdır. Bu tarixin yazılmasının, xalqa çatdırılmasının vacib olduğunu Heydər Əliyev 1999-cu il aprel ayının 2-də Azərbaycan milli təhlükəsizlik orqanlarının yaranmasının 80 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley mərasimində bir daha göstərmişdir. O, həmin yubiley mərasimində çıxış edərkən demişdi: “Təhlükəsizlik orqanlarının tarixində müxtəlif dövrlər, hər dövrün özünəməxsus xüsusiyyəti olubdur. Ölkəmizin XX əsrdəki tarixini doğru-düzgün əks etdirmək, yazmaq üçün mütləq tədqiqatlar, tarixi araşdırmalar aparılmalıdır və obyektiv ədalətli əsərlər yaradılmalıdır”.

Məqsədimiz xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin bu orqandakı titanik fəaliyyəti haqqında məlumat verməkdir. Bunun üçün həmin orqanın tarixi haqqında qısa məlumat vermək lazım gəlir. Bu orqanın tarixi haqqında ən yaxşı, düzgün və yığcam məlumatı yenə Heydər Əliyevin özündən almaq olar. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramının təsis edilməsinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda bu orqanın tarixini gözəl şərh edərək demişdi:

“Bugünkü müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik orqanının başlanğıc tarixini 1918–20-ci illərdə yaşamış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının bu məqsəd üçün yaratdığı orqandan götürmək doğru, düzgün və çox məqsəduyğun qərardir. Bu təklifi mənə təqdim edən kimi bunu məmnuniyyətlə qəbul etdim və 28 mart gününü Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı günü elan etdim. 1919-cu il

mart ayının 28-də ilk dəfə müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının təhlükəsizlik orqanı yaradılıbdır. O, demokratik respublika kimi az yaşayıbdır, ancaq tarixi hadisədir.

Ondan sonrakı dövrdə Azərbaycan xalqının yaşadığı dövlətdə, respublikada belə bir orqan mövcud olmuş, belə bir orqanda bir neçə nəsil insanlar xidmət göstərmişlər. Onların bir qismi xalqına, millətinə, torpağına sadıq olaraq xidmət göstərmiş, bir qismi isə xalqına xəyanət etmiş, yaxud da xalqının etimadını qiymətləndirə bilməmiş və özlərini mənfi cəhətdən göstərmişlər.

Azərbaycanda təhlükəsizlik orqanları ağır, çətin, əzab-əziyyətli, eyni zamanda cəsarətlə deyə bilərəm ki, şərəfli yol keçibdir. Bu orqanlar və onlarda işləmiş insanlar, yenə deyirəm, çox mürəkkəb yol keçiblər. 20-ci, 30-cu, 40-cü illərdə bu orqanlar Azərbaycan xalqına, onun mənəviyyətinə, bütün həyatına çox böyük zərər gətirmişdir, zərbələr, yaralar vurmuşdur. Amma xalqımız buna dözmüşdür.

1920–21-ci illərdən başlayaraq siyasi repressiyalar, heç bir əsas olmadan ailəliklə, minlərlə, on minlərlə insanların yerindən-yurdundan orta Asiyaya, Qazaxistana, Sibirə sürgün edilməsi xalqımıza dəhşətlər gətirmişdir. 30-cu illərin siyasi repressiyaları nə qədər insanların, nə qədər ailələrin həyatını pozmuşdur. Nə qədər günahsız insanları həyatdan, azadlıqdan məhrum etmişlər. Xüsusən 37–38-ci illərin repressiyaları Azərbaycan xalqına, onun ziyalularına, zəkali adamlarına, onun intellektual potensialına çox böyük zərbələr vurmuşdur.

Ancaq bu orqanlarda bu siyasət, bu istiqamət 40-cı illərdə və hətta 50-ci illərin əvvəllində də davam etmişdir. Bunlar tarixdən hamıya məlumdur, ancaq mən gənc yaşlarımdan bu orqanlarda işlədiyimə, fəaliyyət göstərdiyimə görə bunların çoxunu öz gözümlə görmüşəm, şahidi olmuşam. Bilirsiniz ki, 1941-ci ildə mən ovaxtkı Xalq Daxili İşlər Komissarlığı orqanında işləməyə başlamışam. Sonra qısa bir müddət Xalq Komissarlığı Sovetində, yəni Nazirlər Sovetində çalışmışam. 1944-cü ildən isə bilavasitə təhlükəsizlik orqanlarında işləmişəm.

Təəssüflər olsun ki, əgər insanlar siyasi cəhətdən öz fikrini bildirmək, demək istəyirdisə, yaxud başqa fikir söyləmək istəyirdisə, dərhal nəzarət altına alınır, haqqında ölçülər götürülür və bəzilərini də cəzalandırmağa çalışırdılar. Mən bunları görmüşəm, 40-cü illərin sonunda, 50-ci illərin əvvəllərində şahidi olmuşam. O vaxtlar 37–38-ci illərin materialları ilə tanış olmaq imkanına malik olduğuma görə onlarla da tanış olmuşam, görmüşəm. Ona görə də mən bilirəm ki, bizim xalqımızın başına nə bəlalar gətirilib, xalqımıza nə kimi zərbələr vurulub, nə qədər əziyyətlər veriləlidir.

O vaxtlar Azərbaycan Respublikası müttəfiq Respublika kimi Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu halda, təəssüflər olsun ki, bu orqanlarda, xüsusən təhlükəsizlik orqanlarında işləyən adamların tam əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi. Azərbaycanlılara qarşı repressiyalar edildiyinə görə azərbaycanlıların az bir miqdarı belə işlərə buraxılmırdı. Mən 37–38-ci illərin materiallarına baxanda, – bu, mətbuatdan da məlumdur, siz də bilirsiniz, – görürdüm: kim idi o vaxt NKVD-nin başında duran adamlar? Qriqoryan, Markaryan, bu gün

orada birinin adını oxudum – Topuridze, biri erməni, biri gürcü idi, nə millətdir, bilmirəm, Borşşov, sonra uzun illər – 1939-cu ildən 1953-cü ilə qədər Yemelyanov nazir idi. Xatirimdədir hamısı. O illərdə Azərbaycanın başında duran adamlar öz xalqına xəyanət edirdilər, azərbaycanlılara düşmən olan, ancaq bu orqanlarda yüksək vəzifə tutan adamların əli ilə Azərbaycanın dəyərli insanlarını əzirdilər, cəza verir, azadlıqdan məhrum edir, repressiya altına alırdılar.

Stalin öləndən sonra, 1953-cü ildə Mircəfər Bağirov vəzifədən azad edildi, sonra həbs olundu və bu orqanlarda müəyyən dəyişiklik başladı. Ancaq bunu aparmaq da asan deyildi, çox çətin idi.

Azərbaycanda 37–38-ci və sonrakı illərdə repressiyalar etmiş adamlar 1956-cı ildə açıq məhkəmə ilə məhkum olundular. Mən o məhkəmənin iclaslarında olmuşam, o iclaslar bu gün də xatirimdədir. Müttəhim kürsüsündə oturanlar kim idi? Mircəfər Bağirov, Xoren Qriqoryan, Markaryan, Borşşov, Topuridze, Ağasəlim Atakişiyev – altı nəfər. Şübhəsiz ki, günahkarlar təkcə bunlar deyildi. Amma ən yüksək səviyyəli, vəzifəli günahkarlar bunlar idi.

Ancaq ondan sonra da bu orqanlarda böyük təmizləmə işi görmək lazım idi, çünki bunlar bir ilin, iki ilin işi deyildi. Rəhbər vəzifələrdə azərbaycanlıların sayı, demək olar, tək-tük idi.

Mən 1950-ci ildə Leninqradda bu orqanın ali məktəbini bitirəndən sonra Bakıda işləməyə başladım. O vaxt Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyi adlanırdı. Təhlükəsizlik Nazirliyinin əks-kəşfiyyat şöbəsi çox böyük şöbə idi. Bu şöbənin altı bölməsi var idi. Bircə şöbənin

rəisi azərbaycanlı idi. Müavinlərin ikisi erməni, biri başqa millətdən idi, ilk dəfə mən 1950-ci ildə azərbaycanlı kimi altı bölmədən birinə rəis təyin olunmuşdum.

İşləmək də çox çətin idi. Mənim xatirimdədir, – gənc zabit, buraya yeni gəlmiş bir adam idim. Çox çətin idi. 1953-cü ildə, Stalin öləndən sonra ciddi dəyişikliklər əmələ gəldi, bunu haqqına demək lazımdır. 1953-cü ilin sonunda mən birdən-birə həmin şöbəyə rəis təyin olundum. Bu, nadir hadisə idi. Nə qədər çətinliklər çəkdim ki, 37–38-ci illərdən, 30-cu illərdən qalmış və Azərbaycana xəyanət etmiş insanlardan, – onların da əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi, amma içərisində belə yaramaz azərbaycanlılar da vardı, – bu orqanları xilas edək və yeni, gənc adamlar cəlb edək, orqanlarda sağlamlaşma işi aparaq. Bu, çox çətin oldu. O qədər çətin oldu ki, mənə qarşı fitnələr də etdilər. Bir müddət o vəzifədən getməli oldum, yəni vəzifədən çıxardılar. Bir-iki ildən sonra məni yenə o vəzifəyə təyin etdilər, məcbur oldular ki, təyin etsinlər. Necə ki, 1993-cü ildə məni buraya dəvət etməyə məcbur oldular, o vaxt da məni yenə həmin vəzifəyə qoymağa məcbur oldular.

Mən bu gün açıq danışırım. Nə üçün? Çünki mən o zaman cəsarətli addımlar atmağa, təmizləmə işləri görməyə başladım, həmin şöbədə işləyən bir neçə zabitin cinayətkar olduqlarına görə həbs edilməsinə, cəzalandırılmasına, işdən çıxarılmasına nail oldum. Xatirimdədir, 1954-cü ilin əvvəli idi. Mən başladım təmizləmə işləri aparmağa. Ağasəlim Atakişiyev o vaxt hələ müavin idi. Gəldim onun yanına, dedim ki, iki-üç nəfər adamı, – adlarını demək istəmirəm, onların hamısı gedibdir, – həbs etmək lazımdır. O kişi qorxusundan ağır

vəziyyətə düşdü, dedi ki, sən nə danışırısan, cavan oğlansan, belə şeylər etmək olmaz. Dedim ki, bu bunun cinayəti, gördüyü işlər, bu sübut... Siz sadəcə buna icazə verməlisiniz, qurtardı getdi. Bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə bu addımları atdım və 1955-ci ildə də bunların, həmin o cəsarətli addımların qurbanı oldum. Amma öz iradəmdən dönmədim, həmin o təmizləmə işlərinə başladım.

1960-cı ildə bütün Sovetlər İttifaqında təhlükəsizlik orqanlarında çox ciddi dəyişikliklər prosesi gedirdi. Stalinlə əlaqədar, Stalini günahlandıran materiallar çıxarıldı, o cümlədən Beriyanın tutulması, Azərbaycanda və başqa yerlərdə gedən proseslər – Xruşşov dövründə bunların hamısı, 1937–1938-ci illərdən qalmış kadrların təmizlənməsi prosesi gedirdi. Azərbaycanda isə vəziyyət mürəkkəb idi, ona görə ki, rəhbər orqanların, zabit kadrlarının tərkibinin əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi. Olan azərbaycanlıların bəzilərinin də 1937–38-ci illərdə günahları vardı, ona görə onları da azad etmək lazım gəldi. Bəli, o illərdə onların da günahı vardı”.

Azərbaycan təhlükəsizlik orqanının mərkəzi aparatında Qriqoryan, Ovanesyan, Ohanesyan, Markaryan, Badalyan və onlarla “yan”lar işlədiyi kimi, rayonlarda da bütün DTK rəisləri ya erməni, ya da qeyri-millətdən olurdu. Bunu mərkəzdən Mikoyan və başqa “yanlar” təşkil edirdi. Azərbaycan xalqına, eləcə də türkdilli xalqlara münasibət mənfi idi. Bu haqda möhtərəm Heydər Əliyev Azərbaycan milli təhlükəsizlik orqanları yaradılmasının 80 illiyinə həsr edilmiş yubiley mərasimində çıxış edərkən demişdi:

“Cənubi Qafqazın digər respublikalarında vəziyyət belə deyildi. Orada təhlükəsizlik orqanlarına həm yerli,

milli kadrlar əksəriyyət təşkil edirdi, həm də onların rəhbərləri, birinci şəxs həmişə öz yerli, milli kadrlarından idi.

Belə bir faktı xatırlayıram. Deyəsən, 1972, 1973, 1974-cü illərdə Ermənistanda Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədrini dəyişdirib oraya Moskvadan rus göndərdilər. Xatirimdədir, bir dəfə görüşümüzdə Andropov mənə danışdı ki, belə bir qərar qəbul ediləndən sonra Mikoyan ona telefonla zəng etmiş və öz etirazını bildirmişdi. Bəyan etmişdi ki, Ermənistana təhlükəsizlik orqanının başçısı vəzifəsinə rus təyin etmək mümkün deyildi, siz bunu nə üçün etdiniz? Azərbaycanda isə bu vəzifəni neçə illər başqa millətdən olan şəxslər idarə etmişlər”.

Əslində 1921–27 və 1929–30-cu illərdə bu orqanın başında guya azərbaycanlı (M.C.Bağirov) olmuşdur. Amma onun xalqımıza qarşı törətdiyi cinayətlər onu bu xalqın övladı hesab etməyə əsas vermir. M.C.Bağirovla X.Qriqoryan və ya S.F.Yemelyanov arasında fərq yoxdur.

Aprel çevrilişindən sonra aparılan yeni bolşevik siyasəti təhlükəsizlik orqanlarının da işində həlledici rol oynadı. İmperiya siyasətini həyata keçirən və Azərbaycanda bolşevizmin möhkəmlənməsi istiqamətində işini quran Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası, bir qədər sonra Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsi və Xalq Daxili İşlər Komissarlığı... minlərlə adamın məhvinə səbəb oldu. Repressiya və deportasiyalar başlandı, istiqlalyyət uğrunda mübarizə aparən Azərbaycanın bir çox oğulları – Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlmərdanbəy Topçubaşov, Mirzəbala Məmmədzadə, Rüstəmbəy Şərifbəyov, Əbdülvahab Yurdsevər, təhlükəsizlik orqanlarının ilk

rəislərindən olan Nağı Şeyxzamanlı, onun müavini Mahmud Səfikürdski və başqaları mühacirət həyatı yaşamağa məcbur oldular. Hələ də çox ciddi elmi araşdırmalar gözləyən arxiv materiallarından görünür ki, 1920-ci ilin mayından 1921-ci ilin əvvəllərinədək 40 mindən çox adam Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası tərəfindən məhv edilmiş, 1936–1938-ci illərdə 27854 nəfər Xalq Daxili İşlər Komissarlığı tərəfindən 1-ci kateqoriya ilə məhkum olunmuş, yəni güllələnmişdir. Ümumiyyətlə, 20-50-ci illərdə məhv olunanların sayı 400 mini keçmiş, yarım milyondan çox adam isə sürgünlərə göndərilmişdir. Məzmununda həmişə və hər şəraitdə fəlakət ifadə edən “repressiya”, “deportasiya”, “soyqırımı” sözləri dilimizdə olduğu kimi, taleyimizdə də yaddan gəlmiş bir bəla kimi ciddi rol oynamışdır. Deportasiya, repressiya və soyqırımın təşkilatçıları və icraçıları da, əsasən yadlar olmuşdur.

Faktlara nəzər salmaq: 1950-ci ildə, yəni Heydər Əliyev gənc mütəxəssis kimi Dövlət Təhlükəsizliyi sisteminə işə gələndə nazirlikdə 1035 zabit olmuşdur. Onlardan 404 nəfəri (39%) rus, 303 nəfəri (28.9%) erməni və başqa millət, 328 nəfəri (31.6%) Azərbaycanlı idi. Amma azərbaycanlıların heç biri nəinki şöbə, hətta bölmə rəisi də deyildi. Heydər Əliyev bu orqanın rəhbəri olduğdan sonra 1965-ci ildə buradakı 300 zabitdən 169 nəfəri (51%) azərbaycanlı, 80 nəfəri (26.6%) rus, 33 nəfəri (9.7%) erməni idi.

1970-ci ildə 345 zabitdən 211 nəfəri (61.1%) azərbaycanlı, 80 nəfəri (25.7%) rus, 32 nəfəri (9.2%) erməni idi.

Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçildikdən sonra da bu təşkilatın azərbaycanlılaşmasına diqqət verirdi. Belə ki, 1975-ci ildə bu orqandakı 409 zabitdən 258 nəfəri (63.3%) azərbaycanlı, 98 nəfəri (23.9%) rus, 35 nəfəri (8.5%) erməni idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev bunları böyük risk hesabına edirdi.

Heydər Əliyevin fəaliyyətinin başqa bir istiqamətini də günahsız vətən övladlarının xilas edilməsi işi təşkil edirdi. Sadalanması mümkün olan çoxlu faktlardan biri: 1956–57-cı illərdə Böyük Vətən müharibəsi illərində əsir düşmüş adamların təqib edilməsi hələ davam edirdi. Kəşfiyyatın verdiyi məlumatlara görə Mehdi Hənifə oğlu Hüseynzadə İtaliyada Adriatik sahillərində olmuşdur. Necə olub o, düşmən ölkələrdə olub? Bu sualı araşdırmaq və məlumat vermək lazım idi. Heydər Əliyev bu işə girişir və sübut edir ki, M.Hüseynzadə vətəndən uzaqlarda, İtaliyada məhz faşizm əleyhinə vuruşmuş və hətta böyük igidliklər göstərmişdir. Bu haqda sənədlər hazırlanıb “yuxarıya” təqdim edilir. Heydər Əliyevin bu arayışından sonra və həmin arayış əsasında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə M.Hüseynzadəyə 14.02.1957-ci il tarixdə ölümündən sonra Sovet İttifaqı qəhrəmanı adı verilmişdi. Beləliklə Heydər Əliyevin riskli qayğı və köməyilə bir nəfər vətən oğlu düşmənlər siyahısından vətənpərvər qəhrəmanlar siyahısına keçirilmişdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı üçün nələrdə biləcəyi 1993-cü ildə daha aydınlığı ilə aşkarlandı. 1993-cü ildəki vəziyyət ağıllı və obyektiv düşünməyi bacaran hər bir adamın yadındadır. Vətənimiz parçalanmaq,

dövlətçiliyimiz məhv olmaq, xalqımız bütün dünya xalqları qarşısında rüsvay olmaq ərəfəsində idi. Həmin ilin iyun ayının 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri seçilir. İkicə gün sonra prezident Əbülfəz Elçibəy müəmmal şəkildə Bakını tərk edib Kələki kəndinə gedir. Sonra onunla Kələkidə görüşdüm. Bir qədər səmimi söhbətdən sonra mən Ə.Elçibəyə dedim:

Nə üçün Heydər Əliyevi tez gətirmədin? Əgər o, Bakıya ikicə ay tez gəlsəydi, bu qədər qəliz hadisələr baş verməzdi .

O dedi: Gəlmək istəmirdi.

Mən: Bəs indi niyə gəldi ?

O: Gördü ki, vəziyyət çox gərgindir. Ayın 19-da Moskvanın əli ilə dövlət çevrilişi planlaşdırılıbmış.

Bu sözlər Heydər Əliyevin saysız-hesabsız bəyanatlarında həmişə təsdiqlənibdir ki, onu xahiş edib Bakıya gətiriblər. 1993-cü il iyun ayının 15-də Gəncədən qayıtmış Heydər Əliyevə onun bu qayıdışından narazı olan Milli Məclisin üzvü İbrahim İbrahimovün “Siz Azərbaycan xalqına qarant verə bilərsiniz, yoxsa yox?” sualına cavab verərkən demişdi:

Mən Moskvadan bura özüm gəlməmişəm. Məni bura dəvət ediblər, məndən dəfələrlə İsa Qəmbər, Pənah Hüseynov və Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəy xahiş ediblər ki, gəlim burada bir vəzifə tutum və bərabər bu məsələlərin həll olunmasında iştirak edim. Neçə gündür ki, mənimlə danışıqlar gedir. Mən bu vəzifədən imtina etmişəm. Bu gün də imtina edirəm.

Heydər Əliyevin Bakıya gəlməsi, Respublika Ali Sovetinin sədri seçilməsi ilə də vətənimizdə ab-hava

dəyişdi. Xalqımız sabahkı günə ümidlə yaşamağa başladı. Xalqın mərd oğullarının cəbhədə həlak olmasına, ayrı-ayrı adamların yaratdıqları silahlı dəstələr arasındakı qanlı toqquşmalara, aclığa, səfalətə, hakimiyyətsizliyə son qoyuldu. Bunu sonralar respublika ictimaiyyəti “Qurtuluş” adlandırdı və Milli Məclis həmin günü “Qurtuluş günü” elan etdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı həm Azərbaycan üçün, Azərbaycan xalqı üçün, həm də onun özü üçün qurtuluş oldu. Bu hadisənin bütün Azərbaycan üçün qurtuluş olduğu aydındır. Bəs Heydər Əliyevin özü üçün?

İstər təhlükəsizlik orqanlarında işlədiyi, istər Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olanda o, əməli ilə xalqa xidmət edirdi. Amma doğma xalqına çox şeyi deyə bilmirdi. Kommunist rejiminin təzyiqi altında xalq və millət üçün bir söz deməkmi olardı? Dərhal ona millətçi damğası vurardılar. Amma müstəqillik şəraitində xalqına başçılıq etmək ona həm ürəyi, həm dili, həm əməli ilə xalqa bağlı olduğunu sübut etməyə imkan verdi. 1993-cü ilin oktyabr ayının 10-da o, qəlbini tamamilə xalqına açdı. Çünki tufan söndürülmüşdü. İndi bu çırağı söndürə biləcək qüvvə yox idi. Heydər Əliyev bütün Azərbaycan xalqına müraciətlə prezident andı içərək dedi:

“Əlimi Azərbaycan Konstitusiyasına basaraq and içirəm ki, biliyimi, təcrübəmi, qüvvəmi Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının rifahına həsr edəcəyəm. And içirəm ki, prezident vəzifəmi ali məqsədlər, amallar naminə yerinə yetirəcək, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

And içirəm ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarının həyata keçirilməsinin tam təminatçısı olacaq, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq

Azərbaycan vətəndaşlarının hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasının, müdafiə edilməsinin təminatçısı olacağam... Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət edəcəyəm...

Əlimi Qurani-Şərifə basaraq and içirəm ki, Azərbaycan xalqının milli və mənəvi ənənələrinə daim sadıq olacaq və bu ənənələrin Azərbaycanda bərqərar olmasına, yaşamasına təminat yaradacağam”.

Bundan bir il keçməmiş Heydər Əliyev Müqəddəs Məkkəni – Kəbəni, Mədinədə kainatın fəxri Məhəmməd Peyğəmbərin qəbrini ziyarət edən ilk prezident oldu.

Məhəmməd Peyğəmbərin qəbrini öpmək, Mədinə məscidində namaz qılmaq onun qəlbində neçə illər öncə həbs olunmuş arzular imiş. Allaha min şükürlər ki, Heydər Əliyev qəlbən də azad oldu. Allahu-təala bütün dualarınızı qəbul etsin cənab prezident! Rəbbimiz mərhəmət işığını heç zaman üzərinizdən əskik etməsin.

Kommunist ideologiyası vaxtı Heydər Əliyev Məhəmməd Peyğəmbərin qəbrini öpə bilərdimi, Mədinə Məscidində namaz qıla bilərdimi. Bütün bunlar onun qəlbində həbs olunmuş arzular imiş. Allaha şükür, Heydər Əliyev qəlbən də azad oldu. Arzu edirik ki, Heydər Əliyev ziyası bütün qəlblərə nur saçsın. O, artıq tufanda yanan çıraq deyil! İndi o, Azərbaycanı dünya qarşısında işıqlandıran bir məşəl, bir günəşdir.

*“Yeni əsr, yeni nəsil”. Aylıq ictimai-siyasi dərgi.
№1, May, 2003*

İSTEDADLI ALİM, GÖZƏL İNSAN

Mətbuat səhifələrində tez-tez “Lətif Hüseynzadə” imzasına rast gəlirik. Ədəbiyyat və incəsənət tariximizin müxtəlif sahələrinə aid maraqlı əsərlər yazan Lətif müəllim M.F.Axundov adına Pedaqoji Dillər İnstitutunun dosentidir.

Öz səmimi və mehriban münasibəti, dərin məzmunu və şirin mühazirələri ilə ictimaiyyətin dərin məhəbbətini qazanmış Lətif müəllim ömrünün 70 ilini şərəflə başa vurmuşdur. O, həyatının 50 ilini xalq maarifinə həsr etmişdir.

1920-ci ildə Mirzə Cəlilin, M.S.Ordubadinin, Ə.Qəmküsar, H.Cavidin doğma yurdunda – Naxçıvanda həqiqi azadlıq günəşi doğdu. Sovet hakimiyyətinin qələbəsi Lətifin də həyatında yeni və parlaq səhifələr açır. O, cəsarətlə əmək cəbhəsinə atılır. Təzəcə açılmış ibtidai məktəblərdə və əhalinin savadlanması üçün təşkil edilmiş savad kurslarında müəllimlik edir. Naxçıvanın tarixində birinci dəfə olaraq nəşrə başlayan “Şərq qapısı” adlı qəzetin ilk mürəttibi, tərtibatçısı və müxbiri kimi fəaliyyət göstərir.

O, 1925-ci ildə Bakıya gələrək Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərq fakültəsinin lisanıyyət şöbəsinə daxil olur. Abdulla Şaiq, Ə.Haqqverdiyev, B.Çobanzadə, Həbib bəy Mahmudbəyov, Makovelski, Komorovski kimi görkəmli şəxsiyyətlərdən və müəllimlərdən dərs alır.

Lətif hələ universitetdə oxuyarkən burada nəşr olunan “Студент-журналист” adlı çoxtirajlı qəzetin redaksiya heyətinə daxil olur, qəzetin yazılmasında və

tərtibində yenə bir mürəttib və jurnalist kimi fəaliyyət göstərir. O zaman universitetdə elmi işə irəli çəkilən tələbələr arasında Lətif də var idi. Hələ tələbə ikən o, Azərbaycanı öyrənən cəmiyyətə üzv qəbul edilir.

Yay tətili günlərində Naxçıvanda aparılan arxeoloji ekskursiyalarda Lətif Hüseynzadə yaxından iştirak edir. O, qədim abidələr ölkəsi olan Naxçıvanın tarixi yerləri və abidələri haqqında zəngin məlumat toplayır. Onların foto şəkillərini çəkdirir. “Möminə xatun”, “Atabəy”, “Qarabağlar” minarəsi, “F.Nəimi məqbərəsi” abidələri haqqında məqalələri mətbuatda dərc olunur.

Lətif müəllim o zaman “XVII-XVIII əsrlərdə İran şahlarının Naxçıvan xanlarına göndərdiyi fərman və məktublar”ın əlyazmasını tapmağa nail olur. O, bu materialları 1929-cu ildə farscadan Azərbaycan dilinə tərcümə edərək Mirzə Möhsün İbrahiminin redaktəsi ilə nəşr etdirir.

Lətif Hüseynzadə universiteti bitirdikdən sonra Yerevanda və Naxçıvanda orta məktəb və texnikumlarda dil-ədəbiyyat müəllimi, Şahbuz rayonunda isə xalq maarif şöbəsinin müdiri vəzifələrində şərəflə işləyir.

Lətif Hüseynzadə incəsənət aləminə dərinədən bağlıdır. O, E.Sultanov, M.Sidqi və C.Məmmədquluzadənin təşəbbüsü ilə yaradılan Naxçıvan Dövlət Teatrının tarixinə aid elmi əsərin müəllifidir. Təsadüfi deyildir ki, bu kitab ədəbiyyat və incəsənət mütəxəssisləri tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

1950-ci ildə L.Hüseynzadə görkəmli mollaəsrəddinçi və vətənpərvər şair Əliqulu Qəmküsərin həyat və yaradıcılığına aid yazdığı dissertasiyanı müvəffəqiyyətlə müdafiə edib, filoloji elmlər namizədi,

alimlik dərəcəsi alır. Bir az sonra isə şairin əsərlərini toplayıb çap etdirir. Lətif müəllif uzun müddət Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda müəllim, kafedra müdiri, direktor, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bazasında elmi işçi və direktor. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda dil-ədəbiyyat tədrisi metodikası şöbəsində baş elmi işçi və şöbə müdiri vəzifələrində ləyaqətlə işləyir. Lətif müəllim bir müddət Yerevanda X.Abovyan adına Dövlət Pedaqoji İnstitutunda fəaliyyət göstərir. O, burada Azərbaycan dilində nəşr olunan “Ədəbi Ermənistan” adlı ədəbi-elmi məcmuənin ilk təşəbbüskarlarından və redaktorlarından biri olmuşdur. Bu məcmuədə L.Hüseynzadə Azərbaycan klassikləri haqqında maraqlı, orijinal məqalələr çap etdirmişdir. Lətif müəllim Ermənistanın zəngin muzeylərində, erməni əlifbasının banisi M.Maştos adına əlyazmaları fondunda və arxivlərdə bir çox Şərq və Azərbaycan ədəbiyyatı, tarixi materiallarını səylə nəzərdən keçirir, diqqətlə öyrənir. Uzun axtarışlardan sonra o, XV əsrdə yaşayıb yaratmış, Azərbaycan şairi Cahan şah Həqiqinin divanını və bir sıra əsərlərini tapır. O, bu materialların bir qisminin nəşrinə nail olur. Lətif müəllim indi Həqiqi haqqında geniş monoqrafiya üzərində işləyir.

Partiyamız və hökumətimiz bu qayğıkeş xalq maarifi işçisinin əməyini yüksək qiymətləndirmişlər. O, Azərbaycan SSR-nin Əməkdar müəllimidir. Böyük Vətən müharibəsi dövründə “Əməkdə fərqlənməyə görə” medalı ilə təltif olunub. “Şərq qapısı” qəzetinin 50 illiyi münasibəti ilə Lətif müəllim mətbuat və poliqrafiya sahəsindəki xidmətlərinə görə Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin Fəxri fərmanına layiq görülmüşdür.

Lətif Hüseynzadə indi daha səmərəli işləyir, gənc nəslin təlim və tərbiyəsi üçün səy və bacarığını əsirgəmir. 70 yaşının təntənəli surətdə qeyd olunduğu gündə bizim maarif ictimaiyyətimiz Lətif müəllimi bir daha təbrik edir, ona möhkəm cansağlığı və uzun ömür arzulayıram.

*“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,
4 aprel 2003*

HƏR DİL ŞEİR DEMƏZ!¹

Şeir insan zəkasının elə bir məhsuludur ki, onu hər qəlb duymaz, hər dil deyə bilməz. Şeir elə duyğu və hisslərin tərənnümüdür ki, hamı həmin hisslər və duyğularla yaşaya bilməz. Şeir elə bir quşdur ki, heç bir xəbis qəlbə girməz, heç bir xəbis başda yuva salmaz. Tolstoy nahaq deməyib ki, şeir allahların dilidir. Yəni fikri elə yüksək səviyyədə ifadə etmək baxımıdır ki, orada çoxlu şərtlərə əməl olunsun.

Ulu əcdadımız Məhəmməd Füzuli gözəl deyib:

*Nərgizin fikri, Füzuli, gözü könlümdə gəzər,
Tutar ahu vətən ol yerdə ki, otlu, suludur.*

Məhz bu keyfiyyətləri özündə birləşdirən adamın qəlbində incə duyğular baş qaldırır, poetik sözlərin köməyiylə sənət zirvəsinə yüksələr. Haqqında bəhs edəcəyim Ordubad rayonunun Anabad kənd həkim-feldşer məntəqəsinin müdiri Hacı Yusif məhz belə incə qəlbli, həssas ürəkli bir adamdır. Bu yaxınlarda onun ikinci şeirlər kitabını əlyazması şəklində oxumalı oldum. Hər növbədə onun həkim təbiəti, gözəl xasiyyəti, mehriban çöhrəsi gözümün önündə canlandı. Belələri haqqında düşünəndə ulu peyğəmbərimizin bir kəlamı adamın yadına düşür.

“Nə xoşbəxtdir o kəs ki, mülayimliyi fəqirliyindən irəli gəlmiş, yoxsul olmasına görə deyil, xasiyyətinin gözəl olmasına görə başqalarının qarşısında baş əyir, günah işləməklə topladığı maldan deyil, halal zəhmət ilə

¹Yusif Anabadlının “Bu dünyada” adlı kitabına ön söz. B.2004

topladığı maldan yoxsullar doyurar, hikmət sahibləri ilə oturub-duranlara, lüt yoxsullara baş əyir. Nə xoşbəxtdir təbiəti yumşaq olmaqla bərabər, qazancı təmiz, xasiyyəti gözəl olan, daxili varlığının gözəlliyi üzündən də sezilən, şər işlərlə işi olmayan, hamının, hər kəsin etibarını qazanan adamlar”.

Kitabı müəllif buradakı lirik poemanın adı ilə “Bu dünyada”... adlandırmışdır.

Poemadan başqa müəllifin müxtəlif səpgili seirləri də burada özünə yer tapmışdır.

Lirik poemada müəllifin vətənpərvərlik hissləri daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Orada oxuyuruq:

*Həmvətənim, gəl qeyrətə,
Son qoyulsun ətalətə,
Birlik gərək bu millətə,
Bu dünyada, bu dünyada.*

*Döyüzlərə mərdliklə gir,
Bu xalq belə əfəl deyil,
Qələbəni gözünlə gör
Bu dünyada, bu dünyada.*

Poemada vahid süjet yoxdur, burada müəllifin həyat və cəmiyyət haqqında mücərrəd düşüncələri poetik səviyyədə tərənnüm edilmişdir.

Kitabdakı şeirləri müəyyən mövzular üzrə qruplaşdıran müəllif hər bir bənddə özünəməxsus lirik

fikirlər ifadə edir. Şerti olaraq payız düşüncələri adlandırılan hissədə müəllifin kövrək duyğuları oxucuda dərin təsir buraxır.

*Qar üstə səfərdəyəm,
Izim şerin sətiri.
Ağ qar vərəqlərimlə
Arzum onun çətiri.*

*Fəqət düşünürəm mən,
Yenə bahar gələcək
Qar əriyib getməmiş,
Güllər üzə güləcək.*

*Sözüm bahar gülütək,
Təzə olsun, tər olsun,
Arzum odur bir şerim,
Dillərdə əzbər olsun.*

Müəllifin “Təklənməsin” şeirində fəlsəfi düşüncələrlə yanaşı, yaşamaq həyat arzusu qarşı-qarşıya qoyulur. İnsan iradəsinin, insan zəkasının qələbəsinə inam ifadə edilir. Müəllif deyir:

*Dünya gəlim-gedimlidir,
Ölümlüdür, itimlidir,
Quzeydə gül bitimlidir,
Təki çiçək təklənməsin.*

*Xırmanlarda sovruluruq,
Sac üstündə qovruluruq
Gah həyatda yoruluruq,
Təki ürək təklənməsin.*

Nəsihət xarakterli şeirlərində müəllif oxucuya düzgünlük, vətənpərvərlik, xalqa səadət, dostluqda möhkəmlik və s. kimi gözəl keyfiyyətlər aşılayır. Müəllifin nəsihət xarakterli şeirləri bəzən konkret ünvana öz övladlarına yönəlir. “Gözləyir səni”, “Pas atar”, “Qayıt düz yola”, “Küs əməmindən”, “Amandır”, “Səbr ilə” və s. şeirlər bu qəbildəndir. Əsgər gedən oğula ata-ana nəsihəti, xeyir-duası mövzusunda çox deyilmiş, çox yazılmışdır. Hacı Yusif Anabadi isə bu mövzuya öz mövqeyindən yanaşır. Müəllifin “Gözləyir səni” adlı şeirində bu mövzu belə açılır:

*Əsgər yoldaşınla, komandirinlə,
Dost ol, mehriban ol, bir qardaş kimi,
Vətənə dayaq ol, qarda, boranda,
Saxla hərbi sirri bir sirdaş kimi.*

*Gedirsən yaxşı yol, şərəfli ol sən,
Möhkəm əlin, şirin dillərin olsun
Elimiz-obamız gözləyir səni,
Kəndimizə gələn günlərin olsun.*

Kitabda toplanmış şeirlərin bir qrupu şərti olaraq “Ötən günlərin nisgili” başlığı altında toplanmışdır. Burada müəllifin ana həsrəti, bacı-qardaş nisgili və s. kimi şeirlər xüsusi diqqəti cəlb edir. Müharibə illəri qardaşlarının müharibəyə getməsi ailənin yoxsulluq və qəm-kədər girdabına düşməsi müəllifin təbii duyğuları kimi şeirə çevrilmişdir. “Məktub gələndə” şeirində müəllif sanki bütün o dövrü yaşamış adamların kövrək hissələrini yenidən onlarla birlikdə yaşayır:

*Ana, bacı axşam başa çıxardı,
Əldə ayna ay falına baxardı,
Bu nisgillər ürəkləri yaxardı,
Fal düz gəlsə hamı şükür edərdi
Sürüdəki qoçu nəzir deyərdi.*

Bu sadə sözlərdə nə qədər dərin və orijinal fikirlər ifadə edildiyini yalnız o dövrü (müharibə dövrünü) yaşamış adamlar dəyərincə qiymətləndirə bilər. Dərindən diqqət yetirdikdə bu şeirlərdə Şəhriyar sadəliyini görməmək mümkün deyil. Böyük fikirləri sadə dildə ifadə etmək çox da asan deyil. Eyni mahiyyəti biz şairin “Ömür gedir” şeirində də müşahidə edirik:

*Qırx doqquzu ömür keçib, haqladı,
Sədəf dişlər bircə-bircə laxladı.
Allah rəhmi, bəlkə yüz il saxladı,
Əvvəl-axır biz də bir gün köçərik,
Qəm şərbətin, qismət olsa içərik.*

Burada ulu Şəhriyarın nəfəsini duymamaq mümkün deyil. Oxucu ilə ikinci görüşü olan bu kitabda bax belə incə ruhlu, təhtəl şüurdan uzaq şeirlər toplanmışdır. İnanırıq ki, sənətcə tibb işçisi olan Hacı Yusif Anabadlı oxucularını yeni-yeni təbii ruhlu şeirlərlə sevindirəcəkdir.

*Y.Anabadlının “Bu dünyada” kitabına ön söz.
Bakı,2004,səh.3–6*

MÜSTƏQİLLİK MÜSTƏVİSİ¹

Azərbaycan xalqının öz dövlət müstəqilliyini qazanması onun yenidən doğulmasına bərabərdir. Bu müstəqillik həyatın bütün sahələrində özünü göstərdi. Müstəqil olmasan:

a) Neftdən gələn gəlir səninmi olardı? (iqtisadiyyatda)

b) Sərbəst şəkildə dünyaya səs salıb onu Azərbaycana cəlb edə bilərdinmi? (siyasətdə)

c) Dinindən və dilindən, heç olmasa, yavaşca danışa bilərdinmi? (sosial mədəni cəhətdə)

d) Öz keçmişini: tarixini, ədəbiyyatını düzgün qiymətləndirə bilərdinmi? (elmi mədəni sahədə)

Mən bu sonuncu haqqında danışmaq istəyirəm. Belə təsəvvür yaranmışdı ki, Azərbaycanlıların keçmişdə nə elmi, nə sənəti, nə mədəniyyəti, nə ədəbiyyatı olmuşdur. O, ancaq “Böyük Oktyabrın yavrusudur”. Buna görə də indi bizə qərribə gələn bu ifadə əvvəllər hər addımda, özü də rus dilində səslənirdi, əlbəttə, biz rus xalqı və rus mədəniyyəti – dili əleyhinə heç nə demirik, bizim hədəfimiz Sovet imperiya siyasəti – onun anti-türk, anti-müsəlman mövqeyidir).

Bu mövzu üzərində düşünəndə məqaləyə nə kimi ad qoymaq uzun zaman məni düşündürdü. Əvvəlcə “müstəqillik prizması” adlandırmaq istədim. Əslində, həm prizma, həm də müstəvi həndəsi fiqurların adıdır. Prizma aşağı və yuxarı səthləri sahəcə bərabər, yan tərəfləri

¹ADU “Dil və Ədəbiyyat” dərgisi 2006.səh 66–82

paraleloqram şəkilli çoxüzlü fiqurdur ki, bundan bəzi fiziki anlayışları dəqiqləşdirmək üçün istifadə edilir. Son vaxtlar prizma sözü məcazlaşaraq müxtəlif sosial-siyasi, iqtisadi-mədəni hadisələrin, o cümlədən ictimai şüurun başqa sahələrini (dini, ədəbiyyatı, musiqini, estetikanı) də dəyərləndirilməsində istifadə edilir.

Yəni yuxarıda dediklərimizi müxtəlif prizmalar altında təhlil etmək olar. Yəni əvvəllər hər şeyə partiya və marksist-leninçi prizmadan yanaşmalı idin – başqa üsul istisna idi. Müstəqillik müstəvisi də mahiyyətcə – bizim bu məqalədə yanaşma mövqeyimiz olaraq prizmaya yaxınlaşır.

Müstəvi də həndəsi anlayış olub elə düzgün sahədir ki, onu təşkil edən bütün ixtiyari nöqtələr bir düz xətt üzrə onun üzərində birləşir, onun bütün səthi ixtiyari olaraq götürülmüş bir nöqtədən eyni uzaqlıqdadır. Başqa sözlə, müstəvi hər hansı bir əşyanı nümayiş etdirmək üçün (və ya ümumiyyətlə) düzgün-hamar səthidir.

Məsələn, əvvəlcə, hər hansı bir humanitar – sosial-siyasi, mədəni anlayışı yalnız partiya müstəvisində dəyərləndirmək lazım idi. Göründüyü kimi, bu nöqtədə prizma ilə müstəvi formaca deyil, məzmunca eyniləşir. Söz birləşməsindəki fonetik alliterasiyanı nəzərə alaraq məqaləni “Müstəqillik müstəvisi” adlandırmaq məqsədə daha müvafiq hesab etdik.

Yəni indi bütün sosial-siyasi, elmi-mədəni və s. dəyərlərimizi müstəqillik müstəvisində, özü də milli mövqeyimizdən araşdırıb qiymətləndirə bilərik. Belə bir mövqedən yanaşanda aydın olur ki, Sovet dönəmində yuxarıda dediklərimizin heç biri düzgün, milli mövqeyimizə xidmət edən müstəvidə

dəyərləndirilməmişdir. Doğrudur, buna meyl edənlər olmuşdur, amma onlar öz paylarını həmişə almışlar. Buna görə də istər-istəməz hər şeyimiz təhrif olunmuşdur.

Dilimiz, onun mənşəyi, ədəbiyyatımız, tariximiz, milli mədəniyyətimiz və s. sovet dövründə özümüzün yox, başqalarının mənafeyinə xidmət edən bir tərzdə yazılmışdır. Bu səbəbdən də Kommunist partiyası belə hesab edirdi:

– Nə üçün gənc Azərbaycanlı bilməlidir ki, onun qədim və qəhrəman tarixi keçmişi var?

Buna görə də tariximizin XIX əsrin birinci yarısına qədərki dövrü üçün “Material olmamış” min beş yüz ildən artıq bir dövr cəmi bir nazik cildə sığışmışdı, XIX əsrin birinci rübündən başlayan tariximiz isə tamam təhrif olunmuş şəkildə verilmişdir.

XIX və XX əsr tariximiz haqqında hələ də düzgün təsəvvürümüz və elmi məlumatımız yoxdur. İndinin özündə belə hətta bir tarixçi gənc Sovet hakimiyyətinin ilk otuz ilində Azərbaycan Kommunist Partiyasının başında kimlərin durduğunu bilmir. Nə üçün Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının, həqiqətən, qabaqcıl dəstəsi olan Azərbaycan Partiya Təşkilatının başında V.Venayşvili, Y.Stasova, Q.Kaminski, S.M.Kirov, Levan İşayeviç Mirzoyan, N.F.Gikolo, V.İ.Polonski və başqa qeyri-türk olan adamlar dayanmışdır.

Nə üçün və necə olmuşdur ki, xalqımızın qatillərinin adları rayon, şəhər, kənd, kolxoz, zavod, ali məktəb və onlarla başqa müəssisə və qurumlara verilmişdir. Bu işdə özümüzünkü adlananların da çox “böyük və tarixi” xidmətləri olmuşdur. İkiçə kiçik misal: 1) S.M.Kirov Azərbaycana gələn kimi öz işinə başladı.

Çörəyini yeyib suyunu içdiyi xalqın mənafeyini həmişə ayağının altına saldı. 4 iyul 1921-ci ildə RK (b) P MK Qafqaz Bürosunun iclasında Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın və ya Ermənistanın tərkibində qalması haqqında məsələ müzakirə ediləndə S.M.Kirov öz həmməsləki Orconikidze, Myasnikyan və Fiqotnerlə birlikdə Ermənistanın xeyrinə səs vermişdi (heç olmasa, gecə-gündüz onunla işləyən Nərimanovdan utanaydı). Azərbaycanda işlədiyi idarədə yalnız Bakı neftinin Rusiyaya axıdılması haqqında düşünmüş, xalqımıza bolşevik divani tutanların öncüllərindən olmuşdur. 1936-cı ilin dekabrın 1-də onu Leninqradda öldürdülər. Rusiyadan çox Azərbaycan ona daha böyük canfəşanlıq göstərdi. Gəncə kimi böyük şəhər, 1 rayon, 5 qəsəbə, zavodlar, kolxozlar, ali məktəblər onun adı ilə adlandı.

Bəs Şaumyan necə?

Xalqımızın, bütün türkün düşməni olan bu zat başımıza hansı müsibətləri gətirməmişdi: 1918-ci ildə Bakı qırğınıni törətmiş, Azərbaycanda gedən qırğınlara rəhbərlik etmiş bu düşmənin adına 2 rayon, qəsəbə, kolxoz, küçə, institut daha nələr qoyduq.

Bunun səbəbini açıb göstərməsək, bugünkü Azərbaycan gəncində öz keçmişi haqqında düzgün təsəvvür olmayacaq.

– Nə üçün Azərbaycan gənci bilməlidir ki, onun dili qədimdir. Şeir dilidir, gözəl və ahəngdardır, özü də türk dili ailəsinə daxildir.

Buna görə də Azərbaycan dili üzərində tədqiqat aparan, onun mənşəyi və genealoji mənsubiyyəti haqqında

danışan adamlar “pantürkist” damğası ilə ləkələnərək məhv edilirdi.²

Nə üçün Azərbaycanlı bilməli idi ki, onun ədəbiyyatı ruslardan və gürcülərdən qədimdir? Nə üçün Azərbaycanlı bilməli idi ki, onun N.Tusi kimi alimi olmuşdur və o, riyaziyyata, fizikaya, astronomiyaya aid bir sıra kəşflər etmişdir ki, Avropa alimləri bu fikrə ondan 600 il sonra gəlmişlər.

Mən bu məqalədə yalnız ədəbiyyatımızın və ədəbiyyatşünaslığımızın sovet dövründəki taleyi haqqında danışmaq istəyirəm.

Ədəbiyyatımız Sovet dövründə

Sovet hakimiyyəti qalib gələn kimi (biz 72 il bu günü milli bayram kimi qeyd etmişik) Azərbaycan xalqını mənəvi cəhətdən öz aləmindən deportasiya etdi. Adətən, deportasiya zamanı xalqın sakin olduğu məkan dəyişir. Amma Sovet rejimi hələ bunu etməkdən çəkiniyi üçün Azərbaycan xalqını (o cümlədən türk, müsəlman xalqlarını) öz milli mənəvi, daxili etnik-mental aləmindən deportasiya etdi. Başqa sözlə desək, xalqımızı öz adət-ənənəsi, dünyagörüşü, dini və əxlaqi cəhətdən başqa bir aləmə, başqa bir müstəviyə köçürdü: Millətimizin adı dəyişdi, dinimiz qadağan edildi (bunun əvəzinə ateizm-allahsızlıq verdilər).

Türkçülüyümüz bütün təzahürləri ilə yasaq edildi və s. Beləliklə, tez bir zamanda bizi özgüləşdirməyə – zorla özgüləşdirməyə başladılar. Bizi bolşevizm müstəvisinə

²Ətraflı məlumat üçün bax A.Babayev.Azərbaycan dilçiliyinin tarixi.B.,1996, səh.138–146;Yenə onun.Bəkir Çobanzadə.B.,1998,310 s.;Yenə onun Dilçiliyimizin məbədi.B., 2002, 262 s.,Yenə onun.Elimizin və elmimizin soyqırımı, B., 2003, 244 s.,Yenə onun .Türksoyun birlik səsi.B., 2006, 265 s.

keçirdilər. Əslində, bu, elə böyük mövzudur ki, bundan neçə monoqrafiya, neçə dissertasiya yazmaq olar. Azərbaycan xalqı sanki yeni bir aləmə, yeni bir dünyaya köçürülmüşdü. Hamı özünü başqa aləmdə hiss edirdi. Bu prosesə yuxarıdan baxanlar (H.Cavid, S.Mumtaz, Almas Yıldırım, Əhməd Cavad, C.Məmmədquluzadə, Ömər Faiq və başqaları) özlərini çox pis hiss edir, yeni dünyagörüşünün yaratdığı dözülməz mühitdə sanki havasızlıqdan boğulurdular.

Bəziləri müxtəlif səbəblər üzündən bu aləmi yeni və mütərəqqi kimi qəbul edir. İlk vaxtlar özlərini çox xoşbəxt hesab edirdilər.

Bunların sayı daha çox idi. Məsələn, ədəbiyyatşünaslar: Ə.Nazim, H.Zeynallı, M.Quliyev, V.Xulufu və başqaları; ədiblər: Cəfər Cabbarlı, Böyükağa Talıblı, Seyid Hüseyin, Süleyman Rüstəm ilk vaxtlar Səməd Vurğun və başqaları.

Bunun səbəbi o idi ki, “Bolşevizm cənnəti”, “hamının bərabərliyi (??), xalqların birlikdə qurub yaşayacağı kommunizm ideyasının güclü təbliği idi.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz nisbətən yaşlı nəslin nümayəndələri olan Cavidlər, Cavadlar, Almaz Yıldırımlar bu “Süni parıltıya”, “yalan vədlərə” inanmadığı üçün, nə daxili mənliliyi artıq müəyyənləşdiyi, möhkəmləndiyi üçün Sovet hakimiyyəti deyilən yeni sosializm quruluşuna inanmır, onun üçün də cəmiyyətin düşməni kimi dəyərləndirilirdi. Məsələn,

Əhməd Cavad deyirdi:

*Dünyaya yas tutdum ürəyimdə mən,
Axan göz yaşını silən olmadı!
Cahani güldürdüm diləyimdə mən,
Özümün dərdimi bilən olmadı-
Axan göz yaşımı silən olmadı!*

Almaz Yıldırım deyirdi:

*Türk elləri bir-birinə yadlanır,
Qazax, qırğız, türkmən, özbək adlanır.
Azəri türk yanar, içdən odlanır
Ana yurdun ildən halı duman hey...
Qoca türkün düşdüyü dərd yaman hey...*

H.Cavid 1932-ci ildə gördüklərini tarixin dərin qatlarına atır, demək istədiklərini isə tarixi qəhrəmanların dili ilə deyirdi:

*Ah nə qədər çirkin, vəhşi duyğular!
Hiç yalan deyilməmiş ananın sözü,
Başqa imiş sarayların iç üzü.
O da çirkablar içində sönmüş,
Gənc yaşında ömrü Şərqdə dönmüş
Sarmış da hər yanı bayquşlar səsi,
İştə, gülünc faciələr səhnəsi.*

Səməd Vurğun isə 6 ildən sonra deyəcək:

*Mən az görməmişəm bu sarayları,
Burda göyə çıxan ahu-oyları!
Görmüşəm şahların vəfasını mən,
Xanların zülmünü, cəfasını mən.*

Göründüyü kimi, S. Vurğun da hadisəni tarixə keçirməklə özünü sığortalayır. Amma yenicə sənətə, elmə qədəm qoyanlar Sovet həyatını “nəşə”, ədəbiyyatı “Böyük Kommünizm sənəti” hesab edirdilər. Milli müstəqilliyin nə olduğunu başa düşməyən gənc sənətkarlar partiya dediyindən daha artıq şəkildə Kommünizmi öyür, onun haqqında da kəsərli sözlər deməklə sanki yarışa girirdilər (Biz heç də onları qınamaq fikrində deyilik).

Hələ sənətdə ilk addımlarını atanların ruh yüksəkliyini qiymətləndirmək o vaxtlar çox çətin idi.

Şairlərimizin bir qrupunun fikri belə idi ki, “Gecə keçdi, Günəş doğdu”, “ələm getdi, nəşə gəldi”.

Ədəbiyyatşünaslığımızın anlaşılmaz, səbəbi bulunmaz bir labirint içərisində özünə inkişaf yönü axtarıb tapa bilmirdi. Bolşevizm, leninçi dünyagörüşü müstəvisində ədəbiyyatın qiymətini Lenin necə vermişdisə, fərfinə varmadan onun kölgəsinə sığınır, fikirləri onunla uyğunlaşdırırdılar. Lenin hələ 1905-ci ildə ədəbiyyat kimi ulu keçmiş olan nadir bir sənətə “çox yüksək qiymət verərək yazırdı: *Ədəbiyyat partiyalı olmalıdır... Rədd olsun bitərəf ədəbiyyatçılar! Rədd olsun fövqəlbəşər ədəbiyyatçılar!*

Ədəbiyyat işi ümum-proletar işinin bir hissəsi, bütün fəhlə sinfinin bütün şüurlu avanqardı tərəfindən hərəkətə gətirilən vahid, böyük sosial-demokrat mexanizminin “təkərçiyi və vintçiyi” olmalıdır (8, səh. 48).

Buyurun bu da dünyanı dərk etməkdə bütün filosoflara dərs vermək istəyən, sovet fəlsəfi konsepsiyasının banisinin Homer, Firdovsi, Nizami,

Şekspir, Hüqo, Şiller, Puşkin sənətinə verdiyi “böyük qiymət”.

Heç olmasa, ədəbiyyat atları qoşub Kommunizmə doğru çapdığı arabanın təkəri hesab edəydin! Deməli, ədəbiyyat kimi böyük, əbədi bir sənət təkər və vint yox, təkərcik və vintcik kimi kiçik bir şey imiş. Amma məhz bu sözlər partiyalı ədəbiyyat müstəvisinin proyektoru idi. O vaxtlar yazılan bütün sənət əsərlərinin üzərinə məhz bu proyektorun işığını salıb təhlil edirdilər. Cəsarətlə demək olar ki, o dövrün elə bir ədəbiyyatşünası ola bilməzdi ki, məhz bu işıq altında bədii təhlil aparmasın.

Eybi yoxdur ədəbi əsər lap vint böyüklükdə olsun, əgər o partiyalı idisə, onu ədəbiyyatşünaslığımız böyüdüb böyük bir oxa çevirərdi ki, hər şey bu ox üzərində bərkidilmişdir.

Hansı söz, hansı əsər nə qədər böyük, mənəvi-əxlaqi, tarixi, estetik tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyırsa, daşısın əgər vint, təkər deyilsə, onu rədd edir, müəllifini isə ifşa edib, xalq düşməni kimi məhv edirdilər.

1920-ci illərin çaşdırıcı hadisələri burulğanında həm ədəbiyyatımız, həm də ədəbiyyatşünaslığımız bir düzgün xətt tapa bilmir, yalnız Partiya direktivlərinin işığı altında, ona qarşı yox, onun istiqamətində hərəkət edirdi. Buna görə də həm ədəbiyyatımız həm də ədəbiyyatşünaslığımız – ədəbi tənqidimiz öz gələcək istiqamətinə kölgə salırdı.

Ədəbi tənqid, guya ədəbiyyatı istiqamətləndirirdi. Amma hansı sənətə, hansı yola? Bu suala cavab vermək üçün 1920-ci illərin “ədəbi mühakimələri”nə nəzər salmaq kifayətdir. 1924-cü il dekabr ayının 12-də “Kommunist” qəzeti tərəfindən H.Cavidin “Şeyx Sənan”, dekabrın 25-də

A.Şaiq adına Pedaqoji Texnikumun Ədəbiyyat dərncəyində yenə H.Cavidin “Şeyda”, 1928-ci ilin aprel ayının 27-də C.Cabbarlının “Od gəlini”, ondan bir az sonra C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsəri üzərində ədəbi mühakimələr qurulur. Zaman, məkan, milli kolorit, ədəbi müstəqillik, ideoloji özünüdərk kimi keyfiyyətlər fəlsəfi anlayışlar nəzərə alınmadan həmin əsərlər partiyalılıq müstəvisində, sosializm realizmi lupası altında dəyərləndirilirdi. Bu vaxt Gültəkin, İsgəndər, Şeyda, Aydın və s. kimi bitkin obrazlar haqsız tənqidlərə məruz qalırdı. S.Hüseyn, C.Cabbarlı, H.Cavid və C.Məmmədquluzadəni amansız şəkildə tənqid-mühakimə edirdi. Onların hamısının bir-birindən tələbi yeni insan – sovet adamının “ideal” surətini yaratmaq idi. Bu yolda o dövrü ədəbi tənqidimizə RK(b)P Mərkəzi Komitəsi özünün 18 iyun 1925-ci il tarixli qətnaməsilə “kömək” etdi. Bu qətnamə Partiyanın Ədəbiyyat sahəsindəki siyasətini tam müəyyənləşdirdi. Partiyanın bir dediyini biz beş yerinə yetirmişik. Hələ son illərə qədər Vətənin üzərindəki qara buluddan töküləcək dəhşət yağışının bir güclü selə çevrilərək ziyalılarımızdan tutmuş milli mənsubiyyətimizə qədər, mentalitetimizdən tutmuş dinimizə qədər kökündən qoparıb aparacağını əvvəlcədən görmüş Səməd Mənsur, Cabbar Əfəndizadə, Almaz Yıldırım kimi şairləri “burjua-mülkədar” ideologiyasını təbliğ edən mürtəce şair kimi tənqid edirdik (1, səh. 31).

Bunun müqabilində saxta xalqlar dostluğu şüarını ucadan qışqırırdıq. Məsələn, 1937-ci ildə görkəmli Molla Nəsrəddinçi Əli Razi Samcızadəni özümüzdən olan bir nəfər belə ifşa edirdi.

Əli Razi Samcızadənin rəhbərliyi dövründə Kirovabad şəhərində çoxlu gənc erməni olmasına baxmayaraq, bizim ittifaqın üzvlüyündə yalnız 1 erməni var idi... Lakin Əli Razi Yazıçılar İttifaqının rəhbərliyindən getdikdən sonra onlarla gənc erməni ittifaqa daxil oldu (3, səh. 123).

Görünür, bu, Azərbaycanın rəhbəri M.C.Bağirovun “Haqlı iradları”nı müzakirə edən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının 1937-ci il 10, 11, 12 iyun tarixdə ümumi iclası keçirildi. Həmin ümumi iclasda deyilirdi: “Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqına qəddar müsavətçi, pantürkist və hər növ millətçilərdən olan Əli Nazim, Əhməd Cavid, Hüseyn Cavid, H.K.Sanlı, Yusif Vəzir, Seyid Hüseyn, Musaxanlı Müşfiq, Salman Mümtaz, Qantəmir, Soltan Məcid Qənizadə, Talıblı, Qurban Musayev, Tağı Şahbazi, Mikayıl Rəfilı (onu xüsusi göstərişə görə İttifaqdan xaric etmədilər – A.B.), Əli Razi, Ziyət Zakirov soxulmuş və cəza almadan iş görmüşlərdir.

Burada S.Şamilov təşkilatın sədrliyindən, S.Vurğun məsul katiblikdən H.Cavid isə ümumiyyətlə Yazıçılar İttifaqından xaric edilmişdilər. Cəmi dörd gündən sonra “Ədəbiyyat” qəzetində (№ 26 (III)) H.Cavid yaradıcılığına “gözəl sənətkarlarımızdan” biri belə qiymət verərək özünü müdafiə etmək məqsədilə yazırdı:

*Sən ey böyük günlərin adına böhtan atan
Vətəninə, xalqına xain çıxan şarlatan!
“Gözəllik aşıqiyəm” deyən deyilmidin Sən
Ömründə bir yaxşılıq gəlməmişdir əlindən...
Utanmadın Vaqifin, Füzulinin yüzündən
Utanmadın Sabirin “Ay satıram” sözündən*

*Adına millətçilər dedi: “Böyük sənətkar”,
Gəlin düz araşdıraq, sənin sənətinmi var?
Azərbaycan şairi olsa da murdar adın,
Soltanların, şahların sinisini yaladın.
O murdar arzuların torpaqlara gömüldü,
Sənin yaratdıqların özündən qabaq öldü.*

Bax bu idi ozamanki ədəbiyyatşünaslığımızın və ədəbiyyatımızın “vintcik” mahiyyəti!

Ədəbiyyatımızın o dövrdə yazılan gözəl nümunələrini inkar etmək olmaz. Amma Partiya işinin vintciyi kimi tarixi missiya yerinə yetirməsi tələbi “Erkək Tükəzban”ları, “Atbalaxanımları”, “Almasları” ədəbiyyatımızın müsbət qəhrəmanına çevirdi. Təkcə Almas surəti haqqında danışmaq istərdik “Aydın”, “Oqtay Eloğlu”, “Od gəlini” kimi əbədiyaşar pyeslerin, çoxlu şeir və hekayənin müəllifi C.Cabbarlı Azərbaycan ədəbiyyatının on görkəmli nümayəndələrindən biri kimi mədəniyyət tariximizə daxildir. Amma o da zamanın tələbi ilə “Partiyanın katibi” rolunu oynadı.

Vaxtilə ədəbiyyatşünaslarımızdan biri C.Cabbarlının bu üç həmişəyaşar əsərini tənqid edərək “Sevili”, “Alması” və “Yaşarı” tərifləyib deyirdi: Bir vaxt Sovet quruluşu zəif idi onda C.Cabbarlı Hacı Əhməd surətini yaratdı. O deyirdi: Məgər mən ölmüşəm ki, haqqında meyvə birliyi yaradasınız? – Deməli, düşmən hələ güclüdür. Sonra Sovet hökuməti möhkəmləndi, sinfi düşmənlər gizli mübarizəyə keçdi. İmamyar gizli düşmən kimi öz işini və sözlərini pərdələməyə başladı”.

Bu, o dövrün tələbi ilə yazılmış əsərlərin Partiya müstəvisində qiymətləndirilməsi idi. “Almas” pyesində

guya əsas süjet xətti kənddə gedən kollektivləşməni əhatə edir. Bu əsər yazıldığı gündən ədəbi tənqidin tərifi qütbünün əsas obyektinə oldu. Yarım əsrdən artıq orta və ali məktəblərin tədris proqramlarından çıxmadı, sinif, fənn, habelə qəbul imtahanlarının inşa yazılarının birincisi oldu. Ədəbi tənqidimiz əsəri yalnız partiya müstəvisində təhlil edir, onun başqa cəhətlərinin fərqinə varmırdı. Partiyanın ideyalarını təbliğ etmək və partiyanın verdiyi bərabərlik hüququndan bol-bol bəhrələnmək qadın qəhrəmanlarımızı Tükəzbanı erkək, Balaxanı at elədiyi kimi Alması da “azad bir qadın” etmişdi. Almas pyesi indiyədək bircə dəfə tənqid edilməmişdir. Əksinə bu surət ədəbiyyatımızda sanki bir inqilab kimi təqdim edilmişdir. 1988-ci ildə nəşr edilmiş “Ədəbiyyatşünaslığa giriş” də oxuyuruq:

“Almas” dramında kolxoz kəndinin ilk mübarizə illəri, qolçomaqlara qarşı yoxsulların, ortababların birləşməsi, sovet ziyalılarının kəndə köməyi təsvir olunur. Həmin şəraitdə ən qabarıq göstərilən surət kənd müəllimi Almasıdır.

Kənddə sinfi mübarizənin kəskin bir dövründə, banditlərin silahlanaraq Sovet hökumətinin tədbirlərinə qarşı çıxdığı zamanda münaqişənin mərkəzində duran Almas, əlbəttə ki, əsas surətdir. Belə surətlər o zaman kəndlərdə yox idi? Əlbəttə ki, yox! Miqdar etibarilə almaslar, kəndi yeni yola doğru istiqamətləndirən kommunist qadınlar az idi. Ancaq buna baxmayaraq, belə qadınlar özəmənkı kəndin məhz gələcəyindən xəbər verən indiyə qədər olan qadınlara oxşamayan adamlar idilər...

Almas yeni yaranan, inkişaf edən, sabahı təmsil edən bir qəhrəmandırsa, Hacı Əhməd ölməkdə olan, sıradan çıxan keçmiş andıran bir surətdir (4, səh.34).

Yüz dəfə təkrar edərəm, C.Cabbarlı sənəti də böyük adı da əbədidir. Amma partiyanın, zamanın tələbi ilə yaranan Almas, əslində, Azərbaycan qızı deyil. Çünki onun kənddə elə islahat işləri aparmasına hüquqi ixtiyarı olmasını bir tərəfə qoysaq belə, heç bir Azərbaycanlı qızı, Almasın hərəkətlərini özünə nümunə götürə bilməz. Oxucunun yadına kiçik bir epizodu salmaq istəyirəm. Fuad eşidir ki, nişanlısı “doğub”, təcili surətdə kəndə gəlir (hansı oğlan eşitsə ki, nişanlısı ərə getməmiş doğub, onun dalınca kəndə gedər). Onların ilk görüşü belə təsvir edilir:

Fuad: (daha sərt bir hərəkətlə onu itələyir). Yavaş deyirəm sənə, özünü bilməməzliyə vurma, Sən hələ mənə cavab verməlisən.

Almas: (büsbütün şaşqın bir halda durub ona baxaraq) Fuad sən nə istəyirsən?

Fuad: Nə istəyirəm? Səndən cavab istəyirəm.

Almas: Cavab? Nə cavab?

Fuad: Nə cavab? Sən bilmirsən? o uşaq kimindir?

Almas: Uşaq? Onu sonra deyərəm.

Fuad: Səndən soruşuram. Uşaq kimindir?

Almas: Uşaq... Mənimdir!

Fuad: Sənindir?... Hm... Atası kimdir?

Almas: O sizin borcunuz deyildir.

Fuad: Almas gözünü aç, yaxşı bax... Məni tanıyırsan, yox?

Almas: Mən sizi çox gözəl tanıyıram, vətəndaş Fuad... Sizin adınız Fuaddır.

Fuad: Bu azdır.

Almas: Siz mənim nişanlımsınız.

Fuad: Mən səndən tələb edirəm, söylə: uşaq kimindir?

Almas: (Daha sinirli bir halda) Uşaq mənimdir!

Fuad: Mən deyirəm: atası kimdir?

Almas: O sizin borcunuz deyildir (bərəkallah sovet vətəndaşına – A.B.).

Fuad: Bəs kimin borcudur.

Almas: Heç kəsin borcu deyildir. Onu mən özüm bilərəm.

Fuad: Almas sənın ağılın başındadırmı? Sən ailə namusunun nə olduğunu bilirsənmi? Sən hələ də sayıqlayırsan!

Almas: Mən Azad bir qadınam (2, səh. 88).

Əgər o vaxtlar bircə nəfər tənqidçi desəydi ki, axı Azərbaycanlı qızı belə eləməz! Onda dərhal ona cavab verərdilər: Almaz Azərbaycanlı qızı deyil, Sovet vətəndaşdır! Azaddır.

Bax bu cəhət o dövr ədəbiyyatımızda milli mentalitetimizin ayaq altına atılmasına şərait yaradırdı.

Bəllidir ki, 20-ci illərin repressiyası ədibləri tərbiyələndirmək üçün onları ya məhv edir, ya da partiya müstəvisində sərhədləyirdi. C.Qasımovun kitabından məlum olur ki, həmin illərdə Ə. Cavad 2 dəfə, C.Cabbarlı 1 dəfə, N.K.Sanlı 4 dəfə, Ö.F.Nemanzadə 2 dəfə, Ə.R.Sanzadə 1 dəfə, Seyid Hüseyn 1 dəfə həbs edilmişlər (3, səh. 87). Sonradan onların hamısı güllələndi. Əgər C.Cabbarlı da 1934-cü ildə ölməsəydi, heç şübhəsiz ki, onu da güllələyəcəkdilər. “Almas” və “Yaşar” kimi əsərlər məhz XDİK BŞİ idarəsində C.Cabbarlının aldığı qulaqburmasından sonra yaranmışdır.

“Yaşar”dakı savadsız Şərəbanı da əri Əmirqulu ilə Sovet “azadlığından” gen-bol bəhrələnərək rəftar edir. Yenə təkrar edirik bu zamanın tələbi idi.

Bu məqalənin ruhunda gələcəkdə irihəcmli bir əsər yazmağı qarşımıza məqsəd qoysaq da, bir həqiqəti indi açıqlamağın məqamıdır. Bu həqiqət Səməd Vurğun həqiqətidir. İndiyədək S.Vurğunu böyük Sovet şairi, partiyalı şair, hətta böyük saray şairi kimi tərifləmiş, onun haqqında öz yazdıqlarından da çox yazmışlar. Bu Sovet dövründə partiyalı ədəbiyyatın, sosializm realizminə sadıq qalan bir şairin əsl qiyməti idi. Amma Səməd Vurğun elə böyük bir dağ idi ki, onu günəş tutan güllü-çiçəkli tərəfdən təqdim edib, görünmədən – arxa tərəfini qubarlı, nisgilli yaraya bənzər daşlar olan tərəfini görməmək şairi yarımçıq qiymətləndirmək olardı. Məhz Səməd Vurğun dağının görünməyən tərəfini göstərmək onun böyüklüyünü dərk etmək üçün daha çox lazımdır. Bir çox adamın S.Vurğun yaradıcılığına birtərəfli yanaşdığını (hətta mən özüm də) şahidi olmuşuq ki, o, milləti üçün heç nə deməmiş, onun qulağına həqiqi milli düşüncə haqqında heç nə pıçıldamamış, elə gur səslə “Əziz Stalindən” “Bəşərin vicdanından” “Yoldaş Şaumyandan” və s. danışmış, öz parlaq istedadını belə-belə gəldi-gedər məsələlərə həsr etmişdir. Hətta ondan umanlar da çox olmuşdur ki, Sovet imperiya rejiminin müsəlman-türk xalqlarını əzmək planlarını hamıdan yaxşı görməli idi. Çünki o hadisələri hamıdan yaxşı görür və öz dərin idrakı ilə onları təhlil edə bilməli idi. Doğrudur, S. Vurğun ilk vaxtlar Sovet təbliğatına, onun “bolşevizm cənnət vədlərinə”, “xalqların bərabərliyi” sevdasına inanmış “şairin andı”, “fanar, könül dəftəri”, “şeyrlər” adlı

kitablarında (1928 –1936) Azərbaycan xalqının sosializm quruluşu uğrunda apardığı mübarizədə qazandığı qələbələri tərənnüm etmişdi. Hələ 1935-ci ildə yazdığı “26-lar” poemasında bir türk humanistliyi, kinsizliyi ilə erməni xislətinin də yumşala biləcəyinə, Sovet hakimiyyəti illərində milli-dini ziddiyyətləri kənara qoya biləcəklərinə inanaraq yazırdı:

*Qartallı Qafqazın mərd oğulları!
Ayırmasın sizi nə millət, nə din
Birdir bu dünyada rəngi, qubarı
Tarixi yaradan polad əllərin!*

*...Hər mədən fəhləsi, hər kətan sürən
Bu qanlı günlərdə qardaş olmalı!
Sizə qardaş kimi tapşırıram mən
Güdüün kommunanı o böyük adı!
Sizin nəğmənidir internasional.*

Biz S.Vurğun yaradıcılığını geniş şərh etmək fikrindən uzağıq. Çünki, bu, ən azı bir nəfərin işi deyil. Eləcə də “Bəsti”, “Komsomol”, “Zəncinin arzuları”, “Zamanın bayraqdarı”, “Ölüm kürsüsü”, “Üsyan”, “Talistan” kimi əsərləri onun həqiqəti böyük istedadlı, amma Sovet şairi olduğunu sübut edir. O, doğrudan da, bütün Sovet ittifaqı miqyasında sənətsevərlərin, şeir anlayanların (anlamayanlar da var idi ki, ona əl qaldırırdılar) sevimlisi idi. Aşnin, Alpatov və Kesilovun “Репрессированная тюркология” adlı kitabında verilən kiçik bir parçanı oxucunun yadına salmaq istərdim. Konstantin Simonov Stalin haqqında yazdığı şeirlərdən

imtina etmiş, onları yenidən çap etmək istəməmiş. Amma “Dostum Səməd Vurğunun London ziyafətində nitqi” şeirinə təəssüflənmişdi. Orada deyilirdi: S.Vurğun 40-cı illərin axırlarında Sovet Parlament nümayəndə heyətinin tərkibində Londona getmişdi. Nümayəndələr belə hesab edir ki, ziyafətdə Lordların əhvalını hamıdan yaxşı S.Vurğun korlaya bilər. Ona görə də belə bir çıxışı ondan xahiş edirlər. (Bu, S.Vurğunun “Ziyafət” şeirində də öz əksini tapmışdır.) K.Simonov S.Vurğunun böyüklüyünün sonradan yazdığı şeirdə bu çıxışı “həqiqətən parlaq və mövqeli” adlandıraraq yazırdı:

*Canavar sürüsü üstündə dostum
Tutmuşdur qardaşlıq yumruğunu
Hiss etmir ki, Stalin sakitcə durub
Onun arxasında dinləyir onu
Daş tək dayanmış gülümsəyərək*

Şairin nitqindən vəcdə gələrək (tərcümə bizimdir).

Bunu da xatırlamaq yerinə düşərdi ki, Konstantin Simonov ağır xəstə yatağında son çağlarında öz dostları, pərəstiş etdiyi adamlar içərisində S.Vurğunu xatırlamışdır. (Simonov 1992. səh.74)

*Budur gənc, dikbaş, sakit Səmədin
Yetmiş yaşı oldu, demək
Inana bilmirəm iyirmi il mən
Səni əvvəlkitək quca bilmərəm (tərcümə
bizimdir) (Aşnin.162)*

Doğrudan da, mübaliğə etmədən demək olar ki, o vaxtlar şair və şeir deyəndə S.Vurğun yada düşürdü. O, çox gənc yaşlarında bütün sahələrdə bir ulduz kimi parlayırdı.

1935-ci ildə Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilir. 1936-cı ildə Moskvada-Kremldə Sovet partiya və hökumət rəhbərləri bir qrup Azərbaycan nümayəndəsini də qəbul edəndə S.Vurğun da nümayəndə heyətinin tərkibində iştirak etmiş və “Rəhbərə salam” şeirini oxumuşdu. Buna görə də Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdu. 1934-cü ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının məsul katibi seçilmişdi. Amma onun bu böyük istedadını başqa müstəvidə də qiymətləndirməyin vaxtı çatmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin üçüncü cildində oxuyuruq:

“Səməd Vurğunun xoşbəxtliyi onda oldu ki, onun gəncliyi çiçəklənən istedadı sosialist inqilabı dövrünə, Sovet hökuməti dövrünə, mədəniyyətə, sənətə və onun yaradıcılığına müstəsna diqqət və qayğı bəsləyən Sovet quruluşuna təsadüf etdi” (1, səh. 341).

Biz S.Vurğun yaradıcılığını Partiya müstəvisində qiymətləndirən belə yazılarını qınamırıq. Çünki, o vaxtın, o zamanın, o şəraitin tələbi məhz bu idi. Amma indi uca səslə demək olar və lazımdır ki, S.Vurğunun bədbəxtliyi onda oldu ki, ömrünün ən məhsuldar və çiçəklənən dövrü Sovet tiranlığı vaxtına düşdü. (özümü S.Vurğunla müqayisə etmədən mən bu fikri özümə də aid edirəm)

Azərbaycan şairlər ordusunun komandanı Nizami Gəncəvi demişkən:

Gərək söz meydan gen olsun müdam

Atını dörd nala səyirtsin ilham!

Səməd Vurğun isə öz ilham atını dörd nala səyirdə bilmədi. Onu dörd tərəfdən hasarlamışdılar.

Birinci tərəf – Partiyalı ədəbiyyat səddi (bu çərçivədən çıxmaq olmazdı)

İkinci tərəf – Sosializm realizmi (olmayı da olan kimi tərənnüm edib quruluşu tərifi etməli idin)

Üçüncü tərəf – Saxta xəlqilik (yəni xalq adına ermənini də, başqalarını da tərifi etməli idin)

Dördüncü tərəf – DTK nəzarəti (onun hər addımını izləyirdilər)

İndi bu dar çərçivədə yaz görüm, nədən və necə yazacaqsan. Bax şairin böyüklüyü dahiliyi bunda idi ki, bu çərçivə daxilində ədəbi incilər yaradırdı. Elə bu cür sıxıntıya baxmayaraq yenə yazması yaxşı yazması çoxlarının diqqətini cəlb edirdi. Həm yaxşı tərəfdən, həm pis tərəfdən. 1937-ci ilin iyununda onu “M.C.Bağirov yoldaşın haqlı iradları” əsasında Yazıçılar İttifaqının məsul katibliyindən (H.Cavidi isə ümumiyyətlə, üzvlükdən) azad etdilər. Bundan sonra onun tale kitabının vərəqlərindəki rənglər müxtəlifləşməyə və tündləşməyə başladı.

Yaxşı tərəfdən: 1937-ci ilin axırlarında o, SSRİ Ali Sovetinin deputatı oldu, 1940-cı ildə UİK(b)P sıralarına qəbul oldu. 1941 və 1942-ci illərdə iki dəfə Stalin mükafatı aldı və Yazıçılar İttifaqının sədri oldu, 1945-cı ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasına həqiqi üzv seçildi, 1943-cü ildə Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı aldı, 1954-cü ildə Elmlər Akademiyasının prezident müavini seçildi. 1956-cı ildə Azərbaycanın ilk Xalq şairi fəxri adına layiq görüldü. İlk baxışdan həyatı qiblə ediləcək dərəcədə dəbdəbəli görünürdü. Partiya və

hökumətin diqqət mərkəzində”, mənzil, maşın, firavan həyat və s. Ancaq məlumdur ki, dahi şəxsiyyətlər dəbdəbəli həyatdan, bahalı paltardan çox ucada dayanır, yalnız (adi adamların duymadığı) bəşəri və ülvi ideyalarla yaşayırlar. S.Vurğun da nə maşına, nə də pula əhəmiyyət vermişdir. O, Moskvada da, Bakıda da həmişə pullarını aspirantlara və tələbələrə paylamış. Deməli, birinci – yaxşı tərəfin ona təsiri az olmuşdur.

Xoşa gəlməyən tərəf: Yuxarıda dediyimiz kimi, onun yaradıcılıq uğurları düşmənlərimizi məyus edirdi. O, hələ 30-cu illərin əvvəllərindən MKBD (XDİK) qara siyahısına düşmüşdür.

T.Şahbazinin MTN arxivində saxlanan Pr. 24690 No-li istintaq işindən öyrənirik ki, S.Vurğun həmin orqan tərəfindən tutulubmuş. (səh. 71) Bu fikri uzun müddət DTK orqanlarında işləmiş Pavel Vladimiroviç Xentovun M.C.Bağirovun məhkəməsində 1954-cü ilin may ayının 14-də şahid qismində verdiyi ifadə də təsdiq edir. (səh. 164) Xentov demişdir ki, M.C.Bağirovun göstərişi ilə S. Vurğunu həbs etmişdilər. Sonra o “Xilaskar mələk” rolu oynayaraq şairi onun kabinetinə gətirməyi tapşırır və oradan özü azad edir! Yeri gəlmişkən, Süleyman Rəhimovla da belə hadisə baş vermiş və iş məhkəməyə qədər gedib çıxmışdı. O vaxtlar XDİK məsul vəzifədə işləyən T.M.Borslovun ifadəsində deyilir ki, S.Rəhimov da M.C.Bağirovun razılığı ilə həbs edilib, sonra onun göstərişi ilə də məhkəmədən buraxılmışdır. (R.Axundovun cinayət işi. 4-cü cild, vərəq, 102)

Amma Səməd Vurğun haqqında ifşaedici material toplamağı Yemelyanova tapşırmışdı. Beləliklə, Səməd Vurğun ömrünün 20 ilini təqib və izləmələr, təzyiqlər

altında yaşamalması olmuştur. Əgər 1953-cü ildə Stalin ölməsəydi, Allah bilir, S.Vurğunu da DTK həbs edəcəkdə. Amma nə fayda, həssas qəlbli şair hər addımının, hər sözünün izlənməsinə dözə bilmirdi. Hətta 1949-cu ildə MK Plenumunda MK katibi V.Y.Səmədovun sözünü kəsərək demişdi: Səməd, sənə deyirlər eşit, bircə talantla irəli gedə bilməzsən, Cambulun da istedadı var idi. Düşün, yoxsa məhv olacaqsan.

1952-ci ildə AK (b)P XX qurultayında çıxış edən S.Vurğunun sözünü kəsərək demişdi:

Sən ləngimədən Kommünizmin əlifbasından başlamalısan, yoxsa məhv olacaqsan.

Yaxşı, soruşmaq lazımdır, 25 il kommünizmi vəsf edən şair indi əlifbadan başlamalıdır? Turalım əlifbadan başladı, hara gedib çıxacaqdı?

Bu o demək idi ki, səni məhv etmək mənim üçün asandır. Rəhbərin bu mövqeyi XDİK əməkdaşları olan onlarla erməni daşnak müstəntiqinin əlinə bəhanə vermək idi ki, onlar şair haqqında material toplusınlar. Bunu onlar çox asan edirdilər. Müttəhimlərin dilindən ifadələr alırdılar ki, Səməd Vurğun millətçidir, pantürkistdir və s. bir neçə fakta –sənədə müraciət edək:

1. Azərbaycan Dram Teatrının direktoru Əli Kərimov 25 fevral 1937-ci ildə S.Vurğun əleyhinə ifadə vermişdir. (R.Axundovun işi. c.3.v.428)

2. R.Axundov aprelin 9-da S.Vurğunun adını millətçilər sırasında çəkmişdi. (c. 1.v.48–61)

3. Mahmudzadə Əli Nazim S.Vurğunun adını əksinqilabçı müsavətçilər arasında çəkmişdi. (B.Çobanzadənin işi.c.3.səh.956)

4. Böyükağa Talıblı 1937-ci ilin avqust ayının 17-də demişdi ki, Nəzərli, Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza və İsmail Hafızdən ibarət qrup yaratmışdı. (H.Cavidin işi vərəq 86) S.Vurğun əleyhinə başqalarının da ifadələri vardır. (H.Cavidin işi. Vərəq 82, 91, 97). M.

5. Mikayıl Müşviqi də deməyə məcbur etmişdilər. (Müşviqin işi.v.14)

6. Əhməd Cavadın işi (vərəq 50)

Bu siyahını uzatmaq da olardı.

Hətta XDİK özünün də S. Vurğuna məktub yazaraq “Müsavat bayrağı” qaldırmağı tövsiyə edirdi. Şair bu məktubu lazımi yerlərə verirdi.

Həm dörd tərəfdən məhdudiyyət və qadağalar, həm də gecəli-gündüzlü davam edən amansız təzyiq və təqiblər, habelə xalqımızın XDİK-ə doluşmuş düşmənlərinin böyük şairə paxıllıqdan doğan nifrət və qəzəbə görə onu məhv etmək ehtirası şəraitində yazıb, yaratmaq çox ustalıq və istedad tələb edirdi. Yaxşı ki, ədəbi priyomlar var imiş! Şair bu ədəbi üsullardan məharətlə istifadə edərək öz sözünü də deyirdi ki, bizi maraqlandıran əslində bizə qalan bax bu sözlərdir. Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

Mələmdür ki, XDİK həbs edərək məhv etdiyi alimlərin, yazıçı və şairlərin əsərlərini-elmimizin ədəbiyyatımızın on min cildlərlə hesablına bilən nadir incilərini yandırır və utanmadan bu haqda akt yazaraq müttəhimin cinayət işinin içinə qoyurdular. Bunu şair görür, ürək ağrısı çəkirdi. Açıq və birbaşa demək olardımı ki, cəlladlar alim və ədibin özünü məhv edirsiniz bəs onların yazdıqlarını nə üçün yandırırırsınız?

Buna görə də şair hadisəni İrana keçirir və Azərbaycanca olan yazıları yandıranları əclaf adlandırırdı.

*Cəllad, qalaq-qalaq yandırdığın kitablar
Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş neçə insan duyğusu.
Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu...*

*Yandırdığın o kitablar alovlanır... Yaxşı bax!
O alovlar şölə çəkib şafəq salır zülmət...
Şairlərin nəcib ruhu məzarından qalxaraq,
Alqış deyir eşqi böyük bir qəhrəman millətə,
O alovlar şölə çəkib şafəq salır zülmət (6, səh. 223)*

Şairlərin birinci üsulu hadisəni başqa ölkəyə keçirməkdirsə, başqa bir üsulu da, hadisəni tarixin boynuna atmaqdır. (Alimlərin bu sahədə bəxti gətirmir, çünki onlar bu üsulların heç birindən istifadə edə bilmirdilər)

S.Vurğun hadisənin məsuliyyətini keçmişin (kapitalizm cəmiyyətinin) ünvanına məharətlə yönəldə bilir.

Vurğun şair – saray münasibətlərini Vaqif münasibətləri ilə əvəz edərək öz ürək sözlərini demək üçün bir əlverişli üsul tapmış oldu. Niyə şair məhz Vaqifi seçmişdir? Çünki M.P. Vaqif XVII əsrin böyük şairi və dövlət adamı sarayla bağlılığı olan bir şəxs idi. (Əslində, Yusif Vəzir Çəmənizəminli də Ruhulla Axundov həbs olunan gün yazmağa başladığı “İki od arasında” sonralar

“Qan içində” romanı üçün M.P. Vaqifi həmin səbəbdən seçmişdi)

M.P.Vaqif simasında şair özünü görmüş və göstərmişdir. 1930-cu ildən başlayan repressiya yüksələn xətlə inkişaf edirdi” (Amma kulminasiya nöqtəsinə çatmamışdı). Şair 1935-ci ildə qələmə aldığı “Şairin ölümü” şeirində Vaqifə müraciət edərək öz dərđini deyirdi:

*Şahidin oldumu üfüqdəki ay?
Söylə, yıxıldımı o məğrur saray?
De, sənmi söylədin son dəfə naçar:
Bir yandan bağlayan bir yandan açar.
Vaqif, ey şeirimizin könlü dastanı,
De söhbətin hanı, de sözün hanı?
Ey könlü yolçusu, gülər sənətkar,
Qədrini bilmədi sənətin saraylar (6, səh. 113)*

Yuxarıda dediyimiz kimi, MTN arxivində S.Vurğun haqqında açılmış cinayət işi yoxdur. Buna görə də onun məhz nə vaxt həbs edildiyi, nə qədər saxlanıb buraxıldığı haqqında da məlumatımız yoxdur. Amma müxtəlif müttəhimlərin dediyi sözlər və şairin yaradıcılığında bəzi cizgilər onun DTK zindanına salındığını (qısa müddətə) təsdiq edir.

Vaqif pyesini müəllif məhz belə bir təsir altında, amma çox ustalıqla yazmışdır.

Yuxarıda dediyimiz kimi, 1936-cı ildə Kremldə Sovet rəhbərlərinin qəbulunda S.Vurğunun oxuduğu şeir “Ellər atasının” xoşuna gəlmişdi. Bütün Azərbaycan

incəsənət və ədəbiyyat nümayəndələrinin təltifindən bir gün sonra S.Vurğuna da Lenin ordeni vermişdilər. Bu, Azərbaycan rəhbərinin təqdimi ilə deyil, Moskvanın öz təşəbbüsü ilə olmuşdu. Bu, Azərbaycan rəhbərinin ürəyindən deyildi. Bu hadisəni şair “Vaqif” pyesinin üçüncü şəkliində vermişdir:

İbrahim xan (birdən Vaqifin əlindəki əşyaya baxaraq) – Vəzir, əlindəki o əşya nədir?

Vaqif: Rusiya padşahı o zülmkardan – Yekaterinadan bir hədiyyədir.

İbrahim Xan: Aha... De, sən hara, Rusiya hara? Yoxsa satılmışsan o kafirlərə?

Vaqif (*əşyanı göstərərək*): Buna şəkil verən bu sənətkardır,

Mənim sənətkara hörmətim vardır.

İbrahim xan: Bəs onu göndərən Yekaterina?

Vaqif: Yalnız nifrətim var, inanın, ona!

Onu da boğacaq gedən üsyanlar!

Azadlıq uğrunda tökülən qanlar! (7, səh. 32)

Burada böyük şair çoxlu ikimənalı və ibrətamiz aforizmlər də yaratmışdır.

A.: Çox dedim, sözümə baxmadınız siz,
Dedim ki, zümlər qalmaz əvəzsiz. (7, səh. 34)

B.: Xalq razı qalmasa bir hökmdardan,
Hakimi qurd kimi didəcək zaman (7, səh. 35)

C.: Məncə, nə olsa da bu gündən belə,
Vicdan azadlığı lazımdır elə... (7, səh. 35)

Bu kəlamlar elə ustalıqla elə məntiqi situasiyada deyilmişdir ki, qılıncından qan daman Azərbaycan rəhbərliyi heç nə başa düşməmiş, özünə yaxın qoymamışdı. Yoxsa “Vaqif” pyesinə görə şair Stalin mükafatı ala bilməzdi. Bu mövzunu davam etdirmək gələcəyin işidir. İndi bir məqalədə fikrimizi tamamlamaq istəyirik. XVII əsrin ikinci böyük şairi Molla Vəli Vidadinin namaz üstündə dediyi sözlərlə pərdəsi qalxan “Vaqif” pyesi belə eyhamlarla doludur. Elə Vidadinin namaz üstə əllərini göyə qaldıraraq hər şeydən, hər kəsdən uca dayanan, yeri-göyü idarə edən Allaha müraciətlə yer üzünə bütün insanlara şəfaət, inayət, hidayət və mərhəmət diləməsi dediklərimizə sübutdur.

*Xudaya! İnsanın halı yamandır,
Nələr çəkdiyimiz sənə əyandır.
Mənası varmıdır min təriqətin?
Aç...aç qapısını sən həqiqətin.
Nə olur bir yeni işıq ver bizə,
Bizim kor yaranmış gözlərimizə-
Bəlkə də yaxşını seçək yamandan,
Ta ki, qansız keçən bu güzərandan
Biz də ilham alağ, sevinək barı!
İşıqlat bu dibsiz qaranlıqları...
Yazıqdır dünyanın əşrəfi insan,
Böyüksən, adilsən keç günahımdan!*

*Qoyma ki yerlərdə görünsün bəşər
Dünyada qalmasın nə pislik, nə şər.
Yaxşılıq insana bir adət olsun. (7, səh. 7)
Dünya başdan-başa qoy cənnət olsun (səh. 7)*

Şair duyduğunu adi adam duya bilməz, şairin həssaslıqla duyub dediyini isə qiymətləndirmək o qədər də asan deyil. Bu hissədə şair nələr demiş, nələrə toxunmuşdu. Adi vəziyyətdə şairin duyub yaşadığı hisslər onu adi həyatın fəvqünə qaldırır. Onun böyüklüyü də bundandır. Şair məğrur olur. Onun başı cəllad önündə əyilməz! Cəllad önündə qorxudan əyilən baş yüksək şeir düşünə bilməz. Biz Səməd Vurğunun heç vaxt yalvarış ifadə edən bir misrasını da görməmişik. Halbuki onun fiziki həyat bir neçə dəfə təhlükəyə sürüklənməsi həddində olmuşdur. “Vaqif” pyesinin məşhür VIII şəklində Vaqifin Qacara dediyi son sözlərə baxaq:

Qacar: Vaqif, indi get
Saray həyatını büsbütün tərək et,
Gərək yaşanmasın qədrnaşünas!

Vaqif: Sənsə həqiqətin ağzına daş bas!
Mən az görməmişəm bu sarayları,
Burda göyə çıxan ahu-vayları...
Görmüşəm zamanın min rüzgarını,
Dustaq anaların göz yaşlarını
Nifrət, qan çanağı taclara nifrət
Var olsun azadlıq, bir də məhəbbət! (7, səh. 91)

Bu parçanı XVII əsrdən XX əsrə, saray – Vaqif müstəvisindən MK – Vurğun müstəvisinə, Qacar – Vaqif müstəvisini Xan – Vurğun müstəvisinə keçirdikdə S.Vuğunun nələr çəkdiyini anlamaq olar. Zahirən şad görünən sənətkarın ürəyində böyük qəm yükü (Vətənin vəziyyəti, xalqının qırğını) ciyərində ağır xəstəlik gəzdirməsi səbəbini anlayan hər kəs bu böyük insanın daxilində necə böyük təlatümlü ümmanın olduğunu duya bilər.

Biz belə hesab edirik ki:

1. S.Vurğunu partiya müstəvisində təhlil edənləri qınamaq olmaz. Çünki hər şeyi: a) tarixən, b) başqaları ilə əlaqədə, c) şəraiti nəzərə alaraq dəyərləndirmək lazımdır. Yoxsa keçmişimizə xətt çəkərik.

2. Əgər S. Vurğun da yaşadığı rəhbərlərə yazdığı şeirlərdən K. Simonov kimi imtina edərdi.

3. Azad bir ölkənin azad şairi kimi “İlhamını dörd nala” səyirdərək dünyanın ən böyük sənət adamlarına meydan oxuya bilərdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. EA nəşri III c. B., 1962.
2. C.Cabbarlı. Əsərləri. III cildə, II cild, B., 1968.
3. Qasimov Cəlal. Repressiyadan deportasiyaya doğru. B.1998.səh.123.
4. Paşayev M.C., Xəlilov P. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. B.1989.
5. Ашнин, Алпатов, Касилов. “Репрессированная тюркология”. М., 2002.

6. Vurğun S. Əsərləri. I c. B.1976.
7. Vurğun S. Əsərləri (6 cilddə) IV c. B.1963.
8. Lenin əsərləri məcmuəsi. B.1972. səh.48.

SUMMARY

Free pen

The article is devoted to the problem that, within the Soviet authority (not denying positive features) the Azerbaijani literature and literary criticism have been restricted from four sides (strict censor, party membership, methodology of Marxism-Leninism, a method of socialist reality, unilateral internationalism etc.)

Under the influence of party membership and strict censor our literary criticism had criticize positive and praise negative features. In the given paper the author tries to investigate spots in our national literature and literary criticism and state a correct historical estimation to some writers from the prism of independence and by names of an independent feature and keep historical validity.

РЕЗЮМЕ

Свободным пером

В настоящей статье говорится о том, что в годы Советской власти (не отрицая положительные черты) Азербайджанская литература и литературоведение были розграничены с четырех сторон (строгая цензура, партийность, Марксистка-Ленинская

методология, метод социалистического реализма, односторонний интернационализм и т.д.)

Под влиянием партийности и строгой цензуры наше литературоведение вынужденно было критиковать положительные и хвалимо отрицательные черты.

Автор в данной статье считает, что настало время под призмой независимости со свободным пером. Исследовать пятна на нашей национальной литературе и литературоведении и дать правильную историческую оценку некоторым художникам слова, и восстановить историческую справедливость под призмой независимости со свободным пером.

*ADU “Dil və ədəbiyyat” jurnalı,
2006, səh.66–82*

GÖZƏL ALİM, ÖZƏL ŞƏXSİYYƏT

Azərbaycan dilçiliyində, ümumiyyətlə, türkologiyada özünə görkəmli yer tutan, dəqiq araşdırmaları ilə milli filologiyamızın tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş alimlərimizdən biri də filologiya elmləri doktoru, professor Hüseyn Bayramovdur.

Hüseyn Abbas oğlu Bayramov 1916-cı ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. 1924–1930-cu illərdə Naxçıvan şəhər ibtidai, sonra Naxçıvan 1 saylı natamam orta məktəblərində təhsil almış və həmin ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuşdur. Texnikumu bitirdikdən sonra Şahbuz rayonunun Tırsək kəndində müəllimlik etmişdir. Kənddə müəllim işləyə-işləyə 1935-ci ildə ali təhsil almaq üçün Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun hazırlıq kursunda oxumuş, elə həmin il institutu bitirərək Şahbuz rayonunun Kükü kəndinə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi göndərilmişdir. Burada o, 1942-ci ilə qədər dərs demiş, 1938-ci ildən həmin məktəbin dərs hissə müdiri vəzifəsində çalışmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi başlayandan 9 ay sonra, yəni 1942–45-ci illərdə Sovet Ordusu sıralarında müharibədə iştirak etmişdir. Ordudan tərxis olunduqdan sonra Naxçıvan şəhərindəki 4 saylı axşam məktəbində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi işləmişdir. Ali təhsil almaq məqsədilə 1946-cı ilin fevral ayında Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun tarix-filologiya fakültəsinə daxil olmuş və 1948-cı ildə institutu

bitirmişdir. Təhsil illərində prof. Ə.M.Dəmirçizadənin diqqətini cəlb edən Hüseyn müəllim onun tövsiyə və yardımını ilə Azərbaycan EA-nın Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun aspiranturasına qəbul edilir və 1952-ci ildə aspiranturanı bitirir. 1955-ci ildə “Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlələr” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. Beş il həmin institutun elmi işçisi vəzifəsində çalışdıqdan sonra 1960-cı ildən ta ömrünün sonuna qədər M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunda (indi Azərbaycan Dillər Universiteti) işləmişdir. 1960-cı ildə namizədlik dissertasiyasının bir hissəsini “Müasir Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlələr” adı ilə monoqrafiya şəklində çap etdirmişdir. Bu monoqrafiyadan uzun müddət ali məktəblərimizdə dərs vəsaiti kimi istifadə edilmişdir.

Akademiya sistemində işlədiyi müddətdə institutun hazırladığı “Azərbaycan dilinin qrammatikası” kitabının bəzi hissələrinin yazılması ona tapşırılmışdı. Buna görə də həmin ikicildliyin 1959-cu ildə çapdan çıxan ikinci hissəsində (sintaksis) “Cümlənin həmcins üzvləri”, “Vasitəsiz və vasitəli nitq” bölmələrini, 1960-cı ildə nəşr edilən birinci hissədə (morfologiya), “Giriş”, “İsim” (hal kateqoriyasından başqa) bölmələrini yazmışdır.

Hüseyn Bayramov çox dəqiq və səliqəli alim kimi hətta öz fikirlərini yüz ölçüb bir biçməmiş elmi ictimaiyyətə təqdim etməzdi. Buna görə də 1957-ci ildə başladığı doktorluq dissertasiyası üzərində 13 il gərgin və fasiləsiz olaraq işlədi. 1961-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutunun nəşr etdiyi “Müasir Azərbaycan dilində söz birləşmələri” adlı kitabın ikinci

hissəsi “Sabit söz birləşmələri” də Hüseyn Bayramovun qələminin məhsuludur.

Hüseyn müəllim “Azərbaycan dilində sabit söz birləşmələrinin tədqiqi haqqında”, “Müasir Azərbaycan dilində frazeoloji vahidlər” və s. kimi elmi əsərlərin müəllifidir.

1970-ci ildə uzun illərdən bəri özünə qarşı böyük tələbkarlıqla, hər cümləsi üzərində düşünüb daşındığı “Müasir Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları” mövzusunda yazmış olduğu dissertasiyasını müdafiə edir. Bir ildən sonra ona professor elmi adı verildi.

Doktorluq dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra belə, o, həmin mövzudan ayrılmadı. Dissertasiya üzərində işləyərək onu bir qədər dəyişdirib ali məktəblər üçün dərs vəsaiti şəklinə saldı. Yaxşı yadımdadır, o vaxtın tələbləri ilə bağlı olaraq 20 çap vərəqi həcmində olan bu əsəri ona ixtisar etdirib 9,3 çap vərəqi şəklinə saldırdılar. 1978-ci ildə H.Bayramovun həmin əsəri çap edildi.

O, alim olaraq təkrar olunmaz olduğu kimi, həm də özünəməxsus keyfiyyətlərə malik gözəl insan idi. Onun hərəkət və davranışı Sovet dövrü fırladaqları ilə uyğun gəlmirdi. Onu kafedra müdiri qoydular, cəmi bir il işlədi, çünki o, qəbul imtahanlarında şəffaflıq və ədalət tələb etdi.

Onun qabağında bircə nəfər savadsız tələbə tapşırıqla keçə bilməzdi. Onun iradəsini sındırmaq, əqidəsinə uyğun olmayan bir işə cəlb etmək olmazdı. Ömrü boyu bir adamın bircə qəpiyinə göz dikməmişdi.

O, sözün əsl mənasında, elm vurğunu, elm fədaisi idi. Bir dəfə onu Əlyazmalar İnstitutunda gördüm. Salamlaşdıqdan sonra buraya nə üçün gəldiyini soruşdum.

Nə desə yaxşıdır? Sən demə, Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərindən götürdüyü bir misaldan sonra üç nöqtə qoyulmuşdur. Buraya gəlib ki, arxivdə əlyazmasının həmin üç nöqtənin olub-olmamasını yoxlasın.

Ona elmi məruzə tapşırılarda həmin məruzəni iki nüsxə – qısa və geniş variantda hazırlardı. Şəraitdən asılı olaraq hansı variantı lazım bilsələr, o variantı oxuyardı. Bütün qərb türk dillərini, habelə fars və rus dillərini bilirdi, ərəb və alman dillərində olan materialı lüğətin köməyilə oxuyub, tərcümə edə bilirdi. Həmişə fikirli dolanar, az danışar, şit zarafatdan uzaq olardı. Özünü o dərəcədə elmə həsr etmişdi ki, ailə həyatı qurmaq haqqında da düşünməyə vaxt tapa bilməmişdi. O, kafedra yoldaşı – filologiya elmləri namizədi Ədilə Məcidova ilə ailə həyatı quranda artıq ömrünün 46-cı baharına qədəm qoymuşdu. Sözüünün ötkünləşdiyi, qələminin püxtələşdiyi, elminin kamilləşdiyi bir vaxtda 1982-ci il sentyabrın 4-də dünyasını dəyişdi. Amma Azərbaycan dilçiliyi tarixində Hüseyn Bayramov gözəl alim və özəl şəxsiyyət kimi əbədiləşdi.

*“Azərbaycanda Xarici Dillər” jurnalı,
№2, 2007, səh.99–101*

AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİ GENİŞLƏNİR

Təhsil sahəsindəki inkişaf müntəzəm təcrübədən faydalanmağa yeni perspektivlər açır

Xalqımızın dahi oğlu, ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin strateji siyasi kursu bu gün özünü tamamilə doğrultmuşdur. Çünki dahi öndər uzaqgörən siyasətinin uğurla reallaşmasına inandığı kimi, onun həyata keçməsi üçün də titanik fəaliyyət göstərmişdir. Onun idrakının ziyası ilə işıqlanan yolla gedən möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin səyləri və yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan qloballaşma səmasında parlaq bir ulduza çevrilmişdir. Doğrudan da, həm dostlarımızın, həm də düşmənlərimizin inana bilmədiyi bir sıçrayış, bir inkişaf qısa müddətdə Azərbaycanı zirvəyə qaldırmışdır.

İndi bütün dünya Azərbaycan həqiqətlərindən xəbərdardır. Ona görə də Azərbaycanı siyasi cəhətdən sabit, iqtisadi cəhətdən yüksələn, tolerant, demokratik, sivil bir ölkə kimi tanıyan dünya ölkələri respublikamıza etimadla yanaşırlar.

Bu gün dünya qloballaşır. İndi dünyanın hər hansı guşəsində ortaya çıxan ideya qısa müddətdə dünyanın bütün guşələrində əks-səda verir.

Belə ideyalardan biri də Amerikada yaranmış AUDEM ideyasıdır. AUDEM (Dünya Universitetləri Demokratiya Uğrunda Beynəlxalq Təşkilatı) 1989-cu ildə Nyu-York Universitetinin prezidenti Con Rayderin təşəbbüsü ilə yaranmışdır. Bu təşkilatın əsas məqsədi

bütün dünyada demokratik dəyərləri təbliğ etmək, bütün ölkələrin demokratik yolla inkişaf etməsinə yardım göstərməkdir. Təşkilatın diqqət mərkəzində XX əsrin bəlası sayılan kommunizm ideyasının hakim olduğu Şərqi Avropa ölkələrində, eləcə də keçmiş sovet respublikalarında gedən demokratik prosesləri sürətləndirmək üçün dünya universitetlərinin səylərini birləşdirməkdir. Əlbəttə, bu böyük qlobal demokratik hərəkata bütün universitetlər qoşulmaq istərdi. Amma həmin hərəkata qoşulmağın, AUDEM üzvü olmağın xüsusi şərtləri vardır.

Bu təşkilatın üzvü olmaq istəyən universitetin aid olduğu ölkədə siyasi sabitlik, demokratiya, insan hüquqlarına hörmət, sivil cəmiyyət, iqtisadi inkişaf, qanunun aliliyi, dini və sosial tolerantliq olmalıdır. Sevindirici haldır ki, bu əlamətlərin hamısı Azərbaycanda artıq bərqərar olmuşdur.

Məhz bunun nəticəsidir ki, bir müddət öncə ADU (Azərbaycan Dillər Universiteti) AUDEM üzvü olmaq arzusunda olduğunu bildirmişdi. Azərbaycanda təhsilin demokratikləşməsi, humanistləşməsi, respublikamızın Boloniya sisteminə qoşulması, ölkəmizdə demokratik cəmiyyətin yaranması kimi bəşəri dəyərlər, habelə milli-mənəvi dəyərlərin yaşadılması dünya ictimaiyyəti tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul edildiyindən Cənubi Qafqaz regionundan bu təşkilata ancaq Azərbaycan Dillər Universiteti üzv qəbul edildi.

Bu işdə universitetdə gedən müsbət proseslər, tədris ocağının rektoru professor Səməd Seyidovun səmərəli fəaliyyəti nəticəsində ali məktəbdə yaranmış müsbət dəyişikliklər əsas rol oynamışdır. ADU-nun son illər

ABŞ-ın, Böyük Britaniyanın, Fransanın, Almanıyanın, Norveçin, Koreyanın və başqa ölkələrin universitetləri ilə qurulmuş elmi və təhsil əlaqələri də həmin təşkilat tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. AUDEM-in 2005-ci ildə Yalta şəhərində keçirilən 16-cı illik konfransında universitetimiz quruma bərabərhüquqlu üzv seçildi. Bir ənənə olaraq, təşkilat ildə bir dəfə öz illik konfransını keçirir. Orada elm, təhsil problemləri sahəsində görülən işlər müzakirə edilir, təşkilat məsələlərinə baxılır.

Təşkilatın 18-ci illik konfransı Rumıniyanın Buxarest şəhərində keçirildi. Bu il noyabrın 2–7-də keçirilən bu konfransda universitetimizi 1 saylı İngilis dili fakültəsinin dekanı, filologiya elmləri doktoru, ABŞ Dövlət Departamentinin təhsil mükafatlarının sahibi professor Əfqan Abdullayev ləyaqətlə təmsil etmişdi. 25 ölkədən 140 universitet nümayəndəsinin qatıldığı bu konfransın fərqi onda oldu ki, plenar iclasda dinlənilən hər iki məruzəni türk alimləri etdilər. Azərbaycanlı alim, professor Ə.Abdullayev ingilis dilində “Türk dünyası və Avropa” mövzusunda geniş və maraqlı məruzə ilə çıxış etmişdir. Daha sonra Türkiyədən gəlmiş Yüksək Eğitim Krununun keçmiş başkanı professor Kamal Gürüz məruzə ilə çıxış etdi.

Konfransda professor Ə.Abdullayev təşkilatın direktorlar şurasına üzv seçilmişdir. Bu, keçmiş SSRİ məkanındakı ölkələrdən ilk alimdir ki, həmin təşkilatın direktorlar şurasına üzv seçilir. Əfqan müəllim respublikamızın qazandığı uğurlardan, möhtərəm Prezidentimizin təhsilə gündəlik qayğısından danışmışdır. Odur ki, direktorlar şurası qurumun 19-cu illik konfransını respublikamızda keçirməyi qərara almışdır.

Bu günlərdə həmin konfransdan böyük təəssüratla qayıtmış professor Əfqan Abdullayevin dedikləri:

– Bu ayın əvvəllərində AUDEM-in 18-ci illik konfransında iştirak etmək üçün bir həftə Rumıniyanın paytaxtı Buxarestdə olduq. Qeyd edim ki, Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ikinci ölkə Rumıniya olmuşdur. Azərbaycana, xalqımıza, ulu öndərimiz Heydər Əliyevə rumınların böyük sevgi və sayğıları var.

Buxarestdə dünya siyasətində xüsusi yeri olan yalnız üç dahi siyasətçinin abidəsi var. Fransanı İkinci Dünya müharibəsindən sonra dirçəldib müasir inkişaf yoluna çıxaran general Şarl de Qollun, XX əsrin əvvəllərində Türkiyəni dünya xəritəsindən silinmək təhlükəsindən qurtaran Qazi Mustafa Kamal Atatürkün və Azərbaycan dövlətçiliyini məhv olmaqdan, ölkəmizi parçalanmaqdan, dövlətçiliyimizi süqut etməkdən xilas edib dünyaya günəş kimi yenidən çıxaran ulu öndərimiz Heydər Əliyevin. Müasir Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyevin adına şəhərdə yaraşığılı bir park salınmış və orada dahi siyasətçinin büstü ucaldılmışdır. Parkda 24 saat fasiləsiz Azərbaycan xalq musiqisi, muğamlar və rumın musiqisi səslənir.

Bura rumınların, Buxarest sakinlərinin ən sevimli yeridir. Bizim isə iftixar məkanımızdır. Rumın xalqının bizimlə ümumi cəhəti çoxdur. Hətta toy karvanları keçəndə burada dayanır, Heydər Əliyevin abidəsi önünə gül dəstəsi qoyulur, bəy və gəlin şəkil çəkdirirlər.

Buxarestdə Heydər Əliyev Fondunun ofisi də artıq fəaliyyət göstərir. Ofisin rəhbəri İlqar Hacıyev dedi ki, Heydər Əliyev Fondunun Buxarest ofisində həmişə canlanma və qələbəlik var. Buradan qocalar evinə, ictimai

təşkilatlara, kasıb ailələrə həmişə yardımlar edilir. Rumıniyanın Texniki Universitetinin 4 əlaçı tələbəsi Heydər Əliyev adına təqaüd alır.

Rumıniya universitetləri, habelə AUDEM ilə mübadilə və əməkdaşlıq haqqında niyyət protokulu da imzaladıq. Eləcə də müxtəlif ölkələrdən gəlmiş həmkarlarımıza Azərbaycan həqiqətləri və ADU-da gedən proseslər, onun çağdaş durumu və gələcək perspektivləri barədə bilgiler verdik.

“Respublika” qəzeti, 31 dekabr 2007-ci il

BÖYÜK ARZUNUN BÖYÜK BƏHRƏSİ

Arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çoxlu dil bilsin.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Bu gün respublikamızın ali məktəbləri sırasında ən qabaqcıl yerlərdən birində dayanan Azərbaycan Dillər Universiteti dahi öndərin yuxarıdakı arzularının təcəssümüdür. 60 illiyini qeyd edən Azərbaycan Dillər Universiteti yarım əsrdən artıqdır ki, respublikamız üçün xarici dil mütəxəssisləri hazırlayır. Bu 60 ilin son 35 ili bütün cəhətlərdən əvvəlki 25 ildən fərqlənir. Onu qeyd edim ki, mən bu ali təhsil ocağının 45-46 illik mərhələli inkişaf yolunun canlı şahidiyəm. Buna görə də doğma ali məktəbimizin bu şanlı yubiley günündə keçdiyi yol və bu günü haqqında danışmaya bilmərəm.

Əvvələn, onu deyim ki, Azərbaycan xalqı həmişə xarici dilləri, xarici mədəniyyəti öyrənməyə, ondan səmərəli istifadə etməyə meyilli olmuş və bu sahədə həmişə uğurlar qazanmışdır. Azərbaycanda xarici dillərin öyrənilməsi 1920-ci ildən sonra həm ardıcıl, həm sistemli, həm də proqramlaşdırılmış şəkildə olmuşdur.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ərəb və fars dillərinin keçirilməsi, rəsmi olmasa da, qadağan idi. Çünki həmin dilləri öyrənmək üçün ərəb əlifbasını bilmək gəlirdi ki, bununla əhali “Quran”ı oxuya bilərdilər. Bu işə yasaq idi. İnqilabdan əvvəl Azərbaycanda Avropa dillərini bilənləri barmaqla saymaq

olduğu halda, ərəb və fars dillərini çox adam bilirdi. Sovet-bolşevik rejiminə isə rus və Avropa dillərini bilmək sərf edirdi. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasından bir il sonra respublikamızda kütləvi məktəblərdə alman dili öyrədilməyə başlandı. 1921–22-ci dər ilində 1286 nəfər alman dilini öyrənirdi. Bu da maraqlıdır ki, xarici dili kim və necə öyrədirdi. Əvvələn, həmin dili tədris etməyə milli kadrımız və onların istifadə edəcəyi dərslik və proqramlar yox idi. Yalnız 2 ildən sonra Azərbaycan XMK Rusiya məktəbləri üçün hazırlanmış proqram və dərsliklərdən istifadə etmək haqqında qərar qəbul etdi. 1925-26-cı dər ilindən başlayaraq, Azərbaycan Dövlət Universitetində ingilis, alman, fransız, italyan, yunan dilləri tədris edilməyə başlandı.

ADU-da Şərq dillərinin öyrənilməsi universitetin özü ilə yaşıddır. Filologiya fakültəsinin bir şöbəsi olaraq Şərq dilləri şöbəsi 1919-cu ildən fəaliyyət göstərdi. Bu sahədə də kadr çatışmazlığı bir problem kimi qarşıda dururdu. 19 aprel 1921-ci ildə P.K.Juze fakültə Elmi Şurasının iclasında xarici ölkələrdən alimlər dəvət etmək təklifi ilə çıxış etdi. Bu dövrdə alimlər müstəqil şəkildə elmi fikir söyləyə bilirdilər. Sonradan Şərq dillərinə münasibət dəyişdi və siyasət elmə üstün gəldi.

Azərbaycanda Avropa dillərinin öyrənilməsinə ciddi fikir verilirdi. Hətta ADU-nun Şərqşünaslıq fakültəsi tələbələri üçün də ingilis, alman və ya fransız dilinin məcburi şəkildə öyrədilməsi qarşıya bir vəzifə kimi qoyulmuşdu.

1930-cu ildə ADU-nun əsasında bir neçə ali məktəb yaradıldı. API-də 1931–32-ci dər ilindən başlayaraq

nəinki filologiya, habelə təbiətşünaslıq və riyaziyyat fakültələrində Avropa dilləri tədris edilməyə başladı. Sonradan bu iş API-nin bütün fakültələrini əhatə etdi.

Azərbaycan XKS 11 iyun 1934-cü il tarixli qərarı ilə Pedaqoji İnstitutun tarix-ədəbiyyat fakültəsi nəzdində yaradılan 4 şöbədən biri də xarici dil şöbəsi oldu. Bir il sonra 1935-ci il yanvarın 5-də API-də keçirilən müşavirədə prof. B.Çobanzadə, tədris hissə müdiri isə M.Mehdizadə API-də xarici dillərin tədrisi haqqında danışıaraq əməli təkliflərini verdilər. Onların çıxışlarında narahatlıq doğuran məsələ bu idi ki, xarici dil dərslərini aparan kadr yox idi, olanlar da Azərbaycan dilini bilmirdilər. Müşavirədə qərara alındı ki, Xarici dil şöbəsi müstəqil kafedraya çevrilsin və xarici dildən dərs deyən müəllimlərə Azərbaycan dili öyrədilsin. Ondan hər il sonra, yəni 1936–37-ci dərs ilində prof. B.Çobanzadənin rəhbərlik etdiyi Dillər kafedrası əsasında üç müstəqil kafedra – Azərbaycan dili, Rus dili və Xarici dillər kafedrası yaradıldı. Hələlik xarici dil olaraq alman dili keçirildiyi üçün yeni kafedranın müdiri milliyyətcə alman olan Otto Neft oldu. O vaxtlar ingilis dilinə maraq alman və fransız dilinə nisbətən aşağı səviyyədə idi. İngilis və fransız dilləri 1937-ci ildən tədris edilməyə başlamışdı. Azərbaycan XKS 1937-ci il oktyabr 9-da API-nin Xarici dillər kafedrasının genişləndirilərək müstəqil fakültəyə çevrilməsi haqqında qərar verdi. Beləliklə, 1937–38-ci dərs ilində 200 nəfər tələbə qəbul etməklə API-nin nəzdində müstəqil bir qurum – Xarici dillər fakültəsi yaradıldı. 1939-cu ildə ingilis, alman və fransız dilləri üzrə kafedralar açıldı. Bu illərdən başlayaraq xarici dil müəllimləri arasında R.Qayıbova, C.Cəfərov,

Ə.Xudaverdiyev, S.Canıbəyova, T.Mustafayeva, S.Aşurbəyli, S.Salamova, A.Hüseynov, Z.Cahangirov, N.Ağzadə, D.Abbasova və başqaları görünməyə başladı. Bu məllimlərin çoxu Azərbaycan xalq maarifinin, təhsilin və elminin inkişafında görkəmli rol oynamışlar.

1941-ci ildə müharibənin başlanması Xarici dillər fakültəsinin inkişafına mane oldu. Bu ildən həmin fakültə orta məktəblər üçün xarici dil müəllimləri hazırlayan 2 illik kurslara çevrildi.

Halbuki Azərbaycan SSR XKS 1940-cı ilin oktyabr ayında API-nin nəzdində fəaliyyət göstərən Xarici dillər fakültəsinin 1941-ci ildə müstəqil Xarici Dillər İnstitutuna çevrilməsi haqqında qərar vermişdi. Hətta yeni açılacaq instituta 150 nəfər tələbənin qəbul edilməsi də müəyyənləşdirilmişdi. Hətta yeni açılacaq institutun direktorunun (Ə.Həşimov) təyin edilməsi də əmrləşdirilmişdi. Burada qəbul ediləcək 150 tələbənin doxsanınının alman, otuz nəfərinin ingilis, otuz nəfərinin fransız dili üzrə ixtisaslaşması da qərara alınmışdı. Müharibə bütün planları alt-üst etdi. 1941-ci il sentyabrın 1-dən Xarici Dillər İnstitutu yenidən API-nin fakültəsi oldu. Amma zəif də olsa inkişaf davam edirdi. Belə ki, 1941-ci ildən API-nin Xarici Dillər fakültəsini 312 nəfər bitirmişdi. Müəllimlər arasında azərbaycanlıların sayı da artaraq 16-ya çatmışdı.

Müharibədən sonra Sovet hökuməti təsərrüfat quruculuğu sahəsində, iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, elmin bütün sahələrində müharibənin vurduğu ziyanları aradan qaldırmağa, təxirə salınmış məsələləri həll etməyə başladı. Müharibənin başlanması ilə əlaqədar olaraq müstəqil institutdan bir fakültəyə çevrilmiş Xarici Dillər

İnstitutunun yenidən bərpası da bu qəbil işlərdən idi. SSRİ Nazirlər Soveti 1947-ci ildə oktyabr ayının 4-də ölkədə xarici dil müəllimlərinin, habelə xarici dil mütəxəssislərinin hazırlanması haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərar Azərbaycan Respublikası hökumətinin analoji addım atması üçün stimül oldu. Respublika hökuməti özünün 10 dekabr 1947-ci il tarixli 1275 sayılı qərarında Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu yaratmaq məsələsini irəli sürdü. Bu qərarın icrası Respublika Maarif Nazirliyinin 2 həftə sonra qəbul etdiyi qərarla reallaşdırıldı. Yəni 26 dekabr 1947-ci ildə Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyi “Bakı şəhərində Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu açılması haqqında” əmr verdi. Beləliklə, bu gün 60 illiyini qeyd etdiyimiz Xarici Dillər İnstitutu müstəqil olaraq respublika ali məktəbləri sırasına qoşuldu. Əlbəttə, ilk vaxtlar bu institutun fəaliyyəti üçün çox çətin idi. Kadr çatışmır, bina institut səviyyəsində deyildi – onun cəmi 27 dərş otağı var idi (İndi hər mərtəbəsində 27 otağı olan 3 beşmərtəbəli bina xarici dil mütəxəssisləri hazırlamağa xidmət edir). Yenicə təşkil olunmuş ali məktəb indiki Səməd Vurğun 24 ünvanında yerləşdirilmişdi. Onun ilk rektoru da API-nin Xarici dillər fakültəsində dekan müavini olan H.Paşayev oldu. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, yeni yaradılmış institutun inkişafı üçün Maarif Nazirliyinin bütün əməkdaşlarından tutmuş ali məktəbin bütün işçilərinə qədər hamı fədakarcasına işləyirdi. Təzə yaradılmış institutda xarici dillərin hər biri müstəqil fakültə oldu. Ali məktəbin rəhbərliyi Maarif Nazirliyinin dəstəyi ilə milli kadrlar yetişdirilməsi üçün əlindən gələni edirdi. İnstitutda fəaliyyət göstərən 9 kafedrada artıq müdir və müəllim

vəzifəsində milli kadrlar görünməyə başladı. Bunların içərisində Azərbaycan xalq maarifinin inkişafında görkəmli xidmətləri olan əsil vətənpərvər ziyalılar var idi. Məsələn, ingilis dili üzrə: Rüksarə Qayıbova, İsmixan Rəhimov, Xədicə Əhmədova; alman dili üzrə: Cəfər Cəfərov, Nəzakət Ağazadə, Tamara Əhmədova, Əminə Əliyeva; fransız dili üzrə: Mina Quliyeva, Qasım Xanlarov və başqalarını göstərmək olar. Qeyd etməliyəm ki, mənə bu alim və mütəxəssislərlə birgə işləmək nəsb olmuşdu.

Bu institutun taleyinə hər 10 ildən bir dəyişiklik yazılmışdır. Belə ki, Azərbaycan KP MK-nın 14 iyul 1969-cu il tarixli plenumu institutun inkişafında müstəsna xidmətləri oldu. Həmin plenumun qərarı ilə respublika rəhbərliyinə gələn, hələ çoxlarının tanımadığı, adını eşitmədiyi Heydər Əliyev, sən demə, xalqımızın gələcək taleyinin həlli, onun yüksəlişini, hətta xilasını təmin edən bir insan olacaqmış.

O, respublikanın rəhbəri seçiləndən bir neçə həftə sonra öz proqramını avqust plenumunda bəyan etdi. Onun müəyyən etdiyi yüksəliş strategiyasında ali təhsil xüsusi yer tuturdu. Respublika rəhbərliyinə gələndə qədər onun qəlbində böyük arzular var idi. Vətəninə azad, dövlətini müstəqil, xalqını firavan, savadlı görmək, dinimizə, dilimizə, soykökümüzdə, adətlərimizə qayıtmaq, Azərbaycan xalqının elmi potensialını dünyaya nümayiş etdirmək, maddi sərvətlərimizi öz xalqımızın rifahi yolunda sərf etmək, dünya xalqları içərisində Azərbaycan xalqının elmi potensialını dünyaya nümayiş etdirmək, maddi sərvətlərimizi öz xalqımızın rifahi yolunda sərf etmək, dünya xalqları içərisində Azərbaycan xalqının

yerini tapmaq, milli zabit korpüsü yaratmaq, xalqı firavan yaşatmaq və s.

Artıq respublika rəhbəri olduqdan sonra mərkəzin ciddi müqavimətinə baxmayaraq, H.Əliyev özünün qəlbində illər boyu gəzdirdiyi arzuları həyata keçirməyə başladı.

Kimin ağına gələrdi ki, ildə 1000-1500 nəfər azərbaycanlı Rusiyanın tanınmış ali məktəblərinə göndərmək olar, özü də buna necə nail olmaq olar. O isə bunu edə bildi.

O, bilirdi ki, rus dilinin tədrisinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə bağlı nə desə, Moskva etiraz etməz. Ona görə də onun təşəbbüsü ilə Respublika Nazirlər Soveti 1972-ci il noyabrın 4-də “M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunun yenidən təşkil edilməsi haqqında” qərar qəbul etdi. Qərardan belə çıxırdı ki, məqsəd rus dili və ədəbiyyatının tədrisini yaxşılaşdırmaqdır. Çünki adı çəkilən institutun rəhbər işçilərinin əməkhaqqı I dərəcəyə aid edilir, tədris binası da həmin instituta verilirdi.

Xarici Dillər İnstitutu üçün tədris kompleksi tikilməsi də qərarla öz əksini tapmışdı. Beləliklə, xalqımızın ümummilli lideri H.Əliyevin arzu və təşəbbüsü ilə yaradılması, bu gün 60 illik fəaliyyətinin son 35 illik inkişaf və yüksəliş dövrünü yaşayan Xarici Dillər İnstitutu həyata vəsiqə aldı. Dahi öndər belə böyük arzu və planlarını gələcəkdə bir-bir reallaşdırma biləcək. Bu, tanrının ihiqat xoşbəxtliyidir ki, həm öndərin arzuları həyata keçir, həm də xalq dünyaya tanındılır. H.Əliyev deyirdi: “Arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çox dil bilsin”. Bu arzunu tam həyata keçirmək üçün bu

dahi şəxsiyyət bir gün də institutun fəaliyyətini nəzərdən kənarda saxlamadı və onun inkişafı üçün hər cür qayğı göstərdi. Xarici Dillər İnstitutu təkcə respublikanın orta məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlamırdı. Eyni zamanda bütün ali məktəblərdə fəaliyyət göstərən xarici dillər kafedraları (ingilis, alman, fransız) üçün, habelə diplomatik sahədə çalışacaq kadrların hazırlanması üçün baza ali məktəbinə çevrildi. Onun üçün də fakültə və kadrlarının sayı artmaqda idi. Bununla paralel olaraq mütəxəssis kadrların hazırlanması keyfiyyəti yüksəlirdi. Professor-müəllim heyəti arasında mütəxəssislərin sayı getdikcə artırdı. Müstəqillikdən istifadə institut rektoru (Z.Verdiyeva) hər il Moskva və Leningrad şəhərlərinə ixtisasartırma kurslarına 50-60 nəfər göndərildi. Müəllimlərin xarici ölkə ali məktəblərində ixtisasartırma kursu keçməsi də adi hal almışdı. Xarici ölkə alimlərinin instituta dəvət edilməsi də ildən-ilə genişlənirdi.

Doğrudur, Xarici Dillər İnstitutu həmişə inkişafda olmuş, ildən-ilə irəliləmişdi; fərq inkişafın tempində və keyfiyyətində olmuşdur. Ulu Öndər xalqı və ölkəni xilas etmək missiyası ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gələn kimi hər yerdə yeniləşmə, inkişaf gücləndi. Çünki bu dəfə o, müstəqil idi, heç kəsdən, heç bir yuxarı təşkilatdan icazə almadan millətinin sosial həyatının bütün sahələrində dirçəlişi təmin etmək arzularını sərbəst şəkildə həyata keçirirdi. Onun həyata keçirdiyi çoxsaylı arzulardan birini belə ifadə etmişdir: *“Mən bir daha arzu edirəm ki, vətəndaşlarımız ingilis dilini də, rus dilini də, fransız dilini də, alman dilini də, türk dilini də, ərəb dilini də, fars dilini də, hətta Çin dilini də bilsinlər”*.

Məhz onun təşəbbüsü ilə 1996-cı ildə Dövlət Dillər İnstitutu yaradıldı.

Bunun üçün o, özü əlindən gələni edirdi. 2000-ci ilin aprel ayının 4-də özünün möhkəm inamı bir aksiyomaya – müəssisənin inkişafı onun rəhbərindən asılıdır, aksiyomasına əsaslanaraq, gənc – 36 yaşlı elmlər doktoru, professor Səməd Seyidovu bu ali məktəbə rektor təyin etdi. Gənc rektor Ana dilindən başqa rus, ingilis dillərini mükəmməl bilirdi. Bu səbəbdən də cəmi iki aydan sonra Ulu Öndər özü inanıb rəhbər təyin etdiyi gənc rektorun fəaliyyət dairəsini genişləndirmək üçün ona şərait yaratdı. Bu, Respublika prezidentinin 13 iyun 2000-ci il tarixli fərmanında öz ifadəsini tapdı. Bütün respublikada təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutan həmin fərmanın 13-cü bəndində deyilirdi: “Azərbaycan Dövlət Dillər İnstitutunun profili genişləndirməklə” “Azərbaycan Dillər Universiteti yaradılsın”. Bu fərman yeni status almış ali məktəbin, onun rəhbərliyinin qarşısında çox böyük, çətin və şərəfli vəzifələr qoyurdu. Bu fərmanın tələbləri səviyyəsində dayanmaq, işləri həmin tələblər səviyyəsində qurmaq üçün bilik, əzmkarlıq, təşkilatçılıq və enerji tələb olunurdu. Qısa zaman çərçivəsində rəhbərin etimadı özünü doğrultdu. Belə ki, universitetin fakültə və kafedraları genişləndirildi, tədris planı dəqiqləşdirildi, bir sözlə, universitet həyatının bütün sahələrində güclü yenilik və canlanma özünü hiss etdirdi. Tezliklə universitetin yaxın dostu və qayğıkeş İlham Əliyevin dəstəyi ilə Dillər Universitetinin əlavə 2 tədris korpusunun açılışı oldu. Necə deyərlər təşəbbüs dəstəklə birləşəndə möcüzə yarada bilər. Artıq universitetdə yenilik müşahidə olunur. İndi universitetin üç yaraşığı,

əla təmir olunmuş binasında 5000-ə qədər tələbə və magistrantı 23 professor, 123 dosentdən, 255 müəllimdən dərs alır. Tələbələrin tədris işlərinə 400 nəfərdən çox tədris yardımçı kollektiv kömək edir.

Dillər Universitetinin 8 fakültəsi, 6 şöbəsi, 32 kafedrası vardır. Universitetin aspirant və dissertantları indi öz dissertasiyalarını müdafiə etmək üçün başqa sahələrə üz tuturlar. Burada D.02.081 indeksi ilə üç ixtisas üzrə ayda bir dəfə doktorluq və namizədlik dissertasiyası müdafiə edilir.

Ali məktəbdə geniş elmi-tədqiqat işləri aparılır. Universitetin eksperimental genetika laboratoriyası, leksikoqrafiya və linqvistik mərkəzi, Avstraliya, Alman, Fransız, Norveç, İsrail, Amerika mədəni mərkəzləri vardır. Universitet indi əsl poliqlotlar mərkəzidir. Onun koridoru ilə hərəkət etsən, ingilis, alman, fransız, norveç, koreya, çin, italyan, ispan dillərində danışmaq eşidirsən.

Azərbaycan Dillər Universiteti hələlik Britaniya Şurası, Amerikanın İndiana, Fransanın Strasburq, Almaniyanın Boxum universitetləri ilə, Avstriya Akademik Mübadilə xidməti mərkəzi, Cənubi Koreyanın təhsil şurası ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Burada hələlik sözünü təsadüfi işlətmədik. Çünki ali məktəbimizin əlaqələri durmadan genişlənir. Bu sözləri çəkinmədən cəsarətlə deyirik. Çünki universitetin hər bir təşəbbüsü möhtərəm Prezidentimiz Cənab İlham Əliyevin dəstəyi ilə reallaşır. Cənab Prezidentimiz deyir: – Son vaxtlar çoxlu tələbəmiz Qərb ölkələrinə oxumağa gedir. Əvvəllər qonşu respublikalara, o cümlədən Rusiyaya, Ukraynaya gedirdilər. İndi isə Avropaya gedirlər.

Bu, müsbət, gözlənilən bir prosesdir. Çünki başqa ölkələrin dilini də, mədəniyyətini də bilmək kara gələcək.

Məhz xarici dilləri bilməyimiz sayəsində Azərbaycan dünyaya günəş kimi yenidən doğdu. Bu işdə Dillər Universitetinin danılmaz rolu vardır. Universitet kollektivi möhtərəm Prezidentimizin qayğı və dəstəklərinə cavab olaraq əlindən gələni əsirgəməyəcəkdir. Bu isə bizi yüksələn xətlə irəli aparan bir yoldur.

Universitetimizin bugünkü uğurları, onun elmi inkişafını əyani şəkildə görmək istəyən hər bir vətəndaşımızı, həmkarımızı noyabrın 9–10-da keçiriləcək “Dilçiliyin və dillərin tədrisinin aktual problemləri” mövzusunda keçiriləcək beynəlxalq elmi konfransa dəvət edirik.

“Respublika” qəzeti, 9–17 noyabr 2007-ci il, səh.3

GƏNCLİK: MİFİK TƏFƏKKÜRÜMÜZDƏ VƏ İNDİ

Dünya xalqlarının hamısının mifik dünyagörüşü, inancı hadisə və əşyalara qarşı yozumu və münasibəti vardır. Dünyanın özünə, onun dürlü-dürlü hadisələrinə, çeşidli münasibətlərə qarşı dərin reaksiyası, onu dəyərləndirməsi hər bir xalqın mənəvi-əxlaqi cəhətləri ilə yanaşı, onun yaranıb biçimləndiyi sosial-tarixi şərait, coğrafi mühitlə bağlıdır. Bu səbəbdən də, qohum xalqların ilkin mifik anlayışları arasında ümumilik və yaxınlıq olur. Bu yaxınlıq qohum xalqların ilkin çağlarında dünyagörüşünün, dünya hadisələrinə münasibətlərinin eyni olmasını, dillərinin yaranmasını şərtləndirir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “mif” sözünün 1. Allahlar, əfsanəvi qəhrəmanlar, dünyanın və həyatın əmələ gəlməsi haqqında qədim xalq rəvayətləri və əsəti. 2. Fantastik, əfsanəvi, xəyali, əslə olmayan şey haqqında. Həqiqət deyil, mifdir (1, 533). Burada xüsusilə birinci mənə ilə razılaşımaq olar. Çünki Allahlar dedikdə, çoxallahlılıq nəzərdə tutulursa, onda mümkün qədər buna inanmaq olar. Amma qədim insanın biliklərinin təkə allahlar haqqında məhdudlaşdırılması düzgün deyil. Bizim düşüncəmizə görə, indiki insanın ulu babasının inancları, dünyəvi düşüncələri, həyat baxışı təkə əsətlərə söykənmir. İnsan reallıqlardan, onun təsirindən uzaqda qala bilməzdi. Bax buna görədir ki, qohum xalqların dünyabaxışı-daxili-mənəvi dünyası, hətta bunun əsasında yaranan dili eyni olur. Məsələn: türk xalqlarının mifik baxışları ilə slavyan, roman, german xalqlarının mifik dünyası arasında böyük fərqlər vardır. Bu fərqlər sonradan

xalqın münasibətlər toplusunun formalaşmasını və onun təfəkkürünün özümləşməsini, habelə dillərindəki sabit birləşmələri fərqli etmişdir.

Məqalənin adının belə qoyuluşu möhtərəm oxucuda təəccüb doğura bilər ki, mifik təfəkkürlə müasir davranış normaları arasında nə qədər fərq vardır! Bu haqda danışmağa dəyərmə?

Əlbəttə, heç bir xalq öz mifik təfəkkürünün qaydaları çərçivəsində qalmamışdır. Amma heç bir xalqın öz mifik anlayışlarından təcrid olunduğunu da demək olmaz. Məqalənin həcmnin imkan verdiyi qədər iki məsələdən danışmaq istədim. Bəs niyə gəncliyi obyekt seçmişəm? Bunun səbəbi odur ki, həmişə vətənin və xalqın (millətin) gələcək təminatçısı gənclərdir. Hamı, hər zaman, hər yerdə gəncləri ölkənin gələcəyi hesab etmişdir. Gənclər hər bir xalqda olduğu kimi, bizim mifik dünyamızın da qəhrəmanı olmuş, elin mənəvi güvən yeri sayılmışdır. Buna görə mifik aləmimizdə biz gəncləri astral səviyyədə günəş, ay, zöhrə, mehr, müştəri, ulduz hesab etmiş, onları su, ağac kimi həyat- verici, dağ kimi əzəmətli göstərmişik. Bunların hamısı müasir düşüncəmizdə də yaşamaqdadır. Amma qloballaşma adlı bir küləyin gücü ilə, F.B.Köçərli demişkən, fəvtə getmək təhlükəsi yarandıqda bu barədə danışmaq yerinə düşər. Çünki qloballaşma adı altında mənəvi dünyamızı boşaltmaq, oraya yad ünsürlər doldurmaq bizi gələcəkdə özgüləşdirər. Onda artıq hər şey əldən çıxmış olar. İki problem məni daha çox düşündürür.

Birinci vətənsəvərlik, ikinci milli özümlük qeyrəti.

Bizim xalqın fəxr edilə biləsi keçmişi olduğu kimi, fəxr edilə biləsi daxili dünyamız, mifik təfəkkürümüz

olmuşdur və vardır ki, bunu ümumtürk toplusundan təcrid etmək olmaz. Məsələn: ulu Qorqudumuzu götürək. Qorqud ata bütün Oğuzun mənəvi ağsaqqalıdır. Çünki Qorqud Oğuzun mifik dünyasının başbiləni idi. Əsərin elə ilk cümləsində oxuyuruq: “Rəsul əleyhissalam zamanına yaxın Boyat boyundan, Qorqud ata derlərdi bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi – nə deyərsə olardı. Qaibdən durlu xəbər söylərdi. Həqtəala anın könlünə ilham edərdi. (2, səh.31)

Bu sözləri şərh etməyən, bizcə, Qorqudşünas yoxdur. Amma bizi düşündürən problemlə bağlı olaraq görkəmli mifoloq Mirəli Seyidovun sözlərini burada misal çəkmək istərdik. O yazır:

“Qorqud Oğuz elinin başına xeyir, şər gələcəyini bilirdi. Biz bu səciyyələrin bəzilərini Günəş, Od tanrılarında görürük. Oymak Harunun hər şeyi bilməsi, onun xalqın başına gələn bədbəxt və xoş hadisələri əvvəldən xəbər verməsi kimi sifətləri Qorquda şamil edilmişdir. Qorqudun xeyiri, şəri bilməsi həmin inamla bağlıdır.

Doğrudan da, Qorqudda bir sıra səciyyələr, keyfiyyətlər vardır ki, onlar Günəş, Od tanrılarının mifoloji səciyyələri ilə səsleşir, onlarla sıx bağlıdır. Demək olar ki, “Dədə Qorqud” boyları haqqında yazanların əksəriyyəti Qorquddan söhbət açarkən qeyd etmişlər ki, o, oğuzlarda uşağa, yeniyetməyə ad qoyurmuş. “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarının bəzi tədqiqatçılarının qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan xalqı arasında belə bir rəvayət varmış ki, Qorqud nəinki uşaqlara, hətta kainatda olan hər şeyə ad qoyurmuş. (3, s.178)

Buna görə də Dədə Qorqudsuz Oğuz elinin bir işi önməzimiş. Onun sözü – ağsaqqal sözü hamı üçün qanun idi. Buna görə də bütün boylarda Qorqud ata görünür, öz xeyir- duasını verir. Gözəl adətləri var idi Oğuzun, hər kəsə özünə layiq ad verərdilər. Bu adı vermək səlahiyyəti isə Qorqud ataya çatırdı. Gənc Basat tərəgözü öldürüb oğuz elini xilas etdiyi üçün, hələ bığ yerləri təzəcə tərləyən Buğac Buğanı öldürüb qız-gəlini xilas etdiyi üçün Qorqud atanın tərifinə layiq görülmüş və belə adlanmışlar.

Dirsə xan oğlu Buğac boyunda oxuyuruq.

“Oğuz bəyləri gəlib oğlanın üstünə yığnaq oldular. Təhsin dedilər.

Dədəm Qorqud gəlsin, bu oğlana ad qoysun. Biləsinə alıb babasına varsın. Babasından oğlana bəylik istəsin, taxt alıb versin-dedilər.

Çağırdılar Dədəm Qorqud gələr oldu.

Oğlanı alıb babasına vardı. Dədəm Qorqud oğlanın babasına söyləmiş, görəlmiş, xanım, nə söyləmiş.

Aydır:

–Hey, Dirsə xan.

Oğluna bəylik vergil,

Taxt vergil-ərdəmlidir.

Boynu uzun bədöy at vergil, (bu oğlana)

Minət olsun-hünərlidir.

Ağayıldan tümən qoyun vergil bu oğlana.

Qoy tabandan qızıl dəvə vergil, bu oğlana

Yüklət olsun-hünərlidir.

Altun başlı ban ev vergil bu oğlana

Kölgə olsun-ərdəmlidir.

Çiyini quşlu cübbə don vergil bu oğlana.

Geyər olsun-hünərliidir.

Bayandır xanın ağ meydanda bu oğlan cəng etmişdir. Bir buğa öldürmüş. Sənin oğlun adı Buğac (xan) olsun. Adını mən verim, yaşını allah versin-dedi”. (2, səh.36)

Belə igidin adı hər yerdə fəxrlə çəkilir, hamı ona güvənərdi. Dirsə xan oğlu Buğac ilə o qədər də tarixi fərqi olmayan başqa amma Ümumtürk qəhrəmanı haqqında da eyni sözləri demək olar. Miladın 7-ci əsrinin sonlarında – 692-ci ildə İltəris xan öldükdən sonra onun 15 yaşlı yeniyetmə oğlu Gül Tigin böyük qardaşı Bilgə xaqana arxa duraraq ata yurdunu xilas edir. 731-ci ildə böyük qəhrəmanlıqlar göstərüb vəfat etmiş Gül Tiginin qəbir daşında böyük qardaş Bilgə xaqan yazırdı:

31. Umaytək anam xatunun bəxtinə kiçik qardaşım Kül tigin igid adı qazandı. On altı yaşında əmim xaqanın elini, qanununu eləcə qazandı. Altı tayfalı Soğdaya qarşı qoşun çəkdik, tabe etdik. Tabğaç On tutuk əlli (min qoşunla gəldi...döyüşdük).

32. Kül tigin piyada hücum etdi. On tutuk yorçun yaraqlı əli ilə tutdu, yaraqlı da xaqana təqdim etdi. O qoşunu orada məhv etdik. İyirmi bir yaşında Çaçə sənünlə döyüşdük. İlk dəfə Tadikın çorin boz (atını minib hücum etdi, o at orada...)

33. öldü. İkinci dəfə İşbara Yamtarın boz atını minib hücum etdi, o at orada öldü. Üçüncü dəfə Yəgin Silig bəyin geyimli (yəhərli?) kəhər atını minib hücum etdi, o at orada öldü. Yarağına, zirehinə yüzdən artıq ox dəymişdi; üzünə, başına biri də dəymədi...

34...hücum etdiyini, türk bəyləri, hamısını bilirsiniz. O qoşunu orada yox etdik. Ondan sonra Yer Bayırku (sərkərdəsi) Ulu İrkin yağı oldu. Onu dağıdıb Türgi Yarıqun gölündə məğlub etdik. Ulu İrkin azacıq döyüşçü ilə qaçıb getdi. Kültigin (iyirmi altı...)

35. yaşında (olanda) qırğızlara qarşı qoşun çəkdik. Süngü batımı (qədər) qarı söküb (dağıdıb) Kögmən orması üzüyuxarı yürüyüb qırğız xalqını yuxuda (ikən) basdıq. Xaqanı ilə Sona ormanında döyüşdük. Kül tigin Bayıkunun (ağ ayğırını)

36. minib hücum etdi; bir döyüşçünü oxla vurdu, iki döyüşçünü təqib edərək sandı. O döyüşdə Bayırkunun ağ ayğırının budu sındı. Qırğız xaqanını öldürdük, elini aldıq. O ili türgişlərə (qarşı Altun ormanı)

37. üzüyuxarı qalxaraq, İrtiş çayını keçərək yürüdük. Türgiş xalqını yuxuda basdıq. Türgiş xaqanının qoşunu Bolçuda od kimi, şərab kimi gəldi, döyüşdük. Kül tigin Başğu boz atı minib hücum etdi. Başğu boz...

38. tutdurdu. İkisini özü aldırdı. Onda yenə qoşuna girib türkeş xaqanının buyruqçusu Az tutuku əli ilə tutdu. Xaqanını orada öldürdük, elini aldıq. Qara türgiş xalqı tamamilə tabe oldu. O xalqı Tabarda (yerləşdirdik. Yenə yürüyüb...)

39. Soğdak xalqını tənzim edək deyə İnci çayını keçərək. (4, s.81)

Doğrudur, Buğac bizə Gül Tigidən daha yaxındır. Amma ümumi mifik anlayışımızın, ümumtürk qəhrəmanlığının ölçüləri çərçivəsində Buğacla Gül Tigin eyni dərəcədə bizik. Hər ikisi gənkdir, hər ikisi türkdür, hər ikisi qeyrətlidir, hər ikisi vətənsəvərdir, hər ikisinə güvənmək olar (bunu indi vətənimiz düşmənlə tapdağında

olduğu vaxt qaçıb gizlənən gənclərə örnək gətirirəm). Buğac erməninin əlində əsir qız-gəlin qoyardı? Gültəkin bütün türkləri ayağa qaldırıb yağı düşməni haqsız və ədalətsiz olduğu üçün əzib tökməzdi?)

Toxunmaq istədiyim ikinci məsələ sevgi, qeyrət, ismət məsələsidir. Bir daha təkrar edirəm, indi XXI əsrdir. İndi dünya ilə ayaqlaşmaq, heç kəsdən geri qalmamaq lazımdır. Amma hamıdan qabağa keçmək də olmaz. Buna görə də mifik qaynaqlarımızdan bəhrələnmək lazımdır. Mifoloqlar Qorqud ata ilə Xızır Nəbi (peyğəmbər) arasında qırılmaz bir bağ görürlər. Qorqud ata ilə Xızır qəhrəmanlıq dastanlarımızda əfsanəvi qəhrəmanlara necə arxa durursa, məhəbbət dastanlarında haqq aşıqlərinə də eləcə dayaq dururlar. Hətta onların təsdiq və təqdis etdiyi qəhrəmanlar onların inanc yolu ilə gedir. Belə olduqda həmin yol astral, mifik qəhrəmanları yazılı ədəbiyyata da gətirir.

Nizami qəhrəmanları içərisində astral – mifik obrazların təsiri aydınca hiss olunur. M.Füzulidə Leylinin Şamla, Məcnunun dağla danışması fikrimizi sübut edir. Yuxarıda demişdik ki, dağ əzəmət simvolu olduğu kimi, insan təbiətlidir, onun dərdlərinə şərikin olur – əks-səda verir. M.Füzuli “Leyli və Məcnun”da Məcnun ilə dağı qarşılaşdırır. Məcnun dərđini dağa deyir. Şair bunu “Qurani Kərim”in ayəsi ilə də təsdiq edir:

Təzim elə qılmış onu həq yad,
Quranda- “Əlcibalü ovtad”

Məcnun deyir: Key güşənəşin pakdamən!
Suzi cigərimdən oldun agah!
Əhsənt-əhsənt, barəkallah!

Bir aşiqi mübtəla imişsən,
Dərd əhlinə aşına imişsən.
Sənsən mənə həmdəmi-müvafiq
Dağ ilə olur həmişə aşiq. (5, səh.96–97)

Belə misalların sayını istənilən qədər çoxaltmaq olar. Ədəbiyyatda inanclarımızla bağlı olaraq qəhrəmanlar müxtəlif adamlardan kömək alır. Bu gənclər amalı yolunda nə qədər bəlalara düşər olur, amma yenilmir, onları yolundan döndərmək olmaz. Mifik təfəkkürümüzdə gəncləri bu istiqamətə yönəldən, onun həyatının gələcəyini müəyyənləşdirən Xızırdır ki, o kimi isə kimə buta verərək öz məhəbbətini axtarmağa göndərir. Bu barədə M.H.Təhmasib yazır ki, Xızır aşiqə buta verərkən deyir:

“O filankəsin qızıdır ki, səni ona, onu da sənə buta verdim. Çox əzab-əziyyət çəkərsiz, axırda muradınıza çatarsız”. Bu, hökmdür. Bu, təğyiri mümkün olmayan təqdirdir. Buna görə də onu heç kəs poza bilmir, şah da, sultan da, xan da, cəllad da onun qarşısında acizdir. Qəhrəman sandığa qoyulub dəryaya da atılsa, gözləri də çıxarılsa, doğram-doğram doğranıb torbaya doldurulub dərələrə də tullansa, nəhayət, diriləcək, sağalacaq, qurtaracaq öz butasına qovuşacaqdır. (5, s.96)

Buta, əslində, açılmamış gül mənasındadır. Amma mifoloji ədəbiyyatda buta açılmaqda olan gül mənasından daha genişdir. Əlbəttə, butanın bu mənası da mifik təfəkkürümüzdə işlənmişdir. “Allah butasını versin” kimi ifadələr açılmamış gül mənasında da düşünməyə verir. Amma həm yazıya qədərki folklor nümunələrimizdə, həm də ondan sonrakı dastanlarımızda buta alan oğlan butası

verilən qızın dalınca heç kəsə, heç nəyə baxmadan gedir. Bu haqda bir qədər geniş danışmaq istəyirik ki, yeniyetmələr xarici filmlərin təsiri altında aldıkları dünyagörüşü ilə, dastanlarımızdakı məhəbbət macəralarını müqayisə edərkən tərbiyəvi-əxlaqı nəticə çıxara bilsinlər. Azərbaycan məhəbbət dastanlarında da eyni hadisə müxtəlif şəkildə verilir. Biz bu dastanlardan iki epizodu təqdim etmək istəyirik. Ə.Axundovun 1961-ci ildə tərtib etdiyi “Xalq dastanları” ilə M.H.Təhmasibin tərtib etdiyi dastanlarda bir qədər fərq olsa da, hadisələr eynidir. Ə.Axundovun tərtibi ilə çap olunan dastanlarda deyilir:

Azərbaycan dastanlarında Xızır ailə qurmaq, məhəbbət məbudu kimi özünü aydın şəkildə qorumağa müvəffəq olmuşdur. Bir çox dastanlarda Xızır gələcəyin aşıq obrazlarına buta verir, onları, adətən, yuxuda bir-biri ilə görüşdürür, qarşılıqlı məhəbbətə sövq edir, sevgililərə “eşq badəsinə” içirdir. Bu cəhətdən məşhur “Aşıq Qərib və Şahsənəm” dastanında Qəriblə Şahsənəmin bir-birinə aşıq olması hadisəsi çox səciyyəvidir. Atasının var-dövlətini İsfahanın qırx lotusuna uduzandan sonra Rəsul (Qərib) papaqçıya şagird olur. Bir gün Rəsul atasının qəbri üstünə gedir və o, orada yatıb, yuxu görür:

“Aləmi-röyada bir dərviş gördü. Bu dərviş kim olsun? Xızır İlyas əlini yuxarı qaldırıb dedi:

–Ey Rəsul, barmaqlarımın arasından nə görürsən?

Rəsul dedi:

–Bir gözəl şəhər.

Xızır- İlyas dedi:

–Bu şəhərdə nə görürsən?

Rəsul dedi:

Bir gözəl bağça. Bağçada incəbelli bir qız qırx qızla gül dərir.

Xıdır-İlyas dedi:

–Ey Rəsul, bil, agah ol, o gördüyün şəhər Tiflisdır, bağçada qırx incə qızla gəzən xanım da Xoca Sənənin qızı Sənəmdir. Sənəmi sənə buta verirəm. Al, eşq badəsini iç.

Rəsul badəni alanda bir də gördü bağçada gördüyü qız yanındadır. Onun da əlində eşq badəsi var. Hər ikisi eşq badəsini içdi. Xıdır-İlyas Sənəmin əlini Rəsulun əlinə verib dedi:

–Rəsulun adını Qərib qoydum, çünki qürbət el ona nəsibdi. Sənəmin adını Şahsənəm qoydum, çünki gözəllərin padşahıdır”. (7. səh.54)

Məgər bu parçada Xıdır- İlyas aydın bir şəkildə məhəbbət məbudu hamisi kimi çıxış etmirmi? Xıdır İlyas Şahsənəmi Qəribə buta verir. Xızır-Xıdır yalnız aşıqlərə buta verməklə məhəbbət hissi oyatmaqla öz vəzifəsini bitmiş saymır. O, dara düşmüş onlarda qarşılıqlı şaiqlərə kömək əlini uzadır, onları çətinlikdən qurtarır. Qəribin Hələbdən Tiflisə qayıtması hadisəsi buna misal ola bilər.

...Qərib Hələb şəhərindən Tiflisə qayıdarkən yolda atı ölür. Yazıq Qərib uzun yolu payı-piyada gedir. Yorulur. Bir də görür ki, bir ağ atlı “peyda oldu”. O, Qəribi tərkinə mindirib çox qısa bir müddətə Tiflisə çatdırır. Qərib başa düşür ki, “onu dardan qurtaran Xızırdır”.

Yaxud “Əsli və Kərəm” dastanına müraciət edək: Kərəm lələsi Sofi ilə Əslinin arxasınca kəndbəkənd, diyarbadiyar, şəhərbəşəhər gəzirlər. Bir dəfə Kərəmi Sofi ilə birlikdə yolda qar, çovğun tutur. Onları ölüm gözləyir.

Belə bir ağır anda Xızır onların dadına çatır, hər ikisini çovğundan, borandan qurtarır, səfalı, gözəl bir yerə gətirir. “Kərəm başa düşdü ki, nurani kişi Xızır imiş”. Belə misalların sayını Xızırın iştirak etdiyi bir çox dastanların hesabına artırmaq olar.

Dastanlarda belə bir səciyyə ilə çıxış edən Xızır-İlyasda evlənmək, sevib-sevilmək, ailə qurmaq ilahəsinin əlamətləri görünür. Bu, Xızırın yeni, lakin hələ tam formalaşmamış keyfiyyəti imiş, ya da onun əski, doğma keyfiyyətidir ki, sonralar zəifləmişdir. Əgər sevib-sevilmək, ailə qurmaq əsətiri keyfiyyəti yenidirsə, onda ehtimal etmək olar ki, bu çarpazlaşma prosesində Xızır İlyasa Öləngdən gəlmədir (3, s.73).

Bu dastan qəhrəmanlarını xalqın bütün təbəqələri sevir. Varlı da, kasıb da; cavan da, qoca da; qadın da, kişi də; qız da, oğlan da! Səbəbi onların öz eşqinə sədaqətləridir. Buta verilən məhəbbət macərələrində çox vaxt aşıqlər qovuşur. Yoxsa adamların Xızıra-peyğəmbərə etibarı qalmazdı. Onlardakı dəyanət, hələ üzünü görmədiyi sevgisinə sədaqət onlara ümumi məhəbbət yaradır. Qabağına hansı gözəl, hansı imkanlı qız çıxmasından asılı olmayaraq, aşıq öz butasının dalınca gedir. Yəni:

*Məşuqənin adını aşıqə allah yazır,
Məcnuna Əsli nə lazım, ona Leylası gərək!*

Bunu biz, “Şah İsmayıl”, “Tahir və Zöhrə”, “Əbülfəz və Sərvinaz” və başqa dastanlarda açıq şəkildə görürük. Sonuncu dastanın məzmununun maraqlı olmasını

və çox geniş yayılmadığını nəzərə alaraq həmin dastanın qısa məzmununu verməyi lazım bilirik. Bu dastan çox mənalı olduğu qədər əxlaqi cəhətdən də çox ibrətamizdir. Bu dastan dövrü üçün əxlaq və vicdan təlqin edən bir əsər olduğu kimi, indi də çox böyük tərbiyəvi təsirə malik olardı. Dastanın məzmununu müfəssəl verməyi lazım bilirik:

Yəmən padşahının qızı Sərvinaz Misir padşahının oğlu Əbülfəzə buta verilir. Oğlan yolda rast gəldiyi bir qalaçada Rəna xanımı görür. Anlaşılır ki, Rəna yuxuda Əbülfəzi görmüş, sevmiş, tərəflərə gələcəyini bilib, yol üstündə bu qalacanı tikdirib var-dövlətini də buraya köçürmüş, indi də üç ildir ki, onun yolunu gözləyir. Rəna çox savadlı, bilikli, ağıllı, hətta təbabətdən də başı çıxan bir qızıdır. Əbülfəz bir neçə gün burada qalır. O da bu gözəl, tərbiyəli ağıllı qızı sevməyə başlayır. Lakin ona verilmiş buta, yəni təğyiri namümkün olmayan təqdir bu sevgiyə mane olur. Şahzadə bu təqdiri poza bilmir. Sərvinaz gah gecə onun yuxusuna girir, gah gündüz gözləri qarşısına gəlir, onu vəfasız adlandırır, yanına çağırır. Nəhayət, Əbülfəz məsələni Rənaya açmağa məcbur olur. Rəna bu xəbəri böyük bir sarsıntı ilə qarşılayırsa da, istər-istəməz razılaşmağa məcbur olur...

Yəməndə Əbülfəz böyük igidliklər göstərir. Padşah öz qızını ona verməyə razı olur. Lakin bu, mübarizəsiz düzəlmir. Saraya çox yaxın olan Kürdoğlu adlı bir pəhləvan da Sərvinazı almaq istəyir. O, tilsimlə qızı ceyrana çevirib meşədə gizlədir. Əbülfəz Rəna xanımın yanına gəlib yardım istəyir. Rəna Əbülfəzi o qədər sevir ki, onun ürəyi şad olsun deyə öz rəqibəsinə kömək edir.

Şahzadə onun tədbir və məsləhətləri ilə Sərvnazı tapır və yenidən insana çevirib saraya aparır.

Kürdoğlu işi belə görüb yeni fitnələrə əl atır. O, Yəmən şahını məcbur edir ki, Əbülfəzi Gülistani-İrəmə sehirlilə qoyun və alma dalınca göndərsin. Əbülfəz yenə də Rənanın yanına gəlir. Rəna bu müşkül tapşırığın da yerinə yetirilməsi yollarını ona öyrədir. Əbülfəz qoyunu da, almaları da gətirir. Kəbin kəsilir, toy başlanır, gəlin gəlməmişdən bircə gün əvvəl Kürdoğlu Əbülfəzi öz evinə qonaq aparır, kefləndirir, öldürür, bir torbaya salıb gecə ilə şəhərdən çıxarır, əlçatmaz, ünyetməz səhraya tullayır. Bundan heç kəsin xəbəri olmur. Toy yasa çevrilir.

Rəna yuxuda görür ki, Əbülfəz qan deryasında. Qulluqçularını, kənzilərini götürüb çölləri, səhraları axtarır. Nəhayət, şahzadəni tapıb evə gətirir, müalicəyə başlayır. Şahzadə sağalıb ayağa qalxır.

Bu müddətdə Yəməndə yas qurtarır. Kürdoğlu Sərvnaza elçi göndərir. Şah hədə-qorxu ilə gəlmiş elçiləri rədd edə bilmir. Toy başlanır. Əbülfəzin vəziyyəti çox qəribədir. O başa düşür ki, bütün müvəffəqiyyətlərinə, hətta sağ qalmasına da səbəb Rənadır. Əslində, o, Rənanı Sərvnazdan daha çox sevir. Rənanın isə ona məhəbbəti sonsuz və hüdudsuzdur.

Əbülfəz bunların hamısını çox gözəl başa düşür. Lakin bütün bunlarla bərabər, təqdiri də poza bilmir.

Rəna ayrı əlac olmadığını görüb istər-istəməz onu yola salır.

Şahzadə gəlib Yəməne çatır. İş açılır, Kürdoğlu tutulur, Əbülfəz Sərvnazı alır. Onu da götürüb Rənanın yanına qaydır.

Rəna onları çox yaxşı qəbul eləyir. Axşam kənzilər yaxşı bir məclis düzəldirlər.

Dastanın bu hissəsini, bir qədər uzun da olsa, buraya köçürməyi məsləhət bilirik:

“Bir qəmli məclis arəstə olmuşdur. Rəna xanım öz halında deyildi. Ona görə ki, içdiyi zəhərin təsirindən bədəni xəzan yarpağıtək əsirdi... Nə dinirdi, nə danışırdı. Ancaq dönə-dönə ah çəkirdi... Gecədən bir qədər keçdikdən sonra birdən yuxudan oyanan adam kimi sərəsimə: Şahzadə, dur, gəl yanıma”, – dedi.

–Əzizim, mən sənə eşqin yolunda badi-fənayə getdim. Ancaq səndən rica edirəm ki, qabağında otur!...

Şahzadə divanə kimi lal olub... heyran-heyran baxırdı. Rəna xanım həzin-həzin deyirdi:

*Misir şahzadəsi, qulaq ver mənə,
Halal eylə dəxi, mən gedər oldum.
Neçə vəsiyyətim var indi səndə,
Halal eylə dəxi, mən gedər oldum.*

*Maral kimi oxlanmışam dizimdən,
Doymamışam yarın şirin sözündən,
Ahu baxışından, xumar gözündən,
Halal eylə dəxi, mən gedər oldum.*

Oğlan nə gördü? Rəna xanım bir ah çəkib gözlərini yumdu və dünyanı vida eylədi... Əbülfəz onun soyuq buz kimi üzündən öpdü dedi:

-Necə ki, sən mənə yalnız qoymadın, dünya evində mənə kömək oldun, gərək axirət evində də bərabər gedək:

*Qurbanı olduğum gülüzlü yarım,
Getmə gözəl yarım, mən də gəlirəm.
Üzüldü taqətim, getdi qərarım,
Getmə gözəl yarım, mən də gəlirəm.*

*Çərxi-fələk məni qoydu arada,
Həsrət qaldım, yetişmədim murada
Cansız cəsəd qala bilməz dünyada,
Getmə gözəl yarım, mən də gəlirəm...*

Bu halətdə Sərvnaz xanım ağlaya-ağlaya gəlib şahzadənin yanında oturdu. Oğlan ona baxıb... dedi:

*Yazginən üstümdə qəbir tiksintlər,
Gəlib məzarımda güllər əksintlər,
Gəlin otağıma qara çəksintlər,
Xudahafiz, daha mən də gedirəm.*

Sərvnaz xanım onun başını qucağına alıb... dedi:

*Çərxi-fələk bizə, gör nələr etdi,
Cavan canımızı mumtək ərtidi,
Rəna xanım əcəb kamına yetdi,
Mən dünyada ağlar qalib neynəyim?*

... Sübh vaxtı onun da ürəyi yarılıb ağzından qan fəvvarə kimi axmağa başladı. Özünü onların üstünə salıb canını dost yolunda qurban eylədi...

Dastan hər üç gəncin ölümü ilə bitir.

Görəsən, bu dastanı gündə bir yüngül yelbeyin qızla maşına əyləşib gəncliyini eyş-işrətlə başa vuran, əsgərlikdən can qurtarıb müxtəlif bəhanələrlə özünü “xilas

etmiş”, vətənin dar gününə biganə qalan gənclər oxusa, nə düşünər. Yəqin ki, Əbülfəzə gülər, onu hərif adlandırar.

Möhtərəm oxucu, səni mifik bədii dünyamıza səyahətə aparmaqda məqsədim bugünkü yeniyetmələrin çoxunun qeyri-sağlam yolda olmasına diqqətini cəlb etməkdir. Demək istəyirdim ki, mifik təfəkkürümüzdə hamı Dədə Qorqudun dediyini öz həyat amalı kimi qəbul edirdi.

Yeniyetmələr gənclər öz amalı, xalqının əmin-amanlığı, qız-gəlinin xilasını üçün necə böyük igidliklər göstərirdi.

Xızırın dediyinə də, dağa da, göyə də, hər şeyə müqəddəs baxırdı. Onlar öz əxlaqını öz həyatından üstün tuturdu. Dərdindən öldüyü oğlanın qarşısında öz qız – qadın şərəfini məğrur saxlayırdı.

Bəs indi?

Mən millətimizin yeniyetmələrinin, gənclərinin böyük gələcəyinə inanıram. Azərbaycan gəncliyi elmi, əxlaqlı, vətənsəvər, millətsevərdir! Amma çox təəssüf ki, gənclərin böyük bir hissəsi milli mentalitetimizdən uzaq olub, öz yüngül əxlaqı ilə çoxlarını yoldan çıxarır.

Ulu öndərimiz, milli dəyərlərimizin böyük qayğıkeşi, idrakda, vətənsəvərlikdə, heç də Dədə Qorquddan geri qalmayan Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Prezident Heydər Əliyevi 13 avqust 2001-ci ildə dövlət televiziyası ilə çıxış edərək Azərbaycan xalqına müraciət etməsi də məhz bu real tələbatdan irəli gəlirdi.

Böyük Öndər deyirdi:

Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük

sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik. Hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir... Yenə də deyirəm: hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək gənc nəsli daha da sağlam əhvali-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhvali-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik... Bakıda fəaliyyət göstərən bəzi gecə klublarında səhərə qədər müxtəlif oyunlar, əyləncələr təşkil edilir və çox vaxt da bu əyləncələr ifrat dərəcəyə gəlib çatır. Bütün Azərbaycan xalqının əxlaqına, mənəviyyatına zidd forma alır və beləliklə də bizim gənclərimizin bir hissəsinin əxlaqi pozulur. Bu, dəhşətli bir şeydir.

Avropanın, Amerikanın ən zəngin insanları birinci növbədə mənəviyyatı qoruyurlar. Onlar nə qədər zəngin olsalar da, milyardlarla dolların, böyük işlərin sahibi olsalar da, heç vaxt mənəviyyatsız yola getməzlər. İnsanlar varlandıqdan, zənginləşdikdən sonra xalqına, dövlətinə daha yaxşı xidmət etmək barədə düşünməli, daha çox iş görməlidir... Amma təəssüf ki, bəziləri özləri də, övladları da əxlaqsızlığa, mənəviyyatsızlığa yol verirlər. Bəziləri bizim gənc qızlarımızı yoldan çıxarırlar, onları əxlaqsızlığa sövq edirlər. Bunların hamısı bizim yeni bəlalımızdır. Bu bəlalarla mübarizə aparmaq lazımdır (8).

Nə oldu?

Bu böyüklükdə dahi şəxsiyyətin, qlobal miqyaslı siyasət nəhənginin, xalqımızın, milli mənəviyyatımızın

varlığı, inkişafı üçün ömrünü şam kimi əridən bir adamın ürək yanğısı ilə dediyi sözlərin, nəsihətlərin təsiri həmişəlikmi oldu? Təəssüf ki, yox! Gecə klubları və buna bənzər müəssisələr öz işini bir müddət dayandırdı.

Sonra?

Öz şəxsi mənafeyini millətin milli dəyərlərindən üstün tutanlar güclü və müntəzəm reklamlarla, müstəqil televiziya kanallarında verilən xarici teleseriallarla, gənclərin və belə şeylərin təsiri altına daha tez düşən yeniyetmələrin əxlaqına, mənəvi inkişafına son dərəcə mənfi təsir göstərməkdədir. Milli adətlərimizə xor baxan, öz şəxsi sərvətini hər şeydən üstün tutan bir qrup adamlar özlərini “sənətçi” adlandıraraq yad melodiylarla yeniyetmələrin ruhunu zəhərləyir. Uşaqlar və yeniyetmələr hələ musiqi zövqü formalaşmadığı üçün yad melodiylara, bayağı ifalara daha tez uyur. Dəhşətli cəhət budur! Bir vaxt gözümüzü açacağıq ki, yeniyetmələr tamam milli dəyərlərimizdən uzaqlaşmışdır. Belə adamların əlindən vətəni almaq çox asandır!

Nə yaxşı ki!

Xalqımızın milli musiqisi daha güclüdür və millət vəkili M.Əliyeva milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliğini yeni mərhələyə qaldırmışdır. İndi Azərbaycan xalq musiqisi və xalq sənətinin digər növləri dövlət səviyyəsində qorunur. Ədəbiyyatımızın, milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafına gündəlik dövlət qayğısı getdikcə güclənir.

Bununla belə...

Gənclərin və yeniyetmələrin böyük bir qismi yanlış yoldadır! Musiqimizə, mənəviyyatımıza, mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza, dilimizə xor baxan,

hansı xarici filmə baxsa, tez oradakı modanı götürən gənclərimiz vardır. Oğlanlar qeyrət məsələsinə barmaqarası baxdığı kimi, bəzi qızlar da öz qeyri-adi geyimləri ilə diqqəti cəlb etmək istəyirlər. Onlar unudur ki, göbəyi görsənən qıza maraq azalır, beləsinə heç kəs razılıq hissi ilə baxmır. Onlar unudur ki, belə yarıçıılpaq paltarda gəzməklə gələcəkdə sonsuzluğun əsasını qoymuş olurlar. Göbəyi açıq qızın qoluna girib gedən oğlan özünə necə qeyrətli deyə bilər?! Bəlkə də bu sözlər mühafizəkarlıq və gerilik kimi qiymətləndirilə bilər. Belə olsa, onda qloballaşmanın finişinə biz hamıdan tez çatacağıq - özgə adət ilə, özgə qiyafə ilə, özgə simasında!

Nə gözləyirik!

İndi xalqımız dövlət müstəqilliyinə nail olmuşdur. Biz yaşlı nəsil imkansızlıq və hüquqsuzluq üzündən edə bilmədiyimizi gənclərimiz etməlidir və inşallah edəcəklər. Hər bir Azərbaycan gənci vətəninə xalqını miflik təfəkkürümüzdən tanıdığımız qəhrəmanlar kimi sevecək və onu qoruyacaq. “Dədə Qorqud” filminin sonunda Qorqud ata öz müdrik nəsihətlərini məhz millətin yeniyetməsinə edir: “Torpağı qorumaq lazımdır. Onu qorumasın, əkib-becərməyə dəyməz”. Azərbaycan qızları heç bir sahədə oğlanlardan geri qalmır. Hər bir gənc öz ətrafında olan naqis cəhətləri görməli, yüngül hərəkət edənləri düzgün yola qaytara bilməlidir. Azərbaycan gəncləri vətənimizin şöhrətini dünyaya yayacaq, qarı düşmənləri həmişəlik onlardan qorxub öz qınına qısılaçaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. B., Elm, 1983.
2. Dədə Qorqud (tərtib edənlər Z.Bünyadov və S.Əlizadə). B.Yazıçı, 1988
3. Seyidov Mirəli. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. B.1983.
4. Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon Yenisey abidələri. B. Yazıçı,1993.
5. M. Füzuli. Əsərləri. II c. B. 1958
6. Təhmasib M.N. Azərbaycan xalq dastanları. B. Elm, 1971.
7. Xalq dastanları II c. Toplayanı və tərtib edəni Ə.Axundov. B.1962.
8. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı. Azərbaycan qəzeti. IV-VIII, 2001, №183.

РЕЗЮМЕ

Молодёж в мифическом мышлении и в современности

В данной статье автор говорит об обычиях нашего народа в мифическом и художественно эпическом мире в древности. Приводит интересные факты и назидания Деда Коркуда, Хызыр Иляса и других святых лиц. Так же автором приводится интересные факты о героических сражениях за своей родины, за спасения женщин и девушек от не добрых экстраординарных сил. Они верны своим обещаниям.

На этом фоне автор говорит о негативных поступках современной молодежи и выражает свою убежденность, в том, что сегодняшняя молодёжь достойно будет показать слову нашей страны всему миру.

SUMMARY

The Youth: in our mythical thoughts and now

The author deals with the traditions of Azerbaijan people which appeared in the mythical and artistic epical world in the ancient time. The author gives the examples about Dada Gorgud, Khizir Ilyas and other saint peoples with the facts and admonitions.

The author as well as deals with the courage of the mythical folklore heroes in the struggle for the independence of their country and our women and girls shame. They are devoted for their country.

He deals with the unpleasant actions of our modern youth and juvenile in this background and he is sure that the nowadays youth will show our country's honour over the world with the dignity.

*ADU, "Dil və ədəbiyyat" jurnalı
№3, 2007, səh.113–126*

MİR CƏLALIN “İNSANLIQ FƏLSƏFƏSİ” KİTABINDA İNSANLIQ FƏLSƏFƏSİ HAQQINDA

Düz 46 ildən sonra BDU-nu bitirərkən yazdığım diplom işini çap etmək mümkün oldu. 1962-ci ildə öz xahişimlə həm ədəbiyyatdan, həm də dildən diplom işi yazıb, hər ikisini əla qiymətlə müdafiə etmişdim. Həm elmi rəhbərim mərhum İsmayıl Abbasovun rəyində, həm də kafedranın qərarında bu işin çap edilməsi tövsiyə edilmişdi. O vaxt dos. Nurəddin Babayev işimin çapını gecikdirdiyi üçün geri götürdüm. Bilmirdim ki, özüm düz 46 il gecikdirəcəyəm. İndi onu çap etməklə sevimli müəllimim Mir Cəlalın ruhunu şad etmək istəyirəm.

Azərbaycan nəsrinin inkişafında özünə şərəfli yer tutan, 30-cu illərdə ədəbi fəaliyyətə başlayıb, həyatın şüurlara göstərdiyi güclü təsiri realist qələmlə təsvir edən Mir Cəlal Paşayev mədəniyyət tariximizə həm istedadlı yazıçı, həm də görkəmli ədəbiyyatşünas kimi daxil olur. Səmimiyyət, siyasi aktualıq, xalq dilinin canlı təbliğatçılığı Mir Cəlal qələminin əsas keyfiyyətlərindəndir.

Mir Cəlal ədəbi fəaliyyətə 20-30-cu illərdə başlamışdır. Prof. C.Xəndan bu dövrü ədəbiyyatda axtarışlar dövrü kimi xarakterizə edirdi. Doğrudan da, yeni realist ədəbiyyatın inkişafında bu illərdə nəzərə çarpacaq dərəcədə canlanma var idi. 1922-ci ildə “Azərbaycan ədib və şairlər ittifaqı” təşkil edilir. Həmin ittifaqın ədəbiyyat tarixində mühüm rolu olmuşdur. Rəsmi surətdə elan edilən layihədə deyilirdi ki, bu ittifaqın

vəzifələri, zəhmətkeşlərin həyatı ilə məşğul olmaq, ədəbiyyatın inkişafına çalışmaq, ictimai-fəlsəfi məsələlərlə maraqlanmaq, gənclərə yardım etmək, qardaş respublikalarla əlaqə saxlamaq və s.-dən ibarət olacaqdır.

Əlbəttə, həyat inkişaf sürəti ilə ayaqlaşmaq, daim inkişaf edən yeni həyat tərənnüm və əks etdirmək bu ittifaqın imkanı xaricində idi. Çünki, lazımı qədər mütəşəkkil fəaliyyət göstərə bilməyən bu ittifaq xalq həyatına, o qədər də bağlı deyildi. Bundan əlavə bu ittifaqın klassik irsə və yeni yetişməkdə olan gənc yaradıcı qüvvələrə münasibəti də tələb edilən səviyyədə deyildi. Buna görə də 1925-ci ildə bu ittifaq “Ədəbiyyat cəmiyyəti” ilə əvəz edilir. Bu cəmiyyətin də tərkibi mürəkkəb idi; realist sənətkarlarla yanaşı, mücərrəd romantiklər – bitərəf ədəbiyyatçılar da bu cəmiyyətə daxil olmuşdu.

Gənc yaradıcı qüvvələrin səyi ilə 1926-cı ildə “Ədəbiyyat cəmiyyəti”, “Qızıl qələmlər ittifaqı” ilə əvəz edilir. “Qızıl qələmlər” ittifaqında aparıcı rol gənc yazıçı və şairlərin idi.

Bu ittifaq da əvvəlki cəmiyyətə nisbətən mütərəqqi rol oynasa da, klassik irsə və köhnə yazıçılara münasibətində birtərəfli mövqe tuturdu. Bu vaxt partiya köhnə yazıçıları və xüsusən çağdaş yazıçıları sosialist həyatını tərənnüm edən sovet ədəbiyyatı yoluna çəkmək siyasəti yeridirdi. “Qızıl qələmlər ittifaqı”nın əməli fəaliyyətinə və onun ideyaca istiqamətlənməsinə 18 iyun 1925-ci il tarixli “Partiyanın bədii ədəbiyyat sahəsindəki siyasəti haqqında” partiya sənədinin böyük köməyi olmuşdur.

İnkişaf etməkdə olan yeni tipli həyatın, yeni məzmunlu mədəniyyətin sürəti ilə ayaqlaşma bilməyən bu ittifaq da öz yerini daha geniş əhatə dairəsinə malik olan, öz sıralarını daha mütəşəkkil və möhkəm əqidəli yazıçılarla birləşdirməli olan “Azərbaycan proletar yazıçıları cəmiyyəti”nə verir. Azərbaycan yazıçılarının 13 yanvar 1928-ci ildə çağırılan qurultayında “Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyəti” (APYC) yaratmaq haqqında qərar qəbul etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, VOAPP-ın bir şöbəsi olan bu cəmiyyət ədəbiyyatımızın yeni sosialist məzmunu kəsb etməsində az iş görməmişdir. Sosializmin bütün cəbhə boyu qalib hücumu keçdiyi, kütlələrdə vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq hisslərinin daha geniş vüsət aldığı bir dövrdə fəaliyyət göstərən bu cəmiyyət bəzi nöqsanlara da yol verirdi. Belə ki, “ya müttəfiq, ya düşmən” siyasəti yeridən bu cəmiyyət demokratik ideyalı yazıçılara birtərəfli yanaşır, onları ədəbiyyatın inkişafında iştirak etməyə cəlb etmirdi. Buna görə də, təbii olaraq, MK-nın 23 aprel 1932-ci il tarixli qərarı ilə həmin cəmiyyət (VOAPP, Az APP) ləğv edildi. Beləliklə, 20-30-cu illərdə millətçi ədəbiyyatçılara qarşı kəskin mübarizə aparıldığı, ədəbiyyatın yeni sosialist məzmunu kəsb etdiyi, realist ənənələr üzərində inkişaf dövrünə qədəm qoyduğu bir zamanda gənc yazıçı Mir Cəlal ədəbi fəaliyyətə başlamışdır.

1928-ci ildə ədəbi fəaliyyətə başlayan Mir Cəlal “Qızıl Gəncə”, “Gənc işçi” qəzetlərində və “Ədəbiyyat cəbhəsində”, “Hücum” jurnallarında kiçik hekayə və oçerklərlə çıxış etmişdir. O vaxtlar Azərbaycan nəsrində oçerk janrı çox zəif idi. Haqqında danışdığımız Mir

Cəlalin oçerkləri bədii nəsrimizin bu mübarizə janrının ilk gözəl nümunələrindəndir.

İlk qələm təcrübələri Mir Cəlalin yaradıcı, istedadlı və orijinal yazıçı olacağını xəbər verirdi. Mir Cəlalin ilk hekayələrinin də dili sadə, üslubu orijinal, mövzusu aktual idi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə həm də məşhur roman müəllifi kimi daxil olan Mir Cəlal böyük məzmunlu əsərlərlə yanaşı yığcam, səlis, rəvan dillə yazılan hekayə janrına da meyl edir. Başqa yazıçılarımıza nisbətən Mir Cəlal yaradıcılığında, sadə, yumoristik, həm də aktual mövzulara toxunan hekayə janrı böyük yer tutur.

İlk böyük həcmli əsəri olan “Dirilən adam” romanında (1935) Mir Cəlal Azərbaycan kəndinin sinfi şüurca oyanmasını (Qədir obrazı) kənddə inqilabi hərəkatın genişlənməsini, nəhayət inqilabın qələbə çalmasını bədii lövhələrlə təsvir etmişdir.

Bu məsələyə aid, yeni inqilabi hərəkatın kənddə yayılması, sosializmin şüurlara etdiyi güclü təsiri Mir Cəlal həm də hekayə yaradıcılığında təsvir etmişdir. Bu cəhətdən onun roman və hekayə yaradıcılığında bir ahəngdarlıq, bir mövzu vəhdəti nəzərə çarpır. Diplom işinin əsas mövzusu olan Mir Cəlal hekayələri haqqında irəlidə ətraflı danışacağıq. İndi isə onun irihəcmli əsərlərindən qısa danışmağı lazım bilirik.

1939-cu ildə nəşr edilən “Bir gəncin manifesti” romanı Azərbaycan kəndində gedən inqilabi mübarizəni, bolşeviklərin fəaliyyətini, geniş epik lövhələrdə əks etdirərək müəllif yaradıcılığının ən qiymətli əsəri hesab edilir. Roman hər cür fantaziyadan, ucuzluqdan uzaq olduğuna, realist qələmlə yazıldığına görə ədəbiyyat tariximizdən yazılan ilk Azərbaycan romanlarından biri

kimi ədəbi xəzinəmizin qızıl fonduna daxil ola bilmişdir. Burada müəllif Mərdanı çətin imtahanlardan keçirir, sinfi şüur cəhətdən onun oyanması prosesini oxucunun gözü qarşısında canlandırır.

1940-cı ildə Mir Cəlal Azərbaycan kəndində dövlət idarələrinə daxil olan bürokratik, “Parazit ünsürləri” (Kərəm Kəldiyev) ifşa edən “Açıq kitab” romanını nəşr etdirir. Qadın və şöhrət düşkünü olan Kərəm Kəldiyev hara düşürsə, orada namuslu adamlara da təsir edib, özünə gözəl “jizn” düzəltmək istəyir.

Roman ictimai inkişaf tariximizə “tutatut” dövrü kimi daxil olan 1834–1937-ci il hadisələrini cəsarətlə təsvir etdiyinə görə, Kəldiyev surətində hətta respublika miqyasında fəaliyyət göstərən müdir ünsürlərinin çirkin əməlləri ümumiləşdirildiyinə görə böyük ictimai əhəmiyyətə malikdir.

İctimai həyatın şüurlara güclü təsiri və bu təsirin gücü ilə kənddə sosializm qurulması Mir Cəlalin şüurunu məşğul edən mövzulardandır. 1947-ci ildə yazdığı “Yaşadılarım” romanı bu mövzuya həsr edilmişdir.

Bundan sonra Mir Cəlal adamların qadir əməyi ilə dirçələn, nəinki respublikamızda, hətta onun hüdudlarından uzaqlarda belə məşhur olan Sumqayıt şəhərindəki qaynar həyatdan, insanın qadir əməllərindən bəhs edən “Təzə şəhər” (1952) romanını yazır.

Mir Cəlal məhsuldar yazıçılardandır. O, demək olar ki, müntəzəm olaraq mətbuatda çıxış edir. Bu və ya digər mövzularda kiçik hekayədən tutmuş, irihəcmli romanlarına qədər aktual mövzularda əsərlər yazır.

1957-ci ildə onun böyük xalq şairimiz Sabirə ümumxalq məhəbbətini ifadə edən “Yolumuz hayanadır” romanı nəşr edilir.

Bu romanlardan əlavə, Mir Cəlalin hekayə yazmadığı il olmamışdır. Onun bütün yaradıcılığı boyu hekayə janrına etdiyi güclü meyl diqqəti cəlb edir.

Böyük vətən müharibəsi illərində, başqa yazıçılarımız kimi Mir Cəlal da qələmə daha möhkəm sarıaraq, qələbəyə inam, Sovet xalqının mərdliyinə və s. mövzulara həsr etdiyi hekayə və “Mirzə Xəyal” komediyasını yazır. Bu dövrdə Mir Cəlalin “Vətən hekayələri”, “Şərbət”, “Vətən yaraları”, “Muştuluq” kimi hekayələr kitabçaları, 1944-cü ildə “Həyat hekayələri” adlı hekayələr kitabı nəşr edilmişdir.

Göründüyü kimi, hekayə janrı Mir Cəlal yaradıcılığında mühüm yer tutur. Hətta son günlərə qədər də yazıçı hekayənəvislik davam etdirir. 1961-ci ildə nəşr edilmiş və 1962-ci ilin əvvəllərindən geniş oxucu kütləsinə təqdim edilən “İnsanlıq fəlsəfəsi” kitabında yazıçının ayrı-ayrı illərdə yazdığı həyat və insanlıq fəlsəfəsinin bu və ya digər cəhətlərini əks etdirən hekayələri toplanmışdır.

Dialektik fəlsəfi məzmun daşıyan bu hekayələr kitabı oxucu kütləsinin yeni keyfiyyətlər əxz etməsində mühüm rol oynaya bilir, yəni oxucu müsbət keyfiyyətləri əxz edib, mənfi keyfiyyətləri islah edə bilməsində bu kitabdən çox şey öyrənir.

Bunu nəzərə alaraq diplom işini Mir Cəlalin bu hekayələr kitabına həsr edirik.

I FƏSİL. “İNSANLIQ FƏLSƏFƏSİ” KİTABINDA TOPLANMIŞ HEKAYƏLƏRİN MƏZMUN VƏ İDEYASI

Müəllifin bu kitabda toplanmış hekayələri müxtəlif məzmunlu olub, müxtəlif illərdə yazılmışdır. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, buradakı hekayələri heç bir ümumi cəhət birləşdirmir və bunların məzmun müxtəlifliyi buradakı hekayələr haqqında ümumi bir rəy söyləməyə imkan vermir. Bu yanlış fikir olardı. Buradakı hekayələri üslub xarakterinə, ideya istiqamətinə və məzmun eyniliyinə görə müəllif altı qrupa bölmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllifin bu bölgüsü əsasında hekayələr lazımi qədər dürüst qruplaşdırıla bilməmişdir.

Biz də bu müəllif bölgüsünü qəbul edib, həmin bölgü üzrə hekayələr haqqında fikir söyləməyə çalışacağıq.

“Həyat hekayələri”

Bu başlıq altında toplanmış hekayələrin hər biri müəyyən həyatı, fəlsəfi məsələni əks etdirir. Buradakı hekayələrin hər birini oxuyarkən oxucu, doğrudan da, bu hekayələrin həyatda ola biləcəyinə inanır. Burada elə bir hekayə və elə bir epizod yoxdur ki, oxucu həmin hadisəyə “ola bilməz” desin. Dialektik materializmin kəmiyyətin keyfiyyətinə keçməsi qanunu əsasında yazılmış “Mərkəz adamı” hekayəsində müəllif, orta ixtisas təhsili almış, guya “varlığını səhnəyə həsr edən bir gənci təsvir edir. Doğrudur, öz sənətini sevmək, onu həmişə təkrar etmək faydalıdır. Lakin bunun da hüdudu vardır. Müəllif

inandıra bilir ki, təkrarın kəmiyyəti dəyişdikcə onu edən şəxs də yeni keyfiyyət alır. Beləliklə, sənətinin fədaisi deyil, sənətini ələ salan, onun vasitəsi ilə özünü maddi cəhətdən təmin edə bilməyən əntərzadələr meydana gəlir. Hekayədə təsvir edilən Əntərzadə teatr texnikumunu bitirmişdir. O, səhnə sənətinin incəliklərini ardıcıl, inamla mənimsəmək əvəzinə, təkcə Hamletin və Otellonun monoloqunu əzbərləmiş, gecə-gündüz bu monoloqları yerli-yersiz təkrar etməklə həm özünü ələ salır, həm də qonşuları belə evindən bezikdirir. Nəhayət, onun bacarıqsız, əzbərçi bir adam olduğunu görüb onu işdən kənar edirlər.

İnsanın qadir əməyi, bu əməyin onu necə yüksəltməsi, insana insani münasibət

Vətən məhəbbəti, sadə adamların bu vətən uğrunda necə vuruşmaları, düşmənə ümumxalq nifrətinin ifadəsi, insan həyatında əsas rol oynayan ailə məsələsi və s. Mir Cəlalin “həyat hekayələrinin əsas məzmununu təşkil edir. “Ayaz” hekayəsində müəllif bəna şagirdi olan Əkbərin “avam” kəndlilikdən şüurlu fəhlə səviyyəsinə qədər yüksəlməsini inandırıcı bədii lövhələrlə təsvir edir. Əvvəlcə, sahibkardan təkcə təhqir görən Əkbər, coxuşaqılı ailələrə dövlət yardımı təyin edilməsini eşidərkən təəccüb edir. Bu təsadüfi deyildi. O, hökumətdən bunu heç gözləmir də! Çünki, onun şüuru hələ kənd mühitindən təzə ayrılmışdır. Kəndlinin çox sadələvh olmasına, onun hər şeyə inanmasına aid yazılmış “peşmançılıq” hekayəsində də bu, açıq nəzərə çarpır.

Kənddə kollektivləşmə planına qarşı bir qrup qolçomaq və tüfeylinin təşkil etdiyi “bitdili İmamının zühur etməsi” Mir Cəlalin da diqqətini cəlb etmişdir.

Müəllif göstərir ki, sadə kəndli “İmam zühur etməsinə” inanaraq öz var-yoxunu aparıb “boynu yoğunlara” nəzir verir. Müəllif yaxşı bir priyom işlədir və sübut edir ki, bu fırıldaqdır. Çünki Səfərdən pul istəyəndə o deyir ki, necə olur ki, İmam şura hökumətini istəmir, amma onun pulunu istəyir?

Müəllif burada “bitdili imamın zühuruna” toplaşanları həddindən artıq sadələvh olduqlarına görə yumoristik bir gülüşlə islah etmək istəyir.

İnsana, qonşuya insani-münasibət təlqin edən hər hansı millətçilik ideyalarından uzaq (“Mərcan nənə”) hekayələr yazmaq Mir Cəlalın əsas hekayənəvislik üslubudur.

Qonşuya yaxşı münasibət “Əməli Saleh” hekayəsində özünü bariz şəkildə göstərir. İki qonşu olan Əmirahla Saleh bir-birindən heç nə əsirgəmirlər. Belə mərd obrazlardan biri də sadə kəndli qadını olan Mərcan Nənədir. O, bacardığı qədər xalq işinə kömək etmək istəyir. Bu mərd qadının bütün əxlaqi keyfiyyətlərini, sinfi şüurunu epik boyalarla oxucuya çatdıran müəllif müharibə əleyhinə ümumxalq nifrətini bacarıqla ifadə edir. Bəlkə də, müəllif rəssam olsaydı, əlində xəkəndaz dama atılan, bombanı torpaqla söndürmək istəyən qoçaq bir qadın portretini yarada bilərdi. Lakin onun daxili aləmini açmaq mümkün olmazdı. Bu haqda V.A.Razumni yazır:

– “İnsanın qəhrəmanlığından bəhs edən rəssam onun ümumi əxlaqi görüşlərini verməyi qarşısına məqsəd qoymur və heç bir formul təklif etmir, lakin konkret qəhrəmanın obrazını (xarici görkəmini) yaradır”.

Sovet adamının sadə, mehriban sifətlərindən, əmək xariqələri yarada bilən iradəsindən, heç kəsə kin

bəsləməyib hamını əziz tutan psixoloji keyfiyyətlərindən bəhs edən məsələyə toxunur. Dünyanın harasından, hansı millətdən olmasından asılı olmayaraq, Salman kişi (“iki fermer”) hamını bir gözlə görür, xeyirxah adama kömək əlini uzatmaqdan imtina etmir. Bu keyfiyyət bütün xalqımıza xas olan insani xüsusiyyətdir ki, müəllif Salman kişi obrazında fərdiləşdirmişdir. Yuxarıda dediyimiz kimi, bu hekayələrin hər birinin əsasında müəyyən bir fəlsəfi anlayış durur. “Həyatın ən şirin meyvəsi övladdır” məsəli əsasında qurulmuş “Subaylıq fəlsəfəsi” hekayəsində bunu daha aydın görmək olur. Həyata bir dəfə gələn insanın öz ömrünü necə keçirməli olduğunu, qocalıqda boş keçən günlərə heyifsilənməmək üçün nə etməli olduğunu oxucuya təlqin edən bu hekayədə Cavad kimilərin hədəf getmiş həyatı ilə adam maraqlanmaya bilməz. Cavanlıqda həyatını dəbdəbəli tamaşa salonlarında, restoranlarda, bulvarlarda keçirən Cavad və Cavad kimilərinin sonrakı miskin həyatı oxucuya ibrət dərsi olur. Vaxtilə Səltənət və Əsgərin ailə həyatı qurmasını lağa qoyan qoca Cavadın sonra onlara qibtə etməsini görən oxucu hekayədən ibrət dərsi alır. “Subaylıq – sonsuzluq!... Ah, namərd dünya!” deyən Cavad özünün kimsəsiz olduğuna təəssüflənir.

İnsanın bütün həyatı işdə, mənəzildə, küçədə və s. yerlərdə həmişə cəmiyyətlə əhatə olunur. Lakin harada olursa, olsun əmək – namuslu əmək insanı həm yüksəldir, həm də nəcib edir. Həyatın bu məsələsinə həsr olunmuş “Hava bürosu” hekayəsi konkret bədii şəkildə göstərir ki, əməklə məşğul olmayan bir adam hər cür qeyri-insani əməllər törədə bilər. “Hava bürosu” hekayəsində müəllif Qurbət xala obrazı üzərində belələrinin xəbərçilik və boşboğazlıq kimi mənfi xüsusiyyətini toplamışdır. Tikinti

texnikumunun xadiməsi olan Qurbət xala işinin azlığı ucundan əvvəllər boşboğazlıq edər, texnikum daxilində baş verən hadisələri ətrafa yayar, bir sözlə, xəbərçilik etməsə, rahat olmazdı. Lakin müəllif göstərir ki, belələrini işdən çıxarıb ehtiyac girdabına atmaq əvəzinə, onları tərbiyələndirmək lazımdır.

Direktor belə də edir. Qurbət xalaya qəzet satmaq işini tapşırır. Xəbərçilik etməyə vaxt tapmayan Qurbət xala, nəhayət xəbərçilikdən əl çəkir. Onu ələ salan, xəbərçiliyinə görə hörmət etməyib, – bəs biz məlumatı haradan alaq? – deyən təsərrüfat müdirinə:

–Burdan ey, burdan! Bilməlinin hamısı buradadır. Kişinin maşın sürməyindən, arvadın xörək bişirməsinə, uşağın yol keçməsinəcən hamısı yazılıb! – deyər qəzetləri göstərir.

Belələrinə cəza vermək asandır. Ancaq yol tapmaq, tərbiyə etməyi bacarmaq lazımdır.

Məxluqatın əsrəfi olan insanı, onun həyatını yüksək qiymətləndirmək – humanizm ideyaları Mir Cəlal yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindəndir. O, yuxarıda duranlara aşağıda olan insanlara münasibətində belə tərbiyəvi keyfiyyətləri təlqin edir. İnsanlar arasında mehriban münasibətə, nəhayət ailədə, işdə yoldaşa sədaqətli olmağı obrazlı təbliğ edən Mir Cəlal hekayələrində bu məsələləri geniş epik boyalarla oxucuya çatdırır. Bu məsələyə həsr olunmuş və kitabın əsas məzmunu ilə bağlı olan, hekayələr toplusunun adını daşıyan “İnsanlıq fəlsəfəsi” hekayəsində, müəllif Ağca adlı bir nəfər azərbaycanlı qadının sədaqətindən bəhs edir. Həyat fəlsəfəsinin həlledici amillərindən olan ailə sədaqəti bu hekayənin leytmotivini təşkil edir. Orta təhsilli,

həddindən artıq göyçək olan Ağca adlı bir nəfər qız Baxış adlı bir fəhlə ilə xoşbəxt ailə həyatı qurur. Candan əziz olan əri Baxışın vəfatından sonra Ağca elçiləri rədd edir, namuslu bir qadın kimi oğlu Nadirin tərbiyəsi ilə məşğul olur. Nəhayət, müəllif oğulların atalarının işini ləyaqətlə davam etdirdiyindən bəhs edir. Belə oğullarla fəxr edir. Məzmun yaxınlığına, ideya istiqamətinə görə müəllifin özü tərəfindən qruplaşdırılmış hekayələrdən bir neçəsi (7 hekayə) “Od içindən çıxanlar” başlığı altında verilmişdir.

“Od içindən çıxanlar”

Burada toplanmış hekayələrin mövzusu, təbii ki, Böyük Vətən müharibəsi illərində xalqımızın iradəli və fədakarcasına vuruşmasından bəhs edir. Müəllif bu hekayələrdə xalqımızın Vətən müharibəsi illərindəki “hər şey cəbhə üçün şüarını” əsas götürərək təsvir edir ki, həm arxa, həm ön cərgədə bütün işlər qələbə naminə görülür. Təvazökar konduktor Kazım (“Mənim də haqqım var”), Mərd ana Nazimə (“İki ananın bir oğlu”), cəbhədə komandir müavini Nəsirəddin (“Vətən yaraları”) sovet adamlarının fərdiləşdirilmiş, tipikləşdirilmiş obrazlarıdır.

Təhkiyə üsulu ilə yazılmış “Vətən yaraları” hekayəsi bu hekayələrin ən tutarlısıdır. Hekayə birinci şəxsin dili ilə nəql edilir. Müəllif səngərdən-səngərə quştək uçan, gülləni yağış kimi düşmən üstünə səpən bir əsgərin düşmən gülləsinə rast gəldikdən sonra ölüm vəziyyətini təsvir edir. Qayğıkeş həkimlər xəstəni sağaltmağa çalışırlar... Xəstə ölüm yatağında belə necə insani hisslərlə yaşayır! O, arzu edir ki, mən həyata gəlsəm:

–Dolu süfrələr başında oturub, yeməyə, qədəh sındırmağa, tərif deyib, tərif eşitməyə gəlmərəm.

Məxmər stol arxasında tabelərimin üstünə qışqırmağa, əmrlərə, fərmanlara qırmızı mürəkkəblə qol çəkməyə gəlmərəm. Nə qızlar, nə qayıq gəzintiləri, nə məzhəkədən qabaq başlayıb, sonra da bitməyən qəhqəhələr...!

Ölüm ayağında belə ideal duyğularla yaşayan, heç olmazsa, uşaqlığını keçirdiyi kəndlərini görüb, sonra ölməsini arzulayan əsgər timsalında müəllif adamların vətənə hədsiz məhəbbətini ifadə etmişdir.

Müəllif estetik cəhətdən çox düzgün hərəkət edərək oxucunun rəğbət bəslədiyi, ağır dəqiqələri ilə kədərlənib, şən vaxtında sevindiği əsgəri öldürmür. O, evlərinə qayıdıb anası ilə xoşbəxt yaşayır. Bu ədəbi priyom o vaxt xalqımızın qələbəyə inamını artırmaqda bir vasitə ola bilərdi. Adamların iradəsinə psixoloji cəhətdən təsir edib, istər cəbhədə, istərsə də arxada qələbəyə möhkəm inam yaratmaq müharibə illərində yaradıcı ziyalılarımızın ən müqəddəs vəzifəsi idi. Mir Cəlal həmin vəzifəni çox gözəl dərk etmiş, hekayələrində, iri- həcmli nəsr əsərlərində bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmişdir. Yuxarıda haqqında danışdığımız hekayələrdə olduğu kimi Firidun (“Oğul”), Qüdrət (“Döyüşçünün dedikləri”), Salam (“Salam”) kimi cəsur əsgər və ziyalılardan da timsalında biz qələbəyə inamı olan iradəli adamların fəaliyyətini görürük.

Cəbhədən qayıtmış Qüdrət salamat qurtarmasının səbəbini dedikdə, qızı Nigara qarşı atalıq məhəbbətinin də həlledici rol oynadığını deməsi onun müdhiş döyüşlərdə belə, öz atalıq vəzifəsini unutmadığını göstərir. Bu bir

tərəfdən qələbəyə inamı artırır, digər tərəfdən isə bir ata kimi Qüdrətə oxucu məhəbbətini artırır.

Oxucu Mir Cəlalın hekayələrində müharibədən salamat evlərinə qayıdan dinc əməklə məşğul olan topçu Salamı (“Salam”) gördükdə müharibə dəhşətlərini unudur. Həmin hekayədə Salam kəndlərinə qayıtdıqdan sonra təsərrüfatda çalışmağı özünə şərəf işi sayır. Zəmilərə, su arxlarına, əkinlərə, ağaclara baxan Salam iftixarla deyir:

– “Dünənəcən topçu Salam, bu gün aqronom Salam. Dünənəcən sizi qoruyurdum, bu gün isə bəsləməliyəm!

Vətən müharibəsində qəhrəmancasına vuruşan bir adamın, təsərrüfatda da qabaqcıl olacağına heç kəs şübhə etmir.

Güldürən hekayələr

Kitabda bu başlıq altında gedən hekayələr Mir Cəlal üslubuna daha uyğun olduğu üçün, sənətkarlıq cəhətdən də seçilir. Mir Cəlal yaradıcılığına xas olan səmimi, yumoristik üslub bu hekayələrin məğzini təşkil edir. Bu hekayələrin hər birində bir işlənməmiş fikir, bir gülməli, təəccüblü hadisə təsvir edilir. Yumoristik üslub fonunda oxucu Tapdıq və Durmuş kişinin (“Bostan oğrusu”), Xankişi və Bəhlulun (“Təzə toyun nəzakət qaydaları”), Mirzə Qulamın (“Dostumun qonaqlığı”) və s. komik və qeyri məqbul hərəkətləri ilə tanış olur. Bu surətlərin hər biri, öz növbəsində, həyat fəlsəfəsinin müəyyən bir sahəsi üzrə oxucuya ibrət dərsi verir. Öz malına qane olmayıb qardaşının üzümlərinə göz tikən Durmuş kişi oxucu nəzərində necə də kiçik, miskin görünür. Lakin onun qardaşı Tapdıq da ondan geri qalmır. O da öz qardaşının

bostanından oğurluq edir. Hər iki qardaş eyni vaxtda şeylərinin oğurlanması haqqında milis idarəsinə xəbər verir... Axşamüstü bir-birindən xəbərsiz olaraq, hər iki qardaş oğurladığı şeyi vağzala satmağa apardığı vaxt yaxalanırlar. Göründüyü kimi, çox maraqlı süjet üzərində qurulmuş bu hekayə səmimi təsir bağışlayır. Mir Cəlal üçün mövzunun böyük-kiçiyi yoxdur. O, hər bir hadisədən tipik cəhətlər tapa bilir. Həyatın materiallardan bacarıqla istifadə edib, maraqlı süjet qura bilmək yazıçının əsl xüsusiyyətidir.

Bədi süjet həmişə həyat materiallarından alınıb tipikləşdirilir.

Dostbazlıq, yerlipərəstlik, ikiüzlülük kimi mənfi xüsusiyyətləri ələ salan “Mir Cəlal həyatda belə kateqoriyaları tez müşahidə edib ümumiləşdirə bilir. Mir Cəlalin təsvir etdiyi Əfzəlova (“Hesab dostları”), Mirzə Qulama (“Dostumun qonaqlığı”) oxucu həm gülür, həm də onların yaramaz hərəkətlərinə nifrət edir.

Əfzəlov işlədiyi müəssisənin 10-12 min manatını mənimsədikdən sonra, vaxtılə kurortda dost olduğu Məlikzadəyə pənah gətirir. Məsul işçi olan Məlikzadə “dostuna” haqlı olaraq kömək əli uzatmır. Onun ictimai tərbiyəyə ehtiyacı olduğunu söylədikdə Əfzəlov və arvadı İzzət təəccüb edirlər.

Müqəssirin müdafiəçi axtarması adi haldır. Lakin Mir Cəlal bu hadisəni tipik şəraitdən aldığı üçün orijinallıq dərhal nəzərə çarpır.

Özünü mədəni hesab edib, mədəniyyətdən xəbəri olmayanlar, mədəniyyəti pulda, paltarda görənlər dosta, insana vəzifəsinə, geyiminə görə qiymət verənlər Mir Cəlalin nəzərindən qaçmır.

Canı daxilə olan Bəhlul (Təzə toyun nəzarət qaydaları) puldan başqa, elm qazanmaq, xalqa xidmət etmək kimi ideal tanımır. O belə hesab edir ki, kimin ki, pulu vardır, o əsl adamdır.

Onun çürük fəlsəfəsini Mir Cəlal yaxşı bir priyomla ifşa edir.

Bəhlul sərxoşdur. Qədəhi qaldırıb öz çürük fəlsəfəsini belə ifadə edir:

–“Elə onverseti də ordan (daxıldan) götürüblər. Student gəlir bizdən öyrənir. Mən deyirəm içək onun (daxılın) sağlığına. Bunsuz dünya bərqərar olmaz. Jiznimdə belə ləzzətli şey görməmişəm”.

Həyatın mənasını mənasız, heyvan kimi sərxoş keçirməkdə, cibinə pul doldurub gəzməkdə görə Bəhlul yeri gələrsə, bir qəpiyin üstündə mübahisə də açar. Bu keyfiyyəti biz Mirzə Qulamda da (“Dostumun qonaqlığı”) görürük. Pulun qədrini bilən adamlarla yanaşı, “pul ki var adamı sağaldır” deyən Ərkinaz xanım (“Plovdan sonra”) kimi əyyaş, kübar qadınlar, oğlunun tərbiyəsi ilə məşğul ola bilməyən “nəcib” adamlar da yazıçının nəzərindən yayınmır. Ərkinaz xanım pulun gücünə Moskvaya gedib oğlu Ramiz üçün “paxla-plov gətirib buğlana-buğlana” vermək niyyətindədir. Elmdən, texnika nailiyyətlərindən, bəzi insani keyfiyyətlərdən belə uzaq olan Ərkinaz xanım pulu ilə özünü xoşbəxt, həm də ən nəcib adam hesab edir. Ərkinaz xanımın prototipləri hələ də sosialist məişətinə yaraşmayan bir ünsür kimi cəmiyyətdə yaşayır. Belələrinin xarakterini açıb göstərdiyinə görə hekayə çox qiymətlidir. Mir Cəlal təkcə cəmiyyətdə – məişətdə baş verən hadisələri deyil, siyasi hadisələrə də realizə mövqeyindən yanaşıb, yumoristik don geydirə bilir.

1957-ci ildə içində canlı olan Sovet kosmik gəmi – peykinin müvəffəqiyyətlə buraxılması xəbərinin kapitalist dünyasında törətdiyi təşvişə çox məharətlə bədii rəng verir. “İtpərəstlərin həyəcanı” hekayəsində kapitalistlər “Gül kimi”, “Sandıq tulasının”, “Hüquqlarını müdafiəyə” qalxışırlar. Həyəcanlanmış itpərəstlər Nato, Mato, Seato hamısı səs-səsə verib irəli hücumə keçirlər ki, nə üçün ruslar “tükləri ipək, gözləri göyçək, ağzı-burnu qəşəng tulanı göyə atmışlar?! Bu hadisənin siyasi mahiyyəti hamıya aydındır. Lakin, “bütün itlər səfərbər edilməlidir” deyən yazıçı kiçik bir priyomla kapitalist aləminin iç simasını açmış olur.

Həyat hadisələrinə müxtəlif münasibət, hadisələri bu və ya digər şəkildə qiymətləndirməyə gətirib çıxarır.

Həyatda baş verən hadisələrə realist münasibət bəsləmək, oradan tipik şeyləri götürüb ona bədii rəng vermək yazıçıdan həssaslıq, kəskin müşahidə qabiliyyəti tələb edir. Bu məzmunlu hekayələrin bəziləri kitabda xatirələr şəklində verilmişdir.

“Xatirə dəftərindən”

Bu başlıq altında verilən hekayələrin məzmunu müxtəlifdir. Qələndərov (“Ulduz”) kimi pis ataların, Zivər (“Nazik mətləb”) kimi ağıllı, elmlı qadınların təsviri hekayələrin məzmun müxtəlifliyinə sübutdur.

“Ulduz” hekayəsində təsvir edilən hesabdar Qələndərov evdə arvadı, uşağı ilə pis rəftar edir. Arvadı Böyükxanımın vəfatından sonra Əminə adlı bir tatar qızı ilə evlənən Qələndərov oğlunun qayğısına qalmır. Ailədə tənqə gələn uşaq şəhərə işləməyə gəlir. Qələndərov peşman olsa da, ulduzun qərarı qətidir. Evə qayıtmır.

Atasına həyatın qaydalarını, yaşamaq metodlarını öyrədir. “Xatirə hekayələri”ndən ən yumoristik xarakter daşıyanı “Neçə cür salam var?” hekayəsidir. Bu hekayədə Kərim adlı bir nəfər ikiüzlü, vəzifəsinə görə insanlara yanaşması tənqid edilir. Kərim özündən böyüyü görəndə ikiqat əyilir. Həmin adamın işdən çıxarılacağını eşitcək, onu atmacalı ifadələrlə yanaşır. Müəllif belələrindən uzaq olmağa çağırır. Xatirə hekayələrindən başqa birisində dialektikanın təsadüf və zərurət məsələsinə toxunur. Hekayənin adı da məzmunu ilə əlaqədardır: “Təsadüf və ya zərurət”. Burada müəllif bir pioner qızın həyat yolundan bəhs edir. Guya müəllif təsadüfdənmi, ya zərurət nəticəsindəmi bu qızı üç dəfə görmüşdür. Hekayənin adı və mübahisəli məsələ də müəllifin bir qızı müxtəlif vaxtlarda müxtəlif vəziyyətdə görməsidir. Bu görüşləri təsadüf və ya zərurət kimi qiymətləndirməyi oxucuların öhdəsinə buraxan müəllif, bu üç görüşün brincisini bir şəhərdə təsvir edir. Bu vaxt pioner qız 10-12 yaşlarında bir uşaq idi. Onun ad və familiyasını yanında saxlayan müəllif, bir neçə ildən sonra özü aspirant ikən, həmin qızı Tbilisidə spartakiada iştirakçısı kimi görür. Lakin yenə qızla danışa bilmir. Nəhayət, üçüncü dəfə qızı yaşlı bir dosent kimi Bakıda universitetdə görür. Bundan əvvəlki iki hadisəni qismən təsadüf adlandırmaq olsa da, bu son görüş zəruri idi. Çünki həm müəllif, həm də qız eyni ixtisasdan olduqlarına görə müşavirədə iştirak etməli idilər. Nəhayət, müəllif əsərinə rəy vermək üçün həmin qıza müraciət etməli olur. Bu görüş də zəruri idi. Dialektik materializm öyrədir ki, tarix təsadüflər yığını deyil. Hər hansı bir hadisə müəyyən bir səbəbiyyət əlaqəsi, mövcud zərurət zəminində baş verir. Biz də həmin müddəaya

istinad edib, son görüşü “zərurət” adlandırırıq. Çünki, “ictimai bir zərurət! bir ailə üzvləri harada, nə şəraitdə, nə yaşda olursa olsun, görüşəcəklər”.

Mir Cəlal bütün hekayələrində belə bir qayə izləyir ki, vətənin hansı guşəsində olmasından asılı olmayaraq, hamının vəzifəsi xalqa xidmət etməkdir. Sənətindən, ixtisasından asılı olmayaraq, hamıdan xalqa xidmət etməyi tələb edən Mir Cəlal bu ideyanı kitabda “həkim hekayələri” başlığı altında nəşr edilmiş hekayələrdə daha qabarıq nəzərə çarpdırır.

Həkim hekayələri

“Həkim hekayələri”ndə müəllif, insanlar üçün ən qiymətli şey olan həyat insan həyatının həkimlərə etibar edildiyini onlar üçün həm şərəfli, həm də çətin iş hesab edir. Mir Cəlalin ən şirin nemət olan insan səhhətinin etibar edildiyi həkimlərə qarşı belə tələbkər şəkildə çıxış etməsi təsadüfi deyildir. Mir Cəlal həmin hekayələrində ictimai sağlamlıqla fiziki sağlamlığı birləşdirir (“Müalicə”).

Həmin hekayədə Mir Cəlal göstərir ki, ictimai şüur cəhətdən sağlamdüşüncəli olmayan adamlar fiziki sağlamlıqdan da məhrumdurlar. Hekayədə həmsöhbəti Gülbadam və Bəsti qarından ayrılıb Bakıya gətirilən bir nəfər çoxdanışan qadının ürək darıxması, fiziki narahatlıq xəstəliyinə tutulması təsvir edilir. Müəllif belə adamların ictimai müalicəsinin lazım və mümkün olduğunu göstərir. Həmin qadını kinoya öyrədib, lüzumsuz boşboğazlıqdan uzaqlaşdıran həkim və həmin qadının oğlu düzgün hərəkət etmişlər. Müəllif bəzən həkimlərin belə öz sənətlərini yaxşı bilməməsindən danışır. “Vidən əzabı” və “Dost

görüşü” hekayələrinin əsas ideyası öz sənətini yaxşı bilməyən həkimlərin axırda peşman olmalarına işarədir. Hər iki hekayədə müəllif insan həyatının sayıq keşikçiləri olan tibb işçilərinin məsuliyyətli işindən bəhs edir.

“Vicdan əzabı” hekayəsinin qəhrəmanı olan təcrübəsiz bir nəfər həkim İmran adlı gözəl, yaraşığılı bir oğlanı məsuliyyətsizlik üzündən öldürür. Bunu dərk edən həkim öz sənətindən əl çəkir. Çünki o, dərk edir ki, “həkimin miyanəsi olmasın gərək!”

Müəllif demək istəyir ki, bütün həkimlər bu müddəanı dərk etməli, özlərinin bütün bilik və qabiliyyətlərini insan həyatının hifz olunması kimi müqəddəs bir işə sərf etməlidirlər. “Dost görüşü” hekayəsində bu ideya daha qabarıq nəzərə çarpır.

Hekayədə Mirzə adlı, öz işini – həkimlik sənətini yaxşı bilməyən, xəstələrə düzgün diaqnoz verə bilmədiyindən yanlış reseptlər yazan bir nəfər kənd həkimi təsvir edilir. Həkim Mirzənin idealı təkcə “Külfətini dolandırmaq, beş şahı pul qazanmaqdır”. Ona görə də Fətulla müəllimin müalicəsi ilə ciddi məşğul olmur. Bir nəfər cavan həkimin təkidi ilə həkim Mirzə elmin, sənətin qədrini bilməyə başlayır. İctimai təsirin gücü ilə passiv, heç kəsin (xəstələrin) qeydinə qalmayan Mirzə sonralar vicdanına and içir ki, “ya loğmana bərabər həkim olacağam, ya da ki, bu sənətdən tamamilə əl çəkəcəyəm. İndi görürəm ki, mən necə avam imişəm”.

Hekayələrində mənfi tiplərin tərbiyə nəticəsində müsbət keyfiyyət kəsb edə bilməsi məsələsini qaldıran müəllif fəlsəfənin hər şey inkişafda, dəyişməkdədir müddəasına əsaslanır. Həmişə aktual mövzulara toxunan ədib öz müqəddəs ideallarına sadıq qalıb müxtəlif

mövzularda yazdığı hekayələrində nöqsanları tənqidi – səmimi yumoristik atəşə tutur. Bu cəhətdən Mir Cəlal üçün əsərin və mövzunun böyük-kiçiyi yoxdur. Buna görə də kitabda toplanan “Kiçik hekayələr” başlığı altında dərc edilən hekayələrdə də ictimai məzmun ifadəsini tapır.

Kiçik hekayələr

Bu hekayələrdə müəllif ömrün – həyatın şirinliyinə (“Lirika”), həyatın mənasına (“Əl xətti”), ailə məhəbbətinə (“İki hakim”), ictimai nəzakət qaydalarına (“Xəcalət”) və s. həyati-fəlsəfi kateqoriyalara toxunur.

Həcmcə kiçik olan bu hekayələrin hər birində geniş ictimai məzmun vardır.

Şəhərin yaşıllaşdırılması kimi vacib bir məsələ haqqında hamı danışa bilər. Lakin bu qəzet məqaləsi olar. Yazıcının qabiliyyəti də belə məsələlərə ədəbi, bədii don geydirə bilməsindədir. Bakıda çinar əkilməsini müəllif çinarın “Bakıya qonaq dəvət edilməsi” kimi təbir etməklə hadisəyə yazıçı təxəyyülünün rəngini vermiş olur.

Şəhər parkına istirahətə gələnlərin savaşmasından (“havapərəstlər) tutmuş, yaltaqlığın ictimai zərərinə (“Kəhərin son günləri”) qədər bütün kiçik hadisələr Mir Cəlalin müşahidəsindən kənarda qalmamışdır.

Ailədə uşağın ən şirin meyvə, ən həlledici amil olmasından bəhs edən ədib “İki hakim” hekayəsində xalq məhkəməsinin həll edə bilmədiyini ər-arvadın barışması məsələsini uşağın həll etməsini təsvir edir. Bu hekayələrdən aydın olur ki, həcmi kiçik olması öz ideyasını oxucuya çatdırmaqda müəllifə mane ola bilmir. Yarım səhifəlik hekayədə belə müəllif öz ideyasını bacarıqla oxucuya çatdırır.

II FƏSİL. HEKAYƏLƏRİN SƏNƏTKARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gerçəklikdə mövcud olan, həyat həqiqətinin bədii surətdə əks etdirilməsi bədii sənətin xarakter xüsusiyyətidir.¹ Mir Cəlal da həyatdan aldığı hadisələrə, həqiqətlərə bədii rəng verməyi bacaran sənətkarlardandır. “İnsanlıq fəlsəfəsi” kitabında toplanmış hekayələrin hamısında müəyyən bir fəlsəfi həqiqət vardır. Ədib onları tipikləşdirmiş, bədiiləşdirmişdir. Məsələn: bürokratik iş üsulunun qəzetlərdə pislənməsinə çox rast gələn oxucunun “Anket Anketov” hekayəsini maraqla oxumasının səbəbi məhz budur. Haqqında danışdığımız kitabdakı hekayələrin hər birində biz bədii cəhətdən mükəmməl, tamamlanmış səhnələrə rast gəlirik.

Biri-birini ürəkdən sevən, lakin hələ bu barədə bir kəlmə belə danışa bilməyən iki aşıqın qarşılaşması səhnəsi (“Ayaz” hekayəsində) fikrimizi sübut edir. Ədib bu iki aşıqı, doğrudan da, aşıq kimi danışdırır. Əkbər qızın adını soruşur.

–Gözəl qız, sənin adın nədir?

–Aybəniz.

–Qəşəng oğlan, hava ayazdır.

–Aybəniz qız, adını bəyan eylə!

–Naçaq oğlan, məramini aç söylə!

–Qonağım qız, məni sağalt amandır!

–Ellim oğlan, yatma dur!

¹ Основы Марксистско-ленинской эстетики. Москва. 1960. стр. 532.

Bu dialoqu oxuyan oxucu iki aşiqin deyişməsinə xatırlayır. Qızın adının havanın ayazlığı ilə bağlanması yeni hadisədir. Bəlkə də, müəllif bu dialoqu belə şirin vermək üçün həmin qızın adını ayaz qoymuşdur. Bu dialoq yığcam həm də səmimi fikirlər ifadə etdiyi üçün adamın rəğbətini qazanır. Hər cür uzunçuluq, cümləpərdazlıq Mir Cəlal üslubuna yaddır. Mir Əlipaşanın Ayaza etdiyi təklif haqqında (“Ayaz” hekayəsində) qız uzun-uzadı danışa bilər, Əkbər özündən çıxıb, hirsənə bilərdi. Lakin müəllif bu üsulu seçmir. “Ayaz Əkbərə nə dedisə, Əkbər əvvəlcə kağız kimi ağardı, sonra pul kimi qızardı, bədəni alovlandı! Bir bu cümlə ilə mətləb aydınlaşır.

Yuxarıda dediyimiz kimi, sənətkarın əsas xüsusiyyətlərindən biri də həyatı dərinləndirən bilməsi, kəskin müşahidə qabiliyyətinin olmasıdır.

Xüsusilə kənd həyatını Mir Cəlal lap dərinliyinə qədər bilir. Rus müəlliflərindən biri Mir Cəlal yaradıcılığını obrazlı xarakterizə edərək küçəyə bənzədir. Bu küçənin kənd həyatı təsvir edilən hissəsi daha işıqlıdır. Bu fikir, həqiqətən, Mir Cəlal yaradıcılığını düzgün xarakterizə edir. Xalq dilinin zənginliklərinə, xalq həyatının incəliklərinə bələd edib, həmin tükənməz xəzinələrdən bacarıqla istifadə etmişdir. Şəhərdə böyüyüb tərbiyələnmiş bir yazıçının təsvir edə bilməyəcəyi bir mənzərəni Mir Cəlal belə verir:

–Böyük evlər, xamırlı pəncərələr, laxlayan darvazalar, palçıqlı sürüşkən yollar, cındırlı pirlər, qarğa yuvaları, aclıq, fəlakət!...mülkədarların qoyub getdiyi kənd bundan ibarət idi...

Buradakı ifadələr, tərkiblər birləşərək necə müdhiş bir mənzərəni adamın gözü qarşısında canlandırır. Ədibin

işlətdiyi “xamırlı pəncərələrə”, “cındırlı pir”, “laxlayan darvaza” kimi istilahları bugünkü naşı oxucu belə bilməz. Lakin xalq həyatına dərindən bələd olan oxucu bu sözləri, bu ifadələri bədii əsərdə gördükdə xalq dilindən bacarıqla istifadə etdiyinə görə müəllifə əhsən deyir. Yazıçının həyatı dərindən bilməsinə aid başqa bir misal.

“İki fermer” hekayəsində bir yaz günü Salman kişinin arıçılıq fermasında pəhrə çıxmasının təsviri o qədər realdır ki, oxucu sanki həmin mənzərəni gözü ilə görür. Lakin burada ədib fotoqraf-rəssam kimi hər gördüyünü əsərə köçürməmişdir. Belə olsa idi, hekayə təfsirlikdən uzağa gedə bilməzdi. Müəllif tipik, lazımi cəhətləri seçir ki, Mir Cəlal realizminin gücü də bundadır. Hər hansı bir hadisəyə yazıçı mövqeyindən yanaşan ədib həmin hadisəyə qarşı öz münasibətini çox asanlıqla bildirir.

Məsələn, “Təzə toyun nəzakət qaydaları” hekayəsində toy məclisinin təsvirində oxuyuruq.

–Hazırlanan yerlərdə çalğıcılar oturdular. Dəm tutdular, nə tutdular. Sarı, Buxara papaqlı birisi tarı bağına basıb özündən getdi... Bir oğlan şaxsey dəfini dizləri arasına alıb, mal döyəcləyən kimi döyürdü. Müğənni özündən getmişdi ... “Atam balası” elə bərk döyürdü ki, adamın dümbəyə yazığı gəlirdi.

Bu cümlələrdən müəllifin belə toy-dəsgahına mənfi münasibəti dərhal aydın olur. Ədib mənfi hadisəni qəzəblə təsvir edib, həmin toya oxucu nifrətini artırma bilərdi. Lakin Mir Cəlal yumoristik bir üslubda, özünəməxsus bir bacarıqla mənfi hadisəyə qarşı oxucunu güldürür.

Bədii təşbihlərdən məharətlə istifadə edə bilən müəllif bu sahədə də orijinallıq edir. Məsələn, hekayənin

bir yerində klarnet çalanın şişman ovurdlarını, qızarmış gözlərini oxucuya adi publisist təsvirlə çatdırmır. Dolayı bir üsulla deyir:

– “Otağın havasını sorub, klarnetə doldurmaq istəyən adam da rəngbərəng insanların əlvan paltarına bəstələnmiş havalar səpirdi”. Bu cümlə ilə ədib klarnet çalanının vəziyyətini gözəl çatdırıa bilir. Əlbəttə, hadisəni oxucuya çatdırıa bilmək müəllifdən bacarıq, dil qabiliyyəti tələb edir. Mir Cəlalin əsərlərindən danışan tədqiqatçıların hamısı onun rəvan, səlis dil və üslubunu qeyd etmişlər. Xalq dilinin bədii ədəbiyyata gətirilməsində C.Məmmədquluzadə ənənələrini davam etdirən ədib xalq dilinin canlı təbliğatçısıdır. Bəzi yazıçılar əsərlərində xalq ifadələrinə az yer verdiklərindən cümlələri sönük çıxır. Bu məsələni dərk edən ədib, xalq ifadələrinə əsərlərində geniş yer verir. Buna görə də onun cümlələri duzlu, səmimi oxunaqlı olur. Publisist əsər üçün məqbul görülməyən bəzi ara sözlər, təyini, tamamlıq və mübtədanın xüsusiləşməsi Mir Cəlalin dilini şirinləşdirir. Məsələn, xalq dilindən alınan elə ifadələr vardır ki, həmin ifadələr mətndən ayrılıqda mənə ifadə etmir. Mətn daxilində isə duzlu, yumoristik bir fikir ifadə edir. Məsələn, “iki gün çəkmədi ki, vurdu anam xəstə düşdü” (“Müalicə” hekayəsində), “Camış qatığı tapdırıb ayran elətdim ki, sərin şeydir, dedik bəlkə ürəyini basa” (Həmin hekayədə), “Nə Şərəbanı xala, nə Nəcibə istər ki, başqaları onların işinə qarışsın. Amma di gəl ki, yetirən-ötən qarışır” (“Elçilər qayıtdı”) və s. onlarla bu kimi cümlələr xalq danışığı dilinin bədii ədəbiyyatda əksidir. Bu sözlər üslubi cəhətdən də yerinə düşdüyü üçün heç bir ağırlıq törətmir, bəlkə əsərin oxunaqlığını artırır. Cümlədə sözə qənaət

edən, az söz ilə geniş fikir ifadə edən, ədib, kiçik bir cümlə ilə obrazın və hadisənin mahiyyətini açıb göstərir. Müəyyən bir ştrix ilə surətin dünyagörüşünü açıb göstərən müəllif “Müalicə” hekayəsində deyir:

–Anam... avtomobilin pilləkənə yerləşmədiyini bilirdi. Piyada çıxmaq üçün, onun fikrincə, bir adamı minmək lazım idi”

Bir cümlə ilə müəllif avam bir qadının daxili aləmini açır.

Bədii əsərdə belə bir üsulu üstün tutan ədib, geniş təsvir əvəzinə özünəməxsus bir ştrixlə fikrini oxucuya çatdırmaqda düzgün hərəkət edir. Məsələn, “İnsanlıq fəlsəfəsi” hekayəsində müəllif Ağca adlı bir qızın qaş-gözünü, boyunu-biçimini, bənizini-saçlarını uzun uzadı tərifləmək əvəzinə belə bir səhnə təsvir edir. Ağca küçədə keçərkən onu görən bir qadın baxa-baxa qalır. Qızın acığı tutub “nəyə baxırsan” deməsinə cavab olaraq qadın deyir:

–“Sənə baxmıram, qızım, yaradanın qüdrətinə baxıram”.

Bircə cümlə. Bu cümlə ilə qızın necə bir gözəl olduğu oxucuya məlum olur.

Mir Cəlalin dili sadədirsə, bu heç də belə bir hökm verməyə əsas vermir ki, onun cümlələri məzmunuz, təkcə mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasından ibarətdir. Hələ də dilçilik elmində işlənmiş bir sahə kimi qalan bir neçə budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrə də Mir Cəlalin dilində rast gəlmək olur. Maraqlı cəhət burasındadır ki, fikrini adətən sadə cümlələrlə ifadə edən müəllifin dilində biz bir cümləyə rast gəlmişik ki, həmin cümlə təhlil edilməyə layiqdir. Qeyd etmək lazımdır ki, o qədər

dolaşıq fikirləri müəllif ustalıqla bir cümləyə yerləşdirə bilmişdir.

Cümlə belədir:

–Zəhrimar! Zəhrimarin yəkəsi!

Mərcan nənə bu sözü elə dedi və xəkəndazı əlində elə şax tutub dama elə atıldı ki, görün deyərdi o, ömrü boyu yığdığı qəzəb ilə kin ilə ən qorxulu düşmən üstünə atılır və bu saat onu parça-parça edəcək”.

Bu cümlə təhlil edilməyə layiqdir.

Mərcan nənə bu sözü elə dedi və xəkəndazı əlində elə şax tutub dama atıldı ki, bura qədər olan cümlə baş cümlədir, özü də iki cümlədən (tabesiz) ibarətdir. Bundan sonra gələn cümlə – görün deyərdi o, ömrü boyu yığdığı qəzəb ilə ən qorxulu bir düşmən üstünə atılır və bu saat onu parça-parça edəcəkdir cümləsi baş cümləni izah edən təzi-hərəkət budaq cümləsidir.

Budaq cümlə özü də mürəkkəbdir. “Görən deyərdi”. Baş cümlədir. Yerdə qalanlar isə vasitəsiz tamamlıq budaq cümləsidir. Tamamlıq budaq cümləsi olan “O, ömrü boyu yığdığı qəzəblə ən qorxulu bir düşmən üstünə atılır və qadın onu bu saat parça-parça edəcək” cümləsi özü də iki tabesiz cümlədən ibarətdir.

Göründüyü kimi, Mir Cəlalin cümlələri dil nöqtəyi-nəzərindən də təqdirə və tədqiqə layiq cümlələrdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bir neçə ədəbi və dil nöqtəyi-nəzərindən diqqətəlayiq xüsusiyyətləri nəzərə alaraq aşağıdakı nəticəyə gələ bilirik.

NƏTİCƏ

1. Mir Cəlalin “İnsanlıq fəlsəfəsi” adlı kitabında toplanan hekayələrin məzmunundan, ideyasından, xəlqiliyindən, dilindən danışdıqdan sonra belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, ədibin yaradıcılığına xas olan bütün xüsusiyyətlər bu kitabda da öz əksini tapmışdır.

2. Müxtəlif illərdə, müxtəlif mövzularda yazdığı hekayələrdən ən lazımlılarını seçib bu kitaba salan müəllif, əlbəttə ki, müəyyən bir məqsəd izləmişdir. Bu məqsəd ondan ibarətdir ki, bu kitabın içindəki hekayələr onun (kitabın) adı ilə uyğun gəlməlidir. Müəllif məqsədinə nail olmuşdur. Buraya düşən hekayələrin hər biri həyat, insanlıq fəlsəfəsinin bir qanun və ya kateqoriyasını özündə ehtiva edir.

3. Realist ədib ictimai həyatın bütün sahələrinə aid həyatdan aldığı materialları bacarıqla bədiiləşdirə bilmişdir.

4. “Bürokratizmin” (“Anket Anketov”), pis atalığın (“Ulduz”), avamlığın (“Peşimançılıq”) və s. tənqidindən tutmuş, sadıq qadınlara (“İnsanlıq fəlsəfəsi”) həyatın şirinliyinə (“Lirika”) qədər bütün hekayələrində müəllif lakonik bir dil ilə öz ideyasını oxucuya tez çatdırır. Mir Cəlal yaradıcılığına xas olan oxucunu və təsiri altına ala bilmək, bu kitabdakı hekayələrə də aiddir. Ədib istədiyi vaxt oxucunu güldürə (“Təzə toyun nəzakət qaydaları”, “Bostan oğrusu”, “Anket Anketov”, “Mərcan nənə” və s. hekayələrdə) istədiyi vaxt qəmləndirə (“Vicdan əzabı”, “İnsanlıq fəlsəfəsi”) bilir.

5. Mir Cəlal həyatdan tipik cəhətləri alıb bədiiləşdirir. Ona görə də həmin hekayələrində təsvir

etdiyi obraz və hadisə çox orijinal görünür. Bu orijinallıq hər şeydən əvvəl ədibin özünəməxsus üslubuna aid edilməlidir. Ən kiçik həcmli hekayələrində belə bir ədib, böyük bir məna ifadə etməyi bacarır. Həmin mənaya görə də müəllif özü (yuxarıda dediyimiz kimi) hekayələrini mənalara görə qruplaşdırmışdır. Biz də müəllif bölgüsünü qəbul edib, həmin bölgü əsasında hekayələr haqqında fikir söyləməyə çalışmışıq. Hekayələr çox, məzmunca müxtəlif olduğundan hekayələrin hamısı haqqında ayrıca danışmaq mümkün olmadı. Ona görə də ən xarakter hekayələr haqqında geniş danışmağa çalışıb, başqa hekayələrin də ideya məzmunu haqqında çox qısa məlumat vermişik. Hekayələrdə məzmun yığcamlığı, ideya dürüstlüyü ilə yanaşı, zəngin dil materialı da diqqəti cəlb edir. Diplom işində həmin hekayələrin dili haqqında da qısaca məlumat verməyə çalışmışıq.

6. Yuxarıda ədibin üslubuna aid olan keyfiyyətləri Mir Cəlal haqqında yazan başqa tədqiqatçılar da qeyd etmişlər. Lakonik bir dillə, orijinal bir üslubla milli ədəbiyyatımızın inkişafı uğrunda 34 il qələm çalan bu realist ədibin və görkəmli ədəbiyyatşünas alimin xidmətləri çox və böyükdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Основы Марксистско-ленинской эстетики. Москва, Гослитиздат 1960.
2. Разумный В.А. “Художественный образ”, основы Мар. Лен.стетики. М., 1960.
3. Егоров А.Г. — “Форма и содержание”, стр. 405.
4. Корганов А.В. - “реализм”, стр. 527.

5. Днепров В.Д. - Проблемы реализма Сов.Писатель. 1960.
6. Добин Е.С. “Жизненный материал и художественный сюжет”. М., изд. Сов. Писатель. 1956.
7. Лифшиц М.А. “Философия жизни” В из Вара “Новый мир”, No12, 1958.
8. Павленко П. Писатель и жизн. Сов. Пис. 1955.
9. Mir Cəlal. “Sağlam yollarda, Bakı, 1932.
10. Mir Cəlal. “Boy”. Bakı, 1935.
11. Mir Cəlal. “Bostan oğrusu”. Bakı, 1937
12. Mir Cəlal. “Həyat hekayələri”. Bakı, 1944.
13. Mir Cəlal. “Sadə hekayələr”. Bakı, 1955. 14. Mir Cəlal. “İnsanlıq fəlsəfəsi”. Bakı, Azərneşr, 1961.
15. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, EA nəşri, 1957.

SUMMARY

The philosophy of human being in the book “Human philosophy” by Mir Jalal

The article investigates the activity of Mir Jalal as the prominent representative of Azerbaijan literature in XX century. The book includes stories about different aspects of the philosophy of human life. The whole philosophy of the author calls the reader to ideal human qualities. Through criticism or corrective humour the writer raises ideal feelings of patriotism in his reader.

РЕЗЮМЕ

Философия человечества в книге “человеческая философия” Мир Джалала

В настоящей статье говорится о Мир Джалала Пашееве как видного представителя Азербайджанской литературы XX века. В названной книге писателя собраны рассказы разного содержания в которых в той или иной степени таится философия человеческой жизни. Вся философия автора вызывает читателя к идеальным человеческим качеством. Путем критики или исправительного юмора писатель воспитывает читателя в духе идеального гражданин своей Родины.

*“Dil və ədəbiyyat” jurnalı,
ADU nəşri, Bakı, №2(6),
2008, səh. 72–92*

DÜŞÜNCƏ DƏRYADAN DƏRİN OLURMUŞ

Dahi rus yazıçısı Lev Nikolayeviç Tolstoy deyib ki, insan göydəki ulduzların sayını öyrənə bilər, amma öz idrakının hüdudlarına çatma bilməz. Burada böyük məna vardır. Çünki ulduzların sayını öyrənmək üçün insana daha böyük idrak lazımdır. Yəni bütün mürəkkəb texnologiyaları ixtira edən insan beynidir. Qətiyyətlə demək olar ki, elmin bugünkü zirvə səviyyəsində belə beynin bütün imkanları öyrənilə bilməmişdir. Deyirlər ki, ahıl yaşlarından başlayaraq insan beynində gedən fizioloji dəyişikliklər onun bəzi imkan və qabiliyyətinin azalmasına səbəb olur. Amma bu, hər yerdə, hamıya aid edilə bilməz. Belə bir fikri cəsarətlə deməyə yaş səksənə ötmüş, səhhəti o qədər də yaxşı olmayan, amma bir neçə yaxın elmin sintezindən yeni bir elmi baxış, yeni bir elmi mövqe yaratmış İsmayıl Seyid Qəraninin rübailərini oxuduqdan sonra qərarlı oldum. İsmayıl müəllim özü həm həkim, həm psixoloq kimi respublikada ilk dəfə məhkəmə-psixoloji ekspertizası yaratmış və 20 il bu sahəyə rəhbərlik etmişdir. Bədii yaradıcılığın sirlərini isə atası Azərbaycanın məşhur alim-pedaqoqu olan prof. Ə.Seyidovun təsiri və kitabxanasındakı əsərlərin dərin və ardıcıl müəlliməsi sayəsində öyrənmişdir. O, ilk şeirlərini 1945-ci ildə 20 yaşında gənc ikən yazmışdı. 55 il lirik duyğular bu həkim-psixiolog alimi bircə gün də tərk etməmişdi. Amma İsmayıl müəllim əlinə qələm götürüb lirik-poetik düşüncəsini yazıya almamışdı. 2001-ci ildə ağır xəstələnən İsmayıl müəllim cəmi bir ilə müxtəlif mövzuları əhatə edən; oxucuda gah lirik-kövrək duyğular

yaradan, gah onu haqsızlığa qarşı səfərbər edən, gah axirət dünyasını düşünməyə vadar edən, gah dünyanın var-dövlətinə uymamağa öz insani ləyaqətini itirməməyə çağıran, gah bir ata nəsihəti ilə onu doğru yola dəvət edən şeirlər yazaraq “Allahsızın aqibəti” adlı toplunu nəşr etdirmişdir. İndi onun yazdığı “Rübailər” adlı kitabı onun bir şair kimi oxucularla ikinci görüşüdür. Rübai Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış ədəbi janrdır. Bu janrın qafiyə sistemi AABA və AAAA formasında olur. Birinci forma bayatıya oxşayır. Amma bayatı cəmi 7 hecadan ibarət olur. Mövzu və fikir əhatəliliyi hər iki janrda eynidir. Rübai ərəbcə 4-lük deməkdir. Əruz vəznində yazılır. Rübainin ilk nümunələri klassik Şərq ədəbiyyatında IX-X əsrlərdən yaranmış, Rudəki, Ömər Xəyyam, Məhsəti Gəncəvi, Nizami və Füzuli kimi şairlərin yaradıcılığında kamillik dərəcəsinə yüksəlmişdir. Amma rübai dedikdə hamıdan əvvəl fars ədəbiyyatının klassiki, riyaziyyatçı, filosof şair Ömər Xəyyam, Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi şair, musiqişünas Məhsəti Gəncəvi yada düşür. Rübai janrında hər beyt, əsasən, uzun saitli heca ilə bitir, yəni beytin son saiti uzun tələffüz olunur. Amma qısa saitli rübailərə də rast gəlmək olur. Məsələn, M.Füzulinin aşağıdakı rübaisi dediyimizə misal ola bilər.

*Canan isə mətlub, təmə candan kəs!
Mətlub isə can, ümidi canandan kəs.
Can sevmək ilə müyəssər olmaz canan,
Ya bundan ümid, ya təmə ondan kəs.*

Bu rübai məf'Ulü, qəlibində olub, son hecası qısa tələffüz olunur. Ümumiyyətlə, Azərbaycan rübaisi əruzun 12 bəhrində yazılmışdır. Bu tarixən belə olmuşdur.

Sovet dövründə klassik janrda əsər yazmaq, müxtəlif səbəblərdən, qeyri-məqbul görünürdü, həm də qorxulu idi. Dilimizdə saitlərin çoxluğu rübai janrında ərəb və fars nisbətən daha yüksək səviyyəli rübailər yazmağa imkan verməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Sovet şairləri bu ədəbi növə müraciət etməyi lazım bilməmişlər.

İsmayıl müəllim bu sahədə özünəməxsus bir yol seçmişdir. Bunu bir neçə səbəblə izah etmək olar.

1. Bu ədəbi növə müraciət edib onun mövzusunun müasirləşdirmək
2. Heca vəzninə keçirmək.
3. Bütün rübailəri eyni ölçüdə, 11 hecada yazmaq.
4. Rübailərin hamısının ölçüsünün eyni olması.

Qeyd edək ki, klassik rübailərdə bir rübai daxilindəki beytlərin hamısının eyni ölçüdə – eyni vəzndə olmasına rast gəlmək çətindir. Uzağa getməmək üçün Füzulinin yuxarıdakı rübaisinə onun vəzn ölçüsünə baxmaq kifayətdir. Amma İsmayıl müəllimin rübailərində belə vəzn müxtəlifliyi yoxdur.

Bu, rübailərin yeni məzmun və forması ilə bağlıdır. Adətən qoşmalar 11 hecalı ABAB sistemində olur. Rübaidə isə belə forma yoxdur. İsmayıl müəllimin rübailər kitabında müəllifin formal olaraq 1632 rübaisi toplanmışdır. Əslində isə, yaxın mövzuda olan bir neçə rübaini müəllif bir rəqəm altında verdiyi üçün onların sayı

daha çoxdur. Rübainin mövzusu, adətən “İnsan və həyat” münasibətlərini əhatə edir. Amma həm insana, həm həyata çoxüzlü prizmadan baxışlar mövcud olduğu üçün çoxsaylı mövzular meydana gəlir.

İsmayıl müəllimin rübailərini bu cəhətdən 2 böyük qismə ayırmaq olar:

1. Klassik mövzular.
2. Müasir mövzular.

Klassik mövzularda Xəyyamsayağı mövqe bütün rübainəvislər kimi İsmayıl müəllimdə də vardır. Məsələn,

Dünyaya gələndə elə bilirik,
Dünyanın ağası, biz sahibiyik.
Bir azdan qanırıq belə deyilmiş
Dünya bizim deyil, əfsus faniyik. (83)

və yaxud:

Xəyyam deyir ye, iç, qalma kefindən,
Çox keçməz sümüklər qalacaq səndən.
Yaxşı məsləhətdir, ancaq ki, kefə
Pul lazımdır, o da yağmayır göydən. (1629)

Birinci beytdə Xəyyamın təsiri güclüdür, ikinci beytdə isə Xəyyamın fikrini müasir vəziyyətin və əbədi problemin köməyilə sanki sıxışdırır.

Ömər Xəyyamla müəllif bəzən bəhsə girir, ona yeni mənə verir. Bununla da, fikir müstəvisində Xəyyamla bir sırada və orijinal mövqedə dura bilir.

Xəyyam canından əziyyət çəkdiyi üçün dünyaya gəlməyindən peşmançılıq edir. Fikrinin son dayaq nöqtəsi

Mənsiz də dünyanın işi keçərmiş
Əcəba nə üçün cahana gəldim?! – olur

İsmayıl müəllim bu fikri daha da genişləndirir:

Yeridiyim yollar oldu daş, qaya,
Dərdim, qəmim mənim gəlməzdi saya.
İşlərim ki, belə tərs olacaqmış,
Görəsən nə üçün gəldim dünyaya. (112)

Bu kimi fikirlər kitabda toplanıb nömrələnmiş 45, 86, 507, 890-cı və s. rübailərdə ifadə edilmişdir.

Bəzi hallarda müəllif Şərq ədəbiyyatı rübai klassiki Xəyyamın əksinə çıxır və tutarlı məntiqi mövqedən çıxış edir. Məsələn,

Xain təbiətli nə varsa ondan,
Olsun şərab, araq, zəhərli ilan.
Uzaq ol, uzaq dur, çünki onlardan,
Olmamış yarıyan, xeyir aparın. (79)

Başqa bir rübaidə müəllif Xəyyamla açıq polemikaya girir:

Xəyyamı oxudum, fikri belədir,
Xəyyamın davası Allah ilədir.
Mənim Allah ilə bir davam yoxdur.
Davam onun qulu, bəndəsilədir. (201)

Kitabdakı 79, 88, 97, 168-ci və s. rübailər də bu ruhdadır.

Rübainin bir ədəbi növ olaraq əbədi mövzuları vardır. Bu mövzular içərisində nəsihət xüsusi yer tutur. Nəsihət adətən zəngin və dərin idrak sahiblərinin dilindən həm ünvanlı (məs., öz oğluna), həm də ünvarsız (bütün insanlığa) edilir. Elə klassik şair yoxdur ki, onun nəsihəti olmasın. Şərq ədəbiyyatında nəsihətnamənin xüsusi yeri vardır. Janrın tələbinə görə İsmayıl müəllimin rübailəri içərisində də nəsihət xüsusi yer tutur. Nəsihətnamələrdə İsmayıl müəllimin mövqeyi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ən çox nəsihətnamə yazmış XIX əsrin klassiki Seyid Əzim Şirvani ilə səsləşir.

Seyid Əzim oğluna müraciətlə 80-dən çox nəsihətnamə yazmışdır. Bu nəsihətlərin birində o deyirdi,

Demirəm alim ol, ya əclaf ol,
Hər nə olursan ol, əhli-insaf ol.

İsmayıl Seyid Qərani deyir:

Demirəm danışma, dinmə sən lal ol,
Oturma, dincəlmə, yatma fəal ol.
Nə olursan sən ol, o öz işindir,
Xoş niyyət, xoş əməl, həm də halal ol.
(89)

və yaxud:

Demirəm alim ol, şair Xəyyam ol.
Demirəm yan, əri, sən mum ol, şam ol.

Alim, şair olmaq vacib deyildir.
Birinci növbədə çalış, adam ol!(92)

Kitabda toplanmış 89, 90, 91, 108, 110, 115, 124, 125, 126, 127, 184, 196, 197 və s. rübailərdə bitkin fikir ifadə edən, mövzulardan biri insan və onun əxlaqıdır. Əxlaq mövzusu əbədi problem olaraq insan cəmiyyəti ilə birlikdə yaranmış, insan yaşadığıca o da yaşayacaqdır. Əxlaq normaları nisbi anlayış olsa da, onda ümumbəşəri cəhətlər çoxdur. Bütün xalqların şifahi xalq ədəbiyyatında, pedaqoji əsərlərdə əxlaq ilə gözəllik qarşılaşdırılır.

Bu problemdən bəhs edən görkəmli folklorşünas alim Məmmədhusəyn Təhmasib yazır ki, “Bəzən gözəllik əxlaqı qaldırınca əxlaq gözəlliyi qiymətdən salır”. Obyektiv olan, hamı tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul edilən budur ki, əxlaq vəfanın bünövrəsidir. Əgər insanlar arasında sədaqət və vəfa axtarırsansa, onda əxlaqdan başlamalısan.

İsmayıl müəllimin də mövqeyi yazılmamış ümumbəşəri əxlaq kodeksi çərçivəsindədir və mütərəqqidir. Məsələn,

Deyiləm biganə gözəlliyə mən,
Olsaydım, özümdən inciyərdim mən.
Mələmdür, gözəllər vəfasız olur,
Könlümü verərdim vəfalıya mən. (105)

Öz qidasını, mayasını xalq ruhundan, onun düşüncəsindən dünya baxışından almayan bir əsəri xalq yaşatmaz. İstər bədii əsər olsun, istər musiqi, istərsə də rəssamlıq xalqına, onun mental xüsusiyyətlərinə bağlı

olmalıdır. Əks təqdirdə belə əsər əbədiyaşarlıq pasportu ala bilməz. İsmayıl müəllimin bütün əsərləri xalq ruhundan qidalanıb, milli zəmindən pərvazlandığı üçün hər bir azərbaycanlının qəlbindən-ürəyindən xəbər verir. Bu sözlər kitabda toplanmış 1632 rübainin hamısına aiddir. Məsələn, xalq deyimlərinə baxaq. Bu deyimlər İsmayıl müəllimin rübailərində yer alıb.

“İnsan hər şeyin qədrini onu itirdikdən sonra bilir” (16)

“Yaxşını burada qoyub, başqasını axtarma” (24)

“Heç kəs ayranına turş deməz” (53)

“Dostunu de, deyim kimsən” (111)

Belə misalların sayını çoxaltmaq olar. Bir rübai ilə fikrimizi yekunlaşdırmaq istərdik. Məsələn,

Məsəl var deyərlər, niyyətin hara,
Mənzilin də sənin olacaq ora.
Niyyətin pisdirsə, pis niyyət səni,
Əcəl yetişməmiş salacaq gora. (727)

Rübailərdə, adətən, ümumbəşəri – fəlsəfi ideyalar dünyası yaradılır. Hər bir müəllif öz düşüncə tərzinə, həyat mövqeyinə, elmi idrakının səviyyəsinə uyğun olaraq həmin dünyanı ya bütövlükdə, ya da sirlər şəklində dəyərləndirir. Bəzən şairin fikri o qədər dərin və mənalı olur ki, insanı heyretləndirir. Bax belə rübailər insan təsəvvürləri ilə birlikdə yaşayır, inkişaf edir. Belə rübailər İsmayıl müəllimin kitabında çoxdur. Məsələn, rübailərin birində müəllif bizim həmişə baxdığımız bir sahədə görə

bilmədiyimizi görərek bədii sözün qüdrəti ilə onu məntiqi hökm kimi deyil, poetik duyğu kimi aşılır. Məsələn,

Allah da, şübhəsiz, özün sevəndir,
Özünü hər yerdə başa çəkəndir.
Özünə bəxş etmiş əbədiyyəti,
Hamını yaşadır o müvəqqəti. (176)

Belə və buna bənzər keyfiyyəti biz müəllifin topluda verdiyi 75, 113, 158 və s. rübailərində də görə bilərik.

İsmayıl Seyid Qərani rübailərini səciyyələndirən cəhətlərdən biri də budur ki, onun fikirləri mücərrəd, idraka sığmaz, təsəvvüflə dolu hökmlər deyildir. O, hamının arzuladığını rübai qəlibinə sala bilir. Məsələn,

Yaradan yaradıb yeganə səni,
Eyləyibdir dəli, divanə məni.
İndiki Allahın şah əsərisən,
Necə mən sevməyim Allah sevəni. (140)

Dini dünyagörüşündə belə bir fikir vardır ki, Allah gözəl yaratdığı bəndənin üzündə zühur edir. Deməli, Allah sevdiyini gözəl yaratmışdır. Bunun üçün də gözələ baxmaq savabdır. Şair isə belə savabdan məhrum olmamaq üçün gözəli sevir, çünki onu Allah sevib.

Biz indiyədək haqqında bəhs etdiyimiz rübailər AABA qəlibində idi. Müəllifin rübailəri içərisində AAAA sistemində olan rübailər də vardır. Belə rübainin hər bir misrasında bir müstəqil fikir olur. Dörd müstəqil fikri bir qəlibdə vermək o qədər də asan deyil.

Amma müəllif bu çətinliyin öhdəsindən uğurla gələ bilir. Məsələn,

Bizə ruhu bəxş eyləmiş yaradan,
İlk qidanı biz alırıq anadan.
Həyatın dadını qanırıq yardan,
Acısın, ağrısın çox vaxt övladdan. (77)

və yaxud:

Dağ onda dağdır ki, onun qarı var,
Bağ onda bağdır ki, onun barı var.
Xoşbəxt o insandır, sevən yarı var,
Yarı varsa, demək öz diyarı var. (186)

Rübai elə bir janrdır ki, orada daha çox ümumbəşəri problemlərə toxunulur. Amma sənətkarlar çox vaxt bu mövzunu konkret müstəviyə keçirərək özəl prizma altında dəyərləndirir. Bu cəhəti biz İsmayıl Seyid Qəranidə də görürük. Bəzən şair bəşəri ilə millini, mücərrəd ilə konkriti sintez edə bilir. Ehtiyacın insan təbiətinə, əxlaq və davranışına təsiri əbədi mövzudur. Bu, zaman-zaman sənətkarları düşündürmüş, hər kəsin dünyagörüşünə uyğun olaraq poetik səciyyə və forma almışdır. Məsələn, XIII əsrin məşhur fars şairi Sədi Şirazi bu mövzunu məsnəvi şəkildə, didaktika məzmununda belə ifadə etmişdi.

An ke şiran ra konəd rubəh məzac,
Ehtiyac əst, ehtiyac əst, ehtiyac.
(O şey ki şiri tülkü edər, o ehtiyacdır)

XXI əsrin təqazası ilə İsmayıl Seyid Qərani bu fikri belə ifadə edir.

Görürəm ki, bir çox hallarda insan,
Pozulmaq, pis olmaq istəmir inan.
Onu pozur, onu atır çirkaba,
Ehtiyac, pulsuzluq, zəhrimar zaman. (122)

İsmayıl müəllim konkret olaraq elə problemlərə toxunur ki, o yalnız müəyyən zaman daxilində dəyərləndirilə bilər. Bunun iki əhəmiyyəti var: Birinci, rübainin hansı əsrin hansı illərində yazıldığını; ikinci, nəzərdə tutduğu obyektin konkret qiymətini müəyyən etmək. Şair deyir:

Necə ki, səndədir sənin ismətin.
Olduqca yüksəkdir sənin qiymətin.
Elə ki, itirdin ismətini sən,
Beş şirvanlıq oldu sənin qiymətin. (130)

Müəllif Azərbaycanda XX əsrin son 6 ilində XXI əsrin 3 ilində dövriyyədə olmuş 10 min manatın Şirvan adlandırıldığını, bəlkə də, tarixə salmaq üçün rübaidə işlətməmişdir. Yoxsa qiymət dəyərsizliyini ifadə edən çoxlu sözlər və ifadələr seçə bilərdi. Hər iki halda müəllif insanlıq, davranış problemində Şərqi mentalitetinə üstünlük verir. Oxucuda belə bir inam yaradır ki, insanın ən böyük dəyəri onun ismətidir. Bu problemə isə hər xalq öz dünyagörüşü, adətləri bucağından yanaşır.

Müəllif insanı, onun daxili aləmini gözəl qiymətləndirə bilir. Bu, onun ixtisasından gəlir. O, istedad, iradə, həvəs və s. kimi psixoloji məfhumları rübailərində elmi termin kimi deyil, ümumişlək söz kimi təqdim edir və dilimizdə yaranmış yüzlərlə paremioloji ifadələrdə deyilmiş fikri yeni biçimdə təqdim edir:

Allah birisinə verib istedad,
Verməyibdir ancaq iradə, inad.
Nə olsun, onlarsız istedad heç vaxt,
Ucalmaz, açammaz, əfsus, qol-qanad. (1558)

Elə bir mütəfəkkir yoxdur ki, o, öz ana dilinin qiymətini bilməsin. Bütün alim və sənətkarlar millətin varlığı üçün ana dilinin birinci şərt olduğunu aksiom kimi qəbul etmiş və bu arqumentdən çıxış etmişdir. Bir millətin dilini əlindən alsan, ona nə qədər hakimiyyət, var-dövlət versən də, o, millət kimi məhv olacaq. Amma millətin əlindən hər şeyini (hətta Vətəninini də), əlindən al, dilinə toxunma, həmin millət özünü də mental xüsusiyyətlərini də yaşadıb inkişaf etdirəcək. İsmayıl Seyid Qərani də dil üzərindəki düşüncələrini belə ifadə edir.

Acıdır taleyi bil o millətin,
O millət ki, bilmir dilinin qədrin.
Dil millətin ruhu, vuran qəlbidir.
Qəlb dayandı, çıxır canı millətin. (726)

Başqa bir rübaidə isə deyir:

Hamı etdiyinin əksin edirik,
Bilmirəm ağıllı, yoxsa dəliyə.
Hamı ölmüş dilin dirçəltməkdədir,
Biz ölməmiş dili öldürməkdəyə.

Bu fikrə müəllifi gətirən nədir? Öz müşahidələri!

Dilimizə qarşı kəməltifat münasibət: bəziləri dilimizi bilmir, bəziləri ona əhəmiyyət vermir, bəziləri onu zibilləyir, bəziləri onun qanunlarını pozur. Şairi düşündürən də budur.

Şair həmişə öz xalqı ilə, onun taleyüklü problemləri ilə birgə yaşamış, onunla birgə nəfəs almışdır. Bu, onun nikbinlik mənbəyidir. Fiziki durumu onun nikbinliyinə təsir edə bilmir. Onun polad iradəsi hər şeyə qalib gəlir. Bu səbəbdən də onun rübailərində tərki-dünyalıq fəlsəfəsi yoxdur. Bu cəhət bizə əsas verir deyək ki, İsmayıl müəllim “Rübailər”dən sonra da qələmini yerə qoymayacaq. Çünki onun poetik duyğuları insanı düşündürür və daxilən təmizləyir. Yeni kitabınızı gözləyirik,

İsmayıl müəllim!

İ.Seyidqəraninin “Rübailər” kitabına ön söz.
Bakı, 2008, səh. 5–18

HALAL ÇÖRƏK, ALIN TƏRİ, İSTEDAD, YURD SEVGİSİ, EL SAYĞISI, TƏMİZ AD!

Bu sözlərin ifadə etdiyi mənə keyfiyyətləri adını yarım əsrə yaxın qəlbimdə sevgi və sayğı ilə gəzdirdiyim Kamal Bayram oğlu Hacıyevin daxili aləmi üçün səciyyəvi olan əsas cəhətlərdir. Adamın iki halda nitqi zəifləyir. Bir nifrət etdiyin obyektə tərifləmək zorunda qalanda, bir də haqqında danışacağın obyektin sənə lüğət ehtiyatından zəngin olanda. Bax mən ikinci vəziyyətdə olduğumdan Kamal müəllim haqqında məqalə yazmağa çətinlik çəkirəm. Kamal müəllimin zəngin mənəvi dünyasını qiymətləndirmək onu hərtərəfli dəyərləndirmək çox çətinidir. Axı necə söz deyəsən ki, onu tanımayanlar sənə ağız büzməsin (onu tanıyanlar ona heç vaxt ağız büzməz).

Kamal haqqında düşünmək asan, danışmaq çətinidir. Səbəbi də budur ki, düşüncə bir anda o qədər informasiyanı əhatə edir ki, onları seçib-düzüb-qoşub cümlə şəklinə salmaq dil üçün çətin olur. Kamal haqqında düşüncə diyarında o qədər anlayışlar zəncirindən yaranmış fikirlər vardır ki, onları dilə gətirmək – ardıcıl şəkildə ifadə etməkdə çətinlik çəkirəm. Bunun üçün soyuq baş, sakit ürək lazımdır. Mən isə Kamal barədə düşünəndə onların hər ikisi mənə qalib gəlir. Ürəyim atlanır, başım sanki qızıdır. Amma Kamalın həyat və yaradıcılığına müxtəlif aspektdən yanaşdıqda onun haqqında söz demək olur.

Bu günlərdə anadan olmasının 70-ci baharını – novruzunu qeyd etdiyimiz Kamal: elə novruz bayramına

bir həftə qalmış Cəbrayıl rayonunun Soltanlı kəndində doğulmuşdur. Kamal dünyaya gələndə dünyamız təlatümdə idi. Əslində, sovet dönəminin birinci dövrünü istisna etsək, bizim üçün təlatümlü, qorxulu, təqibli olmayan il olmayıb. Kamalın psixologiyasının, daxili keyfiyyət müəyyənliyinin formalaşmasında bir neçə amilin rolu çox böyük olmuşdur. Hələ Kamal dünyaya gəlməmişdən 7 il əvvəl hamının mömin, el adamı, təmiz qəbli insan kimi tanıdığı Məşədi Feyzullanı qəddar sovet rejimi Sadko və Andreyevin uydurması əsasında zindanda məhv etmişdi. Bu, 1932-ci il aprelin 8-də olmuşdu. Feyzulla kişinin 4 oğlu və iki qızı yetim qalmışdı. Mühəribə başlanan kimi Kamalın əmisi Allahverdi və atası Bayram cəbhəyə getdi.

Balaca Kamal anasının himayəsində adi insan kimi yaşadı. Kamaldan adi insan kimi danışanda da bu adiliyi ehtiva edən bir neçə keyfiyyət yada düşür: iradə, böyük adilik, mətanət, nikbinlik.

Kamal 1945–46-cı dərslər ilində adi sovet balası kimi, siyasətdən, dünyanın keçmiş və gələcəyindən xəbərsiz bir uşaq kimi Soltanlı kənd orta məktəbinin birinci sinfinə getdi. On il bu məktəbdə oxudu. Əlifbadan tutmuş mürəkkəb sistem tənləklərinin həllinə qədər bütün fənlərdə hamıdan irəlində getdi, çoxuna nümunə oldu. Hər rübün axırında qiymət cədvəlini evə aparanda anası sevincdən kövrəlib ah çəkər, gözləri dolardı. Kamal bu təzadlı səhnənin sirli-sehirli səbəb dünyasından bixəbər olurdu. Ananın qəlbində dərya kimi dalğalanan, təlatümə gələn duyğuların mahiyyətini uşaq dərk edə bilməzdi. Ona görə də Zülhəccə xanım Kamalın bu kamalını görüb qəlbində onu oxudacağına and içirdi.

“Zülhəccə” adı müqəddəs olduğu kimi, bu adı daşıyan xanım özü də müqəddəs, pak inamlı, imanlı, Allah yönümlü bir insan idi. Ona görə də Allah onun dualarını qəbul edər, arzularını ürəyində qoymazdı. Bu, Zülhəccənin qəlbən daha təmizlənməsinə, ürfan səviyyəsinə yüksəlməsinə zəmin yaradırdı. Belə adamlar həmişə Uca Yaradanın dərgahında seyyidənnisa səviyyəsində olur. Bu xanım mənim təsəvvürümdə indi də o yüksəklikdə dayanır. Deyirlər, belə insanların üç ən böyük arzusu Allah-taala mütləq yerinə yetirir. Müqəddəs ananın **birinci arzusu** 1956-cı ildə oldu. Səhər namazının üstündə – Allahım mənim balamın elm-təhsil yoluna işıq sal.

Kamal öz biliyi sayəsində ürfan işığı yolu ilə dilimizi, ədəbiyyatımızı və tariximizi öyrənən fakültəyə daxil oldu. Bu, Allahın iradəsi idi ki, bu istedadlı uşaq məhz doğma xalqının mental-atribut elmlərinə vaqif olsun.

Zülhəccə ananın Kamaldan başqa ciyərpərəsi vardı mı ki, ikinci arzusu da onun üçün saxlasın?!

Ananın **ikinci arzusu**. Ulu yaradan, balamı hifz etdin acılıqdan, xəta-bələdan. Sənə min şükür! Ona zəka vermişən, qoy o, alim olsun. Ulu peyğəmbərimiz buyurmuşdur ki, “Alimlə ibadət edənlər arasında yetmiş dərəcə var. Alim yetmiş dərəcə ibadət edəndən yüksəkdə durur”! Oğlum alim olsa, həm bu dünyası, həm də o dünyası təmin olunar. Ulu Pərvərdigar müqəddəs, pak nəfəsli ananın qəlbindən qopan bu atəşli arzunu yerinə yetirdi. Kamala Ulu Tanrı iradə, səbr əta etdi. Bunun nəticəsində Kamal 1974-cü ildə alimlik dərəcəsi aldı. O, dərhal özünü Azərbaycan alimlərinə, elm ictimaiyyətinə

tanıdıb ləyaqətli yerini tutdu. Onun imzası ilə çap olunan hər bir əsər yeniliyi, elmiliyi, dərinliyi ilə seçilməyə başladı. İlk əvvəl nidalar haqqında özünə qədər deyilənləri saf-çürük edib, öz mövqeyini göstərdi. Deyirlər, çoxları da tənqid edir ki, hər kəsin bir şah əsəri olur ki, onu yaşadır. Kamal müəllim bundan sonra yüz əsər yaza bilər. Amma o, Azərbaycan dilçiliyi tarixində “Xüsusi nitq hissələri”nin ilk və sanballı, sistemli tədqiqatçısı kimi qalacaq. Kamal müəllimə qədər M.Hüseynzadə, M.Adilov, Z.Əlizadə və başqa alimlər, təqlidi sözlər, modal sözlər, vokativ sözlər haqqında bu və ya başqa şəkildə bəhs etmişdi. Amma Kamal müəllim dilçiliyimizdə bu az işlənən, mübahisəli sahəni o dərəcədə dəqiq, ardıcıl və inandırıcı şəkildə araşdırdı ki, bununla o özünü dilçilik tariximizə əbədiyaşar alim kimi daxil etdi. Kamal müəllim, inanın ki, siz 100-dən çox elmi əsər yazmamış olsaydınız belə, təkcə bu əsərlə dilçilik tariximizdə həmişə yaşayacaqdınız.

Kamal müəllimin fitri istedadı zəhmətkeşliyi ilə birləşərək ona bir neçə qabiliyyətini üzə çıxarmağa imkan vermişdir. Publisistik üslubun xüsusiyyətlərini və mövzuya yanaşma tərzini əla bilməsi onu Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü səviyyəsinə qaldırdı. 2007-ci ildə “Ustad jurnalist” fəxri adı aldı. O, bu mötəbər birliyin ən müqəddir gələn sahiblərindən biri kimi jurnalistika tariximizə də daxil olmuşdur.

N.Tixonov yaxşı demişdir: “Azərbaycan xalqı bütövlükdə şair xalqdır”. Burada heç olmasa, bircə şeir qoşmayan azərbaycanlı tapmazsan. Sən demə Kamal müəllim uşaqlıqdan şeirlər qoşur, onu muğam üstə zümzümə edirmiş. Özünə qarşı həddindən artıq tələbkar

olduğundan onları az-az üzə çıxarırmış. Saçları ağarmağa başlayanda birdən şeir yazmaq daxili tələbat kimi ona rahatlıq vermədi. “Nənəli, nəvəli, atasız dünyam”(2004), “Karvan yolu”(2006), “İki dünya arasında” (2007) şeirlər toplusu onun Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin tamhüquqlu üzvü olması üçün əsas oldu. Burada onun poetik istedadı tam gücü ilə özünü büruzə verdi.

Bu kiçik məqalədə Kamal müəllimin şeir dünyasının bütün cəhətlərini təzahür etdirmək, onları dəyərləndirmək çox çətindir. Kamal müəllim birinci kitabında daha çox uşaq şairi kimi diqqəti çəkmişdi. Burada toplanan şeirlər, hətta kitabın tərtibi onun bir şair kimi uşaq dünyasına daha çox meyilli olduğunu göstərirdi. “Nənəli, nəvəli, atasız dünyam” kitabının adı ilk növbədə şairin həyat yolu, keşməkeşli taleyi haqqında oxucuda təsəvvür yaradır. Bu təsəvvürlər aləmində şair təxəyyülünün bütün mümkün çoxçalarlı spektri diqqəti cəlb edir. Şair ilk şeirindən adamı öz duyğular aləminə aparıb sehrləməyi bacarır. Bu, onun toxunduğu mövzunun böyük və kiçikliyindən, habelə şeirin həcmindən asılı deyil. Bu poetik duyğular aləmindən çıxandan sonra düşünürsən ki, Kamal kimi yazmaq çətindir. İlk baxışda oxucuya elə gəlir ki, belə şeir yazmağa nə var ki? Amma bu fikir şairin mənalar dünyasına daxil olana qədər yaşayır. Uşaq aləmi hər cür məkrdən, qəsdən, plandan uzaq, pak və ülvi, mənəvi bir diyardır. O diyara daxil olmaq çətindir. Kamal çox məharətlə səni o diyara aparıb elə ovsunlayır ki, əvəlcə düşündüyün “belə şeir yazmağa nə var ki?” fikrini nə vaxt unutduğunun fərqində belə ola bilmirsən. Çünki müəllifin söylədiyi fikrin mənası da uşaq dünyası qədər pak və ülvidir.

Kamal uşaq şeirində nə qədər kövrəkdirsə, lirik şeirində bir o qədər səmimidir. Onun lirik şeirlərini oxuyanda inanırsan ki, bu şeirlərlə sevdiyinin qəlbinə yol tapmaq olar. Düşünürsən, heç kim belə gözəl və səmimi sözlərdən əsəbiləşib səni rədd edə bilməz:

*Çiyinə almısan kuzə,
Qorxuram ki, səni əzə.
Tələmə sən, dönək bizə,
Dincini al, qonşu qızı.*

*Yükünü qoy kürəyimə,
Ürəyini ürəyimə.
Sevgimizin dirəyinə
Qurban olum, qonşu qızı.*

Kamal “Karvan yolu” adlandırdığı ikinci kitabında oxucunu neçə dəfə fəlsəfi düşüncələr dəryasında qərq edir. Doğrudur, burada da oxucudan bəzi şeylər asılıdır. Elə oxucu var ki, sözün fəlsəfi fikirlər dəryasının dibinə qədər baş vurur, onu duyur, oradakı çoxcəhətli, çoxşaxəli, çoxsahəli şeyləri görür, anlayır, nəyisə çıxarır, yeri gəldikcə köks ötürür, dərindən ah çəkir. Elə oxucu da var ki, özü də, düşüncəsi də yüngül olduğu üçün kamal dəryasının suyunun üzündə mantar tıxacı kimi üzür, atılıb düşür, bu dəryanın nə suyunun dadını bilir, nə də isti-soyuğunu duyur. Belə adamları düşündürən bir şeydir: qarın və cib! Kamal onları da yaddan çıxarmayıb. Şairin hələlik son adlandırdığımız kitabında fəlsəfi düyğular daha güclüdür. Əgər ikinci kitabda müəllif ümumi, cavabsız bir sual – kimlər gəlib-getmiş karvan yolundan?

– sualını qoymuşdursa, “İki dünya arasında” adlandırdığı bu kitabla – bu başlıqla oxucuya son söz deyir. Bayaq dediyimiz kimi, o da oxucunun özündən asılıdır. Kimisi (idrak sahibləri) müəllifin ideyasını, mənəvi düşüncələr gizlənmiş ifadələrini başa düşür, kimisi də dana mənzerəni seyr edən səviyyədə baxıb keçir.

Kamal birincilər üçün yazır. Bu kitabla Kamal özünün güclü poetik duyğuya malik olduğunu, onu sadə dillə ifadə etmək bacarığını açıqca göstərə bilmişdir. Əziz dostumuzdan belə kitablar gözləyirik.

Bir neçə kəlmə də onun başqa mənəvi cəhətləri haqqında demək istərdim: Elə adam var ki, cəmiyyətə, millətə heç nə vermədən uzun illər bir vəzifə stolundan gənə kimi yapışıb onu elə sorur ki, sorduğu şöhrət, pul, rahat və firavan həyat, gözəl güzəran özünə də, qohumlarına da, yaxınlarına da illərlə bəs edir. Bunlar – xalq gənələri millətə, onun elminə, maarifinə, tarixinə, mədəniyyətinə heç nə verə bilmir. Di gəl ki, özündən ağıllı və savadlılara meydan oxuyurlar. Elələri də var ki, cəmiyyətin elmində, mədəniyyətində, bütövlükdə inkişaf tarixində böyük xidmətləri var, amma cəmiyyətdən heç nə ala bilməmişdir. Deməli, birincilərin aldığı çoxdur, verdiyi az, ikincilərin verdiyi çoxdur, aldığı az, ikincilərin hər şeyə haqqı var!

Kamal ikincilərdəndir. Deyəndə ki, 45 illik müəllimlik (ali məktəbdə) təcrübəsi var! Birincilər deyir: “nə olsun, işləyib maaş (!) alıb də”. Onda mən də onlardan soruşardım: sən 45 il Kamal dözdüyünə dözərdin? Bircə il də dözməzlər. Amma Kamal nəinki dözmüş, habelə tələbələrin və yoldaşlarının sevimlisi olmuşdur. Bircə misal: keçən ilin yazında Kamal müəllim

xəstələnmişdi. Biz kafedrada otura bilmirdik. Onun tələbələri dəstə-dəstə, axın-axın kafedraya gəlir, sevimli müəllimlərinin səhhəti ilə maraqlanırdılar. Mən onları əmin edirdim ki, narahat olmayın, onu siz sevdiyiniz qədər Allahı da sevir. Ona heç nə olmayacaq. Elə də oldu. Böyük Yaradan onu sağ-salamat kollektivimizə qaytardı. Yaradanın rızası ilə o, ömrünün 70-ci baharının sevincini yaşadı. Ümid edirəm, arzu edirəm Allahıma yalvarıram ki, ona hələ 30-40 belə sevimli bahar duyğuları dadızdırsın. Hər şey Ulu Yaradanın əlindədir. Amin!

*“Dil və ədəbiyyat” jurnalı,
2008, №2(6), səh.109–113*

YUSİF SEYİDOVUN SİYASİ DÜŞÜNCƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ

Yarım əsrdən artıqdır ki, Azərbaycanın filoloji ictimaiyyətinə Yusif Seyidov imzası geniş diapazonlu filoloq alimin ünvanı kimi özünə rəğbət qazanmışdır. Keçən əsrin ortalarında elmə gələn, təkcə öz indeksi – dilçilik üzrə professor indeksi üzrə deyil, filologiyanın müxtəlif sahələrində qələmini uğurla sınaqdan çıxaran Yusif müəllimin maraq dairəsi geniş olduğu kimi, fəaliyyət dairəsi də geniş və dərinidir. Azərbaycan dilçiliyinin ağsaqqalı, ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi Yusif müəllim ədəbiyyatşünaslıq sahəsində də aktual və dərin məzmunlu əsərlər yaratmışdır. O, 60 illik bir dövrü əhatə edən elmi əsərlərini toplayıb 15 cildə nəşr etdirir. Bu əsərləri ümumiləşdirib araşdırmaq vaxtı çoxdan çatmışdır. Yəni Yusif Seyidovun Azərbaycan dilçiliyi tarixindəki xidmətləri ən azı bir-iki namizədlik dissertasiyası mövzudur. Biz belə bir təşəbbüs irəli sürsək də, bəzi məqamlarda özü sağ olan adam haqqında dissertasiya yazmaq qabil deyil – dedilər. Mən etiraz etdim: necə olur ki, iki-üç povesti, bir romanı olan adam – ortasəviyyəli, bir yazıçı haqqında elmi əsər yazıla bilər, bu qədər geniş elmi fəaliyyəti olan alimin dilçilik tarixindəki xidmətləri öz sağlığında qiymətləndirilə bilmir?! Dedilər olmaz?! Dedim yaxşı!

İndi budur, Yusif müəllim tam külliyyatının (15 cildlik) yarısı işıq üzü görmüşdür. Yuxarıda dediyim kimi, bu cildlərin hamısı haqqında ümumiləşmiş fikir demək böyük bir araşdırmanın mövzudur. Ona görə də alimin

əsərlərinin tək cə beşinci cildi haqqında bəzi düşüncələrimizi – qeydlərimizi verməklə kifayətlənirik. Müəllif əsərlərinin beşinci cildini belə adlandırmışdır “Heydər Əliyev və demokratiyanın şərəfli yolu”. Adından da görüldüyü kimi, bu cildə müəllifin siyasi mövzuda yazdığı məqalələr toplanmışdır. Müəllif 20 illik bir dövrü əhatə edən siyasi fəaliyyəti dövründə cəsarətli siyasətçi və dərin müşahidə qabiliyyəti olan ictimai xadim kimi çıxış edir. Müəllif əsərin müqəddiməsində yazır:

“Siyasət geniş mənalı anlayışdır, onu tək cə diplomatiya ilə, siyasi fəaliyyətlə məhdudlaşdırmaq doğru deyil. Siyasət vətənə, xalqa, millətə dilə məhəbbətlə bağlıdır. Adamların bir qismi siyasətlə məşğul olur. Bu, onlar üçün sadəcə məşğuliyyət deyil, onların ixtisası, ictimai işi, vəzifəsidir. Digər sahələrdə fəaliyyət göstərənlər, sırf siyasətçi olmayanlar dövrün, hadisələrin tələbi ilə siyasətə qoşularlar. Bu sətirlərin müəllifi ikinci qisim adamlardandır”. (1, 4–5)

Buraya əlavə etmək olar ki, birinci qisim siyasətçilər arasında öz şəxsi ambisiyaları üçün, mal-dövlət toplamaq daha yüksək kürsülərə oturmaq naminə “siyasət”ə gələnlər vardır. Yusif müəllim belə adamları da görür, onları cəsarətlə tənqid edir. Bir vaxtlar xalqın dilini bilməyən, Azərbaycanın coğrafiyasından xəbəri olmayan A.Mütəllibovlar, Ə.Vəzirovlar respublikamızın yüksək kürsüsündə oturmuşdular. Onlar haqqında elə özləri vəzifədə olanda Yusif müəllim düzgün siyasi mövqedən çıxış edir və heç kimdən qorxmurdu. Sakitcə dayanıb məqam gözləyən siyasətbazlardan fərqli olaraq, Y.Seyidov həmişə ədalət mövqeyindən və tutarlı arqumentlərdən çıxış edirdi. Haqqında danışdığımız beşinci cildə Yusif müəllimin

siyasi və ictimai mövzuda yazdığı 81 məqaləsi çap olunmuşdur. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, bu cildə verilmiş məqalələrin çoxu 2001, 2002-ci illərdə çapdan çıxmış iki kitabda – “Demokratiyanın uzun yolu” kitablarında verilmişdir. Amma bu mövzu elədir ki, onu sevən qələm sahibi heç vaxt ondan ayrılı bilməz. Yusif müəllim də siyasətə kiminsə dəvəti ilə deyil, öz qəlbinin hökmü, vicdanının təkidi ilə gəlmişdir. O, H.Əliyev haqqında gəlişigözəl, kiminsə xoşuna gəlmək üçün məqalə yazmamışdır. Bütün vücudu, qanı və canı ilə sevdiyi millətin yeganə xilaskarı kimi H.Əliyev, Yusif müəllimin qəlbinin lap dərinliyində özünə yer tapmışdır. Moskvadan qayıtdıqdan sonra hələ heç yerdə işləməyən H.Əliyevi 1991-ci ildə Naxçıvanda ziyarət edən Yusif müəllim, həmin il Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçilən H.Əliyevin çıxışını yarımçıq kəsməyə çalışan bəzi yaltaqların onu əsəbiləşdirdiyi gecə yenə öz qəlbinin hökmü ilə akad. C.Əliyevin evində H.Əliyevi ziyarət etmiş, bütün xalqın onu sevdiyini söyləmişdi. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Yusif müəllimin H.Əliyev haqqında obyektiv həqiqətə söykənən məqalələri təsadüfi yazılmamışdır. Bu məqalələri oxuduqca inanırsan ki, Yusif müəllim heç vaxt H.Əliyev mövzusunda ayrılmayacaq, qələmi işlədikcə yazacaq.

Yusif müəllimin siyasi düşüncəsində H.Əliyev fenomeni bir neçə aspektdən dəyərləndirilir.

H.Əliyevin Azərbaycançılıq ideyası

Bəllidir ki, sözün geniş və həqiqi mənasında Azərbaycançılıq ideyasının müəllifi və müəssisi

H.Əliyevdir. H.Əliyev öz xalqını və geniş mənada bütün türk dünyasını ürəkdən sevir. Bu haqda Y.Seyidov yazır:

“H.Əliyevin siyasi fikir aləmində 50 milyonluq böyük Azərbaycan dünyası var, bir də onunla bərabər, 250 milyonluq türk dünyası var. Heydər Əliyev Azərbaycanın da, onun daxil olduğu türk dünyasının da gələcəyinə böyük ümidlə baxır”. (1, 9)

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyasının tarixi heç də ikinci dəfə 1993-cü ildə hakimiyyətə gəldiyi dövrdən başlanmır. Onun qəlbinin dərinliklərində azərbaycançılıq: millətsevərlik, vətənssevərlik, dinə qailik, dilə, milli adət-ənənələrə məhəbbət keçən əsrin ortalarında – Respublika DTK-da işlədiyi dövrlərdə yurd salmışdı... bu orqanın xarakteri elə idi ki, imperiyanın anti-türk, anti-Azərbaycan xislətini general H.Əliyevdən gizlədə bilmirdilər. O, “tufanlar içində bir çırağ” kimi milləti, dili üçün yanmalı idi. Hələ 1956-cı ildə Mehdi Hüseynzadə haqqında bəzi xain təşkilatlar kompromat toplamışdılar. Bu kompromatlara görə xalqımızın bu igid oğlu xalq düşməni elan edilməli idi. Amma bu hadisələrin burulğanında olan H.Əliyev sübut etdi ki, M.Hüseynzadə vətənin düşməni yox, onun böyük oğludur. Buna görə də M.Hüseynzadəyə 1957-ci ildə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verdirdi. Həmin təşkilatın qara siyahısına düşmüş B.Vahabzadəni də, Xəlil Rzanı da H.Əliyev xilas edə bildi. Əlbəttə, bu, o vaxtlar böyük risk tələb edirdi. H.Əliyevin Azərbaycançılıq ideyasının ana xəttini dünya azərbaycanlılarının birləşməsi təşkil edir. H.Əliyev bəlkə bütün siyasi fəaliyyəti boyu gizləncə qəlbində daşdığı bu ideyanı Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra (daha dəqiq desək, SSRİ dağıldıqdan sonra) həyata keçirməyə

başladı. Y.Seyidov bu haqda yazır: “Dünyada bir-birindən aralı, bir-birindən xəbərsiz yaşayan, Azad Azərbaycan həqiqətlərindən xəbərdar olmayan, dövlətçilik dayaqlarına söykənə bilməyən, bəzən də dilini, adət-ənənəsini itirmək təhlükəsi qarşısında qalan azərbaycanlıları oyatmaq, ayağa qaldırmaq, “sən varsan, sən sahibsiz deyilsən, sənin doğma vətənin, dövlətin var, sən böyük bir xalqın parçasısan” - deyə kim olduqlarını bir daha onların yadına salmaq lazım idi, dünya Azərbaycanlılarının birliyini yaratmaq lazım idi. Bunu da ancaq dövrün dahisi edə bilərdi. Bütün varlığı, canı-başı ilə öz xalqına, Azərbaycan xalqına bağlı olan, vətəni və xalqı uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olan dahi edə bilərdi. Heydər Əliyev kimi dahi edə bilərdi və etdi də necə etdi?

1991-ci ilin dekabr ayının 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi öz sədri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü haqqında qərar qəbul etdi... Bu qərar və təklifə uyğun olaraq 1991-ci il dekabrın 25-də “Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurası qərara alır:

“Hər il dekabrın 31-i bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların həmrəylik günü elan edilsin”. (1, 45–46)

Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyununda xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Avropa, Asiya, Amerika qitələrində olan çoxsaylı ölkələrə səfər etməyə başladı. O, bu ölkələrdə siyasi-diplomatik problemlərlə yanaşı, həmin ölkədə yaşayan soydaşlarımızı toplayıb onlarla görüşlər keçirir. Onları vahid vətən sevgisi, millət qeyrəti ətrafında birləşməyə çağırır və onlar tərəfindən müdafiə olunurdu. Buna görə də dünyanın, demək olar ki,

bütün ölkələrində Azərbaycan diasporu təşkilatlanmağa başladı.

Y.Seyidov bu prosesi qələmə alarkən yazırdı:

“Nəhayət, bütün bu işlərin ilkin nəticələrini dünya qarşısında nümayiş etdirmək zamanı gəldi. Prezident dünya azərbaycanlılarının qurultayının keçirilməsi haqqında sərəncam imzaladı. Sərəncamda bu qurultayın keçirilməsinin əhəmiyyəti, mənası əsaslandırılır. Sərəncama uyğun olaraq, bu il (2001-ci il – A.B.) dünyanın beş qitəsinin 38 ölkəsindən gəlmiş mindən çox nümayəndənin, bir o qədər də çağırılmış qonağın iştirakı ilə noyabr ayının 9 –10-da Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində dünya azərbaycanlılarının qurultayı keçirildi. Öz məqsəd və formasına, məna və mündərəcəsinə görə tarixdə analoqu olmayan bu qurultayda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti geniş nitq söylədi, çıxışlar oldu, bölmələr üzrə çoxlu yığıncaqlar, görüşlər keçirildi. Aparılan müşahidələrdə nümayəndələr Heydər Əliyevin nitqinin təsiri haqqında fikirlərini bildirdilər, dünya azərbaycanlılarının gələcək həyatında Heydər Əliyevin tövsiyələrinin, qurultayın oynayacağı rolun əhəmiyyətini qeyd edirdilər” (1, 51).

Azərbaycan xalqının bütün tarixi boyu belə bir toplantı keçirilməmişdi. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş azərbaycanlılar bir araya gələrək böyük həsrətlə arzuladıqları vətənlərini ziyarət etdilər, xalqın əsas kütləsi ilə səmimi qəlbdən danışdı və öz dərdlərini bölüşdülər. Bu qurultayın sosial-siyasi əhəmiyyəti bir yana bir millətin sovet rejimindən, Sibirə göndərilmək təhlükəsindən qorxaraq dünyanın hər yerinə səpələnmiş bir xalqı vətəninə gətirmək, doğma yurdu ziyarət etməyə şərait

yaratmaq böyük savab oldu. H.Əliyev onlara bir daha bəyan etdi ki,

*Eşitsin dünyada nə qədər ki, var,
Azər-türk soyundan olan qardaşlar.
Vətən sizinkidir, siz də vətənin,
İstədiyiniz an vətənə gəlin!*

Bu qurultayı bağlayarkən Ulu Öndərin dediyi “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!” sözləri hamının qəlbində əks-səda verdi və hamıda öz milli mənsubiyyəti üçün iftixar hissi oyatdı.

Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq konsepsiyasında ana dili problemi. “Dil millətin tək nişanıdır” (Ö.F.Nemanzadə).

Xalqın ana dili onun varlığı üçün hər şeydən əfzəldir. Bir millətə hər şeyi ver, dilini al, onda o, millət olaraq məhv olacaq. Əksinə, millətin əlindən hər şeyi al, dilinə toxunma onda millət yaşayacaq. Bunu sovet imperiya rejimi gözəl bilirdi. Ona görə də türk-müsəlman xalqlarını öz ana dilindən məhrum etməyə çalışdı. Bunun üçün sovet-bolşevik rejimi hər şey edirdi. İş o yerə çatmışdı ki, Mordoviya MSSR-də və Qazaxıstan SSR-də ana dilində orta məktəb yox idi. Milli dillər bütün böyük məclislərdən qovulmuşdu. Təkcə ermənilər və gürcülərə bu diskriminasiya şamil edilmirdi. 1959-cu ilə qədər Azərbaycan K(b)P MK-nin birinci katibi – 7 nəfər qeyri millət olmuşdu. 8-ci rəhbərin ad, фамиliyası Azərbaycanlı olsa da, S.Vurğun demişkən uzun illər rəhbərliyi dövründə bir dəfə də bu xalqın dilində danışmamışdı. Heydər Əliyev isə

Moskvanın Sov.İKP-nin güclü qınağına baxmayaraq, Azərbaycan Partiya təşkilatının rəhbəri olduğdan bir neçə ay sonra Bakı Dövlət Universitetinin 40 illik yubileyində ana dilində sərbəst gözəl intonasiya ilə, natiqlik sənətinin bütün tələblərinə cavab verən bir tərzdə çıxış etdi. Bu çıxışı mən radioda dinlədim. Təsadüfən kəndə getdiyim üçün kənd meydanında dirəyə vurulmuş radio-gücləndirici vasitəsilə Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Heydər Əliyev ana dilində danışdı. Mən sevincdən az qala uçurdum. Bu vaxt bizi bir qədər qohumluğu da çatan, savadsız olsa da, özünü hamıdan üstün tutan “N” adlı bir nəfər oradan keçirdi. Mən ona tərəf qaçıb salam vermədən (çünki bu hadisə salamdan daha önəmli idi): Eşidirsən əmioğlu Heydər Əliyev azərbaycanca danışır. O, həmin bu sevincinin mənasını başa düşəcək səviyyədə olmadığından, məni bir növ ələ salaraq;

– Nə olsun, azərbaycanca danışanda nə olar?!

Mən: – Axı o, ana dilində danışır!

O: – Ana dilində danışanda nə olar?!

Mən: – Bunu hər adam başa düşməz! – dedim.

Bu hadisəni ona görə danışdım ki, ana dilinin əhəmiyyətini başa düşməyən adamın əlindən vətəninə də almaq çətin deyil. Adını çəkdiyim N də vətənsiz və millətsiz adam idi. Dilinin qədrini – əhəmiyyətini bilməyən bir adam insan səviyyəsinə yüksələ bilməz.

Y.Seyidov Azərbaycan dilinin inkişaf işlədilmə tarixini bir neçə dövrə bölür:

“1) Birinci dövr. Şah İsmayıl Xətai dövrü. Bu dövrdə sarayda Azərbaycan türk dili ümumi ünsiyyət vasitəsinə çevrildi, xarici ölkələrə diplomatik məktublar bu dildə yazılıb göndərildi. Lakin bu proses sonralar davam etdirilmədi.

2) İkinci belə bir dövr 1918–1920-ci illər arasında Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin bərqərar olduğu dövrdür. Bu dövrdə “Türk dili” adı ilə Azərbaycan dili dövlət dili hüququ aldı... ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilində dövlət himni yarandı... Cümhuriyyətin ömrü uzun olmadığı kimi, dil haqqında tədbirlər də milli əsaslarla davam edə bilmədi. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin yaranması ilə bu tədbirlərə son qoyuldu... Ruslaşdırma siyasəti, bir sıra sahələrdə rus dilinin məcburi tətbiqi, Azərbaycan dilinə rəsmi qayğının aradan qalxması, yalançı internasionalizm milli varlığımıza xeyli zərər vurdu...

1950-ci illərin sonlarında bu sahədə rəsmi bir oyanış göründü (Çünki Stalin dövrünün millətçi damğası bir tərəfə atılmışdı – A.B.).

3) Nəhayət, üçüncü dövr gəldi 1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildi... Bununla da ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində, iqtisadiyyat, mədəniyyət, elm sahələrində, tarixdə bir canlanma əmələ gəldi. H.Əliyevin ziyalılarla ilk görüşü Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki BDU) oldu. Azərbaycan dilində çıxışları müntəzəm şəkil aldı. O vaxt heç kəsə demədi ki, nə üçün başqa dildə danışsən, demədi ki, niyə Azərbaycan dilini bilmirsən ... lakin öz praktik fəaliyyətində bunların hamısını dedi ... bu cəsarət tələb

edirdi və xalqa, milli varlığa, ana dilinə məhəbbətdən irəli gəlirdi” (1, 27–128).

Bolşevik rejiminin tüğyan etdiyi 1960–1970-ci illərdə açıq şəkildə ana dilini təbliğ etmək olmazdı. Bu, bilavasitə “Kommunist partiyasının və sovet dövlətinin beynəlmiləlçi” siyasətinə qarşı çıxmaq kimi qiymətləndirilə bilərdi. Amma Heydər Əliyev necə deyərlər, altdan-altdan iş görürdü. 1974-ci ildə dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili”nin müəllifləri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görüldülər.

1978-ci ilin, gərək ki, fevralı idi. APXDİ-nin rektoru mənə çağırıb dedi: – Çox səsə salma, yuxarıdan tapşırıblar, konstitusiyamıza Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə salınmalıdır. Yaxşı bir təklif hazırla, yaxşı tanıdığım alimlərdən də qoy qol çəksinlər. Amma bunu siyasi cəhətdən əsaslandır:

Mən “Dilçiliyə giriş” dərsi dediyim üçün belə mövzu mənə doğma idi. Yaxşı, əsaslandırılmış bir təklif hazırladım və bunu Sov. İKP-nin Milli siyasətinin təntənəsi kimi qələmə verdim. Amma bunu da deməyi lazım bilirəm ki, o vaxt APXDİ-nin hansı döşünə döyən dosent və professoruna xahiş etdim ki, mənimlə birlikdə bu yazının altında qol çəksin, heç kəs çəkmədi ki, “qorxuram”. Həmin yazını mən indi də qiymətli bir sənəd kimi saxlayıram. Qeyd edim ki, o vaxt yuxarıdan başqa adamlara da belə bir təklif olunmuş, onlar da yazmışdılar. Bu, bir daha Ulu Öndərin siyasi və vətəndaş cəsarətinin nəticəsi idi. Moskvanın ciddi müqavimətinə baxmayaraq, o vaxt Heydər Əliyev Azərbaycan SSR konstitusiyasına

Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə saldırdı.

Y.Seyidov göstərir ki, belə bir hərəkət Heydər Əliyevin qəhrəmanlığı idi. Bu, cəsarət tələb edirdi və xalqa, milli varlığa, ana dilinə məhəbbətdən irəli gəlirdi... Vəzifə sahibləri respublikanın birinci şəxsinə nümünə götürməyə başladılar.

1993-cü ilin iyun ayının 15-dən sonra isə ana dilimizin inkişafında əsil Heydər Əliyev mərhələsi başladı. Əgər MK-nın birinci katibi olanda heç kəsə ana dilini bilməməyi nöqsan tuta bilmirdisə, indi nə Moskvanın təsiri var, nə də KQB-nin xəfiyyəçiliyi indi ana dilini təbliğ etməyin, onu öyrənməyi tələb etməyin əsil zamanıdır. Y.Seyidov dahi rəhbərin bu sahədəki bütün fəaliyyətini, fərman və sərəncamlarını işləmiş, onlar haqqında məqalə yazmışdır. Yusif müəllim “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalının 1998-ci il tarixli 3-cü sayında dərc etdirdiyi irihəcmli bir məqalədə Heydər Əliyevin dil siyasətinin dövlət səviyyəsində aparılmasını qeyd edir. O, 1996-cı il iyun ayının 18-də Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin geniş iclasında Heydər Əliyevin nitqindən dilimizə aid hissəni misal gətirir. Həmin iclasda Heydər Əliyev ana dilində danışa bilməyənləri tənqid edərək demişdi:

“Nazirlər Kabinetinin iclaslarında və başqa toplantılarımızda mən bizim rəhbər vəzifəli şəxsləri bir neçə dəfə xəbərdar etmişəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət dilimiz, ana dilimiz, Azərbaycan dili bütün sənədlərimizdə, bütün iclaslarımızda toplantılarımızda işlənməlidir. Təəssüflər olsun ki, bəzi rəhbər vəzifəli şəxslərimiz təhsilini keçmişdə rus dilində

aldıqlarına görə və uzun illər öz işlərində yalnız rus dilindən istifadə etdiklərinə görə Azərbaycan dilini zəif bilirlər. Bu, anlaşıla bilər. Çünki o dövrdə, əvvəlki illərdə keçmiş Sovetlər İttifaqının başqa yerlərində olduğu kimi, Azərbaycanda da dövlət işlərində əsasən rus dili işlədilirdi. Mən bir daha demək istəyirəm, bu barədə heç kəsə irad tutmaq, yaxud onları tənqid etmək fikrində deyiləm. Bu, o dövrün tələbləri, o dövrdə yaranmış vəziyyət ilə əlaqədar olan bir haldır. Amma eyni zamanda biz üç ildir ki, yaxud beşinci ildir ki, müstəqil dövlətdə yaşayırıq. Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Üç il dedim, çünki üç ildir ki, mən buraya gələndən, Azərbaycanda bu işə başlayandan həmin məsələləri dəfələrlə irəli sürmüşəm. Hesab edirəm ki, bu müddət bizim hər bir rəhbər vəzifəli şəxsimiz üçün yetərlidir ki, Azərbaycan dilini öyrənsin, mənimsəsin. Ancaq nədənsə bəziləri hələlik bu barədə də iştənilən nailiyyəti əldə edə bilməyiblər.

Mən bu barədə hamıya bir daha müraciət edirəm və xüsusən rəhbər vəzifəli şəxslərdən tələb edirəm ki, onlar dövlət dilini öyrənmək üçün lazımı əlavə tədbirlər görsünlər və buna nail olsunlar. Bunu etmək lazımdır, hətta zəruridir, heç kəs fikirləşməsin ki, sabah yenə də elə bir vəziyyət yaranacaq ki, Azərbaycan dili lazım olmayacaqdır. Azərbaycan dili həmişə lazım olacaq və onsuz yaşamaq mümkün olmayacaqdır” (1, 127–128).

Yusif Seyidov prezidentin bu tələbini belə dəyərləndirir: “Bu, rəsmi tələb idi, Prezidentin tələbi idi. Bu sahədə daha real vəzifə gənclər qarşısında durur. Çünki onlar keçmişdən yenidən ayrılmış ölkənin gələcək

qurucuları olmaqla millətin də gələcəyini müəyyənləşdirən nəsillərdir”.

Sonra Y.Seyidov Azərbaycan Respublikası gənclərinin 1996-cı il fevral ayının 5-də keçirilən birinci forumunda prezidentin nitqindən iqtibas edir. Orada Prezident gənclərdən tələb edirdi ki, gənclər öz ana dillərini sevsinlər və qiymətləndirsinlər. Çünki “öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz”. (1, 128–129)

Yusif Seyidov Heydər Əliyevin dil siyasətini o qədər dərinləndirən sevmiş, o qədər dərinləndirən mənimsəmişdir ki, demək olar ki, Ulu Öndərin dil haqqındakı fikirlərinin hamısını əzbərdən bilir. Məlumdur ki, 1970-ci illərdən başlayaraq Heydər Əliyev Azərbaycanın gənclərini Sovet İttifaqının və xarici ölkələrin məşhur ali məktəblərində ən müasir ixtisaslara yiyələnmək üçün göndərirdi. Bu, çox böyük və tarixi əhəmiyyətli iş idi. Hər il 800-1000 nəfər gəncin SSRİ-nin ali məktəblərində təhsil alması sanki yeni və çoxixtisas verən bir universitetin Azərbaycana gətirilməsi idi. Bu işi Ulu Öndər müstəqillik illərində də davam etdirirdi. Heydər Əliyev 1997-ci ildə Azərbaycanın və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş gənclərlə ənənəvi görüşündə onlara çoxlu nəsihətlər verir, onlara vətən, xalq, dil sevgisi aşılayırdı.

Yusif Seyidov bu görüşdəki lazımi məqamlara toxunur, rəhbərin xüsusilə dil barəsindəki tövsiyələrini ayırır:

“Şübhəsiz ki, siz xarici ölkələrdə dil öyrənməlisiniz. Mən keçmişdə də demişəm, bu gün də deyirəm şəxsən arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çox dil bilsin. Ancaq birinci növbədə öz ana dilini, dövlət dilini

yaxşı bilsin. Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. Bəlkə də, biz bu dildə danışdığımızı görə öz dilimizin zənginliyini və gözəlliyini hələ tam dərk edə bilməmişik. Ancaq bilin ki, bu həqiqətdir. Ona görə də bunu heç bir şeyə dəyişmək olmaz. Xarici dil bilmək, əlbəttə, lazımdır, vacibdir. Mən bir daha arzu edirəm ki, vətəndaşlarımız ingilis dilini də, rus dilini də, fransız dilini də, alman dilini də, türk dilini də, ərəb dilini də, fars dilini də, hətta çin dilini də bilsinlər. Gənclərimiz nə qədər çox dil bilsələr, bir o qədər zəngin dünyagörüşünə malik olacaqlar. Bu müasir dünyanın tələbidir. Amma ən əsası ondan ibarətdir ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir. Gənclərə tövsiyə edirəm ki, əgər kiminsə bu barədə çatışmazlığı varsa, çalışın bunu aradan qaldırın. Xarici ölkələrdə təhsil alarkən, həmin ölkənin dilini öyrənərkən, eyni zamanda başqa dilləri öyrənərkən öz dilinizi heç vaxt unutmayın, öz ana dilinizi heç vaxt başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz”. (1, 132)

Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq konsepsiyasında dil probleminin ən yüksək məqamını onun Azərbaycan dili haqqındakı fərman və sərəncamları təşkil edir.

Məlumdur ki, hər bir dövlətin rəmzi və atributu olur. Dövlətin rəmzi gerb, bayraq olduğu kimi, atributları da prezident, paytaxt və dövlət dilidir. Bunların biri yoxdursa, demək dövlət də yoxdur. 1978-ci ilə qədər Azərbaycan dilinin dövlət idarələrində işlədilməsi qanunla təsbit edilməmişdi. 1978-ci ildə qəbul edilən Respublika Konstitusiyasına “Azərbaycan SSR-in Dövlət dili Azərbaycan dilidir” – maddəsi salındı. Bu, irəliyə doğru

atılan ilk addım olsa da, dilimizin hələ bütün idarələrdə işlənməsi demək deyildi. 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyanın 21-ci maddəsi Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olması haqqındadır.

Qeyd edilməlidir ki, minillik dövlətçilik tariximizdə heç bir hökmdar, heç bir rəhbər Heydər Əliyev kimi ana dilimizin qayğısına qalmamışdır. Milli müstəqillik şəraitində H.Əliyevin Azərbaycan prezidenti kimi verdiyi fərmanlar çox böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı cəmiyyətdə çox böyük ruh yüksəkliyinə səbəb oldu. Doqquz maddədən ibarət olan bu fərman Azərbaycan dilinin keçmişini düzgün və yüksək qiymətləndirdiyi kimi, onun inkişaf perspektivlərini də müəyyənləşdirdi. Prezidentin 4 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə həmin fərmandan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək üçün prezident yanında və onun sədrliyi ilə Dövlət Dil Komissiyası yaradıldı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin 19 aprel 2002-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikası inzibati xətalər məcəlləsinə əlavə edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nu imzaladı. Burada Azərbaycan dilinə qarşı edilən hər hansı bir cəhd üçün inzibati cəza müəyyənləşdirilir.

Bunun ardınca Prezident H.Əliyev 30 sentyabr 2002-ci il tarixdə 3 fəsil, 20 maddə və 43 bənddən ibarət olan “Azərbaycan Respublikasında Dövlət Dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nu imzaladı. Prezident H.Əliyev “Azərbaycan Respublikasında Dövlət

dili haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” 2 yanvar 2003-cü il tarixdə yeni fərman imzaladı. Bu fərmanlar həm Azərbaycan dilinin, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində misli görünməmiş hüquqi sənədlərdir.

Yeri gəlmişkən, göstərmək yerinə düşərdi ki, prezidentin 4 iyul 2001-ci il tarixdə imzaladığı sərəncamla Yusif müəllim də Dövlət Dil Komissiyasının üzvü seçilmişdir. Yusif Seyidov bu fərmanları bir dilçi-filoloq alim kimi çox böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşıladı. Prezidentin 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı o vaxtadək analoqu olmayan çox böyük tarixi əhəmiyyəti olan dövlət sənədi idi. Yusif müəllim bu fərmanı “Həyatın, zamanın tələbi” adlandıraraq bu misli görünməmiş sənəd haqqında bir neçə məqalə yazdı. “Vətən səsi” qəzetində çap etdirdiyi məqalədə alim yazırdı:

“Heydər Əliyevin devizi və ölkənin prezidenti kimi tələbi belədir: “Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir”. Heydər Əliyev belə bir cəhəti də nəzərə alır ki, “Azərbaycan dili çox mükəmməl dildir, çox zəngin dildir, çox inkişaf etmiş dildir, böyük söz ehtiyatına malik dildir”. Bax bu səviyyə, Azərbaycan dilinin dövlət dili hüququ qazanmasına, bu statusu almasına əsas verir. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlətin atributlarından biri olmaqla, müstəqil respublikamızın ilk konstitusiyasında xüsusi maddə kimi həkk edilməsinin təşəbbüskarı olmuş və onu həyata keçirmişdir. Prezidentin dövlət dili haqqındakı fərmanı, eyni zamanda Konstitusiya ilə bağlıdır. Əsas qanunun həyata keçirilməsi deməkdir”. (2, 224)

Yusif müəllim prezidentin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” məşhur fərmanı haqqında geniş bir məqalə yazmış, həmin bölmələr və bəndlər üzrə şərh etmiş və hər bir bəndin ana dilimizin işlədilməsi, onun qorunması üçün böyük tarixi əhəmiyyəti olduğunu göstərmişdir. Məqalədə müəllif söz və kəlam haqqında dini və fəlsəfi, habelə poetik düşüncələr aləminə səyahət edir, burada sözün, kəlamın dilin əhəmiyyətini oxucunun diqqətinə çatdırır. Məhz belə bir geniş ekskursiyadan sonra prezidentin fərmanının böyük sosial-siyasi və mədəni-tarixi əhəmiyyəti başa düşülən səviyyəyə gətirilir. Müəllif bu fərmanın tarixi əhəmiyyətini göstərməklə Heydər Əliyev dühasını oxucunun nəzərinə çatdırır. Məqalədə oxuyuruq:

“Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə Azərbaycan dilinə qayğı göstərmiş, onun tətbiqi üçün mümkün olan hər şeyi etmişdir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan dilinin inkişafı üçün hər cür şərait yaradılmış, onun tətbiqi sahələri genişlənməkdədir. Azərbaycan Respublikası prezidenti Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı bu şəraitdən maksimum istifadə etmək Azərbaycan ədəbi dilinin tətbiqi sahələrini daha da genişləndirmək məqsədi daşıyır. Azad Azərbaycan Respublikasının ilk milli konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili olmaqla xüsusi maddədə qeyd edilməsi tamamilə başqa mənə daşıyır ... Dövlət dili komissiyasının təşkili və bu komissiyaya şəxsən ölkənin Prezidenti Heydər Əliyevin sədrlik etməsi bunu göstərir. (3, 240)

Dahi şəxsiyyətlərin heç biri birtərəfli inkişaf etmir. Onlar, ümumiyyətlə, ictimai şüurun bütün sahələrində və öz fəaliyyətlərinin bütün dövrlərində adi insanlardan fərqlənirlər. Yusif müəllim “Dahilik zirvəsi” adlı məqaləsində ulu öndərin istər DTK-da, istər Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi olanda, istər Moskvada SSRİ rəhbərlərindən biri olanda, istərsə də 1993-cü ildən Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə həmişə öz xalqı haqqında düşündüyünü, açıq və gizli şəkildə milləti, vətəni, xalqının mədəniyyəti və dili haqqında düşündüyünü qeyd edir. Müəllif göstərir ki, bəzən dahi sözünü hər adam haqqında işlədirlər. Ya görkəmli tanınmış sözü əvəzinə dahi sözü işlədilir, belə olduqda dahi sözü kiçilmiş mənada işlənmiş olur. Bəzən bu sözü işlədən adam dahi dediyi şəxsin həyat və fəaliyyətini bilmədən bu sözü işlədir. Bəzən də dahi insan haqqında savadsız bir adam guya fikir söyləyir. Onu kiçildir. Dediklərimizə çoxlu misal çəkmək olar. Amma siyasətçilərin dahilik zirvəsinə yüksəlməsi çətin olduğu kimi, onun qiymətləndirilməsi də çətin olur. Çünki burada konkret meyar yoxdur. Amma hansı meyarı götürürsən götür, Heydər Əliyev, həqiqətən, dahilik zirvəsində dayanır. Yusif müəllim bu barədə yazır:

Bizim bir sıra görkəmli şəxslərimiz var ki, onlar üçün dahi sözünü işlətmək məsələsi bəzən fikir ayrılığına səbəb olur. Ancaq heç kəsdə şübhə doğurmur ki, müstəqil Azərbaycan Dövlətinin banisi Heydər Əliyev yeni dövr Azərbaycan xalqının ən böyük dahisidir. Məsələ ondadır ki, ədəbiyyatda, sənətdə, hətta elmdə tanınmaq, dahiləşmək nə qədər çətin olsa da, etiraf etmək lazımdır ki, siyasət dahisi olmaq daha çətinidir...

İstər respublikaya rəhbərliyi zamanı, istərsə də SSRİ-nin siyasi rəhbərliyində nələ etdiyi, respublikada xalq təsərrüfatının, elminin, mədəniyyətin yüksəlməsindəki fəaliyyəti; SSRİ rəhbərliyində ölkənin daxili və xarici siyasətinin formalaşmasındakı rolu, Azərbaycan xalqına da, keçmiş sovet məkanında olan xalqlara da məlumdur. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdandan sonra Azərbaycanın və dünyanın siyasət aləmində oynadığı rol da dünyanın ən böyük siyasətçiləri tərəfindən etiraf edilir və qiymətləndirilir. Heydər Əliyev 1970-ci illərdə Respublikanın o dövrlərə qədər davam edən durğunluqdan, ətalətdən çıxartdı, vətənimizdə bütün sahələr üzrə bir canlanma, bir quruculuq işləri başlandı və həyata keçirildi. Heydər Əliyev Respublikadan gedəndən sonra da, necə deyərlər əli respublikanın üstündə idi. Elə ki o, hakimiyyətdən istefa verdi başımıza nələ gəldiyi indiki nəslin gözləri qarşısında olubdur. Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə gəldiyi dövrdən keçən səkkiz ildəki hadisələrin də şahidiyik. Ölkəni parçalamaq cəhdləri, hakimiyyətə qarşı silahlı çıxışlar və s. kimi halların qarşısını siyasi yolla almağın öhdəsindən hər dövlət xadimi, hər siyasətçi gələ bilməzdi (1, 18–19)

Çox vaxt vəzifə hərisliyi, yerlicilik, dostbazlıq hssləri o dərəcədə güclənir ki, iradəcə zəif olan adamlar bütün obyektivliyi unudur. Belə adamlar ona vaxtilə edilmiş yaxşılıqları belə unudur, necə deyərlər “çörəyi unudur, suyu danır”. Bəllidir ki, Heydər Əliyev Moskvada işdən uzaqlaşdırılan kimi onun əleyhdarları bütün günahları onun üstünə yıxmağa çalışır, hər cür qara yaxmaqdan utanmırdılar. Belə adamlar Heydər Əliyevə qara yaxmaq

üçün hətta ermənilərlə birləşir, onlarla əlbir olurdular. Belə ki, Telman Qıdılyanın Özbəkistanda törətdiklərini Azərbaycana gətirmək, guya “Heydər Əliyevin rəqəmləri şişirtdiyini” ifşa etməklə üzdənirəq hamilərini xalq nifrətindən xilas etmək istəyirdilər. Hətta Bakıda başlanmış xalq hərəkatını da “Heydər Əliyevin ssenarisi” kimi qələmə verərək ulu öndərin Bakıya gəlməsini əngəlləmək istəyirdilər. Onları maraqlandırmırdı ki, SSRİ süqut etdikdən sonra Azərbaycanın vəziyyəti necə olacaq, dövlətimiz müstəqilliyini itirəcək, ölkəmiz parçalanacaq. 1988-ci ildə dekabr ayının 3-də Azərbaycan KP MK-nın şöbə müdiri Ə.Daşdəmirov “Kommunist” qəzetində “Ağ qaradan seçmək lazımdır” adlı məqaləsində yazırdı: “Ehtirası qızışdıranlar iki xalqı qarşıdurma yoluna sövq edənlər üçün millətlərarası düşmənçilik özlərinin sosial və mənəvi məsuliyyətsizliyini ört-basdır etmək üsulu, mühafizəkar qüvvələri sıx birləşdirmək, yenidənqurmanı ləngitmək, xəlvəti iqtisadiyyatı və bu iqtisadiyyatın onlara verdiyi imtiyazları qorumaq vasitəsidir”.

“Azərbaycanda vəziyyət mürəkkəb olaraq qalır, kənarında və respublikamızın özündə olan müəyyən qüvvələr ən nalayiq vasitələrə əl ataraq ehtirasları qızışdırmaqdadırlar. Onlar dəridən qabıqdan çıxırlar ki, millətlərarası münasibətlərin normallaşdırılmasına yol verməsinlər. İki qonşu xalqı bir-birinin üstünə qaldırırlar.”

Yusif Seyidov çəkinmədən Əfrand Daşdəmirova cavab verir və göstərir ki, sən Akademiyanın adi işçisi idin sən Heydər Əliyev Mərkəzi Komitəyə işə götürdü. Sən Akademiyanın müxbir üzvü etdi. İndi niyə ona

böhtan atırsan. Ermənini az qala qardaş elan edirsən. Bu, sənin siyasi savadsızlığındır. Cavabda deyilir:

Məqalədə, bir dəfə də olsun “erməni ekstremistləri” ifadələrinə müraciət edilməməsi belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, Siz burada azərbaycanlıları nəzərdə tutur, ən yaxşı halda həm erməni ekstremistlərini, həm də öz haqqını tələb üçün nümayişə çıxan azərbaycanlıları nəzərdə tutursunuz.

Hadisələri qeyri-obyektiv mövqedən qiymətləndirməyin nəticəsidir ki, Sizin nəzəri mülahizələrinizlə faktlara münasibətdə irəli sürdüyünüz fikirlər ziddiyyətli olur. Biz Sizinlə tamamilə razıyıq ki, xalqımızın milli mənlük şüuru əsrlər boyu təşəkkül tapmış, son hadisələrlə əlaqədar güclənmişdir. Belə olduğu halda başa düşmək olmur ki, Siz milli şüurun praktik təzahür forması olan xalq etirazlarının əhəmiyyətini nə üçün bu qədər aşağı salırsınız? Yenə Sizinlə tamamilə razıyıq ki, kortəbii hərəkətlərdə səhvlər, hətta ciddi səhvlər də ola bilər. Belə olduğu halda, nə üçün Siz real, uyğunsuz, lap deyək ki, zərərli çağırışları bu tarixi fəlsəfi mövqedən qiymətləndirmir, hər bir kortəbii hərəkətə məxsus səhvlər kimi izah etmir, düşünülmüş, əvvəldən hazırlanmış, hansısa gizli qüvvələrin əli ilə meydana gələn hərəkətlər kimi təqdim edirsiniz (1, 110–111).

Şəxsiyyətsizlik çox vaxt ikiüzlülükdən başlayır. 1991-ci il Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində xüsusi əhəmiyyəti olan illərdən bəridir. Bu ildə SSRİ dağılır, respublikalar müstəqillik alır, siyasi savadı az olanlar özləri çaşdıqları kimi, başqalarını da çaşdırırlar. Müstəqil siyasi iradəyə və istədəda malik olmayan respublika rəhbərliyi başını itirir. Axı indi yuxarıdan əmr gəlməsə,

görəsən respublikanı necə idarə etmək olacaq? Azərbaycanda siyasi baxışlar bir neçə yerə haçalanır. Ermənilər isə ölkəni işğal etməkdə davam edir. Bəziləri məsələn, Əlisaab Orucov, M.Nəsirov və onlarla başqaları milli ordu yaranmasının əleyhinə çıxırlar.

Ali Sovetə seçkilər keçirilir. Ali Sovetin birinci sessiyasında Naxçıvandan seçilmiş deputat Heydər Əliyev çıxış edir. Vaxtilə onun çörək verdiyi, ona yaltaqlanan adamlar bu böyük siyasətçinin sözünü kəsmək, yarımçıq tribunadan salmaq üçün hər cür ədəbsiz hərəkəti özlərinə rəva görürlər. Adını yazıçı, ziyalı qoyan Bayram Bayramovun çıxışı, demək olar ki, bütün Azərbaycan xalqını şok vəziyyətinə salır.

Heydər Əliyev deyəndə ki, Dağlıq Qarabağ əldən gedir, gəlin düşünək əlbir olaq torpaqlarımızı xilas edək. “Ağsaqqal” deputat Bayram Bayramov (sonradan ona vertolyot Bayram ləqəbi veriləcək) tribunaya qalxaraq Ə.Vəzirovun ana dilini bilməməyinə haqq qazandırdıqdan sonra Heydər Əliyevə

– Gəl səni mindirim vertolyota, gedək Qarabağa. Onda görərsən ki, Qarabağ indiki qədər heç vaxt bizim olmayıb ... Yusif Seyidov da başqaları kimi, Bayram Bayramovun bu çıxışından qəzəblənərək yazır:

“Biz gizlətmirik ki, bu məqaləni B.Bayramovun Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasındakı (1991-ci il) çıxışı ilə əlaqədar olaraq yazırıq və heç kəsi də müdafiə etmək fikrində deyilik. Onu da gizlətmirik ki, məqaləni əsəbiliklə yazırıq. Çinki elə bilirdik ki, xalqımızın başına gələnlər nə qədər dəhşətli olsa da, siyasi birlik şüuru inkişaf etmişdir və Ali Sovetin sessiyası bu birliyi nümayiş etdirəcəkdir, buna böyük ümidimiz var idi.

Ancaq məlum oldu ki, bir çoxları xalqın elçiləri olduqlarını yaddan çıxararaq, öz seçicilərinin iradəsi əleyhinə şəxsi hissələrini vətəndən, xalqdan üstün tutdular və bununla da ümidlərə ağır zərbə endirdilər. Biz bunu nəzərə alırıq ki, xalq üçün yox, öz şəxsi mənafeyi üçün çox müxtəlif vasitələrlə özlərini deputat seçdirənlər var və belələrindən cəmiyyətin xeyrinə heç bir şey gözləmək olmaz.

Ən iyrenc cəhət odur ki, dünən dediyini bu gün danasan; dansan yenə yaxşıdır, onun tərsini deyəsən. Yaxşı ki, uzaq-yaxın tarixlərin kağızlara həkk olunmuş yaddaşı var. Şahidi olanlar öz yaddaşlarını, şahidi olmayanlar qəzetləri vərəqləsələr, görərlər ki, B.Bayramov Heydər Əliyev haqqında hansı tərifləri deməyib, onun üçün hansı bənzəyişlərdən istifadə etməyibdir. 1970-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının nailiyyətlərinə görə Heydər Əliyevin rolundan ağızdolusu danışib, “məhəbbət və hörmət” əlaməti olaraq, bir neçə kitabını ona bağışlayıb, üstündə də dəbdəbəli avtoqraflar yazıb, minnətdarlığını bildiribdir. Məsələn, 1981-ci ildə nəşr edilmiş “Gün batanda” adlı kitabına yazdığı avtoqraf: “Əzizimiz Heydər Əliyev. Xalqımıza qeyrətlə və müdrik rəhbərlik etdiyinizə görə Sizə çox sağ olun deyirik. Xalqımızın xalqlar arasında, respublikamızın respublikalar arasında ön cərgələrə çıxmasında fəvqəladə fəaliyyətiniz, intəhasız fədakarlığınız üçün Sizə ürəkdən var olun deyirik. Daha yeni, daha böyük uğurlar naminə canınız sağ olsun, ömrünüz dağa dönsün. Minnətdarlıq əlaməti olaraq” (1, 41–42).

Zaman öz hökmünü verir. Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdır.

Düşmənlərin (daxili və xarici) arzuları gözündə qalır. Azərbaycanı parçalamaq arzuları püçə çıxır. Heydər Əliyev addım-addım reallaşmaqda olan düşmən planlarını puç edir. Amma bundan sonra da xalqımıza rahatlıq vermirlər. 1996-cı ilə qədər respublikanın hər yerində qiyam və dövlət çevrilişinə cəhdlər edilir. Bəzi dönüklər isə müxtəlif vasitələrlə xalqımızın bu tarixi nailiyyətini əlindən almaq üçün Heydər Əliyevə qarşı birləşirlər. Əslən erməni olan Eduard adlı birisi, kiminsə köməyi ilə Əvəz adına pasport alır. Heydər Əliyevin Azərbaycanın bütün bölgələri kimi Naxçıvana da getməsini, o yerlərin adamları ilə mehriban rəftarını, oranın inkişaf etdirilməsi haqqında fikirlərini “Naxçıvanşına” adlı məqalədə öz səviyyəsində, öz əlaqəsinə uyğun şəkildə qələmə alır (“Bakı həftəliyi” qəzeti, 25.08.2002).

Əvəz Zeynallı adlı birisinin “Bakı həftəliyi” qəzetində (25.08.2002) çap etdirdiyi “Naxçıvanşına” adlı məqaləsini oxuyanda adamı təəccüb bürüyür və ağıla gətirə bilmirsən ki, insan öz vətəninin bu və ya başqa bir bölgəsinin inkişafı, abadlığı üçün, xüsusən düşmən qarşısında möhkəmləndirilməsi, qorunub saxlanması üçün həyata keçirilən işləri bu qədər hiddətlə qarşılansın. İstə-istəməz fikirləşməli olursan ki, görəsən, bu adam doğrudanmı azərbaycanlıdır – Azərbaycan türküdür? Bəlkə, özünün xəbəri olmadan qan qarışığı var? Görünür, təkcə Naxçıvanın deyil, ümumən Azərbaycanın inkişafı, Azərbaycanın hər hansı bölgəsinin inkişafı belələri üçün qəm-kədər gətirir...

1970-ci illərdən Heydər Əliyevin adı ilə keçmiş SSRİ-də və dünyada tanınıb, indi dünya xalqları bilirlər ki, Azərbaycan adlı bir dövlət var. Söhbət bu və ya digər

bir ziyalının, bir dövlətin və dövlət xadiminin Azərbaycanı tanımasından, belə bir ölkənin varlığını təsəvvür etməsindən getmir, dünya əfkar-ümumiyyəsinin bu ölkəni tanımasından gedir. Bu tanımada Heydər Əliyevin xidmətlərini heç nə ilə müqayisə etmək olmaz. Gərək heç bir azərbaycanlı yaddan çıxarmasın ki, Heydər Əliyevin əli Azərbaycanın üzərindən çəkilər-çəkilməz. Azərbaycanda didişmə başlandı və bu didişmədən istifadə edən erməni quldurlarının əl-qolu açıldı, torpaqlarımız işğal olundu. Yurdlarından qaçaq düşdülər, yüz minlərlə həmvətənimiz Ermənistan Respublikasına qatılmış doğma torpaqlarımızdan qovuldular (1, 92–93).

Yusif Seyidov ana vətəninə, xalqını, onun dilini böyük məhəbbətlə sevən böyük şəxsiyyət, görkəmli alimdir. Ona görə də vətəninə, dilinə xorbaxan adamın düşməni, vətəni sevənin dostudur. Onun üçün vətən və millət sevgisi öz həyatından da artıqdır. 2003-ci ilin yayında Heydər Əliyev məktəbinin fərqlənmə diplomlu məzunu, ideyalarının cəsarətli və ardıcıl davamçısı İlham Əliyev baş nazir olanda onun nitqinin gözəlliyi terminlərdən və ümumişlək sözlərdən bacarıqla istifadə edə bilməsi ingilis, rus və Azərbaycan dillərində sərbəst danışması, məruzələr etməsi Yusif müəllimin diqqətini cəlb etmişdi. Yusif müəllim qeyd edir ki, 1970-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi kimi respublikanın rayonlarına gedən, zəhmətkeşlərlə görüşlər keçirən Heydər Əliyev kiçik yaşlı İlhamı da özü ilə götürürdü ki, o xalqı görüb sevsin, torpağı tanısın, sonradan İlham Əliyev ölkə rəhbəri kimi o yerlərə gedəndə keçmiş günləri xatırlayır və əhali ilə daha mehriban olur.

Yusif müəllimin maraqlı dairəsi geniş olduğu kimi, bilik səviyyəsi də yüksəkdir. Bu keyfiyyətlər böyük vətəndaşlıq xüsusiyyətləri ilə birləşdikdə məhz tam şəxsiyyət – Yusif Seyidov alınır. Yusif müəllimin qələmi üçün sərhəd yoxdur. Onun söz meydanı genişdir. Hər şeydən yazıb. Əsərlərinin V cildində “Ordan-burdan” rubrikası altında atəşkəsdən tutmuş jurnalist etikasına, küçə və yolların qanunsuz və lüzumsuz sökülməsindən tutmuş erməni məsələsinə qədər bir çox irili-xırdalı problemlərə toxunur. Erməni dərğalıği haqqında yazanda 1917-ci ildə “Molla Nəsrəddinçi – şair Əli Nəzminin şeirini verir və göstərir ki, mötərizədə yazılmışdır Milyukovun dilindən. Bu “Molla Nəsrəddin” üslubudur: öz sözünü başqasının dilindən vermək. Bu şeirin hansı hökumətə (müvəqqəti hökumətə və ya sovet hökumətinə) aid olduğunu müəyyənləşdirmək üçün Yusif müəllim verdiyi şeirə Milyukovun kimliyini əlavə edirik. Milyukov Pavel Nikolayeviç (1859–1943) Rus siyasi xadimi Kadetlərin liderlərindən biri tarixçi Müvəqqəti hökumətin xarici işlər naziri sovet dövlətinə qarşı vətəndaş müharibəsi təşkilatçılarından biri.

Müəllif şeiri onun dilindən verir ki, özünə aid edilməsin. Bundan əlavə, Milyukov özü nazir olduğu hökuməti belə pisləməzdi. Deməli, şeir oktyabr inqilabının verdiyi hürriyyətə aiddir. Şeirin mətni belədir:

*Ölkəmizdə mövcud olan hürriyyət,
Millətlərə böyülə eyləsin qismət;
Fin xalqına yırtıq – yarım istiqlal,
Polyaklara dolu vədə bir çüval,
Ukraynaya muxtariyyət, su, torpaq,*

*Türküstanlı müslimlərə şapalaq.
Litvalıya istəyincə ixtiyar,
Buxaralı, xivəliyə zəhrimar.
Qazaklara zər zad ilə Quban, Don,
Ləzgilərə, çərkəzlərə “paşol von”!
Latışlara ayrılmalı pay çox az,
Cuhudlara, tatarlara beş qapaz.
Xaxollara yerləşməyə buyuruq,
Kımlıya, qırğızlara yumuruq.
Rumınlara yurd və yuva, yol, iqbal,
Yerli-yurdlu gürcülərə infı'al,
Qreyklərə, hər nə desə, çal çəpik,
Azərbaycan türklərinə vur təpik.
Uruslara mümtaziyyət, ağalıq,
Erməniyə imperiyada darğalıq!*

Bu şeirin məzmunu günümüzün hadisələri ilə həmahəng səsləşir.

Yusif müəllimin siyasi görüşləri və Heydər Əliyevə olan məhəbbətini kiçik bir məqalədə əhatə etmək olmaz. Yaxşı olar ki, BDU-nun professoru, əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Dövlət mükafatı laureatı Azərbaycan Prezidentinin şəxsi təqaüdçüsü Yusif Seyidovun “Yeni Azərbaycan” qəzetində (28.07.2003) özü haqqında dediyi sözlərə nəzər salaq:

“Mən heç vaxt əqidəmdən dönməmişəm. Gənc yaşlarımdan Heydər Əliyevi bir ideal şəxs kimi, bir rəhbər kimi, doğma vətəni, xalqı, ana dili uğrunda mərd mübariz kimi, dünya siyasətində güclü təsirə malik dahi şəxsiyyət kimi başa düşmüş, qiymətləndirmiş və bacarığım dairəsində onun ideyaları uğrunda mübarizə aparmışam”.

Sizə bu dönməz əqidəmişlə uzun ömür arzulayıram, Yusif müəllim öyrənmişəm, Yusif müəllim! Mən Sizin keçmiş tələbəsiniz kimi, hər yerdə hər şeyi Sizdən öyrənmişəm. Bu, həmişə belə olacaq!

ƏDƏBİYYAT

1. Yusif Seyidov. Əsərləri. V cild. Bakı universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 4–5.
2. Yusif Seyidov. Həyatın, zamanın tələbi. “Vətən səsi” qəzeti 28.07.2001 (Əsərləri, V cild), səh. 224.
3. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2001. (Əsərləri, V cild, səh. 240)

SUMMARY

Phenomen Heydar Aliyev on political consciousness of Yusif Seyidov

The problem native language Azerbaijan language takes a special place on Azerbaijan conception Heydar Aliyev. Professor Yusif Seyidov analyzed all the decision of the great leader connected with the native language in sociolinguistic aspect.

РЕЗЮМЕ

Феномен Гейдар Алиев на политической сознании Юсифа Сеидова

Проблема родной язык Азербайджанский язык занимает особое место на Азербайджанской концепсии Гейдара Алиева. Профессор Юсиф Сеидов анализировал все постановления великого лидера связано с родным языком в социолингвистическом аспекте.

*“Dil və ədəbiyyat” jurnalı,
2009, №3(11), səh.156–159*

ÖN SÖZ

(*Təranə Eynalovanın “Pəncərəmi döyən qəm” kitabına ön söz*)

Şərq ədəbiyyatında sədaqətli aşiqin simvolik işarəsi Pərvanədir. Şərqin böyük lirik şairlərinin, demək olar ki, hamısı bu problemi ya qəbul etmiş, ya da ona müraciət etmişdir. Təsadüfi deyil ki, dahi Füzuli “Leyli və Məcnun” poemasında bu mövzuya toxunmuş və ondan bir vasitə kimi istifadə edərək öz lirik qəhrəmanı olan Leylini Pərvanədən üstün tutur. Çünki Pərvanə istədiyi vaxt başına dolandığı eşqinə özünü vurub onun oduna yana bilir. Leyli Pərvanəyə deyir:

*Sənsən rəhi-eşq içində aşiq
Aşıqsən, əmma tamam aşiq.
Bir görməyə yarı can verərsən,
Bir zövqə iki cahən verərsən.*

Leyli belə hesab edir ki, Pərvanə eşq yolunda aşiqdir, amma o tək cə aşiqdir! Yarı bir dəfə görmək üçün can verir, hər iki dünyanı yarı ilə keçirdiyi bircə an zövqə verər. Amma Leyli istədiyi vaxt sevgisinin başına dolana bilmir. Ona görə də eşqin müəmmalı sehrlı, sirli alovları içərisində yanır.

Bu keyfiyyətləri bir gənc yazıçı Təranə Eynalovanın ilk qələm təcrübəsi olan povestinin qəhrəmanı Pərvanədə də görürük. Əsər gənc yazıçının ilk qələm təcrübəsi olsa da, oxucuya özünü bu sahədə təcrübəli bir ədib kimi

təqdim edə bilir. Əsərdəki Pərvanə sürəti özünün tək-cə zahiri gözəlliyi ilə deyil, daxili zənginliyi, xarakteri kimi bütövlüyü, sədaqəti ilə diqqəti çəkir. Əsərdə müəllif Pərvanənin zahiri gözəlliyi haqqında, demək olar ki, heç nə demir. Amma onun təsvirində Pərvanənin daxili zənginliyini tamamlayan zahiri gözəlliyi haqqında oxucuda rəğbətdən doğan bir təsəvvür yaranır. Bu təsəvvür deyir ki, Pərvanə, həqiqətən, çox gözəldir. Bədii obrazların hamısı insanın yaddaşına təsəvvürlər şəklində həkk olunur. Məsələn, əgər soruşsalar ki, Koroğlu yaxşı saz çala bilər, yoxsa Qərib? Hamı deyər Qərib! Amma Qərib Koroğlunun bircə zərbəsinə tab gətirə bilməz. Bu ümumi təsəvvürdür. Konkret, lokal təsəvvürdə isə belə deyil. Orada müqayisə yoxdur. Soruşsan ki, Leyli gözəldir, yoxsa Şah Sənəm? Belə suala cavab vermək olmaz. Necə ki, qəzəllərin birində deyilir:

*Məşuqənin adını aşiqə Allahı yazır,
Məcnuna Əsli nə lazım, ona Leylası gərək.*

Biz də əsəri oxuduqda konkret, lokal təsəvvürümüzdə Pərvanəni ideallaşdırır və sevirik. Əsərdə başqa qəhrəmanlar da öz mənəvi-insani, əxlaqi-dünyəvi dəyərləri ilə onlar Pərvanə ilə müqayisədə aşağı səviyyədə dayanırlar. Afiqə, Rəşad və başqaları oxucu tərəfindən Pərvanə qədər sevilir. Doğrudur, bəzi milli-mental xüsusiyyətlərimizi nəzərə alan Rəşadın anası Səkinə də, atası da Afiqəni Pərvanədən üstün tutur və gəlinliyə onu seçirlər. Amma bu, yenə də Afiqəni Pərvanə səviyyəsinə qaldıra bilmir.

Əsəri müəllif hadisələrin sadə axarı fonunda yox, hadisələrin ortasından başlayır. Povestin qısa məzmunu belədir: Qeyd edilməlidir ki, əsər Rəşad – Afiqə xəttinin təsvirini verən otaqda başlayıb həmən otaqda da qurtarır.

Bu, yeni yazmağa başlayan yazıçı üçün çox çətin maneradır. Təzə evə köçmək üçün Rəşadın arvadı Afiqə yır-yığış edir. Hər şey bir-birinə qarışmışdır. Bu qarışıqlıq içində Afiqə Rəşadın neçə vaxtdan bəri açılmasını qadağan etdiyi çamadanı açır. Təsadüfən Pərvanənin Rəşada yazdığı son, həm də çox həyəcanla yazılmış məktubunu tapır. Çox mütəəssir olur... Əsərdəki bütün hadisələr bu məktubun tapılması ilə başlayır.

Pərvanə Bakıdakı dəbdəbəli şadlıq sarayların birindəki toyda sarışın ucaboşlu, bütün qadınların diqqətini çəkə bilən bir xidmətçi – Rəşadla tanış olur. Öz qəlbində Afiqə adlı birinin olduğuna baxmayaraq, Pərvanənin gözəlliyi onu çaşdırıb öz məhvərindən çıxarır. Rəşad indi hiss edir ki, Afiqə onun qəlbini tam doldurmamışdır.

Orada belə bir gözələ yer ayırmaq olar və lazımdır. Bu fikirlərin təsiri ilə Rəşad gah özünü itirir, gah Pərvanənin qarşısında məsum bir uşaq, gah sevginin təsirindən müvazinətini itirmiş aşıq kimi görünür. Pərvanə onun bu məsum, günahsız, təmiz, alovlu eşqi önündə öz qürurunu saxlaya bilmir. Rəşad da bunu hiss etdiyindən fürsət tapıb qadının ovcuna görüş məktubu qoyur. Məktubda yazılan kimi, onlar dəniz kənarında görüşürlər. Rəşad Pərvanəni öz məhəbbətinə inandırır. Bu gündən Pərvanənin qəlbində ümid çırağı yanır, elə bir çıraq ki, onun nəzərində gələcək həyat yoluna işıq salacaq. Pərvanə odlu bir məhəbbətlə Rəşadı sevir. Onun sevgisi yolunda

hər cür əzablara dözüür. Onu illərlə gözləməyə hazırdır. Təki Rəşadla olan ülvî məhəbbətinə kiçicik belə ləkə düşməsin.

Sonra Pərvanənin xatirə dəftəri kimi keçmiş həyatı oxucunun gözü qarşısında vərəqlənir. Atasını itirməsi, Samir adlı bir oğlana aşiq olması, sevmədiyi Bəşir adlı birisinə ərə getməsi, Bəşirin sərxoş halda oğlu Cəlali pəncərədən armaq istəməsi, bu dəhşətli hadisə önündə huşunu itirməsi və s. hadisələr Pərvanə obrazını tamamlayır. Bütün bunlar Pərvanəyə oxucunun rəğbətini artırır. Yazıçı Pərvanəni imtahana çəkir. Rəşadın əsgər getməsi, Daşqının ona eşq elan etməsi Pərvanəni öz müqəddəs eşq yolundan döndərə bilmir. Rəşadın anası Səkinənin ehtiyatla öz qəlbindəkiləri Pərvanəyə çatdırması, nəhayət, “Rəşaddan əl çək!” deməsi qadını çaşdırmır. Təkcə bircə cümlə “Rəşadın sözlüsü var” cümləsi onu sarsıdır, bütün ümidlərini puç edir. O, artıq yaşamağın mənasız olduğunu yəqin edib elə sarsıntı keçirir ki, huşunu itirir, ağır xəstəlik keçirir.

Bəşəri əxlaq normalarına görə Pərvanənin həm sevməyə, həm də sevləməyə haqqı var. Axı o da insandır, cəmiyyətin ən fəal üzvüdür. Əxlaqca təmizdir. Kainatın fəxri ulu peyğəmbərimiz Qureyşdə bir nəfər qız uşağı ilə evlənmə bilməzdi? Bu dahi insan öz hərəkəti ilə dünyaya sübut etdi, müsəlmanlara göstərdi ki, xoşbəxt həyat üçün insanların bir-birini başa düşməsi əsas şərtidir. Müsəlman dünyasının xeyrənnisəsi olan Xədicənin 40, Peyğəmbərin isə 25 yaşı olmasına baxmayaraq, onlar Əbu Talibin (Peyğəmbərin əmisi) və Varəqanın xeyir-duası ilə 595-ci ildə evlənilib xoşbəxt həyat sürmüş və 2 oğlu (Qasım və

Abdulla), 4 qızı (Zeynəb, Ruqiyyə, Ümmü Gülsüm və Fatimə) dünyaya gəlmişdir.

Bəlkə, Rəşad bu yolu seçsə, valideynləri onu başa düşməzdi. Amma Rəşadın hərəkəti oxucuda ona qarşı nifrət doğurmur. Çünki o, öz qəlbinin hökmü ilə hərəkət edir. Əslində, bir ağaca iki at bağlamaq olmaz. Amma Rəşad hiss edir ki, Afiqə onun qəlbinə Pərvanədən qabaq sahib olsa da, onun qəlbini tam doldura bilməmişdir.

Məhz Pərvanənin daxil olması ilə onun qəlbi tamamlana bilər. Əsər tamamlanmadığı, ikinci hissənin yazılıb qurtarmadığı üçün onun haqqında bitmiş fikir demək olmaz. Əsərin dili çox cəlbedicidir. Müəllifin təhkiyəsi yorucu deyil. Xüsusilə ona görə ki, əsər boyu müəllifin yaratdığı zərbi-məsəl və başqa paremioloji ifadələr diqqəti özünə çəkir... Məsələn, istədiyini söyləyən, istəmədiyini eşidər.

Bugünkü uşaq, sabahkı qoçaq.

Sevgi adamı selə verər.

Bəxti bəxtindən küsüb.

Namaza meyli olanın qulağı əzanda olar.

Ağ evi görüb, qara evi yandırmazlar.

Cəvahir bazarında muncuq satılmaz.

Qarğadan qırğı olmaz.

Belə misalları sayını artırmaq da olar.

Ümid edirik ki, gənc yazıçı ilk qələm təcrübəsi olan bu uğurlu əsərin ikinci hissəsini də tezliklə stolun üstünə qoyaraq oxucuları çox nigaran qoymayacaq.

*Təranə Eynalovanın “Pəncərəmi döyən qəm”
(pövest) kitabına ön söz.*

Bakı, Yazıçı, 2009

QƏRBİ OĞUZDAKI İZİMİZİN BİR QARIŞINI, DİLİMİZİN BİR KƏLMƏSİNİ UNUTMAYAQ

Yaradan xalqımıza zəhmətkeşlik, istedad, qonaqsevərlik, tolerantlıq kimi gözəl keyfiyyətlər, dünyanın 11 iqlim qurşağından 9-nu özündə saxlayan, yeraltı və yerüstü sərvətlərlə dolu bir vətən verdiyi kimi, insanlıqdan, mərhəmətdən, haqq və ədalətdən, abır-həyadan uzaq olan bir qövmlə qonşu olmağa da məhkum etmişdir. Bəlkə, bu, böyük Yaradanın bir sınağıdır? Nə bilmək olar?! Amma bu, bir həqiqətdir ki, hələlik biz o yerləri – doğma yurdu, əlimizlə tikib-abadlaşdırdığımız kəndləri, onların hər bir daşını, bulağını həsrətlə yad etməyə məcburuq. Bu da Allahın əmridir. Yoxsa iki cüt bir tək dığanın əlində acizmi qalacaqdıq!

Doğrudur, erməni xəstəliyi¹ zaman-zaman baş qaldıraraq bu və ya digər xalqlara, xüsusən türk-müsəlman xalqlarına ziyan verməyə, qəddarlıqla onları məhv etməyə sövq edir.

Tarixə kiçik bir ekskurs:

Erməni baronu II Levon türkləri yox etmək üçün Papaya məktub göndərir: “Evagenatio ense de kur chalderun et persecutione pharaonis” (Kafirlərin Fironlar kimi bizi təqib və işgəncə etmələrinə qarşı bizə yardım et).²

II Levonun bu sızılıtsı Papanın fitvası ilə xristian dünyasında türkə – müsəlmana qarşı güclü nifrət oyatdı.

¹ Большая Медицинская Энциклопедия. Том IX ст. М., 1981, стр.167.

² Kaşqarlı Aktok Mehliqa “Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi”. Ankara, 1990, səh.9.

Bu mövzuda xüsusi tədqiqat aparmış Məhliqa Kaşqarlı yazır:

“Batılıları sürekli doğuluların iç işlərinə qarışmağa təşviq etmiş, özəlliklə isə xaç səfərlərində (Səlib yürüşləri – A.B) doğuluların əfv edilmədiyi (amansız – A.B) girişmələrdə bulunmuşdur.

*Hətta ilk xaç səfəri ermənilərin istəyi üzərinə yapılmışdır. İlk xaç səfərini yönləndirən, idarə edən, hətta yaradan ermənilərdir”.*³

Mənbələrdən məlum olur ki, birinci xaç yürüşlərində səlibçilərə bələdçilik edən, onlara ideya verən erməni Baqrat olmuşdur. Təxminən iki yüz il (1095–1270) sürən səkkiz xaç yürüşü 22 il davam etmiş, çoxlu müsəlmanın, hətta xristianın ölümünə səbəb olmuşdur. Kimin ucbatından?

Ermənilərin!

Erməni məkri nəinki türkləri, habelə bütövlükdə islam dinini aradan götürmək istəyirdi. Onların bütün arzularını türklər gözündə qoydu. Türklər 1270-ci ildə Xaçın səkkizinci yürüşünün qarşısını alaraq Səlibçiləri tam məğlubiyyətə uğratdı. Bəzi mütərəqqi fikirli ermənilərin özləri öz millətlərinin ümumi xarakterini hamıdan yaxşı bildiyi üçün onları daha yaxşı ifşa edir. 100 il bundan əvvəl Gevork Aslan Parisdə çap etdirdiyi “Erməni milləti haqqında tarixi bilgilər” adlı kitabında yazırdı: *“Ermənilər tarixdə hər zaman arınlıq olaraq yaşamışlardır. Erməni millətində vətən, millət anlayışı*

³Sitat Kaşqarlı Məhliqanın adı çəkilən əsərindən (səh.9) götürülmüşdür.

yoxdur. Ermənilər dərəbəyilik halında yaşamışlar. Bir-birlərinə vətən hissi ilə deyil, dinlərilə bağlıdırlar, siyasi müstəqillik əvəzinə qisasçı özgürlüyü tanımışlar".⁴

Vətənləri olmadığı üçün onlarda vətənsəvərlik də yoxdur. Buna görə harada dərəbəyilik edə bilsələr, oraya toplaşırırlar. İndi Ermənistan adlandırılan yurdu türklər həmişə yadellilərdən qoruyub abadlaşdırmışlar. Buna görə də Ermənistan əhalisinin 20-25 faizi Azərbaycan-Oğuz türklərindən ibarət olmuşdur.

1647-ci ildə Azərbaycanda olmuş osmanlı səyyahı Çələbi "Səyahətnamə"sində İrəvanda 2.060 ev, 1673-cü ildə İrəvan əyalətindən keçərək İsfahana gedən Yan Sərdan isə bu illərdə İrəvan qalasında təxminən 800 ev (təqribən 4000 nəfər) sakinlərinin hamısının da "təmiz qanlı səfəxilər" olduğunu yazır ("Parisdən isfahana səyahət", səh.21)¹

Əlbəttə, bu rəqəmlər təbii artım hesabına çoxalmış Azərbaycan türkləri – Qərbi Azərbaycanın əsas əhalisini əks etdirir. 1890-cı ilə qədər bu diyarda Azərbaycan mədəniyyətinin bütün sahələri (ədəbiyyat, musiqi, teatr, maarif və s.) inkişaf etmişdir.

Hətta Azərbaycan aşıq sənətinin zirvəsi sayılan Aşıq Ələsgər, Aşıq Alı, böyük maarif xadimi Fars Abbas, onun oğlu Cabbar Məmmədov, akademiklərdən H.Hüseynov, M.Topçubaşov, Ə.Rəcəbli, Ə.Əliyev, M.Seyidov, C.Xəndan, görkəmli bəstəkar Səid Rüstəmov və başqaları məhz o torpağın yetirmələridirlər.

⁴Yenə orada, səh.15.

¹ Məlumat "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndən (tərcüməçilər: Z.Bünyadov və H.Qaramanlı. Bakı, 1996. səh.14) götürülmüşdür.

1890-cı ili əbəs xatırlatmadıq. 1890-cı il Tiflis şəhərində Daşnakstyun partiyasının yaranması ilə Qərbi Azərbaycanda Oğuz türklərinin narahat günləri başlayır. 1905, 1915, 1918–1919, 1920–21, 1937, 1947, 1948, 1950, 1988–1991-ci illər ümumi tariximizə xalqımızın soyqırım, təqib illəri kimi daxil olub. Bu illərin müsibətləri haqqında çox deyilib, çox da yazılıb. Amma yenə azdır. Bizi (dindarları) Erməninin kim olduğunu yumruqla başa salmağa qoymurlar. Heç olmasa, sözlə başa salaq. Erməni həqiqəti (özü də çılpaq həqiqət) haqqında yazmaq əli qələm tutan hər bir ziyalımızın borcudur.

Belə ziyalılardan biri Tacir Səməmi, belə əsərlərdən biri isə onun qələmə aldığı “Gülsehran” kəndi haqqında kitabıdır. Kitab əvvəlcə Gülsehran, sonra Civinli adlanan (19.0.1991-ci ildən Yenakur) kənd, onun coğrafi mövqeyi, qısa tarixi, etnoqrafiyası, məşhur adamları, folkloru haqqında gözəl təsəvvür yaradır. Əslində, bu kənd Qərbi Azərbaycanın adi kəndlərindən biridir. Burada da azərbaycanlılar aborigen xalq kimi qədimdən yaşamış, öz adət-ənənəsini yaratmışdır. “Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri”ni araşdıran İbrahim Bayramovun verdiyi məlumata görə, *“kənddə 1905-ci ildə 70 nəfər, 1914-cü ildə 350 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1915-ci ildə azərbaycanlılar qovulmuş, sovet hökuməti qurulduqdan sonra doğma kəndə qayıtmışlar. 1922-ci ildə burada 234 nəfər, 1926-cı ildə 294 nəfər, 1931-ci ildə 324 nəfər, 1987-ci ildə 534 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır.*

*1989-cu ildə azərbaycanlılar Ermənistan hökuməti tərəfindən qovulmuşdur. indi kənddə ermənilər yaşayır”.*¹

Yeri gəlmişkən, göstərmək lazımdır ki, Ermənistanda bircə nəfər kommunist olmadığı kimi, bircə gün də “beynəlmiləlçi” sovet dövləti olmamışdır. Myasnikyan, Xançyan, Amatuni, Qaloyan, Arutyunyan, Zarobyan və başqaları cibində Kommunist Partiyası bileti gəzdirsə də, bircə gün belə daşnak-erməni olduğunu unutmamışdır. Bu səbəbdəndir ki, kənddə 1931-ci ildə 324 nəfər olduğu halda, 56 ildən sonra artım (534-324=210) cəmi 210 nəfər olmuşdur. Buna 1936-cı ilin payızında Moskvada özünə isti yuva tapmış, insanlığın qatı düşməni daşnak A.İ.Mikoyanın Yejovu və Beriyanı götürüb Ermənistana gəlməsi də çox kömək etmişdir. Onların Stalinə təqdim etdiyi arayışdan məlum olur ki, Ermənistandakı bütün antisovet işləri Azərbaycan türkləri törədir. Buna görə də 1937–38-ci illərdə 50 min nəfər repressiya qurbanı oldu (güllələndi, Sibirə sürgün edildi və s.). 1947–50-ci il hadisələri də Kommunist Partiyasının göstərişi ilə baş verdi. Nəhayət, daşnak erməninin illərlə edə bilmədiyini kommunistlər etdilər.

Bir neçə kəlmə də Çivinli toponimi haqqında.

Bütün mənbələrin, o cümlədən kitabın verdiyi məlumatlara görə Çivinli gözəl təbiəti, coğrafi mövqeyi olan bir yerdir. Yaşıl otlaqları, təmiz havası, 19 bulağı olan kənd “Milçəkli” ola bilməzdi. Ona görə də bu haqda danışmaq lazım gəlir. T.Səmiminin yazdığına görə kəndin adı əvvəllər “Gülsehran” olmuşdur.

¹ Bayramov İbrahim. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. B., 1902. səh.611–612.

“Gülsehran” toponimi şəffafdır və onun şərhə, etimoloji izaha ehtiyacı yoxdur.

Amma gözəl bir kəndin Çivinli adlanmasının xalq etimologiyası və deyiminin nəticəsi olduğunu sübut etmək mütləq lazımdır. Bu kəndin adı İrəvan əyalətinin icmal dəftərində (səh.173) Abaran nahiyəsinin Cebinli kəndi kimi qeyd edilib. İran alimi Həsənbəy Hadinin “Arını etimoloji Dərləmə”sində Cab-Cev şöhrətli, şanlı mənasında olduğu göstərilir.¹

Eyni mənaya (şan, şöhrət, məşhur) qədim türk dili lüğətində də rast gəlirik.²

Bu kəndin özündə 16 bulaq vardır: Tapın bulaqları (burada 10-dan artıq bulaq vardır); Süddaşı bulağı, Şalğamgözə bulağı, Sadıqlı bulağı, Soyuq bulaq, Muncuqlu bulaq, Quyu bulağı, Cinli bulaq, Sandıqlı bulaq, İlanlı bulaq, Göbək bulağı, Çivinli çayı və s.

Bu qədər su olan yerdə toponomin adlanmasında suv elementinin olması təbii haldır.

Həm Cab-Ceb; həm də Suv ehtimallı elementlərə artırılan “inli” elementi-formatı, heç şübhəsiz ki, ünlü deməkdir. Ünlü sözü də adlı-sanlı, məşhur anlamındadır. Həm Cab-Ceb, həm də ünlü morfemləri eyni mənalı olduğundan (məşhur mənasında) onların birləşməsi inandırıcı görünür.

Suv sözü qədim türk dillərinin hamısında, o cümlədən Azərbaycan türkcəsində “su” mənasında olmuş,

¹ Həsən bəy Hadi “Azini Etimoloji Dərləmə”. Təbriz üçüncü basqı 2004. səh.86.

² Древне-тюркский словарь (Под редакцией Надиляева, Насилова Тенишева и Шербак) М.,1969, стр.135.

sonra başqa sözlərdə (ol, kim) olduğu kimi, burada da heca açılmışdır.

Deməli, kəndin adının Süvünlü (şanlı, şöhrətli, sulu kənd) olduğunu ehtimal etmək mümkündür. Söz çətin tələffüz edildiyindən yerli camaat onu Çivünlü-Çivinli kimi işlətməmişdir.

Oykonimin yaranmasında başqa bir ehtimal da vardır. Bu da orada bir sıra tayfalarla yanaşı, Çəpni tayfasının olduğudur. Çox ehtimal ki, kənd ikinci dəfə adlandırılanda Çəpnili kimi səslənmiş, sonra bir sıra fonetik hadisə nəticəsində Çevinli-Çivinli şəklinə düşmüşdür.

Toponimi etnotoponim hesab etsək, ikinci variant, etnotoponimliyi nəzərə almasaq, birinci variant (Çuvunlu) inandırıcı olacaqdır. Hər iki halda kəndin adının morfokomponentində məşhur, şöhrətli anlamı qalmalıdır. Bunun üçün xüsusi araşdırma aparmaq tələb olunur. Amma qəti şəkildə demək olar ki, oykonimin milçəklə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Bu sözləri yazanda düşünürsən ki, vətən anlayışı olmayan bir qövüm (onlara millət demək olmaz) vətən, yurd həsrəti ilə yanan adamları öz doğma torpağından didərgin salmışdır. Ulu əcdadımız Nizami yaxşı demişdir ki, “qara buluddan ağ yağış yağar”. Atalar deyib ki, “qara günlərin ömrü az olar”. Tarix sübut etmişdir ki, əsrlərlə dünyaya meydan oxuyan imperiyalar yerləyeksan olmuşdur! Amma bu hələ mümkün deyil. Bu səbəbdən də hələlik Qərbi Oğuzdakı izimizin bir qarışını, dilimizin bir kəlməsini belə unutmamalıyıq. Biz deməsək, yazmasaq, unudaraq. Onda övladlarımız bizə nə deyər?

*Tacir Səməmi. Gülsehran.
Bakı, “Apostrof” çap evi, 2009, səh.284*

XARİCİ DİLLƏR İNSTİTUTUNDAN DİLLƏR UNİVERSİTETİNƏ

“Təhsil millətin gələcəyidir”.

Heydər Əliyev

Bu gün elmi potensialına, xarici ölkələrlə sıx əlaqə saxlamasına, təhsil prosesindəki çevikliyinə, yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərləri yaşadaraq inkişaf etdirməsinə, müəllim və tələbə kollektivi arasındakı bənzərsiz nizam-intizama görə respublikamızın ali məktəbləri içərisində özünün layiqli yeri olan Azərbaycan Dillər Universiteti gündəlik fəaliyyətində öz yaradıcısı ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin arzu və tövsiyələrini yerinə yetirərək belə bir yüksək məqama nail olmuşdur. 1941-ci ildən başlayaraq 5 dəfə yaradılmış, 4 dəfə adı dəyişdirilmiş universitetin 46 illik inkişafı mənim gözlərim önündə olmuşdur. Bu tarixin canlı şahidi kimi universitetimizin tarixinin ən maraqlı səhifələrini oxucunun gözü qarşısında canlandırmaq yerinə düşərdi.

Söz vaxtına çəkər, ya da yerinə düşər, deyib babalar!

1940-cı ilin payızında SSRİ XKS əsas Avropa dilləri sayılan ingilis, alman və fransız dillərinin öyrənilməsinə günün vacib tələbi kimi qarşıya qoymuşdu. Bu qərarı yerinə yetirmək üçün müstəqil Xarici Dillər İnstitutları yaratmaq, onları tədris binaları və maddi-texniki avadanlıqlarla təmin etmək Dövlət Plan Komitəsinə tapşırıq vermişdir. SSRİ XKS-nin bu qərarı əsasında Azərbaycan XKS 1940-cı ilin oktyabrında Azərbaycan

SSRİ ali və orta məktəblərində alman, fransız və ingilis dillərinin tədrisi haqqında xüsusi qərar verdi. Həmin qərar 4 maddə, 6 bənddən ibarətdir. Qərarın birinci maddəsinin ilk bəndində V.İ.Lenin adına API-nin Xarici Dillər fakültəsinin əsasında 1941–42 dərslərindən müstəqil Xarici Dillər İnstitutu yaratmaq nəzərdə tutulurdu. Yeni açılacaq ali məktəb Xalq Maarif Komissarlığına tabe olduğu üçün Maarif Komissarı M.Məmmədov 22 iyul 1941-ci il, 1839 sayılı əmri ilə ali məktəbin yaradılmasını rəsmiləşdirdi. Bu vaxt düz bir ay idi ki, alman faşistləri SSRİ üzərinə hücum etmişdi. Müharibə getdikcə dəhşətli xarakter aldığından Xarici Dillər İnstitutu kağız üzərində cəmi 40 gün yaşaya bildi. 1941-ci il sentyabrın 1-dən Xarici Dillər İnstitutu ləğv edilərək yenidən API-nin fakültəsi oldu. Bu 40 gündə institutun direktoru Ələsgər Həşimov yalnız hazırlıq işləri görə bilmişdi. Müharibə qurtardıqdan sonra Sovet hökuməti Xalq Təsərrüfatının bərpası ilə yanaşı, Xalq Maarifində də baş vermiş geriliyi aradan qaldırmağı qərara aldı. SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 4 oktyabr tarixli 3485 sayılı qərarında xarici dillərin öyrənilməsinə və bu dilləri öyrətmək üçün müəllim hazırlığına xüsusi diqqət verdi. SSRİ hökumətinin bu qərarından 2 ay altı gün sonra Azərbaycan SSR NS özünün 10 dekabr 1947-ci il tarixli 1275 sayılı qərarı ilə Bakı şəhərində Xarici Dillər İnstitutu yaratmağa qərar verdi. Bu qərardan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək üçün Azərbaycan SSR Maarif Naziri M.Ələsgərov 1948-ci il iyun ayının 28-də yeni dərslər üçün Bakı şəhərində Müstəqil Xarici Dillər İnstitutu açılması haqqında əmr imzaladı. Beləliklə, müstəqil ali məktəb kimi fəaliyyətə başlamasının 60 ili 2 ay bundan

əvvəl tamam olan Azərbaycan Xarici Dillər İnstitutu əcnəbi dil öyrədən böyük elm və tədris ocağı kimi tanınmağa başladı. İnstitutun ilk rektoru da API-də Xarici Dillər fakültəsinin dekan müavini H.S.Paşayev oldu. Bu ali məktəbin cəmi üç (ingilis, alman, fransız dilləri) fakültəsi, 9 kafedrası vardır.

Xarici Dillər İnstitutunun tarixində üçüncü mərhələ Azərbaycan KP MK və Respublika Nazirlər Sovetinin 1958-ci ilin oktyabr ayında “Azərbaycan SSR-də ali təhsilin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” və “Azərbaycan SSR-də ali məktəblər şəbəkəsini nizama salmaq haqqında”kı qərarları ilə başladı. Məsələlərin müzakirəsi zamanı MK və Nazirlər Soveti qeyd etdilər ki, bir-birini təkrar edən fakültələr və kafedraların, habelə tələbə kontingenti az olan ali məktəblərin saxlanması məqsədəuyğun deyil. Buna görə də Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin tabeliyində olan Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu ilə M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun birləşdirilməsi qərara alındı. Azərbaycan SSR Maarif Naziri 11 may 1959-cu ildə yeni dərs ilindən birləşdirilən iki institutun bazasında “M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutu” yaradıldı. Yenə 11 il müstəqil fəaliyyət göstərmiş Xarici Dillər İnstitutunun fəaliyyətinə xitam verildi. Amma mütəxəssis hazırlığının kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri aşağı düşmədi.

On ildən sonra Azərbaycanda siyasi ab-hava dəyişdiyi kimi mənəvi və əxlaqi situasiya da dəyişdi. 1969-cu ilin iyulun 14-də 46 yaşlı enerjili, Azərbaycanın və bütövlükdə SSRİ-nin bütün sirlərini dərindən bilən, öz

azərbaycançılıq ideyalarını qəlbinin dərinliyində gizlətməyə məcbur olmuş Heydər Əliyev Azərbaycanın rəhbəri seçildi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbəri seçilməsindən az sonra dağılmış iqtisadiyyat bərpa edildi, ildən-ilə aşağı düşən sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları islehsalı yüksəlməyə başladı. Bu dirçəliş elmin, maarifin, mədəniyyətin, təhsilin inkişafında da özünü göstərdi. Ulu Öndər təhsilin inkişafında da məsələyə yanaşmaq üçün orijinal yol tapdı. Bir çox məsələlərdə Moskva ciddi müqavimət göstərir, yerlərdən xüsusilə türk respublikalarından gələn quruculuq təkliflərini rədd edirdi. Azərbaycan KP MK-nın müdrik ağıllı katibi məsələni elə şəkildə qoydu ki, Moskva ona etiraz edə bilməsin. Buna görə də əvvəlcə Azərbaycan KP MK Respublika Nazirlər Soveti ilə birllkdə 17 oktyabr 1971-ci ildə “Azərbaycan SSR-də ali təhsili daha da təkmilləşdirmək haqqında” qərar qəbul etdi. Bu qərarla qazanılmış uğurlarla yanaşı, görülcək işlər də müəyyənləşdirilirdi. Azərbaycanın ovaxtkı rəhbərinin göstərişi ilə Respublika Nazirlər Soveti yuxarıda adı çəkilən qərarın konkret icrası üçün 4 noyabr 1972-ci ildə yeni qərar qəbul etdi. Bu qərar guya respublikada rus dilinin tədrisini yüksəltmək məqsədi daşıyırdı. Qərar belə adlanırdı: M.F.Axundov adına APDİ-nin yenidən təşkil olunması haqqında” Qərara əsasən APDİ əsasında iki ali məktəb – M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu və Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu yaradıldı (Ardı var).

*Adil Babayev, “Respublika” qəzeti,
17 fevral – 24 fevral 2009-cu il*

NAXÇIVANLI “ARŞINMALÇI” BAKIDA

Naxçıvan Dövlət Universiteti Konservatoriyasının Opera studiyasının kollektivi S.Vurğun adına Azərbaycan Rus Dram Teatrının salonuna toplaşanlara əsl bahar ovqatı bəxş etdi. Onu da qeyd edək ki, Bakı tamaşaçılarına göstərilən uğurlu tamaşa Naxçıvan Dövlət Universiteti Opera studiyasının yeganə əsəri deyildir. Və indiyədək çoxlu opera və operettalar hazırlanıb Naxçıvan və Türkiyə tamaşaçılarına göstərilib. Kollektivin bu dəfə dahi Üzeyirin “Arşın mal alan” musiqili komediyasına müraciət etməsi təsadüfi deyil. Bu əsəri tamaşaya hazırlamaq əsl imtahan deməkdir. Çünki bu əsər yalnız dünyanı dolaşmaqda olan Şeksprin “Hamlet”i ilə müqayisəyə girə bilər. Yeni dünyanın elə bir qitəsi yoxdur ki, bu əsər orada tamaşaya qoyulmasın.

1912–13-cü illərdə yazılmış bu lirik-komik pyes şən və nikbin milli melodiyalarımızın qanadlarında bütün dünyanı dolaşmış, hətta dilini bilməyənlərin də qəlbini fəth etmişdir.

Tamaşa başlayıb, pərdə açılan kimi tanış melodiyalar tamaşaçıların fikrini Üzeyir musiqisinin füsunkar dünyasına apardı.

Vaxtilə bu əsərdə R.Behbudovu, Bülbülü (Əsgər); M.Əliyevi, Ə.Hüseynzadəni, A.Qurbanovu (Soltan bəy); S.Mustafayevanı, Ş.Məmmədovanı, L.Bədirbəyli (Leyli); M.Kələntərini, N.Məlikovanı (Cahan xala); M.Bağirovu, X.Hüseynovu, İ.Əfəndiyevi (Süleyman); H.Rzayevanı, F.Mehrəliyevanı (Telli); R.Terequlovanı, X.Hacıevanı (Asya); Ə.Anatollunu, L.Abdullayevi, Tələti (Vəli)

rollarında görüb ifalarını sevmiş tamaşaçı, demək olar ki, əsərin hər bir fraqmentini də əzbər bilirdi. İndi sadaladığımız düşüncələrdə özlərinə özünəməxsus iz qoymuş korifey sənətkarların rollarını Naxçıvan Dövlət Universitetinin İncəsənət fakültəsinin – konservatoriyasının gənc kollektiv ifa edəcəkdir. Hamı səbirsizliklə gözləyirdi. Görəsən, Əsgər rolunu NDU-nun müəllimi, Naxçıvan MR-nın əməkdar artisti Mübariz Əsgərov, Gülçöhrə rolunu NDU-nun müəllimi, Naxçıvan MR-nın əməkdar artisti Gülyanaq Fəzəliyeva; Soltan bəy rolunu NDU-nun müəllimi Sərdar Qurbanov, Cahan rolunu II kurs tələbəsi Zeynəb Yusifova; Süleyman rolunu III kurs tələbəsi Şəhriyar Zeynalov; Asya rolunu I kurs tələbəsi Əfsanə Mirzəyeva; Vəli rolunu IV kurs tələbəsi Ramin İmanquliyev, Telli rolunu isə NDU-nun müəllimi Leyla Abbasova necə ifa edib öz korifey sələflərinin kölgəsindən çıxacaqlar?

Bəri başdan cəsarətlə demək olar ki, belə də oldu. Onlar öz sələfləri qarşısında üzüağ, alnıaçıq çıxdılar. Akademik İsa Həbibbəylinin yüksək təşkilatçılıq səriştəsi, quruluşçu rejissor (Əsgər rolunun ifaçısı) Mübariz Əsgərovun, dirijor Vahid Məmmədovun, rəssam, I kurs tələbəsi Cəlal Rzayevin zəhməti və böyük səyi öz parlaq səmərəsini verdi. Adama elə gəlirdi ki, tamaşaya gəlmiş müxtəlif sənət adamları, nazirliklərin nümayəndələri, görkəmli alimlər, Milli Məclisin deputatları; mətbuat nümayəndələri tamaşaya güzəştli mövqedən yanaşır, səhnədəkilərin professional – peşəkar səviyyədə çıxış etməyəcəklərini gözləyirlər. Amma belə olmadı. Əsgərin yumşaq templi tenor səslə ifa etdiyi.

*“Nalədəndir ney kimi avazeyi-eşqim bülənd,
Nalə tərkin qılmazam neytək kəsilsəm bənd-bənd”*

mahnısı salona yayılan kimi bütün tamaşaçılar peşəkar sənətkarlar səviyyəsində hazırlanmış əsərə baxdıqlarını yəqin etdilər.

Hər obraz öz rolunu tamaşaçıların gurultulu alqışları altında ifa etdi.

Əsərdəki bütün obrazlar yeni ifa tərzii, aktyorluq məharəti ilə özünü təsdiqləmiş oldu.

Yüksək peşəkarlıqla hazırlanan əsər tamaşaçıların məhəbbətini qazandı.

İnanırıq ki, teatr kollektivi öz səriştəli, nüfuzlu, tələbkər rəhbərlərinin sayəsində yeni-yeni əsərlərlə tamaşaçıları sevindirəcək, Naxçıvan Dövlət Universitetinin səhnəsini yüksək peşəkarlıq səviyyəsində qaldıracaq və doğma diyarın şöhrətini respublikamızdan kənarlara çıxardacaqdır.

“Respublika” qəzeti, 23–30 may 2009-cu il

PİLOTLUQ MƏSULİYYƏTİ

(Xalqımızın layiqli oğlu Səməd Seyidova səs verək!)

Azərbaycanın təhsil sistemi son 10 ildə həm kəmiyyət, həm keyfiyyət cəhətdən elə sürətlə inkişaf edir ki, onu əvvəlki yarım əsrlərlə müqayisə etmək olmaz. Azərbaycan Avropa təhsil məkanına inteqrasiya olunmaq kimi böyük və çətin bir prosesə qoşulmuşdur. Boloniya prosesinə qoşulduğumuz cəmi 5 ildir. Amma təhsil sistemimizdə on illər ərzində qazanıla bilməyən uğurlara nail olmuşuq. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev təhsil sistemimizin qarantı kimi demişdir: *“İndi biz ən istedadlı, layiqli tələbələri dövlət xətti ilə xaricə, aparıcı ali məktəblərə oxumağa göndəririk ki, onlar dünyanın ən qabaqcıl təhsil səviyyəsinə çata bilsinlər. Bütün bunlara böyük vəsait lazımdır və bu vəsaiti biz təmin edirik. Çünki bilirik ki, bu, Azərbaycan xalqının gələcəyi, Azərbaycan dövlətinin möhkəmlənməsi məsələsidir”*.

Bu sözlər ulu öndər H. Əliyevin “Təhsil millətin gələcəyidir” ifadəsinin genişləndirilməsi və davamıdır. Xalqımız türkçülük, müsəlmanlıq və müasirlik ifadə edən bayrağı yenidən qaldırdığı gündən etibarən müasirlik ideyasını Avropa istiqamətində gördü. Avropa isə sürətlə dəyişir, yeniləşir. Azərbaycan Prezidenti Avropa təhsil məkanına qoşulmaq üçün yenə bir çağırış etdi: *“Mən... tam əminəm ki, bizim gələcəyimiz təhsillə bağlıdır”*. Bu sözlər təhsil sahəsində çalışan insanlar qarşısında böyük və çətin, habelə şərəfli vəzifə qoyurdu. Təhsil Nazirliyi öz tabeliyində olan ali məktəblərin qarşısında ciddi vəzifələr

qoyduğu kimi, özü də işə ciddi şəkildə girişdi. Avropa Şurası Baş Direktorluğunun təşəbbüsü ilə Qafqaz ölkələri təhsil nazirlərinin korfransı keçirildi. Strasburq şəhərində 2004-cü il mayın 17–18-də konfransda Azərbaycanın təhsil naziri iştirak edərək toplantının bəyannaməsinə imza atdı. Bu məsul işin öhdəsindən gəlməkdən ötrü 7 ay sonra Azərbaycan Boloniya prosesinə qoşulmaq üçün Təhsil Nazirliyinin hesabatını təqdim etdi. 2005-ci il may ayının 19-da Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin hesabatı bəyənilərək respublikamız Boloniya prosesinin həqiqi üzvü seçildi. Beləliklə Azərbaycan təhsil sistemi bütünlüklə Boloniya prosesinə qoşularaq öz işlərini həmin prosesin tələbləri əsasında yenidən qurmalı, öz fəaliyyətini onunla uyğunlaşdırmalı idi. Bunun üçün aşağıdakıları tətbiq etməli idi:

Üçpilləli ali təhsil sistemi, vahid Avropa qiymətləndirilməsi – akademik kreditlər, ali məktəbin müəllim və tələbələrinin probilliyi, diploma Avropa əlavəsi, ali təhsilin keyfiyyətinə nəzarət, Avropa axtarışlar mühitinin yaradılması və s.

Bu sahədə vəzifələri müəyyənləşdirmək, aydın proqram əldə etmək üçün keçirilən kollegiya iclasında Təhsil naziri Misir Mərdanov demişdir: Ali məktəblərdə tədris prosesinin, tələbələrin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi ona nəzarət mexanizminin düzgün qurulmasından və təhsilin keyfiyyətindən asılıdır. Buna görə də Təhsil Nazirliyi 2006–2007-ci il üçün “Ali təhsil müəssisələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili barədə nümunəvi əsasnamə” hazırladı. Nazirlik öz qərar və əsasnaməsinin yerinə yetirilməsinə ciddi nəzarət edirdi. Belə ki, “2006–2007-ci tədris ilində ali təhsil sahəsində

görülən işlər, problemlər və onların həlli yolları barədə” kollegiya qərarının icrasını təmin etmək məqsədi ilə nazirliyin 19 aprel 2007-ci il tarixli 340 nömrəli əmrinə müvafiq olaraq 2007–2008-ci tədris ilindən kredit sisteminin genişləndirilməsi qərara alınmışdı. Bu işin davamı olaraq Təhsil Nazirliyinin 24 avqust 2007-ci il tarixli, 983 nömrəli əmri cari dərslər ilindən 21 ali məktəbdə kredit sisteminin tətbiqini tələb etdi.

Bu sahədə nazirliyin ən yaxın yardımçısı Azərbaycan Dillər Universiteti idi. Axı, Azərbaycanın Avropaya açılan qapısı bu universitetdir. Yuxarıda dediyimiz kimi, Boloniya prosesinin tələblərindən biri təhsilin keyfiyyətinə nəzarət etməkdir. Avropa Komissiyası bu problemlə bağlı xüsusi layihə hazırlamışdır. Bu layihədə Azərbaycandan subyektin iştirakı qəbul edilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi;
2. Azərbaycan Dillər Universiteti.

Bu layihədə tələbələrə xaricdə təhsil alması, kredit sisteminin tətbiqi və təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsi və s. nəzərdə tutulur.

Dillər Universitetinin bir subyekt kimi iştirakının qəbul edilməsi ali məktəbimizin, sözügedən sahədəki uğurlarının qiymətləndirilməsinə əsaslı sübutdur. Bu üç istiqamətdə ADU-da indi işlər çox yüksək səviyyədə qurulmuşdur. Təsadüfi deyil ki, 2008-ci il yanvarın 30-da Təhsil Şurası və Təhsil Nazirliyinin birgə keçirdiyi elmi-praktik konfransda ilk və əsas məruzəni Azərbaycanın AŞPA-dakı nümayəndə heyətinin rəhbəri, AŞPA-nın vitse-prezidenti, ADU-nun rektoru, professor S.Seyidov etdi. O, Boloniya prosesinin mahiyyət tələbləri haqqında

qısa məlumat verdikdən sonra bildirdi ki, bu proses qarşıya aşağıdakı vəzifələri qoyur:

1. Ali təhsil sahəsində vahid Avropa məkanının yaranması;
2. Təhsil sistemlərinin qarşılıqlı inteqrasiyası;
3. Tələbə və müəllim mübadiləsi;
4. Diplomların qarşılıqlı tanınması;
5. Ali təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
6. Tələbələrin probilliyinin təmin edilməsi.

Konfransda professor S.Seyidov Boloniya prosesinə qoşularkən mövcud potensialın qorunmasını ən vacib məsələlərdən biri kimi irəli sürdü. O, konfrans iştirakçılarına bildirdi ki, universitetin beynəlxalq münasibətlər fakültəsini artıq 2005-ci ildən kredit sisteminə keçirmiş və uğurlu nəticələr əldə etmişik. Buna görə də indi universitetin bütün fakültələrinin I, II, III kurslarında kredit sisteminə keçirilib. İndi 2000-dən çox tələbə bu sistemlə təhsil alır.

İndi ADU-da təhsil alan 4500-ə qədər tələbənin hamısı kredit sistemi ilə oxuyur. Test sahəsində olduğu kimi, kredit sisteminə keçid prosesində də Dillər Universiteti pilotluq etdi. Buna görə də ADU-nun sorağı, demək olar ki, bütün qitələrə yayıldı.

Böyük Britaniya, Almaniya və Fransadan əlavə, Amerika Koreya, Çin, İtaliya, İspaniya, Hindistan, Türkiyə, İran, Rusiya, Türkmənistan və b. ölkələrin qabaqcıl universitetləri ilə əlaqə yarandı. ADU-nun şöhrəti dünyaya bəlli olduqca müxtəlif ölkələrdən buraya tələbə və magistrantların axını başlandı. Hətta ADU-da

təhsil almağa Amerikadan gəldilər. Son illərdə İsraildən, AFR-dən, Gürcüstandan olan tələbələr oxumaq üçün ADU-nu seçiblər. Bu dövlətlər haqqında geniş məlumat almaq, habelə həmin ölkələrdən gəlmiş bakalavr və magistrantlar üçün çoxlu mərkəzlər yaradılmışdır. İndi ADU-da Alman Mənbə Mərkəzi, Fransa, Skandinaviya, Avstriya, İsrail, Norveç və başqa ölkələr haqqında geniş elmi və mədəni məlumatlar verən mərkəzlər fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlərin başında isə respublikada analoqu olmayan İnformasiya Resurs Mərkəzi dayanır. Mərkəz respublika prezidentinin “Azərbaycan təhsil sisteminin Avropa məkanına inteqrasiyası haqqında” 31 yanvar 2008-ci il tarixli fərmanından irəli gələn vəzifələri uğurla həyata keçirmək məqsədilə dövlət başçısının maliyyə dəstəyi ilə 5 dekabr 2008-ci ildə yaradılıb. İnformasiya Resurs Mərkəzinin qarşısında qoyulan məqsəd Azərbaycan Respublikası ali təhsil müəssisələrinin dünya ali təhsil məkanına inteqrasiyasına yardımçı olmaq, bu kompleksin imkanları vasitəsilə Azərbaycan təhsil sisteminin dünya standartlarına uyğun inkişafına xidmət etməkdir.

Bu mərkəzin strateji istiqaməti milli səviyyədə qlobal informasiya cəmiyyəti quruculuğuna yardımçı olan elm və mədəniyyətin informasiyalaşdırılması proseslərini himayə etməkdən və bu sahədə maarifləndirici fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. Kompleksin tərkibində aşağıdakı mərkəzlər fəaliyyət göstərir:

1. Amerika Mərkəzi. Bu mərkəzdə ABŞ tarixinə, elminə, mədəniyyətinə dair biliklərin, ümumiyyətlə, Amerika dəyərlərinin Azərbaycanda təbliği, iki dövlət

arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və inkişafı istiqamətində çox uğurlu işlər görülür:

2. Təlim mərkəzi;
3. İnnovasiya mərkəzi;
4. Media mərkəzi;
5. Türkdilli xalqların folklor mərkəzi – türk dünyası;
6. Əcnəbi xalqların folklor mərkəzi;
7. Elektron resurs mərkəzi;
8. Məlumat sorğu mərkəzi;
9. Britaniya mərkəzi;
10. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları mərkəzi.

Bu kompleksin elmi ədəbiyyatla və texnoloji avadanlıqla, habelə idarəçilik üçün lazım olan bütün növ avadanlıqla nə dərəcədə təmin edilməsini təsəvvür etmək üçün oranı görmək lazımdır. Bu ali məktəbdə innovasiyalar kafedrası açılıb ki, yuxarıda dediyimiz işlərin görülməsində həmin kafedra yaxından iştirak edir.

Son illər ADU-da İsrailşünaslıq, Skandinaviyəşünaslıq, İndoneziyaşünaslıq, bu ildən isə Qafqazşünaslıq və Hindistan şöbələri açılıb. Konkret ölkənin dilini, tarixini, mədəniyyətini, coğrafiyasını, ədəbiyyatını daha yaxşı tədris etmək üçün ya həmin ölkədən mütəxəssislər dəvət edilir, ya da milli kadrlar oraya ezam olunur. Bunların hamısı 2007-ci ildə açılmış Regionşünaslıq kafedrasının xətti ilə həyata keçirilir.

Son illər ali məktəbin reytingi daha da yüksəlib. Bunu respublikamızın ən bilikli, hazırlıqlı tələbələrinin məhz ADU-nu seçməsi bir daha sübut edir. Bu il ADU-ya daxil olan tələbələrin 60 faizi yüksək bal toplayaraq dövlət sifarişli ilə oxumaq hüququ qazanıb.

Son illərdə elm sahəsində də çox sürətli və keyfiyyətli işlər görülür. Hər il ən azı 2 beynəlxalq simpozium, respublika səviyyəli 2 elmi-nəzəri və ya elmi-praktik konfrans keçirilir. Bu yaxınlarda nəzərdə tutulan “Mədəniyyətlərarası dialoq, linqvistik, pedaqoji və ədəbi xüsusiyyətlər” adlı beynəlxalq konfransın iştirakçılarında və miqyasında nəzər salsaq, hər şey aydın olar: 250 nəfər məruzə edəcək, onlardan 31-i ABŞ, İngiltərə, Rusiya, İtaliya, Fransa, Koreya, Hindistan və digər ölkələrin nümayəndələridir.

Respublikamızda mövcud olan dissertasiya şuralarının ikisi öz üzvlərinə əlavə əməkhaqqı verir. ADU-da hər bir üzv ayda 120 manat əməkhaqqı alır ki, bu, müdafiə edilən dissertasiya işlərinin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir. Hər ay ADU-nun dissertasiya şurasında ən azı bir dissertasiya işi müdafiə olunur.

Bəli, ADU-nun kadr potensialı kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə çox yaxşılaşıb. Belə ki, burada 39 professor, 2 elmlər doktoru, 124 elmlər namizədi, 51 baş müəllim... çalışır.

Bir sözlə, ADU Azərbaycanın Avropaya və Qərbə açılan qapısı rolunu müvəffəqiyyətlə həyata keçirir. Boloniya prosesinin respublikamızda pilot-pioner olan bu ali məktəbdə qazınan hər bir uğur rektorun Səməd Seyidovun Azərbaycanda və Avropa Şurasında olan böyük nüfuzunun və təşkilatçılıq qabiliyyətinin nəticəsidir.

Möhtərəm oxucu, ADU-nun timsalında qazınan uğurların bəzilərinə toxunmaqla onun rektorunun Milli Məclisə 7 noyabr 2010-cu ildə keçiriləcək seçkilərdə deputatlığa namizəd kimi bir neçə portret cizgilərini –

konturlarını göstərmək istədim. Əgər buna nail ola bilmədimsə, onda Sizi universitetimizə dəvət edirəm: Gəlin, görün!

*“Respublika gəncləri” qəzeti,
20 oktyabr 2010, №32(363), səh.2*

GÖRGİN ƏMƏYİN BÖYÜK BƏHRƏSİ

Azərbaycanda orta türk dövrü abidələri ilə məşğul olan mütəxəssislər arasında R.B.Əskərovun öz yeri və türkologiya qarşısında xüsusi xidmətləri var. Hər şeydən əvvəl, onun türkologiyaya dair bir sıra qiymətli əsərləri ana dilimizə tərcümə etməsini qeyd etmək lazımdır. Bu əsərlər arasında böyük şair və mütəfəkkir Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu biliğ” poeması və ötən il 100 illik yubileyi YUNESKO tərəfindən bütün dünyada geniş qeyd olunan dahi dilçi və filoloq Mahmud Kaşqarının “Divani lüğət-it-türk” (DLT) əsəri mühüm yer tutur. Bu iki əsər Azərbaycan filologiyası, xüsusilə də dilçiliyi üçün müstəsna, mən deyərdim ki, fəvqəladə əhəmiyyət daşıyır. Ramiz müəllimin tərcüməsinə qədər bu əsərlər, ölkəmizdə türkoloqlar istisna olunarsa, geniş kütlə tərəfindən kifayət qədər tanınmırdı. İkincisi, həmin əsərlərin başqa ölkələrdə həyata keçirilmiş nəşrləri istifadə baxımından müəyyən çətinlik yaradırdı. Bu bir neçə cəhətlə bağlı idi:

1. Həmin tərcümələr (hər şeydən əvvəl Besim Atalayın və Saleh Mütəllibovun tərcümələri) çoxdan çap olunmuş kitabxanalarda nadir nüsxəyə çevrilmişdi. Bəzi yaşlı filoloqların şəxsi kitabxanasında olanlardan isə hamı istifadə edə bilmirdi.

2. Həmin tərcümələri yalnız filoloqlar – türk dillərinə yaxşı bələd olanlar oxuyub başa düşürdü.

3. Etiraf etmək lazımdır ki, həmin tərcümələr nöqsanlardan uzaq deyildi.

Odur ki, R.B.Əskərovun əvvəlcə “Qutadğu biliğ”i, sonra isə “Divanü lüğət-it-türk”ü Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi elmimiz və mədəniyyətimiz qarşısında böyük xidmət sayılmalıdır.

Həmkarımız 2003-cü ildə “Qutadğu biliğ” adlı 320 səhifəlik maraqlı bir monoqrafiya, ötən il isə “Mahmud Kaşqari və onun “Divanü lüğət-it-türk əsəri” adlı 432 səhifəlik dəyərli bir monoqrafiya qələmə almışdır. Mən ürəkdən inanıram ki, alim və mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilən bu araşdırmalar gələcəkdə aparılacaq elmi-tədqiqat işlərinə böyük fayda verəcəkdir.

Biz R.B.Əskərova minnətdar olmalıyıq ki, o, Yusif Balasağunlunun “Qutadğu Biliğ” poeması, eləcə də Mahmud Kaşqarının “Divan”ı kimi ağır və və çətin iki əsər üzərində çox dəyərli tədqiqat işləri aparmış və onları dilçiliyimizin elmi dövriyyəsinə daxil etmişdir.

R.B.Əskərovun bu tədqiqat işinin bəzi mühüm cəhətləri üzərində xüsusi dayanmaq lazımdır. Bu araşdırmaya qədər “Divan”la əlaqədar Azərbaycanda ciddi tədqiqat işləri aparılmamış, müxtəlif illərdə, ən çox da 900 illik yubileyi ərəfəsində bəzi məqalələr yazılmış, DLT-dəki bədii mətnlər və atalar sözləri araşdırılmışdır. Dissertant isə “Divan”a dilçilik baxımından yanaşmış, ilk dəfə olaraq onun morfolojiyasını monoqrafik planda tədqiq etmiş, bu zaman müxtəlif dillərdə yazılmış 500-dən artıq adda elmi ədəbiyyatdan istifadə etmişdir.

R.B.Əskərovun “Divanü lüğət-it-türk”ün morfolojiyası əsəri giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

“Giriş” də tədqiqat işinin aktuallığı, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, metodoloji əsasları, mənbələri, məqsəd və vəzifələri, tətbiqi, aprobeiasiyası və quruluşu barədə məlumat verilmiş, əsərin dəyəri qısaca xarakterizə edilmişdir.

Əsərin I fəslə “Divanü lüğət-it-türk”də adların morfolojiyası” adlanır. Tədqiqatçı burada beş bölmə üzrə əsərdə işlənmiş adları, yəni isim, sifət, say, əvəzlik və zərfləri araşdırmış, onları müasir Azərbaycan dilindəki adlarla, “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Əhməd Hərami” dastanlarındakı adlarla, klassik ədəbiyyatımızın Q.Bürhanəddin, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Kişvəri, Y.Məddah və digər görkəmli simaların dilindəki adlarla müqayisə etmişdir. Bu da çox təqdirəlayiq işdir, çünki təqribən min il əvvəl yazılmış bir abidənin dilindəki adların Azərbaycan yazılı abidələrinin dili ilə, nəhayət, müasir dilimizlə, dialekt və şivələrimizlə müqayisə edilməsi həm dilimizin tarixi qrammatikası baxımından, həm də türk dillərinin tarixi-genetik bağlılığı baxımından çox mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Müəllif bu fəsildə isim, sifət, say, əvəzlik və zərflərin “Divan”da mənacə və quruluşca növlərini araşdırmış, ismin kəmiyyət, hal, mənsubiyyət və xəbərlilik kateqoriyalarını, sifətin mənacə və quruluşca növlərini, müqayisə dərəcələrini çox gözəl işləmişdir. Müəllif eyni şəkildə sayların növlərini, yəni miqdar və sıra saylarını, toplu sayları və “kata” numerativ sözünü ciddi şəkildə araşdırmış, onları Azərbaycan dilindəki ekvivalentləri ilə

müqayisə etmişdir. O, şəxs, işarə, sual, qeyri-müəyyən, qayıdış və təyini əvəzliliklərin və zərflərin bir sıra xüsusiyyətlərini yaxşı izah etmişdir.

Müəllif tədqiqatın II fəsilində “Divan”dakı feillərin lüğəvi və qrammatik məna növlərini, quruluşunu, zaman kateqoriyasını, şəkillərini, təsriflənməyən formalarını dilçiliyimizdə ilk dəfə olaraq bir küll halında araşdırmışdır.

Müəllif tədqiqatın III fəslində köməkçi nitq hissələrinin, yəni qoşma, bağlayıcı, ədat və nidaların, təqlidi və modal sözlərin, vokativ və predikativlərin “Divan”da necə əks olunduğunu göstərmişdir. Bu fəsilə öz elmiliyi, dolğunluğu ilə seçilir, üstəlik, DLT-də işlənmiş köməkçi nitq hissələri də dilçiliyimizdə ilk dəfə öyrənilir.

Tədqiqat işinin sonunda verilən çox yığcam, lakin dərinməzmunlu “Nəticə” qismində bir sıra mühüm müddəalar və ümumiləşdirmələr öz əksini tapmışdır.

R.B.Əskərov dissertasiyanın əsas müddəalarını tamamilə əhatə edən 2 fənn proqramı və 60-dan artıq məqalə (onlardan altısı Türkiyədə, biri Qırğızıstanda) çap etdirmişdir. Bütün bunlarla kifayətlənməyən dissertant əsərlə bağlı 3 kitab – yuxarıda qeyd etdiyim “Mahmud Kaşqari və onun “Divani lüğət-it-türk” əsəri” adlı 27 çap vərəqi həcmində məzmunlu və sanballı bir monoqrafiya yazmış, iki göstərici tərtib etmişdir. Bu monoqrafiya türkologiya elminə, eləcə də Mahmud Kaşqarının 1000 illik yubileyinə layiqli töhfədir. Zənnimcə, müəllifin hazırladığı göstəriciləri də Azərbaycan filologiyası və dilçiliyi qarşısında əsil xidmət hesab etmək lazımdır. 6 çap vərəqi həcmindəki həmin göstəricilərdən birində

Mahmud Kaşqari və “Divan” haqqında 18 dildə yazılmış 1000 adda ədəbiyyat toplanmışdır. 12 çap vərəqi həcmində olan digər kitab isə əsərin qrammatik göstəricisidir, burada 930 şəkilçi öz əksini tapmışdır. Şübhə yoxdur ki, Azərbaycanda, eləcə də bütün dünyada ilk dəfə tərtib olunan bu göstəricilər həm türkoloqların, həm də ədəbiyyatsevərlərin masaüstü kitabına çevriləcək.

R.B.Əsgərovun dissertasiyası həm mövzusu, həm də işlənmə səviyyəsi baxımından kamil tədqiqat işidir, araşdırmanın dili və üslubu ciddidir, elmi aparatı zəngindir, həcmi və fəsillər arasındakı tənəsüb qənaətbəxşdir, avtoreferat dissertasiyanın məzmununu tamamilə əhatə edir. Bir sözlə, bu dissertasiya hər baxımdan yeni və orijinaldır.

Bu əsərlə əlaqədar bir neçə qeydimi də bildirmək istəyirəm:

1. Müəllif “Divan”da işlənmiş bəzi hal və zaman şəkilçilərinin, məsələn, oğuz dilləri üçün heç bir səciyyəsi olmayan -ğa, -ğə (halım+ğa, gözlərim+ğə) və -ğay (tap+ğay) kimi şəkilçilərin daha çox Kişvərinin “Divan”ında müşahidə edilməsini göstərmiş, lakin bunun səbəbini elmi cəhətdən kifayət qədər əsaslandırılmamışdır.

2. Tədqiqatçı “Divan”da sayları təhlil edərkən türk say sisteminin təkamülü və inkişaf tarixi barədə kifayət qədər geniş məlumat verməli, ən azı V.A.Qordlevskinin və M.Qıpçağın əsərlərinə istinad etməli idi.

3. DLT-də mən/ bən əvəzliyinin iki variantda işlənməsi faktı dissertant tərəfindən xüsusi vurğulanır, “mən” şəklinin 105 dəfə, “bən” şəklinin 3 dəfə müşahidə edildiyi göstərilir. Maraqlıdır ki, “Divan”dan bir-iki il əvvəl yazılmış “Qutadğu biliğ”də “bən” variantı,

ümumiyyətlə, yoxdur. Əvəzində “min” şəkli 156 dəfə, “mən” variantı 913 dəfə işlənmişdir. Məncə, dissertant bu fakta diqqət yetirməli və onu bir qədər şərh etməli idi.

4. Müəllif köməkçi nitq hissələrini yaxşı işləmişdir. Buna heç bir söz ola bilməz. O, vokativlərdən bəhs edərkən onların daha çox heyvanlara münasibətdə istifadə edildiyini, nadir hallarda insanlara da şamil edildiyini yazmış və vur-tut bir nümunə vermişdir. Halbuki müasir dilimizdə heyvanlara aid olan vokativlər heç bir məhdudiyət qoyulmadan şifahi nitqdə və yazılı mətndə adamlara münasibətdə də işlədilir. Müəllif bunu da izah etməli idi.

5. Müəllif “Divani lüğət-it-türk”lə əlaqədar Azərbaycanda aparılmış tədqiqatların bəzilərindən sərf-nəzər etmişdir. Məsələn, M.Şirəliyevin, Ə.Cəfərin, C.Cəfərovun məqalələrindəki fikirlərə az yer vermişdir.

6. Təəssüf ki, bu cür səciyyəli işdə ara-sıra hərf səhvləri, cüzi üslub xətalrı müşahidə edilir. Arzu edirik ki, müəllif gələcəkdə onları da aradan qaldırsın ki, tam nöqsansız bir əsər meydana gəlmiş olsun.

Təbii ki, bu qeydlər əsərin yüksək elmi dəyərini əsla aşağı salmır. Bizcə, onların düzəldilməsi tədqiqatın qüsursuz alınmasına kömək edərdi.

Bu əsərin tərcüməsi Azərbaycanda Kaşqarişünaslıq tarixində bir dönüş olacaq və yeni əsərlərin yaranmasına stimül verəcək.

Dilçilərımız, tarixçilərımız, hətta filosoflarımız bu tərcümədən yararlanaraq qəti və düzgün elmi müddəalar irəli sürə biləcəklər.

İnanıram ki, Bakı Dövlət Universiteti Filologiya Fakültəsinin Azərbaycan Mühacirət Ədəbiyyatı və Bədii

Tərcümə Elmi-Tədqiqat laboratoriyasının baş elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi Ramiz Baxşəli oğlu Əskərovun “Mahmud Kaşqarının “Divanü lüğət-it-türk” əsərinin monoqrafiyası” mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası Azərbaycan dilçiliyi tarixində çox əhəmiyyətli hadisə olacaqdır.

*“Dil və ədəbiyyat” jurnalı,
2010 №2(13), səh.188–205*

ŞAİR OLA BİLMƏZSƏN, ANAN DOĞMASA ŞAİR (Vasif Qurbanzadənin “Fənar nəğmələri” şeirlər kitabı haqqında)

Ustad Şəhriyarın bu məşhur kəlamı bu yaxınlarda görüşdüyüm Vasiflə olan söhbətdən sonra yadıma düşdü. İlk dəfə görüşdüyüm bu təvazökar gənc özünü o qədər sadə və səmimi aparırdı ki, elə bil biz uzun illərin dostuyuq. Əslində, mənim haqqımda danışanların da ilk cümləsi “sadədir, təvazökardır” – olur. Bu səbəbdən də söhbətimiz çox şirin alındı. Danışığ əsnasında Vasif mənə “Fənarın nəğmələri” adlı şeirlər toplusunu verdi. Elə onun yanında kitabı vərəqlədim, əvvəldəki bu bəndi oxudum:

Sən incimə mələyüzlüm,
Mənim davam dünyayladı.
Pay verməmiş, pay almamış,
Neyçün mənə dərd payladı. (1.səh. 13)

Dərhal hiss etdim ki, bu oğlan doğrudan şairdir. Belə istedadlı şair, özünə görə vəzifə sahibi və belə sadəlik? Bu üç keyfiyyət müasir dünyamıza bir qədər yaddır. Belə ki, səsi danışığ ladından da aşağı olan bir gənc iki mahnı oxuduqdan sonra özünü sənətçi adlandırır. Qazandığının yarısını reklama xərcləyir, məşinını, evini (bəzən təzə paltarını) televiziya da reklam elətdirir. Toy üçün xüsusi məzənnə təyin edir, özünə prodüser saxlayır və s. Və yaxud mətbuatda iki şeiri çap olduqdan sonra bəziləri özünü şair adlandırır, deyir “**məndən yoxdur**”.

Amma Vasifin sadəliyi məni çox düşündürdü və kainatın fəxri olan ulu Peyğəmbərimizin bu kəlamını xatırladı:

“Nə xoşbəxtdir o kəs ki, mülayimliyi fəqirliyindən irəli gəlmir, yoxsul olmasına görə deyil, xasiyyətinin gözəl olmasına görə başqalarının qarşısında baş əyir, günah işlətməklə topladığı maldan deyil, halal zəhmətlə topladığı maldan yoxsulları doyurur, hikmət sahibləri ilə oturub-duranlara, lüt yoxsullara acıyanlara baş əyir. Nə xoşbəxtdir təbiəti yumşaq olmaqla bərabər, qazancı təmiz, xasiyyəti gözəl olan, daxili varlığının gözəlliyi üzündən də sezilən, şər işlərlə işi olmayan, hamının, hər kəsin etibarını qazanan adamlar”.

Kitabı vərəqlədikcə gözümün önündə əsil və tam şəxsiyyət dayandı. Mən ömrüm boyu oxuyub topladığım biliklərdən belə bir qənaət hasil etmişəm ki, tam şəxsiyyət odur ki, onun millətə, Vətənə, cəmiyyətə verdiyi aldığından çox olsun (yəni verdiyi aldığına bölünə bilsin), əks təqdirdə o, tam şəxsiyyət deyil. Belələri çoxdur. Vətənə, millətə, cəmiyyətə bir verib ondan beş alan (qoparan) yarım şəxsiyyətlər bəzən tam şəxsiyyətlər üzərində ağılıq edirlər. Vətən və millət sevgisinin nə olduğunu bilməyənlər bu sahənin bilicisinə fəlsəfə dərsi verirlər. Vasifin şeirlərini oxuyanda hiss edirsən ki, önündə şəxsiyyətli bir şair dayanmışdır:

*Qan süzür gözlərindən sinəmdəki yaralar,
Qəlbimin hər tinində bir şəhid məzarı var.
Xaliqi-Zülcəlalım məni möhnətdən qurtar,
Elə et utanmayım hər baxanda dünənə,*

Şükür Vətən yolunda şəhid olduğum günə.

və ya

*Allahım, əsirgəmə mənə bu səadəti,
Çəkə bilmirəm daha çiynimdə qəbahəti.
Alnıma yazı elə, sən bu ülvi dəvəti,
Ölümüm aldanmamış saçlarımdakı dənə,
Şükür Vətən yolunda şəhid olduğum günə!*

Vətən sevgisi adamı vətəndaş edirsə, məğrurluq vətəndaşı başı uca, üzüağ edir. Vasif bir vətəndaş olduğunu şeirlərində sübut edə bilər. Çünki onun şeiri qəlbinin dərinliyindən süzülüb fikrinin, idrakının aliliyi ilə birləşə bilər. Onun şeirini oxuyanda orada heç bir riya görünür. Bu sözlər büllur kimi çağlayan çeşmənin damlaları kimi gilə-gilə oxucunun qəlbinə hopur, şüuruna hakim kəsilir. Müəllif özü etiraf edir ki,

*Kiçik olmuşam hər kəsə,
Amma kiçilməmişəm. (28)*

Təvazökarlıq xalqımızın ən yaxşı keyfiyyətidir. Təsadüfi deyil ki, ulu babamız Dədə Qorqud demişdir, **“Könlün uca tutanı Tanrı sevməz”**. Müəllifin işlətdiyi ikinci **“kiçilmək”** isə yaltaqlıq, mənəviyyatsızlıq, şəxsiyyətsizlik deməkdir ki, o özünün bundan uzaq olduğuna oxucunu inandıra bilər.

Allah məhəbbəti özünə yuva sala bilmədiyi bir qəlb (ürək), heç vaxt Vətən və xalq üçün, hətta sevgilisi üçün səmimiyyətlə döyünə bilməz. Allah sevgisi bütün

sevgilərin açarındır. Çünki məhz Allahı sevdiyinə görə, Allah yolu ilə getdiyinə görə Uca Tanrı da öz bəndəsini sevir, onu arzusuna çatdırır:

*Sən mənim lap yanımdasan... (amma)
Mən bir ömür yol gedirəm
Hüzuruna çatmaq üçün. (95)*

və ya

*Dünyada çox yol var...
Ayaqlar gedir hamısın,
Sənə gedən yoldan başqa. (96)*

Birinci şeirdə müəllif fəxrlə Allaha həmişə yaxın olduğunu deyir və Allahın hüzuruna isə öz əməlləri ilə Tanrının verdiyi ömrü yaşadıqdan sonra çatacağını dərk edir. İkinci şeirdə şair göstərir ki, dünyadakı bütün yolları ayaqla gedib mənzil başına – məqsədə çatmaq olar. Amma Allah dərğahına ayaqla getmək olmaz. Onda elə hər minik heyvanı (at, dəvə və s.) da insan məqamına yüksələ bilərdi. Allah bütün canlıların əşrəfi kimi insanı xəlq etmiş, ona idrak vermiş, ona öz hüzurunda (behiştdə) məqam ayırmışdır.

Şair oxucusuna Allaha gedən yolun Allah məhəbbətindən başladığını inandırmağa çalışır. Allah isə sənə qəlbindədir.

*Allahı görmək istəyən,
Öncə gözlərinə baxar.
Hər əzanda iz buraxmış,
Uzaqlarda nə işin var?!*

*Adəmi Adəm edən,
Uzaqda gəzmək nahaqdı.
Adəm yüz illərlə gəzib,
Axır öz qəlbində tapdı. (94)*

Müəllif özü inandığı kimi, oxucusunu da inandırır ki, Allahın bəndəyə heç bir ehtiyacı yoxdur. Allah heç peyğəmbərlərə də möhtac deyil. Allah peyğəmbəri ona görə göndərmişdir ki, bəndələri haqq yoluna dəvət etsin. Şübhəsiz ki, peyğəmbərlər Allahın elçisi olaraq bütün günahlardan xalidir. Onların dini Allaha doğru gedən yoldur. Onun hər bir kəlamına əməl etmək, onun qoyduğu yolla getmək xoşbəxtlikdir.

*Əbanı geyinmək,
Əmanət qoyduğun yolu
Sənin arzuladığın kimi getmək istərəm..
Elmindən bir misqal istərəm nemət,
Yolunda, yalnız yolunda taparam
Ey gül, Ya Məhəmməd! (95)*

Əslində, peyğəmbərdən yardım istəmək olmaz deyirlər. Çünki yardım edən tək cə Allahdır. Amma Allahın özünün insana bəxş etdiyi idrakın çoxluqlar sahəsi vardır ki, bu sahə Allaha çatmağın, ona yaxın olmağın müxtəlif üsullarını özündə ehtiva edir. Bu üsullardan biri də peyğəmbərə səcdə yox, məhəbbətdir. Dinimizin sütunlarından biri olan namaz, tək cə gündə bir neçə dəfə dəstəmaz alıb, səccadəyə baş vurmaq deyil. Namazla insan – mömin bəndə Allaha yaxınlaşır, həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən Allahın önündə öz qul vəzifəsini

yerinə yetirir ki, bunun üsullarını məhz ulu Peyğəmbərimiz müəyyənləşdirmişdir. Bu barədə şair yazır:

*Hər anına murdar şeytan qəsd edir,
Allah qulun Allah eşqi məst edir.
Durduğu yer buludların üstüdür,
Namazıyla Merac edir möminlər. (90)*

Müəllif göstərir ki, namaz vaxtı insan Allah eşqi ilə yaşayır, yerdən uzaqlaşib göyə qalxır və peyğəmbər məqamına yüksəlir.

Şair öz oxucusuna namusla yaşamağı, Allahın buyurduğu, peyğəmbər kəlamlarında göstərildiyi yolla getməyə çağırır. Həm “Qurani-Kərim”də, həm peyğəmbərin kəlamlarında başqasının haram malını yemək, rüşvət vermək pislənən əməllərdən hesab olunur. Hələ 1000 il bundan əvvəl dünya türkologiyasının ilk korifeyi Mahmud Kaşqari deyirdi ki, rüşvət qapıdan girəndə, insanlıq bacadan çıxır. Vasif də göstərir ki, rüşvətin indi aç bilmədiyi qapı yoxdur. O, quru budağa “meyvələr düzər”, bağlı qapıları açar, para ilə əqidəni bələyər, rəbbin qanununun yolunu kəsər və s. şair deyir:

*Açılmaz düyün də onla çözüdür,
Yarpaqsız budağın barı düzülür,
Kimlər nəşələnir, kimlər üzülür,
Gah can verən, gah da alandı rüşvət.*

*Açar tapar çox bağlı qapılara,
Haqqı salar ün yetməz çuxurlara,*

*Yerə, göyə sığmayan məmurlara,
Vaxtaşırı təzə palandı rüşvət. (151)*

Şairin mövzu və maraq dairəsi genişdir. O, qürurlu bir vətəndaş olaraq hər yerdə, hər zaman nöqsanı görür. Bir var ki, nöqsan ola, görüb susasan, bir var nöqsan olmadan nöqsan axtarasan, bir də var nöqsanı görüb onu cəsarətlə ifşa edəsən. Son vaxtlar xalqın seçdiyi deputatları haqqında giley-güzarı çoxalmışdır. Çünki seçki ərəfəsində **“Mənə səs versəniz, Qarabağı alacağam, maaşlarımızı artıracacağam, işsizliyi ləğv edəcəyəm, hər gün yanınızda olacağam, hər birinizin ürəyindən öz ürəyimə telefon çəkəcəyəm, evinizə işiq olacağam, daha nə bilim nələr!..”** Amma seçiləndən, şair demişkən səs alandan sonra özünə cibiştən və qohumstan yaradır, bir dəfə seçiciləri ilə nəinki görüşmür, hətta onları qəbul etmir. Şair bu haqda millətə müraciətlə deyir:

*Seçim edəndə də sən elə et ki,
Dərdini bilənə verəsən hüquq.
Qoyma ki, adından heç zaman, heç vaxt,
Danışa hansısa bir başı pozuq. (154)*

Ulu peyğəmbərimiz şeirə yüksək qiymət verərək demişdir:

...Seir əzbərləyin, çünki şeir dilinizi düzəldir, danışığınızı, nitqinizi gözəlləşdirir... Şeir də söz deməkdir, gözəli gözəl söz kimidir, pisi pis söz kimi (2.səh.158). Təsadüfi deyildir ki, həmişə şairlər cəmiyyətdə hörmət sahibi olmuşlar. Aqillərdən biri demişdir:

*Onda ki, insanlar səf-səf düzəldi,
Peyğəmbərdən sonra şairlər gəldi.*

Dünyada elə bir şair olmaz ki, onun lirik şeiri olmasın. Çünki gənclikdə insanın qəlbi lirik duyğular məskəni olur. Bu cəhətdən Vasif Qurbanzadə də müstəsna deyil. Onun şeirlər kitabında gözəl lirik şeirlər vardır. Bir nəfərlə min dəfə görüşsən də, yenə ilk görüşü, onun tərzini, zamanını və məkanını unuda bilmirsən. Bu, hamıda belədir. Vasif isə sonuncu görüşü ideallaşdırır. Bunun da daxili səbəbi var.

*Hisslərim yıxılıb qalıb,
Ayağım burxulub qalıb,
Vasif, de qaxılıb qalıb,
Sonuncu görüş yerində. (45)*

Görkəmli türkoloq alim Bəkir Çobanzadə vaxtilə deyirdi: Şairin hərəkətində məntiq aranmaz. Çoxu ilk görüşü unuda bilmirsə, Vasif son görüşü unutmur. Ola bilər ki, son görüş elə son görüş olmuşdur. İncə duyğular şairi heç vaxt tərksiz deyil:

*Havam daha təmizləndi,
Dünyam güldü, əzizləndi,
Bənövşə kolda gizləndi,
Sən gəldin deyə.*

*Demə ki, bu da nağıldı,
Həsrətim susdu, boğuldu.*

*Vasif yenidən doğuldu,
Sən gəldin deyə. (58)*

Bu iki parçada lirik hisslər elə səmimi, elə sadə tərənnüm edilmişdir ki, oraya filoloji müdaxiləni, şərhə yolverilməz hesab edirik. Eyni sözləri aşağıdakı bənd haqqında da demək olar.

*Külək əsir...
Öpürəm küləyin üzündən
Uçurub sənə gətirsin deyə...*

Sual olunur: nəyi külək gətirsin? Aşıqın öpüşlərini! Vasifin bu kitabı haqqında çox danışmaq olar. Amma bir kiçik məqalənin imkanı daxilində şeirləri ətraflı şəkildə təhlil etmək mümkün deyil. Bir neçə kəlmə bütövlükdə kitabın dili haqqında demək istərdim. L.N.Tolstoy demişdir ki, “**şeir Allahların dilidir**”. Yəni şeir dili adi dil deyil. O, ilhamla yazılır. Adi dildə vəzn, qafiyə, musiqi, bənzətmə, mübaligə yoxdur. Bunlarsız isə nə bədii üslub, nə də poeziya olar, bədii üslubda 12 nitq fiquru qeyd edilir. Onlardan biri də qeyri-adi, qeyri-standart (əlbəttə, məna-semantik yüklə yüklənmiş) söz birləşmələridir. Belə birləşmələr Vasifin poeziyasının, demək olar ki, əsas dəyərini təşkil edir. Yəni adi adamın düşünə bilmədiyi, adi düşüncəyə sığmayan dərin və ekspressiv məna yükü ilə yüklənmiş qeyri-standart söz birləşmələri Vasifin şeirini orijinal və dəyərli edir.

Ulu şairimiz Nizami Gəncəvi demişdir:

*Gərək söz meydanı gen olsun müdam,
Atını dördnala səyirtsin ilham!*

Elələri var ki, söz atının cilovunu özbaşına buraxır. O da mənasızlıqla yüklənmiş ifadələr tapır. Vasif isə ilhamının atını özbaşına buraxmır.

Buna görə də onun yaratdığı üslubi fiqurlar insan düşüncəsini öz qanadına alaraq dərin mənalı dünyasına aparır. Onlardan bir neçəsinə baxaq:

Qəlbimi dalınca sürüyən nəğmə, ümidin əlindən tutmaq, xəyal içmək, sükutun öpüşü, qaranlıq öpmək, qorxuya hoptmaq, həsrəti əritmək, məhəbbətin dodağının çatlaması və s.

Məqalənin əvvəlində dediyim kimi, Vasif bu kitabı mənə elə utancaq, elə təvazökar tərzdə verdi ki, mən elə bildim bu, gənc şairin ilk qələm təcrübəsidir, özü də şeirlərinin gözəlliyinə inanmır. Kitabı oxuyub onun güclü qələm sahibi olduğunu hiss etdim. Təbrik etmək üçün özünə zəng vurdum. Məlum oldu ki, Vasif artıq təcrübəli şairdir, bu, onun beşinci şeirlər kitabıdır. Ona görə də telefondaca dedim: – Vasif, sən bu şeirlərindən gələcəyin müqtədir bir şairinin nəfəsini duyuram. Sənə uğurlar olsun. Anan səni şair doğmuşdur!

*“Respublika gəncləri” qəzeti,
Bakı, 2010, №12*

BİR DƏRGİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

Haqqında danışmaq istədiyim Bakı Slavyan Universitetinin “Dil və Ədəbiyyat” seriyası üzrə Almaniyanın Osvald fon Volkensteyn Cəmiyyəti ilə birlikdə nəşr etdikləri, indiyə qədər analoqu olmayan gözəl bir dərgidir. Bu xüsusi buraxılış Azərbaycan xalqının ədəbi abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud”un alman şərqşünası H.F.fon Dits tərəfindən nəşr edilməsinin 195 illiyinə həsr olunmuşdur. Xüsusi buraxılış AMEA müxbir üzvü, BSU-nun rektoru K.M.Abdullayev və Almaniyanın Vütsburq Universitetinin Alman filologiyası institutunun professoru, Osvald fon Volkenşteyn Cəmiyyətinin prezidenti Silglinde Hartman tərəfindən hazırlanmışdır. Bu dərginin özəlliyi ondan ibarətdir ki,

1) Bakı Slavyan Universiteti ilə Almaniyanın Osvald fon Volkenşteyn Cəmiyyətinin birgə elmi əməkdaşlığı respublikamızda ilk təşəbbüs kimi, gələcəkdə çoxlu müştərək elmi araşdırmaların meydana gəlməsinə, yeni-yeni elmi sirlərin aşkarlanmasına yol açar.

2) İndiyədək bütün qorqudşünaslar Alman şərqşünası fon Ditsin adını çəkir, onun xidmətlərini qeyd edir, amma konkret olaraq ondan bir sitat gətirə bilmirdilər. (Bu, daha çox klassik Qorqudşünaslara aiddir). İndi isə dil Baryeri aradan qaldırılmış, Fon Ditsin “Dədə Qorqud” haqqındakı fikirləri 51 bənddə dilimizə tərcümə edilmişdir. Bununla da “Qorqudşünaslıq” aləminin Fon Dits qapısı araşdırıcıların üzünə açılmışdır. Tərcüməçi - T.B.Kazımov

əsəri Qorqudun ana dilinə yüksək səviyyədə çevirə bilmişdir.

3) Dərgidə Haynrix Fridrix fon Ditsin (1751–1817) “Kitabi- Dədə Qorqud” haqqındakı fikirləri alman dilində orijinalda da verilmişdir. Bu, o deməkdir ki, T.B.Kazımovun ilk tərcüməsi mükəmməldir. Bundan əlavə, kim Haynrix Ditsin öz cümlələrini görmək, oxumaq istəsə buyursun.

4) Elmi əsərlərin xüsusi buraxılışı olan dərgi nəinki alman türkoloqlarını, habelə germanşünasları Nibellung nəğmələri və onun əsas qaynaqları haqqında bir daha düşünməyə sövq edəcəkdir.

Dərginin Qorqudşünaslıq üçün əhəmiyyəti bir də ondadır ki, Azərbaycanın Klassik Qorqudşünaslarının məqalələri də burada özünə yer almışdır.

Ümummillî lider Heydər Əliyev 2000-ci il martın 12-də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş yubileyinin açılışında söylədiyi nitqində çox gözəl elmi təhlilini verərək demişdir:

1950-ci ilin may ayında “Dədə Qorqud”un kobud siyasi səhv olduğu partiya yığıncağında rəsmi elan edildi. Bu rəsmi mövqe bildirildikdən sonra eposun xalqa zidd bir əsər olduğu tezisi irəli sürüldü. Həmin partiya yığıncağının hesabatında deyilirdi: “Pantürkistlər tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatının qədim abidəsi kimi qələmə verilən “Dədə Qorqud” eposunun mürtəcə burjua millətçilik mahiyyəti son zamanlaradək ifşa edilməmişdir. “Dədə Qorqud” eposunun Azərbaycan xalqı ilə, onun tarixi, folkloru və dili ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. “Dədə

Qorqud”da Azərbaycan xalqı üçün yabancısı olan həyat tərzi, adət və ənənələr təsvir edilmişdir... “Dədə Qorqud”un mətnini nəşr edən Həmid Araslı eposun yalnız ideyasını deyil, onun dilini də saxtalaşdırmış və Azərbaycan dilinə süni surətdə uyğunlaşdırmışdır. Dəmirçizadə bununla kifayətlənməyərək, uşaqlar üçün “Dədə Qorqud” mövzuları əsasında “Qaraca Çoban” adlı zərərli pyes yazaraq Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası üçün xüsusi konsert proqramı tərtib etmişdir”.

Ümummilli lider H.Əliyevin qeyrəti və qayğısı sayəsində bu dastanın 1300 illik yubileyi beynəlxalq səviyyədə keçirildi. Əlimizdə olan dərginin bu qədər sensasiyon səviyyədə buraxılması da məhz H.Əliyevin mənəvi dəstəyinin və BSU-nun rektorunun gərgin əməli fəaliyyətinin nəticəsidir.

Dərgidə 24 məqalə dərc edilmişdir. Bunlardan ən önəmlisi, şübhəsiz ki, Haynrix Fridrix fon Ditsin əsəridir, Ditsin özünün verdiyi məlumatdan aydın olur ki: “(Kitab-ı Dedem Korkut, Âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan” kiçik dəftərxana kitabında olan (hissə) Ditsin Şərq əlyazmaları külliyyatından (sayca) 61-cisidir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, alim böyük şərqşünas kimi, Şərqlin bir çox ədəbi-tarixi abidələri üzərində elmi-tədqiqat işi aparmışdır. Alimin bu əsəri Qorqudşünaslıqda böyük bir kəşfə bərabərdir.

Əsərdə Basat-Tepegöz xətti ilə İlliadada Polifem xətti müqayisə edilir. Basatın Tepegözdən, İliadanın Polifemdən azad olunma üsullarını da müqayisəyə cəlb etdikdən sonra alim deyir:

“Bu müqayisələrdən asanlıqla söyləmək olar ki, Oğuz müəllifi – o necə adlanırsa-adlansın və Homer eyni

bir nəhəngdən danışirlar, yaxud hər iki hekayənin əsasını eyni mövzu təşkil edir. Çünki bu cür əfsanəvi olan hadisələr müxtəlif zaman və məkanlara aid edilsələr də, təsadüfi olaraq belə çox oxşar şəkildə nəql edilə bilməzlər. Əlbəttə, bu oxşarlığın əsası aydın, mübahisəsiz faktlarla inandırıcı olur. Ancaq məni qane etməyən elə səbəblər var ki, onlar Oğuz Siklopunun Homerinkindən köçürülməsini təkzib edir.

Bunlar aşağıdakılardır:

Əvvələn, Şərqlilər heç vaxt Yunan mifologiyası ilə tanış olmayıblar. Ona görə ki, onlar Homerin əsərlərini tərcümə edə bilməzdilər, çünki mifologiya baxımından bu, onlar üçün tam anlaşılmaz idi. Asiya dillərinin özü bu lazımı ifadələrdən imtina edirdilər. Aklian “Tarixi məlumatlara XII s.48 göstərir ki, hindlilər və farslar Homerin seirlərini öz dillərində oxumağı sevirdilər. Lakin o, özü də buna az inanaraq əlavə edir ki, bu haqda məlumat verənlərin bunun həqiqətə uyğun olduğunu söyləməyə əsasları yoxdur. Əbdül Fərəc də “Sülalənin tarixi” s.40-da bir Suriya tərcüməsindən söz açır. Həmin Əbdül Fərəcin səh.148-də qeyd etdiyinə görə bu, Teofil Astronomus fon Edessa tərəfindən İlliadanın son zamanlar edilmiş iki kitabının tam tərcüməsindən başqa bir şey deyilmiş. Fabrikiusun, “Yunan biblioqrafiyası” əsərində s.250-də dediyi kimi, həm də bu kiçik parçalar haqqında suriyalılardan kitablar siyahısında heç vaxt hər hansı bir məlumata rast gəlinməyib. Dio Krisostomus 53-cü oratoriyada əfsanənin hind tərcüməsini təkrarlayır. Lakin o özü də bunu təkzib edərək əlavə edir ki, çoxlu brahmanlar Homerin adını eşitmişdilər, ancaq onun bir heyvan, bitki, yaxud da başqa bir şey olduğunu

bilmirdilər. Əgər Labe yeni biblioqrafiyasında səh.257-də Vatikan kitabxanasının əlyazmaları arasında heç kəsə məlum olmayan bir fars Homerinin adını çəkirsə, deməli, buna ağ yalan kimi baxılmalıdır. Əgər Homer asiyalılara tərcümə yolu ilə məlum olmayıbsa, onda onun Polifem haqqında hekayələri də onlara tanış olmamalı idi.

Digər tərəfdən, Oğuz Siklopunun həyatının təsviri əvvəlcədən ölümünə qədər tam təfəsilatı ilə verilmişdir. Homerin Polifem hekayəsi isə bunun müqabilində bir parça və ya bir hadisənin surəti kimi görünür. Elə yalnız burada adamların oxşarlıqlarını sübut etmək üçün lazım olduğundan daha çox ortaqlar meydana çıxır. Oğuz müəllifinin hadisə haqqında Homerdən çox məlumata malik olması açıq-aydın görünür. Əgər bu əfsanə Oğuzlara mənsub olmasaydı, adı və kimliyi bizə məlum olmayan Oğuz müəllifi bunu bizə tam təfəsilatı ilə çatdırmağa necə nail ola bilərdi? Deməli, bu, Dədə Qorqud dövrünə qədər yazılı olmasa da, şifahi şəkildə gəlib çatmışdır və bu da bizə məlum olmayan müəllif tərəfindən məlum Oğuz hekayələri külliyyatına daxil edilmişdir.

Dərgidə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının ədəbi-elmi taleyi və onun Əmin Abid tərəfindən Azərbaycana 1922-ci ildə gətirildiyi də göstərilir (B.Əhmədovun məqaləsi). Habelə müəllif Dədə Qorqudun öz vətəninə araşdırılması tarixinə də aydınlıq gətirərək göstərir ki, H.Araslıdan 17 il əvvəl Əmin Abid bu işə başlamışdır.

Əmin Abid Mütəllibzadə (Əhmədov) (1898–1938) İstanbul Universitetində oxuyarkən elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş, “Azərbaycan türklərinin

ədəbiyyati” ünvanlı çoxcildlik fundamental bir əsər yazmışdır. O, “Dədə Qorqud” dastanını ilk dəfə Azərbaycana gətirmiş və bu böyük ədəbi abidə haqqında araşdırma aparmışdır. Alimin yaradıcılığında Azərbaycançılıq ideyası olduğu üçün o da başqa istedadlı alimlərimizin sırasında 40 yaşında ikən repressiyanın qurbanı oldu.

Dərgidə görkəmli Azərbaycan folklorşünası M.H.Təhmasibin 2 böyük məqaləsi dərc edilmişdir. Burada müəllif Dədə Qorqudun səxsiyyəti, qəhrəmanların mübarizəsi, Azərbaycan mifik təfəkkürü ilə Qərb əsəti düşüncəsi arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri göstərməklə yanaşı, eposun bütün əsaslarla Azərbaycana bağlı olduğunu göstərir. Müəllif təsdiq edir ki, “Əsərdə təsvir edilən hadisələr, əsas etibarilə, Azərbaycan mühitində cərəyan edir. Burada adları çəkilən yerlər əksərən ya Azərbaycandır, yaxud da hətta bugünkü inzibati bölgü belə əsas götürülsə, Azərbaycandan çox da uzaqda deyildir. Buradakı adam adlarının əksəriyyəti (Bayındır, Bəkil, İmran, Çiçək, Bəycan, Əmən və s.) bu gün də xalqda yaşayan adlardır”. (səh.60)

Haqqında bəhs etdiyimiz dərgidə Azərbaycanın məşhur və klassik Qorqudşünası, akad. H.Araslının 1962-ci ildə nəşr etdiyi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları adlı kitaba yazdığı kiçik ön söz də çap edilmişdir. Məlumdur ki, H.Araslı ömrünün 50 ildən çox bir hissəsini “Dədə Qorqud”a, onun tədqiqinə həsr etmişdir.

O, görkəmli türk alimi Orxan Şaiq Gökyayla elmi polemikaya girmişdir. Dərgidəki məqaləsində müəllif həmişə qətiyyətlə irəli sürüb təsdiqlədiyi bir fikri yenidən təkrar edir:

Haqqında bəhs etdiyimiz dərgidə Azərbaycanda xarici ədəbiyyat kursunun əsasını qoyan, onu bitkin bir fənn səviyyəsinə qaldıran prof. Ə.Sultanlının “Kitabi-Dədə Qorqud və qədim Yunan dastanları” adlı məqaləsi də yer almışdır. Əli Abdulla oğlu Sultanlı (1906–1961) Qərb ədəbiyyatı ilə, xüsusilə yunan əsətlər silsiləsi ilə hamıdan yaxşı tanış olduğu üçün onun müqayisələri də hamıdan qüvvətli və inandırıcı idi. Hələ 1946-cı ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un yalnız V.Bartold, Kilisli Rüşət variantları və H.Araslının 1939-cu ildə tərtib etdiyi kitab mövcud olduğu halda, bu böyük abidəni Qərbi Avropa ədəbiyyatı ilə geniş və hərtərəfli müqayisə etmişdi. Bu dərgidə həmin məqalə ixtisarla “Kitabi-Dədə Qorqud və qədim Yunan dastanları” adı altında verilmişdir. (Məqaləni müəllif 1958-ci ildə yenidən işləmişdi. Məqalədə diqqəti çəkən cəhətlərdən başlıcası bundan ibarətdir ki, müəllif təkcə Dədə Qorqudu Avropa ədəbiyyatındakı hadisə və qəhrəmanlarla müqayisə etmir. Bir çox Azərbaycan dastan və nağıllarındakı hadisələri, habelə qəhrəmanları Avropa ədəbiyyatı ilə müqayisə edir.

Müəllif “Dədə Qorqud”dakı Dəli Domrul ilə Admeti, Alkesta ilə Dəli Domrulun halalını müqayisə edir. Əsərdə onlarla belə müqayisəyə rast gəlirik. Əli Sultanlının məqaləsini fərqləndirən cəhətlərdən biri də bu idi ki, yuxarıda dediyimiz kimi, o, Avropa ədəbiyyatını və ədəbiyyatşünaslığını mükəmməl bildiyindən fon Ditsin yaradıcılığını da dərinlən öyrənmiş və ondan sitatlar gətirirdi.

Topludakı önəmli məqalələrdən biri də heç kəsə bənzəməyən “Dədə Qorqud”un alt qatına nüfuz edə bilən görkəmli Qorqudşünas alim K.M.Abdullayevin “Kitabi-

Dədə Qorqud”da mifoloji ana variantlar (Arxetipler) sistemi” adlı məqələsidir. Oxucuların və respublika filoloji ictimaiyyətinin 1991-ci ildən “Gizli Dədə Qorqud” adlı fəlsəfi-filoloji monoqrafiyasından tanıdığı Kamal Abdullayev bu mövzuda çoxlu elmi və bədii əsərlər müəllifidir. Kamal müəllim də Ə.Sultanlı kimi Qərb ədəbiyyatını dərinlən mənimsədiyi üçün həmişə arqumentləri əsaslı və təkzibedilməz olur.

Bu məqələdə müəllif Odisey–Basat–Beyrək xəttindəki hadisə və qəhrəmanları səriştəli şəkildə, inandırıcı surətdə müqayisə edir. Məqaləyə müəllif belə sonluq verir:

Təpəgöz və Polifem variantları həm də ecazkar doğum xəttində birləşir. Biri dəniz Allahının oğlu, o biri Pəri oğludur.

Topluda yer almış elmi və sosial-siyasi cəhətdən çox önəmli məqalələrdən biri də bu layihənin (birgə nəşrin) buraxılışının təşkilatçılarından biri, Prof. Dr. S.Hartmanın “Nibellunqlar nəğməsi” eposu və “Dünya mədəniyyətlərarası rəqabətlə germanistikanın gələcəyi” adlı məqələdir. Burada S.Hartmann milli filologiya, mədəni-mənşənin eyniləşdirilməsi, müstəmləkəçilikdən sonra mövcud fikirlər, müzakirələr kimi üç fəlsəfi-mədəni anlayış üzərində qurulmuşdur. Alim bu konsepsiyayı hind alimi Anil Bhattinidən əxz etmişdir. Alim məqaləsini belə bitirir:

“...nə üçün Azərbaycan və onun orta əsrlər qəhrəmanlıq dastanı ilə mədəniyyətlərarası birgə tərəfdaşlığın birgə forması yararlı olmalıdır. Bu sual Almaniyada türkoloqlar deyil, bəzi germanistlər tərəfindən də verilib. Alman həmkarlarıma təkcə bunu demək istəyirəm: Zəhmət

olmasa, gözləyin və “Nibellunqlar nəğmələri” eposunda bəzi müəmmaların açılmasında “Kitabi-Dədə Qorqud” heyrət doğuracaq dərəcədə necə kömək olacaq”. (səh.134)

Topluda həmçinin B.H.Həmidovun, R.M.Novruzovun, B.Z.Qasımovun, F.Veysəllinin, T.Kazımovun, alman həmkarlardan H.Boeshötenin, B.Rettebbaxın, F.Simlerin və başqalarının əsərləri yer almışdır.

Toplunun təşkilatçısı prof. K.Abdullayevin əvvəldə verilən kiçik bir qeydindən məlum olur ki, BSU ilə Almaniyanın Osvald fon Volkenşteyn Cəmiyyəti Dədə Qorqudun dünya elminə məlum olmasının 200 illik yubileyini (2015) qeyd etməyə hazırlaşır. Bu, beynəlxalq forum Qorqudşünaslıqda, doğrudan da, böyük hadisə olacaq.

*Bakı Slavyan Universiteti nəşri,
Bakı, 2011, №47(376)*

DİLİMİZİN VƏ MİLLİ MƏNƏVİYYATIMIZIN BÖYÜK QAYĞIKEŞİ (M.İbrahimov haqqında)

XX əsr Azərbaycan mədəni və elmi həyatını, habelə tarixini Mirzə İbrahimovsuz təsəvvür etmək olmaz. Onun zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı haqqında bir doktorluq və iki namizədlik dissertasiyası, monoqrafiya, yüzlərlə məqalə yazılmışdır. Amma bu işlərin hamısı M.İbrahimov dəryasından bir ovuc su götürmək kimidir. Onun yaradıcılığı bundan sonra milli müstəqilliyimizin bizə verdiyi imkanlar və istiqamətlər sayəsində çoxsaylı prizmalardan araşdırılacaq. Çünki xalqımız öz qədirbilənliyi ilə onu sevən, onun milli dili və varlığı uğrunda amansız imperiya rejiminə qarşı tarana gedən dahi oğlunu həmişə qiymətləndirəcək. Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin bu böyük alim və sənətkarın 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqındakı sərəncamı da dediyim qədirbilənliyin bariz nümunəsidir. M.İbrahimov böyük yazıçı, irihəcmli romanlar, povest və hekayələr müəllifi, müqtədir dramaturq, ədəbiyyatşünas alim, akademik 31 yaşında xalq maarif komissarı, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədri kimi ictimai inkişaf tariximizə daxil olmuş, özünə elə bir nüfuz qazanmışdır ki, onun büllur kimi şəxsiyyətinə heç vaxt heç bir ləkə vurmaq mümkün deyil.

Bu böyük şəxsiyyəti xalqımıza sevdirən ən başlıca amillərdən biri onun dilimizin hamisi və cəfakeşi olmasıdır. Həyatda elə bir hadisə olur ki, o, alim və ya yazıçının bütün yaradıcılığını kölgədə qoyur. Məsələn, bu

yaxınlarda 100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz AME-nın müxbir üzvü, professor Abbas Zamanov böyük alim idi. Amma onun S.Vurğunun xatirə gecəsində Naxçıvan haqqındakı çıxışı Abbas müəllimə o dərəcədə böyük nüfuz qazandırdı ki, bu böyük alimin bütün elmi fəaliyyətini bir daha təsdiq etdi. Eyni sözləri M.İbrahimov haqqında da demək olar. Onun 1957–1969-cu illərdə ana dilimiz uğrunda sovet imperiyası və ondan geri qalmayan milli manqurtlarla əlbəyaxa olaraq mənəvi qələbə çalması Mirzə İbrahimovun da ədəbi yaradıcılığını üstələdi.

Onun dilimizə olan münasibətini bir neçə aspektdən araşdırmaq olar.

M.İbrahimov və Azərbaycan dilinin tarixi

Alim 1944-cü ildə İranda olarkən müstəbidlərin dilimizə qarşı amansız mübarizə apardığını öz gözləri ilə görmüş, onlara qarşı açıq mübarizəyə girmişdi. Alim göstərirdi ki, Azərbaycan dili heç də Qacarlar dövründə türkləşmiş bir qövmün dili deyil, bu dilin 2 min illik tarixi vardır. Amma XII əsrdə müxtəlif səbəblər üzündən Azərbaycan dili məişət çərçivəsində fəaliyyət göstərirdi. Müəllif hətta Nizaminin məcburiyyət nəticəsində ana dilində yazma bilmədiyini də qeyd edir. Müəllif yazırdı: “Azərbaycan dili, ancaq xalqın, yəni o zamanın savadsız və avam təbəqələrinin danışdığı bir dil idi. Buna görə də o zamanın dilini biz ancaq folklorda – xalq yaradıcılığında öyrənə bilərik. “Dədə Qorqud” isə qədim xalq yaradıcılığının ən gözəl nümunəsidir. Təbiidir ki, xalq yaradıcılığı hakim ədəbi dilə təsir etdiyi kimi, ondan müəyyən təsir də alırdı. Buna görədir ki, biz dastanlarda

belə ərəb və fars sözlərinə rast gəlirik. Çox zaman bu sözlər öz qarşılığı olan Azərbaycan sözləri ilə də yanaşı işlədilir.

XIII əsrin əvvəllərinə doğru Azərbaycan dili hakim ərəb və fars dilləri ilə mübarizədə qalib çıxıb, saraylara və elm, ədəbiyyat aləminə yol açır, fars və ərəb dilləri ilə yanaşı o dövrün ədəbi dili olaraq işlənməyə başlayır. Bir əsr sonra, yəni XIV əsrdə bu dildə yüksək sənət nümunələri yaratmış Həsənoğlu və Nəsimi kimi şairlər yetişir”.

Bu irihəcmli məqalədə M.İbrahimov dilimizin tarixini düzgün elmi əsaslarla vermişdir. O, haqlı olaraq, göstərirdi ki, “Dili də tarixi kimi qədim olan bu xalq müxtəlif müstəbid və işğalçılara qarşı amansız mübarizə aparmış və bu mübarizənin alovları içərisində öz mənliliyini, öz dilini ağır təhlükələrdən qorumuşdur. Əsrlər boyunca dilimiz də torpağımız və xalqımız kimi min bir təcavüzə rast gəlmiş, lakin aldığı zərbələrdən sıradan çıxmamışdır. Nə babalarımızdan, nə də bizdən asılı olmayan tarixi şərait müxtəlif zamanlarda dilimizdə və varlığımızda müxtəlif izlər buraxmışdır”.

Göründüyü kimi, M.İbrahimov dilin tarixini xalqın tarixi ilə vəhdətdə götürür və onun keçdiyi ağır yolu obyektiv şəkildə dilçi-alim kimi qiymətləndirmişdir.

Mirzə İbrahimov və ana dili məsələsi

1945-ci ildə Təbrizdə olarkən cənublu qardaşlarının şah rejimi altında hüquqsuz bir vəziyyətdə olduğunu, dilinin nüfuzdan salınaraq bütün rəsmi yerlərdən qovulduğunu görərək, öz qəlbində alovlanan vətəndaşlıq

hisslərini düşmən əhatəsində belə ucadan ifadə etməkdən çəkinməmişdir. Mənim ana dilim var deyə ucadan səslənmişdir: – “Yer üzündə çoxlu millətlər, xalqlar və qövmələr vardır. Hər bir xalqın öz Vətəni, adəti, əqidəsi olduğu kimi, öz dili də vardır. Bu dilə ana dili, doğma dil, Vətən dili deyilir. Ana dili, yəni o dil ki, xalqın bütün oğul və qızları doğulub dünyaya gələn gündən, ölüb qəbirə gedən günə kimi o dildə danışır, beşik başında, təndir qırağında, toyda, yasda, küçədə, bazarda o dili işlədir, o dilin vasitəsilə hər kəs istədiyi fikir və hissiyyatı başqasına anladır, o dilin vasitəsilə vətəndaşlar ünsiyyət tapır, bir-birinə məhəbbət yetirirlər. Heç bir millət və ya xalqdan elə bir adam tapmaq olmaz ki, o öz anasının südünü əmə, öz atasının ocağı başında böyüyə və öz ana dilini bilməyə. Beş-üç nəfər əcnəbi dilində oxumuşun və ya yadların beşiyində tərbiyə taparaq halal ana südündən məhrum olanların danışdığı bir dilə isə ana dili demək olmaz. Ana dili o dildir ki, onu bütün xalq bilir, bütün xalq o dildə danışır”.

İranda gedən farslaşdırma siyasətinə qarşı Azərbaycan oğulları həmişə mübarizə aparmışlar

Məhz onların mübarizəsi sayəsində ana dilimiz şovinistlərin hücumlarına qarşı sıldırım qaya kimi dayanmışdır. M.İbrahimov Cənubi Azərbaycanda olarkən xalqın bütün təbəqələri ilə görüşür, onların ana dilini necə sevdiklərinin şahidi olurdu. M.İbrahimov görür və yazırdı ki, xalqın bütün mütərəqqi alim və yazıçıları ana dilini sevir, bu dildə yazır ki, onu xalq başa düşsün. Alim Mirzə Əli Möcüzün sözlərini təqdir edir. Möcüz deyirdi: – “Mən

azərbaycanca ona görə yazıram ki, mənim həmvətənlərim ancaq bu dili bilirlər. Başqa dildə yazdıqda, təbiidir ki, onlar fikri başa düşməzlər. Mənim isə məqsədim budur ki, sözlərimi bütün kişi və arvadlar başa düşsünlər”. Bu o demək idi ki, Cənubi Azərbaycanda müstəbidlərin yaratdığı şovinist şərait nəticəsində xalqın ana dilində məktəbləri yox idi. Buna görə də xalq öz ədəbi dilinin bütün normalarını mənimsəyə bilmirdi. Onlar başa düşürdü ki, xalq savadlansa, öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qalxar, başa düşər ki, onun dili fars dilindən daha şirin və cazibədarıdır. Onda sayca heç də şovinist millətdən az olmayan Azərbaycan xalqı zorakı assimilyasiyaya qarşı mübarizəyə qalxar. Xalq savadlansa, öz keçmişini öyrəndiyi kimi, gələcəyini də müəyyənləşdirmək istər. Bu vəziyyəti Mirzə İbrahimov elə Təbrizdə ikən belə dəyərləndirirdi: “Azərbaycan xalqının düşmənləri isə onun qaranlıq və cəhalət içində qalmasını istəyirdilər. Onlar bu vasitə ilə öz ağalığ və müstəmləkəçi siyasətlərini möhkəmlətməyə çalışırdılar. Buna görə də onlar Azərbaycan xalqının qədim tarixini, böyük mədəniyyətini və doğma ana dilini inkar edirdilər. Azərbaycan xalqının indiki düşmənlərinin və mürtəcə ünsürlərin guya azərbaycanlıların monqol istilasından sonra “türkləşdirildiyi” haqqındakı boşboğazlıqları da təzə bir şey deyildir. Bu, çağırılmış bayatıdır. Müstəmləkəçi və müstəbidlər belə həyasız iftiralara tarixdə çox zaman əl atmışlar. Lakin heç bir xalq belə iftiralarla öz yolunu itirməmiş, zülm və təzyiqlik zəncirləri altında öz milliyyətini, ana dilini və milli mədəniyyətini yadlara qurban verməmişdir”. M.İbrahimov mütəfəkkir bir yazıçı kimi Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti məsələsinə də

toxunmuşdur. Onda ana dilini sevib dərindən mənimsədiyi üçün güclü dil duyumu var idi. M.İbrahimov hətta filologiya elmləri doktoru olan dilçilərlə elmi polemikaya girirdi.

M.İbrahimov dilimizin həmişə keşiyində dayanmışdır. İstər elmi cəbhədə, istər siyasi fəaliyyət dairəsində həmişə dilimizi sevmiş, onun saflaşması, hər yerdə, hətta dövlət səviyyəsində işlədilməsi üçün əlindən gələni etmişdir.

Vəzifəli şəxslər quru funksionerliklə ana dilinin nə olduğunu bilmədiyi üçün, özləri bu dili sevmədiyi, danışa bilmədiyi üçün böyük akademikə qarşı hücum keçir və elə bilirdilər ki, yenə 1930-cu illərin repressiya dövrüdür. Onu bütün vəzifələrdən çıxarsalar da, amma istedadını və xalqına olan sonsuz məhəbbətini əlindən ala bilmədilər. Zaman həmişə xalqını sevənləri yaşadır.

*“Respublika gəncləri” qəzeti.
Bakı, 2011, №58(388), səh.11*

QORQUDŞÜNASLIQDA YENİ SƏHİFƏ
(*Adil Məhəmməd oğlu Babayev BDU, filologiya üzrə
elmlər doktoru, professor*)

XÜLASƏ

Məqalədə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yaranmasından, tədqiqata cəlb edilməsindən, repressiya illərinin dastana vurduğu zərərdən və ümummilliyet lider H.Əliyevin dastana xüsusi diqqətindən söhbət açılır. Burada, həmçinin “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazmasının tapılmasından, türkoloq alim Ramiz Əsgərin geniş yaradıcılıq işlərindən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazması üzərindəki tədqiqatlarından bəhs olunur.

Açar sözləri: Ümummilliyet lider H.Əliyev, “*Kitabi-Dədə Qorqud*”, epos, üçüncü əlyazma

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yeni tapılmış üçüncü əlyazmasında yeni hadisə deyərkən iki vacib problem nəzərdə tutulur:

1) *Ulu əcdadımızın şəxsiyyəti, həyat tərzi, insanlara düzgün yol göstərməsi,*

2) *Əsərin məzmun zənginliyi, dil məzmunu və dəqiqliyi.*

“Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazmasının tapılması, onun Türk dünyasında çap edilməsi, doğrudan da, hər iki istiqamət üçün yeni səhifədir. Bu qədim dastanın – Oğuz türklərinin “Ana kitabı”nın başına nələr gəlməmişdir? 1815-ci ildə böyük alman şərqsünas alimi,

türkoloqu və diplomatı Fridrix fon Ditsin əsəri tapıb onun bəzi boylarını çap edənə qədər biz bu Cahanşümul dastanının başına nələr gəldiyini bilmirik. Amma əsas məsələ budur ki, bəzi fars şovinistləri və milli heysiyyətdən məhrum olan insanlar xalqımızın tarixinin XI-XII əsrdən başladığını söyləyib, bizi alçaltdığı halda, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının nəşri onların mənfur fikirlərini alt-üst etdi. Bu əsəri 30 illik tədqiqatdan sonra V.V.Bartold 1922-ci ildə rus dilində çap etdirir. 1916-cı ildə Kilisli RUFət Türkiyədə, 1939-cu ildə isə H.Araslı çap etdirmişdir. Dastan kitab halında çap olunana qədər tədqiqatçılardan Əmin Abid, B.Çobanzadə bu epos haqqında araşdırmalar aparmışlar. B.Çobanzadə bu əsərin bir boyunu tapıb tədqiq etdikdən sonra 1934-cü ildə yazdığı elmi-tədqiqat işini əsərin dilinə həsr etmişdir. Lakin üzə çıxmasına, çap edilməsinə 1937-ci ilin repressiyası mane olmuşdur; onun bütün əsərləri yandırılmışdır.

Bu bolşevik rejiminin heç də xoşuna gəlmədi. *Necə yəni oğuzların elə bir dastanı olsun ki, tarixi VII əsrə gedib çıxsın? Necə yəni türk xalqları öz tarixini öyrənib onunla fəxr etsin?*

Buna görə də 1950-ci ildə “Qorqud dədə”nin başının üstündən repressiya tufanı əsməyə başladı.

“Kitabi-Dədə Qorqud” repressiya tufanında

1937-ci ildən başlayaraq “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına qarşı repressiya hücumları başladı. 1951-ci ildə bu proses daha da kəskinləşdi. Azərbaycan KP MK-nın

1951-ci il mayın 24-də keçirilən plenumunda MK-nın birinci katibi özünün hesabat məruzəsində demişdi:

“Bəzi ədəbiyyatşünaslar və yazıçılar siyasi sayıqlığını və məsuliyyət hisslərini itirərək uzun müddət ərzində bu təhlükəli, xalqa zidd olan kitabı Azərbaycan dastanı adı altında təbliğ etmişlər. “Dədə Qorqud” xalq dastanı deyil. O, əvvəldən axıra kimi Azərbaycan torpaqlarına qatil və soyğunçu kimi gəlmiş oğuz köçəri tayfalarını idarə edən yuxarı təbəqələrin tərifinə həsr olunub. Kitab büsbütün millətçilik zəhərinə hopdurulmuşdur. O, müsəlmanlara qarşı deyil, başqa dinə mənsub olan, əsasən də qardaş gürcü və erməni xalqına qarşı yönəldilmişdir. Bu kitabın nəşr olunması Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyaya rəhbərliyinin və ədəbiyyat institutunun kobud səhvi hesab edilməlidir” [6].

Bundan sonra ovaxtkı Azərbaycan K(b)P MK katibi Həsənov da “Dədə Qorqud” və onu tənqid edən Mir Cəfər Bağırovun səsinə hamıdan əvvəl cavab verdi. O, “Kitabi-Dədə Qorqud”un xalqa zidd düşmən əsər olduğunu partiyanın kəşfi adlandırırdı. Bayağı fikirlər dünyasında qanad çalan başqa partiya funksionerləri kimi Həsən Həsənov da belə düşünürdü: *“Sənaye şəhəri haqqında, fəhlə sinfinin həyatı haqqında, elm və istehsalatda yeniliklər yaradanlar haqqında, kolxoz kəndinin adamları haqqında, qabaqcıl sovet ziyalıları haqqında, xalqların Stalin dostluğu haqqında, Zaqafqaziya xalqlarının öz azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda, sovet hakimiyyəti uğrunda birgə mübarizələri haqqında böyük əsərlər yaratmaq Azərbaycan yazıçılarının mübariz vəzifəsidir. Azərbaycan yazıçıları bununla əlaqədar olaraq sosialist realizmi üsuluna dərinlən yiyələnmək uğrunda, öz bədii*

yaradıcılıq ustalığını təkmilləşdirmək uğrunda daim mübarizə aparmalıdır”[3].

MK katibi Həsən Həsənov Azərbaycan yazıçılarının bu sahədəki vəzifələrini müəyyənləşdirərək “Pravda” qəzetinin 1951-ci il 7 may nömrəsində yazırdı: *“Xalqına tamamilə yabançı olan və sırf mürtəcə xarakter daşıyan “Dədə Qorqud” kitabı da bu qəbildən idi. Respublikanın partiya təşkilatı, Zaqafqaziyanın qardaş xalqlarına qarşı milli ayrı-seçkilik və ədavət ruhunda olan bu kitabın zərərli, xalqa zidd mahiyyətini ifşa etmək vəzifəsini Azərbaycan ədəbiyyat ictimaiyyəti qarşısında çox kəskin şəkildə qoydu”.*

“Dədə Qorqud” kitabı ilə əlaqədar olaraq SSRİ Sovet Yazıçılar İttifaqı rəhbərliyinin yanlış mövqə tutduğunu qeyd etmək lazımdır. SSRİ Sovet Yazıçılar İttifaqının rəhbərliyi bu kitabın zərərli mahiyyətini ifşa etməklə Respublika Yazıçılar İttifaqına kömək etmək əvəzinə 1948-ci ildə xüsusi müşavirə çağırmaq və “Dədə Qorqud”un hansı millətə məxsus olduğu barədə mübahisələr təşkil etmək istəyirdi. Azərbaycan KP(b) Mərkəzi Komitəsi qəti surətdə belə bir cəhdə qarşı çıxdı.

“Dədə Qorqud” kitabının bir çox illər ərzində ifşa edilməmiş qalması və bundan əlavə Azərbaycan xalqının “vətənpərvərlik” yaradıcılığı kimi təbliğ edilməsi bir daha göstərir ki, Azərbaycan ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığı sahəsində hələ ciddi nöqsanlar vardır. Respublikanın partiya təşkilatı ictimai-siyasi və fəlsəfi fikrin tarixinin öyrənilməsində bir sıra burjua millətçiliyi meyllərini ifşa etdi.

Vaxtilə “Kitabi-Dədə Qorqud” bizimdir deyən ermənilər də bu əsərdən üz çevirib onu çirkaba atdılar.

Bakıda erməni dilində nəşr edilən “Kommunist” qəzetinin redaktoru N.Əmirxanyan M.C.Bağirovun tənqidi məruzəsindən oğurladığı cümləni belə verirdi: *“Öz-özlüyündə aydındır ki, əgər ədəbi tənqidçilərimiz, ədəbiyyat cəbhəsi rəhbərləri və mətbuat işçiləri öz vəzifələri başında durmuş olsaydılar, bu kitab yayılmazdı və onun təbliğatçıları vaxtında işə edilərdilər”* [7].

Məsələ ciddiləşirdi. Hər vasitə ilə “Dədə Qorqud bizimdir” deyənlər indi ondan imtina edirdilər. Bəzi alimlər ifrata varib “Azərbaycan variantlı” Dədə Qorqudun Qafqazda zibilləndiyini yazırdılar, M.Koşayev və B.Karriyev əvvəlcə bu əsəri özlərinə çıxardı. Sonra Partiya orqanları onu tənqid etdiyi üçün iddia edirdilər ki, *“Qorqud ata orta Asiya şəraitində yaranmış və sonra buradan Qafqaza köçmüş və orada da müxtəlif zərərli qatlarla zibillənmişdir”* [1]

Türkmənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi O.Şıxmuradov da bolşevik üsulu ilə Dədə Qorquda qarşı hücum edərək 1951-ci ilin sentyabrında demişdi: “Türkmən xalqına yad olan “Qorqud Ata”nın təbliğ olunmasında və yayılmasında Respublika Yazıçılar İttifaqının, Türkmən Dövlət Nəşriyyatının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun, Maarif Nazirliyinin rəhbərlərini siyasi sayıqlıqlarının aşağı olmasında günahlandırmış və onların bir çoxunu cəzalandırmışdır: *“Aşqabad partiya fəallarının yığıncağında (fevral, 1952), KP(b)-nin XI qurultayında (sentyabr, 1951), KP(b) MK plenumunda (yanvar, 1953) və başqa yığıncaqlarda “Dədə Qorqud”u Türkmənistanda nəşr edən, onun haqqında araşdırmalar aparan, qədim türkmən folkloru ilə məşğul olan Məti Kosayev,*

Baymühəmməd Kamyev, O.Abdalov, A. Kekilov kimi görkəmli alimlər “xalq düşməni” adlandırıldı”[1].

Repressiya tufanı SSRİ miqyasında ən güclü şəkildə Azərbaycanda təzahür edirdi. Çünki burada rəhbərlik daha qəddar idi, Azərbaycan Dövlət Universiteti yuxarıya yazdığı məktubda bildirdi ki “Dədə Qorqud” bütün tədris proqramlarından və elmi araşdırmalar sferasından çıxarılmışdır. Hətta “Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarının dili mövzusunda yazılmış hazır dissertasiya (Müəllifi Şəki şəhər məktəbinin müəllimi Sadəddin Xəlilov və elmi rəhbəri prof. Ə.M.Dəmirçizadə) işi ləğv edilmişdir [8]. Bundan sonra tənqid hədəfinə silah tuşlayan həm də məcburi alimlər oldu.

Buna görə də Azərbaycan yazıçılarının ümumi yığıncağı “Dədə Qorqud”a qarşı böyük mübarizə və hətta təhqir meydanı oldu. Yazıçıların ümumi toplantısı keçirildi. Orada deyilirdi:

Partiyamız ədəbiyyatın və ictimai-fəlsəfi tənqidi öyrənilməsindəki burjua millətçilik meyllərini ifşa edərək bizi burjua millətçiliyinin hər cür təzahürlərinə qarşı bolşevik barışmazlığı ruhunda tərbiyə edir. Klassik irsin öyrənilməsi sahəsindəki burjua millətçilik təhriflərinə qarşı mübarizə - Azərbaycan tənqidçiləri, ədəbiyyatşünaslarımız və dilçilərimiz ədəbiyyat və dil sahəsindəki burjua millətçilik təzahürünə qarşı mübarizədə barışdırıcı mövqe tutur, klassik irsi izah etmək işində burjua millətçiliyinin təzahürlərini ardıcıl surətdə ifşa etmirlər. Bunu belə bir fakt aydın surətdə sübut edir ki, pantürkistlər tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatının qədim abidəsi kimi qələmə verilən “Dədə

Qorqud” eposunun mürtəcə burjua millətçilik mahiyyəti son zamanlaradək ifşa edilməmişdir.

“Dədə Qorqud” eposunun Azərbaycan xalqı ilə, onun tarixi, folkloru və dili ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. “Dədə Qorqud”da Azərbaycan xalqı üçün yabançı olan həyat tərzı, adət və ənənələr təsvir edilmişdir. Eposda təsvir olunan adamlar azərbaycanlılar deyil, oğuz qəbilələrinin Qafqaza soxulmuş yuxarı təbəqələrinin nümayəndələridir.

“Dədə Qorqud” eposunun “qəhrəmanları” soyğunçuluq və basqınçılıqla məşğul olan, Zaqafqaziya xalqlarına qarşı ədavət və dini fanatizmi qızıxdıran oğuz xanları və bəyləridir. Eposun məzmunu və ideyası Zaqafqaziya xalqları arasında əsrlərdən bəri davam edən dostluğa ziddir və bu sovet adamlarının dostluq və qardaşlıq ruhunda tərbiyə edilməsinə yardım göstərə bilməz.

“Dədə Qorqud” eposunun açıqdan-açığa mürtəcə və burjua millətçilik mahiyyəti daşmasına baxmayaraq, bəzi ədəbiyyatşünaslar və dilçilər, xüsusilə H.Araslı və Ə.Dəmirçizadə bu eposu geniş təbliğ etməyə başlayaraq onu Azərbaycan xalq yaradıcılığının “görməli” abidəsi kimi, Azərbaycan xalqının X və XI əsrlərdəki həyat tərzı, adət və ənənələri haqqında guya ən mötəbər təsəvvür yaradan “çox böyük tarixi abidə” kimi qələmə verirdilər. “Dədə Qorqud”un mətnini nəşr edən H.Araslı eposun yalnız ideyasını deyil, onun dilini də saxtalaşdırmış və Azərbaycan dilinə süni surətdə uyğunlaşdırmışdır.

Ə.Dəmirçizadə isə Azərbaycan dilinin tarixi sahəsindəki öz “tədqiqatçılıq” fəaliyyətində bu “eposa” əsaslanaraq Azərbaycan xalqını gəlmə bir xalq kimi, onun

dilini isə oğuz-qıpçaq ünsürlərinin qarışığı kimi qələmə vermişdir. Dəmirçizadə bununla kifayətlənməyərək uşaqlar üçün “Qaraca çoban” adlı zərərli pyes yazmış və Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası üçün xüsusi konsert proqramı tərtib etmişdir.

Yazıçı M.Rzaquluzadə “Dədə Qorqud”un bir neçə rəvayəti üzərində işləmiş və “El gücü” adlı hekayələr kitabı nəşr etmişdir [2].

Yığıncaqda Yazıçılar İttifaqının sədri Mirzə İbrahimov da çıxış edərək öz “səhvlərini” etiraf etdi və göstərdi ki, “Dədə Qorqud” eposunun qiymətləndirilməsində mən və S.Vurğun ciddi səhvlər buraxmışıq.

Alimləri məcbur edirdilər ki, siz MK-nın mövqeyini müdafiə etməlisiniz. Ona görə də filoloqlar bu sahədə müəyyən mənada yarışa girirdilər ki, MK-nın qara siyahısına düşməsinlər. Buna görə də prof. Cəfər Xəndan və filologiya elmləri namizədi Mirzəağa Quluzadə Ümumittifaq miqyasında “Dədə Qorqud”u ifşa etmək məqsədilə “Литературная газета”nın 7 iyun nömrəsində “Xalqa zidd bir kitab haqqında” adlı məqalə ilə çıxış etdilər. Məqalədən geniş sitati veririk (tərcüməsi “Ədəbiyyat” qəzetinin 17 iyul 1951-ci il nömrəsində verilmişdir) məqalədə oxuyuruq: Azərbaycan KP(b) MK-nın katibi M.C.Bağirov yoldaş Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının XVIII qurultayındakı hesabat məruzəsində “Dədə Qorqud” kitabı haqqında demişdir: *“Bəzi ədəbiyyatşünaslar və yazıçılar siyasi sayıqlığını və məsuliyyət hissini itirərək uzun illər ərzində bu zərərli, xalqa zidd kitabı Azərbaycan eposu adı ilə təbliğ etmişlər. “Dədə Qorqud” xalq eposu deyildir. Bu kitab başdan-*

başə soyğunçuluq və qırğın məqsədilə Azərbaycana gələn oğuz-köçəri tayfalarının hakim yuxarı təbəqəsini tərifləməyə həsr edilmişdir. Bu kitab tamamilə millətçilik zəhərilə doludur, müsəlman olmayan başqa xalqlara, əsasən qardaş gürcü və erməni xalqlarına qarşı yazılmışdır”.

“Dədə Qorqud”un “qəhrəmanları” kimlərdir?

Vaxtlarını qarətkarlıqda, quldurluqda, ovda keçirən yuxarı təbəqədən olan feodallar, bəylərdir. Köçəri qəbiləsinin başçısı Bayındır xan ən zəngin feodaldır; onun yeznəsi Salur Qazan da belə bir feodaldır. Bu “qəhrəmanlar” vəhşi talanlarla dinc qonşu xalqlar - ermənilər və gürcülər üzərinə basqın etməklə öz sərvətlərini artırmışlar. Onlar nəinki talan etmişlər, həm də öz qonşularını – müsəlman olmayan xalqları amansızcasına qırmışlar.

Oğuz bəyləri kitabda yalnız ona görə “qəhrəmanlar” deyə qələmə verilir ki, onlar “kafir”lərin başlarını kəsir, qanını axıdır, qarət edir və onların var-yoxunu əllərindən alırlar.

“Dədə Qorqud” eposunun “qəhrəmanları” hərbi səfər ərəfəsində dini ayinlər icra edirlər. Kitabın hər bir fəsli dua ilə qurtarır.

Kitabda yeganə bir əməkçi adamın – çobanın obrazı vardır. Bu obrazın təsviri isə “Dədə Qorqud”un sinfi mahiyyəti haqqında, bu kitabın xalqa nə qədər zidd bir ruhda olması haqqında olduqca aydın təsəvvür verir.

Bu “nəzəriyyə” Ə.Dəmirçizadəyə ona görə lazım idi ki, o, “Dədə Qorqud”u Azərbaycan əsəri elan etsin.

Ə.Dəmirçizadə Marrın dili stadial inkişafı “nəzəriyyəsi”nə istinad edərək Azərbaycan xalqını gəlmə xalq, onun dilini isə oğuz-qıpçaq ünsürlərinin qatışığı elan etmişdir.

Ə.Dəmirçizadə bu qüsurlu tədqiqatları ilə kifayətlənməyərək, 1945-ci ildə “Dədə Qorqud” motivləri əsasında burjua milliyyətçiliyi ruhunda pyes yazmış və oğuz qəbilələrinin feodal, patriarxal təbəqələrini idealizə etmiş, tarixi həqiqəti kobudcasına təhrif etmişdir.

“Dədə Qorqud” kitabını diqqətlə oxuduqda, burada öz əksini tapan yarım köçəri, patriarxal qəbilə həyatının XI əsrdə Azərbaycan xalqının həyatı olmadığını görmək çətin deyildir. Çünki o dövrdə Azərbaycan artıq özünün inkişaf etmiş şəhər mədəniyyəti, ədəbiyyatına, memarlıq sənətinə və s. malik idi. XI əsrdə Azərbaycanın ictimai-iqtisadi həyatı “Dədə Qorqud” kitabında öz əksini tapan oğulların – qıpçaqların feodal-qəbilə həyatına qətiyyənlə oxşamır.

Azərbaycan mədəniyyətini bu xalqa zidd, zərərli əsərlə zənginləşdirmək” üçün H.Araslı və Ə.Dəmirçizadə kitabın dilini saxtalaşdırmış, oğuz dilinin qrammatikası ilə əvəz etməyə çalışaraq, onu süni surətdə “azərbaycanlaşdırmışdır”.

Bu kitabın Azərbaycan eposu adı ilə təbliğ edilməsi ədəbiyyatımıza, tariximizə və dilçiliyimizə ciddi zərər vermişdir.

Bu kitab dil və ədəbiyyat sahəsində, xalqımızın qədim dilini və qədim xalq yaradıcılığını öyrənməyə mane olmuşdur. Dilşünaslarımız müasir Azərbaycan dilinin əmələ gəlməsini aydınlaşdırmaq üçün uzaq keçmişə tədqiq etmək əvəzinə, XI əsrlə məşğul olmuşdur. Lakin Stalin yoldaşın ümumxalq dilinin inkişafı haqqındakı dahiyənə

göstərişlərindən çıxaraq, cəsarətlə demək olar ki, müasir Azərbaycan dilinin tarixi kökləri XI əsrdən xeyli əvvəllərə bağlıdır.

Bu sitatların şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki mövzu ilə tanış olan hər kəs buradakı hər bir söz və ifadənin zahiri və batini mənalarını başa düşür. Çünki repressiya tufanı elə güclü və sürətli idi ki, ona müqavimət göstərmək olmazdı. Mikayıl Rəfili Sovet rejiminə daha meyilli olduğu üçün belə məsələlərdə həmişə fəal iştirak edirdi. O, Dədə Qorqud probleminə həsr etdiyi məqalədə Qorqud Atanı və başqalarını ifşa edirdi:

Ədəbiyyat tariximizi yenidən yoxlamaq onun qaranlıq səhifələrinin marksizm-leninizm cəbhəsindən, İ.V.Stalin yoldaşın dilçiliyə dair dahiyənə əsərləri, M.C.Bağirov yoldaşın Azərbaycan ziyalılarının qarşısına qoyduğu vəzifələr nöqtəyi-nəzərindən yoxlamaq, marksist ədəbiyyat tariximizi yaratmaq qarşımızda duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu məsələlər də “Kitabi-Dədə Qorqud”la əlaqədardır. Bu xüsusda mənəm də ciddi səhvlərim olmuşdur, mən də bu feodal eposunu idealizə etməklə səhv buraxmışam. Həmid Araslı, Ə.Dəmirçizadə, M.Rzaquluzadə və başqaları bu köçəri-feodal eposuna tənqidi yanaşmamışlar, zərərli xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmamışlar, qeyri-elmi bir şəkildə Azərbaycan ədəbiyyatına daxil etmişlər. İlk dəfə “Kitabi-Dədə Qorqud”u Həmid Araslı nəşr etmiş və bu barədə məqalə yazmışdır. H.Araslının ən böyük səhvi bundadır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilini süni bir şəkildə dəyişmiş, saxtakarlıqla məşğul olmuşdur. Əsərin rusca çapı da 1949-cu ildə H.Araslı və M.H.Təhmasibin tərtibi ilə nəşr

edilmişdir. Mikayıl Rzaquluzadə isə “Kitabi-Dədə Qorqud” motivlərindən ruhlanaraq zərərli, süni və uydurma hekayələr yazmış və onu yaymaqda canfəşanlıq göstərmişdir. Dəmirçizadə kitablarında və dil tarixinə aid məqalələrində “Kitabi-Dədə Qorqud”u Azərbaycan dilinin kökü, bünövrəsi kimi götürməklə kifayətlənməyərək, “Qaraca çoban” adı ilə zərərli bir pyes də yazmasıdır. Əli Sultanlı da Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun “Əsərləri”ndə bu feodal eposunu “tipik bir qəhrəmanlıq dastanı” kimi qələmə vermişdir. Hətta, o, belə bir “elmi” nəticəyə gəlmişdir ki, *“bu qədim Azərbaycan dastanı epik, lirik, dramatik ədəbi növlərini özündə birkidirmişdir”*. Əli Sultanlı dramının başlanğıcını belə, “Kitabi-Dədə Qorqud”da axtarır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” bizə, epoxamıza, xalqlar qardaşlığına yad bir əsərdir. Bu əsəri idealizə etməklə biz burjua millətçiliyinin mənfur təsirlərindən yaxamızı qurtara bilməmişik. Hamımızın borcumuz “Kitabi-Dədə Qorqud”un ideya yabançılığını dərinləndirərək, onun Azərbaycan xalqının böyük və zəngin, klassik ədəbiyyatının patriotik və humanist ənənələrinə yad olduğunu başa düşməkdir. Biz öz keçmişi tariximizi, eyni zamanda ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizi Lenin-Stalin nəzəriyyəsinin parlaq şəfəqlərilə işıqlandırmalıyıq. Klassik ədəbiyyatımızın marksist-leninçi tarixini yaratmaq, Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı tarixini ümumittifaq miqyasına çıxartmaq biz ədəbiyyatşünasların şərəfli vəzifəsidir.

Ədəbiyyat tariximizin bütün hadisələrini M.C.Bağirov yoldaşın Bakı ziyalılarının yığıncağında irəli sürdüyü məsələlər əsasında yenidən qiymətləndirmək

ədəbiyyat elminin qarşısında duran əsas iş sayılmalıdır. Etiraf etməlidir ki, Həsənoğlu, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Vaqif hələ öz həqiqi marksist qiymətini tapmamışdır. Həmid Araslının məqalələri və dərc olunan kitablarında bu günə qədər təzkirəçilik mülahizələri özünü açıqca göstərir. “Böyük Sovet Ensiklopediyası” üçün M.Arifin və M.Quluzadənin yazdığı məqalədə “Kitabi-Dədə Qorqud”a yanlış bir qiymət verilmişdir.

1953-cü ildə Stalin öldü. Dünyada yeni, müəyyən mənada azad aura yarandı. İndi Azərbaycanda da repressiya səngidi və dayandı. Biz Dədə Qorqud haqqında gedən müzakirələrdə bir sıra alimlərin məcburi şəkildə bu böyük abidəyə qarşı iftiralar yağdırmasını verməklə heç də həmin alimləri oxucunun gözündən salmaq fikrində deyilik. Amma bunu da qeyd etmək lazım gəlir ki, H.Araslı və Ə.Dəmirçizadə onlara atılan böhtanlara və bəzən təhqirlərə baxmayaraq, öz yollarından – əqidələrindən dönmədilər. Nəhayət, 1957-ci ildə martın 26-da “Kommunist” qəzetində öz haqlı mövqelərini yenidən bildirdilər. Məqaləni onlar daha iki nəfər görkəmli araşdırıcını da dəvət edərək (məslək qardaşı kimi) çap etdirdilər. Onlar prof. M.Arifi və dos. M.H.Təhmasib idi. Bu 4 nəfər görkəmli alim bir daha sübut etdi ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” bütün türk xalqlarına aid olsa da, onun vətəni Azərbaycandır. Bundan sonra bu kitab dəfələrlə çap olundu, onun üzərində araşdırmalar aparıldı.

“Dədə Qorqud”un Vətəni Azərbaycandır

Keçən əsrin axırlarında “Dədə Qorqud”un məhz Qafqaz-Azərbaycan türklərinə mənsub olduğunu sübut etmək lazım gəldi. Bu dəfə respublikanın rəhbəri xalqını, vətəni milli mənsubiyyətini sevən bir adam H.Əliyev idi. O, vaxtilə Nəsimini də başqalarından almaq üçün 3 il əvvəl yubileyini keçirmişdi. Bu dəfə də belə oldu. Böyük rəhbər “Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyini keçirmək üçün 27 fevral 1997-ci ildə fərman verdi. Yubileyi keçirmək üçün komissiya da ayrıldı. Nəhayət, böyük işlər görüldükdən sonra 8 aprel 2000-ci ildə “Dədə Qorqud” un YUNESKO səviyyəsində yubileyi keçirildi. Burada çoxlu çıxış və məruzələr oldu. Amma biz təkcə ən mötəbər fikirlər ifadə etmiş H.Əliyevin sözlərinə geniş yer vermək niyyətindəyik. H.Əliyev “Dədə Qorqud”a olan məhəbbətini belə ifadə edirdi:

“Dünya qorqudşünaslığı “Kitabi-Dədə Qorqud”un istər etnik, mənşə, istər tarixi-coğrafi, ərazi, istərsə də dil və məfkurə baxımından Azərbaycan xalqına mənsub olması fikrini qəti şəkildə təsdiq edir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycan tarixi üçün ən böyük, ən əsas və ən birinci xidməti bundan ibarətdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq eposudur, özü də bir cəngavər, bir igid haqqında yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir eposdur. Onun ən böyük ideyası baş sərkərdədən tutmuş böyükdən kiçiyə kimi bütün qəhrəmanlarının doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olduqlarını göstərməkdir. Eposun əsas mahiyyətini qəhrəmanlıq ideologiyası təşkil edir. Ölkəmizin yaşadığı bugünkü

mərhələdə xalqımızın qarşısında duran ən ümdə problemlərin həlli, o cümlədən respublikanın suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərəzi bütövlüyünün qorunması baxımından müasir Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu qəhrəmanlıq ideologiyasından faydalanmasının nə dərəcədə vacib olduğu gün kimi aydındır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” həm də bizim etika kitabımız, əxlaq kodeksimizdir. Böyüyə hörmət, ata-anaya məhəbbət, iman, etiqad, namus və qeyrət, ailəyə, torpağa, vətənə sədaqət – bu insani keyfiyyətlər, mənəvi məziyyətlər Qorqud övladlarının qanına ana südü ilə, ata nəfəsi ilə birlikdə daxil olur və son mənzilə qədər də onlarla birlikdə gedir. “Dədə Qorqud” dünyasındakı milli dəyərlər, stereotiplər, rituallar sistemi əslində hər bir azərbaycanlının varlığının ayrılmaz hissəsidir. Müasir dövrdə azərbaycanlıların mentalitetində milli və ümumbəşəri dəyərlərin yerinin müəyyənləşdirilməsi də “Dədə Qorqud”un etik prinsiplərindən çıxış etməklə gerçəkləşir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” bizim milli estetikamızın mötəbər qaynağı olaraq mənəvi və estetik dəyərlərin vəhdətini özündə əks etdirir.

Gözəllik və eybəcərlik, ülvilik və alçaqlıq, komiklik və faciəlilik, məhəbbət və nifrətlə bağlı olan fikirlər, bizim əcdadlarımızın estetik duyumu lakonik ədəbi formalarda eposun müxtəlif boylarında ifadə olunur. Gözəllik və hikmətin, gözəllik və qeyrətin, gözəllik və sədaqətin qırılmaz daxili harmoniyası da “Kitabi-Dədə Qorqud”a xas olan estetik və etik kateqoriyaların mahiyyətini açıqlayır.

Eposun müqəddiməsinin ilk sözlərindən Dədə Qorqud gözüümüz önündə keçmiş, bu günü və gələcəyi bilən bir şəxsiyyət kimi görünür.

Azərbaycan xalqının tarixinin, etnik yaddaşının, arxaik təfəkkürünün güzgüsü olan “Kitabi-Dədə Qorqud” nitqimizin, dilimizin, mənəviyyatımızın, ruhumuzun nəğməsi kimi də böyük mədəni-estetik əhəmiyyət kəsb edir. Kitab elə bir qüdrətə malikdir ki, özündən sonra gələn söz sənətimiz, ozan-aşıq sənətimiz, yazılı ədəbiyyatımız onun təsirindən kənarda qala bilməmişdir. Ensiklopediya da “Kitabi-Dədə Qorqud”un bu təsir gücünü əyani şəkildə nümayiş etdirir...

Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır. Bu epos bizim ümumi sərvətimizdir və hər bir azərbaycanlı onunla haqlı olaraq fəxr edə bilər.

Qorqudşünaslıqda son və uğurlu səhifə

Qorqudşünaslıqda açılan ən yeni (son) səhifə istedadlı, zəhmətkeş, ustad türkoloq alim Ramiz Əsgərin adı ilə bağlıdır. Ramiz Əsgərin adı Azərbaycan Türkologiyası tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Cəmi 36 il ərzində türk dillərindən 49 kitab tərcümə etmək, 16 kitab yazmaq hər alimin işi deyil. Hələ bu azdır, Azərbaycan dilində Mahmud Kaşqarının 4 cilddən ibarət (3 cild) lüğət (cild indeks) kitabını Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi dilçiliyimizdə böyük hadisə hesab edilə bilər. Türkologiyanın şah əsəri olan “Kitabi Divani lüğət-it-türk”ü 1933-cü illərdə Xalid Səid Xocayev dilimizə

tərcümə etmişdir. Amma bu iş sovet-bolşevik qanlı diktaturasının qəzəbindən yayına bilməzdi. Çünki,

1) Nə üçün türkün belə bir dahiyənə elmi, ədəbi, tarixi abidəsi olsun?

2) Nə üçün bu feodal dövrünün əsəri üzə çıxarılsın?

3) Nə üçün türklərin ortaq dəyərlər toplusu üzə çıxarılib türklərin bir soydan, bir boydan olduğu sübut edilsin.

Buna görə də Xalid Səid güllələndi. Əsəri isə çapa layiq olmayan bir vəziyyətə salındı. Bundan 70 il sonra ustad türkoloq Ramiz Əsgər bu böyük və faydalı işi öz öhdəsinə götürüb 2006-cı ildə əsərin tərcüməsini və nəşrini həyata keçirə bildi. Hələ bu azdır. “Divani lüğət-it-türk”ün 3 cildini rus dilinə də tərcümə edib 2009-cu ildə nəşr etdirmişdir. Biz indiyədək Azərbaycanda heç bir türkoloqun edə bilmədiyi böyük bir məsələdən qısaca bəhs etmək istərdik. R.Əsgər 12 türk dilinə və ya 12 türk dilindən 49 tərcümə etmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Azərbaycan dilindən türkcəyə – 1

Türkcədən Azərbaycancaya – 18

Ruscadan Azərbaycancaya – 3

Azərbaycandan ruscaya – 3

Türkməncədən Azərbaycancaya – 11

Özbəkcədən Azərbaycancaya – 1

Qaqauzdan Azərbaycancaya – 1

Tatarcadan Azərbaycancaya – 3

Çağataycadan Azərbaycancaya – 1

Almancadan Azərbaycancaya – 1

Krim-tatarcadan Azərbaycancaya – 2

Qırğızcadan Türkcəyə – 1

Qazaxcadan Türkcəyə – 1

Bundan əlavə, Ramiz Əsgər klassik türkoloqların əsərlərinin, habelə ədəbi abidələrin bibliografiyalarının hazırlanmasına da böyük zəhmət və vaxt sərf etmişdir. Belə ki, Mahmud Kaşqarının anadan olmasının 1000 illiyi münasibətilə 2 cildlik bibliografik məlumat kitabı nəşr etdirmişdir. 1916 və 1917-ci illərdə Yusif Balasaqunlunun özü və məşhur əsəri “Kutadqu Bilig” haqqında 2 cildlik bibliografik məlumat kitabı nəşr etdirmişdir. Alim 2017-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud”un bibliografiyasını 2 cildlə çap etdirmişdir.

Zəhmətkeş və məhsuldar alimin dərin və geniş yaradıcılıq qabiliyyətinin son məhsulu olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazması üzərindəki işi Qorqudşünaslıqda yeni və böyük addımdır. Əsərin müqəddiməsindən öyrənirik ki, “Ana Kitabımız”ın bu üçüncü əlyazmasının da tapılması 100 il fərqlə “Kitabi-Divani-lüğət-it-türk”ün taleyinə bənzəyir. 1914-cü ildə böyük ziyalı Əli Əmiri İstanbula gələrkən bukinist mağazasında M.Kaşqarının əsərini əldə etdiyi kimi, kitabsevər Vəli Məhəmməd Xoca da Tehrandə kitab mağazasına baş çəkdiyi vaxt burada çoxlarının maraqlanmadığı bir əlyazmasını görür. Düz 104 il fərqlə eyni təsadüflə müxtəlif ziyalının bütün türk dünyasının elminə, mənəvi dəyərlərinə, dil tarixinə, əxlaq dünyasına və Azərbaycan türklərinin bütövlükdə varlığına bərabər olan bu əsəri əldə etməsi elmimiz və özümlüyümüz üçün böyük hadisədir.

Əsəri 1919-cu ildə İstanbulda Simpoziumda iştirak etdiyi zaman Timur Qocaoğlu R.Əskərə hədiyyə vermişdir. Əlyazma kitab halına gəlincə Ankara Universitetinin doktorantları Nasir Şahoğlu, Vəli Yullah

Yaqubi, Şahruz Ağatabay və Sara Behzad əlyazma üzərində işləmişlər. Əlyazma üzərində tədqiqat İstanbulda Yusif Azmun, İzmirdə Mətin Əkici tərəfindən aparılmışdır. Onların nəşr etdirdiyi kitab haqqında müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Bizə elə gəlir ki, müxtəlif, kiçildici fikirlərin meydana gəlməsi əsərin məzmununu tam dərk etməməkdən irəli gəlmişdir. Doğrudur, əsər Türkiyədə və İranda (Əlirza Sərrafi tərəfindən) çap edilmişdir. Amma əsəri daha çox doğma dilində çap etmək böyük qiymət ala bilərdi. Çünki “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuz yurdu olan Azərbaycanın şah əsəri, milli varlığımızın inikası, dilimizin və mədəniyyətimizin güzgüsü, türkologiyanın təməl qaynaqlarından biridir [5, səh.3].

Ramiz Əskərin əsərə yazdığı müqəddimədən öyrənirik ki, üçüncü əlyazma 61 səhifədən ibarətdir. Yəni Mətin Əkinci əlyazmanı 1a-1b-dən başlayaraq 31a-31b-dək nömrələmişdir. Beləliklə, əlyazmanın 2 mətni (orijinal və transkripsiya) şəklində verilmişdir. Əsərdə əsil mətnin türkcə çevirisi də verilmişdir. R.Əsgər, haqlı olaraq, qeyd edir ki, əlyazmanın Azərbaycan dilinə çevirisini verməyə ehtiyac yoxdur. Çünki burada hər bir cümlə Azərbaycan oxucusu üçün anlaşılıqdır.

Əlyazmanın təsvirindən bəhs edən R.Əskər yazır: “Əlyazmanın kənarları yıpranmış, oksidləşmiş və ləkələnmişdir. Ölçüləri 236x146 mm olan mətn gözəl nəstəliq (ara-sıra şikəstə nəstəliq xətti ilə tünd sarı rəngli keyfiyyətli kağıza yazılmışdır. Əlyazmanın hər səhifəsində dastanın Drezden və Vatikan nüsxələrində olduğu kimi 14, nadir hallarda 12-13 sətir vardır... Özünün qacarlar xanədanına mənsub olduğunu bildiren

satıcısının dediyinə görə, əlyazma Ağa Məhəmməd şah Qacarın kitabxanasına mənsub imiş. Əsərdəki soy/soylamalar kiçik həcmli. Bəzən soylamalar 1-2 səhifədən ibarətdir. Təkcə son boy 5 səhifədən ibarətdir ki, onu türkiyəli alimlər “Qazan xanın yeddibaşlı əjdahanı öldürdüyü boy adlandırmışdır. Əlyazmanın Mətin Əkinci çapında soylamalar sıra ilə nömrələnmiş, Əlirza Sərrafi isə hər boyu-soylamı məzmunundan çıxış edərək adlandırmışdır. Əlirza Sərrafinin boyları-soylamaları adlandırması əsərin məzmununu başa düşməyə kömək edir. Boylar-soylamalar belə adlandırılmışdır:

1. *Minacat*
2. *Bir Allahın adını kim adamaz.*
3. *Yalquzluq*
4. *Ozan qopar*
5. *Qatlanmış yoq*
6. *Nəyə yarar, nəyə yarar.*
7. *Güni doğar, güni boğar.*
8. *Yavuzi.*
9. *Ər olaydı, yeg olaydı.*
10. *Usal baxan.*
11. *İgid xasi.*
12. *Ərdəmidir.*
13. *Ərdəm gərək.*
14. *Bir Allaha güvən.*
15. *Bu yerləri kim açdı.*
16. *Sevinir*
17. *Qazan idim.*
18. *Garmuş kimi söylərəm.*
19. *Minməsə yeg*

20. *Yaxşılarda nə yaxşıdır:*
21. *Mani andan.*
22. *Coq sozli idi.*
23. *Nə çağlarda*
24. *Qazan der (səh.8).*

Əsərin giriş hissəsindən öyrənirik ki, əlyazma 1347-ci ildə yazılmış əsərin meydana gəldiyi, hadisələrin cərəyan etdiyi coğrafiya Cənubi Azərbaycanın Təbriz, Ərdəbil əraziləridir.

Əsərin dilinə gəldikdə heç şübhə etməyə belə ehtiyac yoxdur ki, Azərbaycan türkcəsidir. Əsər ya Səfəvilər dövründə (1501–1722), ya da əvvəllər deyildiyi kimi Qacarlar dövründə (1785–1975) qələmə alınmışdır. Əsərdə qəhrəmanlıq ideyası birinci yerdədir ki, bu ideya Qazan xan surəti ilə reallaşır. Mənəvi böyüklük, müdriklik, dini baxışlar isə Qorqud Atanın şəxsiyyəti və sözləri ilə reallaşır.

İgidlik

Sağ əlimdən sol əlimə piyaləni tərprətmədim, qarularımı qarşu verib qara daşı saxlayan Qazan idim. Ala Dəmir Kafir xandan gələn altı dəgil, altmış batman Qazan idi, iç Oğuzun, Dış Oğuzun ağaları boş yerindən götürə bilməzdi... Adum Dəlü Dönməz ikən ad qazanan Qazan idim, Ala Dəmir Kafir Xondan gəlmiş idi, ol kafirun sarı yayı on altı təkə boynurdan qurulmuş idi. Qatı yayı iç Oğuzun bəgləri, Dış oğuzun ağaları tərprədə bilməzdi. Keçirüni ağ biləkdə, gen dalıda yumşaldıb çəkdim. Padşahdan vəkillugi alan Qazan idim... Padşah

qızı boyu uzun Burla Xatuni Cüldü qopan Qazan idim (səh.92).

Son əlyazmada da Dədə Qorqud Drezden və Vatikan variantlarında olduğu kimi müdrik bir ağsaqqal kimi verilir, hətta əvvəlki əlyazmalarda olduğu ifadələrin bəziləri işlədilir. Məsələn,

Dunyada nə yaşadım mən Dədə Qorqud? Üç yüz altmış altı yil yaş yaşadım, günorta ilə ikindinin arasında gün görmədim. Yeddi qoyun o bir idi gündə mənim şölənimdə, bağır-öpkə qədərincə ət yemədim. İki qapuli karvansara tək bu Cahanı bir ev gördüm mən Dədə Qorqud, bu qanudan girəndə ol qapudan çıxar gördüm.

Sarq yügürür Sollar atlar ər qanati, minə bilməz, çapa bilməz,

Bu müxənnəs ol atları savaşı günü minincə, minməsə yeg.

Calar, kəsər, götürür qara polda sav qılıclar ər arzusu, anı çala bilməz, yetirə bilməz, muxənnəsin əlində qılıcdan isə mərd igidin əlində bir ağac yeg. Otu bitməz qara dağlar yıxılsa yeg.

At yeməyi aci otlar qara yerün üzərində bitincə bitməsə yeg. Adam içməz bulanıq sası su damarından çəkilsə yeg. Bizə miskin xeyir görməz kür ilə nakəs baylar Dədəm der Talanıban pozulsa yeg...

Yaxşılarda nə yaxşıdır? Yeri-gögi yaradanda Allah yaxşı.

Əvvəl Allah, axır Allah (səh.100, 102).

Əsərdə son cümləni də Dədə Qorqud deyir:

Dədəm Qorqud der: Qazan kimi qoçaq igid,
Dunyadan gəldi, keçdi (səh.136).

Bəzən sual oluna bilər doğrudanmı bu üçüncü əlyazma elmimiz, tariximiz və mənəvi dəyərlərimiz üçün çox önəmlidir?

Axı daha müfəssəl Drezden və Vatikan nüsxələri var idi!

Bu əlyazmanın tapılması və Azərbaycan türkcəsinə çevirilməsi bir neçə cəhətdən böyük əhəmiyyət daşıyır.

1. Üçüncü əlyazma əvvəlkiləri təkrar etmədən onları tamamlayır.

2. Obrazların xarakteri və fəaliyyət istiqamətləri bir-birindən fərqlənmir. Bu o deməkdir ki, üçüncü katib həm yaşadığı yer, həm milli mənsubiyyət cəhətdən əvvəlki katiblərin yanındadır.

3. Əsərin dili əvvəlki nüsxələrin dili ilə eynidir.

4. Əsərin mənsub olduğu coğrafiya bir daha sübut edir ki, bu əlyazma da məhz Azərbaycanda baş verən hadisələri, Azərbaycan türkcəsində təqdim etməklə onun vətəninin Azərbaycan olduğunu sübut edir.

5. Əsərin dili isə heç şübhəsiz ki, türk dili ailəsinin Oğuz qrupunun Oğuz-Səlcuq yarımqrupuna və bu yarım qrupa daxil olan Azərbaycan türkcəsinə aiddir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazmasını Azərbaycanda nəşr edənlər elmimiz, mədəniyyətimiz tarixində böyük xidmət göstərmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azadlıq” qəzeti, 21 may 1999.
2. “Ədəbiyyat” qəzeti, 5 may 1951, № 13.
3. “Ədəbiyyat” qəzeti, 26 iyul 1951.
4. Dədə Qorqud dünyası (məqalələr). Bakı, 2004.

5. “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazması (nəşrə hazırlayan R.Əsgər). Bakı, 2019.
6. “Kommunist” qəzeti, 26 may 1951.
7. “Kommunist” qəzeti, 29 may 1951.
8. MDA. Fond 1640. Qovluğu, səh.65.

НОВШЕСТВО В КОРКУДОВЕДЕНИИ

Адиль Мамед оглу Бабаев

БГУ, доктор филологических наук, профессор

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены подходы к изучению литературного памятника "Китаби-Деде Горгуд", проводится анализ проделанной работы по выявлению вреда, нанесённого этому памятнику в годы страшных репрессий, уделяется особое внимание мерам, принятым Общенациональным Лидером Гейдаром Алиевым по признанию эпоса достоянием азербайджанского народа.

Новизна проведённой научной работы заключается в исследовании недавно найденного третьего списка XIII главы дастана, а также его публикации в Азербайджане. Наряду с этим дается оценка масштабным научным исследованиям третьей рукописи "Китаби-Деде Горгуд" учёного-тюрколога Рамиза Аскера.

Ключевые слова: Общенациональный Лидер Гейдара Алиев, "Китаби-Деде Горгуд", эпос.

INNOVATION IN KORKUDOLOGY

Adil Muhammad oghlu Babayev
BSU, Doctor of Philology, Professor

ARTICLE

This article considers approaches to the study of the literary monument “Kitabi-Dede Gorgud”, analyses the work done to identify the harm caused to this monument during the years of terrible repressions, pays special attention to the measures taken by the National Leader Heydar Aliyev to recognize the epic as the national treasure of the Azerbaijani people.

The novelty of the scientific work carried out lies in the study of the recently found third list of the XIII chapter of the dastan, as well as its publication in Azerbaijan. Along with this, a large-scale scientific study of the third manuscript of Kitabi-Dede Gorgud is evaluated by the Turkologist Ramiz Asker.

Key words: *National Leader Heydar Aliyev, “Kitabi-Dede Gorgud”, epic.*

*ADU elmi əsərləri, “Dil və ədəbiyyat”
seriyası, Baki 2011, №3*

PSIXOLOJİ POETİKA VƏ YA POETİK PSIXOLOGİYA

(S.Seyidovun “*Психология в стихах*” kitabı haqqında)

Bu maraqlı və bəlkə də, indiyədək heç kəsin tərtib edib özünə vermədiyi sual professor Səməd Seyidovun “*Психология в стихах*” şeirlər kitabını oxuduqdan sonra hamını düşündürür və müəmmalı, sonsuz düşüncələr aləminə aparır. Həmin düşüncələr aləmində oxucu yenə özünə sual verir: Bu fikirlər, dərin mühakimələr dünyasına mən özüm daxil ola bilərdim, ya S.Seyidovun poetik-psixoloji anlayışları məni bu aləmə saldı? Bu suala cavab tapmaq üçün oxucu yenə həmin şeirləri oxumalı olur, oxuyur, oxuyur... Məlumdur ki, poeziya şairin daxili düşüncələrinin ritmik, qafiyəli, seçilmiş sözlərdən ibarət ifadəsidir. Tolstoy da vaxtı ilə deyirdi ki, şeir Allahların dili ilə deyilir. Yəni şeir dili ilahi səviyyədə olur. Şeir dili adi dil deyil. Eləcə də şeir adi fikir deyil. Şair gördüyünü düşünüb mənalandırdığını adi adamlar edə bilməz. Şairlər fikrə poetik mənə verdiyi kimi, hər ümumişlək sözləri poetik yüklə yükləməyi bacarır. Onun öz mövzusu, öz ifadə tərzidir. Adi poeziyada terminlər işlənməz. Hələ A. S. Puşkinin şeirdə ürək sözü işlətdiyi üçün oxucudan üzr istəməsi də məlumdur. Buna görə də hər hansı bir elmi fikri poetik dillə ifadə etmək çox çətindir. Bəs bütöv bir elmin əsas müddəalarını şeirlə ifadə etmək necə?

Bu çox çətindir – mahaldır!

Budur qarşımda bir kitab var ki, indiyədək bənzəri olmayıb. Bu psixologiya elmləri doktoru professor S. I. Seyidovun bütöv bir elmin – psixologiya elminin əsas müddəalarını şeirlə ifadə edən “Psixoloqiə v stixax” kitabıdır. Kitabın içindəkilər psixoloji poeziyadır ya poetik psixologiya? – Bunu yəqin etmək üçün kitabı oxumağı məsləhət görürəm.

Səməd müəllimi hamı geniş eridusiyalı, sağlam məntiqi təfəkkürə malik psixoloq alim kimi tanıyır. Onun 2010-cu ildə çapdan çıxmış irihəcmli “Yaradıcılığın fenomenologiyası” (Fenomenovaniə tvorçestva) adlı əsəri Azərbaycan elminin ən böyük nailiyyətlərindən biri kimi elmi ictimaiyyətimizdə əks-səda doğurdu. Müəllif yeni kitabına yazdığı kiçik ön sözdə özü qeyd edir ki, “Yaradıcılığın fenomenologiyası” adlı kitab işıq üzü görcək məndə qəribə hisslər oyandı. Onu sözlə ifadə etmək çətindir, o, daha çox narahatlıq duyğusuna oxşayır. Sən demə, nə işə yenə yazmaq lazım imiş. Bu hal həmin kitabı təkrarən, amma şeir formasında yazana qədər məni tərk etmədi”.

Budur, Səməd müəllimin “Şeirlə psixologiya” (Psixoloqiə v stixax) kitabı 2012-ci ildə çap olundu. Hər şeydən əvvəl, onu deyək ki, bu kitab əvvəlki kitabın tam təkrarı deyil. Burada indiyədək rastlaşmadığımız fikirlər poetik yüklə, yeni funksiya almış sözlərlə ifadə edilir. Fəlsəfə elmləri namizədi Ədalət Əbdiyeva kitaba dəyərli bir Ön söz əvəzi yazmışdır. Təvazökarlıq edərək yazısını belə adlandırırsa da, Ə.Əbdiyeva kitabı layiqincə dəyərləndirə bilmişdir. Əsəri oxuduqca hiss edirsən ki, müəllif psixoloq dairəsindən çıxaraq dünya fəlsəfi fikri okeanına, dinlər və təriqətlər dənizinə məharətlə baş vurub

bütün sahələr üzrə səriştəli alim fikri formalaşdırıb poetik dillə ifadə edir. Bu istiqamətdə hərəkət edən alim-şair həm tarixi, həm də müasirliyi öz qiymət süzgülündən keçirir, hər bir problemin öz dəyərini verir, ən əsası isə, heç kəsin kölgəsinə sığınmır. Əsərin birinci hissəsi “Yaradıcılığa oda” adlanır. Burada müəllif insan zəkasının kamilləşməyə başladığı ilkin çağlarda bəşərin həyat, onun mənası, yaradıcılıq meyilləri haqqında həm Qədim Hindistanın böyük filosofu Buddanın (Hautamanın) (623–544), həm Çin filosofu Konfutsinin (551–479). Yunan alimi, Qədim dünyanın ensiklopedik ağı Aristotelin (384–322), həm də özünün fəlsəfi psixoloji mülahizələrini verir. Məlumdur ki, çin filosofu Konfutsinin təlimində Allah yoxdur. O, insanları həqiqi yola, düzgün yola bir-birini başa düşməyə çağırmışdır. S.Seyidov Konfutsinin sevgi mərhələsini belə nəzmə çəkir:

O dedi ki, ömründə insan üç dəfə sevər,
İlk sevgin özünsən, çirkin olsan da əgər.
İkinci sevgilini – bunu hamı bacarar
Həqiqəti sevənlər zirvələrə ucalar.

Şair göstərir ki, ərəb şərq – müsəlman dünyası bu üç fəlsəfi psixoloji dünya görüşünü mənimsəyib daha irəli getmişdir. Sufizm həm ədəbi cərəyan, həm psixoloji düşüncə dünyası, həm fəlsəfəsi Azərbaycanda formalaşmışdır. Sufizm təliminə görə dörd mərhələni keçdikdən sonra insan kamilləşir, ilahi səviyyəyə yüksəlir. Yəni şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət mərhələləri ilahi səviyyəyə yüksəlmənin əsas pillələridir. Dahi Nəsimi də məhz bu dörd mərhələnin bütün mahiyyətini dərk edib,

kamil insan səviyyəsinə yüksəlmişdir. Şair S. Seyidov bunu poetik dillə belə ifadə edir:

Qum təpəli səhralarda gəzən dərviş
Allah etdi özünü,
Mən Allaham deyə əzbər etdi “la
ilahə illəlah” sözünü,

Bütün dünya bizə baxıb,
Heyrət etdi çəkərək nəfəsini,
Dahi Nəsimi qorxmadan deyəndə
“ənəlhəqq” kəlməsini.

Bundan sonra müəllif dünya, onun dərk edilməsi, sonsuzluğu, çoxcəhətliyi, insanın daxili aləmi, ayrıca götürülmüş fərdin daxili dünyasının şəxsiyyəti formalaşdırması, həqiqət axtarışı və s. kimi ümumi fəlsəfi psixoloji problemlər haqqında görkəmli alimlərin – Freydin, Karl Yungun, Spenqlerin, Nitsşenin və başqalarının fikirlərini nəzmə çəkib oxucuya təqdim edir. Xüsusilə, psixologiya elmi tarixində psixoanalizin banisi Freydin (1856–1939) şəxsi və kollektiv şüursuzluq K. Yunqun fikirlərini müəllif sadə poetik dillə ifadə edir. K. Yunqun, Adlerin və Maslounun yaradıcılığın psixologiyası prosesindəki paradokslar haqqındakı dahiyənə fikirlərini nəzmə çəkir. Bu fəsildə məntiqi paradoksdan bəhs edən müəllif deyir:

Bilirik ki, təfəkkür məntiqin əsasıdır,
Məntiq də təfəkkürün müqabil aynasıdır.
Təfəkkürdən ayrı düşsə yarıdanlar bircə an,
Məntiqsizlik yaradacaq, məntiqi sorma ondan.

Müəllif belə bir nəticəyə gəlir və oxucusunu inandırır ki, hər kəs öz yaradıcılığı ilə özünü mühafizə edir. Sonra müəllif yaradıcı şəxsiyyət və onun daxili, mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərindən bəhs edir.

Kitabda şəxsiyyətin psixoanalizi xüsusi yer tutur. Bu fəslin yekun adlanan hissəsində müəllif oxucunu psixoloji mülahizələr və mühakimələr dünyasından ayıraraq onunla əməli dialoqa girir:

Bəli, bilirəm ki, cavabdehəm mən,
Bir müəllif kimi dediklərimə.
Burda şəxsiyyəti yeni yönümdən.
Çalışıb sizlərə şərh etdiyinə.

Sonra müəllif “filosof Şpenqler haqlı idimi?” bölməsində filosof Şpenqler (1880-1936) ilə elmi polemikaya girir. Bəllidir ki, görkəmli alman alimi, idealist filosof Osvald Şpenqler böyük mədəniyyətşünas olmaqla, özünün “Avropanın süqutu” əsərində bilavasitə iradə problemini öyrənən psixologiyanı lazımsız elm adlandırır. Bununla da o, cəmiyyət üçün çox böyük önəm daşıyan psixologiya elminin tarixi, sosial, mədəni və mənəvi dəyərini şübhə altına alır. Səməd müəllim Şpenqlerin bu fikri ilə razılaşmır və ona belə cavab verir:

Yumruqtək toplayıb iradəmizi,
Böyük şücaətlər göstərərək biz.
Təbiətin yoxdur elə sədləri,
Önündə əyərək çaşdırın bizi.

Kitabın sonunda müəllif qəlb və söz probleminə toxunur. “İncil”dən, “Qurani Kərim”dən başlamış bütün dünyanın böyük söz sənətkarları, söz haqqında danışıq, ona ali poetik mənə vermiş, gah insanı özünə bərabər tutmuş, gah da Allahın sirri adlandırmışdır. Səməd müəllim isə sözə, onun füsunkar aləminə psixoloji prizmadan yanaşır, qüdrətini belə dəyərləndirir:

Sözlərdən əyninə qiyafə geyib,
İnsanın qəlbini fəth edirsən sən!
İdraka, ağıla etibar edib,
Arzu dünyasına girə bilərsən.

Hörmətli oxuculara bu şeirin tərcüməsini təqdim edirəm. Tərcümənin orijinala nə qədər yaxın olduğunu və ya uğurlu alındığını dəyərləndirməyi oxucuların ixtiyarına buraxıram. Əgər uğurlu tərcümə saymasa, müəllifin əfvinə sığınırım.

Qəlb və söz

Könül, bu mənəni bilmək istərəm,
Sənsə özlüyündə, anlaşılmazsan.
Seirlə mən səni ancaq istərəm,
Amma neyləməli, sən əlçatmazsan.

Ölümsüz olaraq nəyin var sənin,
Kiminlə bağlanmış sənin peymanın?

Necə bacarırsan fani bədənin,
Özüylə yaransın şöhrətin, şanın?

Nə vaxt qəmlənirsən, dünya qaralır,
Şadlancaq Günəş də nurunu saçır.
Kimini ürəkdən məmnun salır,
Kiminin də ağılı başından qaçır.

Ali qüvvələrin vəhdəti kimi
Yaratmış hər şeyi A-dan Ya-yadək
Söz ilə həyatın zərurətini,
Yaşam mənasını verir sən gerçək!

Hər şeyə qadirsən, sən ey müqəddəs,
Əgər ilkin sözü sən demiş olsan.
Körpəyə həyatçün verir sən nəfəs
Onu öyrədirsən sanki anasan.

Sözlərdən əyninə qiyafə geyib,
İnsanın qəlbini fəth edirsən sən!
İdraka, ağıla etibar edib,
Arzu dünyasına girə bilərsən.

Belədir, ürəklə söz bir olanda,
Birləşib möcüzə yarada bilər.
Gah axıb Şekspir kəlamlarında,
Çərçilin nitqində sehirə dönər!

Əziz oxucular, bu kitabı oxumağı sizə tövsiyə edirik. Oradan çox şey götürər və müəllifə ürəkdən təşəkkür edib mənə qoşularaq deyərsiniz: Sizə uğurlu şair taleyi arzulayırıq, Səməd müəllim!

“Respublika gəncləri” qəzeti
№75, 18–25 sentyabr, 2012

QƏLBİMİZDƏ YAŞAYACAQ

İstedadlı alim, şair Kamal Hacıyevin başına toplaşib onu təbrik edəcəkdik... çox təəssüf...

Kamal Bayram oğlu Hacıyev 1938-ci il martın 13-də Cəbrayıl rayonunun Soltanlı kəndində anadan olmuşdur. Atası müharibəyə gedəndə üç yaşlı Kamal anasının himayəsində qalır. Ana hər gün kolxoza işə gedərkən uşağı qonşulara tapşırırdı.

Həmin illəri xatırlayan orta məktəb şagirdi Kamal ovaxtkı vəziyyəti belə təsəvvür edirdi:

*Gecəli-gündüzlü
Qaçan nənələr
Gecəni gözüylə
Açan nənələr...*

Kamal 1956-cı ildə Soltanlı kənd orta məktəbini bitirir.

*Yetim yaman-yaxşı böyüyür,
Yamanlıq əzrailə qalır – demişlər.*

Nənəsinin (o anasına nənə deyirdi) çəkdiyi zəhməti qiymətləndirərək atasının arzusuna əməl edərək savad dalınca Bakıya üz tutdu. Nənəsinin dediyi bayatılar, söylədiyi nağıllar onu ədəbiyyatşünaslığın sehrli aləmi ilə möhkəm bağlamışdı. Ona görə də o, bu həvəslə ovaxtkı Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Tarix-Filologiya fakültəsinə daxil olub, 1963-cü ildə oranı filoloq ixtisası

üzrə fərqlənmə diplomu ilə bitirib. 1964-cü ildə öz taleyini Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutu (indiki ADU) ilə bağlamış, burada laborantlıqdan dosent vəzifəsinə qədər şərəfli bir yol keçmişdir.

Hələ APİ-nin tələbəsi ikən o, fərq qoymadan dilçilik, həm də ədəbiyyatşünaslıq məsələləri ilə maraqlanar, məruzələrlə çıxış edər, Dəmirçizadənin və F.Qasımzadənin təsiri altında məqalələr yazdı. Amma 1964-cü ildə APDİ-nin Azərbaycan Dili və Ədəbiyyatı kafedrasında işləməyə başlayanda öz filoloji istiqamətini dilçilik üzrə müəyyənləşdirdi. Bu işdə professorlar T.Hacıyev və Nəsir Məmmədovun təsirini də qeyd etməliyik. O, istər türkologiya, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində mübahisəli olan bir sahə üzrə tədqiqat aparmağa başladı. Tədqiqat prosesində özünə qədər nidalar haqqında söyləmiş bütün fikirləri saf-çürük edib, ümumiləşdirib orijinal elmi-tədqiqat əsəri yazdı və uğurla müdafiə etdi. Onun “Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri” adlı dərslər vəsaitləri çap olundu. Kamal Hacıyev özünəməxsus səbir və təmkinlə xüsusi obyektiv prizma altında nitq hissələri problemləri, nidaları, təqlidi sözləri, vokativ sözləri və modal sözləri araşdırıb. Əsər filoloji ictimaiyyət və tələbələr tərəfindən rəğbətlə qarşılandı.

Kamal Hacıyev mədəniyyət tariximizdə genişdiapazonlu idrak sahibi kimi qalacaqdır. Yuxarıda dediyimiz kimi, o, dilçiliklə yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq məsələlərini də gözəl bilirdi. Eyni zamanda özü də bədii yaradıcılıqla məşğul olurdu. Hələ orta məktəbdə oxuyarkən gördüklərini poetik dillə qələmə alan Kamal 2004-cü ildən başlayaraq şeir kitablarını çap etdirirdi. Onun 2004-cü il- də “Nənəli, nəvəli anasız dünyam”

kitabında əsasən uşaq şeirləri toplanmışdır. 2006-cı ildə çap etdirdiyi “Karvan yolu” adlı kitabında müxtəlif mövzulu şeirlər, “Qadalı illər” poeması və iki hekayəsi çap olunmuşdur.

2007-ci ildə “İki dünya arasında”, 2008-ci ildə “Dünyanın dərdi də sevinci qədər” adlı kitablarını nəşr etdirdi :

*Bu dünya mücrüdüdür,
İçində daşı-qaşı çox.
Kimə nə hazırlanıb.
Onu hala bilən yox.*

Xəstə ola-ola qələmini yerə qoymadı, yenə təsirli şeirlər yazmaqda davam etdi.

Təəssüf ki, son kitabını – “Gözümdə, könlümdə qaldı bu dünya” görə bilmədi.

Dünya belədir; gələn gedəcək... Kamal gəldi, özünün pozulmaz izlərini qoyub getdi. Bu izlər onun istedadlı balalarının addımı ilə zaman-zaman təzələnəcək. Kamal bir-birindən maraqlı bədii əsərləri və elmimizə bəxş etdiyi dərslik, dərs vəsaiti, monoqrafiya və onlarla elmi məqalələri ilə qəlbimizdə yaşayacaq.

“Ədəbiyyat” qəzeti, 11 yanvar 2011, №6

BƏKİR ÇOBANZADƏNİN ZİNDAN HƏYATI

Azərbaycan filologiyasının inkişafında özünəməxsus iz qoyub gedən görkəmli alim B.V.Çobanzadə 1924-cü ilin payızında Bakıya gəldikdən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetində dərs deməklə, orada fakültəyə və kafedraya rəhbərlik etməklə yanaşı, yeni əlifba, orfoqrafiya, terminologiya, dialektologiya və s. sahələrdə yorulmadan çalışırdı.

Belə geniş əməli və elmi, ictimai işlə məşğul olmasına baxmayaraq, eyni zamanda Azərbaycan dili və ədəbiyyatının müxtəlif problemlərinə aid əsərlər də yazır. Özünəxas olan bir enerji ilə milli filologiyamızın inkişafına kömək edirdi. Cəmi 16 il davam edən elmi-pedaqoji fəaliyyəti müddətində 15 kitab və 200-ə qədər artıq nəşr edilmiş əsər yazmışdı. Hələ onun Füzuli, Nəvai və Xətai haqqında nəşr edilməmiş monoqrafiyaları da vardır.

Bəkir Çobanzadə hər bir əsərində yeni bir müddəa irəli sürməyə çalışmışdır. Alimin 1924-cü ildə Bakıda nəşr edilən “Türk-tatar lisanıyyətinə mədxəl” adlı kitabı ozamankı dilçiliyimizin manifesti sayıla bilər. Bu əsərlə o, nəinki Azərbaycanda, habelə ümumiyyətlə Türk dünyasında ümumi dilçiliyin əsasını qoydu. Bundan əlavə, ozamankı Azərbaycan dilçiliyinin nailiyyətlərindən olan “Türk dili və ədəbiyyatının tədrisi üsulu” (1926–1927), “Türk-tatar dialektolojisi” (1927), “Türk dili” (1929), “Türk qrameri” (1929–1930) və s. göstərmək olar.

26-I-1937-ci il tarixdə AXDİK DTİ 4-cü şöbəsinin 4-cü bölməsinin rəis müavini təhlükəsizlik leytenantı Şer

B.Çobanzadə haqqında belə bir arayış tərtib edir. B.Çobanzadə - 1893-cü il təvəllüdü, simferapollu, kırım-tatarı, SSRİ vətəndaşı, bitərəf, dilçi.

APİ və ADU-da dil və ədəbiyyat kafedrasının rəhbəri, SSRİ EA Azərbaycan filialının baş elmi işçisi B.Çobanzadə görkəmli pantürkist xadim, “milli firqə”nin keçmiş katibi, Kırım qurultayının üzvü olub.

1924-cü ildən Bakıda yaşayır. Fasiləsiz əks-inqilabi iş aparır.

a) 1926-cı ildən Firqə MK-sı adından Müsavat MK-sı ilə söhbətlər aparır (müttəhim Baharlıının ifadəsindən)

b) Bu günə qədər əks-inqilabçılarla (Yaqub Zəki, Şirinski və b.) əlaqəsi vardır. Onların arasında əks-inqilabi, faşist və dağdıcı iş aparır.

c) R.Axundov B.Çobanzadə ilə partiya və Sovet hakimiyyəti əleyhinə söhbət aparıb (müttəhim Çiçikalovun ifadəsindən)

ç) Öz ədəbi əsərlərində və mühazirələrində əks-inqilabi müllətçi ideyalar yayır.

Deyilənləri (nə tutarlı deyilənlər imiş! – A.B.) nəzərə alaraq B.Çobanzadəni həbsə almağı və onu Az.SSR CM 72/73-cü maddələri üzrə məsuliyyətə cəlb etməyi zəruri sayıram.

Bu vaxt alim Kırmda “Dağ fəhləsi-mədənci” (Qornyak) sanatoriyasında istirahət edirdi. Azərbaycan XDİK DTİ-nin məktubu əsasında SSRİ XDİK Şimali Qafqaz ölkəsi üzrə DTİ əməliyyat müvəkkili Barski 28-1-1927-ci il tarixdə Kislovodsk şəhərində gecə ikən alimi həbs etdi. 29-1-1937-ci ildə Kırım DTİ rəisi Pletnikov Pyatiqorsk türmə rəisinə yazır: “Məhbus B.Çobanzadə ikinci mərtəbədə 15№-li kamerada saxlanmaq üçün

göndərilir. Bizdən xəbərsiz onu heç yerə etap etməyin (göndərməyin).

31 yanvar 1937-ci ildə B.Çobanzadə üçün 554№-li cinayət işi açılır. Pyatigorsk həbsxanasında açılan bir neçə anket və arayışı özündə birləşdirən, sonradan Bakıda tərtib ediləcək üçcildlik cinayət işinin içinə əlavə edilən işdəki məlumatlardan bəlli olur ki, müttəhim B.Çobanzadə inqilabdan əvvəl heç bir partiyada olmayıb, ağların ordusunda iştirak etməyib, atası Vahab kişi 1928-ci, anası Zübeydə 1930-cu ildə vəfat edib. 26-I-1937-ci ildə haqqında arayış tərtib edilən kimi Azərbaycan XDİK DTİ-nin baş leytenantı Tsınmanın rəhbərliyi, XDİK-nin əməkdaşları Səfər Məmmədovun, Zaidovun, Naumkinin və Zvenovun, habelə süpürgəçi Aqıl Qulamın iştirakı ilə B.Çobanzadənin Vorosilov küçəsində yerləşən 3 saylı mənzilində axtarış aparırlar. Həmin axtarışın şahidi olan, müttəhimin arvadı Ruqiyyə Kireyevna Çobanzadə sonradan danışdı ki, alimin əlyazmalarını, kitablarını balkondan (ikinci mərtəbədə) aşağıda dayanmış yük maşınının içinə atdılar. Beləliklə, Azərbaycan dilinin tarixinə aid qiymətli əsər olan “Kitabi-Dədə Qorqud dastanının dili” və onlarla qiymətli əlyazması vərəq-vərəq olub məhv oldu.

Fevralın əvvəlində başqaları kimi, yalan, uydurma ittihamlar əsasında həbs edilən B.Çobanzadəni Bakıya gətirirlər. Əsil faciəli günlər də bundan sonra başlanır. 1930-cu ildən nahaq töhmətlərə, yalan ittihamlara psixoloji cəhətdən alışmış olan B.Çobanzadə haqqında cinayət işi qaldırılır. Cinayət işi 3 cilddən, 1021 səhifədən ibarətdir. Cinayət işi başlanıb: 27-1-1937; qurtarıb: 1-09-1037

İtliham edilir: Azərbaycan SSR CM. 64, 68, 70, 73-cü maddələri üzrə.

B.Çobanzadə Bakıya gətirildikdən sonra fevralın 7-dən avqustun 25-dək üst-üstə 57 dəfə dindirilməyə aparılmışdır. Bu dindirmələrin 11-i üç gün fasiləsiz davam etmişdir. Dindirmə protokollarını təmkinlə, dəqiqliklə araşdırdıqdan sonra mütləq statistik məlumat verməyi lazım bildik. Birinci cildə 14 dindirmə protokolu, ikinci cildə 12 dindirmə protokolu, üçüncü cildə 8 dindirmə protokolu vardır. Aşağıda dindirmə tarixləri və dindirənlər haqqında tam və dəqiq məlumatı veririk (işdəki səhifələri göstərməklə).

Birinci cildə:

7–9 fevral (səh. 18-69) – Şer, Ohanesov

14 fevral – (70-82) – imzalar yoxdur, başqa xətlə yazılıb.

16 fevral – (83-97) Şer, Ohanesov.

17–19 fevral – (98–108) Şer tək.

Buradaca məlumata müdaxilə etmək istəyirik; üç gün dindirmədən sonra cəmi 10 səhifəlik protokol tərtib edilir. Bu o demək deyilmi ki, Şer müttəhimin boynuna çox şeyləri qoya bilmir, öz siyahısını müttəhimə təkrar etdirə bilmir. Buna görə də daha amansız cəllad X.Qriqoryan işə qarışmalı olur. Görün indi səhifələrin sayı necə çoxalır, “canilərin” siyahısı genişlənilir:

3–5 mart (səh.109–168) – Qriqoryan, Ohanesov

16 mart (169–179) Şer Ohanesov

17 mart (180–205) Şer, Ohanesov

20 mart (206–213) Şer tək

20 mart (214–230) Şer (bir gündə iki dəfə – A.B.)

21 mart (231–246) Şer, Ohanesov
23 mart (247–259) Şer tək
24 mart (260–269) Şer tək
17–20 aprel (270–332) X.Qriqoryan, Kerasimov
23–25 aprel (333–359) X.Qriqoryan, Kerasimov

Bu dindirmə ilə istintaq işinin birinci cildi tamamlanır. Oxucuya bu faktlara dərindən nüfuz etməyi xahiş edirəm. X.Qriqoryan işə girişən kimi dindirmələr günlərlə uzanır və protokoldakı səhifələr də çoxalır. Nələri necə soruşub müttəhimin boynuna qoyur, bu haqda irəlidə bəhs edəcəyik. İstintaq işinin ikinci cildi tamam dindirmələrdən ibarətdir. Qeyd edək ki, bundan sonra dindirməni X.Qriqoryan aparır.

27–29 aprel (360–393) – Qriqoryan, Ohanesov
4–7 may – (394–407) – Qriqoryan, Ohanesov
7 may – (408–524) – Kerasimov, Qriqoryan,
Ohanesov

Görün bugünkü dindirmədə nələr olub: İşgəncə, qayıqla, təpiklə vurmaq, təhqir etmək nəticəsində 80 səhifəlik protokola yerləşdirilə bilən “dəqiq” məlumatlar. Kimin ağına gələ bilər ki, ölüm qorxusu altında psixoloji cəhətdən əzilən, nəm, rütubət yerdə gecələyən, Allahın havasını udmağa belə həsrət olan bir adam cəlladların qabağında belə dəqiq ifadələr verə bilər.

Bu dindirmə Özbəkistanda olan “əks-inqilabçı” pantürkistlərin ifşa edilməsinə həsr edilmişdir. Yenə dindirmələr:

14 may (525–528) – Qriqoryan (cəmi 3 səhifəlik dindirmə. – AB)

11 iyun (529–541) – Qriqoryan, Ohanesov

13 iyun (542–546) – Qriqoryanın imzası

25 iyun (547–572) Görün neçə saat dindiriblər. 30 səhifəlik protokol. Dindirmələr – cəlladlar dəstəsi XDİK müavini Kerasimov. 4-cü şöbənin rəisi Qriqoryan, şöbə rəisi Zıkov, IV şöbə katibi – Ohanesov.

5–9 iyul (573–617) – Qriqoryan, Ohanesov

13–14 iyul (618–654) – Qriqoryan, Ohanesov

16–17 iyul (659–685) – Qriqoryan, Ohanesov

20–21 iyul (686–703) – Qriqoryan, Ohanesov

İkinci cild bu dindirmələrlə qurtarır. Üçüncü cild yenə dindirmələrlə başlanır:

27 iyul (704–719) – Qriqoryan tək.

28–29 iyul (720–737) – Qriqoryan, Ohanesov

29 iyul (738–745) – Qriqoryan, Ohanesov

29 iyul (746–751) – Qriqoryan, Ohanesov

Diqqət edin: bir gündə üç dəfə dindirmə.

2 avqust (752–756) – Qriqoryan tək

25 avqust (757–758) – Qriqoryan tək cəmi birçə səhifəlik protokol. Çünki müttəhimi dindirmək olmur. O, ayaq üstə dura bilmir, cavab vermək iqtidarında da deyildir.

25 avqust (759–760) – Qriqoryan tək. Göründüyü kimi, ikinci dəfə həmin gün dindirməyə cəhd göstərilir. Ona isti və soyuq su verilir. Onu döymək lazım deyil, çünki onsuz da taqəti yoxdur.

Sentyabrın 1-də (761–771) altı günlük “istirahətdən” sonra Qriqoryan əzrail kimi yenə müttəhimin gözüne görünür.

3-5 mart dindirməsi protokolundan:

Sual: Sizdə bu fikir (pantürkizm) nə vaxt yaranmışdır?

Cavab: Pantürkizm ideyası hələ mən Türkiyədə oxuyanda məndə yaranmışdı. Yuxarıda dediyim kimi əks-inqilabi fikir isə məndə 1925-ci ildə yarandı.

Sual: Siz mübarizənin yolunu necə düşünürsünüz?

Cavab: Mən hesab edirdim 1) Tatarstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Krım, Qazaxıstan və Azərbaycan əksinqilabçılarının işini əlaqələndirib birləşmiş mərkəzdən idarə etmək. 2) Emiqrasiyada olan pantürkist, əks-inqilabi əhvali-ruhiyyəli dairələrlə əlaqə yaratmaq. Bu cəhətdən mən D.Seyidametov prof. Köprülüzadəyə ümid edirdim. (c.I. səh.158)

Sual: Bu tədbirləri həyata keçirmək üçün siz nə etmişdiniz?

Cavab: Bu suala cavab verərkən mən 1925–30-cu illər arasındakı əməli fəaliyyətimdən danışacağam. Bizim əks-inqilabi təşkilat Bakıda 5 əks-inqilabi qrup yaratmışdı.

Birinci qrup – Azərbaycan ziyalılarından ibarət idi. Rəhbəri – Çobanzadə (niyə mən yox? –A.B.)

İkinci qrup - Bakıda təhsil alan Krım tələbələri. Rəhbəri – Çobanzadə (yenə mən əvəzinə Çobanzadə – A.B.)

Üçüncü qrup – Azərbaycan ziyalıları – Rəhbəri – İsmayıl Hikmət: O, 1927-ci ildə SSRİ-dən gedəndən sonra qrupun bir hissəsi mənim ziyalılardan ibarət qrupuma qoşuldu.

Dördüncü qrup – Azərbaycan ziyalılarından ibarət idi.

Rəhbəri – Qubaydulin Əziz idi.

Beşinci qrup – Qazan tatarlarından ibarət idi.

Rəhbəri Qubaydulin Əziz idi.

Müstəntiq Şer dairəni daha da genişləndirmək məqsədi ilə Çobanzadənin nəinki tələbələrinin, habelə heç tanımadığı adamların adlarını da buraya əlavə etdirirdi. Görün üç gün aramsız davam edən, əzab və işgəncələrlə dolu dindirmə protokolunda nə qədər əks-inqilabçı, millətçi adamların adları meydana gəlir. Yuxarıda deyilən beş qrupun siyahısına baxın:

Sual: Əks-inqilabçı qrupların tərkibini deyin.

Cavab: Əks-inqilabçı qrupların aşağıdakı üzvləri mənə məlumdur.

I qrup: – Rəhbəri Çobanzadə (yenə niyə birinci şəxs yox – A.B.) – 15 nəfər, II qrup – 19 nəfər, III qrup – 14 nəfər, IV qrup – 9 nəfər, V qrup – 3 nəfər.

İndi oxucu təsəvvürünə gətirə bilərmə ayaq üstə, soyuq, rütubət, qaranlıq yerdə qalasan, işgəncələr verələr, sonra da döyülüb təhqir ediləndən sonra cəlladının qabağında 60 nəfər haqqında dəqiq məlumat verə biləsən, özü də hər qrupu ayrı-ayrı. Yəni birinci qrupda 15 nəfər, ikinci qrupda 19 nəfər, üçüncü qrupda 14 nəfər, dördüncü qrupda 9 nəfər, beşinci qrupda 3 nəfər.

Buradan cəlladın siyahını necə bəzən savadsız-məntiqsiz tərtib etməsi də aşkarlanır.

Yenə həmin dindirmədə müstəntiq soruşur:

– Siz Azərbaycanda, Özbəkistanda və başqa respublikalarda pantürkist işlər aparmaq üçün əks-inqilabi mərkəz yaratmışdınız mı?

Cavab: Yox.

Aprelin 17-dən başlayaraq Qriqoryan işə qarışır. Bundan sonra suallar ciddiləşir. Dindirmə günlərlə 3 gün davam edir. Bundan əlavə suallar sərtləşdikcə cavablarda özünü ittiham daha da canlanır. 17–20 aprel dindirməsində (Bu 13-cü dindirmə idi) müstəntiq Qriqoryan və Gerasimovun imzası belə yoxdur. Başqa xətlə Ohanesov qol çəkmişdir.

İşin ciddiləşdiyini görən B.Çobanzadə özünün ən qəddar cəlladından aman diləmək belə istəyir. Lakin ona imkan vermirlər.

İşin ikinci cildi də tam dindirmələrdən ibarətdir. Cinayət işinin üçüncü cildində alimin bədbəxtlik yoldaşları, cəlladın ölüm dəyirmanında üyüdülməyə başqa ziyalılarımızın döyülərək B.Çobanzadə haqqında verdikləri ifadələr də vardır. Bunlara nəzər yetirin:

1. Vəli Xulufunun 29-I-1937, 26-27-II-1937, 25-28-II-1937, 20-IV-1937, 8-V-1937-ci il dindirmə protokolundan çıxarışlar.

2. Əli Kərimovun – 15-17-IV-1937-ci il

3. Ruhulla Axundovun – 9-IV-1937-ci il

4. Hənəfi Zeynallının – 15-17-IV-1937-cı il tarix, 15-20-V-1937, 25-29-V

5. Qubaydulın –19-20-IV-1937, 23-30-IV-1937, 19-23-V-1937, I-VII-37, 4-5-VII, 4-5-VIII-37, 16-17-VIII

6. Mahmudzadə A. –27-IV-37, I-VI-37, 4-VII-37, 4-VII-37, 7-VII-37

7. Tixomirov B.N. – 10-V-1937

8. Biləndərli H. - 20-23-V-1937, 26.VIII-1937

9. Yaqub Zəki – 13-VI-37, 21-VI-37, 21-25-IV-37, 21-25-VI

10. Dadaşov Ağakərim – 19.VI-37, 27-VII-37
11. Xəlifin –19-VI-37, 13-19-VI-37, 13-14-VII-37
12. Xalid Səid – 6-21-VI-37, 13-14-VII-37
13. Əfəndiyev M. –27-II-37, 26-VI-37, 27-VI-37
14. Salmanov Rza – 23-VI-37, 29-VI-37
15. Kərimov Əli – 8-9-VII-37, 27-VII-37
16. Dövlətov İ.N. – 7-VII-37
17. Əhməd Cavad – 25.VII-37
18. Səfərov Həsən – 27.VII-37, 7-VIII-37
19. Fərəczadə A. – I-VIII-37
20. Kamal Sami Suriya – 2-VIII-1937.

27 iyul 1937-ci il dindirməsində təzəcə rütbəsi artırılmış 4-cü şöbənin rəisi Dövlət təhlükəsizliyi baş leytenantı X.Qriqoryanın “Sizə məlum olan əks-inqilabçıların tərkibini deyin” sualına B.Çobanzadə aşağıdakı cavabı verir:

Cavab: Mənə məlumdur ki, əks-inqilabçı tərkibə aşağıdakılar daxildir:

1. Baqri Aleksandr Vasileviç – professor, Slavyanşunas
2. Juze Panteleymon Krestoviç –professor, tarixçi
3. Yelpitevski Sergey Vladimiroviç –professor, botanik
4. Pisarevski Qriqori Qriqoreviç – tarixçi, professor
5. Uvar-uvar (adı – A.B.) – elmi işçi
6. Belyayev (adı yox – AB) – dilçi, indi Rostovdadır
7. Ryumin - (adı yox – AB) – elmi işçi
8. Aşmarin Nikolay İvanoviç – dilçi professor (1926-da Bakıdan gedib – AB)
9. Baybakov - (adı – AB) – tarixçi professor

10. Lapuxin - (adı – AB) – professor
11. Kovonko Aleksandr Serqeeviç – professor, riyaziyyatçı
12. Konfovski Boris Borisoviç – professor, pedaqoq
13. Makovelski Aleksandr Osipoviç - professor, psixoloq
14. Yevlaxov Aleksandr Mixayloviç – tarixçi, professor
15. Fridoloin Pyotr Petioviç – professor
16. Şirokoqorov İvan İvanoviç – professor, təbib
17. Akimov (adı yox – AB) – dos. şərqsünas
18. Paxomov Yevgeni Aleksandrioviç – dos. arxeoloq
19. Budnik Svirski – elmi işçi
20. Linin (adı) – indi Rostovdadır
21. Sısoev (adı) – dosent
22. Selixanoviç – professor pedaqoq
23. Mizerpitski Polin Qriqoreviç – təbib professor, Moskva
24. Lukov İvan İvanoviç – professor

Görün Qriqoryan bəzilərinin adlarını belə bilmədiyi halda tərtib etdiyi əks-inqilabçılar siyahısına bircə erməni salıbmı.

Çobanzadəni V.Xulufu vo Qubaydulin Əzizlə 1 avqustda Ruhulla Axundov 22 avqustda üzləşdirmişlər.

Ümumiyyətlə, B.Çobanzadənin işi 1021 səhifədən ibarətdir. Avqustun 22-də R.Axundovla üzləşdirirlər. B.Çobanzadəni əvvəlcədən R.Axundovun əleyhinə hazırlamışlar. Burada B.Çobanzadənin R.Axundov haqqında dedikləri ikinci dəfə qəti şəkildə rədd edilir. Üzləşdirməni Qriqoryan aparır.

Sentyabrın 2-də Azərbaycan Xalq DİK Sumbatovun təsdiqi ilə 9 səhifədən ibarət ittiham qərardadı (заклучение) tərtib edilir. Burada göstərilir ki, guya:

1. Həbs edilən günə qədər əks-inqilabçı – pantürkist təşkilatın mərkəzinin üzvü olaraq ÜİK(b)P və Sovet hakimiyyəti ilə barışmaz mübarizə inövqeyində olmuşdur. Bu təşkilat Milli Respublikaların SSRİ-dən silah işlətməklə ayrılmasını və “Vahid türk-tatar dövləti” yaratmağı planlaşdırırdı.

2. Kırmda, Azərbaycanda, Özbəkistanda və Dağıstanda silahlı üsyana hazırlaşmaq üçün bilavasitə və fəal iş aparmışdır.

3. Türkiyə və Polşa kəşfiyyatının agenti olaraq fəal cəsusluq işi aparmışdır.

Başqa sözlə, Azərbaycan SSR CM 21/64,68,70,73-cü maddələri üzrə cinayətdə ittiham edilir (vəssalam – AB).

Bundan başqa ittiham maddəsi, sübut-dəlil yoxdur.

Bundan sonra, müttəhim yenə də ümidini itirmədən görün kimə ərizə yazır.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Xalq Daxili İşlər Komissarı 3-cü dərəcəli komissar Y.D.Sumbatova prof. filologiya doktoru Çobanzadədən:

Ərizədə alim özünün “günah”larını etiraf edir və aman diləyir.

Beş səhifəlik rusca çox savadlı, amma şəraitətsizlikdən əyri sətirlərlə, göy mürəkkəblə yazılmış bu aman diləmə ərizəsinin üstündə sentyabrın 29-da qırmızı karandaşla yazılıb: “тов.Григорян сшить в дело!” – vəssalam.

Bu da böyük ümidlə həyatını xilas etmək üçün əl atılmış son saman çöpü.

Cinayət işinin 10-15-ci səhifəsində SSRİ Ali Məhkəməsinin hərbi kollegiyasının səyyar sessiyasının hazırlıq iclasının protokolu gəlir. (11-X-1037) İnsanlığın – bəlkə də bizim millətin ən qəddar düşmənlərindən olan cəllad İ.Matuleviçin, İ.M.Zaryanovun, Y.K.Jiqurun, SSRİ prokurorunun baş köməkçisi V.S.Rozovskinin iştirakı ilə “tərtib edilən” protokol bircə səhifədir. Hər şey əvvəldən yazılıb. Təkcə açıqca seçilən ittiham qurbanının familiyası başqa makinədə yazılır.

Qərar hissəsi (əvvəlcədən hazırdır) belədir:

1. İşə (adı çəkilənlər) 1 dekabr 1934-cü il qanunu ilə baxılsın.

2. B.Çobanzadə (başqa xətlə yazılıb – A.B.) 64, 63-1, 70, 73 maddələrlə məhkəməyə verilsin.

3. İşə bağlı məhkəmə iclasında müdafiəçisiz, ittihamçısız, şahidsiz baxılsın.

4. Qətimkan tədbiri kimi həbs qüvvədə saxlanılsın. Bu haqda müttəhimdən qəbz də alıblar. (Qanunun “aliliyinə” bax ki, özünə ittihamnamə vermək haqqında qəbz də alırlar – A.B.). Bağlı məhkəmə iclasının protokolu cəmi səhifə yarımındır. İclas 11:20-də başlanıb 11:40-da qurtarıb.

Bu 20 dəqiqənin içində sədr kimin işinə hansı maddə ilə baxılacağını elan edir. Katib məlumat verir ki, müttəhim gətirilib, şahidlər çağırılmayıb (görəsən, kimə məlumat verir, axı cəlladlar özü qurbanlarını qabağında görürdü. – A.B.)

Sədr işin mahiyyətini müttəhimə izah edir və özünü günahkar bildiyini soruşur. Müttəhim özünün cinayətini tamamilə boynuna alır.

Sonra sədr müttəhimə son söz verir. (görəsən, bu nə üçün imiş, axı hər şey hazırdır). Məhkəmə müşavirəyə gedir. Bundan sonra hökm oxunur.

Hökm: Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı adından SSRİ Ali Məhkəməsi hərbi kollegiyasının səyyar sessiyası (Motuleviç, Zaryanov, Jiqur) 12 oktyabr 1937-ci ildə B.V.Çobanzadənin 64, 63-1, 70, 73-cü maddələr üzrə cinayət işinə baxaraq qərara alır:

B.V.Çobanzadə əmlakı müsadirə edilməklə ən yüksək cəzaya – güllələnməyə məhkum edilsin. Hökm qətidir. Ondan şikayət vermək olmaz.

SSRİ MİK 1 dekabr 1934-cü il qərarına əsasən hökm dərhal yerinə yetirilməlidir.

İşin 1021-ci səhifəsində B.Çobanzadənin 13-X-1937 il tarixdə güllələnməsi haqqında Şevolovun imzaladığı arayış vardır. Güllələnmə haqqında akt SSRİ XDİK 1-ci şöbəsində cild -8 səh.33 saxlanılır.

*“B.Çobanzadə və türkologiyanın müasir problemləri” mövzusunda Respublika konfransının materialları.
Bakı, 2013, səh.26–33*

POLİQLOTUN ANA DİLİ

Bəşəri ünsiyyətin ən ali forması olan dil bu gün insan sivilizasiyasının bütün dövrlərində olduğundan daha böyük önəm daşıyır. Dili ayrı insanların bir-birinə yanaşması zamanı ünsiyyətdən öncə hər ikisinin qəlbindən bir hiss keçir: *“Nə yaxşı olardı bu adamın dilini bilsəydim!”*. Ona görə də bu gün çox dil bilmək qloballaşmanın başlıca şərtlərindən biri kimi gündəmdə dayanmış reallıqdır. Buna görə də qədim Şərq məsəli yada düşür ki, neçə dil bilsən, o sayda adamsan. Bu gün 70 yaşını qeyd etməyə hazırlaşdığımız Fəxrəddin müəllim də çox dil bilən *“çoxadamdır”*. 70 illik yubileyi münasibətilə Beynəlxalq Fonetika Cəmiyyətinin həqiqi üzvü, akad. Y.H.Məmmədəliyev mükafatı laureatı, Azərbaycan elminə 30-dan artıq elmlər doktoru və namizədi bəxs etmiş, görkəmli elm və təhsil təşkilatçısı, filologiya elmləri doktoru, ən əsası, böyük hərfli yazıla bilən həqiqi ustad müəllim, prof. Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli haqqında bir çox alim dəyərli sözlər deyəcək, onun elmi və pedaqoji fəaliyyəti müxtəlif mövqelərdən dəyərləndiriləcək. Kimisi prof. F.Veysəllini görkəmli fonetist kimi, kimisi sosiolinqvist kimi, kimisi məhz germanist kimi, kimisi ümumi dilçilik sahəsində görkəmli alim kimi səciyyələndirəcək. Mən də alim dostumun yubileyi günündə onun ana dilinə bağlılığı məsələsindən bir neçə kəlmə demək istəyirəm.

Bir xalq üçün, həmin xalqın ayrıca götürülmüş hər bir nümayəndəsi üçün ana dilinin əhəmiyyəti haqqında indiyədək saysız-hesabsız orijinal fikirlər söylənmişdir.

Hələ bundan sonra da söylənəcək. 40-dan çox dil bilən məşhur Macar poliqlotu Kata Lomb deyirdi ki, *“Mən bu dillərin hamısını öz ana dilim olan Macar dili əsasında öyrənmişəm”*. 17 dil bilən B.Çobanzadə də deyirdi: *“Əgər dünyada heç kəs səsımə səs verməsə belə, mən tək qalsam da, yenə deyərəm: mənim dilim dünyanın ən gözəl dilidir”*. Fəxrəddin müəllim Azərbaycan, türk, alman, rus, ingilis, fransız dillərini bilir və bu dillərdə əsərlər yazır. Amma ana dilinin a) adi insan üçün b) xalq üçün, c) alim üçün nə demək olduğunu dönə-dönə xatırladır.

Adi insan üçün ana dilinin əhəmiyyəti. Əslində, ana dili adi insan üçün də, alim üçün də eyni dərəcədə gərəkli və sehrli-sirli bir dünyadır. İnsan şəxsiyyəti, dünyagörüşü ana dili əsasında formalaşır. Dili olmayan (danışa bilməyən) adam öz doğma cəmiyyətində belə tamhüquqlu insan, cəmiyyət üzvü ola bilməz. Bu haqda çox deyilmişdir. XVI əsrdə M.Füzuli ana dilində (o, türk dili deyirdi) gözəl şeirlər yazmasının səbəbini bu dilin onun *“Əslinin səliqəsinə uyğun olduğu ilə izah edirdi. Ana dili o dildir ki, ayrı-ayrılıqda hər kəs onun gözəlliyini mənimsədiyi kimi (bir dildə danışmaqla həmin dilə sahib olmağı eyniləşdirmək olmaz) onun etnomental cəhətləri ilə öz şəxsiyyətini, dünyagörüşünü formalaşdırır”*. Bu haqda Fəxrəddin müəllim deyir: *“Öz dili ilə pərvazlanıb qanadlanmayan bir kəs sözün yaxşı mənasında ucala bilməz... Ana dili uşaqlıqdan qanımıza, canımıza hopub, ilk kəlmələrimizi bu dildə öyrənmişik, təxəyyül və*

təfəkkürümüz bu dildə formalaşıb... Dünyamızı ana dili ilə yaratmışıq və anlamışığı".¹

Bu mübahisəli problemdə Fəxrəddin müəllimin mövqeyi obyektiv olduğu üçün hamı (!) tərəfindən bəyənilir. Mötərizədə sual-nida işarəsini ona görə qoyduq ki, bu aydın həqiqəti dərk etməyənlər hələ də vardır. Mübahisəli məsələ deyəndə bəzi ədəbaz valideynlərin öz övladlarını uşaq vaxtında öz ana dilini mükəmməl öyrənməmiş dəbdə olan dildə danışdırıb oxutmasını və bununla fəxr etməsini nəzərdə tuturuq. Hələ onu demirik ki, ana dilinin şəxsiyyət, vətəndaş üçün nə demək olduğunu bilməyənlər gülərək (hırıldayaraq) "*Mənim uşağım öz dilimizi bilmir ki*" deyib başqalarına təşəxxüs satırlar. Fəxrəddin müəllimin aşağıdakı sözləri belə adamlara ən tutarlı cavab-ittihamdır: "*Alimlərin tədqiqatları göstərir ki, ana dilində dünyagörüşü formalaşmamış adama ikinci dili öyrədəndə, o, çaşbaş qalır, həm ana dilindən olur, həm də ikinci dildən. Son zamanlara qədər bu aydın həqiqət unudulurdu, pedaqoqlarımız və psixoloqlarımız, təəssüflər olsun ki, bunu nəzərə almırdılar, dilöyrətmədə böyük əyintilər özünü bürüzə verirdi. Amerikanlar demişkən, ikinci dilin öyrədilməsini bizim ölkədə lap uşaq yaşlarından başlamığı üstün tutan psevdotalimlər adi bir şeyi yaddan çıxarırdılar ki, bu proses heç ikinci dilin öyrədilməsi deyil, ikinci dil adı altında uşağın öz ana dilini onun əlindən zorla almaqdır. Mahiyyət etibarilə bu, böyük bir xalqın adi insani hüquqlarının tapdalanması və təhqir*

¹ Bu və bundan sonrakı fikirlər aşağıdakı kitabdan götürülüb. Fəxrəddin Veysəlli "Dil, cəmiyyət və siyasət". B., 2004.

olunması deməkdir. “Filan dil ikinci ana dilimizdir” deyib ortalığa düşənlər əslində milli manqurtlardır, çünki xalqın eyni zamanda iki dili ola bilməz, xalqın ayrı-ayrı fərdləri iki, üç, hətta çox dil də öyrənə bilər. Lakin tarix səhnəsində iki ana dili olan xalq mövcud olmayıb”.

Fəxrəddin müəllim bu fikrini prof. V.M.Sontsevin aşağıdakı sözləri ilə daha da konkretləşdirir. *“Bəzi yerlərdə ruslaşdırma siyasəti aparılırdı ki, bu da milli məktəblərin bağlanması, milli adların ruslaşdırılmasında xüsusilə özünü büruzə verirdi. 50-60-cı illərin SSRİ vətəndaşlarının ikinci ana dili olmalıdır şüarı mənfi rol oynadı. Əvvəla, bu şüar real deyildi (iki dili ana dili kimi nisbətən az adam bilər), ikincisi, bu, psixoloji baxımdan səhvdir: İnsanın bir ana dili olar – məxsus olduğu xalqın dili”.*

Məqalənin həcmi yol vermədiyi üçün bu məsələdən sərf-nəzər edib ana dilinin xalq üçün əhəmiyyəti və bu məsələyə Fəxrəddin müəllimin münasibəti haqqında bir neçə kəlmə demək istərdik. Hələ XIX əsrdə böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinskinin “Ana dili” adlı məqaləsindən böyük alim və pedaqoq Firudin bəy Köçərli aşağıdakı sözləri örnək götürür: *“Madam ki bir millətin özünəməxsus ana dilisi xarici dillərin təqəllub (dəyişdirmə – A.B.) və təsəllütündən (ağalıq, hegemonluq – A.B.) salamat qalıbdır, o millət özü də salamatdır. Əgər onun cəmi maddi və mənəvi dəyərlərini əlindən alasan, vəli ana dilinə toxunmayasan, o millət fövt olmaz və az müddətin zərfində yenə özünə mal və dövlət cəm edər. Və biləks heç bir mal və dövlət ilə bir milləti əhya etmək (diriltmək – A.B.) olmaz, zəmani kimi, onun ana dilisi və milli lisanı olmaya”.*

Xalqı yaşadan onun dilidir. Ömər Faiq Nemanzadə demişkən *“Dil millətin tək nişanıdır!”* Xalqı məhv etmək istəsən, əvvəlcə onun dilini əlindən al. Sovet-bolşevik dönəmində belə idi. İranda indi də belədir. İran mustəbid rejimi 35 milyonluq Azərbaycan türkünün dilini əlindən almaqla onu məhv etmək istəyirdi. Güneydə Həmid Nitqi, Cavad Heyət, Səhənd, Məhəmmədağlı Zehtabi, Quzeydə isə bir neçə cəsarətli alim, o cümlədən Fəxrəddin müəllim *“Dilimizə Sahib Çıxaq”* şüarına qoşuldu. Həmid Nitqinin eyniadlı məqaləsinə səs verən Fəxrəddin müəllim hələ 20 il bundan *“Dilimizə sahib çıxmaqla biz bu mənəvi istismarın qarşısına siper çəkmiş olarıq, yerli-yersiz özgələşməyimizə son qoymuş olarıq. Dilimizə sahib çıxsaq, zaman-zaman gah ərəbin, gah farsın, gah da rusun amansız təqibindən qurtula bilərik, dünyanı dərk etmiş başqa xalqlar kimi biz də öz dilimizdə “ünsiyyətə” girərik, savadsız mollaların özlərinin başa düşmədiyi, lakin arası kəsilmədən qulağımıza söylədikləri moizələrdən xilas olarıq.*

Xalq arasında tez-tez işlənir: gəl malına yiyə dur, ağzının yiyəsi ol, dilini farağat saxla, sayanın qulu, saymayanın ağası ol və s. Bu cərgədə rast gəlməmişəm ki, desinlər, dilinə sahib ol. Amma hörmətli doktor Həmid Nitqi deyəndə ki, dilimizin sahibi olaq, dilimizə sahib çıxaq, bu ifadələr məni xeyli düşündürdü. Hazırda Azərbaycan dilinin düşdüyü real sosial-siyasi vəziyyət belə deməyə haqq verir. Doğrudan da, sahibsiz ölkəni dağıdılar, sahibsiz mülkü viran qoyurlar. Torpağımızın sahibi olmasaq, onu gözümüz qarşısında parça-parça edirlər. Neçə yüz ildir ki, biz göz görə-görə torpağımıza

yiya dura bilməmişik. Qeyrətli ulu babalarımızın ruhu bizə qənim olar.

Dilimizə sahib çıxmağımız o demək deyildir ki, biz kənar dilləri, məsələn, fars və ya rus dilini inkar edirik. Əksinə, özünü dərk edən hər bir kəs dünya dillərindən bir və ya bir neçəsini bilməlidir. Dilimizə sahib çıxmaqla kimliyimizi sübut üçün əlimizə güclü imkan düşür. Özümüzdən çox özgələrini dərk etməyimizə son qoymaq üçün ciddi addımlar atmağımıza real şərait yaranır. Bu yolla qədim dilimizi, zəngin mənəviyyatımızı, folklorumuzu və ədəbiyyatımızı özümüzə qaytara bilərik”.

Ana dili və digər dillərə münasibət məsələsində Fəxrəddin müəllimin fikri aydın, mövqeyi isə mütərəqqidir. O, istər dilimizin tarixi, ədəbi abidələrimiz, türk dillərinin genetik eyniliyi, bu günü və s. problemlər haqqında bir-birindən dəyərli fikirlər söyləmişdir. Alimdə istedadla yanaşı, vətəndaş cəsarəti də lazımdır. Fəxrəddin müəllim bu sahədə də seçilən adamlardandır. Belə ki, o, əksər məqalələrində dilimizə kəməltifat münasibəti cəsarətlə tənqid etdiyi kimi, yeri gələndə adamlarla mübahisəyə də girə bilər. Belə ki, bir neçə il bundan qabaq Bakıda keçirilən İran malları sərgisində bu işin təşkilatçılarından biri olan azərbaycanlıya yanaşaraq soruşur:

–Siz azərbaycanca təhsil ala bilərsinizmi?

Müxatibi belə bir sualı yersiz hesab edir (ya ana dilinin əhəmiyyətini bilmədiyindən, ya da İranda təqib olunacağından qorxaraq) və deyir:

–Buna nə ehtiyac? Adım Səiddir və onun farsca və azərbaycanca yazılmasının bu ada heç bir dəxli yoxdur(!)

Fəxrəddin müəllim əlavə edir:

–Dil tək cə adlardan ibarət deyil, farsın öz dili, türkün də öz dili var.

Bunun cavabında siyasətin qurbanı olanmı, ya ana dilinin nə demək olduğunu qanmayan sərgi təşkilatçısı deyir:

–Bütün İranda – Təbrizdə, Tehranda və s. yerlərdə hamı asanlıqla bir-birini başa düşür.

Sonra Fəxrəddin müəllim mükəlimədən – dialoqdan çıxan nəticəni özü şərh edir: *“Rəsmi tarixlər bizi yalan danışmağa vadar edib, biz bu tərəfdə, soyqardaşlarımız isə o tərəfdə öz kökümüzdən qopmuşuq. Dünya tarixinə müstəqil demokratik dövlət tək daxil olmuş dövlətimizi danmışıq. Məmməd Əmin Rəsulzadə kimi azadlıq carçısının adını belə dilimizə gətirməyə qorxmuşuq. Vətəmindən didərgin düşmüş minlərlə azərbaycanlı uzaq ellərdə torpağına, elinə həsrət qaldı, göz yaşları içərisində yad torpaqda uyumalı oldu”.*

Fəxrəddin müəllim bir çox alimin, o cümlədən V.Humboldtun, L.V.Şerbanın, M.T.Tağıyevin və başqalarının fikrinə şərik çıxaraq elmi tədqiqat prosesində ana dilini mükəmməl bilməyin əvəzsiz əhəmiyyətini xüsusilə qeyd edir. O göstərir ki, ana dili öyrəndiyin və araşdırdığın dilin bütün incəliklərini görməyə şərait yaradır. Çünki *“Ana dili müqayisə üçün əvəzsiz qənimətdir”.*

Fəxrəddin müəllim, siz uzun illər radioda “Ana dili” verilişinin təşkilatçısı və aparıcısı kimi, Avropa ölkələrində dilimizin qayğıkeşi kimi bir mövqedən çıxış etmişiniz: *“Dilin böyüklüyü həmin dildə danışanların say çoxluğundan asılı deyil!”*

Demək ana dilimizi çox yüksək səviyyədə görürsünüz.

Bu gün ana dilimizin mənafelərini qoruyan yüksəkməqamlı bir quruma başçılıq edirsiniz. İndi Sizin üçün həm elmi, həm praktik, ən əsası hüquqi meydan verilmişdir. Bu Meydanda Sizə böyük uğurlar arzu edirəm.

*F.Veysəllinin 70 illiyinə həsr edilmiş toplu.
“Böyük alim, böyük şəxsiyyət” kitabı.
2013, səh.102–108*

İSTEDAD ÇƏRÇİVƏYƏ SİĞMAZ

Əsil istedadı güclü yeraltı suya bənzətmək olar. Onun qabağını heç nə ilə kəsmək olmaz. Çünki buradan kəssən, başqa yerdən daha güclü şəkildə axacaq. İstedad da belədir; Onun qabağını kəssən, potensialın reallaşmasına mane olsan, bu müvəqqəti ola bilər. Əsil istedad nədəsə özünü göstərməlidir. Psixoloqlar sübut etmişlər ki, bir şöbəni yaxşı bilmək bacarıq - qabliyyətdir. Bir neçə sahədə bacarıqlı və qabliyyətli olmaq isə istedaddır. Buna görə də istedad bir çərçivəyə sığmaz. O, bir neçə sahədə özünü göstərməlidir. Buna yüzlərlə, minlərlə misal çəkmək olar ki, tarix boyu istedadlı adamlar bir neçə sahədə özünü göstərərək təsdiq edə bilmişlər. Buna intermedialıq deyilir.

Yəni bir neçə sahəni mükəmməl bilmək. Məsələn, Nizami Gəncəvi dahi şair, görkəmli filosof, musiqi bilicisi, siyasətşünas və s. kimi cəhətləri özündə birləşdirirdi. Üzeyir Hacıbəyov dahi bəstəkar, görkəmli dramaturq, alovlu publisist, bacarıqlı müəllim, hərtərəfli biliyə malik alim idi. Belə adamlar həmişə olmuşdur. Bu gün haqqında danışmaq istədiyim bir həkim qardaşımı nə Nizami, nə Üzeyir bəy Hacıbəyli, nə də Əl Kindi ilə müqayisə etmək istəmirəm. Onu demək istəyirəm ki, istedadlı adamlarımız həmişə olmuş yenə də vardır. Mən müxtəlif üsullarla xalqı talamağı bacaran, özünə sərvət toplayan adamları heç vaxt istedadlı və vətən övladı qəbul etməmişəm. Çünki o toplanan sərvət toplayanın deyil. Dahi ərəb alimi-riyaziyyatçı filosof Əli Yusif Əl Kindi (801–873) haqlı olaraq deyirdi: “Bizim ən qiymətli və

önəmli nailiyətlərimizin xəzinə kimi saxlandığı yer zəka dünyasıdır, orada onlar heç zaman əlimizdən alın bilməz”. Bax əsil zənginlik budur! Zəka dünyasının zənginliyi. Bu kiçik yazıda zəngin zəka dünyasına malik olan əsil təbib Nağdəli Zamanov haqqında danışmaq istəyirəm. İstedadlı terapevt N.Zamanov 1961-ci ildə Kəlbəcər bölgəsində anadan olmuşdur. İndi Azərbaycan Tibb Universitetinin birinci daxili xəstəliklər və reanimatologiya kafedrasının dosenti, Tədris Terapevtik Klinikasının üçüncü terapiya şöbəsinin müdiri, tibb elmləri üzrə fəlsəfə doktorudur. Bura qədərki məlumatlara əsaslanan oxucu deyə bilər: Burada qərribə nə var ki? Qərribəsi budur ki, o Jurnalistlər Birliyinin üzvü, “Qızıl qələm” mükafatı laureatıdır. İki dərs vəsaitinin, 100-dən artıq məqalənin müəllifidir. Bəs sonra? Sonra isə bir çox filosoflarımızın girişə bilmədiyi, həzm edə bilmədiyi bir sahənin “nitq mədəniyyəti” sahəsinin gözəl bilicisidir. Bax hörmətli oxucu, bu haqda sənə qısa məlumat vermək istəyirəm.

Hələ yeni eradan əvvəl 384–322-ci illərdə yaşamış Aristotel göstərirdi ki, insanı başqa canlılardan fərqləndirən onun nitqidir. Sonrakı alimlər Aristotelin yaratdığı ritorika elmini zənginləşdirərək ona xeyli əlavələr etmişlər. Məsələn, nitq gözəlliyi insan gözəlliyinin tərkib hissəsidir; nitq mədəniyyəti insan mədəniyyətinin tərkib hissəsidir və s.Nitq gözəlliyinə, ritorikaya ciddi önəm verib, onun dərinliklərinə nüfuz edən doktor Nağdəli Zamanov ritorikanın mərhələləri, əlamətləri və s. cəhətləri haqqında düşünmüş, bu cəhətləri görkəmli nətiqlərin nitqində axtarmış nitq mədəniyyətinin ən gözəl və zəruri cəhətlərini zəmanəmizin ən böyük

natiqlərindən biri ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin nitq mədəniyyəti sahəsində apardığı araşdırmaları müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi 12 sanballı məqalədə göstərmişdir. Bu məqalələrdə müəllif H.Əliyevin nitqindəki “antroponimik sıralamalar”, H.Əliyevin nitqində “Elmi üslub”, “Fəlsəfi baxışlar”, “İnsan fəlsəfəsi”, “Qətiyyət”, “Məntiqi ardıcılıq”, “Poetik duyğular”, “Xəlqilik”, “Səmimiyyət”, “Neologizimlər” və s. kimi zəruri problemləri müşahidə etmiş və ümumiləşdirmişdir. Göstərmək lazımdır ki, bu məqalələrin hər birində müəllif araşdırdığı mövzuda uğur qazana bilmişdir. Amma bu 12 məqalədə deyilənlər qəlbi filoloji biliklərlə və Heydər Əliyevə sonsuz məhəbbətlə dolu olan Nağdəli müəllim kifayətləndirməmişdir. Ona görə də həkim, jurnalist, filosof bu mövzuda sanballı bir monoqrafiya yazmaq arzusuna düşmüşdür. “Niyətin hara mənzilin ora” – demişlər. Niyət, arzu Nağdəli müəllimi məqsədinə qovuşdurdu. 2013-cü ildə “Heydər Əliyev və Azərbaycanın nitq mədəniyyəti” adlı sanballı – 30 çap vərəqi həcmində bir monoqrafiya nəşr etdirdi. 477 səhifədən ibarət olan bu kitabı “Elm və Təhsil” nəşriyyatı nəfis şəkildə nəşr etmişdir. Əsər 14 fəsildən ibarətdir. Bu fəsillərin hər biri haqqında bəhs etməyə ehtiyac yoxdur. Biz kitabdakı bəzi fəsillər haqqında bir neçə söz demək istərdik. Müəllif kitabın birinci fəslində Ümummilli Liderin Azərbaycan dilinin müdafiəsi istiqamətində gördüyü işlərdən bəhs edir. Müəllif göstərir ki, həm sovetlər dövründə, həm də müstəqillik illərində H.Əliyev xalqımızın ən müqəddəs sərvəti olan ana dilinin həmişə qayğısını çəkmiş, onun varlığı uğrunda mübarizə aparmışdır. Müəllif yazır: “Heydər Əliyevin istər sovet

imperiyası, istərsə də müstəqillik illərində Azərbaycan dili uğrunda apardığı mübarizəni, bu dilin müdafiəsinə yönələn mücadiləni dərk etmək üçün Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyaya lahiyəsinin Dövlət dili haqqında maddəsinin geniş müzakirəsində söylədiyi nitqinə diqqət yetirmək yerinə düşər:...” 1977–1978-ci illərdə biz yeni konstitusiyanı qəbul edərkən bu məsələ, şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri idi. Biz yeni konstitusiyada Azərbaycan Dövlət dilinin Azərbaycan dilinin olması barədə maddə hazırladıq. Ancaq bu maddə Moskvada çox böyük etiraza səbəb oldu. Belə izah edirlər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur... O vaxtı mən Sovetlər İttifaqının rəhbərləri, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım”.

Buradan aydın olur ki, hələ sovet imperiyasının qan-qan dediyi vaxtlarda da H.Əliyev ana dilinin qorunmasını birinci dərəcəli vəzifə kimi qarşıya qoyurdu. Amma bu çox çətin idi. Müstəqillik illərində isə Ulu Öndər 4 sərəncam verməklə bu işi ümumxalq, ümum-dövlət səviyyəsinə qaldırdı. Sonrakı fəsillərdə Nağdəli müəllim Ulu Öndərin müxtəlif nitq situasiyalarında özünəməxsus ritorik məharətlərindən bəhs edir. Belə ki, fəsillərin birində böyük natiqin çıxışlarının giriş və sonluqlarına başqa bir fəlsəfə nitqinin məntiqi ardıcılığına və dinləyicini fəlsəfi düşüncələr aləminə aparmasına diqqəti çəkir. Bundan əlavə, müəllif Heydər Əliyevin nitqlərində elmi üslub, publisistik üslub, məişət üslubu, habelə dini üslublara xüsusi fəsillər həsr etmişdir ki, bu haqda uzun-uzadı danışmaq olar.

“Heydər Əliyevin nitqindəki poetik duyğulara xüsusi fəsil həsr edən müəllif yazır: Azərbaycan dilinə hopmuş poetiklik Heydər Əliyevin nitqində müxtəlif çeşidli auditoriyaları bəzəyir. Poetik dildə söylənilən çıxış və nitqlər milyonların qəlbinə yol taparaq müstəqilliyin əbədi olduğunu, sarsılmaz olduğunu şüurlara çatdırır”. Müəllif bu tezisini çoxlu misallarla sübut edir. Müəllif səbrlə Ulu Öndərin nitqini bəzəyən söz birləşmələrini müxtəlif illərdə cap olunmuş əsərlərdən seçərək onları bir mənə xəttində birləşdirib oxucuya çatdırır”. Məsələn, “Açıq danışmaq” ifadəsini götürək. Bu söz birləşməsi natiqin öz nitqinə inamını göstərir. Nağdəli həkim Ulu Öndərin müxtəlif dövrlərdə işlətdiyi bu ifadəni seçib ardıcıl şəkildə şərh edir. Məsələn, “Gəlin açıq danışaq, ancaq gəlin açıq danışaq, bizim respublikada da belə deyilmi? Bizim respublikada belə hallar var və geniş yayılıb və ya – Açığını deyirəm mən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsində ilk dəfədir ki, mükafat alıram. Öz respublikamda indiyədək heç bir mükafat almamışam. (IX.s.25)

Mən açıq deyirəm. Azərbaycan dövlətinin bu sahədə mövqeyi tam aydın, mənəfətlər isə qarşılıqlı olmalıdır. (I c.səh.84)

Monoqrafiyada ümumi ritorikanın əsas şərtləri haqqında geniş məlumat almaq üçün bu maraqlı monoqrafiyanı oxumağı hamıya məsləhət görürəm.

Nağdəli həkim, siz çox böyük və şərəfli bir işə başlamısınız! Sizə bu işdə uğurlar arzulayıram.

*“Respublika gəncləri” qəzeti,
№4(447) 22 fevral 2014, səh.9*

BÖYÜK AXTARIŞLARIN İLKİN NOTLARI

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, jurnalistlər birliyinin “Qızıl qələm” və “Həsən bəy Zərdabi” mükafatları laureatı geniş bilik dairəsinə malik olan İmarət Cavad qızı Süleymanovanın on iki məqalədən ibarət bir kitab buraxmaq ideyasını eşidəndə həm sevindim, həm də təəccüb etdim. Sevindim ona görə ki, keçən il bu vaxt onun irihəcimli sanballı bir monoqrafiyası çap olunmuşdur. Deməli, bu məhsuldar alim öz intensiv yaradıcılığını əvvəlki kimi davam etdirməkdədir. Təəccüb etdim ki, onun çoxsaylı publisist, elmi və s. üslubda məqaləsi olduğu halda, nə üçün məhz on iki məqaləni çap üçün seçmişdir?! Məqalələri oxuduqdan sonra təəccüb hissim öz-özünə qeybə çəkildi. Çünki müəllif nəşr edəcəyi kitab üçün heç bir publisist məqalə salmamışdır. Bu kitaba yalnız dilimizin və dilçiliyimizin problemləri və linqvopoetik xarakterli araşdırmalardan ibarət məqalələr daxil etmişdir.

Müəllif bir dilçi-filoloq kimi ümummillə lider Heydər Əliyevin ana dilimizə, onun tətbiqi işinin yaxşılaşdırılmasına, dövlət statusu almasına öz yaradıcılığında geniş yer verir. Müəllif göstərir ki, hələ Sovet imperiya rejiminin dünyaya və müsəlman-türk respublikalarına meydan oxuduğu zamanlar Azərbaycan Partiya Təşkilatına yenicə rəhbər təyin edilmiş H.Əliyev 1969-cu ilin payızında ADU-nun yubley təntənəsində məhz ana dilində çıxış etdi. Bu, o zamanlar birinci katiblər üçün qeyri-rəsmi yasaq olsa da, H.Əliyev özünəməxsus bir tərzdə millətə, alimlərə mesaj verdi ki, “Hər bir xalqın

milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”. “Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır”. Bu kimi fikirlər o vaxtlar çoxları üçün qəribə göründü. Amma Ulu Öndər bu fikirlərdən dönmədi. 1978-ci ildə Sovet rəhbərliyinin qəzəbinə, başqa respublika rəhbərlərinin təəccübünə səbəb olsa da, Azərbaycan SSR-nin yeni konstitusiyasına “Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan dilidir” adlı maddə saldı. Müstəqillik illərində dahi rəhbərin ana dilimizin inkişafı üçün verdiyi sərəncamlar və göstərdiyi qayğılar məqalədə öz əksini tapmışdır.

Eyni fikrə biz “Soyumuzun tək nişanı – dilimiz”, habelə “Müasir dünya və milli-mənəvi dəyərlər” məqalələrində də rast gəlirik. Burada o, göstərir ki, “Dil – millətin varlığının yeganə amilidir” yəni bir millətə hər şey verib dilini alsan, o məhv olub gedər”.

İ.Süleymanova dilçilik sahəsində nəşr edilən əsərlərə də öz filoloq münasibətini bildirir. Bu cəhətdən İsmayıl Məmmədovun “Azərbaycan dilinin semantikasi” (R.Məhərrəmovla ilə həmmüəllif) və prof. Rəhilə Cavad qızı Məhərrəmovla haqqında yazdığı “Yorulmaq bilməyən tədqiqatçı” məqalələri xarakterikdir. Birinci məqalədə İ.Məmmədovun dilimizin semantikasi üzərindəki müşahidə və araşdırmalarına obyektiv münasibət göstərdiyi kimi, R.Məhərrəmovanın da yaradıcılıq yolunu obyektiv şəkildə tədqiq edir.

Məqalələrin mövzu müxtəlifliyi İ.Süleymanovanın elmi maraq dairəsinin geniş olduğundan xəbər verir. O, filologiyanın hansı sahəsindən yazır-yazsın, öz müstəqil fikrini deyib, öz elmi mövqeyini ortaya qoya bilir. Buna görə də onun əsərləri həmişə yeni fikirlərlə, yeni elmi

müddəalarla qidalanmış olur. Dediklərimizə sübut olaraq, onun filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, gənc və istedadlı alim Sevinc Əliyeva haqqındakı məqaləsini götürə bilərik. S.Əliyeva Orxan-Yenisey abidələrində işlənmiş toponimik adlar haqqında dəyərli bir əsər yazmışdır. Burada S.Əliyeva nə toponimçilərin, nə də Orxan–Yeniseyçilərin tapdanmış yolu ilə getməmişdir. Müəllif öz obyektinə orijinal mövqeydən yanaşmış, milli maraq, elmi dəyər nöqtəyi-nəzərindən həmişəyaşar, cəlbədicə bir əsər yazmışdır. Bax bu cəlbədicilik də tədqiqatçı İ.Süleymanovanın diqqətindən yayınmamış, kitabın bütün məziyyətlərini, alimin axtarış metodunu elmi nəticə çıxara bilmək problemini layiqincə qiymətləndirə bilmişdir.

Müəllif “Elmi təfəkkür, ya bədii təxəyyül” adlı məqalədə də eyni cür hərəkət edir. Alimin elmi təfəkkürünü qiymətləndirməklə, bədii sözünü də düzgün şərh edir.

Məqalədə müəllif alim-şairin ümumxalq qınağı olan bədnam qonşularımız haqqında nifrət dolu fikirlərinin poetik dillə necə ifadə edilməsinə diqqət çəkir:

*İnsana düşmən oldu, türkə qənim kəsildi,
Bu tayfanın özü də, adı da bədəsildi.
Soyadları bizdəndir, “soyad mənimdir” – dedi.
Torpağında yer verdim, “torpaq mənimdir” – dedi
Önünə yemək qoydum “yemək mənimdir” – dedi.
Rəqsə dəvət elədim, “hava mənimdir” – dedi.*

Məqalələrdən İ.Süleymanovanın filologiyanın, linqvopoetikanın, bədii estetikanın bütün sahələrinə aşına

olduğu aydın görünür. Müəllifin “Şair ola bilməzsən, anan doğmasa şair” adlı məqaləsi çağdaş poeziyamızın görkəmli nümayəndəsi Yusif Nəğməkarın poetik dünyasına işıq salır.

Bu işığın şüaları altında Y.Nəğməkarın fikir dünyası oxucuya aydın şəkildə görünür.

Müəllif şairin istər lirik-emosional duyğularını, istər vətənpərvərlik hayqırıtlarını oxucu üçün şərh edir. Məsələn,

*Özgülərdən nə qorxu var, nə qınaq,
Allah bizi özümüzdən saxlasın!
Düşmənimiz nə qıraqdı, nə qonaq,
Allah bizi özümüzdən saxlasın!*

Bu fikir hər bir vətənsəvər azərbaycanlının beynində cərəyan edib, qəlbini qovurur. Amma şair buna poetik siqlət verərək onu mənalandırmışdır. Eyni sözləri müəllifin Yusif Nəğməkar yaradıcılığından bəhs etdiyi “Səssiz bir qələm də olmasın gərək!” məqaləsinə də şamil etmək olar.

Sevil İbrahim qızının yaradıcılığına həsr etdiyi “Mənali ömrün məhəbbət nəğməsi” məqaləsi də tədqirələyiqdir. Müəllif oxucunu inandırır ki, Sevil İbrahim qızı böyük poetik potensiala malik gənc şairdir. Aşağıdakı misalla müəllif fikrini sübut edir:

*Söz var, gözdən yaş axıdır,
Söz var dünyanı dağıdır.
Söz də var ki, söyləmə heç,
Desən dostun dayağıdır!*

İ.Süleymanovanın diqqətçəkən məqaləsindən biri də “Qələmin müqəddəs vəzifəsi”dir. Bu məqalədə müəllif bütün yaradıcılığını Qarabağ mövzusunə həsr etmiş gənc tədqiqatçı alim Mərziyə Nəcəfovanın (Səlahəddin) yaradıcılığından bəhs etmişdir.

Atalar yaxşı deyib: “Dəniz suyunun şor olduğuna inanmaq üçün bütün dənizi içmək lazım deyil, elə bir ovuc da onun şorluğuna baxmağa kifayət edər”.

Eyni sözləri İ.C.Süleymanovanın bu kiçik kitabı haqqında da demək olar. Elə bu kiçik məqalələrin ümidverici notları müəllifin gələcək böyük axtarışlarından xəbər verir.

*İmarət Süleymanova,
“Elm və sənət dünyasına baxış bucağı”.
Bakı, 2014, səh.3–7*

DƏRDƏ ƏLAC TƏKCƏ DƏRMAN DEYİL

Peyğəmbərimiz (s.v.s) deyib: bütün dərdlərin dərmanı var. Atalar deyib: Min dərd var min bir dərmanı (Doğrudur dərmansız dərdlər də var. Bu ayrı məsələdir).

Məni çoxdan bəri bir problem düşündürürdü: Yaşı 80 ildən çoxdur ki, bir də Tibb İnstitutu vardır. Nəyə görə adamlar dərminə dərmanı çox vaxt yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə (imkanı yaxşı olanlar Almaniyada, orta imkanlılar Türkiyədə, babat imkanı olanlar hətta İranda) axtarırlar? Belə çıxmırmı ki, bizim Tibb İnstitutu yalnız imkansızları (proletariati) müalicə etmək üçündür? Avropa və Türkiyəni başa düşmək olur. Çünki onlar elmin son nailiyyətləri, yüksək texnologiyalar əsasında xəstəni müayinə və müalicə edirlər. Bəs İran ki, bizim millətin 35 milyonluq bir xalqın tarixi hüquqlarını danır, onun dilini mədəniyyətini musiqisini, ədəbiyyatını yasaqlayır. Uşağını ana dilində oxutmağı qadağan edir. Bəs bu ölkəyə nə üçün müalicə üçün üz tuturlar (Sən demə şie olduğumuza görə bizə yazıqları gəlir). Ya da xaricdə oxumuş Azərbaycan türk həkimləri xəstələrə can yandırır.

Axır ki, məni düşündürən bu sualın cavabını tapdım. Sən demə heç də hər şey mən düşündüyüm kimi deyilmiş...

Bu yaxınlarda mən uroloji sistemdə ağır cərrahiyyə əməliyyatı keçirməyə məcbur oldum. İş bilənlər və yaxınlarım Azərbaycan DİN-nin hospitalına müraciət etməyi məsləhət gördülər. Oraya getdim Uronefrologiya şöbəsinin rəisi, tibb elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, polkovnik leytenantı Nahid Zairov məni köhnə tanış kimi

gülürüzlə qarşılayıb xəstəliyimlə maraqlandı. Mən ona hər şeyi həkim olduğu üçün aydın danışdım. Birdən mənə - Gəlsənə, bizim rəisin yanına gedək, o, bu sahənin mütəxəssisi, həm də şair təbiətli insandır - dedi: Rəisin yanına getdik. Heç bir maneə görmədən hospitalın rəisi tibb xidməti polkovniki, tibb və fəlsəfə elmləri namizədi, Respublikanın Əməkdar həkimi Ramiz Əkbərov bizi gülürüzlə qarşıladı. Mənim yazıçı-filosof olduğumu bilən kimi əbədiyyatçı dili ilə danışdı. Öyrəndim ki, baş həkim bədii yaradıcılıqla da məşğul olur. 20-dən çox elmi-bədii publisistik kitabın müəllifidir. 100-dən artıq elmi məqalənin tezis, səmərələşdirici təklifin sahibidir. Onun həkim kimi şöhrəti respublika sərhədlərini çoxdan aşmışdır. Avropa Uroloqlar Cəmiyyətinin həqiqi üzvüdür. Özü də ali dərəcəli uroloq və səhiyyə təşkilatçısıdır.

Onunla səmimi söhbətdən sonra mənimlə gedən həkimə dedi: Nahid oğlum, elə sizin şöbəyə qəbul edərsiniz, orada yaxşı əməliyyat edərik sapsağlam olar, inşallah.

Biz Hospitalın Uronefrologiya şöbəsinin rəisi tibb üzrə fəlsəfə doktoru, polis xidməti polkovnik-leytenantı Naid Zairovla şöbəyə gəldik. Bir müddət əvvəl mənim oğlum Ayaz da burada uğurlu əməliyyat keçirmişdi. Çox maraqlanırdım. Bu gənc oğlan nə sürətlə (yaxşı ki, öz istedadı hesabına) bu böyüklükdə şöbəyə rəhbərlik edir. Məlum oldu ki, Naid 1991-ci ildə Azərbaycan Tibb Universitetinə daxil olmuş, 1998-ci ilə qədər orada tibb elminin ən əsaslarını öyrənmişdir. 1994-1995-ci illərdə ali təhsilli həkim olmasına baxmayaraq, indiki hospitalda tibb qardaşı vəzifəsində işləmişdir. Necə deyərlər işin əlifbasından başlamışdır. 1999-cu ildə ona ali dərəcəli

həkim titulu verilmişdir. Dəfələrlə Türkiyədə və Avropanın bir sıra şəhərlərində təkmilləşmə kursları keçmişdir. Yüksək-ixtisaslı, dərin biliyə malik, cəld və dəqiq cərrah əli, yüksək səriştəsi vardır. Ən əsası, xəstəyə yanaşmağı bacarır. Həssas və tələbkar idarəçilik qabiliyyəti vardır. Bunları mən orada keçirdiyim ağır əməliyyat zamanı da hiss etdim.

Bəlkə də, bu sözlər adi görünə bilər ki, xəstə müalicədən sonra tibb işçilərinə minnətdarlıq bildirir. Yox, belə deyil! Bu adi minnətdarlıq deyil. Baxın hansı xəstəxananın baş həkimi xəstəni öz kabinetində özü müayinə edib, hər gün reanimasiya şöbəsindən tutmuş bütün şöbələrdə xəstələrə şəxsən baş çəkir.

Buradakı mühit belədir:

Polis ciddiliyi

Həkim nəvazişi

Tibb işçilərinin mehribanlığı.

Xəstəxananın özü haqqında da bir neçə kəlmə demək istərdik Bu hospital keçmiş Azərbaycan SSR İctimai Asayışı Mühafizə Nazirliyinin 1 dekabr 1964-cü il tarixli əmri ilə açılıb. Onda bu hospitalın 100 çarpayılıq 3 şöbəsi, 90 nəfərə yaxın tibb işçisi və 7 həkim kabineti vardı. 50 illik inkişaf yolu keçən hospital Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin xüsusi göstərişi ilə yenidən qurulmuş 25 fevral 2009-cu ildə Prezidentin öz iştirakı ilə açılışı olmuşdur. İndi hospitalda 360 çarpayılıq 921 müalicə şöbəsi, 270 nəfərdən çox tibb işçisi fəaliyyət göstərir. Burada 100-dən artıq həkim, 2

mərkəz, 3 yardımçı xidmət sahəsi vardır. Yüksəkixtisaslı peşəkarlar arasında 3 nəfər elmlər doktoru, 13 nəfər tibb elmləri namizədi, 7 dissertant, 20-dən artıq ali dərəcəli həkim, 25-dən artıq ali dərəcəli tibb bacısı fəaliyyət göstərir. 4 nəfər həkim Respublika prezidentinin sərəncamı ilə əməkdar həkim fəxri adını daşıyır. 1 nəfər səhiyyə əlaçısıdır.

Bugünkü hospitalın yenidənqurmadan sonrakı açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fəxrlə demişdi: “Bu hospital, doğrudan da, dünyanın ən yüksək standartlarına cavab verir. Dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrində mövcud olan xəstəxanalardan heç nə ilə fərqlənmir Bəlkə də, onları qabaqlayır. Burada ən müasir avadanlıq quraşdırılıb və bina da çox gözəl, zövqlə tikilibdir. Həm xarici görünüşü gözəldir, həm də daxili dizaynı. Şübhə etməmə ki, burada işləmək də çox xoş olar”.

Bu binadan, buradakı gözəl kollektivdən minnətdarlıqla ayrılanda istər-istəməz Ulu Öndərimizin bu sözlərini xatırlayırsan: “Xəstəni təkcə müalicə sağaltmır. Onu mühit sağaldır və bir də ki, qayğı, mehriban münasibət sağaldır”. Bu sözləri Ulu Öndər sanki DİN Tibb İdarəsinin A.Heydərrov adına Respublika Hospitalı və onun sağlam kollektivi üçün demişdir.

*“Respublika gəncləri” qəzeti,
29 Aprel, 2015, №14*

NİTQƏ AİD HƏKİM RESEPTİ

Məqalənin adını belə qoymağımız təsadüfi deyil. Çünki nitqimizin ictimai-siyasi sahəsinə aid yazılan əsər məhz həkimə aiddir. Həkim Nağdəli Zamanov Azərbaycan Tibb Universitetinin birinci daxili xəstəliklər və reanimatologiya kafedrasının dosenti, tədris tibb üzrə fəlsəfə doktorudur. Ali məktəbi bitirdikdən sonra, çox qısa müddət ərzində 2 dərəcə vəsaiti, 1 monoqrafiya, 100-ə yaxın elmi-publisistik məqalə yazmışdır. Çox qərribə olsa da, Ulu Öndərin Azərbaycan dili haqqında 18-06-2001, 04-02-2001, 13-04-2002, 30-09-2002, 05-01-2003 tarixlərdə imzaladığı sərəncamlar, habelə Respublikamızın möhtərəm prezidenti cənab İlham Əliyevin 23 may 2012-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair dövlət proqramı” sərəncamından irəli gələn vəzifələrə həssaslıqla yanaşan həkim Nağdəli Zamanov Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti haqqında çoxlu məqalə və 2 böyük monoqrafiya yazmışdır. Onun 2013-cü ildə “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” adlı irihəcmli kitabının (30 çap vərəqi həcmində 14 fəsildən ibarət) birinci cildi çap olunmuşdu. Bu kitablarda müəllif Heydər Əliyevin nitqini ritorika problemləri ilə əlaqəli şəkildə vermişdir. 2014-cü ildə isə alimin yenə 30 çap vərəqi həcmində 11 fəsildən ibarət eyni adda “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” ikinci kitabı-ikinci cild çapdan çıxmışdır. Bu cildə müxtəlif ritorika

elementlərini dilin struktur elementləri ilə uyğun şəkildə tədqiq etmişdir. Əsərin elmi cəhətlərinə keçməzdən əvvəl bir neçə məsələdən bəhs etmək istərdik. Yuxarıda dediyimiz kimi müəllif bu mövzuya aid çoxlu məqalə çap etmişdir 2011-ci ildə 4, 2012-ci ildə 8, 2014-cü ildə 15 məqalə-cəmi 27 məqalə çap etdirmişdir. Yəni bir doktorluq dissertasiyasından tələb olunan qədər məqalə çap etdirmişdir. Hələ bu azdır. Ali məktəblərimizdə Prezident fərmanı ilə rəsmi şəkildə tədris planına daxil edilən “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” fənninin mahiyyəti bəzən düzgün qiymətləndirilmir. Buna görə də bu fənni ritorikanın nəzəri problemləri içərisində əritməyi tələb edirlər. Amma əsas məqsəd təbiblərə, fiziklərə, riyaziyyatçılara və başqa qeyri-filoloji ixtisas sahiblərinə ritorikanın nəzəriyyəsini öyrətmək deyil, onların ana dilimizdə mədəni nitqə malik olmasına çalışmaqdır. Bu məsələni Nağdəli Zamanov özü yaxşı dərk etmiş və Ulu Öndərin sözləri ilə öz mövqeyini müəyyənləşdirmişdir. Kitabın cild qabığında Ulu Öndərin dediyi sözlər belədir: “İndi isə, şübhəsiz, bizdə təhsilin tam əksəriyyəti Azərbaycan dilində gedir. Ancaq bir var ki, Azərbaycan dilində oxuyursan, bir də var ki, dilin incəliklərini bilirsən, Azərbaycan dilində yüksək səviyyədə söz deyə bilirsən, fikrini ifadə edə bilirsən, nitq edə bilirsən. Bu, hələ bizdə çox çatışmayan bir sahədir”.

Bu sözlər bizim üçün çox maraqlıdır. Birinci, ona görə ki, kitabın müəllifi Nağdəli Zamanovun tədqiqat istiqamətini müəyyənləşdirir. İkinci ona görə əhəmiyyətlidir ki, bu fənnin ali məktəblərdə necə tədris olunması metod və metodologiyasını müəyyənləşdirir. Belə hesab edirəm ki, ali məktəblərimizdə “Azərbaycan

dili və nitq mədəniyyəti fənninin tədrisi zamanı bu iki kitabdan faydalanmaq olar. Əsərin bütövlükdə araşdırılması və tədqiqi kimi böyük vəzifəni qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Ona görə də yalnız bəzi məqamlara toxunmaqla kifayətlənəcəyik.

Məlumdur ki, biz sözü konkret kəmiyyət, həm də qeyri-müəyyənlik bildirir. N.Zamanov dilimizin qrammatik elementlərlə işlənən “bir” sözünün 28 məqamda işlənməsi haqqında Ulu Öndərin nitqlərindən misallar vermişdir. Yeri gəlmişkən, onu da deyək ki, Nağdəli həkimin çəkdiyi sitatlar çox cəhətdən önəmlidir. Yəni oxucu təkcə bir sözünün işlənmə məqamı ilə deyil, eyni zamanda sosial həyatımız üçün, mənəvi dünyamız üçün, siyasi birliyimiz üçün çox önəmli fikirlərlə tanış olur. Məsələn: “Bu gün, bu bayram günü biz Azərbaycanda ilk demokratik respublikanın qurulmasında, yaranmasında göstərdiyi xidmətlərə görə Fətəli Xan Xoyskiyə, onların silahdaşlarına bir daha öz minnətdarlığımızı, təşəkkürümüzü bildiririk”.

“Daha” qüvvətləndirici ədatı müxtəlif sözlərlə qrammatik əlaqəyə girmək öz qüvvətləndiriciliyini saxlamaqla yeni üslubi məqamlar yaradır. Dilimizdə “daha” qüvvətləndirici ədatı özündən sonra da bağlayıcısı ilə, özündən əvvəl isə bir sözü ilə birləşərək yeni üslubi mənə sahəsi yaradır. Bəzən isə “daha” ədatı qeyri-müəyyən “çox” sayı ilə birləşərək yeni mənə məqamı yaradır. Buna N.Zamanov Ulu Öndərin nitqindən aşağıdakı misalı vermişdir: “Təkrar edirəm, Rusiyanın hansı xalqa tarixən daha çox bağlı olduğundan, mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ölçülüb-biçilmiş mövqeyi olmalıdır. Mənə elə gəlir ki, məhz bu halda

Rusiyanın Qafqazda daha böyük nüfuzu olacaq, həm də Qafqazda daha çox sakitlik təmin ediləcək. Qafqazda daha çox sakitlik isə, Rusiyada daha çox sakitlik deməkdir”.

Göründüyü kimi bir fikrin ifadəsi üçün “daha” ədatı 4 dəfə işlənmişdir. Əsərdə demək olar ki, dilimizin qrammatik vahidlərinin (dildə leksik vahidlərin qrammatik funksiyalarının) hamısına toxunulmuş və Ulu Öndərin nitqindən misallar vermişdir. Məsələn, “sonra” qoşmasının nitqdə yaratdığı müxtəlif mənə çalarlarından bəhs edən müəllif mənə müxtəlifliyinə aid misallar vermişdir. Məsələn, “Mən əminəm ki, bir neçə ildən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatında çox ciddi dəyişikliklər olacaqdır. Bu əminliyin əsasını imzalanmış neft müqavilələri, Azərbaycanda iqtisadi islahatların və bazar iqtisadiyyatının, özəlləşdirmənin ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi təşkil edir”.

Sonra qoşmasının zaman ardıcılığı yaratması mətnin koqnitiv elementi kimi çıxış etməsi məsələsinə də toxunan müəllif Ulu Öndərin aşağıdakı sözlərini misal gətirir. Məsələn, “Sonra bu qurultay ikinci dəfə Türkiyədə, Ankarada keçirilərkən bizim əsil dostumuz, qardaşımız, Türkiyənin Prezidenti hörmətli Süleyman Dəmirəlin təşəbbüsü və iştirakı ilə bu qurultaya güc verilmişdir və bu ənənənin köklənməsini göstərmişdir”. Burada “sonra” sözü zərflik mənasında əvvəlki cümlənin mətnində davamı olduğunu göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, əsər Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşunu tamamilə əhatə edir. Bu səbəbdən də geniş şərh etmək çox çətindir. Necə deyərlər dəniz suyunun şor olduğuna inanmaq üçün bütün dənizi deyil, ondan bir qurtum içmək kifayətdir. Eləcə də tibb üzrə fəlsəfə doktoru Nağdəli Zamanovun kitabının

elmi-praktik əhəmiyyətinə inanmaq və inandırmaq üçün 485 səhifəlik kitabı tamamilə araşdırmağa ehtiyac yoxdur. Bu kiçik ekskursiv materialdan Nağdəli Zamanovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” adlı kitabının filologiya elmimiz üçün nə dərəcədə dəyərli olduğunu yəqin etmək olar. Müəllifə bu məsuliyyətli və şərəfli elmi-tədqiqat yolunda yeni uğurlar arzulayıram.

“Kredo” qəzeti, 1 may 2015, №18, səh.11

EL ŞAIRİNİN BƏDİİ DÜŞÜNCƏLƏRİ

Adətən şairləri 3 qrupa bölürlər. Birinci qrupa professional şairlər daxildir ki, onlar bütün həyatların, şüur və düşüncələrini poeziyaya həsr edirlər (məsələn, Nizami, Füzuli, Nəsimi, Sabir, Cavid və b.).

İkinci qrupa folklor janrında yazan aşiq şairlər daxildir (məsələn, Aşiq Ələsgər, Aşiq Alı, Dirili Qurban və b.). Üçüncü qrupa el dilində, el düşüncəsi ilə, lakin daxili şairlik duyğuları ilə yazan insanlar daxildir. Anabadlı Hacı Yusif məhz belə şairlərdən biridir. Yusif Anabatlının indiyədək iki şeirlər toplusu çap olunmuşdur. Bu kitab şairin oxucularla üçüncü görüşüdür. Yusif Anabadlı qəlbən və ruhən islam qanunlarına bağlı olub bütün ömrü boyu Allah yolu ilə getmişdir. O qəlbədən inanmışdır ki, məhz həqiqət yolu, Allah yolu insanı xoşbəxtliyə aparır. Bu yolla gedən heç vaxt peşman olmaz. Allah məhəbbəti, Məhəmməd sünnəti onu Məkkə ziyarətinə qədər aparmışdır. İxtisasca təbib olan Yusif Anabadlı şairqəlbli, şairtəbiətli bir insan olduğu üçün həmişə humanist duyğularla yaşamışdır. Bu ulvi duyğular istər-istəməz, özü də hiss etmədən onu şeir masası arxasına aparmış və çoxlu nəzm əsəri yazılmasına səbəb olmuşdur. Şeir yazmaqda Yusif Anabadlı heç bir dünyəvi məqsəd izləməmişdir. Bunu şair poetik dillə belə ifadə edir.

*Mən şeir yazmıram şan-şöhrət üçün,
Mən şeir yazmıram var-dövlət üçün,
Mən şeir yazmıram bir hörmət üçün,
Aludə deyiləm əzəldən buna,
Axı bu yaraşmır insan oğluna.*

Quranda göstərildiyi, peyğəmbərin dediyi kimi, hər bir müsəlman imkanı olan kimi Məkkə ziyarətinə getməli, Allah evini ziyarət etməlidir. Allah məhəbbəti Yusif Anabadlı yaradıcılığında qırmızı bir xətt kimi keçir. Onun əksər şeirlərində düzgünlük, əxlaqlılıq, iman və insaf əhli olmaq kimi müqəddəs fikirlərə rast gəlmək olur. Şair yazır:

*Məkkə Mədinəni görüm xudaya,
Əl götürüm gecə-gündüz duaya,
Şükürlər Allaha, günəşə, aya,
Bir qulam Allaha ali-əbaya,
Səcdəndəyəm qismətimi Həccə yaz!*

Burada müəllifin səmimiyyəti o qədər güclüdür ki, müəllifin dini ifratçılığı hiss olunmur. Əslində, şükür və səcdə yalnız Allaha aiddir. Günəşə, aya səcdə bütpərəstlik elementidir.

Şairin yaradıcılığında Vətən məhəbbəti xüsusi yer tutur. Belə ki, əslində məhəbbətin bir növü də Vətən məhəbbətidir. Şair, haqlı olaraq, belə hesab edir ki, Vətəni sevməyən insanda heç bir məhəbbət kifayət qədər yüksək

ola bilməz. Şair Vətəni ilə sevindiği kimi, onun qəmli günündə qəmlənə bilir.

Vətən elə obyektidir ki, onu çoxspektrli prizmadan, çoxbucaqlı həndəsi mövqedən, çoxmənalı, çox duyğulu qəlb aləmindən yanaşmaq olar. Vətən sevgisi haqqında yazmayan şair, demək olar ki, yoxdur. Çünki şeir sevgi hisslərinin məhsuludur. Amma bu sevgi məhsulu hamıda eyni cür hasil olmur. Burada şairin lirik duyğuları ilə yanaşı, onları ifadə etmək üçün güclü qeyri-adi poetik qabiliyyəti də tələb olunur.

Azərbaycan haqqında yazmayan şair tapmaq çətinidir. Amma Yusif Anabadi qədər çoxspektrli prizmadan yanaşan şair tapmaq çox çətinidir. Çünki o, 196 bənddə Azərbaycanı bir ana kimi, Vətən kimi, babalardan nəvələrə yadigar kimi və s. cəhətdən vəsf edə bilmişdir. Bu o qədər də asan deyil. Deməli, müəllif 190 bəndin hər birində nisbi fərqli fikir demək üçün Azərbaycan anlayışına 190 cür mənə verən mövqedən yanaşmalı idi. İkiçə misalə baxaq:

*Sən cənnətin bucağısan,
Sakit ana qucağısan,
Yanan ata ocağısan,
Azərbaycan, Azərbaycan.*

*Sən ey mənim könül sözüüm,
Yazan əlim, görün gözüm,
Məzarımı səndə qazım,
Azərbaycan, Azərbaycan.*

Şairin Vətən sevgisi o qədər dərin və genişdir ki, nəinki 190, bəlkə 1900 məhəbbət dolu bəndlər onun məhəbbət ümmanında sığışar.

Şairin qəlbində yaranan Qarabağ həsrəti də onun Vətən məhəbbətinin tərkib hissəsidir. Şair yazır:

*Bu dünyada nə oyundur bilmirəm,
Qarabağım gedən gündən gülmürəm.
Göz yaşımı siləmmirəm, silmirəm,
Həsrətimi silmək üçün ölmürəm
Harda qaldız şirin-şirin günlərim.*

Yusif Anabadlının Vətən məhəbbəti geniş anlayışdır. Bu məhəbbət Anabat kəndindən başlayıb o taylı, bu taylı bütöv Azərbaycanı əhatə edir. Vətənin hər bir sevincli günündə şair ruhən pərvazlanıb göylərə qalxır:

*Vətən göylərində etdikcə pərvaz,
Vətən demək ilə dilim yorulmaz,
Onu vəsf etdikcə güclənir avaz,
Vətəni qucmaqçün necə qucacam
Qayğıya, xoş sözə hər vaxt möhtacam.*

Şair aşiqlik simvolu olan Məcnunun halına yandığı kimi, Allahdan hər kəsə öz əməlinə görə cəza və mükafat verməsini arzu edir. Müəllif bir anlığa oxucunu düşüncələr aləminə aparır ki, Məcnunun sevməkdən başqa

nə günahı vardı ki, ac-susuz, gecə-gündüz boş adamsız səhralarda dolaşib eşqini axtarsın. Şair yazır:

*Məcnun səhralarda düzlərdə təkdir,
Hər kəsin günahın özünə çəkdir.
Düzlərə meydan ver, əyrini əkdir
Açıq qapıları bağlı qoyma sən.*

Müəllifin poetik düşüncələri sırasında fəlsəfi fikirlər xüsusi yer tutur. O, arzu edir ki, dünyada yalnız ədalət olmalıdır. Hər zaman insan oğlu ədalət axtarışında olmuşdur. Ədalətsizlik sosial həyatın bütün sferalarında hökmranlıq etsə də, heç vaxt insan ümidini itirməz, ədalətin qələbəsini gözləyir. Müəllif bu barədə öz düşüncələrini poetik yüklə yüklənmiş sözlərlə belə ifadə edir:

*Torpağın, küləyin, odun, suyun da
Qanunu olubdur yaradılında.
Bəzən bir zalımın xəyanətindən,
Bədbəxtlik törəyir bütün cahanda.*

Şair doğru deyir. Hitler, Stalin və başqa bu kimi insanların cinayəti ucundan onların özündən daha ləyaqətli minlərlə insan həyatdan vaxtsiz getmişdir. Səbəb aydındır. İnsanlıq qanunlarının pozulması!

Şairin yaradıcılığında çox geniş mövzulara müxtəlif prizmalardan yanaşmış hallarına rast gəlmək olur. Müəllif özü haqqında da məlumat verməyi unutmur:

*Dünya üçün gözüm toxdur,
Nahaq işlə işim yoxdur.
Hələ qəlbə sözüm çoxdur,
Dözmür ömür, getmə dayan.*

Yusif Anabatlının şeirlər kitabını oxuduqca, bəzən kiçik texniki çatışmazlıqları (məsələn, misralararası heca sayında fərqlərin olması) nəzərə almasaq, yeni fikirlər, poetik hisslərin şahidi oluruq.

*Yusif Anabatlının “Qəlbimdən qələmə
süzülən sözlər” kitabına ön söz
Bakı, 2016, səh 3–7*

POEZİYA ZİYASININ FOKUS NÖQTƏSİ (*Q.Musayevin şeirləri haqqında*)

Yaradan insan idrakının dərk edə biləcəyi və dərk etmədiyi bir çox anlayışları ya əks, ya paralel, ya da uyğun mahiyyətdə yaratmışdır. Buna görə də təbiət və cəmiyyət qanunları arasında uyarlıq, eyni sistemdəki hadisələr arasındakı uyarlıqdan daha çoxdur. Bu elə geniş mövzudur ki, bundan cildlərlə kitablar yazıla bilər. Biz bircə uyarlıq haqqında danışmaq istərdik. O da fokus problemdir. Fokus elmdə beş anlayışı ifadə edir.

Biz yalnız “Optik sistemin baş optik oxuna paralel istiqamətdə düşən şüaların həmin sistemdən keçdikdən sonra kəsişdiyi nöqtə” olan fokus nöqtəsini müqayisə üçün almaq istəyirik. Sadəcə olaraq, hamı bilir ki, fokus nöqtəsi şüaların linzadan keçərək bir yerdə toplandığı nöqtədir ki, burada işıq bütün şüaların işıqlandırma qabiliyyətinin cəminə bərabər olur. Onda həmin nöqtə sanki şüaların məqsəd nöqtəsinə yüksəlir, həmin nöqtənin altında olan bədən üzvləri və ya alışan maddələr yanmağa başlayır. Möhtərəm oxucu soruşa bilər ki, bunun poeziya ilə nə əlaqəsi vardır? Bizim məqsədimiz də elə budur ki, bu bənzərliyi ortaya qoyaq.

Poeziya da belədir. Hər hansı bir fikir ətrafında toplanan düşüncə və onun şüaya bənzər elementləri bir istiqamətdə hərəkət edir. Bu hərəkət zamanı həmin düşüncələr poetik yüklə yüklənir. Fikir tamamlandıqda poetik düşüncə bir nöqtədə cəmlənib adi adamın ağına belə gətirmədiyi, heyrətləndirici bir mənə alınır. Bu nöqtə fokus nöqtəsidir. Amma fokus nöqtəsi yandırır, poetik

fokus nöqtəsi isə yandırmaqla, həm də qandırır. Bax bu zaman poetik ifadə alınır. L.N.Tolstoy nahaq deməyib ki, poeziya Allahların dilidir. Bu qabiliyyəti Allah hamıya vermir. Əgər poeziyanın texniki-akustik cəhətlərinə belə əməl etsən – yəni ritm, qafiyə yerində olsa belə, poetik fokus nöqtəsi yoxdursa, ona şeir demək olmaz. Məsələn:

*Görünür buludlar göydə şor kimi,
Qızarır dan yeri pomidor kimi!*

Misralarında poeziyanın zahiri əlamətlərinin hamısı vardır. Amma poetik məna yükü, müəyyən istiqamət almış poetik şüalanma yoxdur. Belə uzun müqayisəni verməkdə məqsədimiz, bəlkə də çoxlarının tanımadığı, lakin poeziya ziyasını yüksək fokus nöqtəsində birləşdirib, oxucunun qəlbində güclü şüalanma təsiri yaradıb, onu düşündürməyi bacaran, yeri gəldikdə onun qəlbini kədər ağrısı ilə yandıran, başqa bir vaxtı ona ümid, fərəh hissi aşılaya bilən bir el şairindən Qurban Musayevdən, onun şeirlərindəki poetik siqlətdən danışmaqdır. Doğrusu, elə adamlar olur ki, bir şeir yazan kimi onu qəzətdə çap etdirir, radioda oxutdurur, hər yerə soxularaq onu oxuyur (beləliklə, irəli gedir). Ya da onun elə bir adamı olur ki, onun əlindən yapışıb hər tərəfə fırladır-parladır, sonra onu göyə atıb parlaq ulduz edir. Eləsi də var ki, yazır, yazır, hər şeydən yazır, gözəl yazır, amma nəərə çəkib, mən filan şeyi yazmışam demir. Onu göylərdə fırladan-parladan adamı da olmur. Mən ikincilərə üstünlük verirəm. Bu yaxınlarda əlimə bir kitab keçdi. Müəllifi Qurban

Musayev, kitabının adı “Balasıyam bu torpağın” idi. Açıb oxuyanda ilkin olaraq gözümə bu bənd sataşdı:

Dostun dərgahından ayaq kəsmərəm,
Varı azdı, çoxdu, umub küsmərəm,
El yolunda bir can üçün əsmərəm,
Xalqıma qurbanam, elə qurbanam!
Mən belə Qurbanam, belə Qurbanam.

Bu bəndi oxuyan kimi yadıma bir el məsəli düşdü. Böyük bir gölün suyunun duzlu və ya şirin olmasına qərar vermək üçün bütün gölü içmək lazım deyil, bircə qurtum su, bu gölün necəliyini bildirir. Kitabdakı bu bənd məni özünə bağladı, onu lap başdan axıra qədər oxumaq qərarına gəldim. Aydın oldu ki, əlimdəki kitab Qurban müəllimin beşinci şeirlər toplusudur. Əvvəlki dörd kitabı oxuya bilmədiyim üçün təəssüf edib bu kitabı diqqətlə oxumaq qərarına gəldim.

Kitabın əvvəlində xalq şairi Nəriman Həsənzadənin dostu və sənətinə hörmətlə yanaşdığı Qurban müəllim haqqındakı fikirlərini oxudum; bircə kiçik sadə cümlə ilə Nəriman Həsənzadə Q.Musayevin yaradıcılığını dəyərləndirmişdi. “Qurban qağam əsil şairdir” sonra kitabın redaktoru şair Elbrus Qəmginin qısa və yığcam fikri ilə tanış oldum. Bu qərara gəldim ki, nə Nəriman Həsənzadə, nə Elbrus Qəmgin Qurban Musayevin həyat və insanlıq fəlsəfəsi, lirik duyğuları, hisslər aləminin dərinliklərinə nüfuz etməmişlər. Bu, onların məqsədi də olmamışdır. Bu kiçik yazıda mən də belə bir məsuliyyətli vəzifəni boynuma götürə bilmərəm. Çünki kitabda

verilmiş şeirlərin hər biri ayrıca poetik və linqvistik təhlil tələb edir. Qurban müəllim özü qarşısında məqsəd qoymadan ana dilimizin bütün poetik gücünü, ifadəlilik potensialını nümayiş etdirmişdir. Yuxarıda dediyim kimi, poeziyası da fokus nöqtəsinə qədər kəşilmədən yayılır. Onlar sonradan spektral ayrılımlar ilə xarakterizə olunur. İnsan təfəkküründə yaranan fikir də belədir. Bir fikir tək bir şüadan-anlayışdan ibarət olmur. Bir neçə anlayış – dərin duyğular, lirik həyəcanlar, elmi fəlsəfi düşüncələrlə yüklənmiş fikir ziyalı poetik keyfiyyətlə rənglənərək dinləyicidə və oxucuda geniş mənə-semantic sahə yaradaraq onu düşündürür. Qurban Musayevin kitabından “Qalx ayağa, Azərbaycan” şeiri dediyimizə sübut ola bilər:

Yenə tərsə cövlan edir,
Bizim üçün çərxi-dövrən.
Qarabağda, ətrafında,
Hər gün axmaqda qızıl qan.
Azadlığın həvəsilə
Çarpışarkən cümlə cahan.

Biz yatmışıq, ermənilər,
Hücum çəkir dörd bir yandan;
Gedir torpaq, gedir mənlik
Tapdalanır təmiz vicdan;
Qalx ayağa, Azərbaycan!

Bu şeiri oxuyanda 1828-ci ildə Azərbaycanın İran və Rusiya arasında şaqqalanıb bölünməsi yada düşür. Düşünürəm ki, əgər 1828-ci ildə Qurban Musayev Şimaldan dediyi bu sözlərə Cənubda M. H Şəhriyar cavab versəydi ki:

Bütün dünya bilir sənin qüdrətinlə, **dövlətinlə**
Abad olub, azad olub mülki-İran, **Azərbaycan!**
İgidlərin İran üçün şəhid olub, **əvzində**
Dərd almısan, qəm almısan sən **İrandan,**
Azərbaycan!
Bəsdir fəraq odlarından kül ələndi **başımıza,**
Dur ayağa! Ya azad ol, ya tamam yan,
Azərbaycan!

Əminəm ki, bu iki şair hər yeri dolanar bu alovlu sözlərlə xalqı ayağa qaldırardı. Təəssüf ki, o vaxt bizim millət tam savadsız, fars və erməni savadlı idi. Bu hisslər hər bir azərbaycanlıya doğmadır. Xalqın ürək tellərinə toxunan söz sahibinə hamı, həmişə rəhmət oxuyur.

Kitabı vərəqlədikcə şairin incə zövqü, dərya qədər dərin və geniş daxili duyğuları adamı özünə çəkir. Bax əsil seir budur! Yəni oxucunu öz ardınca apara bilən seir heç vaxt ölmür, həmişə yaşayır. Müəllifin 1947-ci ildən başlayaraq müxtəlif illərdə yazdığı bəzi seirlərini də kitaba daxil etmişlər. Görəsən, o hansı şeirdir ki, çoxlu şeirin içində 67-il bundan əvvəl yazılmış şeir bu gün yenidən kitaba salınmışdır? Bu, həmişəyaşar mövzu, ana məhəbbətidir. Şeiri oxuyub həyəcanlanmamaq olmur.

Deyin, deyin çöllər geysin libası
Oynasın yanaqda qızlar cığası...
Ay yetim Qurbanın qoca anası
Səni tapşırıram bu sabahlara.

Kitabda toplanmış şeirlər mövzu etibarilə çox genişdir. Amma bu şeirləri redaktor 4 fəslə bölmüşdür. Bu, o qədər də etiraz doğurmur. Bu bölgüyə nəzər salarkən, adama elə gəlir ki, kitabın tərtibində müəllif özü iştirak etmişdir. Bu işin bir yaxşı cəhəti vardır ki, hər fəslin əvvəlində elə bir bənd verilmişdir ki, o fəsildə çap olunmuş bütün şeirlərin fokus nöqtəsi rolunu oynayır. Məsələn, kitabın birinci fəslində şairin ictimai-siyasi şeirləri, nəsihətnamələri çap olunmuşdur. Amma fəslin əvvəlində verilmiş bu seir

Bilsin dost da, lap düşmən də
Balasıyam bu torpağın.
Dağ-dərədə, çöl-çəməndə
Lalasıyam bu torpağın.

Bu bənd sanki bütün fəsildəki seirlərin açar bəndidir. Çünki bütün seirlərin məna açarı bu bənddir. Bir neçə mövzuya müraciət edək.

1. Vətənin hər qarışının vurğunu kimi:

Üfüqlər tutqundu, torpaqlar nəmdi,
Kəlbəcər, Laçının kədəri qəmdi.

Mən dərqli Xocalı yanan sinəmdi
Yurduma yağının düşmanıyam mən!

2. XVI əsrdə yaşamış Dirili Qurban kimi vətən gözəlliyinin aşıqı olaraq:

Necə gülümsəmiş çıxdın qarşıma
De sənmi gətirdin yazı, bənövşə?
Dolanır başına gündə on dəfə,
Dağların döşündə quzu, bənövşə!

3. Məhəbbətin müxtəlif müstəvilərdə təqdim edilməsi:

Anamın qəbrinə düzəcəm sizi,
İtirmə ətrini, solma güllərin.
Solmaq çox yamandı, ölüm deməkdir,
Vaxtsız solub, ölmə aman güllərim!

4. Pərəstiş dövrünün ağır nəticələrinin tərənnümü:

Bu mövzu da şairin I fəsilə deviz kimi verdiyi “Balasıyam bu torpağın” bəndinin spektr şüalarıdır. Spektral parçalanmanı ümumiləşdirəndə şairin 1950-ci ildə yazdığı “Kür üstündə” şeirində ifadə etdiyi mənə onun “ana yurda məhəbbət” dairəsinə daxil olur. Şair yurdunu sevir, amma başına gələnləri açıq deyə bilmir:

Dalğın-dalğın düşüncələr,
Alıb gültək susmuşam mən.
Kürsə axır, hey lal axır...
Soruşuram təbiətdən

Söylə görək bu yerlərə
Bəs nə zaman gələcək yaz?!
Güllər aç, bülbül gülə
Deyib gülə ona Qafqaz

Bu şeiri oxuyanda böyük Səməd Vurğunun “Vaqif” pyesində Vidadinin namaz üstə Allaha yalvarması yada düşür:

Qoyma ki, yerlərdə sürünsün bəşər,
Dünyada qalmasın nə pislik, nə şər.
Yaxşılıq insana bir adət olsun,
Dünya başdan-başa qoy cənnət olsun!..

Belə ümumiləşdirmələrin, incələmələrin sayını artırmaq olar. Əslində, bu fəsildə verilmiş 257 şeirin hamısında “Balasıyam bu torpağın” devizinin izlərini, onun poetik ziyasının bir nöqtədə birləşən xətlərini tapmaq olar.

Kitabın ikinci fəslində şairin lirik duyğular aləminə səyahətə dəvət edən məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlər toplanmışdır. Burada verilmiş 97 şeirin məna xətləri çoxspektrli istiqamətdə deyil, bir istiqamətdə getdiyi üçün güclü məna fokusu yaradan bir bənddə toplanır:

Üzünə baxdıqca heyrətdə qaldım,
Az qaldı odlana sinəm, ay Sənəm!
İnsan bu şuxluqda?! İstədim durub,
Başına dolanıb, dönəm ay Sənəm!

Məhəbbət mövzusu əbədi olduğu kimi də tükənməzdir. Bəşər yaxşını pisdən seçən andan, insan oğlu qəlbində sevgi-məhəbbət hissi duyan gündən milyonlarla söz deyilmiş, bir məhəbbəti milyon bucaq altında dəyərləndirmiş, hər kəs öz bacarığı, istedadı səviyyəsində eşq səmasında qanad çalmışdır. Amma yenə də bu mövzunun sonuna çatmaq, son söz demək, nöqtə qoymaq olmamışdır.

Şair Qurban da bu mövzuda öz sözünü demişdir. Gah aşıqsayağı, gah folklor üslublu el şairi səviyyəsində, gah da professional səviyyədə məhəbbət duyğuları aşılayan, incə ruhlu şeirlər yazmışdır.

Qənddən lap baldan da şirindi sözün,
Sanki, üz görməyib ömründə üzün.
Aydan, günəşdən də nurludu gözün,
Belə gözü gözdən qoymaq olarmı?

Bu bəndəki lirizmi görməmək mümkün deyil. Amma kök söz üzərində qurulmuş frazeoloji ifadəni əvvəlki məqamında işlətmək, ona frazeoloji-poetik yük əlavə etmək çox nadir ədəbi linqvistik priyomdur. “Gözdən qoymaq” frazeoloji birləşməsinin əsası göz sözüdür “Gözü gözdən qoymaq” ifadəsini hamı belə incə məqamda işlədə bilməz. Və yaxud başqa bir misal:

Gözəl, gözdən gizlənmə heç,
Bil, gəzirsən göz içində.
Dinməsəm də sona çatan,
Sözü anla söz içində.

Eyni səmimi duyğusunu aşıqsayağı yazdığı “Dərdin alım” şeirində də görürük:

Yeyin gedib ətəyini,
Yelləndirmə, dərdin alım!
Mənə isti nəzərəni
Zilləndirmə, dərdin alım!

Kitabın üçüncü fəslində şairin satirik tənqidi və yumoristik şeirləri toplanmışdır. Bu mövzuda 71 şeir verilmişdir. Bu fəsildə toplanmış şeirlərin yönəlmə istiqamətində kəşidiyi nöqtə fokus nöqtəsi aşağıdakı beytdə özünə yer alır:

Ürəyində yatar ilan,
Sancmaq üçün çəkər plan,
Hər sözündə neçə yalan,
Hər ordunda bir dili var?.

Doğrudan da, qəlbində ilanlar yatanlar, danışığı, hərəkəti davranışı ilə özünə xeyir, başqasına ziyan vurmaq istəyənlərin dili acı, əməli acı olur. Belələri cəmiyyət üçün, insanlıq üçün sağalmaz yaradır. Bəzən həyatda hər şeyə nail olan yalançı və ikiüzlülər, yaltaqlar çox şeyə nail olsalar da, özləri üçün yaşayır hamının paxıllığını çəkir, heç kəsin irəli getməsinə istəmirlər. Belə adamlar, onların müxtəlif keyfiyyətləri Qurban Musayev satirasının əsas hədəfləridir. Belə adamlar hər cür alçaqlığa əl atar – təkə

özü varlansın. Vətən, millət qeyrətindən, abır-həyə heysiyyətindən uzaq olan adamlar Qurban Musayevin satirik şeirinin lazer şüası qarşısında doğram-doğram olur:

Rüşvət kara gəldi, dırmaşdı başa,
Dinmək istəyəni tutdurdu daşa,
Oğrunu əyrini tez saldı işə,
Çəkib dörd yanına düzdü, nə düzdü.

Əməli bir yana, özü bir yana,
Yol izi bir yana, sözü bir yana,
Əllini bir yana, yüzü bir yana,
Sayıb minlik-minlik düzdü, nə düzdü.

Qurban Musayev belələrinin psixologiyasını da yaxşı bilir. O, göstərir ki, rüşvət hesabına, insaf və vicdanı satmaq hesabına özü varlanır, başqaları qarşısında qorxub vicdan əzabı çəkməkdənsə, hələ onlara “xox gəlir”. Arxası bərk olan qeyri-insani psixologiya sahibləri hamıya hücum edir. Elə gəzir ki, onda nöqsan axtaran onu görüb qaçır:

Güvənib öz lələsinə,
Gördü, vurar şələsinə,
Maymaqlara, beləsinə,
Dövrən olub yar hələ də!

Qanunları saymaz qoçaq,
Sərvət yığar qucaq-qucaq,
“Volqa”sında siqnala bax,
Bilir bizi kar hələ də!

Qurban müəllim bu şeiri yazanda ən dəbdə olan maşın “Volqa” imiş, görünür bu şeir 30-40 il bundan əvvələ aid imiş. Belə cəsarətli, obyektiv xarakterli seirlər şair Qurban Musayevin dərin müşahidə qabiliyyətinə malik olduğunu göstərir. Onu da demək istərdik ki, oxucu bu fəsildən ayrılı bilmir. Çünki bütün şeirlər həyatın acı həqiqəti kimi diqqəti özünə çəkir. Bu cəhətdən xalq şairi Qurbanın şeirləri böyük Sabirin üslubundan qidalandığı üçün və müasir qiyafədə göründüyü üçün diqqəti daha çox cəlb edir. Sabirin “Ay nənə, bir qırmızı saqqal kişi” şeirinə yazdığı nəzirədə Qurban müəllim deyir:

Boyun uca, kamalın kəm,
Kamalsız tap, toyla və əm.
Zurnaçın var daha nə qəm
Al əlinə qaval kişi.

Belə misraların sayını çoxaltmaq olar. Amma bu, Qurban Musayevin yaradıcılığının bir damlasını təhlil süzgəcindən keçirməyə bənzəyir. Kitabın IV fəslində şairin təmsilləri toplanmışdır. Əvvəlki fəsillərdə olduğu kimi, bu fəsildə də əvvəlcədən verilən bir bənd bütün fəslin leytmotivini təşkil edir. Fəsil belə başlayır:

Haradansa gəlib çıxdı
Kəndə üç-dörd ac tula,
Elə bil ki, yazıqlar
Çoxdan həsrətmiş yola.

Bu fəsildə “Yaqubu da yıxdı zaman” şeiri, “Çopur Əhmədin boz atı” təmsili, “Haqqı eşək”, “Oğru tulalar” və s. kimi dərin məzmunlu şeirləri vardır. Ümumiyyətlə, Qurban Musayevin “Balasıyam bu torpağın” şeirlər kitabını oxuyub qurtardıqdan sonra belə bir fikir istə-istəmən adamın ağına hakim kəsilir ki, mövzu genişliyi, üslub müxtəlifliyi, yazı manerasının özünəməxsusluğu ilə seçilən, bütün ictimai və əmək fəaliyyətini doğma kəndində keçirən Qurban Musayev, həqiqətən, gözəl şair, el sənətkarı olmuşdur. Onun əsərlərini toplayıb küll halında bir neçə cildə çap etmək və onun dili üzərində, ədəbi-bədii cəhətləri üzərində ayrıca elmi araşdırma aparmaq lazımdır.

Bu, şair Qurbanın sevdiyi xalqının ona cavab sevgisi olardı. Kainatın fəxri –peyğəmbərimiz Məhəmməd peyğəmbərin öz ümmətinə etdiyi məşhur 55 vəsiyyətdən otuz birincisində deyilir. “Cənnətlik, örnək bir insan olun”.

Qurban müəllim öz həyat və yaradıcılığı ilə bu vəsiyyəti doğrultmuşdur.

*“Respublika gəncləri” qəzeti,
№79, səh.4–5*

ESQ DUALARI

(Vahid Əlioğlunun “Ürəyimlə neyləyim” şeirlər kitabına
ön söz)

Ədəbi fəaliyyətlə ciddi məşğul olan, çağdaş Azərbaycan poeziyasında bir çox uğurlara imza atan, söz sənətinə öz töhfələrini verən Vahid Əlioğlu poeziya sevərlərin məhəbbətini qazanan, onların ürəyinə yol tapan, sadə, bədii və təbii qələmi ilə, coşqun ilhamı ilə ədəbiyyat aləmində xüsusi yeri olan şairlərdəndir. Oxucular bu unikal şairi çoxdan tanıyır. Vahid Əlioğlu müxtəlif mətbu orqanlarda çap etdirdiyi ilk şeirlərindən oxucuların diqqətini cəlb etmiş, gələcəkdə özünün müqtədir və ruhlara hakim kəsilən bir şair olacağı haqqında təsəvvür yarada bilmişdir.

Şair öz pərəstişkarlarını çox gözlətmədi; 2007-ci ildə “Sevgi dolu ürəyim var” kitabıyla oxucuların görüşünə gəldi. Bunun ardınca şair 2011-ci ildə “Təkcə sənə ürəyimdə” adlı şeirlər toplusunu çap etdirdi. Bu kitabdakı şeirlər artıq Vahid Əlioğlu qələminin püxtələşdiyindən bir şair kimi istedadından xəbər verirdi. Bu uğurdan ruhlanan şair 2014-cü ildə “Sevən ürək həsrət çəkər” adlı daha sanballı, gözəl duyğular yaradan, hər bir sözü yüksək poetik mənə ilə canlandıran bir kitab nəşr etdirdi. Vahid Əlioğlu öz poetik çəkisi, poetik fikri ilə elə bir mənəvi aləm yaratmışdır ki, oraya daxil olan hər bir oxucu dərin duyğuların siqlətindən yaxa qurtarıb oradan asanlıqla çıxıb bilmir.

O, bir şair olaraq söz dərgahındakı məsuliyyətini hər an hiss eləyən, sözü havayı işlətməyən, hər sözün

üstündə nanə yarpağıtək əsən, halal qələm adamı olaraq halal şeirləri ilə oxucularla növbəti görüşə gəlmiş və şairin bu görüşünün də maraqlı qarşılanaçağı şübhəsizdir.

Öz fitri istedadı ilə, kövrək ürəyilə, coşqun ilhamı ilə seçilən, bir-birindən gözəl və mənalı şeirlər yazan, qəlbindən süzülən sözləri poetik dildə misralara düzməyi bacaran, Əlioğlunun bu kitabının da sevilə-sevilə oxunacağına və hər bir misranın bədii yaşamaq hüququ qazanacağına özümə inandığım kimi inanıram. Həm də inanıram ki, oxuculara təqdim olunan **“Ürəyimlə neyləyim?”** şeirlər toplusu şairin poeziya sevərlərə ən gözəl töhfəsi olacaqdır. Bunu mən demirəm. Bunu poeziya sevərlərə təqdim olunan **“Ürəyimlə neyləyim?”** kitabında yer alan şeirlərin özü deyir. Vahid Əlioğlunun yaradıcılığına bələd olanlar bu kitabda da qəlbləri titrədən misraları **“Zəm-Zəm”** suyu kimi içə-içə şairin ilham dünyasının qapılarını ümidlə və məhəbbətlə açacaqlar. Şairin ilham dünyasının qapılarını açanlar böyük sevgi və böyük məhəbbət qarşısında bir daha heyrətlənəcəklər. Xeyirxahlığı, yaxşılığı, halallığı, düzlüyü, saflığı şeirlərinə hopdurub yaşadan və insanları haqq yoluna səsləyən şairin şeirləri hər kəsdə xoş ovqat yaradacaq, səmimi və sadə dildə yazılan şeirlərinin fəlsəfi və məna yükünü asanlıqla dərk edəcəklər. Həm də dərk edəcəklər ki, Vahid Əlioğlu, doğrudan da, sözü havayı işlətmir, şairin hər sözü önəmlidir, hər misrası ibrətamizdir. O, ümitsiz sevgi şeirlərində də ümitsizliyə qapılmır, ümidin özündə də bir ümid axtarır. Zamanın, dövrünün çətinliyi, mərdliyin, kişiliyin, düzlüyün, ləyaqətin, halallığın... az qala, yoxa çıxdığı bir vaxtda, şair qələmini süngüyə çevirməyə bilmir, cəmiyyətdəki nöqsanlara, eybəcərliyə, haqsızlığa,

özbaşınalığa, haqqın yolundan çıxanlara, nəfsinə qul olanlara, haqsızlıq önündə susanlara... qarşı söz qamçısı ilə mübarizə aparır və bu gedişlə dünyanın dağılacağını dilə gətirir:

Öz içindən sıxılacaq bu dünya,
Ağac kimi yıxılacaq bu dünya.
Vahid deyir: – dağılacaq bu dünya,
Haqq işini əyənlərin əlindən.

Və yaxud başqa bir şeirində şair yazır:

Dəvə qanad açıb evlər yıxıbdı,
Nə qədər günahsız qanlar axıbdı.
Düzlük də, saflıq da yoxa çıxıbdı,
Qiyamət gününə az qalib deyən.

Cəmiyyətdəki eybəcərlikləri, haqsızlıqları qamçılayan Vahid Əlioğlu daha çox məhəbbət şairidir. O, şeirlərində saf və ülvi məhəbbəti, təmiz sevgini tərənnüm eləyir. Məhəbbətin müqəddəsliyinə, sevginin təmizliyinə inanan, məhəbbət üzərində halal bir dünya quran, gözəllikdən mənəvi zövq alan, böyük sevgi önündə səcdə eləyən şairin “Gətir sən” şeirində oxuyuruq:

Yardan ayrı düşən çox zillət çəkər,
Gecələr yatmayar, göz yaşı tökər.
Ay fələk, canımı istəsən əgər,
Mənə öz yarımından fərman gətir sən.

Vahid Əlioğlunun məhəbbət şeirlərində nəzərəçarpan fəlsəfə yükü poetik yüklə birləşərək onun lirik mənini əlçatmaz yüksəkliyə, ilahi zirvəyə qaldırır. Bu əlçatmaz və ilahi zirvədə, ancaq təmiz və ülvi məhəbbət hökm sürür. Bu gün ülvi məhəbbətlə sevmək, ülvi məhəbbətlə yazmaq və ülvi məhəbbətlə yaşamaq hər kəsə qismət olan xoşbəxtlik deyil.

İlahi şeirlər yazmaq və ilahi duyğularla yaşamaq, ilahi duyğularla sevmək şair Vahid Əlioğlunun tale xoşbəxtliyidir. Bu tale xoşbəxtliyini yaşayan Vahidin bir şair kimi qəlbinin səsini, ürəyinin çırpıntılarını hiss etməmək, eşitməmək mümkün deyil. Hiss və həyəcanlarını, duyğularını hər misrasında canlandıra bilən Vahid Əlioğlunun şeirlərində hər kəs özünü görür, öz qəminin, kədərinin, həsrətinin, sevincinin... qələmə alındığını hiss eləyir. Şəxsi duyğularını ictimai duyğulara çevirə bilən, başqasının qəlbinin səsini, ürəyinin döyüntüsünü, başqasının hiss və həyəcanlarını qələmə ala bilən Vahid Əlioğlu haqqa söykənən şairdir, halal söz adamıdır. Haqqa söykəndiyinə və halal söz adamı olduğuna görə başqasından daha çox can yanğısına məruz qalır, daha çox əzablara düşər olur, ayrılıq odunda alışıb-yanır, dərdilə baş-başa qalır...

Vahid Əlioğlu öz dərdini yazmır, bəşəri dərdləri qələmə alır, hamını düşündürən məsələlərdən, hamını narahat edən problemlərdən yazır. Ona görə də şeirləri ürəklərə asanlıqla yol tapa bilir. Ona görə də şeirləri bu qədər təsirlidir, hərərətlidir, su kimi safdır, imam üzü kimi nurludur, işıqlıdır:

Ömrümdən bir yolluq kədəri sildi,
Bağrımın başından qəhəri sildi.
Vahidə can verən bir şirin dildi,
Bu gözəl mələyin özüdü, Allah!

Vətəndaşlıq və şairlik missiyasını vicdanla, ləyaqətlə yerinə yetirən Vahid Əlioğlu el dərdini ürəyində gəzdirir, şeirlərilə hamıya mənəvi dayaq olur, üstünə qəm qar kimi burum-burum tökülsə də, ruhdan düşmür, yenə də eyni həvəslə, eyni ilhamla eşq dualarını qələmə alır. Bəli, şairin hər məhəbbət şeiri bir eşq duasıdır. Bu eşq dualarını eşitmək, oxumaq necə də xoşdur. Bu eşq duaları adamın ruhuna hakim kəsilir, adamın içini ağappaq işıqla doldurur və adamı elə sehləyir ki, günlərlə düşdüyün sehdən çıxma bilmirsən. Əslində, düşdüyün sehdən çıxmaq da istəmirsən:

Bulaq suyu kimi durulub dünya,
Dincəlmək istəyir, yorulub dünya.
Məhəbbət üstündə qurulub dünya,
Dünya dağılardı sevgi olmasa.

Vahid Əlioğlunun şeirlərində işıq var, nur var. Çünki, Vahid özü işıqlı adamdı. Onun şeirlərini oxuyanlar ən dolaşq labirintdə belə, ən zülmət gecələrdə belə özlərinə yol tapa bilərlər.

Hər şeirində onun kövrək ürəyi döyünür. Həssas və kövrək ürəkli şair həyatda heç nəyə biganə qala bilmir, hər şeyə reaksiya verir, ürəyi hər dərddə su çəkən kimi özünə çəkir.

Elə ona görə də şair **“Ürəyimlə neyləyim?”** deyərək öz-özünə sual verir və bu sualın cavabını onun şeirlərində tapmaq mümkündür.

Vahid Əlioğlu **“Ürəyimlə neyləyim?”** kitabına ürəkəğrısı ilə yazmış olduğu **“20 Yanvar”** poemasını da daxil etmiş, ötən əsrin 90-cı illərində Sovet ordusunun törətmiş olduğu faciələri nəzmə çəkmişdir. **“20 Yanvar”** poemasında **“azadlıq”** deyərək hayqıran bir millətin Sovet ordusu tərəfindən iriçaplı pulemyotlardan atəşə tutulmasını, Bakı küçələrinin qanla suvarılmasını qələmə almış, azadlıq yolunda canından keçmiş soydaşlarımızın unudulmaz xatirəsini böyük ehtiramla yad etmişdir.

“20 Yanvar” poeması ilə şəhidlərimizə möhtəşəm bir abidə ucaltmağa müvəffəq ola bilmişdir.

Və son olaraq demək istəyirəm ki, **“Ürəyimlə neyləyim?”** şeirlər toplusu ilə Vahid Əlioğlu imzasını imzalar içində bir daha təsdiqləməli oldu. O, bir daha ruhumuzun şairi olduğunu təsdiqləyə bildi. Çünki onun şeirləri insanı dərin-dərinə düşündürür, insanı yaşamağa, yurdu sevməyə, Vətəni göz bəbəyi kimi qorumağa səsləyir, sevməyə və sevlməyə çağırır. Onun şeirlərində halal və təmiz sevgilə yanaşı, Vətəni Vətən eləyən mərd kişilərə, mərd oğullara da ilahi bir məhəbbət var, böyük hörmət və ehtiram var. Şairin şeirlərində halal sevgi, Vətən və kişilik mövzusu qırmızı xətlə gəlib keçir:

İgidlər olubdu elin dayağı,
Dəyməsin Vətənə düşməən ayağı.
Vahid qorumağa ana torpağı
Ana sevgisindən güc aldı, getdi.

Belə deyirlər ki, hər kitab bir arzudur. Həm də deyirlər ki, hər kitab şairin ürəyidir.

“Ürəyimlə neyləyim?” şeirlər toplusu da Vahid Əlioğlunun çırpınan ürəyidir və bu çırpınan ürək oxuculara şairin hədiyyəsidir. Şairin oxuculara ərməğan etdiyi kövrək ürəyini – **“Ürəyimlə neyləyim?”** kitabını yarpaq-yarpaq çevirib oxuyanda özünüzü haqq yolunda hiss edəcəksiniz, özünü zə qayıdacaqsınız, öz səsinizi eşidəcəksiniz, can evinizə dolan nur selinin işığında haradan gəlib hara getdiyinizi görəcəksiniz. Hara getdiyini bilən adama isə dünya yol verir. Bəli, bu kitabı oxuyan hər kəsə dünya yol verəcək və bu kitabın ilk səhifəsində oxucuların üzünə ürəyinin qapılarını taybatay açan şairin səsi eşidiləcək: **“Bu mənəm, Vahid Əlioğluyam”**. Şair haqlıdır, çünki o, dünyəvi bir şair olduğunu **“Ürəyimlə neyləyim?”** kitabı ilə bir daha təsdiqləyə bildi. O, bir daha təsdiqləyə bildi ki, həyatda hər şey ötücüdür, hər şey keçicidir, hər şey fanidir.

Və bu fani dünyada yazılanlar qalır və bir də zamandan zamana şairlər qalır.

Bu mənada Vahid Əlioğlu bütün zamanların şairidir, türk ruhunun şairidir, gözəl şairdir. Və o, türk ruhunun şairi kimi **“Ürəyimlə neyləyim?”** kitabıyla yenə də görüşümü zə gəlib.

Dünyaya sözünü deyən, ancaq dünyanın hələ yaxşı tanımadığı şairlə siz də görüşməyə tələsin, şairin eşq dualarını oxumağa tələsin...

*Vahid Əlioğlunun “Ürəyimlə neyləyim”
şeyrlər kitabına ön söz. Ecoprint,
Bakı, 2016, səh. 3–8*

MİFOPOETİKAYA DAİR DƏYƏRLİ ARAŞDIRMA

(*P.İsayevanın eyniadlı əsərinə rəy*)

Dünya xalqlarının hamısının mifik dünyagörüşü, inancı, hadisə və əşyalara qarşı yozumu və münasibəti vardır. Dünyanın özünə, onun dürlü-dürlü hadisələrinə, çeşidli münasibətlərə qarşı dəruni reaksiyası, onu dəyərləndirməsi hər bir xalqın mənəvi-əxlaqi cəhətləri ilə yanaşı, onun yaranıb biçimləndiyi sosial-tarixi şərait, coğrafi və etnik-mədəni mühitlə bağlıdır. Bu səbəbdən da etnik cəhətdən qohum olan xalqların ilkin mifik anlayışları arasında ümumilik və yaxınlıq olur. Bu yaxınlıq qohum xalqların tarixi inkişafının ilkin çağlarında dünyagörüşünün, əşya və hadisələrə münasibətlərinin eyni olmasını, dillərinin yaranmasını şərtləndirir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “Mif” sözünün; 1. Allahlar, əfsanəvi qəhrəmanlıq, dünyanın və həyatın əmələ gəlməsi haqqında qədim xalq rəvayətləri və əsəti. 2. Fantastik, əfsanəvi, xəyali, əsli olmayan şey haqqında. Həqiqət deyil mifdir. (Adil, II c. sah.533, 1983)

Burada Allahlar dedikdə yəqin ki, çoxallahlılıq nəzərdə tutulur. Amma bu da bir həqiqətdir ki, qədim insanın mifik təfəkkürü təkə allahlarla məhdudlaşmır. İndiki insanın ulu babasının inancları, dünyəvi düşüncələri həyat baxışı təkə Allah və əsətlərə söykənmir. İnsan reallıqlardan, onun təsirindən uzaqda qala bilməzdi. Bax buna görədir ki, qohum xalqların dünyabaxışı, daxili-mənəvi dünyası, hətta bunun əsasında yaranan dili eyni olur. Məsələn, türk xalqlarının mifik baxışı, inancı ilə

slavyan, roman, german xalqlarının mifik dünyası arasında böyük fərqlər vardır. Bu fərqlər həmin xalqın sonradan dünya, axirət, insanlıq və s. haqqındakı münasibətlər toplusunun formalaşmasını və onun təfəkkürünün özümləşməsini, habelə onların dillərindəki paremioloji sistemin fərqlənməsini şərtləndirir.

Qədim mifik təfəkkürümüzdəki allahlar (məs. Ahuramazda), xeyirxah ululardan Xızır (Bəzən Xızır İlyas), şialik təriqətində Əli, quşlardan Simurq, Ənqa, göyərçin, cansız Məbudlardan dağ, su, ağac və s. ulu əcdadımızın mifik qaynağı, xilasedicisi idi. Yolunu itirən adamlara, sevgilisinə qovuşmaq istəyən aşıqlərə yardım edən (bəzən aşıqlərə buta verən) Xızır, göyərçin şifahi xalq ədəbiyyatımızda onun dastan və nağıl qəhrəmanlarının məqsədinə çatmasında ilkin və düzgün yardımçı olurdu. Bu haqda çox deyilmiş və yazılmışdır. Əlbəttə, mifik obrazlar (insanlar) başqa mifik inanc obyektlərinə nisbətən daha müdrik və qüdrətli olur. Məsələn, Xızır ilə hər hansı bir quşun xidmətini eyniləşdimək olarmı?

Allah və müqəddəs insanlar daha qüdrətli və xeyirxah olur. Y.V.Çəmənzəminlinin “Qızlar bulağı” romanında təsvir edilən “Avesta” qəhrəmanı xeyir allahı Ahuramazdanın (Hörmüz) sözlərinə nəzər salaq: Burada Ceynirin suallarına Ahuramazdanın cavabları daha xarakterikdir:

Ceynir sıra ilə düzölmüş kərpiclərdən birincisini götürüb oxudu:

– Ahuramazda"! sənə ən sadıq olan kimdir?

Ahuramazda cavab verdi:

– Mənə ən sadıqlar yaxşı fikirli, yaxşı sözlü və yaxşı hərəkətliyədir!

– Ahuramazda, ən savab işlər nədir?

Ahuramazda cavab verdi:

– Ən savab işlər susuz yerə su çıxarmaq, ağac əkdirmək, körpü salmaq, zərərli həşəratları öldürməkdir.

– Ahuramazda, yer nə demiş?

Ahuramazda cavab verdi:

– Yer demiş – Məni əkən şad olar, əkməyən isə qəmgin olar. Buğda yerə səpiləndə divlər acıqlanar, buğdalar bar verəndə divlər hirsənər, buğda sünbül bağlayanda divlər çatlar!

– Ahuramazda, divlərə xidmət edən kimlərdir?

Ahuramazda cavab verdi:

– Divlərə xidmət edən köçəbələrdir: – özləri əkməz, başqalarının da əkinini tapdalar.

Burada xeyir və işiq Allahı olan Ahuramazdanın (Hörmüzün) xeyir və şər haqqında dedikləri ilə kifayətlənmək olar. Çünki, qədim mifik təfəkkürümüzdə özünə yer alan bu mövqələr indi də yaşamaqdadır. Ahuramazdanın bir çox fikirləri bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Ümumiyyətlə, mif əsasında yaranan əfsanəvi poetik düşüncələr qeyri-real, qeyri-həyati görünsə də, Sovet ədəbiyyatının əsas yaradıcılıq metodu olan sosialist realizminə uyğun gəlməsə də, həmişə yaşayır, yeni-yeni mənalar alır, müxtəlif mifopoetik strukturlarda yaşayır.

İstedadlı ədəbiyyatşünas alim Pərvanə İsayevanın keçən il çapdan çıxmış olan “Mifopoetika və XX əsr

Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu” adlı kitabı məhz bu problemə həsr edilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədibləri xalqımızın mifik təfəkkürünün bəzi qatlarına nüfuz edərək oradan götürdükləri bəzi mifik-əsətiri fraqmentləri öz məqsədləri fonunda o dövrün siyasi və bədii düşüncəsi ilə əlaqələndirir və cəmiyyətə nə isə demək istəyirdilər.

Doğrudur, mifik təfəkkürlə bağlı hadisələr oxucuda maraq doğurur və müəllifin ideyasının çatdırılmasında böyük rol oynayır. Amma adi oxucu müəllifin ideyasını nə qədər tez başa düşürsə, mifoloji obrazların, hadisələrin, fəvqəlbəşər hadisə, məkan və qüvvələrin mahiyyətinə nüfuz etmək onları dəyərləndirmək adi oxucunun imkanı xaricindədir. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda Pərvanə İsayevanın geniş və dərin biliyinə, dünya mifologiyasına yüksək səviyyədən yanaşma bacarığına, ekstrapoetik dünyasının böyüklüyünə soyuqqanlı olmaq olmur.

İnsan təfəkkürü nə qədər genişdirsə, onun mifopoetik qatları da bir o qədər çox və rəngarəngdir. Buna baxmayaraq, Pərvanə İsayeva bu sehrli dünyanın sirli hadisələri içərisində donub qalmamış, XX əsr ədəbiyyatımızın poetik strukturunu dünya mifopoetikası fonunda yüksək səviyyədə araşdırmışdır. Bu cəhəti kitabın redaktoru və ön sözün müəllifi, tanınmış ədəbiyyatşünas Tahirə Məmməd də xüsusi qeyd edir. Alim əsərin birinci fəslində “Mif və ədəbiyyat” problemini araşdırarkən dünya xalqlarının yaratdığı bütün bədii əsərlərdə mif elementləri olduğunu qeyd edir. Müəllif, haqlı olaraq, belə hesab edir ki, dünya xalqlarının mifik arsenalı, bədii ədəbiyyat üçün cəbbəxanadır, lakin ona yanaşma, ondan

istifadə formaları başqadır. Dünya ədəbiyyatında gedən inkişaf mifoloji arsenala münasibətdə də özünü göstərir. Bunu müəllif XX əsrin görkəmli neomifoloji çalarlıqlar əlavə etməklə yeni mifopoetik strukturlar yaratmış olan ingilisdilli irland yazıçısı Ceyms Coys (1882–1941), Avstriya yazıçısı Frans Kafka (1883–1924), alman yazıçısı Tomas Mann (1875–1955), Kolumbiya yazıçısı Qabriel Qarsiya Markes (1927) və başqalarının timsalında dəyərləndirir.

XX əsrdə dünya ədəbiyyatında “Demonizm bir mifik təfəkkür elementi kimi yenidən meydana gəldi. Əslində, demon xristian dinində vəhşi qorxunc ruh olaraq insan düşməni kimi təsvir edilir. Avropa ədəbiyyatında Faust (Göte), rus ədəbiyyatında Demon (M.Lermontov) yarandığı kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında İblis (H.Cavid) kimi görkəmli əsərlər yarandı. Müəllif XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının mədəniyyətinin inkişaf tarixində görkəmli yer tutan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Pəri Cadu”, “Dağılan tifaq”, “Qırmızı qarı” əsərlərində iblis, cin (əcinnə), şeytan küpəgirən qarı, pəri kimi obrazlar qalereyası yaratdığını və qarğışa, yuxuya inam elementlərini ustalıqla neomifoloji simvola keçirməsini təcrübəli ədəbiyyatşünas prizması altında təhlil edir və yüksək dəyərləndirir.

H.Cavidin “İblis” əsəri isə dünya müharibələrinə “şahlar, çilgün dərəbəklər, altun və qadın düşkünü divanə bəbəklər” məhz iblis xarakterinin simvol olaraq qəddar insanlar strukturuna transfer edilməsinin bariz nümunəsidir. Həm Ə.Haqverdiyevin, həm H.Cavidin qəhrəmanlarını müəllif bacarıqla, başqaları ilə müqayisədə və tarixiliyi nəzərə alaraq, düzgün qiymətləndirə bilir.

Müəllif dramatik janrla yanaşı, nəsr əsərlərində də demonik obrazlar haqqında bəhs edir. M.Süleymanlının “Şeytan” povestini də müəllif demonik obrazlar qalereyasını özündə əks etdirən bir əsər kimi araşdırır. Müəllif qeyd edir ki, M.Süleymanlı “milli təfəkkürdə özünə yer etmiş mifoloji obraz və mif süjetlərinin köməyi ilə etnik yaddaşa söykənərək milli dəyərləri bərpa edir, oxucuya ötüb keçmiş böyük bir tarixə yenidən baxmaq imkanı verir. Əsərin üçüncü fəslində müəllifin mifik dünya haqqında geniş məlumata malik olduğunu daha yaxşı izləyə bilirik. Burada müəllif nəsr əsərlərində zərdüşçülükdən tutmuş “Dədə Qorquda qədər mifik anlayışlarımızın Y.V.Çəmənzəminli, Elçin, M.Süleymanlı və K.Abdullanın yaradıcılığında öz əksini tapmasını konkret əsərlər təmsalında araşdırır. Belə ki, Azərbaycan ədəbiyyatında əski yaddaşa söykənərək insanlığın ilkin çağının inam və etiqadlarını, məişətini əks etdirən Y.V.Çəmənzəminlinin “Qızlar bulağı” romanı (səh.113), Elçinin “zaman-zaman sistemli şəkildə istifadə olunan xalq təsəvvüf elementləri və mif süjetləri ilə rastlaşdığımız “Mahmud və Məryəm” romanı, “Mifik obraz və motivlərin müəllif ideyasının çatdırılmasında əsas aparıcı vasitə olaraq üslubi strategiyaya çevrilən” (səh.147) M.Süleymanlının “Köç” romanı və “Yel Əhmədin bəyliyi” povesti alimin təhlil süzgecindən keçirilir.

Sonra müəllif XX əsrin sonlarında postmodernizm təmayüllü ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsi K.Abdullanın “Dədə Qorqud” süjetlərində neomifoloji çalarları araşdırır.

Postmodernizm bir ədəbi cərəyan olaraq XX əsrin ikinci yarısında yaranmışdır. Postmodernist ədəbiyyatın xarakterik cəhətlərindən biri dil qanunlarının pozulması, fikrin mücərrəd ifadəsidir.

2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq dilçi-filoloq alim ədəbiyyatşünaslıq və yazıçılıq sahəsində diqqəti cəlb etməyə başladı. Onun Azərbaycan dilçiliyində “Mətnin linqvistikası” sahəsindəki yeni və uğurlu addımları ədəbiyyatşünaslıq və bədii yaradıcılıq sahəsində də özünü göstərdi.

Pərvanə İsayeva K. Abdullanın “Ruh”, “Şah İsmayıl və yaxud hamı səni sevənlər burdadı...”, “Causus”, “Beyrək”, “Kim dedi ki, Simurq quşu var imiş” pyesləri mifoloji struktur cəhətdən postmodernist cərəyanın dəyərli əsərləri kimi tədqiqata cəlb edilərək yüksək dəyərləndirilir.

Müəllifin öz araşdırmasında toxunduğu əsas problemlərdən biri də “epik süjetin təşkilində mifoloji xronotopun rolu” məsələsidir. Bu mövzudan bəhs edən müəllif XX əsr ədəbiyyatımızın Ə.Haqqverdiyev, Y.Səmədoğlu və Anar kimi nümayəndələrinin nəsr əsərlərindəki bədii süjetin qurulmasında mifoloji xronotopun nə kimi mövqeyə malik olduğunu araşdırır.

Ə.Haqqverdiyevin “Xortdanın cəhənnəm məktubları” əsərində o biri dünyaya səyahət, orada günahkarların yandırılması, özünü mömin qələmə verən Hacı Mirzə Əhməd ağanın cəzalandırılması müasirləşdirilərək oxucuya təqdim edilir.

Eləcə də Y.Səmədoğlunun “Deyilənlər gəldi başa” romanı üzərində də müəllif ciddi araşdırma aparmış, belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, “yarımçıq qalsa da, süjetin

personajların mistik stixiyası ilə bütövlük nümayiş etdirən bir əsərdir... “Deyilənlər gəldi başa” romanının strukturu isə sarı hamam, uçqunlu kəndi kimi xronotopların” mifoloji potensialı”nda gerçəkləşir” (səh.227).

Tədqiq etdiyi əsərlərin yazılma tarixi xronologiyasını əsas götürüb araşdıran müəllif son olaraq Anarın “Ağ qoç, qara qoç” romanı haqqında öz mülahizələrini təqdim edir. Müəllif göstərir ki, bu əsərdə yazıçı cəmiyyətdə baş verən davranış stereotiplərini, əxlaqi-mənəvi deformasiyaları və onların doğurduğu fəsadların nəticələrini göstərmək üçün bu janrın imkanlarından yararlanır. Əsərdə utopiya və antiutopiya məkanları birləşir” (səh.228)

Ümumiyyətlə, müəllif Azərbaycanın XX əsr ədəbiyyatı nümayəndəsi olan 11 yazıcının 12 əsəri əsasında mifopoetika və ədəbi dünyagörüşümüzün poetik strukturu haqqında dəyərli fikirlər söyləmişdir. Müəllifə yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

“Respublika gəncləri”, 2016, №36

ÖN SÖZ

(Səidə Rüstəmovanın “Azərbaycan dilinin dram üslubunun inkişafı” kitabına ön söz)

Dövlət müstəqilliyi və milli azadlıq dünyada yaşayan hər bir xalqın ən müqəddəs arzusudur. Azərbaycan xalqı uzun əsrlər milli əsarətin nə demək olduğunu gözəl bilir. 1918-ci ilə qədər xalqımıza qənim kəsilən qonşu dövlətlərin yeraltı və yerüstü sərvətlərimizə, habelə əqli mülkiyyətimizə sahib çıxmaq üçün nələr etdiyini xalqın yalnız savadlı hissəsi bilir. 1918-ci ildə cəmi 23 ay müddətində millətımız milli azadlığın nə demək olduğunu gördü. Təsadüfi deyil ki, M.Ə.Rəsulzadədən soruşanda ki, bu 23 ay ərzində siz nə etdiniz, o demişdi: “Heç nə etməsək belə, xalqımıza azadlığın nə demək olduğunu dadızdırdıq”. Bundan sonra milli sərvəti zəngin, intellekti lazımı səviyyədə olmayan Qafqaz xalqları kimi, Azərbaycan xalqının da əlindən bu tarixi nailiyyəti alındı. Bolşevizm rejimi xüsusilə türk-müsəlman xalqlarına qarşı açıq ayrı seçkilik, irqçilik siyasətilə hakim kəsildi. Xalqımızın sərvəti talanır, öz mənliliyi təhqir edilir, başbilənləri repressiya dəyirmanında məhv edilirdi. Bunu nə ilə sübut etmək olar? Çox asan! Aşağıdakı faktlara baxaq:

1) Sovet hakimiyyəti Zaqafqaziyanı işğal etdikdən sonra ermənilərə və gürcülərə öz millətindən rəhbər təyin etdi. Azərbaycana isə Viktor Nenaysvili, Yelena Stosova, Kaminski, Sergey Mironoviç Kirov, Levan İsayeviç Mirzoyan, Qikolo, Polonski və b. rəhbər oldu (bu bolşevizmin milli ayrılıq siyasəti deyil?)

2) Ermənidən 4 Sovet İttifaqı marşalı oldu. Azərbaycandan isə bircə nəfər general-polkovnik olmadı – niyə?

3) Niyə SSRİ AE Zaqafqaziya filialı əsasında müttəfiq respublikaların müstəqil Elmlər Akademiyası yarandı (Gürcülərdə 1941-ci ildə, ermənilərdə 1943-cü ildə, Azərbaycanda isə 1945-ci ildə – niyə? Çünki milli kadrlarımız məhv edilmişdi) Nə üçün 80-ci ildə bircə nəfər azərbaycanlı SSRİ EA həqiqi üzvü olmadı? Nə üçün bircə kosmonavt buraxdığı üçün Sergey Pavloviç Korolyov akademik oldu, Lenin mükafatı aldı. Amma ondan 4 dəfə çox həmin işə rəhbərlik edən K.Ə.Kərimov həmin titula layiq görülmədi?

Ümummilli liderimiz H.Əliyev Azərbaycanın rəhbəri olana qədər Azərbaycandan yalnız çobanlara, mədən fəhlələrinə, dəmir yol fəhlələrinə, pambıqçılara Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verilirdi. Bunun mənasını şərh etməyə ehtiyac yoxdur.

Əziz oxucular və tələbələr, bu sözləri ona görə deyirəm ki, siz keçmişimizə gözüaçıq baxa bilərsiniz. Bununla milli və dövlət müstəqilliyinin nə demək olduğunu daha yaxşı bilərsiniz və ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin millətimiz üçün nələr etdiyini aydın idrak duyğusu ilə dərk edəsiniz. 1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə gələn H.Əliyev bütün SSRİ miqyasında gözdən salınmış Azərbaycan Respublikasını bütün Sovet Respublikaları arasında ön sıraya çıxardı. Azərbaycanda elmin, sənətin bütün sahələrinə aid onlarla insan Sosialist Əməyi qəhrəmanı fəxri adı aldı. Amma hər halda Moskvanın əks təsiri həmişə Respublikamızın başı üstündə asılı qalmışdı.

1991-ci il 18 oktyabrda xalqımız öz Dövlət Müstəqilliyi gününü elan etdi. Bu qonşu dövlətlərin xoşuna gəlmədi. Savadsız və səriştəsiz rəhbərlər bu tarixi məqamdan istifadə edə bilmədilər. Azərbaycan bu dəfə nəinki dövlət müstəqilliyini itirə bilərdi, hətta hissə-hissə parçalana bilərdi. Ümummilli liderimiz bu məsul tarixi dönməndə xalqın dadına çatdı. Cənubdan, şimaldan və qərbdən yaxınlaşmaqda olan təhlükəni dəf etdi. Milli müstəqilliyimizin memarı kimi vətən və millətin tarixinə düşdü.

Hələ 70-80-ci illərdə Azərbaycanın rəhbəri olanda xalqımızın savadlanmasına böyük önəm verən H.Əliyev müstəqillik illərində yuxarıdan icazə almadan, Moskvanın təpkisindən qorxmadan Azərbaycan Respublikasını Avropayönümlü bir dövlətə çevirdi. Bu yüksəliş Azərbaycanın sosial həyatının bütün sahələrində özünü göstərdi. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, 90-cı illərin əvvəllərində iqtisadiyyatı çökmüş Azərbaycanı cəmi 5-6 ilin içərisində adamhesabına məhsul istehsalına görə dünyada lider mövqeyinə çıxardı. Eyni yüksəlişi biz təhsil sahəsində də görə bilərik. O, elan etdi ki, “Təhsilimiz xalqımızın gələcək inkişafını təmin etməlidir”, “Təhsil millətin gələcəyidir”.

Ulu öndərin istedadlı davamçısı Respublikamızın Prezidenti Cənab İlham Əliyev onun göstərdiyi düzgün yolla gedərək Azərbaycan təhsilinin qarantı kimi demişdir: “İndi biz ən istedadlı, layiqli tələbələri dövlət xətti ilə xaricə, aparıcı ali məktəblərə oxumağa göndəririk ki, onlar dünyanın ən qabaqcıl təhsil səviyyəsinə çata bilsinlər. Bütün bunlara böyük vəsait lazımdır və bu vəsaiti biz təmin edirik. Çünki bilirik ki, bu, Azərbaycan

xalqının gələcəyi, Azərbaycan dövlətinin möhkəmlənməsi məsələsidir”.

Bu sahədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin 31 yanvar 2008-ci il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Sərəncamı”nın böyük tarixi əhəmiyyəti oldu. Sərəncamın böyük tarixi və elmi əhəmiyyətini nəzərə alaraq onu bütövlükdə verməyi lazım bilirik.

*Səidə Rüstəmovanın “Azərbaycan dilinin
dram üslubunun inkişafı” kitabına
ön söz. Bakı, “Elm” nəşriyyatı,
2016, səh.3–5*

GÖRKƏMLİ ALİM, KAMİL ŞƏXSİYYƏT

Bəzən hər hansı bir mövzuda danışarkən, hər hansı bir adam haqqında bəhs edərkən təyinedici sözləri yerli-yerində işlətmir, bol-bol tərif deyir adi insanı - alim, şairdən daha çox, aktyorları dahi adlandırırlar. Bu, tərifdən uzaqlaşaraq təhrifə keçir. Çox vaxt (indi bu dəbdədir) adi bir müğənni kiminsə, nəyinsə hesabına xalq artisti adı alır. Onun evindən veriliş gedəndə, müsahibə aparılanda özünü dağ başına qoyur. Mənə dahi deyin, professor deyin – deyə tələb edir. Bunun sahibi mən özüm olmuşam. Amma elə böyük adamlar da olur ki, böyüklüyü özünün təyinedici (deyktik) sözlərində deyil, daxili kamilliyində, zənginliyində görür. Yusif müəllim məhz sonunculardan idi. Mən ona professor – deyə müraciət edildiyini bir dəfə də görmədim. Onu tanıdığım 56 il sürəsində onu bircə cür gördük, bircə cür də çağırdıq. Yusif müəllim!

Mən Yusif müəllimin həmkarı içərisində onunla birlikdə olan adamlardan birincisiyəm – desəm, yanılıram.

Yaxşı yadımdadır. 1957-ci ilin sentyabr ayının axırı idi. Muxtar müəllimin seminarını aparmaq üçün auditoriyaya ortaboylu, qarayanız, 28-29 yaşlarında bir cavan müəllim gəldi. Salam verib özünü təqdim etdi. Mənim adım Yusif, fəmiliam Seyidovdur. Filologiya elmləri namizədiyəm, M.Hüseynzadənin oxuduğu mühazirənin seminarlarını aparacağam. Tələbələr bir-birinə baxıb Yusif müəllim dedilər. Bu ad mənim üçün 57 il doğma oldu. İndi də doğmadır.

Yusif müəllimlə biz, nəinki Azərbaycan dilçiliyini, habelə böyük bir həyat məktəbi kursunu məhz Yusif müəllimin izi ilə keçdik. Yusif müəllim 1966-cı ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etdi. Həmin il yenidən təşkil olunmuş Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının müdiri oldu. 1969-cu ildə mən namizədlik dissertasiyası müdafiə edəndə birinci oponentim oldu. Bundan sonra yazdığı bir sıra məqalələrində mənim haqqımda danışıq, elmi fəaliyyətimi yüksək dəyərləndirmişdir.

Yusif müəllimlə mənim münasibətlərim 2003-cü ildən başlayaraq müəllim-tələbə çərçivəsindən çıxaraq yoldaşlıq, sirdaşlıq, həmkarlıq müstəvisinə daxil oldu. Yay tətili vaxtlarını çıxmaq şərti ilə, demək olar ki, biz 10 ay (hər ayın axırını şənbə günü) təyyarə ilə Naxçıvana gedirdik. NDU-nun rektoru akad. İ.Ə.Həbibbəyli, dedi ki, bizim bircə qaibimiz yox idi. Yusif müəllim həmişə təyyarədə pəncərə tərəfdə oturmağı sevərdi. Çünki, kiçik bir pəncərədən böyük bir aləmi seyr etmək mümkün olurdu. Bəzən də görürdüm ki, pəncərədən baxa-baxa mürgüləyir. Naxçıvanda təyyarədən düşən kimi bizi qarşılayıb mehmanxanalardan birinə aparardılar. Bizim ayrılmaz olduğumuzu bildiklərindən həmişə bizə iki nəfərlik bir otaq tutardılar. Bəzən olurdu ki, birimiz bu gün, digərimiz sabah Naxçıvana gedirdik – fərqi yoxdu, kim getsə o biri üçün də eyni otaqda çarpay hazırladırdı. Bəzən müdafiədən əvvəl və ya sonra hər birimiz öz kəndimizə baş çəkərdik. Bir neçə dəfə Yusif müəllimin təklifi ilə onların kəndinə – Yengicəyə getmişdik. Həmişə kəndə çatmamış yolun sağ tərəfində yerləşən kənd

qəbiristanına dönər, anasının başdaşı yanında dayanar, gözləri doluxsunar, uşaq kimi yanaqlarından yaş axardı. Bir dəfə mən bir surə oxumağa başladım.

Yasin, vəl Quranil-Həkim, innəkə ləminəlmursəllin əla siratin-mustəqim, Tənziləl-əzizizrəhim...

Yusif müəllim heyrət və sevinclə:

– Sən Yasin surəsi oxuyursan?

Başımla “bəli” – dedim. Surənin yarısında “Sədəqəllahu-əliyyuləzim” – deyə surəni bitirib bağışlanma və Fatihə dedim. Sonra mənə qucaqlayıb: indi mənəm ən əzizim oldun.

Sonra onların kənd evinə getdik. Yay meyvələri yetişmişdi. Yusif müəllim özü əkdiyi ağacların meyvəsindən həvəslə yedi və mən də ona qoşuldum. Bir il ötüb keçdi... Yenə onların kənddəki kərpicdən tikilmiş evlərinə getdik. Qonşu məlumat verdi ki, evə baxmağı tapşırduğumuz qohumunuz evi satmışdır. Hər ikimiz təəccüb etdik. Yusif müəllim isə hiddətləndi:

– Necə yəni satıblar. Bəs mənə niyə deməyiblər?

Qonşu çiyinini çəkdi... Deməyə söz tapmadı. Nəhayət:

– Açarlar məndədir, verim, girin həyətə. Açarları alıb qapını açaraq içəri girdik. Yusif müəllim dünyada onun üçün ən doğma olan guşədə yad bir insan kimi köksünü ötürdü. Heç nə demədi. Yəqin ki, deyə bilmədi. Hər ikimizin gözündən yaş axdı. Yusif müəllim bir daha o kəndə getmədi. Bir aydan sonra biz yenidən Naxçıvana gedəndə prof. Hüseyn Əsgərov da bizimlə idi. Yusif müəllim Hüseyn müəllimgilin kəndinə getməyi təklif etdi.

Yaz vaxtı idi. Ərik ağacları təzə çiçəyini sovmuşdu. Yusif müəllim dedi:

– Gəlin, killikgə yeyək (Biz buna qırrar deyirik). Bir qədər killikgə yedikdən sonra Hüseyn müəlimgilin halal süfrəsi ətrafında oturub səhər çayı içdik. Sonra müdafiəyə getdik. Həmişə Yusif müəllim və mən dissertasiya və dissertant haqqında çıxış edərdik...

Yaxşı yadımdadır, 2008 və 2013-cü illərdə iyun ayının 10-da C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Musiqili Dram Teatrında mənim ulu öndər H.Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtmasından bəhs edən “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” adlı mənzum pyesimin tamaşasına baxmışdıq. Əsər haqqında hamı kimi Yusif müəllim də yüksək fikir söylədi.

Həç yadımdam çıxmayan bir hadisə... 2013-cü ilin noyabr ayının 4–6-da Türkiyənin Əskişəhər şəhərində Beynəlxalq simpoziuma getməli idim. Noyabrın 1-də Yusif müəllimlə görüşmək üçün onun kafedrasına getdim. O, öz xidməti stolunun arxasında deyil, aşağı başda elektrik qızdırıcısının (radiator) yanında oturub əllərini qızdırıcının üstünə tutmuşdu. Mən ona zarafatla Yusif müəllim üşüyərmiş – dedim. O:

–Adil, bütün bədənim buz bağlayıb, donuram.

Mən ona Türkiyədə beynəlxalq simpoziuma gedəcəyimi dedim. Gözləmədiyim halda (çünki, o görüşməyi sevməzdi) ayağa durub məni öpdü. Kövrəldi. Mən zarafatla: Məni əsgərliyə yola salırsan?

–Yox, dedi. Amma... sözünü tamamlamadı.

– Sən demə, bu bizim axırncı görüşümüz olduğu onun ürəyinə dammış imiş. Belə də oldu. Türkiyədən geri

qayıdanda onu daha görmədim. 37 il oturduğu stolunu əbədi tərk etmişdi. Lal kimi stolun önündə dayandım...

Prof. Yusif Seyidov haqqında.

“Ulduz ömürlü insan”.

Bakı, “Elm və təhsil”,

2017, səh.218–221

“KİŞİ ÖMRÜ”nün SƏSSİZ HARAYI

Şeirlərini sevə-sevə oxuduğum, şeirlərinə bəstələnmiş mahnıları sevə-sevə dinlədiyim Vahid Əlioğlunun sözlə ifadəsində duyulan hiss və həyəcanları, qəlb çırpıntıları, mənəvi yaşantıları onun işıqlı və böyük dünyasından xəbər verir.

O gözəl şairin hər şeiri, hər kitabı qiyməti olmayan Tanrı payıdır. Vahidin çapa hazırladığı növbəti kitabının əlyazması qarşımdadır. “Kişi ömrü” adlandırdığı kitabında yer almış şeirləri və poemanı həyəcanla oxuyub başa vurandan sonra bu kitabın sehrindən, ovsunundan uzun müddət çıxma bilmədim, dərin düşüncələrə daldım, oğulun ata qarşısında son borcunu necə bir ürək yanğısıyla, qəlb ağrısıyla yerinə yetirdiyinin ilk şahidlərindən biri olmaqla yanaşı, onu da hiss elədim ki, Vahid Əlioğlu qələmi ilə atası Əli müəllimə sözlə möhtəşəm bir abidə ucalda bilib. Qələmi ürəyinə batırıb yazan şair şeirlərində, eləcə də “Kişi ömrü” poemasında Əli Əliyevi – o müdrik el ağsaqqalını, xeyirxah insanı, uzun illər xalqa şərəflə xidmət edən o işıqlı, nurlu ziyalının sözlə portretini ustalıqla elə yaradıb ki, heyran qalmamaq mümkün deyil. Kitabda toplanmış şeirlər şairin səssiz harayıdır. Bu harayı hər şeirin hər misrasında eşitmək, duymaq, hiss eləmək mümkündür.

Atasının ölümünə yazdığı şeirlər qəm, kədər “libasına” bürünsə də, bu qəmdə, kədərdə bir işıq da var. Bu işıq həyatdır. Həyat isə davam eləyir, axı, ölüm olmasa, həyat da olmaz.

Mənalı və şərəfli bir ömür yaşayan insanın ölümü, əbədi ayrılığın dərd yükü, insana xidmət edən gözəllik, mərdlik və xeyirxahlıq Vahidin qələmində gün kimi təsvir olunub. Hər şeiri, hər mısrası ürəyə təsirsiz ötürməyən “Kişi ömrü” kitabı ölməzlik zirvəsinə yüksələn Əli Əliyevin – elin yaddaşında əbədi yaşamaq hüququ qazanan o böyük insanın ömür yollarını əks etdirmək baxımından çox qiymətlidir, dəyərlidir. “Kişi ömrü” bugünkü və gələcək nəsillərin çox örnək götürəcəyi, faydalana biləcəyi bir poemadır.

Əli Əliyev köhnə kişilərdən, mərd və xeyirxah vəzifə sahiblərindən biri olub. O kişi ömürdən beşəlli yapışmayıb, namusdan, qeyrətdən beşəlli yapışıb. Həmişə xalqa xidmət etməsilə öyünüb, vətən üçün gərəkli övladlar böyütməsi ilə fəxr eləyib.

O kişi üçün öyünüləcək çox şeylər vardı. “Kişi ömrü”nü oxuyanlar buna özləri də şahidlik edəcəklər.

Ölüm Əli kişini taxtdan saldı, amma ucalıqdan sala bilmədi. O, yenə də ucalıqda dayanıb. Vahid Əlioğlu ona həsr etdiyi kitabı ilə atasını dayandığı ucalıqdan da ucalara qaldırdı və o kişi indi əbədi ömrünü oğlunun şeirlərində yaşayır.

Vahid Əlioğlunun atasına həsr etdiyi şeirlərdə və poemada fərqləndirici xüsusiyyətlər çoxdur. Kimsənin işlətmədiyi təşbehlər, metaforalar diqqətdən yayınmır, fikir və düşüncələrini poetik şəkildə oxucuya çatdıran şairin ata haqqında yazdığı şeirlərdə atasına olan böyük hörmətini, məhəbbətini, ehtiramını aydın şəkildə bildirir. Onun şeirlərində təzəlik və yenilik gözdən yayınmır, yüz dəfələrlə işlədilən təşbehlərdən qaçmaqla, ataya olan

duygularını təbirincə tərənnüm etməklə şeirləri daha oxunaqlı etməyə nail ola bilib.

Səmimi ürək sözlərini, kövrək duyğularını dilə gətirən Vahid Əlioğlu “Kişi ömrü” kitabında toplanan şeirləri və poeması ilə insanın qəlbini rıqqətə gətirir, duyğulandırır, ruhunu kövrək notlar üzərində kökləyir...

Ata haqqında yüzlərlə şeirlər yazılıb, hər şair öz atasına sonsuz məhəbbətini, hörmətini izhar edib. Vahid Əlioğlu da atasının adına kitab bağlamaqla poeziya sevərlərin ürəyincə olan bir işə imza atmışdır.

“Kişi ömrü” kitabı artıq püxtələşmiş bir qələmin ağ vərəqlərə köçürülən dəryadan dərin bir düşüncənin məhsulu, insan və insanlıq haqqında lirik simfoniya, kamançada çalınan həzin bir “Humayun dəstgahı kimi insan şüuruna hakim kəsilib onu öz təsiri altına salan fikirlərlə doludur.

Kitabdakı şeirləri oxuduqca gah Segah nikbinliyi, gah Cahargah nigaranlığı, gah Zəminxarə nisgili, gah Heyratı gümrahlığı hiss edirsən. Bu, ona görədir ki, şeir sadəcə olaraq məcburiyyət xatirinə yazılmamış, əksinə düşüncə qələmə qalib gəlmişdir. Buna görə də təbiətlə insan düşüncəsi ilahi bir təmasa girmiş, bəzən kövrək, bəzən kükrəyən duyğular yaratmışdır.

Şairin hər bir misrasını işıq şüasına bənzətmək olar. Çünki şüa düşdüyü yeri işıqlandırdığı kimi Vahidin poetik fikri də yayıldığı məkanda işıq yaradır.

Səmimi deyirəm. Əgər “Kişi ömrü” poeması müəyyən bir süjet əsasında qurulsa idi, əsərin bədii cəhətlərindən, fabulaların quruluşundan, süjet xəttindən danışmaq olardı. Vahid Əlioğlu başqa yol seçmişdir. Eyni obyektə 60 baxış nöqtəsindən yanaşmış, 60 yeni poetik

projektorla obyektini nurlandırmışdır. Bu 60 poetik mənbənin içində nələr yoxdur? Biz yalnız bir-iki məsələyə toxunmaq istəyirik.

Bütün kitab üçün epigrafla olacaq bir bəndə – sevimli ata məhəbbətindən məhrum olmuş bir oğulun qəlb çırpıntlarına diqqət kəsilmək:

*Dərd özü də bir paydır,
Haqq sözü də bir paydır.
Üzüm gülmür üç aydır,
Buludtək dolan mənəm.*

Vahid Əlioğlunun baba və nənə tərəfi Sovet İmperiya rejiminin repressiya tufanından kənarda qala bilməmişdi. O dövrü şair belə tərənnüm edir:

*Namərdlər mərdlərə divan tuturdu,
İgid oğulların qolları bağlı.
Elə bil hər yanda həyat sönürdü,
Elə bil dünyanın yolları bağlı.*

*Kimin təknəsində çörək var idi,
“Varlıdır” dedilər, “bəydir” dedilər.
Kimi istəsələr güllələdilər,
Kimi istəsələr sürgün etdilər.*

Repressiyanın bir neçə damğası var idi: qolçomaq, panislamist, pantürkist. Göründüyü kimi bu damğaların ikisini xristianlara aid etmək olmazdı. Türkə – müsəlmana

isə hər üçünü şamil edirdilər. Amma bütün qəlbi ilə, vücudu ilə Allaha bağlı olan müsəlman-türk xalqları ən çox itki versə də, dinini-imanını atmırdı. Şair yazır:

*Bir gün dizlərini yerə qoyaraq,
Köməyə çağırırdı Həzrət Əlini.
Həbslər, sürgünlər, güllə səsləri,
Yasa qərq etmişdi doğma elini.*

Günahsız, yalan ittihamlarla əslində türk-müsəlman olduğu üçün həbs edilib, zindana salınan Rəfi kişi qəribə bir yuxu görür:

*Qəflətən çiyininə bir əl toxundu,
Başının üstündə Həzrət Əliydi.
Rəfini yuxuda xilas eləyən
Həzrəti Əlinin gözəl əliydi.*

Rəfi kişi müdrik bir insan olaraq dünyaya, dünya malına heç vaxt aludə olmamışdı. Ona görə də uca səsle hamıya deyirdi:

*Həyatda bilikli, savadlı insan,
Hörmət qazanaraq ucalar hər an.*

*Daş-qaş əvəzinə kitab toplayın,
Siz elmin nurunu hər yana yayın.*

Şair Vahidin atası Sovet dönəmində böyük vəzifələrdə işləmiş (yenə də dinindən, imanından dönməmiş), istəsə bircə günə lazımi qədər pul qazanmaq imkanı olsa da, amma dünya malı onu cəlb etməmişdir. O bütün varlığı ilə vətənə, elə, dinə, imana bağlı olmuş, ona görə də insanlığın yüksək mərtəbəsinə qalxa bilmişdir. Ən müqəddəs kitab “Qurani-Kərim”, inanc yeri Məkkə, ideal insanı kainatın fəxri Məhəmməd Peyğəmbər olduğu kimi, Əhli-beyti də sevmiş, dəfələrlə onları ziyarət etmişdir.

*Çox böyük ilhamla, təmiz sevgilə,
Ziyarət eləyib Həzrət Zəhranı.
Kommunist olsa da Əli Əliyev,
Saxlayıb qəlbində dini, imani.*

*Yaşayır qəlbində Allah sevgisi,
Dünyada bir yol var: din, iman yolu.
Tanrı dərğahına üz tutub gedir,
Ürəyi sevgilə, işıqla dolu.*

Vahid Əlioğlunun poetik-misra ziyası elə bir nöqtədə kəşişir ki, günəş şüasının lupadan keçib fokus nöqtəsində yandırdığı hərarəti oxucunun qəlbində yaratdığına şahidlik edirik. İstər-istəməz hər kəs bu kitabı oxuyub Əli kişini qəlbən sevcəkdir, onun ruhuna dualar oxuyacaqdır. Müəllif sonda məqsədinə çata bildiyinə bir qədər inanmır və deyir:

*Neyləyim, bu gəldi ancaq əlimdən,
Böyük insanlardan yazmaq çətindi.
Dəryadan bir damla götürə bildim,
Məni qınamayın siz gəlin indi.*

*Əli Əliyevin adına layiq,
Gözəl söz çələnqi toxunacaqdı.
O gözəl insanın ömür nəğməsi,
Sevilə-sevilə oxunacaqdı.*

Narahat olmayın, Vahid Əlioğlu! Siz atanız Əli Əliyev haqqında elə bir məhəbbət çələnqi toxumusunuz ki, hər oxucu ondan minlərlə rəng-naxış tapacaq. O böyük insan haqqında elə bir dərya yaratmışınız ki, hər kəs ondan bir damla içsə, qəlbində kin-küdurət, pislilik, paxıllıq və naqislik qalmayacaq. Elə bir bulaq yaratmışınız ki, bu şirin sulu bulaq həmişə çağlayacaq, hamıya xoş əhval verəcək.

*Vahid Əlioğlu “Kişi ömrü” şeirlər kitabı,
Bakı.2017.səh. 10–15*

AZƏRBAYCAN QADINININ MENTAL MÜCƏSSƏMƏSİ

Əsil Azərbaycan qadını necə olmalıdır? – deyə on nəfərə müraciət etsən və xahiş etsən ki, ən azı on keyfiyyətini sadala, onda Azərbaycan türk-müsəlman qızının – qadınının 100 keyfiyyətini sayarlar. Bu yüz keyfiyyətdən ən azı 50-60 keyfiyyət üst-üstə düşər: qeyrət, məhəbbət, sücaət, dəyanət, lətafət, bədahət, mərifət, ləyaqət, sədaqət, mərhəmət, ülvyyə, ünsiyyət, qabiliyyət, məlahət, nəcabət, tərəvət, inayət, fərasət, ədalət, fəzahət, cəsarət, kəramət, həşəmət və yerdə qalan 77 ən yaxşı keyfiyyət Salatın xanımda vardır. Əslində, dediyim 23 keyfiyyətin hər birinin Salatın xanımda necə əks olunduğu haqqında bir məqalə yazmaq olar. Ancaq kiçik bir məqalədə nə yazasan, necə yazasan ki, bu keyfiyyətlərdən, heç olmasa bir neçəsi öz əksini tapsın.

Bu gün Salatın xanım böyük yaradanın onun üçün ayırdığı ömrün, demək olar ki, yarısını yaşamışdır. Bu illər ərzində o, xalqına Fatimeyi Zəhra yolunu davam etdirən Tomris, Məhsəti, Heyran xanım, Nəsər kimi təqdim edə bilmişdir. Onu tanıyanlar bilir ki, Salatın xanımı müxtəlif tərəflərdən səciyyələndirmək olar. Salatın xanım ilk növbədə qadın – anadır. O öz övladlarını sonsuz məhəbbətlə sevdidi kimi, övladları da onu qəlbən sevir və ona bağlanmışlar. Coxlarına örnək ola biləcək həyat yolu seçmiş Salatın xanım övlad məhəbbəti, ana, bacı, qardaş məhəbbəti yerləşə bilən böyük ürək sahibidir. Məlumdur ki, cinsindən asılı olmayaraq, hər bir insan qəlbində ən böyük məhəbbət sahəsini öz həyat yoldaşı üçün ayırır.

Mən artıq çoxdan əmin olmuşam ki, Salatın xanım özünün geniş qəlbindəki ən böyük yeri xalqımızın ləyaqətli oğlu, insanlığın – kişiliyin bütün əlamət və keyfiyyətlərini özündə birləşdirən Tağı müəllimə ayırmışdır.

Tağı müəllimi respublikamızda tanımayan, demək olar ki, bir nəfər də yoxdur. Onun adı MDB ölkələrində məşhur olduğu kimi, Azərbaycan dövlətinin və dövlətçiliyinin də ən hörmətli və yüksək səviyyədə dayanan adamları ilə bir cərgədədir. Salatın xanım bu böyük insanın cəmiyyətdə daha da yüksəlməsi üçün hər şeyi etməyi bacarır.

Salatın xanıma Böyük Yaradanın bəxş etdiyi mükafatlardan biri də onun idrakı –təfəkkürüdür. Onun bədii təfəkkürü neçə-neçə kitablarında öz əksini tapmışdır. Onun hər əsərini oxuyanda orada orijinal zəka sahibinin büllur kimi saf fikirlərinin şahidi oluruq.

Mən onun elmi təfəkkürünün dərin və genişliyinin bir neçə dəfə şahidi olmuşam. Salatın xanım filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya müdafiə edirdi. Qaydaya görə, aparıcı təşkilatda iş müzakirə olunur. Mən neçə illərdi ki, belə müzakirələri keçirirəm. İstər kişi olsun, istər qadın, fərqi yoxdur, başqa kollektivdə elmi mübahisə aparanda çox vaxt özlərini tənha hiss edir, onun üzərinə yağıdırılan suallar qarşısında özünü itirir. Amma Salatın xanım mövzusunu o qədər dərindən bilirdi ki, bircə sualı da cavabsız qoymadı, sübut etdi ki, bu mövzunu hamıdan yaxşı bilir. Eyni mənzərəni, AMEA-da təşkil olunmuş müdafiə şurasının iclasında da gördüm. Kiçik, amma incə bir məqama toxunmaq istəyirəm. Salatın xanım tribunada “Heydər Əliyevin dil siyasəti” mövzusunu şərh edirdi. Bu

vaxt onun həyat yoldaşı Tağı müəllim içəri girdi və yanımda əyləşmiş professor Əyyub müəllimlə bir-birimizə baxdıq. Qeyri-iradi olaraq hər ikimizin başından belə bir fikir keçdi ki, Tağı müəllimi görsə, Salatın xanım çaşa bilər. Amma belə olmadı. Dissertant öz tezis və mövqeyini elə inamla və ardıcıl surətdə şərh etdi ki, dissertasiya şurasının bütün üzvləri razı qaldı. Salatın xanım belədir. Hamı ondan razıdır. Evdə də, onu tanıyan hər kəs də ondan razıdır. Allah Sizdən razı olsun, Salatın xanım. Sizi bir daha təbrik edirəm. Allah sizi qorusun və yardımçınız olsun.

“Məhsəti” jurnalı. Oktyabr 2011, səh.10

NAXÇIVAN, İSLAM ƏXLAQI VƏ TARİXİ HƏQİQƏTLƏR

Məqalədə Naxçıvanın “İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı” statusu alması səbəbləri, ərazidə İslam əxlaqı və mədəniyyətinin mövcudluğu prinsipləri geniş tədqiq edilir. Bu istiqamətdə ərazidəki əski dinlərlə bağlı amillər, onların İslam dinində yeri, müqəddəs kitab “Qurani-Kərim”də əski dinlərin izlərinin müqayisəli təhlilləri geniş yer alır. Bununla bərabər məqalədə Naxçıvan ərazisində aparılmış yenidənqurma işləri və bu baxımdan İslam dini ilə bağlı abidələrin bərpası kimi məsələlər, əski türk mənəviyyatının İslam dini amilləri ilə üst-üstə düşmə amilləri faktlarla əsaslandırılır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, “İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı”, “Qurani-Kərim”, türk İslam əxlaqı*

Dünyanın 1 milyard əhalisindən çoxunun dini inancı olan İslam dini və onun “Qurani-Kərim” dini kitabı, dünya elmində mövcud olan 20-yə qədər elm sahələrinə yeni elmi fikirlər verməkdədir. Bu dinin mədəniyyəti və “Qurani-Kərim”də olan ayələrdəki elmin bir çoxu günümüzdə qədər elm aləminə hələ də aydın deyil və bütün elmi birliklər bu istiqamətdə araşdırmalar aparmaqdadır. İlk sivilizasiya mərkəzlərindən biri olub 7 minə yaxın yaşı olan Naxçıvan bu gün də öz qədim mədəniyyət nümunələri ilə dünyanı heyrləndirməkdədir (7, səh.20–28). Ən qədim dini inanclarla bağlı tarixi faktları özündə qorumaqla, İslam dini inanc və mədəniyyətin, onun əxlaqi təreflərinin Azərbaycanın qədim diyarı Naxçıvan

ərazisində geniş şəkildə təbliği və təsdiqi, bu il onu “İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı” statusuna gətirib çıxarmışdır.

Bu dini inancın digər dinlərdən elmi və mədəni, mənəvi paklıq baxımdan üstünlüyü haqqında xeyli dahi şəxsiyyətlərin ayrı-ayrı fikirləri olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin İslam dini haqqında müdrik kəlamları da bu dinin görünməyən tərəflərinə aydınlıq gətirir. Onun çıxış və məruzələrində elmi baxışlar aşağıdakı kimi yer alır: *“Din bir tərəfdən də mənəviyyətdir”, “Qurani-Şərifdə böyük əxlaqi normalar əks olunubdur”, “Qurani-Kərimdən gələn İslami dəyərlər Qafqaz xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərinin əsasını təşkil edib, onların mədəniyyəti ilə üst-üstə düşür”, “Qurani-Şərif heç vaxt fundamentalizmin əsasını qoymayıbdır. Kimsə bu fundamentalizm, ekstremizm meyllərini İslam dinindən istifadə edərək yaradır və inkişaf etdirirsə, hesab edirəm ki, onlar İslamın əsas prinsiplərindən uzaqlaşırırlar”, “Biz İslam mədəniyyətini, İslam mənəvi dəyərlərini müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdən olduğu kimi qəbul edirik”, “Biz öz milli köklərimizi, dini mənsubiyyətimizi qorumuşuq, qoruyacağıq”, “İslam dini əsrlər boyu bizim mənəviyyətimizin əsasını təşkil etmiş, müsəlmanların dünyada layiqli yer tutmasını təmin edir”* (Heydər Əliyev, 23).

Bu qiymətli fikirlərlə bərabər qeyd edək ki, İslam özündən əvvəlki dinlərin peyğəmbərlərini, bu dinlərdə olan bütün mütərəqqi ideyaları da qəbul etmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra din sahəsində gərginliyin azaldılması, dini vəziyyətin yaxşılaşdırılması, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi və radikal qruplaşmaların

fəaliyyətinin qarşısının alınması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirdi. Bu dahi şəxsiyyət sovetlər dövrü taxıl anbarlarına, yem bazalarına çevrilmiş xeyli məscidlərin bərpası haqqında sərəncamlar verdi və yeni məscidlərin inşasını reallaşdırdı. Ulu Öndər, Kazım Qarabəkir Paşa Məscidinin açılışında demişdir: *“Mən rus imperiyası tarixində, sovet imperiyası tarixində, sovet super dövlətinin tarixində Kremldə, o dövlətin başında duranlardan ilk azərbaycanlı, ilk türk, ilk müsəlman olmuşam. Xalqımız 70 il dindən ayrı düşüb. Yəni qəlbində dini saxlayıb, amma din yasaq, qadağan olunubdur, Naxçıvanda Allah evi azdır, bunu inşa etmək lazımdır”* (1).

Cəmi 25 il müstəqilliyimiz dövrü yaşamış, ərazi və əhalisinin sayına görə o qədər də böyük olmayan Şimali Azərbaycan sanki bir günəş kimi Türk dünyasına yenidən doğulmuşdur. Böyük siyasi xadim Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan Azərbaycan balanslaşdırılmış düzgün siyasət nəticəsində dünya üçün örnək ola bilən siyasi addımları ilə şöhrət qazanmışdır (4, s.63–112, 123–130). Bu baxımdan Azərbaycan öz təcrübəsi ilə bütün dünyaya sübut etdi ki, xalqın böyüklüyü onun sayca çoxluğunda deyil, XX əsrin inkişaf etmiş xalqları ilə birgə addımlamasındadır. Azərbaycan dünyada 13 ölkədən biri kimi süni peyklə dünyaya öz həqiqətlərini yaymaq gücündədir. Siyasi cəhətdən sabit, mədəni cəhətdən inkişaf etmiş bir ölkə olaraq Azərbaycan artıq neçə illərdir ki, Qərbin bütün ölkələrinin diqqətini cəlb etmişdir. Avropa oyunlarının, Avroviziya mahnı festivalının, Formula-1, Formula-2 yarışlarının keçirilməsi üçün məhz Azərbaycanın seçilməsi ölkəmizin hansı mədəniyyətə

yüksəlməsinə bariz nümunələrdir. Bu cür sübutların sayı yüzlərlədir. Qeyd edək ki, Azərbaycanın əzəli və əbədi bir hissəsi olan Naxçıvan da bu harmonik inkişafda öz yerini tutmaqdadır. Bu gün Naxçıvan böyük bir elm mədəniyyət mərkəzi və sənaye ölkəsi kimi dünyanın diqqət mərkəzində yer almaqdadır.

İslam dünyasının bütün dəyərlərini özündə ehtiva edən Naxçıvanın cari ildə İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı seçilməsi Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının sədri cənab Vasif Talibovun apardığı gərgin əməyin və əsil vətəndaşlıq qeyrətinin təcəssümü olmaqla, dünyanın diqqət mərkəzindədir. Şübhəsiz ki, Naxçıvan bu böyük və şərəfli ada layiq olana qədər yüksək inkişaf yolu keçmişdir.

Müstəqillik dövrü bu qədim ərazidə ardıcıl olaraq bütün sahələrdə yenidənqurma işlərini layiqincə həyata keçirən Ali Məclisin sədri, cənab Vasif Talibovun xüsusi səyi nəticəsində 45 orta təhsil məktəbi, 37 səhiyyə mərkəzi və yüzlərlə digər uşaq bağçası, mədəniyyət müəssisələri, parklar, nəşriyyat, idman, istehsal, yaşayış binaları və s. tikililər heyrətamiz sürətlə həyata keçirilmişdir (5, səh.75–87). Xüsusi olaraq qeyd edək ki, sovetlər dövrü taxıl anbarlarına, yem bazalarına çevrilmiş məscidlər təkcə 4 il ərzində, 1996-2000-ci illərdə əsaslı bərpa olunmuş, 10 məscid tikilmişdir (4, səh.205).

Bu tarixi faktlar isə Azərbaycan və onun tərkib hissəsi olan Naxçıvanın bir türk müsəlman ölkəsi olaraq milli dəyərlərimizi əsrlərlə layiqincə yaşatdığı kimi, İslam əxlaqını da əzmlə yaşatdığını sübut edir. Ulularımız “şəriətlə şərait qardaşdır” demişlər. Bu baxımdan bizim

türk-Azərbaycan mədəniyyətimiz İslam əxlaqı ilə üst-üstə düşür.

Fikrimizi təsdiq edən bəzi məqamların, dini inancımızda yer alan islami kəlamların Naxçıvan ərazisi ilə vəhdətinə də diqqət çəkmək istərdik.

İslamdan əvvəlki dinlərin və peyğəmbərlərin namaz haqqında dedikləri də İslam dinindən kənarında deyil. İslam peyğəmbəri deyir: *“Namaz dinin dəyəridir, Namaz möminin meracidir”*. Amma Peyğəmbərimiz və Qurani-Kərim namazın-Allahə ibadətini İslamdan xeyli əvvəl Böyük Yaradan tərəfindən əmr edildiyini demişdir. Biz Qurani-Kərimin Ənbiya surəsinin 73-cü, Məryəm surəsinin 55-ci, Bəqərə surəsinin 83-cü, Ta-Ha surəsinin 14-cü, Əl-Maidə surəsinin 48-ci ayələrində Allahdan özgə Tanrı olmaması, qeyrisinə ibadət edilməməsi, Həzrəti İsmayılın ailə üzvlərinə, eləcə də bütün insanlara namaz qılmaq əmri verdiyi haqda ayələrə rast gəlirik. Bu müqəddəs kitabın göstərilən surələrində həm də, valideynlərə, qohumlara hörmət və ehtiram, yetimlərə, yoxsullara ehsan (yaxşılıq, kömək) edilməsi, zəkat verilməsi, insanlarla xoş danışılması tövsiyə edilir. Eyni zamanda bu surələrdə Həzrəti Musa, Həzrəti İsmayıl, Məryəmin oğlu İsa, bir sözlə bütün peyğəmbərlərin, namaz qıldığı göstərilir (11, səh.13, 95, 279, 286).

Qurani-Kərimdə olan bu tövsiyələr günümüzdə, demək olar ki, Naxçıvanın bütün yaşlı əhalisi, eləcə də gənc nəslin bir qrupu tərəfindən icra olunmaqdadır. Təkcə Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra bu istiqamətdə görülən işlər və İslami dəyərlərə verilən qiymət Ulu öndər Heydər Əliyevin fikirləri ilə də təsdiq edilir: *“Biz heç vaxt öz dinimizi, tariximizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi*

unutmamalıyıq. Onları yaşatmaq, onlardan bəhrələnmək, ruhlanmaq həyatımızın əsas istiqaməti, gələcək işlərimizin zəmanətidir” (2, s.1).

Bununla bərabər Qurani-Kərimin 21-ci Əl-Ənbiya surəsinin 76-77-ci ayələri, 71-ci Nuh surələrinin isə 28-ci ayəsində biz Məhəmmədə Nuhun da yad edilməsi, onun öncə öz kafir ümmətinin əzaba düşər olunması haqqında Tanrıya yalvarıb dua etməsi və duasının qəbul olunub, onun ailəsinin böyük fəlakətdən (tufandan) qurtarması məlumatı ilə qarşılaşırıq. Burada, bu pis camaatın suya qərq olunması, möminlərin bağışlanması və kafirlərin həlakı Nuhun Allaha yalvarışları kimi əks olunur (11, səh.306, 594).

Qeyd edək ki, bu ayələrdəki, Nuh peyğəmbər, Nuh tufanı qədim Naxçıvan ərazisi üçün tarixi bir həqiqəti təkrarlayır. Biz Nuh peyğəmbərlə bağlı Naxçıvanda Nuhdaban, Nuh Nəbi, Nuhun qəbir abidəsi, Gəmiqayada Nuhla bağlı Nəbi yurdu, Bilbil, Saria kimi toponimik və digər adlarla qarşılaşırıq (18, səh.16). Naxçıvan ərazisindəki əfsanə və rəvayətlərdə, eləcə də tarixdə yer almış Dünya daşqını – “Nuh tufanı” məsələsi Yəhudi, Yunan, Hind, Efiopiya, Skandinav, eləcə də qədim türk Etrüsk, Şumer, Akkad və ümumtürk tarixində oxşar süjetlərlə təkrarlanmışdır (13, səh.224–227).

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri əsil vətəndaş Vasif müəllimin şəxsi təşəbbüsü və sərəncamı ilə Naxçıvanda 24-25 aprel, 2009-cu ildə “Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” beynəlxalq simpoziumunu təşkil etməsi əsl tariximizə yenidən dönüşün bariz nümunəsidir. Simpoziumun açılışında iştirakçıları salamlayan Cənab Sədr şəhərin tarixi

haqqında antik müəlliflərin, əcnəbi və yerli alimlərin əsərlərindən xeyli misallar gətirməklə tufanın bir həqiqət olduğuna dair xeyli tarixi faktlar göstərmişdir. Sovetlər dövrü 1986-cı ildə “Sovet Naxçıvanı” qəzetində Nuh gəmisinin Gəmiqayaya enməsi, buradakı runik yazılarda gəminin təsviri, Naxçıvanın Nuhun vətəni olması və s. tarixi faktların mərkəzi hakimiyyət tərəfindən etirazla qarşılanmasına toxunan Cənab Sədr, bunun bir həqiqət olduğuna xeyli tarixi sübutlar göstərmişdir (16, s.10–17).

Bununla bərabər, bu simpoziumda görkəmli Azərbaycan alimləri İ.Həbibbəyli, İ.Hacıyev, Y.Məmmədov, N.Cəfərov, F.Səfərli, Q.Qədirzadə, A.Bağirov, Ə.Amanoğlu, V.Baxşəliyev, F.Rzayev eləcə də Yaşar Kalafat, Xeyrəddin İvgin, Turqut Öcal, Nail Tan, Gülağ Öz kimi xeyli türk alimlərinin məruzələrində Nuh tufanı həqiqəti tarixi faktlarla təsdiqlənmişdir. Burada dünyada Nuh tufanı ilə bağlı həqiqətlərin tarixi mənbələr əsasında təsdiqinə dair akademiklər İ.Həbibbəyli və İ.Hacıyev xeyli tarixi faktlar və mənbələr göstərmiş, Naxçıvanda Nuh türbəsinin olmasına dair xeyli sayda qədim mənbələrin müqayisəli təhlili haqqında antik mənbələrdən nümunələr göstərmişlər. Qeyd edək ki, faktlar bir daha Naxçıvanın ilkin sivilizasiya mərkəzlərindən biri olduğunu təsdiq edir (6, səh.44–54; 8, səh.55–68). Əgər diqqət etsək, Sovetlər dövrü xeyli dini ocaqlarla bərabər, Nuh peyğəmbərin türbə məzarı da dağıdılmışdır. Lakin, bu məzar, türbə min illər İslamdan əvvəl olmasına baxmayaraq, müstəqillik dövrü Ali Məclis sədri cənab Vasif Talıbovun xüsusi sərəncamı ilə araşdırılıb üzə çıxarılmış, Nuh peyğəmbərin qəbirüstü abidəsi B.Gəngərlinin naturadan rəsm etdiyi iki tabloya

əsasən yenidən yüksək səviyyədə əvvəlki quruluşundan da gözəl arxitektör quruluşda inşa edilməklə əbədiləşdirilmişdir (14, səh.62 – 63). Naxçıvanda məzarın yenidən bu cür bərpası Naxçıvan diyarının ilkin inanclara göstərdiyi diqqətin təcəssümü ilə yanaşı, təbii ki, buradakı əhalidə İslam əxlaqının tolerantlığını, ümumilikdə Azərbaycan xalqının multikultural xarakterini də tam olaraq sübut edir.

Simpoziumda akademik Y.Mahmudovun məruzəsində də dünya tarixşünaslığında Naxçıvanın yeri, onun tarixi, ilkin sivilizasiya mərkəzlərindən biri olması, dünya tufanından sonra yer üzündə həyatın başladığı yer kimi mövcudluğuna dair xeyli tarixi faktlar göstərilmişdir. O, Naxçıvanın ən qədim şəhər nümunəsi olduğuna, İ.Flaviyə istinadən Nuhun saldıdığı şəhər olması barədə yetərli faktlar göstərir (12, səh.17–29).

Türk alimi Turqut Öcal və başqa müəlliflər isə Tövrət, Zəbur, İncil və Qurani-Kərimdə bu gəminin Ağrı, Cudi ərazilərinə yeməsi haqqındakı məlumatları müqayisəli təhlil edərək Cudinin o zaman su altında qaldığına Qurandan misallar göstərmişlər. Gəminin Naxçıvan və buradakı Gəmiqaya ilə bağlılığına dair tarixi faktlara müraciət edən müəlliflər, müqayisəli təhlillərdə hadisənin daha çox Naxçıvana aidliyi üzərində dayanmaqla dünya daşqınlarından nümunələr göstərmişlər (19, səh.87–92; 22, səh.250–261).

Bu simpozium hələ I əsrin əvvəllərində şəhər haqqında ən erkən məlumat verən yəhudi tarixçisi İosif Flavinin Naxçıvanı bəşər nəslinin ilk beşiyi hesab etməklə, bu ərazini Nuhun saldıdığı ilk şəhər kimi təqdim etdiyini bir daha təsdiq edir (9, səh.14; 10, səh.57, 93).

Daha sonra e.ə. II əsr K.Ptolomeyin “Coğrafiya”sında Naxçıvan şəhərinin “Naksuana” şəklində Cənubi Qafqazda göstərilməsi, bu coğrafi məkanda adı keçən şəhərin təkcə Qafqazın deyil, bütün Şərqi ən böyük şəhərlərindən biri kimi təqdim olunması şəhərin qədim tarixinin təsdiqidir (17, s.XXII). Bununla yanaşı, İ.Şopen, V.Sisoyev və b. da Nuhun qəbrinin Naxçıvanda olması barədə məlumat vermişlər (15, səh.109–142; 21, səh.87 – 121) ki, bu da simpoziumun gəldiyi elmi nəticələri tam sübut edir.

Eyni tarixi fikirləri Əshabi-Kəhv ziyarətgahı haqqında da söyləmək olar. Qurani-Kərimin yüz on ayədən ibarət olan 18-ci “Kəhf” surəsində Naxçıvanda bu gün hər kəsin ziyarətgah yeri olan Əshabi-Kəf məbədinə bəhs edilir. Sovetlərin ilk dövründə müsəlmanları İslamdan ayırmaq üçün yaranan “Mübariz allahsızlar” (ateistlər) cəmiyyəti ziyarətgahları bağlamış, bəzilərini dağıtmış, Quran oxumaq və b. dini ayinləri qadağan etmiş, ziyarətgahı “Osobiy Kef” kimi adlandıraraq burada təhqiramiz hərəkətlərə yol vermişlər. İrəvan ərazisindəki qədim Asmiatsin türk Tanrı məbədini (Eçmiədzin) isə 1934-cü ildə Stalinin sərəncamı ilə Katolik kilsəsinə çevirmişlər.

Bu quruluş dağıldıqdan sonra isə, Əshabi-Kəf məbədi yenidən bərpa edilməklə, dini baxışlarımız da milli mədəniyyətimiz kimi azad olmuşdu. 1992–93-cü illərdə Naxçıvana rəhbərlik edən ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bu məbədin yollarında və özündə bəzi bərpa-təmir işləri aparmışdı. 1995-ci ildə Naxçıvan rəhbəri Ali Məclisin sədri Vasif Talıbov cənabları bu qədim ibadətgaha xüsusi diqqət ayırmış, orada layiqli

bərpa-təmir işləri aparmış, aidiyyəti surədən ayələr yazdırmış, namaz və qurban kəsmək üçün yer təşkil etmişdir. İndi bu İslamdan qabaq mövcud olmuş abidə dünya İslam aləminin ziyarətghına çevrilmişdir.

Qurani-Kərimin “Kəf” surəsində İslamdan təxminən 3-4 əsr əvvəl Roma İmperatoru Sezar (Seysər) Qay Avreli Valeri Diokletian (Quranda Diqyanus) zülmündən 7 nəfər (say təxminidir) xilas olmaq üçün “Kəbədə” gizlənilər orada 309 il yatırlar. Surədə verilən izahlardan aydın olur ki, bu adı “Efesin yeddi yuxlayanları” adlı məşhur hekayəti ilə bağlıdır və bir bütperəst şəhərində bir neçə gənc oğlan bir Allaha etiqad edir. Onlar girişi şimala baxan mağarada gizlənilər, Allah onları itləri ilə birlikdə yuxuya verir, 309 ildən sonra oyanırlar və aralarından birini çörək alsın deyə şəhərə göndərilər. Şəhərdə oğlanın əlindəki pulu görüb heyrtlənirlər və bu pulların 300 il əvvələ aid olduğunu deyirlər. Daha sonra onlar Rum qeysəri bütperəst Diqyanusun (Dağyunusun – A.B.) hüzurunda durub: *“Rəbbimiz göylərin və yerin Rəbbidir. Biz ondan başqa heç bir Tanrıya ibadət etməyəcəyik. Əks təqdirdə (Allahdan başqasına tapınmayacağıq, söyləsək) küfr danışmaqda həddini aşmış, ifrata varmış olarıq”!* Gənclərin başçısı yaşca böyüyü Təmlixa yoldaşlarına belə demişdir: “Onları və Allahdan başqa tapındıqları tanrıları tərkdib getdiyimiz zaman mağaraya çəkilin. Əgər belə etsəniz Allah sizə (hər iki dünyada) böyük mərhəmət bəxş edər və işinizi asanlaşdırar, sizə kafirlərdən nicat verər, düşmənlərdən qoruyub saxlayar (11, səh.680).

Qurandakı bütün bu deyilənlərin Naxçıvan folklor nümunələrindəki əfsanə (əslində tarixi həqiqət – A.B.) ilə müqayisə etsək, istər Nuh əfsanəsi, istərsə də Əshabi-kəflə

bağlı Dağyunus əfsanəsi olduğu kimi Naxçıvan əhalisinin əfsanələrində yaşamaqla, burada gənclərin gizləndiyi mağara və təpənin üzərində itin də nişanəsi əbədiləşməkdədir (ətraflı bax, 14, s.49–50, 68–71). Doğrudanmı bu bir təsadüfdür? Təbii ki, yox. Bu zorla pərdələnmiş bir tarixin geri qayıdışı, həqiqətin öz yerini almasıdır.

Bəzi müəlliflər Əshabi-Kəhvin müxtəlif yerlərdə olduğunu da iddia edirlər. Amma surənin 17 ayəsinin oxuduqda coğrafi əlamətlərdən aydın olur ki, həmin mağara Naxçıvandakı məbəddən başqası deyil. Orada deyilir: (ya Məhəmməd! əgər o zaman onlara baxsaydın) Günəşin doğduğu zaman onların mağarasının sağ tərəfinə meyl etdiyini, batdığı zaman isə onların sol tərəfinə yönləndiyini (mağaranın içinə düşüb, onları yandırmadığını), onların da mağaranın ortasında geniş bir yerdə olduqlarını (küləyin onları oxşadığını və rahat nəfəs aldıklarını) görürdün. Bu Allahın möcüzələrindəndir. Allahın yoldan çıxardığı şəxsə isə əsla doğru yolu göstərən bir rəhbər tapa bilməzsən (11, səh.264). Bu gün minlərlə insan öz arzusunun gerçəkləşdiyi zaman burada qurban kəsir, yetim və kasıblara paylayır ki, bu da dinimizin ən gözəl örnəyi, millətimizin humanist adətlərindəndir.

Məzhəbçilik və Naxçıvanda “dini bölgü” məsələsinə gəldikdə isə, bu Quranın nazil olduğu vaxtdan 2 əsr sonra meydana gəlmişdir. Xüsusi birləşmələr sosial-siyasi və iman cəhətdən özünü tanıtmaq zəminində yaranmış məzhəb və təriqətlər öz aralarındakı savaqlarla yalnız İslamı zəiflətməmiş, ərazilərimizə səlib yürüşlərinə yol açmışdır.

Qurani Kərimin Muminin surəsinin 52-ci ayəsində deyilir: “Bu (Tövhidini islam) tək bir din olaraq sizin dininizdir. Mən də sizin Rəbbinizəm. Məndən (əzabimdan) qorxun” (11, səh.325).

Görkəmli ilahiyyatşünas alim Siracəddin Hacı “Qurani Kərimə giriş” adlı əsərində yazır: “Məzhəblər (bizcə təriqətlər – A.B.) düşüncə məskənidir. Heç bir məzhəb, ya da təriqət dini əvəz edə bilməz”.

Məzhəblərin olması normal sayılsa da, məzhəbçilik haramdır. O, ümməti parçalayır. Məzhəbçilik öz məzhəbini din elan etmək, o məzhəbə mənsub olmayanları dindən çıxarmaq, həqiqətin qaynağı olduğunu iddia etmək, fərqli düşüncənin önünü kəsməkdir. İnsanlar məzhəbə, təriqətə, şeyxə, camaata deyil, uca Allaha ibadət etməlidir. Qiblə əhli təkfir olunmaz. Unudulmamalıdır ki, Qurandan başqa hər bilgi bəşəridir, insana aiddir. İslam ümməti fikir hürriyəsini qəbul etməli, Qurani-Kərimi hakim qılmalı, “dində məcburiyyət yoxdur” ilahi ölçüsündən kənara çıxmamalı, təkfirin, təhqirin, iftiranın, məzhəbçiliyin, şeytanlaşdırmağın hər növündən uzaq olmalıdır” (20, səh.134–134).

XXI əsrdə Hənəfilik, Həmbəlilik, Hürufilik, Sufilik, Vəhdəti-Vücut, Safilik, Cəfərilik kimi təriqətlərin vaxtında islamı necə zəiflətdiyi haqqında danışmaq çətinidir. Məzhəblər içində ən qədimi və ən güclüsü sünni və şiə məzhəbləridir. Şiəlikdə XXI əsrin əvvəlləri olmasına baxmayaraq, Aşura Günü zəncir vurmaq, başa zərbə vurmaq, sinəzən demək kimi adətlər, Sünnilikdə qəbul edilmir və bu amillər Qurandan kənardır.

Qeyd edək ki, bu cür amillər Naxçıvan əhalisinin ibadətində, demək olar ki, çox az qeydə alınır və burada

dini fanatizmdən daha çox Qurana meyillik, onu olduğu kimi dərk etmək əsas şərt kimi qəbul edilir.

ABŞ-ın Los Anceles-Kaliforniya Universitetinin ilahiyyat professoru Əbülfəzl bu mövzuya aid “Böyük oğurluq” (islam uğrunda ifratçılarla mübarizə) adlı çox qiymətli dövrün tələbindən doğan bir əsər yazmışdır. Burada deyilir: “İslamın müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərim müsəlmanları mötədil insanlar olmağa çağırır. Bundan əlavə, Məhəmməd Peyğəmbərin sünnesində bildirilir ki, iki əks tərəflə qarşılaşdıqda Peyğəmbər həmişə orta yolu seçərmiş, başqa sözlə, islam peyğəmbərləri həmişə ifratçılıqdan çəkinən mötədil insan kimi təsvir olunmuşdur. Mötədil sözünün kökü islam ənənələrinə gedib çıxır və bu, müsəlmanların böyük əksəriyyətinin də malik olduğu normativ xarakterin ifadəsidir. Mənim mötədil olaraq adlandırdığım zümrələr indiyə qədər modernist, tərəqqipərvər və islahatçı kimi müxtəlif adlarla adlandırılmışlar. Məncə, bu ifadələrdən heç biri mötədil kimi effektiv deyildir” (3, səh.20). Bu gün dünyada islamofobiyanın yaranmasına səbəb də dinimizin ifratçılar tərəfindən təhrif olunmasıdır. Nə üçün İşid, Əlqaidə, Taliban, Hizbullah kimi terrorçu təşkilatlar yaranır və İslam düşmənlərinin əlində siyasi alətə çevrilir? Bunun əsas səbəbi ifratçılar –prutanistlərdir.

Naxçıvanda isə prutanizmlə qarşılaşmırıq. Naxçıvan ibadətgahlarına baxdıqda bir tərəfdə XVII əsrin yadigarı olan yüksək səviyyədə bərpa olunmuş Şəhər məscidi, bir az aralıda Fatimeyi-Zəhra məscidi adlanan “Şiə” məscidi, yuxarı hissədə isə Kazım Qara Bəkir Paşa – “Sünni” məscidini görürük. Burada heç bir təriqətə, məzhəbə fərq qoymadan insanların Beytül müqəddəsə (Qüdsə) üz tutub

namaz qılmaları, orta ümmətin ən bariz nümunəsidir. Onlar Allah yanında eyni savaba nail olanlardır ki, bu Azərbaycanda, onun bir parçası Naxçıvanda formalaşan multi kulturalizmin əsas köklərindən biridir.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Azərbaycanda, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda İslam dini inancları “Qurani-Kərim”in verdiyi tövsiyələrlə tam eynilik təşkil etməklə İslamdan öncəki inanclarımızı da, onun abidələrini də özündə yaşadır ki, bu multukultralizm və tolerantlığın Naxçıvanda nə dərəcədə yüksək inkişaf tapdığına danılmaz sübutlardır. Ərazidəki e.ə. VI minillikdən günümüzə qədər gəlmiş qədim türk, eləcə də islam mədəniyyəti abidələrinin, haliyədə də yüksək səviyyədə Ali Məclis sədri Vasif Talibov tərəfindən bərpa edilib dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, bu qədim mədəniyyət sahibləri Naxçıvanda İslam dini inanclarına layiqli əcdadlarımızın əvəzolunmaz töhfəsidir. Bu amillər isə Naxçıvanın “İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı” olmasının qanunauyğun olduğunu bir daha təsdiq edən tarixi həqiqətlərdir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan” qəzeti, 16 oktyabr 1999-cu il
2. Dövlət və din. //İctimai fikir toplusu №1 (30), Bakı, 2015, 119 s.
3. Əbülfəzl. Böyük oğurluq. Bakı: Nurlan, 2011. s. 20, 444 s.
4. Hacıyev İ.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı: Elm-Təhsil, 2016, 360 s.

5. Hacıyev İ.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı (1991–2011-ci illər). Naxçıvan: Əcəmi Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi. 2011, 272 s.
6. Hacıyev İ.M. Tarixi mənbələr Naxçıvan şəhərindəki Nuh türbəsi haqqında/Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, s.44–54, 300 s.
7. Həbibbəyli İ.Ə. Naxçıvan şəhərinin yaşı-5 min il //Naxçıvan Muxtar respublikasını yaranması: tarix və müasirlik. Bakı: Nurlan, 2007, s.20–28, 406 s.
8. Həbibbəyi İ.Ə. Nuh peyğəmbər və dünya tufanı toplusu. /Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, s.55–68. 300 s.
9. Иосиф Флавий. Иудейские древности/Пер. с греческого Г.Г.Генкеля, т. I, СПб., 1900, 716 с.
10. Иосиф Флавий. Иудейские древности/ Пер. с греческого Г.Г.Генкеля, т. II, СПб., 1900, 420 с.
11. Quran (ərəb dilindən tərcümə edənlər Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev. Bakı: Azər nəşr, 1991, 654 s.
12. Mahmudov Y. Dünya tarixində Naxçıvan. Yer kürəsində həyatın başlandığı yer./Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun

- materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, s.17–29, 300 s.
13. Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. II, Москва: Советская энциклопедия. 1988, 719 с.
 14. Naxçıvan folkloru antologiyası I cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 511s.
 15. Никитин К.А. Город Нахичевань и Нахичеванский уезд//СМОМПК, Тифлис, 882, № 2, s.109–142.
 16. Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” mövzusunda keçirilən beynəlxalq simpoziumda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun çıxışı. / Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, s.10-17, 300 s.
 17. Птолемей Клавдий. Руководство по географии / Пер. К.С.Апта и В.В.Латышева// Античная география. Москва: Географиздат, 1953, 368 с.
 18. Rzayev F.H. Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən (miladdan öncə VI-III minilliklər). I c. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 2013, 528 s.
 19. Rzayev F.H. Nuh tufanı, Naxçıvan və tarixi həqiqətlər / Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, s.87-92, 300 s.
 20. Siracəddin Hacı. Qurani-Kərimə giriş. Bakı: Elm və təhsil. 2017, s.134–134

21. Сысоев В.М. Нахичеван на Араксе и древности Нах. АССР. Баку, 1929, 318 с.
22. Turqut Öcal. Nuh tufanı Naхçıvan (Gəmiqaya) və Ağrı dağı./Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naхçıvan (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naхçıvan: Əcəmi, 2010, s.250–26, 300 s.
23. <http://www.movqe.az/news/xeber/43639.html>

Адил Бабаев

Нахчыван, Исламское поведение и исторические истины

В статье широко исследуется причины получение статуса “Нахчыван столица Исламской культуры” и принципы существования на этой территории исламской культуры и поведения. По этому направлению в статье имеют особые места факты, которые связаны с культурой древних религий на этой территории, их места в религии Ислама, и сопоставительные исследования следы древних религий в священной книге “Корани-Керим”. Одновременно в статье на основе определенных фактов обосновывается перестройки, которые совершены на территории Нахчыване, перестройки памятники исламских религий, черты древнетюркской

религии и культуры, которые совпадает с исламскими поведением и культурами.

Ключевые слова: *Нахчыван, “Столица Исламской культуры”, “Корани-Карим”, тюрко-исламские поведения.*

Adil Babayev

Nakhchivan, islamic ethics and historical truths

The article deals with the reasons for Nakhchivan's acquisition of the title of “Capital of Islamic Culture” and the principles of the Islamic moral and cultural heritage in the area. In this direction, the factors related to ancient religions in the area, their place in the religion of Islam, the holy book “Qurani-Karim”, contain comparative analysis of traces of ancient religions. In addition, the article deals with the reconstruction of Nakhchivan and the restoration of monuments related to Islam, as well as the coincidence of the ancient Turkic morality with Islamic religious factors.

Key words: *Nakhchivan, “Capital of Islamic Culture”, “Qurani-Karim”, Turkish Islamic ethics*

*“Naxçıvan: İslam mədəniyyətinin paytaxtı”
beynəlxalq konfrans materialları.
2017, səh.103–109*

NAXÇIVAN ƏRAZISİNDƏ İSLAM MƏDƏNİYYƏTİ NÜMUNƏLƏRİ

Məqalədə qədim Naxçıvan ərazisində İslam əxlaqı və mədəniyyəti ilə bağlı abidələrin mövcudluğu və onların tarixdəki yeri geniş tədqiq edilir. Bu istiqamətdə ərazidəki islam dininə aid abidələrin “Qurani-Kərim”dəki yerindən müqayisəli təhlillər verilir. Eyni zamanda məqalədə Naxçıvan ərazisində islami abidələr üzərində aparılmış yenidənqurma işləri də xüsusi yer alır. Bu baxımdan İslam dini ilə bağlı abidələrin bərpasında milli əxlaq və mədəniyyət və mənəviyyat məsələlərinə ətraflı nəzər salınır. Naxçıvan ərazisində əski türk mənəviyyatının İslam dini amilləri ilə üst-üstə düşmə amilləri faktlarla əsaslandırılır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, İslam mədəniyyəti, “Qurani-Kərim”, türk İslam əxlaqı*

Ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olduğu haqqında hələ I əsrin əvvəllərində məlumat verən yəhudi tarixçisi İosif Flavi Naxçıvanı bəşər nəslinin ilk beşiyi adlandırmış, bu ərazini Nuhun saldığı ilk şəhər kimi təqdim etmişdir (6, səh.14). Eramızın ilk əsrlərinə aid yunan coğrafiyaçısı Klavdi Ptolomeyin “Coğrafiya”sında isə Naxçıvan şəhəri “Naksuana” şəklində Cənubi Qafqazın ən böyük şəhəri olaraq göstərilmişdir. O, bu coğrafi məkanda Naxçıvan şəhərini bütün Şərq aləmində ən böyük şəhərlərindən biri kimi təqdim etməklə şəhərin ən qədim tarixə malik olduğunu təsdiq etmişdir (14,

s.XXII). Biz bu mənbələrlə yanaşı, Naxçıvan tarixi haqqında VIII-XII əsrlər ərəb səyyahları Əl-Bəlazuri, Əl-Əsir, İbni Xordadbeh kimilərin yazdığı yüzlərlə kitab məlumatlarında ərazinin ən qədim türk yurdu olmasına dair bu ərazinin abidələrinə dair məlumatlarla rastlaşırıq ki, burada Naxçıvan “Nəşəva”, “Nəqşicahan”, “Nəxcüvan” yazılışları ilə qeyd edilir. Burada Naxçıvan əyaləti Basfurracanın yazılışında da qeyd edilir ki, bu ad dəyişilmələri ərəb dilinin imkanları əlifba fərqi ilə səsləşir (1, səh.6–22; 5, səh.143, 149; 17, səh.18–42, 220 s.). Bu mənbələrlə yanaşı, İ.Şopen, V.Sisoyev və b. yazılarında Nuhun qəbrinin Naxçıvanda olması barədə tarixi faktlar göstərilir (11, səh.109–142; 16, səh.87–121). Bütün bunlar Naxçıvanın qədim türk yurdu olmasına dair tarixi sübutlardır.

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, Naxçıvan ərazisi öz qayaüstü rəsmləri, arxeoloji mədəniyyət nümunələri ilə də dünya tarixçilərinə öz qədimliyini tanıtmışdır. Naxçıvan ərazisinin qədim maddi-mədəniyyət nümunələri daş dövrü mədəniyyətə qədər dayanmaqla, dünya elm adamlarının diqqətini bu gün də özünə cəlb etməkdədir. Təbii ki, bu qədər tarixi bir dövrü və faktları özündə yaşadaraq günümüzdə qədər daşımış bu qədim diyar siyasi proseslərə baxmayaraq, tarixdən tam silinməmişdir.

Bəs “Qurani-Kərim” dini kitabında Naxçıvan ərazisi ilə bağlı hansı ayələr öz əksini tapır?

Bildiyimiz kimi, İslam dinində olan yerli əhalinin birinci ibadəti namazla həyata keçirilir. Bu dini kitaba diqqət etdikdə İslamdan əvvəlki dinlərin və peyğəmbərlərin namaz haqqında dedikləri də “Qurani-Kərim”də yer alır. İslam peyğəmbəri deyir: “Namaz dinin

dəyəridir, Namaz möminin meracıdır”. Burada namazın – Allaha ibadətin İslamdan xeyli əvvəl Böyük Yaradan tərəfindən əmr edildiyi də təsdiq edilir. “Qurani-Kərim”in Ənbiyə surəsinin 73-cü, Məryəm surəsinin 55-ci, Bəqərə surəsinin 83-cü, Əl-Maidə surəsinin 48-ci və s. ayələrində Allahdan özgə tanrı olmaması, qeyrisinə ibadət edilməməsi, Həzrəti İsmayılın ailə üzvlərinə, eləcə də bütün insanlara namaz qılmağı əmr etdiyi haqda ayələr yer alır. Bu müqəddəs kitab da Həzrəti Musa, Həzrəti İsmayıl, Məryəmin oğlu İsa, Allah tərəfindən seçilmiş bütün peyğəmbərlərin, namaz qıldığı haqqında məlumatlara rast gəlirik (7, səh.13, 95, 279, 286).

“Qurani-Kərim”də insanlara verilən bu tövsiyələr hazırda Naxçıvanın bütün yaşlı əhalisi, eləcə də gənc nəslin bir xeylisi tərəfindən gündəlik, fasiləsiz icra olunmaqdadır. Bununla bərabər, “Qurani-Kərim”in 21-ci Əl-Ənbiya surəsinin 76-77-ci ayələri, 71-ci Nuh surələrinin isə 28-ci ayəsində biz Məhəmmədə Nuhun da yad edilməsi, tövsiyə edilir və ailəsinin böyük tufandan xilas edilməsi haqqında məlumatlarla rastlaşırıq (7, səh.306, 594).

Eyni tarixi fikirləri “Əsabi- Kəhf” ziyarətgahı haqqında da söyləmək olar. “Qurani-Kərim”in yüz on ayədən ibarət olan 18-ci “Kəhf” surəsində Naxçıvanda bu gün hər kəsin ziyarətgah yeri olan “Əshabi-Kəhf” məbədindən bəhs edilir. “Qurani-Kərim”in bu surəsində İslamdan neçə yüz illər əvvəl Dağ Yunusun (Quranda Diqyanus) zülmündən xilas olmaq üçün 7 nəfərin (say təxminidir) “Kəbədə” gizləndiyi göstərilir və onlar burada 309 il yatırırlar. Bu bir bütperəst şəhərində bir neçə gənc oğlanın tək Tanrıya – bir Allaha etiqadı ilə bağlı

olmuşdur. Onların yataq yerlərinin, mağarasının girişi şimala baxır (7, səh.680).

“Qurani-Kərim”dəki istər Nuhla bağlı, istərsə də “Əshabi-Kəhf”lə bağlı bütün bu deyilən ayələrin bu gün Naxçıvan əhalisinin folklor yaddaşında olması əfsanədən daha çox həqiqətlə, tarixi faktlarla, həqiqətlərlə (–A.B) səsləşməsi ilə müqayisə etsək, istər Nuh əfsanəsi, istərsə də Dağyunus əfsanəsi olduğu kimi Naxçıvan əhalisinin deyimlərində “Naxçıvan folkloru antologiyası” kitabının I cildində yer almaqdadır. Qeyd edək ki, “Əshabi-kəhf”də gənclərin gizləndiyi mağara və təpənin üzərində itin də nişanəsi əbədiləşdirilmişdir (8, səh.49–50, 68–71). Təbii ki, bu bir təsadüf ola bilməz. Bu sovetlər siyasətində tarixdən qoparılmış bir tarixin yenidən əbədiyyətə qovuşmasıdır.

Məhz “Qurani-Kərim”dən seçilmiş bu sürə və ayələr yuxarıda qeyd etdiyimiz İosif Flavi, K.Ptolomey, Baladzori, İbn-əl-Əsir, Nikitin K.A., Sısoyev V.M. kimi müəlliflərin Naxçıvanın qədimliyi haqqında dedikləri fikirləri bir daha tam olaraq təsdiq edir.

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra xalqımızın inancına verilən sərbəstlik, bu istiqamətdə görülən işlər və İslami dəyərlərə verilən qiymət ulu öndər Heydər Əliyevin fikirləri ilə də təsdiq edilir: “Biz heç vaxt öz dinimizi, tariximizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi unutmamalıyıq. Onları yaşatmaq, onlardan bəhrələnmək, ruhlanmaq həyatımızın əsas istiqaməti, gələcək işlərimizin zəmanətidir” (2, səh.1).

Bəs “Qurani-Kərim”də adı keçən bu tarixi faktlara, İslam dini inanc və mədəniyyətinə, onun əxlaqi tərəflərinin Azərbaycanın qədim diyarı Naxçıvan

ərazisində geniş şəkildə təbliği və təsdiqi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri cənab Vasif Talibovun hansı zəhməti hesabına reallaşmışdır?

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, müstəqillik dövrü bu qədim ərazidə ardıcıl olaraq bütün sahələrdə yenidənqurma işlərini aparan Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisin sədri, cənab Vasif Talibovun xüsusi vətəndaşlıq milli qeyrəti özünü təsdiq edir. Bu qədim ərazidə Yusif Küseyr, Möminə Xatın, Gülüstan, Qarabağlar və s. türbələr, Zaviyə-mədrəsə, Heydər, Kazım Qarabəkr, Şəhur, Cilovxanlı, Nehrəm, Əbrəqunus adlı xeyli sayda məscidlər, Came məscidi, Xanəgah kimi türbələr, Naxçıvan, Ordubad və s. buzxanalar, bununla yanaşı, imamzadələr, hamamlar, qeysəriyyə kimi yüzlərlə də qədim və müasir abidələr yenidən bərpa və inşa olunmuşdur (10, səh.9, 13, 19, 23, 37, 40–41, 53, 59). Bütün bunları layiqincə həyata keçirən Cənab Sədrin səyi nəticəsində qədim qalalarımız da diqqət mərkəzində olmaqla bərpa edilmişdir. Bununla bərabər, 2004–2013-cü il, 11 il ərzində 227 inzibati bina, 42 təsərrüfat obyektı, 150 subartezian quyusu, 61 körpü, 29 nasos stansiyası, 119 elm və təhsil, 146 səhiyyə müəssisələri, 83 ümumtəhsil məktəbi, 159 mədəniyyət obyektı, 18 idman obyektı, qaçqın-köçkünlər üçün 420 fərdi ev, 590 istehsal və xidmət obyektı tikilib istifadəyə verilmişdir (9, səh.80–81). Burada xeyli sayda uşaq bağçası, mədəniyyət müəssisələri, parklar, nəşriyyat və s. tikililəri surətlə tikilib başa çatdırılmışdır ki, ümumilikdə bunlar mindən yuxarı yeni tikilini əhatə edir. Xüsusi olaraq qeyd edək ki, sovetlər dövrü taxıl, yem anbarı və bazalarına çevrilmiş

məscidlər təkcə 4 il ərzində, 1996–2000-ci illərdə əsaslı bərpa olunmuş, 10 yeni məscid tikilmişdir (3, səh.205).

Bu yenidənqurma işləri “Qurani-Kərim”də adı keçən surə və ayələrdəki abidələrdən də kənarında qalmamışdır. Bu ayələrdəki Nuh peyğəmbər, Nuh tufanı, “Əshabi-Kəhf” abidələri də qədim Naxçıvan ərazisi üçün tarixi bir həqiqəti təkrarlayır. Biz Nuh peyğəmbərlə bağlı Naxçıvanda Nuhdaban, Nuh Nəbi, Nuhun qəbir abidəsi, Gəmiqayada Nuhla bağlı Nəbi yurdu, Bilbil, Saria kimi toponimik və digər adlarla qarşılaşırıq ki onların bir qismi yenidən qurulmaqla bu tarixi abidələr ərazisində tarixi muzeylər də yaradılmışdır (15, səh.16).

İlkin sivilizasiya mərkəzlərindən biri olub 7 minə yaxın yaşı olan Naxçıvan bütün bu yeniliklərlə günümüzdə də öz qədim mədəniyyət nümunələri ilə dünyanı heyrətləndirməkdədir 4, səh.20–28). Bu qədim şəhər ən qədim dini inanclarla bağlı tarixi faktları da özündə qorumaqla, bu il özünü “İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı” statusuna gətirib çıxarmışdır. Fikrimizi təsdiq edən bəzi tarixi fakt və məqamların, dini inancımızda yer alan İslami kəlamların Naxçıvan ərazisi ilə vəhdətinə də diqqət çəkmək istərdik.

Naxçıvanda 24–25 aprel 2009-cu ildə Muxtar respublika rəhbərliyinin şəxsi təşəbbüsü və sərəncamı ilə “Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” beynəlxalq simpoziumu da təşkil edildi. Simpoziumda Cənab Sədr Naxçıvanın tarixi haqqında antik müəlliflərin, əcnəbi və yerli alimlərin əsərlərindən xeyli misallar gətirməklə tufanın bir həqiqət olduğuna dair xeyli tarixi faktlar göstərdi (13, s.10–17). Bu simpoziumda 60-dan yuxarı görkəmli Azərbaycan və Türkiyə, əcnəbi alimlərinin

məruzələrində Nuh tufanı həqiqəti tarixi faktlarla təsdiqləndi.

Əgər xatırlasaq, sovetlər dövrü xeyli dini ocaqlarla yanaşı, Nuh peyğəmbərin türbə məzarı da dağıdılmışdır. Ali Məclis sədrinin xüsusi sərəncamı ilə Nuhun türbə məzarı araşdırılıb üzə çıxarılmış, onun qəbirüstü abidəsi yüksək səviyyədə əvvəlki quruluşundan da gözəl arxitektora quruluşda inşa edilməklə əbədiləşdirildi. Naxçıvan diyarının ilkin inanclara göstərdiyi diqqətin təcəssümü olan bu məzarın yenidən bərpası, Cənab Sədrin və yerli əhəlinin İslam əxlaqının tolerantlığına, ümumilikdə Azərbaycan xalqının multikultural xarakterinə və mənəviyyatının ucalığına tam bir sübut olaraq özünü təsdiq edir.

Sovetlər quruluşu dağıdıdıqdan sonra “Əshabi-Kəhf” məbədi də yenidən bərpa edilməklə, dini baxışlarımız milli mədəniyyətimiz kimi azad oldu və 1992-93-cü illərdə Naxçıvana rəhbərlik edən ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bu məbədin yollarında və özündə bəzi bərpa-təmir işləri apardı. 1995-ci ildə isə Muxtar Respublikanın rəhbərinin bu işi davam etdirərək, bu qədim ibadətqaha xüsusi diqqət ayırması nəticəsində orada layiqli bərpa-təmir işləri aparılmaqla, bu abidə dünya İslam aləminin ziyarətqahına çevrildi.

Bir çox yazılarda müəlliflər “Əshabi-Kəhf”in müxtəlif yerlərdə olduğunu iddia etsələr də, Kəf surəsinin 17 ayəsində olan coğrafi əlamətlər həmin mağaranın məhz Naxçıvandakı məbəddən başqa olmadığını birmənalı sübut edir. “Qurani-Kərim”də deyilir: (ya Məhəmməd! əgər o zaman onlara baxsaydın) Günəşin doğduğu zaman onların mağarasının sağ tərəfinə meyl etdiyini, batdığı

zaman isə, onların sol tərəfinə yönləndiyini (mağaranın içinə düşüb, onları yandırmadığını), onların da mağaranın ortasında geniş bir yerdə olduqlarını (küləyin onları oxşadığını və rahat nəfəs aldıklarını) görürdin. Bu Allahın möcüzələrindəndir (7, səh.264). Bu gün minlərlə insanın bu ərazini ziyarət edərək kasıblara əl tutması, da dinimizin ən gözəl örnəyi, millətimizin humanist adətlərindəndir.

Məzhəbçilik və Naxçıvanda “dini bölgü” məsələsinə gəldikdə isə, Naxçıvan əhalisinin ibadətində dini fanatizmdən daha çox Qurana meyillik, onu olduğu kimi dərk etmək əsas şərt kimi qəbul edilir.

Bütün bunları yekunlaşdıraraq nəticə olaraq aşağıdakıları deyə bilərik;

1. Başda Cənab Sədr olmaqla Naxçıvan əhalisi İslam dini inanclara, “Qurani- Kərim”in verdiyi tövsiyələrə tam əməl etməklə İslamdan öncəki inanclarımıza və onun abidələrinə də tam olaraq sahib çıxır;

2. Bu multikulturalizm və tolerantlıq Naxçıvan əhalisinin ən qədim kökləri və inanclarına olan etiqadının, onun yüksək inkişafının danılmaz sübutudur;

3. Naxçıvan ərazisindəki e.ə. VI minillikdən günümüzə qədər gəlmiş qədim türk, eləcə də İslam mədəniyyəti abidələrinin, haliyədə də yüksək səviyyədə Ali Məclis sədri Vasif Talıbov tərəfindən bərpası milli kökdən gəlməklə, bu qədim mədəniyyəti yaradan əcdadlarımıza sayğı və etibarın təcəssümüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Баладзори. Книга завоевания стран. Текст и пер. с араб. проф. П.К. Жузе//Материалы по истории Азербайджана. Вып. 3. Баку,1927. с.6–22.
2. Dövlət və din. //İctimai fikir toplusu №1 (30), Bakı, 2015, 119 s.
3. Hacıyev İ.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı: Elm-Təhsil, 2016, 360 s.
4. Həbibbəyli İ.Ə. Naxçıvan şəhərinin yaşı – 5 min il // Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranması: tarix və müasirlik. Bakı: Nurlan, 2007, s.20–28, 406 s.
5. İbn- əl-Əsir. Əl -Kamil-fi-t-tarix. Bakı: Elm, 1959, 215 s.
6. Иосиф Флавий. Иудейские древности/Пер. с греческого Г.Г. Генкеля, т. I, СПб., 1900, 716 с.
7. Quranı ərəb dilindən tərcümə edənlər Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev. Bakı: Azərnəşr, 1991, 654 s.
8. Naxçıvan folkloru antologiyası I cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 511 s.
9. Naxçıvan Muxtar Respublikası 90, Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 184 s.
- 10.Naxçıvan:Türk-İslam mədəniyyəti abidələri. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 124 s.
- 11.Никитин К.А. Город Нахичевань и Нахичеванский уезд//СМОМПК, Тифлис, 882, № 2, səh.109–142.

12. Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 300 s.
13. Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” mövzusunda keçirilən beynəlxalq simpoziumda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun çıxışı. /Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan (24–25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, səh. 10–17, 300 s.
14. Птолемей Клавдий. Руководство по географии / Пер. К.С.Апта и В.В.Латышева // Античная география. Москва: Географиздат, 1953, 368 с.
15. Rzayev F.H. Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən (miladdan öncə VI-III minilliklər). I c. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 2013, 528 s.
16. Сысоев В.М. Нахичеван на Араксе и древности Нах. АССР. Баку, 1929, 318 с.
17. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı: Elm, 1974, 220 s.

РЕЗЮМЕ

**ИСЛАМСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ НАСЛЕДИЯ НА
ТЕРРИТОРИИ НАХЧЫВАНА**

В статье широко исследуются Исламские культурные наследия и поведения на территории Нахчывана. В этом направлении в статье представлены сарвнения исламские памятников на территории Нахчывана с местами упомянутыми в “Коран”е. Одновременно в статье особое место уделено реставрационным работам Исламских памятников проведенных в Нахчыване. С этой целью в статье при подчеркивается, что особое место играет роль национальной культуры, и проблемы моральности, духовности этого народа. Исламские культуры, древнетюркской культуры, которые существуют на территории Нахчывана совпадают с исламскими поведениями и культурами.

Ключевые слова: Нахчыван, Исламская культура, “Корани-Керим”, тюрко-исламские поведения.

SUMMARY

ISLAMIC CULTURE SAMPLES IN NAKHCHIVAN

The article examines the existence of monuments in Islamic ethics and culture in the territory of ancient Nakhchivan and their place in history. In this direction, the factors related to ancient religions in the area, their place in the religion of Islam, the holy book “Qurani-Karim” contains comparative analysis of traces of ancient religions. In addition, the article deals with the reconstruction of Nakhchivan and the restoration of monuments related to Islam, as well as the coincidence of the ancient Turkic morality with Islamic religious factors.

Key words: *Nakhchivan, Islamic Culture, “Qurani-Karim”, Turkish Islamic ethics*

*NAXÇIVAN Universiteti, elmi əsərlər,
2018, №3, səh.199–204*

TELEPARICILARIN NİTQİ ÇOX BƏRBADDIR

Adil Babayev: *“Onların dilini məqbul saymaq olmaz”*

Tanınmış dilçi-alim, professor Adil Babayev “Sherg.az”a müsahibə verib. Həmin müsahibəni təqdim edirik:

–Əvvəlki orfoqrafiya lüğətlərində tərkibində -iyyat, -iyyət və -iyyə şəkilçisi olan sözlər qoşa “yy” samiti ilə yazılıb. Fonetik prinsipə əsaslanaraq yeni lüğətdə tərkibində həmin şəkilçilər olan sözlər bir “y” ilə yazılır. Bu dəyişikliyi necə dəyərləndirirsiniz?

–Sözün kökündə qoşa “yy” samiti varsa, olduğu kimi yazılır. Məsələn, “təyyarə”, “səyyarə” kimi sözlər qoşa “yy” ilə yazılmalıdır. Amma şəkilçilərdə qoşa “yy” samiti varsa, sözə -iyyat, -iyyət, -iyyə şəkilçiləri əlavə edilibsə, bu, bir “y” ilə yazılmalıdır. Buna ədəbiyyat (ədəbiyat), riyaziyyat (riyaziyat) sözlərini misal gətirmək olar. Əvvəllər apostrof var idi. Düşünürdülər ki, apostrof olmasa, tələffüzdə çətinlik yaranacaq. Amma apostrof götürüldəndən sonra heç bir problem yaranmadı. Ümumiyyətlə, dili nə qədər asanlaşdırсан, o qədər yaxşıdır.

–Əsgər (əskər), İsgəndər (İskəndər), işgəncə (işgəncə) və s. tipli sözlərin “g” samiti ilə deyil, “k” ilə yazılmasına nə ehtiyac var idi?

– “G” samiti ilə yazıldığı zaman g-dan öncəki hərf kar samit olduğundan [əskərliyə gedirəm] - şəklində tələffüz edilir və hesab edirəm ki, bu, dəyişiklik düzgündür.

“Alqı-satqı” sözünün özü xoşagələn ifadə deyil. Ümumiyyətlə, həmin ifadəni “alış-veriş” şəklində əvəzləsələr, daha yaxşı olar. Leksikamızda “alqı-satqı” sözü olmasa yaxşıdır”

– “Alqı-satqı”-ni “alğı-satqı” formasına salıblar. Sizcə bu doğrudurmu?

–Əslində, “alqı-satqı” sözünün özü xoşagələn ifadə deyil. Ümumiyyətlə, həmin ifadəni “alış-veriş” şəklində əvəzləsələr, daha yaxşı olar. Leksikonumuzda “alqı-satqı” sözü olmasa yaxşıdır.

–*Kompyuter* sözü *kompyuterlə* əvəzləndi...

–Bunu müsbət qiymətləndirirəm. “Kompüter” sözünün bu şəkildə yazılışı daha düzgündür. Digər sözlərdə də müvafiq qaydalara riayət etmək müsbət nəticə verir.

“Aparıcı efirdə deyir ki, zooparka gələn zəvvarların sayı artıb. O dərk etmir ki, zəvvar peyğəmbəri ziyarət edənlərə deyilir. Ayı və meymuna tamaşaya gələndə necə zəvvar demək olar axı? Bu, çox kobud səhvdir”

–*Son zamanlar televiziya aparıcılarının dil normalarını kobud şəkildə pozması sərt tənqid hədəfinə çevrilib. Nə baş verir?*

–Teleparıcıların nitqi çox bərbaddır. Onların dilini məqbul saymaq olmaz. Nə tələffüzləri düzgündür, nə də işlətdikləri ifadələr yerli-yataqlıdır. Aparıcı efirdə deyir ki, “zooparka gələn zəvvarların sayı artıb”. Həmin aparıcı dərk etmir ki, zəvvar peyğəmbəri ziyarət edənlərə deyilir. Ayı və meymuna tamaşaya gələnə necə zəvvar demək olar axı ? Bu, çox kobud səhvdir. Onlarla belə misallar çəkə bilərik.

–*Problemin həlli üçün təklifləriniz varmı?*

–Aparıcılar tələffüzlərini ədəbi dil normalarına uyğunlaşdırmalıdırlar.

–*Paytaxtdakı əksər şadlıq saraylarının, kafelərin, mağazaların və digər obyektlərin adında əcnəbi sözlərə çox rast gəlirik...*

–Ən pis vəziyyət məhz bu sahədədir. Obyekt açarkən adında yalnız əcnəbi dildən, xarici sözlərdən istifadə edirlər. Başa düşmək olmur, bura Bakıdır, yoxsa İtaliya. Halbuki ulu öndər Heydər Əliyevin fərmanında qeyd edilmişdi ki, elan və reklam lövhələrindəki yazılar, obyektlərin adları Azərbaycan dilində yazılmalı, ehtiyac olduğu təqdirdə xarici dildə tərcümələri kiçik yazılarla əlavə qeyd edilməlidir. Təəssüf ki, hazırda buna əməl edilmir, reklam lövhələri birbaşa ingilis, fransız, rus və s. dillərdə yazılır.

–*Xalq şairi Sabir Rüstəmخانlı bir neçə il əvvəl aparıcıların ədəbi dil qüsurlarının və dillə bağlı digər problemlərin aradan qaldırılması üçün “Dil polisi”nin yaradılmasını təklif etmişdi. Bu mexanizm Azərbaycanda tətbiq edilə bilərmi?*

–Bir fakt deyim. İllər əvvəl xalq şairi Xəlil Rza Ulutürk yanında rusca ifadə işlətdim və Ulutürk dərhal məni 5 qəpik çərimələdi və dedi ki, 5 qəpiyimi verərsən. Bu, adi yumor xətrinə deyilmişdi. Amma məsələn, Türkiyədə, xüsusilə paytaxtda hansı ərazidə reklamların hamısı türkcədirsə, həmin ərazinin bələdiyyəsinə mükafat verilir. Bu cür addımlarla dil normalarını tənzimləmək olar. “Dil polisi” nə edə bilər ki? Budəfəki dil komissiyasının tərkibinə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Reklam Agentliyinin direktoru Aydın İbadov, Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı Əflatun Amaşov da daxil edilib. Müzakirələrdə bütün üzvlərin fikirləri nəzərə alınacaq.

*“Şərq” qəzeti, 24 yanvar 2018,
№14(4709), səh.11*

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQLƏRİNİN YORULMAZ TƏDQİQATÇISI

“Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin AMEA-nın 70 illiyində söylədiyi çıxış gözəl nitq nümunələrindən biridir. Bu nitqdə öncə dilimizin qiyməti, rolu auditoriya üçün aydınlaşdırılır. Prezident dillə bağlı narahatlığını bildirir, dilə münasibətdə ciddi mövqe açıqlayır, ana dilimizə olan sonsuz sevgisini ortaya qoyur: “Əsrlər boyu Azərbaycan xalqını bir xalq kimi qoruyan bizim mədəniyyətimiz, incəsənətimiz, musiqimiz, xalçaçılıq sənətimiz və digər ənənələrimiz olubdur. Bizim bu sahədəki bütün fəaliyyətimizin əsasında Azərbaycan dili dayanır. Azərbaycan dili bizi bir xalq, millət kimi qoruyub.

Əsrlər boyu biz başqa ölkələrin, imperiyaların tərkibində yaşadığımız, müstəqil olmadığımız dövrdə milli dəyərlərimizi, ana dilimizi qoruya, saxlaya bilmişik. Ona görə bu gün bəzi hallarda görəndə ki, dilimizə xaricdən müdaxilələr edilir və bəzi hallarda bu müdaxilələr Azərbaycanda da dəstək qazanır, bu, məni, doğrudan da, çox narahat edir. Azərbaycan dili o qədər zəngindir ki, heç bir xarici kəlməyə ehtiyac yoxdur. Bir daha demək istəyirəm ki, biz əsrlər boyu dilimizi qorumuşuq. Bu gün də qorumalıyıq. Biz Azərbaycan dilinin saflığını təmin etməliyik. Əlbəttə, bizim vətəndaşlar, xüsusilə gənc nəsil nə qədər çox xarici dil bilsələr, o qədər yaxşıdır. Ancaq, ilk növbədə, öz ana dilini bilməlidirlər. Digər tərəfdən, imkan verməməlidirlər ki, ana dilimizə yad kəlmələr daxil olsun. Buna ehtiyac yoxdur. Ancaq biz bunu görürük. Bəzi ictimai xadimlərin,

hökumət üzvlərinin çıxışlarında, bəzi televiziya verilişlərində, Milli Məclisdə eşidirəm ki, kənar kəlmələrdən istifadə edilir. Buna ehtiyac yoxdur. Əlbəttə, mən bu sahədə mütəxəssis deyiləm, ancaq bir vətəndaş kimi, hesab edirəm ki, yeni kəlmələrin icad edilməsinə heç bir ehtiyac yoxdur. Lüğətimiz o qədər zəngindir ki, bunu qorusaq və gələcək nəsillərə əmanət kimi təhvil versək, bu bizim bu sahədəki ən böyük nailiyyətimiz olacaqdır.

Prezident İlham Əliyevin yuxarıda söylədiyi fikirlər Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti Nağdəli Zamanovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” monoqrafiyasının III cildindəki “Dil etikası” yarımfəslindən götürülmüşdür. Ümumilikdə 3 cilddən, 55 fəsil və yarımfəsildən, 1500 səhifədən ibarət olan bu monoqrafiya Azərbaycan nitq mədəniyyətinin inkişafına mühüm töhfədir. Monoqrafiyanın I cildində “İstedad çərçivəyə sığmaz” adlı məqaləmdə ixtisasca həkim olan Nağdəli müəllimin nitqimizə olan dərin marağını əks etdirməyə çalışmışam. Sonra müəllif öz monoqrafiyasının II hissəsini təqdim edərək, tənqidi yanaşmağımı xahiş etdi. Bu dəfə “Nitqə aid həkim resepti” rəyimi çap etdirdim. Monoqrafiyanın III hissəsi isə məni bir qədər təəccübləndirdi. Bu hissədə müəllif etik və estetik məsələləri tədqiqat obyektinə çevirmişdir. Təəccübümə səbəb müəllifin müasir etikaya bu qədər bələdliyi, estetik məsələlərə siyasi natiq baxışını ortaya qoya bilmək bacarığı oldu. Həmin etik və estetik dəyərləri siyasi xadim nitqində araşdırma bir daha onun Heydər Əliyev nitqlərinə sonsuz sevgisindən, həmin fənlərə bu dərəcədə marağından xəbər verir. Əgər I hissədə Heydər Əliyevin

nitqinin arxitektonikasına (nitqin süjet xətti, məntiqi ardıcılıq, giriş və sonluqlar), nitqin ekspressivliyini yüksəldən ünsürlərə (nitqdə fəlsəfi fikirlər, səmimiyyət, qətiyyət, nikbinlik, proqnozlar, poetik çalarlar), eləcə də üslublara (elmi, publisistik, məişət, dini) xüsusi diqqət yetirilmişsə, II hissədə əsas və köməkçi nitq hissələrinin, sinonimlər və frazeoloji birləşmələrin üslubiyyət yaratması, mürəkkəb cümlənin, ritorik sualların yeri yetərincə araşdırma mövzusu olmuşdur. III hissədə isə müəllif Heydər Əliyevin şifahi nitqində etik və estetik mətnlərin auditoriyalara ünvanlanmasını dilçilik nöqtəyindən nəzərdən araşdırmışdır.

Azərbaycan xalqının əsrlərlə formalaşdırıb bu günə gətirib çıxartdığı etik dəyərlər Heydər Əliyevin dilində ciddi elmi-tədqiqata cəlb olunmuşdur. Zəngin siyasi natiqlik təcrübəsinə malik Heydər Əliyevin nitqində etik və estetik dəyərlərin araşdırılması bu yolda irəliyə doğru atılmış mühüm addımdır. Müəllifin qeyd etdiyi kimi şifahi nitqlərdə etik və estetik mətnləri dinləyici şüuruna çatdırma bilmək Heydər Əliyev dühasına xasdır.

Tədqiqatçı bu dəyərlərin araşdırılmasında antik dövr filosoflarından üzü bəri təsəvvüf alimlərinin əsərlərindəki müraciət etmiş, siyasi natiqin nitqləri ilə maraqlı, monoqrafiyanı zənginləşdirən müqayisələr aparmış, insani dəyərlərin ümumbəşəri olduğunu bir daha diqqətə çatdırmış, qloballaşan dünyada milli-dini ayrı-seçkililiyin qəbuləilməzliyini ortaya qoymuşdur.

Dosent Nağdəli Zamanov etika və estetikani siyasi lider nitqində, haqlı olaraq, ümumfəlsəfi qanunlara tabe olan ayrı-ayrı fənlər səviyyəsində təqdim edə bilib. Etik dəyərləri araşdırarkən müasir etikanın tələblərinə uyğun

olaraq monoqrafiyada Heydər Əliyevin nitqlərində “dil etikas, dini etika, təhsil etikas, tibbi etika, ekoloji etika, etika və siyasət, hüquqi etika” kimi fəsilərə ayırır. Maraqlıdır ki, bütün bu “etikalar”ın sadə, anlaşılıqlı bir dildə auditoriyalara çatdırılması müasir Azərbaycan dilinin imkanları hesabına araşdırılır.

Müəllif “Etika” bölməsində Aristotelin, Kantın və siyasi xadim Heydər Əliyevin etik kredolarını müqayisəli şəkildə oxucunun diqqətinə çatdırır. Elə bu kredoları müəllifin apardığı təhlillərlə təqdim edirik: “Aristotelin etik kredosunda ümumetik dəyərlərə (ləyaqət, xeyirxahlıq, təhsil) xüsusi əhəmiyyət verilir. Əxlaqi təkmilləşmə yolunda insan üçün hədd olmadığını söyləyir. Kantda isə birbaşa antietik dəyərlərə (nifrət, lovğalıq, qeybət, kinayə) qarşı çıxışlar səslənir. Kantda da əxlaqdan yüksək zirvə olmadığı diqqətə çatdırılır.

Biz burada çalışdıq ki, XXI əsr insanının qarşısında duran mənəvi borcu Heydər Əliyev dilində təqdim edə bilək. Aristotel və Kantın etik kredolarından fərqli olaraq, Heydər Əliyev dilində səslənən yuxarıdakı etik kredolar müasirlik baxımından seçilir, bugünkü dünya insanında etiraz yeri qoymur”.

Etik dəyərlər sırasında ədalət, dostluq kimi əxlaqi dəyərlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Heydər Əliyevin nitq və çıxışlarında səslənən etik anlayışların, kateqoriyaların qloballaşma dövründə dərinlən öyrənilməsi zərurəti meydana çıxır. Böyük natiqin bu sahədəki çıxışları etik dəyərlər, hüquq normaları və dövlətçilik dialektik vəhdətinin inkişafı baxımından çox vacibdir. Müəllif bu sahədə Azərbaycanın gorkəmli söz sənətkarları ilə paralellər aparmaqla əsərini daha da oxunaqlı etmişdir.

“Ədalət” etik dəyərindən yazarkən Nizamiyə müraciət təsadüfi deyil:

*Cahanın qəddarlığı onsuz da bəsdir bizə,
Yalnız haqqı qoruyan şahlar nəfəsdir bizə.*

Müasir etikanın müxtəlif növlərini təsnif edən müəllif buraya ekoloji, dil, dini, tibbi, hüquqi, iqtisadi etikaları, eləcə də etika və siyasət, etika və terror kimi məsələləri aid edir və bütün bu məsələlərin dilçilik baxımından, nitq baxımından izah olunması müəllifin geniş erudisiyasından xəbər verir, tədqiqatın dəyərini göstərir.

Heydər Əliyevə görə, siyasi etikanın bir qolu da haqları pozulmuş ölkələrin müdafiə olunmasıdır. Hüquqi etikanın qorunmalı olduğu hüquqi dövlətin təməl prinsiplərini elmi-publisistik üsulla auditoriyalara ünvanlayır. Heydər Əliyevin çıxışlarında hüquqi və iqtisadi etik dəyərlər birgə səslənir. Etik dəyərlərlə şərtlənən azad, firavan həyatın əsasında iqtisadi cəhətdən güclü hüquqi dövlət dayanır. Heydər Əliyevin nitqində iqtisadi məsələlər, bu məsələlərlə bağlı insan amilinin yeri və rolu, etik münasibətlər mübahisə doğurmayacaq dərəcədə zərgər dəqiqliyi ilə seçilməsilə fərqlənir. Bunun kökündə, zənnimizcə, iqtisadi etikanı kitablardan oxuyan filosof alimlərdən, təsərrüfatla məşğul olmamış, “baş girləyən” siyasətçilərdən fərqli olaraq, Heydər Əliyevin uzun illər partiya- təsərrüfat sistemindəki təcrübəsindən doğan ideyalar dayanır.

Dövlətin qayğısı altında inkişaf tapan təhsil həmişə Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olub. Yarımfəsildə Heydər Əliyevin nitqində dilə sevgi, dil siyasəti, dilə məsuliyyətlə yanaşma, dilə münasibətdə əxlaqi məsələlər,

Azərbaycan auditoriyasında və soydaşlar auditoriyasında dil, ana dilinin tədrisinə münasibət, dillə bağlı üslublar, dil varisliyi, dilə biganəlik hallarına qarşı mübarizə, təfəkkür-dil əlaqəsi və s. araşdırma mövzusu olmuşdur. “Azərbaycan dili hökm sürməlidir” - feilin lazım şəkildə işlədilən ifadə ilə ümummillî liderin dilə münasibəti açıqlanır.

Dillə bağlı Heydər Əliyevin müxtəlif üslubların çulğalaşdığı nitqinin şahidi oluruq. Müəllif Azərbaycan dilinin inkişafı ilə bağlı feilin lazım şəkildə - “unutmamalısan”, “bilməlisən”, “qorumalısan”, “saxlamalısan” – istifadə etdiyi ifadələrlə auditoriyaları səfərbər edir.

Azərbaycan dilinə olan sevgilə bağlı Heydər Əliyev öz şəxsi həyatını məişət üslubunda, auditoriyanın asan mənimsəyəcəyi bir dildə nümunə gətirir. Heydər Əliyevin dini məshəblərlə bağlı beynəlxalq konfranslardakı çıxışları, dini bayram və mərasimlərdə xalq qarşısındakı görüşləri, din xadimləri ilə rəsmi qəbullardakı söhbətləri, dini icmalarla aparılan, çoxsaylı məscidlərin dindarların istifadəsinə verilməsi, ziyarətgahların xalqa qaytarılması və təmiri zamanı söylənilən dini və dini-elmi üslublu nitqləri dini araşdırmalar üçün mühüm mənbə rolunu oynayır. Müəllifin tibb sahəsində çalışması tibbi etika yarım fəslinin daha oxunaqlı olmasını şərtləndirmişdir. Dosent Zamanov maraqlı nəticələrə gəlir: “Tibbi etika sahəsində Heydər Əliyev nitqlərinin əsas nüvəsini xalqın sağlamlığı, genofondun qorunmasına yönələn çıxışlardır; tibb ictimaiyyəti qarşısındakı nitqlərin əksər hissəsi tibbi terminologiyaya söykənən elmi üslubdadır; xəstələrə baş çəkərkən böyük natiqin nitqləri yarım məişət, yarıpublisistik

üslubda, ruhlandırıcı, təskinliklə dolu, nikbin ruhda auditoriyalara yönəlir. Xəstələrlə söhbət məqamlarında dini dəyərləri özündə əks etdirən modal sözlərdən – “Allaha şükürlər olsun ki”, “inşallah” – istifadə edir; “Həkim yüksək mənəviyyata malik olmalıdır” – ifadəsi Heydər Əliyev dilində aforizm səviyyəsinə yüksəlir”.

Nağdəli müəllim özü demiş, nitqin ekspressivliyini yüksəldən estetik mətn parçalarının kifayət qədər çoxluğu tədqiqatın aparılmasına təkan verib. Məhz bu niyyətlə də III cildin II fəslində Heydər Əliyev nitqlərində estetik dəyərlərin öyrənilməsinə qarsımıza məqsəd qoyduq. Bu zaman həm estetik kateqoriyaları (gözəllik, faciəvilik, komiklik), həm də incəsənətin müxtəlif növləri haqqında Heydər Əliyev fikirləri araşdırılıb. Estetik zövqün inkişafında incəsənətin rolu əvəzolunmazdır ki, biz Ulu Öndərin tez-tez incəsənət xadimləri ilə görüşlərdə söylədiyi çıxışlar əsasında bu rolu öyrənməyə çalışdıq.

Xalqın estetik dünyagörüşünün zənginliyinin onun iqtisadi cəhətdən güclü inkişafı ilə bağlı olduğunu gözəl bilən böyük natiqin nitqlərində “iqtisadi estetika” mühüm yer tutur.

Müəllif “Estetika” bölməsində gözəllik estetik kateqoriyasını böyük natiqin dilində ən çox Azərbaycan qadınlarının bir araya gəldiyi tədbirlərdə, ölkənin gələcəyi sayılan uşaqlar və gənclər auditoriyasında, eləcə də incəsənətin müxtəlif növləri haqqında estetik zövqün özünü göstərdiyi məqamlarda səsləndirib: “Gözəllik estetik kateqoriyası barədə Heydər Əliyevin fikirləri əsasən bədii-məişət üslubunda həyata keçirilir; “Gözəllik” estetik kateqoriyası klassiklərin əsərlərindən gətirilən nümunələrlə auditoriyalara ünvanlanır; Heydər Əliyevin

nitqlərində gözəllik etik dəyərlərlə (vətənpərvərlik, məğrurluq, qəhrəmanlıq, sədaqət, etibarlılıq və s.) birgədir.

Heydər Əliyevin nitqlərində incəsənət haqqında olan ümumfəlsəfi fikirləri, incəsənətə olan dövlət qayğısı, incəsənətin çoxfunksiyalılığını əks etdirən məqamlar, estetik zövqün cilalanmasına yönələn nitqlər araşdırma mövzusu olmuşdur. Ayrı-ayrı incəsənət növlərinə (bədi ədəbiyyat, musiqi, rəssamlıq, memarlıq, teatr, kino) isə monoqrafiyada yarımfəsillər şəklində yer ayrılması və bu incəsənət növləri barədə elmi fikirlərin Heydər Əliyevin nitqlərindəki ideyalarla müqayisəsi dilçilər auditoriyasını heyranlıqda saxlayır.

Bədi ədəbiyyatın estetikadakı rolunu aydınlaşdırmaq məqsədi ilə Heydər Əliyevin bir sıra nitqləri araşdırılmışdır. Estetik zövqün formalaşmasında bədi ədəbiyyatın rolunu müəllif Ulu Öndərin şair və yazıçılarla bağlı tədbirlərdəki çıxışlar əsasında tədqiq etmişdir.

Düşünürəm ki, gələcəkdə Azərbaycan ədəbiyyatında etik və estetik mətnlərin tədqiqata geniş cəlbi dünya etik və estetik dünyagörüşünün formalaşmasına xidmətdə, ebcə də bu dünyagörüşdə xalqımızın qazandığı uğurlar öz yerini tapacaq. Müəllifə bu məsuliyyətli, məsuliyyətli olduğu qədər də şərəfli yolda, eləcə də nitq mədəniyyətimizin inkişafı yolunda apardığı tədqiqat işlərində uğurlar arzulayıram.

“Xalq qəzeti”, 12 avqust 2018, səh.4

70 İLİN ZİRVƏSİ (I yazı)

Stolumun üstündə Azərbaycan SSR Maarif naziri M.Q.Ələkbərovun 28 iyun 1948-ci il tarixli 183 sayılı əmri var. Əmri Respublika Baş Arxivlər İdarəsindən gətirmişik. Əmrin məzmunu belədir:

Bakı şəhərində Xarici Dillər İnstitutu açılması haqqında

1. SSRİ Nazirlər Sovetinin 4 oktyabr 1943-ci il tarixli 485 sayılı qərarını və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 10 dekabr 1947-ci il tarixli 485 sayılı qərarını və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 10 dekabr 1947-ci il tarixli 1275 sayılı qərarını yerinə yetirməsi məqsədilə əmr edirəm.

2. V.İ.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Xarici Dillər fakültəsi bazasında 1948/49-cu dərslər ilində Bakı şəhərində Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu açılsın.

Bu əmrin verilməsi tarixindən 70 il keçir. Birinci dərslər ilində İnstitutun ingilis, alman və fransız dilləri üzrə cəmi 150 tələbə (100 nəfər Azərbaycan, 50 nəfər rus bölməsinə) qəbul edilir. İstər-istəməz institutun universitet halına gələncə qədər keçirdiyi 70 illik tarixə nəzər salmaq istəyirəm.

İlk tədris ilində 150 nəfər tələbəsi olan Xarici Dillər İnstitutu həm kəmiyyət, həm keyfiyyət sarıdan dəyişib. İndi Azərbaycan Dillər Universitetində 7900 tələbə oxuyur. Bu gün bu ali məktəb öz yüksəlişinin zirvə dövrünü yaşayır. Burada heç bir mübaliğə yoxdur. Onların ali təhsil alması üçün 809 nəfər professor-müəllim heyəti,

109 nəfər laborant, 235 nəfər inzibati işçi, 20 nəfər kitabxanaçı çalışır.

ADU-da 6 fakültə, 31 kafedra var.

Oxucuda maraq doğura biləcək bir suala – görəsən, 70 ildə kimlər burada rektor olub? – sualına cavab vermək istərdik: Heybət Paşayev – 1948–1949, Əfşan Qədimbəyova – 1949–1955, Rəfiqə Hüseynova – 1955–1959, Qulam Məmmədov – 1959–1966, Ağamməd Abdullayev – 1966–1970, Məmməd Tağıyev – 1970–1972, Əli Məmmədov – 1972–1973, Zenfira Verdiyeva – 1973–1992, Fəxrəddin Veysəlli – 13-I-1973 – XII-1973, Qorxmaz Quliyev – 1993–2000, Səməd Seyidov – 2000–2015, Dünyamin Yunusov (rektor əvəzi) – XI-2015–III-2016 (əvəzçi), Əfqan Abdullayev (rektor əvəzi) – III-2016 –VI-2017 (əvəzçi), Kamal Abdullayev – I-VI-2017-ci il tarixdən.

Ali məktəbin tarixindən məlumdur ki, 1948-ci ildə təşkil edilmiş Xarici Dillər İnstitutu on bir il sonra 1959-cu ildə M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu ilə birləşdirilib, 1972-ci ildə Azərbaycan SSR NS 4-X-1972-ci il tarixli 362 sayılı əmri ilə yenidən ayrılıb. Bundan sonra Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu SSR-nin 50 illiyi adını daşdı. 2000-ci ildən isə Ulu Öndərin təşəbbüsü və qayğısı sayəsində Xarici Dillər İnstitutu Azərbaycan Dillər Universiteti adlandırıldı. Bu, ali məktəbin qarşısında yeni üfüqlərin açılması demək idi. Universitetimiz 70 ildə ziqzaqlı inkişaf yolu keçib. Yəni gah durğunluq, gah da dinamik inkişaf həyatı yaşayıb. Ali məktəbimizin 57 illik tarixi mənim gözlərim önündə olub. Mən bu tarixin inkişaf dövrünün son iki ilindən bəhs etmək istəyirəm. 1 iyun 2017-ci ildə artıq 15 il Slavyan

Universitetində zəngin təcrübə toplamış akademik Kamal Abdullayevin ADU-ya rektor təyin edilməsindən keçən 2 illik yüksəliş məqamlarından bəhs etmək istərdim. İki il ərzində ADU həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, orada güclü və dayanıqlı inkişaf olmasın. Belə ki, tədris işləri sahəsində kafedraların sayı artırılıb və struktur dəyişiklik edilib. İndi burada 31 kafedra elmi-tədqiqat və tədris-pedaqoji işləri aparılır. Demək olar ki, bütün fənlər üzrə tədris proqramları yenilənib. Tərcümə və jurnalistika ixtisaslarının tədris planları yenilənib.

Yeni ixtisaslar üzrə kadr hazırlığına başlanıb; məktəbə qədər təhsil ibtidai sinif müəllimliyi, regionşünaslıq üzrə Türkiyə, Balkan, Rusiya, Afrika və s. ölkələrin dilləri üzrə ali təhsilli kadrlar hazırlanır. İndi burada 20 dil: Azərbaycan, ingilis, alman, rus, ispan, italyan, Koreya, Çin, erməni, İbrit, ərəb, yapon, Norveç, polyak, serb, türk, yunan, İndoneziya və hind dilləri öyrədilir.

İndiyədək heç bir ali məktəbin etmədiyi bir cəsarət də bundan ibarətdir ki, pedaqoji təcrübə respublikanın müxtəlif guşələrində yayılmış qaçqın məktəblərində olur, onlara elm, təhsil, azərbaycançılıq və s. sahələrə dair mühazirələr oxuyurlar. Həmin qaçqın və məcburi köçkün məktəblərinin müəllim və şagirdləri də tez-tez ADU-ya gəlir, buradakı işlərlə tanış olur və dərslərə qulaq asırlar.

Ali məktəbin bütün kursları üzrə tələbələrə ədəbi qiraət təklif edilir. Tələbələr Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının sayılıb-seçilən əsərlərini oxuyur, hər semestrdə 3 bədii əsər haqqında müvafiq kafedralar üzrə müəllimlərə danışır, sonra imtahan sessiyasına

buraxılırlar. Birinci kurs tələbələri bədii ədəbiyyata aid istədiyi əsəri alır, pulunu isə universitet ödəyir.

ADU-da tələbələrin gələcək inkişafına, onlarda müstəqillik ideyasının formalaşmasına kömək edən bir məsələdən – yenilikdən bəhs etməmək olmaz. Bu, “bir saatlıq xəlifəlik” adlanan tədbirin keçirilməsidir. İldə bir dəfə seçilən xəlifə 1 gün ərzində rektor olur. Həmin gün rektorun kabineti, xidməti, maaşını, əmr vermək səlahiyyəti, həmin xəlifə-tələbə tərəfindən icra olunur. Xəlifələr müvafiq olaraq prorektorları, dekanları, şöbə müdirlərini əvəz edirlər. Yəni 32 tələbə 1 gün universiteti idarə edir. Bu, mənəvi-psixoloji cəhətdən həmin tələbələrin ömürlük vüqar mənbəyi olur.

Burada işlər elə təşkil edilib ki, bircə saat da boş keçə bilməz. Buna güclü nəzarət və xüsusi növbətçilik cədvəllərinin təşkilindən əlavə, “bütün boş dərsləri kafedra müdirləri əvəz etməlidir” tezisi də kömək edir.

Son il yarımında ADU-da Multikulturalizm, Rusiyaşünaslıq, Serbiya mərkəzləri açılıb. Bu mərkəzlər elmi, sosial-siyasi məsələlərlə yanaşı, tələbələrin dünyagörüşünün inkişafına və elmi biliklərinin artmasına kömək etməkdən əlavə, Azərbaycanın həmin mərkəzlərin aid olduğu ölkələrlə diplomatik münasibətlərin möhkəmlənməsinə də kömək edir. Belə ki, bu yaxınlarda Serbiya Mərkəzinin açılışında həmin ölkənin prezidentinin özü iştirak edib və onunla ADU kollektivinin geniş miqyaslı görüşü olub. “Serb dili və mədəniyyəti mərkəzi” 2018-ci il may ayının 21-də ADU-nun rektoru akad. Kamal Abdullayevin təşəbbüsü və Azərbaycan Serbiya Respublikasındakı səfirliyinin dəstəyi

ilə Belqrad Universitetində Azərbaycan Dili və Mədəniyyəti Mərkəzinin qarşılıqlı əsasında açılıb.

Mərkəzin açılış mərasimi Serbiya Respublikasının Prezidenti cənab Aleksandar Vuçiçin Azərbaycana rəsmi səfəri çərçivəsində, 21 may 2018-ci il tarixində, iki ölkənin yüksək vəzifəli dövlət və hökumət rəsmilərinin, Belqrad Universitetin rəhbərliyi – rektor Vladimir Bumbasireviç, Filologiya fakültəsinin dekanı Liljana Markoviç, professorlar Aleksandra Vranes, Liljana Bajiç və ADU-nun professor və müəllim heyətinin iştirakı ilə keçirilib.

ADU tarixində ilk dəfə 2018–19-cu tədris ilində bu dilin tədrisinə başlanılıb. Hazırda serb dili Beynəlxalq münasibətlər və idarəetmə fakültəsində “Mərkəzi və Şərqi Avropa” bölməsinin tələbələrinə xarici dil kimi tədris olunur. Dərslər uzun müddət Serbiya Respublikasında yaşamış ADU-nun dosenti, fəlsəfə üzrə filologiya doktoru Lalə Məcidova tərəfindən aparılır.

Eləcə də, İtaliya Senatının sədri xanım Mariya Elizabetta Kazellatti universitetdə olub və ona ADU-nun fəxri doktoru diplomu təqdim edilib. Bundan əlavə, Alman Bundestaqının millət vəkili Max Ştrabinger, habelə başqa ölkələrin siyasi və dövlət xadimləri ADU-da olmuşlar. Universitetdə müntəzəm olaraq keçirilən səfir saatlarında müvafiq ölkələrin səfirləri iştirak edir. Onlar ali məktəbin müxtəlif strukturlarının nümayəndələri ilə görüşürlər.

Universitetdə yeni açılmış mərkəz və laboratoriyaların apardıqları genişmiqyaslı işlər haqqında irihəcmli bir kitab yazmaq olar. Təkcə bir neçə mərkəzin işi haqqında danışmaqla oxucuda müəyyən təsəvvür

yaratmaq istərdik. Bu, azərbaycanşünaslıq Elmi-Tədqiqat Laboratoriyasıdır (ETL). Başqa mərkəzlər kimi bu ETL də aid olduğu fakültə və kafedralarla sıx əlaqə şəklində öz işlərini qurur. Təkcə bu il həmin ETL 48 tədbir həyata keçirməyi planlaşdırır. Elə bir həftə olmur ki, Azərbaycanşünaslıq ETL ulu öndər Heydər Əliyev muzey-lektoriyasında elmi tədbir keçirməsin. Bir çox xarici ölkələrin dil və mədəniyyət mərkəzlərinin olması həmin ölkələrin tələbələrinin ADU-da təhsil almasını da şərtləndirmiş, asanlaşdırmışdır. İndi burada 92 xarici tələbə təhsil alır və 15 xarici müəllim dərs deyir. ADU-da İtaliya, İspaniya, Almaniya, Yunanıstan, Polşa, Koreya, ABŞ, Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya, Ukrayna, İran, Avstriya, Qazaxıstan, Özbəkistan, Braziliya, Türkmənistan tələbələrinin təhsil ala bilməsi üçün normal şərait yaranıb.

Bu gün ADU-nun xarici əlaqələri yüksək səviyyədə qurulub. Bir neçə il bundan əvvəl yaranan Amerika Mərkəzi və başqa mərkəzlərin işi yenidən qurulmaqla yanaşı, Çinin Konfutsi İnstitutu, Höte İnstitutunun alman oxu zalı, Avstriya XİN nəzdində fəaliyyət göstərən Avstriya kitabxanası fəaliyyət göstərir.

Belə əlaqələrin formalaşmasında universitetdə son il yarımında yaradılan dil və mədəniyyət mərkəzlərinin xüsusi rolu var. Əvvəlcə başqa ali məktəblərimizdə olmayan Multikulturalizm Mərkəzi haqqında.

Rusiya–Azərbaycan elmi-mədəni əlaqələrinin tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Türk-Slavyan əlaqələrinin tarixini öyrənmək üçün ADU-da açılmış Rusiyaşünaslıq Mərkəzi bu sahədə özünəməxsus rol oynayır.

2017-ci ildə təşkil edilmiş Multikulturalizm Mərkəzi respublikada dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmış multikulturalizm və tolerantlıq problemləri üzrə geniş elmi-tədqiqat işləri aparır. Mərkəz universitetin 4 kafedrası – Qafqazşünaslıq, Regionşünaslıq, Fəlsəfə və ictimai elmləri və Beynəlxalq münasibətlər kafedraları ilə sıx əlaqədə elmi araşdırmalar aparır. Mərkəz qısa müddətdə müxtəlif istiqamətlərdə elmi və sosial siyasi sahədə multikulturalizm mövzusunda məqalə və metodik vəsaitlər yazıb. Mərkəzin fəaliyyəti getdikcə genişlənir.

Son il yarımında bu laboratoriyanın əməkdaşları dilimiz, tariximiz, mədəniyyətimiz, dövlətçiliyimiz haqqında çoxsaylı kitablar nəşr etdiriblər.

Akademik K.Abdullayevin rəhbərliyi altında 2017-ci ildə yaradılmış Rusiyaşünaslıq Elmi-Tədqiqat Laboratoriyası bu gün ölkəmizdə Rusiya üzrə araşdırmalar aparan yeganə mərkəzdir.

Laboratoriyaların yaradılmasında məqsəd Rusiya Federasiyasının təhsil, elm və mədəniyyət təşkilatları ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, müqaviləli münasibətlər çərçivəsində ixtisaslaşmış Rusiya universitetləri və strukturları ilə əməkdaşlıq etməkdədir.

Rusiyaşünaslıq elmi-tədqiqat laboratoriyası Moskva Dövlət Linqvistika Universiteti, Rusiyanın birinci prezidenti Boris Yeltsin adına Ural Federal Universiteti, A.S.Puşkin adına Dövlət Rus Dili İnstitutu, Moskva Şəhər Pedaqoji Universiteti və Rusiya Elmlər Akademiyasının müvafiq institutları ilə əməkdaşlıq etməyi və bu əməkdaşlıq çərçivəsində elmi seminarlar, diskussiyalar, konfranslar təşkil etməyi planlaşdırır.

Rusiyaşünaslıq elmi-tədqiqat laboratoriyası Rusiyanın tarixi, mədəniyyəti, dini, siyasəti və qanunvericiliyi ilə bağlı beynəlxalq konfranslar təşkil etməyi nəzərdə tutur.

Laboratoriya tərəfindən mütəmadi keçirilən tədbirlərdə Rusiya Federasiyası Dövlət Dumasının deputatları, Rusiya–Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupunun üzvləri, Rusiyanın aparıcı universitetlərinin rektorları, dövlət və elm adamları iştirak edirlər. Universitetdə yeni təşkil edilmiş mərkəz və laboratoriyaların hamısının fəaliyyətini bir məqalədə işıqlandırmaq çətindir.

Yalnız ADU-nun təşəbbüsü ilə baş tutmuş tədbirlərdən danışanda Ulu Öndərin 95 illik yubileyinin özünəməxsus geniş miqyasda keçirilməsi xüsusi qeyd edilməlidir. ADU-da 9 aprel – 5 may 2018-ci ildə “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” adlı genişmiqyaslı elmi konfrans keçirildi. Konfransın açılışı Bakıda 2 gün davam etmiş, 12 xarici universitetin nümayəndəsi iştirak edib. Sonra konfrans Almaniyanın Ausburq, İtaliyanın Roma, Serbiyanın Belqrad, Türkiyənin Kayseri, Ərzurum, Gürcüstanın Tbilisi, Çinin Hucyou, Rusiyanın Samara, Moskva, Yekaterinburq, Ukraynanın Kiyev, Belarusun Minsk şəhərlərinin universitetlərində davam etdirilmiş, ADU-nun əməkdaşları həmin universitetlərə ezam edilərək müvafiq ali məktəbin professor-müəllim heyəti ilə birlikdə elmi məruzələr ediblər. Bir məqalə həcmində ADU-da cəmi il yarımında görülən möhtəşəm işlər haqqında məlumat

vermək çətindir. Yaxşı olar ki, möhtərəm oxucu ADU-ya gəlsin, biz onu burada işlərlə daha əyani şəkildə tanış edə bilərik.

“525-ci qəzet”, 9 yanvar 2019, №4

ADU: 70 İLİN ZİRVƏSİ (II yazı)

Bu gün respublikanın qabaqcıl ali məktəbləri sırasında özünə möhkəm yer tutmuş Azərbaycan Dillər Universitetinin (ADU) 7 min nəfərə yaxın tələbəsi, 690 nəfər müəllimi var.

Burada son iki ildə aparılan geniş innovativ tədbirlər haqqında ötən məqaləmizdə bəhs etmişdik. Bu məqalədə yalnız ADU-da son 2 ildə tələbələr arasında aparılan mədəni, kütləvi və tərbiyəvi işlərdən bəhs edəcəyik.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev bu sahəyə yüksək qiymət verərək deyirdi: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz”.

Elə buna görə də 2017–2018-ci illərdə Tofiq Quliyevin 100, Hüseyn Cavidin 134, Qara Qarayevin 100 illik, Azərbaycan xalqının ümumilli lideri Heydər Əliyevin və görkəmli oftalmoloq alim Zərifə Əliyevanın 95, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyləri və digər əlamətdar tarixi günlərlə bağlı silsilə tədbirlər həyata keçirildi. Təşkil edilmiş konfransların bəziləri Təhsil Nazirliyi, digər ali məktəblərin, dövlət təşkilatlarının, AMEA-nın müxtəlif institutlarının nümayəndələri ilə birlikdə hazırlanmışdı.

Universitetimizdə tərbiyə işinin həm təlimdə, həm təlimdən kənar, həm də elmi fəaliyyətdə bir-birini tamamlamasına xüsusi diqqət verilir. Bu prosesdə tələbələrin asudə vaxtının düzgün təşkil edilməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Demək olar ki, bütün iclas zallarında, 1996-cı ildə yaradılmış, 2017-ci ildə öz işini yenidən qurmuş Heydər Əliyev lektoriyası, Universitetin muzeyi, İsmixan Rəhimov, Ülvi Bünyadzadə auditoriyaları, Kitabxana-İnformasiya Mərkəzinin oxu zalında mütəmadi olaraq azərbaycançılıq və dövlətçilik mövzularında bir-birindən maraqlı tədbirlər həyata keçirilir.

20 Yanvar şəhidi, universitetimizin keçmiş tələbəsi Ülvi Bünyadzadənin ad gününə, 20 Yanvar hadisələrinə, Xocalı soyqırımına, 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Gününə, 28 May Respublika Gününə, 15 İyun Qurtuluş Gününə, 18 Oktyabr Milli Müstəqillik Gününə, 9 Noyabr Milli Bayraq Gününə, Azərbaycan Ordusunun qələbəsilə tarixə yazılan “Aprel döyüşləri”nin qəhrəmanlarına, torpaqlarımızın erməni faşistləri tərəfindən işğalı günlərinə həsr olunmuş müxtəlif xarakterli tədbirlər keçirməklə yanaşı, hər il Novruz bayramı ərəfəsində əsgərlərimizə bayram sovgatı ilə bərabər, tələbələrin əsgərlərlə görüşü təşkil edilmiş, tələbələrin iştirakı ilə bayram konsertləri verilmişdir.

Bütün bu tədbirlərin fəvqündə Ümummillə Lider, müstəqil Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyevin, dünyanın tanınmış oftalmoloqu Zərifə Əliyevanın doğum günlərinə həsr olunmuş tədbirlər dayanmışdır. Azərbaycan tarixində müstəsna rolu olmuş Heydər Əliyevin anadan olma və anım günlərilə bağlı hər il konfranslar, dəyirmi

masalar, seminarlar, festivallar təşkil edilmiş, müəllim və tələbələr Fəxri xiyabanı, DTX nəzdindəki “Heydər Əliyev muzeyi”ni ziyarət etmişlər. Ötən il ərzində Heydər Əliyevə həsr olunmuş “Nə, Harada, Nə zaman” intellektual yarış, müxtəlif mövzularda dəyirmi masalar təşkil edilmişdir.

Son aylar ADU-da tələbə dərnəkləri öz fəaliyyətini canlandırmışdır. TGT və müxtəlif xarici dil tədrisi ilə məşğul olan mərkəzlərin nəzdində fəaliyyət göstərən 20-yə yaxın klub və qruplar, xüsusilə “Teatr” qrupu, “Rəqs” dərnəyi, “Musiqi” qrupu, “İntellektuallar”, “Linqvistika”, “Gənc Azərbaycanşünaslar” klubu və başqaları bütün bayram və yubiley tədbirlərində maraqlı proqramlarla çıxış etmiş, müxtəlif festivallarda bacarıqlarını nümayiş etdirmişlər. Tələbələrımız ingilis, fransız və Azərbaycan dillərində “Piqmalyon”, “Kamança”, “Qürur və qərəz”, “Balaca Şahzadə” əsərlərini səhnəyə qoymuşlar.

Universitetdə tanınmış Azərbaycan şair və yazıçıların, görkəmli şəxsiyyətlərin çapdan çıxmış əsərlərinin təqdimatını keçirmək, onlarla görüşlər təşkil etmək bir ənənə halını almışdır.

Hazırda universitet tələbələrinin 3500 nəfərdən çoxu Tələbə Gənclər Təşkilatının və Tələbə Həmkarlar Təşkilatının üzvüdürlər. Gənclər Təşkilatının nəzdində olan Musiqi, Linqvistika, Diplomat, İdman, BMT modeli, Debat, Teatr, Dalğa Rəqs Ansamblı, Şən və Hazırcavablar, Sağlamlıq, Yazarlar, Jurnalistika, Rəssamlıq və İntellektual Oyunlar kimi klublar və Xarici İşlər, İctimaiyyətlə Əlaqələr, Vətənpərvərlik, Mədəni və Kütləvi Tədbirlər, Ümumi İşlər, İnsan Resursları və

Layihələr departamentləri öz ətrafında yüzlərlə tələbəni birləşdirir.

Azərbaycan Dillər Universiteti Tələbə Gənclər Təşkilatının Debat klubu Respublika üzrə Bakı Forumunun rus bölməsi üzrə qalib olmuşdur.

Universitet həyatının geniş şəkildə işıqlandırılmasında, keçirilən tədbirlər haqqında vaxtında informasiya verilməsində, yaradıcı gənclərin orijinal əsərlərinin və tərcümələrinin dərc edilməsində əsas mənbə rolunu oynayan “Poliqlot” qəzeti 2000-ci ildən bu günə qədər ayda iki nömrədən ibarət nəşr olunur. Bununla yanaşı, texniki imkanların artması nəticəsində 2014-cü ildən universitetdə AUL Channel fəaliyyət göstərir. Universitetin televiziyası universitet həyatının bütün sahələri – tədris, elm, beynəlxalq münasibətlər, humanitar sahələr üzrə keçirilən tədbirlərin işıqlandırılması, müxtəlif çəkilişlərin aparılması və tələbələrin iştirakı ilə maraqlı video layihələr üzərində işləyir.

ADU-da tələbələrin pedaqoji təcrübəsi də yeni üsulla aparılır. Belə ki, tələbələrimiz ölkənin ən nüfuzlu təşkilat və qurumlarında, ümumtəhsil məktəblərində təcrübə keçirlər. Keçən ildən etibarən isə onlar ölkədə ilk dəfə məcburi köçkün məktəblərində keçirilən pedaqoji təcrübə, eləcə də bölgə icra qurumlarında tələbələrin istehsalat təcrübəsində iştirakı böyük maraqla qarşılanmışdır. Tələbələrin təcrübə keçdiyi təşkilatlar sırasında pedaqoji təcrübə üzrə Bakı şəhərində 64 məktəblə yanaşı, Binəqədidə yerləşən 1 saylı Zəngilan Qaçqın Məktəbi və 8 bölgə məktəbi, onlardan 5 məcburi köçkün məktəbi və 3 kənd məktəbi, belə ki, Gəncədə yerləşən 1 saylı Kəlbəcər məktəbi, Bərdədə yerləşən 1 saylı Ağdam məktəbi,

Mingəçevirdə yerləşən 47 sayılı Ağdam məktəbi, Ağcabədidə yerləşən Xocavənd rayonu 1 sayılı Xocavənd kənd məktəbi, Sabirabadda yerləşən 12 sayılı Cəbrayıl məktəbi, Qubanın Xınalıq kənd məktəbi, Qəbələnin Nic qəsəbəsi 3 sayılı məktəb və Şamaxının Qızmeşdan kənd məktəbi olmuşdur.

ADU-da öyrənilən baza dillərin – ingilis, alman, fransız və b. dillərin daha yaxşı tədris edilməsi və öyrənilməsi problemi ali məktəb rəhbərliyinin daim diqqət mərkəzindədir. ADU əməkdaşlarının ilk növbədə məhz bu dillər üzrə ixtisasartırmanın təşkili başlanmışdır. Həm 2017–2018-ci, həm də 2018–2019-cu tədris ilində universitet əməkdaşları Belarus Respublikasının Minsk şəhərində yerləşən Minsk Dövlət Linqvistik Universitetində, Ukraynanın Kiyev Milli Linqvistik Universitetində bir aylıq ixtisasartırma keçmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, universitet rəhbərliyi tərəfindən müəllimlərin ixtisasartırmaya göndərilməsinə hər cür dəstək var və bu istiqamətə xüsusi olaraq maliyyə ayrılır.

Eyni zamanda, Azərbaycan Dillər Universitetinə respublikamızda fəaliyyət göstərən orta və ali təhsil müəssisələri tərəfindən öz xarici dil müəllimlərinin ixtisasartırması ilə bağlı müraciətlər daxil olur. Həmin müəllimlər universitetin dil kafedralarından birinə bir aylıq təhkim olunmaqla bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirirlər.

ADU-nun bütün kollektivi yaxşı dərk edir ki, başqa xalqın dilini, tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını yaxşı öyrənmək üçün öz xalqının dilini tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını yaxşı bilməlidir. Məsələn,: H.Cavidi dərindən öyrənməklə Şekspiri, M.F.Axundovu yaxşı

bilməklə Molyer və Volteri, Sabiri yaxşı bilməklə Lafonteni və Ezopu uğurla öyrənmək olar. Bu işdə yeni yaradılmış laboratoriya və mərkəzlərin böyük rolu vardır. Eyni zamanda, tələbələrin auditoriyadan kənar çalışmalarını nəzərdə tutan “Auditoriya+” proqramı onların kamil mütəxəssis kimi yetişmələrinə kömək edir.

Məlumdur ki, multikulturalizm ölkəmizi dünyaya daha yaxından tanıtdı və tanıdır. Bu gün Azərbaycanın və Avropanın bir sıra ali məktəblərində bu fənn uğurla tədris edilir. Baxın, multikulturalizm Dillər Universitetinə nə verir?! “Azərbaycan multikulturalizmi” və “Multikulturalizmə giriş” fənlərinin Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində tədrisi, xüsusilə Azərbaycan Dillər Universitetində alman, fransız, ingilis, ispan və s. dilləri öyrənən tələbələr üçün bir çox faydaları vardır. Belə ki, bu fənnin qeyd olunan dillər üzrə təhsil alan tələbələr üzərində intellektual və zehinaçıcı baxımından funksional rolunu danılmazdır. Məsələn, əsas ixtisas olaraq alman dili üzrə təhsil alan tələbə Azərbaycan multikulturalizmi fənni ilə müqayisələr apararaq Hötenin “Şərqi-Qərbi” divanı, fransız dili üzrə təhsil alan tələbə Aleksandr Dümanın “Qafqaz” səyahətnaməsi, Volterin bir çox əsərləri, o cümlədən, ingilis dili üzrə təhsil alan tələbə Nizami Gəncəvinin multikultural görüşləri yanında Şekspirin, tolerantlığa dair ilk traktat yazan ingilis filosof Con Lokun və ya digər dahilərin görüşləri ilə tanış olur və mütaliə dairəsini genişləndirir. Məhz Azərbaycan multikulturalizminin tədrisindəki bu məzmun və mahiyyət müxtəlif mədəniyyətləri dərinlən anlama qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələrinə səbəb olur. Bu, Azərbaycan

multikulturalizminin təhsil vasitəsilə həm qlobal arenada, həm də ölkə daxilində əsil zəfərindən xəbər verir.

ADU-da özünəməxus bir qurum da yaranmışdır – Səfir saati! Bu qurum ölkəmizdə olan səfirliklərin rəhbərləri ilə və həmin ölkələrin yüksək rütbəli məmurları ilə müntəzəm görüşlər keçirir. Onlar universitetimizdə görülən işlərdən çox məmnun olurlar. Son il yarımında on bir ölkənin rəhbər xadimi və səfiri universitetdə olmuş və tələbələrlə görüşlərindən məmnunluqlarını bildirmişlər.

Fəxri qonaqlar kitabına yazılanlardan:

“ADU-nun tələbələri ilə görüşdən fəxarət və məmnunluq hissi duyduğum. Gənclərlə “Milli Sülh Günü” haqqında danışmaqdan zövq aldım. Fərsətdən istifadə edərək ADU-da fəaliyyət göstərən Hindi dili və mədəniyyəti mərkəzinə təşəkkür edirəm!” – Hindistanın Azərbaycandakı sabiq səfiri Sancay Rana (10.10.2017)

“ADU-nun gənc və istedadlı tələbələri ilə görüşdən zövq aldım. Ümid edirəm ki, onlar gələcəkdə uğurlu karyera əldə edəcəklər”. – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Azərbaycandakı rezident əlaqələndiricisi və BMT İnkişaf Proqramının (BMTİP) rezident nümayəndəsi Qulam İsakzai (23.10.2017)

“Mənə ADU-da diplomatiya mövzusunda danışmaq imkanı yaratdığınıza görə təşəkkürlərimi bildirirəm. Bu möhtəşəm təhsil müəssisəsinin məzunu olduğum üçün böyük fəxarət hissi duyuram”. Səfir Fəxrəddin Qurbanov (01.11.2017)

“Azərbaycan Dillər Universitetinə səfər etməkdən, həmçinin, rektor və idarə heyəti, o cümlədən, tələbələrlə görüşdən böyük məmnunluq və fəxarət hissi duyuram. Ən səmimi arzularla universitetin müəllim və tələbələrinə

uğurlar arzulayıram”. – Fələstinin Azərbaycandakı səfiri Nasir Əbdül Kərim (03.11.2018)

“Mənə Azərbaycan və ABŞ arasındakı beynəlxalq münasibətlər haqqında tələbələrlə görüşmək və danışmaq fürsəti yaratdığınıza görə təşəkkürümü bildirirəm”. – ABŞ-ın Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Robert Sekuta (30.11.2017)

“Mən bu universitetin məzunları ilə dafələrlə görüşmüşəm və universitetin səviyyəsini çox yüksək qiymətləndirirəm. ADU-dakı İsrail və Yaxın Şərq Araşdırmalar Mərkəzinin fəaliyyətini çox müsbət dəyərləndirirəm”. - İsrail dövlətinin ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Dan Stav (06.12.2017)

“ADU mənim üçün xüsusi bir məkandır. Bu gün ADU-nun Fəxri professoru adına layiq görülmüşəm. Azərbaycan və İndoneziya dostluğu sonsuzdur!” – İndoneziya Respublikasının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Husnan Bey Fanani (04.07.2018)

“ADU-nun fəxri doktoru adına layiq olmağımdan şərəf duyuram. Azərbaycan Dillər Universitetində Serb Dili və Mədəniyyəti Mərkəzinin fəaliyyətə başlamasının bu ölkələrin gəncləri arasında əlaqələrin genişlənməsinə töhfə olacağına inanıram. Azərbaycan Dillər Universitetinə uğurlar arzulayıram!” – Serbiya Respublikasının Prezidenti Aleksandr Vuçiç (22.05.2018)

“Böyük məmnuniyyət hissi ilə universitet tələbələri ilə görüşdüm. İnanıram ki, tələbələrdə beynəlxalq diplomatiyaya maraq yarada bildim. Sizə uğurlar arzulayıram!” - Rusiyanın ölkəmizdəki səfiri Mixayıl Boşarnikov (17.10.2018)

“Məni Azərbaycan Dillər Universitetinin fəxri doktoru adına layiq gördüyünüz üçün təşəkkürümü bildirmək istərdim. Azərbaycan Dillər Universitetinin fəxri doktoru adını almaq şərəfdir”. - İtaliya Respublikası Senatının sədri Maria Elisabetta Alberti Kasellati (19.10.2018)

“ADU-da olmaqdan böyük şərəf hissi keçirirəm!” – Çex Respublikasının təhsil, gənclər və idman nazirinin müavini xanım Dana Prudnikova (07.11.2018)

“Məni belə maraqlı və həvəsləndirici söhbətə dəvət etdiyiniz üçün Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, idarə heyəti və tələbələrinə təşəkkürlərimi bildirirəm”. - ABŞ-ın Müvəqqəti işlər vəkili Villiam Gill (18.12.2018)

“525-ci qəzet” , 24 yanvar 2019, №15

70 İLİN ZİRVƏSİ (III yazı)

Məlumdur ki, SSRİ Nazirlər Sovetinin 4 oktyabr 1947-ci il 485 sayılı Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 10 dekabr 1947-ci il 1275 sayılı və Azərbaycan SSR Maarif Nazirinin 28 iyun 1948-ci il 193 sayılı əmrlərinə əsasən Bakı şəhərində Xarici Dillər institutu açılmışdır. Birinci il bu ali məktəbin cəmi 150 tələbəsi olmuşdur. Yəni ingilis, alman, fransız dilləri (Azərbaycan bölməsi) şöbəsinin cəmi 100 tələbəsi, rus bölməsinin cəmi 50 tələbəsi olmuşdur.

O dövrdən 70 il keçmiş burada güclü kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliyi olmuşdur. İndi respublikanın qabaqcıl ali məktəbləri sırasında özünə möhkəm yer tutmuş Azərbaycan Dillər Universitetinin yeddi minə qədər tələbəsi, 690 müəllimi vardır. Burada son iki ildə aparılan geniş innovativ tədbirlər haqqında ötən məqaləmizdə bəhs etmişdik. Bu məqalədə yalnız ADU-da son 2 ildə aparılan mədəni, kütləvi və tərbiyəvi işlərdən bəhs edəcəyik.

Ulu öndərimiz H.Əliyev bu sahəyə yüksək qiymət verərək deyirdi: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz.

Azərbaycan Dillər Universitetində tərbiyə işləri, tələbələrin istirahətinin və asudə vaxtlarının səmərəli təşkili Ulu Öndərimizin məhz bu tövsiyələri üzərində qurulmuş, ölkə rəhbərliyinin daxili və xarici siyasətinin tələbə gənclər tərəfindən yüksək səviyyədə mənimsənilməsinə və müdafiə edilməsinə yönəldilmişdir. ADU-nun tələbələrin humanitar məsələləri ilə məşğul olan bütün struktur bölmələri öz fəaliyyətlərində ölkə Prezidentinin fərman, sərəncam və göstərişlərini, “Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, Təhsil Nazirliyinin 23 fevral 2001-ci ildə təsdiq etdiyi “Ali məktəblərdə tərbiyə (humanitar) məsələləri üzrə prorektor və orta ixtisas məktəblərində tərbiyə işləri üzrə direktor müavinlərinin əsas fəaliyyət istiqamətləri barədə Təlimat”ını və digər normativ sənədləri rəhbər tutur.

Son beş ildə ADU-da tərbiyə işi və tələbələrin istirahətinin səmərəli təşkili əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Gəncliyi 2011–2015-ci illərdə Dövlət Proqramının təsdiq olunması haqqında 07 iyul 2011-ci il tarixli Sərəncamı və Təhsil Nazirinin həmin sərəncamın icrası ilə bağlı 8 avqust 2011-ci il tarixli əmri, həmçinin “Azərbaycan gəncliyi 2017–2021-ci illərdə” Dövlət Proqramının əsasında həyata keçirilmişdir. Universitetimizdə Dövlət Proqramında ali təhsil müəssisələri üçün nəzərdə tutulmuş bütün istiqamətlər üzrə bir-birindən maraqlı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Belə ki, 2017–2018-ci illərdə Tofiq Quliyevin 100, Hüseyn Cavidin 134, Qara Qarayevin 100 illik, Azərbaycan xalqının ümumilli lideri Heydər Əliyevin və

görkəmli oftalmoloq alim Zərifə Əliyevanın 95, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyləri və digər əlamətdar tarixi günlərlə bağlı silsilə tədbirlər həyata keçirilmişdir. Təşkil edilmiş konfransların bəziləri Təhsil Nazirliyi, digər ali məktəblərin, dövlət təşkilatlarının, AMEA-nın müxtəlif institutlarının nümayəndələri ilə birlikdə hazırlanmışdır.

Tələbələrimizin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq və dövlətçilik ruhunda tərbiyə olunması, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnməsi, zəngin dünyagörüşünə malik olması, elmi biliklərə daha dərindən bələd olması istiqamətində müntəzəm şəkildə tədbirlər keçirilmişdir. Bu vəzifələrə müvafiq olaraq tərbiyə işi universitetdə çoxşaxəli aparılmışdır. Tərbiyə işinin həm təlimdə, həm təlimdən kənar, həm də elmi fəaliyyətdə bir-birini tamamlamasına xüsusi diqqət verilmişdir. Bu prosesdə tələbələrin asudə vaxtının düzgün təşkil edilməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Demək olar ki, bütün iclas zallarında, 1996-cı ildə yaradılmış 2017-ci ildə öz işini yenidən qurmuş Heydər Əliyev lektoriyası, Universitetin muzeyi, İsmixan Rəhimov, Ülvi Bünyadzadə auditoriyaları, kitabxana-informasiya mərkəzinin oxu zalında ən müxtəlif mövzularda bir-birindən maraqlı tədbirlər həyata keçirilir.

20 Yanvar şəhidi, universitetimizin keçmiş tələbəsi Ülvi Bünyadzadənin ad gününə, 20 Yanvar hadisələrinə, Xocalı soyqırımına, 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Gününə, 28 May Respublika Gününə, 15 İyun Qurtuluş Gününə, 18 Oktyabr Milli Müstəqillik Gününə, 9 Noyabr Milli Bayraq Gününə, Azərbaycan ordusunun qələbəsilə tarix yazılan “Aprel döyüşləri”nin qəhrəmanlarına,

torpaqlarımızın erməni faşistləri tərəfindən işğalı günlərinə həsr olunmuş müxtəlif xarakterli tədbirlər keçirməklə yanaşı, hər il Novruz bayramı ərəfəsində əsgərlərimizə bayram sovgatı aparmış, tələbələrin əsgərlərlə görüşü təşkil edilmiş, tələbələrin iştirakı ilə bayram konsertləri verilmişdir.

Bütün bu tədbirlərin fəvqündə Ümumilli Lider, müstəqil Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyevin, dünyanın tanınmış oftalmoloqu Zərifə Əliyevanın doğum günlərinə həsr olunmuş tədbirlər keçirilmişdir. Azərbaycan tarixində müstəsna rolu olmuş Heydər Əliyevin anadan olma və anım günlərilə bağlı hər il konfranslar, dəyirmi masalar, seminarlar, festivallar təşkil edilmiş, müəllim və tələbələr Fəxri xiyabanı, DTX nəzdindəki “Heydər Əliyev muzeyi”ni ziyarət etmişlər. Hər il 10 may və 13 dekabr tarixlərində fakültələrdə 1-ci dərəcə Heydər Əliyevə həsr edilir. Ötən il ərzində Heydər Əliyevə həsr olunmuş “Nə, Harada, Nə zaman” intellektual yarışını, müxtəlif mövzularda dəyirmi masalar təşkil edilmişdir.

2018-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin 95 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Dillər Universiteti Yeni Azərbaycan Partiyası və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin dəstəyi ilə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” adlı I Beynəlxalq Elmi Konfrans keçirmiş, Bu konfransın bölmələri Almaniya, İtaliya, Serbiya, Rusiya, Çin, Türkiyə, Ukrayna, Belarus, Gürcüstan və Azərbaycan universitetlərinin bazasında təşkil olunmuşdur. Bundan əlavə, Heydər Əliyevin 95 illik

yubileyi münasibətilə respublika tələbə-şagird elmi konfransı keçirilmiş, konfransda ölkəmizdəki 28 ali məktəbin və paytaxt və ölkəmizin müxtəlif regionlarında yerləşən məcburi köçkün məktəblərinin şagirdləri iştirak etmişdir. Azərbaycan Dillər Universitetinin tələbələri bu konfransların hər birində həm təşkilatçı, həm də məruzəçi kimi aktiv iştirak etmişdir (<http://conference.adu.edu.az/>).

Tələbə özfəaliyyət dərekləri öz fəaliyyətini canlandırmışlar. TGT və müxtəlif xarici dil tədrisi ilə məşğul olan mərkəzlərin nəzdində fəaliyyət göstərən 20-yə yaxın klub və qruplar, xüsusilə “Teatr” qrupu, “Rəqs” dərnəyi, “Musiqi” qrupu, “İntellektuallar”, “Linqvistika”, “Gənc Azərbaycanşünaslar” klubu və başqaları bütün bayram və yubiley tədbirlərində maraqlı proqramlarla çıxış etmiş, müxtəlif festivallarda öz bacarıqlarını nümayiş etdirmişlər. Tələbələrımız ingilis və Azərbaycan dillərində “Piqmalyon”, “Kamança”, “Qürur və qərəz” əsərlərini ingiliscə, Balaca şahzadə əsərini fransızca nümayiş etdirmişlər.

Universitetdə sosial məsələlər üzrə işlərin təkmilləşdirilməsi, əməkdaşların sosial problemlərlə bağlı şikayət, təklif və arzularının öyrənilərək rəhbərliyə çatdırılması, əmək intizamının yüksəldilməsi, universitetin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi və s. məsələlərin operativ şəkildə həll edilməsi məqsədilə Elmi Şuranın 2013-cü il iyun ayında keçirilmiş iclasın qərarı ilə “Sosial və iqtisadi məsələlər üzrə komissiya” yaradıldı və onun “Əsasnaməsi” təsdiq edildi. Həmçinin, universitetdə işləyən aztəminatlı ailələrə və maddi baxımdan mütəmadi dəstəyə ehtiyacı olan tələbə, magistr və doktorantların maddi ehtiyaclarını ödəmək üçün Sosial

Fond yaradılmışdır. Fond gənclərimizin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair təkliflər vermiş, min nəfərə yaxın tələbəyə birdəfəlik, həmçinin bəzilərinə davamlı maddi yardımlar göstərilmişdir. Komissiya üzvlərinin təklifi ilə universitetimizin inkişafında əvəzsiz xidmətləri ilə fərqlənən və hazırda təqaüddə olan professorlarımızın evlərinə gedilmiş, universitet rəhbərliyi və müəllim həmkarlar ittifaqı tərəfindən onlara maddi dəstək göstərilmişdir.

Universitetin müəllim və tələbə kollektivi humanist addım olan xeyriyyəçilik işi ilə də müntəzəm şəkildə məşğul olmuş, öz vəsaitləri hesabına uşaq evlərinə, qocalar evlərinə hədiyyələr aparmış, konsert nömrələri ilə çıxış etmişlər. Tələbələrin milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnməsi, zəngin mənəviyyatlı gənclərin yetişdirilməsi, başqa dinlərə, millətlərə dözümlülük, tolerantlıq məsələləri ilə bağlı keçirdikləri tədbirlərdə yüzlərlə tələbə iştirak etmişdir. Bu tədbirlərdə universitetimizin müəllim və tələbələri ilə yanaşı müxtəlif müəssisələrin əməkdaşları da fəal iştirak etmiş, bəzi hallarda təşkilatçı, yaxud aparıcı müəssisə kimi fəaliyyət göstərmişlər.

Universitetdə tanınmış Azərbaycan şair və yazıçıların, görkəmli şəxsiyyətlərin çapdan çıxmış əsərlərinin təqdimatını keçirmək, onlarla görüşlər təşkil etmək bir ənənə halını almışdır.

Qeyd edildiyi kimi tədbirlərin təşkilində və keçirilməsində Tələbə Gənclər Təşkilatı və Tələbə Həmkarlar Təşkilatı mühüm rol oynayırlar.

Hazırda universitet tələbələrinin 3500 nəfərdən çoxu Tələbə Gənclər Təşkilatının və Tələbə Həmkarlar Təşkilatının üzvüdürlər. Gənclər Təşkilatının nəzdində

olan Musiqi, Lingvistika, Diplomat, İdman, BMT modeli, Debat, Teatr, Dalğa Rəqs Ansambli, Şən və Hazırcavablar, Sağlamlıq, Yazarlar, Jurnalistika, Rəssamlıq və İntellektual Oyunlar kimi klublar və Xarici İşlər, İctimaiyyətlə Əlaqələr, Vətənpərvərlik, Mədəni və Kütləvi Tədbirlər, Ümumi İşlər, İnsan Resursları və Layihələr departamentləri öz ətrafında yüzlərlə tələbəni birləşdirir.

Tələbə Gənclər Təşkilatı universitetdə keçirilən qış və yay imtahan sessiyaları müddətində universitetdə yaradılmış imtahan qərargahına cəlb olunaraq imtahan müddətində tələbələrin hüquqlarının qorunmasıyla yanaşı, imtahanlarda şəfaflığın təmin olunmasında fakültə dekanlarına kömək göstərilməmişdir.

Azərbaycan Dillər Universiteti Tələbə Gənclər Təşkilatının Debat Klubu Respublika üzrə Bakı Forumunun rus bölməsi üzrə qalib olmuşdur.

2017-ci ildən ADU tələbələrin tək-cə istirahətinin təşkili ilə bağlı deyil, onların universitetin idarə edilməsində təmsilçiliyinin artırılması ilə bağlı yeni bir layihə həyata keçirməyə başlamışdır. Bu “Bir günlük xəlifə” tələbə özünü idarə etmə gününün keçirilməsidir. Belə ki, hər il 13 dekabr tarixində universiteti bir günlük idarə etmək üçün tələbələr və magistrantlar universitetdə olan 32 müxtəlif rəhbər vəzifələri tutmaq məqsədilə rəqabətə başlayır və seçilənlər bu işi icra edirlər. Həmin gün seçilən şəxslər tam səlahiyyətlidir və verdikləri qərarlar Elmi Şurada təqsdiqlənir. Seçilən şəxslər növbəti seçkiyə qədər Kölgə kabineti kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu layihə tələbələr arasında yeni bir rəqabət mühiti formalaşdırır.

Universitet həyatının geniş şəkildə işıqlandırılmasında, keçirilən tədbirlər haqqında vaxtında informasiya verilməsində, yaradıcı gənclərin orijinal əsərlərinin və tərcümələrinin dərc edilməsində əsas mənbə rolunu oynayan “Poliqnot” qəzeti 2000-ci ildən bu günə qədər ayda iki nömrədən ibarət nəşr olunur. Bununla yanaşı, texniki imkanların artması nəticəsində 2014-cü ildən universitetdə AUL Channel fəaliyyət göstərir. Universitetin televiziyası universitet həyatının bütün sahələri: tədris, elm, beynəlxalq münasibətlər, humanitar sahələr üzrə keçirilən tədbirlərin işıqlandırılması, müxtəlif çəkilişlərin aparılması və tələbələrin iştirakı ilə maraqlı video layihələr üzərində işləyir.

Tələbələrin dünyagörüşlərinin artmasına və tədrisi yaxşı mənimsəmələrinə kömək məqsədilə universitetin foyesində, TGT-nin yerləşdiyi otaqda, bəzi auditoriyalarda kompüterlər, proyektorlar quraşdırılmış, iclas zalları bütün lazımi texniki avadanlıqlarla təchiz edilmişdir.

Professor-müəllim heyətinin və tələbələrin sosial problemlərinin həllində, istirahətlərinin təşkilində, asudə vaxtlarının səmərəli keçirilməsində Müəllim və Tələbə Həmkarlar Təşkilatları mühüm rol oynayıblar. Müəllim və tələbələrə maddi yardım göstərilmiş, bayramlarda, ad günlərində pul mükafatları, hədiyyələr verilmiş, yaz-payız aylarında respublikanın istirahət zonalarına səyahətlər təşkil edilmişdir.

Universitetdə humanitar məsələlər üzrə bütün tədbirlər rektorun daimi nəzarəti və ümumi rəhbərliyi altında onun təsdiq etdiyi planlar əsasında həyata keçirilir.

–İslahatlar qrupunun yaradılması.

–2018-ci il həm ölkəmiz, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası üçün olduqca zəngin və önəmli hadisələrlə əlamətdar bir il olmuşdur.

–Məhz bu il 11 aprel tarixində keçirilən Prezident seçkilərində Azərbaycan xalqının iradəsilə partiyamızın sədri cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

–Partiyamızın qurucusu ulu öndər Heydər Əliyevin 95 illik yubiley tədbiri həm ölkəmizdə, həm də ölkəmizdən kənar da böyük təntənə ilə qeyd edilmişdir.

–Ölkəmizdə bu il keçirilən onlarla beynəlxalq tədbirin sırasında 6-cı Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunu da qeyd edə bilərik.

–Bu il həmçinin ölkəmizdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi böyük coşqu ilə qeyd olundu və Hələ də bu istiqamətdə tədbirlər davam etdirilməkdədir.

–Bütün bu tədbirlərdə çox az da olsa, Yeni Azərbaycan Partiyasının Azərbaycan Dillər Universitetində toplaşmış üzvlərinin də iştirakı və aktiv fəaliyyəti oldu. Bu fəaliyyət YAP Nəsimi rayon təşkilatının keçirdiyi toplantılarda və iclaslarda səsləndirildi və İlk partiya təşkilatımız ən fəal ilk təşkilat kimi fəxri fərmanla təltif olundu.

–11 aprel Prezident seçkilərində böyük aktivlik nümayiş etdirən üzvlərimiz həm təbliğat-təşviqat kompaniyasında, həm də seçki prosesində yüksək aktivlik göstərdilər, istər müşahidəçi, istərsə də məşvərətçi kimi öz vəzifələrini ləyaqətlə yerinə yetirdilər.

–Ulu öndər Heydər Əliyevin 95 illik yubiley tədbirlərinə rektorumuz YAP Nəsimi rayon təşkilatı idarə

heyətinin üzvü akademik Kamal Abdullanın ideya və təşəbbüsü ilə öz unikal töhfəsini verən ADU 11 müxtəlif ölkənin 14 universitetində keçirdiyi möhtəşəm konfransla nəinki universitet, hətta Nəsimi rayonu və ölkə səviyyəsində Ulu Öndər irsinin öyrənilməsi və tanıtılması sahəsində çox böyük uğura imza atdı. Bu konfrans Nəsimi rayon icra hakimiyyətinin və YAP Nəsimi rayon təşkilatının illik hesabatlarına daxil edildi.

–ADU YAP ilk ərazi təşkilatının müxtəlif əlamətdar günlərdə keçirdiyi tədbirlərdə YAP Siyasi Şurasının üzvü, YAP Nəsimi rayon təşkilatının sədri Mələhət İbrahimqızı, YAP Siyasi Şurasının üzvü, millət vəkili Aydın Mirzəzadə və başqaları məruzəçi kimi iştirak etmişdir.

–ADU YAP gəncləri il boyu keçirilən müxtəlif tədbirlərdə, fləşmoblarda, aksiyalarda ən fəal gənc üzvlər kimi dəfələrlə YAP Mərkəzi aparatı və Nəsimi rayon təşkilatı tərəfindən mükafatlandırılmışdır. Bu gün dövlətimizə, ölkə başçımıza, partiyamıza qarşı sosial şəbəkələrdə aparılan qarayaxma kampaniyasına qarşı gənclərimiz də olduqca fəal mövqe ortaya qoymuşdur. Bu il ərzində ADU YAP Gəncləri həm Nəsimi rayon gəncləri, həm də ümumiyyətlə ölkə üzrə aparılan aylıq hesabatlarda lider olaraq göstərilmişdir. Gənclərimiz bütün sosial şəbəkələrdə öz aktivlikləri və vətənpərvər mövqeləri ilə daima fərqlənmişlər.

–Ölkə Prezidenti, Partiyamızın sədri cənab İlham Əliyevin fəaliyyətinin müxtəlif istiqamətlərinə həsr olunan YAP Nəsimi rayon təşkilatının keçirdiyi konfransın əsas təşkilatçısı ADU Tələbə Elmi Cəmiyyəti və ADU YAP GB-nin fəalları olmuşdur.

–2018-ci il ərazində bugünkü tarixə qədər ADU YAP təşkilatı üzrə 139 nəfər partiya sıralarına qəbul edilmiş, onlara partiya biletləri təqdim edilmişdir.

*Adil Babayev,
filologiya elmləri doktoru, professor*

XX ƏSRİN NİZAMISI

XII əsrlə XX əsr arasındakı böyük fərqdən çıxış edərək adama elə gələ bilər ki, 800 il fərqli bir dövrdə yaşamış adamları müqayisə etmək nə dərəcədə düzgündür. Amma mənə elə gəlir ki, müqayisə edilən adamların dünyabaxışı, həyat mövqeyi, ona olan münasibət məsələsində XII əsrdə yaşamış Nizami ilə XX əsrdə yaşamış Şəhriyar arasında ortağ müvazi xətlər vardır və onları müqayisə etmək olar. Belə ki, “Nizami XII əsrdə Azərbaycan dilini Firdovsinin təsirindən xilas etdiyi kimi, Şəhriyar da Azərbaycan dilçisi şovinist fars şairlərinin təsirindən xilas etməyə (əlbəttə, yalnız İranda) müvəffəq olmuşdur:

1. Nizami Firdovsinin sənət zirvəsini aşdığı kimi Şəhriyar da Azərbaycan dilinin gözəlliyini ahəngdarlığını sübut etdi.

2. Hər ikisi farsca yazdıqları şeirləri ilə irandilli şairləri özlərindən aşağıda buraxa bilmişdilər.

3. Hər ikisi türk olması ilə fəxr etmişdir.

4. Hər ikisi farsca bir neçə cild əsər yazmış və sübut etmişdir ki, türk oğlu türk olaraq bizim idrakımız sizdən daha dərin və genişdir.

5. Hər ikisindən farsca yazmaq tələb edilmişdir.

Bu o dövrdəki hakim təbəqənin tələbi idi. Bir məsələni qeyd etmək lazım gəlir ki, türk dili fars dilindən də qədim olduğu kimi, təkcə ahəng qanunu olduğu üçün fars dilindən daha gözəl səslənir. Bundan əlavə, türk dili fars dilinə nisbətən daha gözəl səsləndiyi kimi qafiyəlilik cəhətdən də daha irəlidir.

Yeri gəlmişkən, bu dilləri yaxşı müqayisə etmək üçün bu dillərin tarixi inkişafına nəzər salaq:

Türk dili Şərqdə yayıldığı vaxt, türklər indi İran adlanan torpaqlarda yaşayanda y.e.ə. IX əsrə qədər bir nəfər fars yox idi. Parsa qat qəbilələri Tyanşan dağlarından enib gələndə artıq türk dili Ərəbistanda geniş yayılmışdır.

Türk dilinin Şərqdə yayılma tarixi və səbəbləri haqqında

Türk dilinin Yaxın Şərqdə yayılmasının tarixi səbəbi türklərin cəngavər və döyüş qabiliyyətinin yüksək olması idi. Bu səbəbdən istər islamın yayılması, istərsə də xilafətin ərazi ambisiyaları ərəblərin özlərini də türklərə yaxınlaşdırırdı ki, bu da türk dilinin yayılmasına və inkişaf etməsinə kömək edirdi.

Qeyd edək ki, türk dili dedikdə müasir Türkiyə dili deyil, ümumiyyətlə bütün türklərin payı olan ana türkcə nəzərdə tutulur.

Ərəb ölkələrində türk dillərinə maraq türklərin-səlcuqların xilafətə axınından çox əvvəl vardı. Ərəb xilafətində türk dilinin öyrənilməyə başlanmasını IX əsrə aid etmək lazımdır. Məhz bu dövrdə Abbasilər öz silahlı qüvvələrinə saysız-hesabsız türklər dəvət etdilər. Xəlifə əl-Mötəsim (833–842) dövründə ərəb ordusunda 70 mindən çox türk xidmət edirdi. Elə bu zamandan xilafətdə, demək olar ki, bütün siyasi hakimiyyəti ələ keçirmiş türk hərbi sərkərdələrinin dövləti idarə işində nüfuzu gündən-günə artırdı. Türklər sui-qəsd təşkil edərək xəlifə Əl-Mütəvəkkili (847–861) öldürdükdən sonra xəlifələrin hamısı bilavasitə türk əmirlərinin təsiri altında

idi. Bunlar arasında Tulunilər (868–905), Sacilər (879–930), İxşidilər (935–969) dövlətlərinin adlarını xüsusi çəkmək olar. Daha sonralar Əyyubilər (1169–1250) dövləti, eyni zamanda Məmlük sultanları (1250–1517) dövründə bütün hakimiyyət türklərin əlinə keçdi. Elə buna görə də ərəblər türk dilini öyrənmək məcburiyyəti qarşısında qaldılar. Monqol istilasını zamanı türklərin kütləvi şəkildə Qərbə köçməsi, onların sayının məmlük sultanlarına məxsus yerlərdə gündən-günə artması türk dilinin öyrənilməsinə meyli daha da gücləndirdi. XIII əsrin sonlarında, XIV əsrin əvvəllərində türk dilinin müxtəlif lüğətləri və qrammatikaları hazırlandı ki, bu da ərəblərin türkcəni asan şəkildə öyrənməsi naminə edilmişdi. Məmlüklər dövlətində türk dilinin geniş nüfuz tapmasının bir cəhətini xüsusi qeyd etmək lazımdır: monqol istilasına qədər xilafətdə yayılan türk dilində türkmən dil ünsürləri əsas rol oynadığı halda, sonralar qıpçaqların ərəb xilafətinə axınının güclənməsi ilə bağlı olaraq bu dildə qıpçaq dili ünsürləri daha da gücləndi və artdı. Buna xilafətin Qızıl Orda dövləti ilə diplomatik əlaqələrinin müvəffəqiyyətli inkişafı da xeyli təkan verdi. Elə bu dövrdə T.Houtsmanın çap etdirdiyi “Tərcüman”dan sonra Qahirədə türkcə-ərəbcə lüğəti tərtib edən və bu dilin geniş qrammatik şərhini verən bir nəfərin adı elm səmasında sönməz bir ulduz kimi parladı. Onun adı Əsirəddin Məhəmməd ibn Yusuf ibn Əli ibn Yusuf ibn Həyyan əl-Qərnati əl-Əndəlusli əl-Cəyyani ən-Nəfzi əl-Məqribi əl-Maliki əş-Şafii olsa da, elm aləmində sadəcə olaraq Əbu Həyyan adı ilə tanınır.

Əbu Həyyan hicri 645-ci il Şəvval ayının sonlarında (1256-cı il noyabrın ortalarında) doğulmuşdur.

Uşaqılıqdan onda öz dövrünün əsas elmləri olan ilahiyyatı, hədisləri və Quranı öyrənməyə böyük bir ehtiras yaranmışdı. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, o, 450 alimin mühazirələrini dinləmiş və onlardan dərs almışdır. Əbu Həyyan qrammatikanın, morfologiyanın, leksikologiyanın və semasiologiyanın öyrənilməsi sahəsində böyük müvəffəqiyyətlər əldə etmişdi. Bir sıra mənbələrin verdiyi xəbərə görə, Əbu Həyyan ərəb dilini mükəmməl bilməmiş, bu sahədə ərəblər arasında xüsusi nüfuz sahibi olmuş və ərəb dilinin qrammatik qanun-qaydalarının ən məşhur bilicisi kimi hörmət qazanmışdır.

Əbu Həyyan Məmlüklər dövlətində, xüsusən Qahirədə türk dilini bilməyin nə dərəcədə vacib olduğunu vaxtında dərk etsə də, türk dili ilə məşğul olmağa və bu dili öyrənmək üçün qrammatika yazmağa və lüğət tərtib etməyə birdən-birə başlamamışdı. Türk dilini öyrənmək sahəsində öz işi haqqında Əbu Həyyan belə yazır: “Mən bu dili sözbəsöz öyrəndim, sözlərin mənasını inandığım adamlardan soruşub dəqiqləşdirdim, morfologiya və sintaksis ilə bağlı olaraq heç kəsin dalınca getmədim, öz imkan və biliyimə əsaslanaraq, morfologiya və sintaksisin qanunları haqqında dili bilənlərlə məsləhətləşdim və bu qanunları dərindən dərk edərək ən yaxşı nəticələr əldə etdim”.

Biz bu yazıda indi İran adlanan yerdə türklərin daha erkən vaxtlardan məskun olduğu, Parsaqaat qəbilələrinin y.e.ə. IX əsrdə Tyanşan dağlarından enərək paltarsız şəkildə buraya gəldiyi bu vaxt burada y.e.ə. 881-ci ildə artıq Nur-Abad Zamua vilayəti daxilində bütün tayfaları birləşdirərək vahid “Manna dövləti” yaranmışdı. Bu

dövlət Hökmdar İranzunun (e.ə. 740–70) dövründə çox güclənmişdir.

Türkün igidliyi, cəsurluğu, mərdliyi həmişə bütün klassik əsərlərdə geyd edilmişdir.

Bu haqda uzun-uzadı danışmağa lüzum yoxdur. Bütün dünyada olan elmi mənbələrdə türklərin Mesopatomiya, İranda aborigen xalq olduğu təsdiqlənmiş, İran türklərin vətənidir. Aşağıdakı mənbələr bunu təsdiq edir. Hələ Azərbaycan tarixini və yüzlərlə mənbəni demirəm.

Farslar isə Manna xalqı tərəfindən qonaqpərvərliklə qarşılanmalarına baxmayaraq, şovinist hind-Avropa yolu ilə getdilər. Tezliklə buradakı mədəniyyəti qəbul edib özləri haqqında düşünməyə başladılar. Bu haqda da geniş bəhs açmağa lüzum görmürük, təkcə onu deyək ki, bütün Şərqi İslamı ən mükəmməl bir din kimi qəbul etməsə də, farslar bu məsələdə də özlərini başqa cür kobud apardılar. Məlumdur ki, Peyğəmbərimiz (sallallahu aleyhi və alihi və səlləm) Mədinəyə köçdükdən 7 il sonra (ərəb təqvimini ilə) müxtəlif ölkələrə məktub yazıb İslamı qəbul etməyi təklif edirdi. Belə bir təklifi İran Hökmdarı Kəsraya da göndərdi. Məktubda peyğəmbər əlavə edirdi ki, “Məktub yanınızda olduqca sizin səltənətiniz davam edəcək. Belə məktubu Peyğəmbər Roma hökmdarı Heraklusa da göndərmişdi. Baxın Heraklus məktubu necə qəbul etdi, İran Kəsrəsi Xosrov ibn Pərviz necə qəbul etdi.

Heraklius'un Mektubu Saklaması

Resûl-i Ekremin elçisi və davətini son dərəcə güzel qarşılayan Rum Hükümdarı Heraklius, kendisine gelen İslam'a davet mektubunu da atlas bir ipeğe sararak, derin

saygısının bir tezahürü olarak altın bir borunun içine koyup sakladı.

Rum hükümdarları katında nesilden nesile intikal edegelen bu mübarek mektubu, Alfonso Ferdinand'ın Tuleytula üzerine yürüyüp Endülüs beldelerinden birçok yeri eline geçirdiği tarihe kadar (H: 464) onun yanında bulunuyordu. Ondan da torununa intikal etti.

Aynı mektubu, Avrupa kralı yanında gördüğünü Seyfüddin Kılıç da ifade etmektedir. Avrupa kralının kendisine şöyle dediğinden de bahseder: “Bu, Peygamberinizin, atam Kayser’e göndermiş olduğu mektubudur. Biz, onu bugüne kadar elden ele tevârüs etmekten geri kalmadık. Bize atalarımızdan ve babalarımızdan tavsiye edilmişti ki: Bu mektup yanımızda bulunduğu müddetçe, saltanat bizde kalacaktır! Bu sebeple ona son derece hürmet göstermekte ve muhafazasına dikkat etmekteyiz. Saltanamızın devam edip gitmesi için de, onun yanımızda bulunduğunu Hıristiyanlardan saklı tutmaktayız”.

KİSRÂ'NIN İSLAM'A DAVET EDİLMESİ
(Hicret'in 7. senesi Muharrem ayt / Milâdî 628)

Hükümdarları İslama davet kararı alan Resûl-i Kibriya Efendimiz, ashaptan Abdullah b. Huzafe'yi de İran Kısra'si Perviz b. Hürmüz'e elçi olarak gönderdi.

İran'a varıp, saraya kabul edilen Hz. Abdullah b. Huzafe, Peygamberimizin İslam'a davet mektubunu bizzat Kısra Perviz'in eline teslim etti. Kısra, mektubu kâtibine okuttu:

“Bismillahirrahmânirrahîm!

“Allah Resûlü Muhammed'den Farsların Büyüğü Kısra'ya!”

Bu hitap, Kısra'yı son derece hiddetlendirdi. Mektubun devamının okunmasına müsaade etmeden ve muhtevasını öğrenmeden, "Şuna bak! Benim kulum, kölem olan kişi, (hâşâ) kalkıyor da bana mektup yazıyor!" diyerek Hz. Resûlullah'ın mübarek mektubunu alıp ortadan küstahça yırttı; sonra da haddini aşarak, elçi Abdullah b. Huzafeye, "Mülk ve saltanat bana mahsustur! Benim bu hususta ne yenilgiye uğramaktan, ne de bana ortak çıkacağından asla endişem ve korkum yoktur! Firavun, İsrailoğullarına hâkim olmuştu! Siz, onlardan daha güçlü değilsiniz! Sizi derhal hâkimiyetim altına almaya engel olacak ne var? Ben, Firavun'dan daha iyi ve güçlüyümdür!" diye hitap etti ve onu adamları vasıtasıyla dışarıya çıkarttırdı.

Abdullah b. Huzafe'nin Medine'ye Dönüşü

Hz. Abdullah b. Huzafe, Peygamber Efendimizin İslam'a davet mektubunu Kısra'ya vermekle vazifesini yerine getirmişti. Bu sebeple, saraydan çıkartılır çıkartılmaz hemen bineğine atlayarak Medine'nin yolunu tuttu.

O sırada Kısra'nın öfkesi bir nebze dinmiş olacak ki onu bulup getirmelerini adamlarına emretti. Ancak Hz. Abdullah çoktan oradan uzaklaşmıştı.

Medineye gelen Hz. Abdullah, Resûl-i Kibriya Efendimizin huzuruna çıktı. Olup bitenleri haber verdi. Resûl-i Ekrem Efendimiz, "Yâ Rabbi! Nasıl o benim mektubumu parçaladı, sen de onu ve onun mülkünü parçala!" diye Kısra'ya beddua etti.

Bu bedduanın tesiriyledir ki Kısra Pervizin oğlu Şireveyh, hançerle onu parçaladı. Sa'd İbni Ebî Vakkas

Hazretleri ise, İnan saltanatını paramparça etti. Sasanîye devletinin hiçbir yerde şevketi kalmadı.

Peygamberimizin Gönderdiği Mektup

Resûl-i Ekrem Efendimizin İnan Kısrâsi Hüsrev Pervize gönderdiği İslama davet mektubunun tam metni şöyleydi:

“Bismillahirrahmânirrahîm!

“Allah’ın Resûlü Muhammed’den Farısların Büyüğü Kısrâ’ya!

“Doğru yola gidenlere, Allah’a ve Peygamberine İman edenlere, bir Allah’tan başka ilâh olmadığına, O’nun hiçbir ortağı da bulunmadığına ve Muhammed’in O’nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet edenlere selam olsun!

“Ben, seni Allah’ın dinine [İslam’a] davet ediyorum; çünkü ben, bütün İnanlara ‘hayatı olan kişilere (gelecek tehlikeleri) haber vermek ve kâfirlere o söz hak olmak için (azap sözü gerçekleşmesi için)’ (Yâsin, 70) peygamber olarak gönderildim.

“Müslüman ol ki selamete eresin! Eğer davetimden yüz çevirirsen, Mecusi kavminin günahı senin boynuna olsun!”

Kısrânın, Yemen Vâlisine Emri

Kısrâ, Efendimizin mübarek mektubunu yırtmakla da hiddet ve hırsını dindirememişti; Yemen Vâlisi Bâzân’a, “Duyduğuma göre, Kureyş’ten biri ortaya çıkmış, peygamberlik dava ediyormuş! Sen, güçlü kuvvetli adamlarından ikisini gönder; onu bağlayıp getirsinler!” diye haber gönderdi.

Bâzân, emri yerine getirmede gecikmedi: Peygamber Efendimize iki kişi gönderdi; ellerine de, Efendimizin gidip Kısrâ’ya teslim olmasını emreden bir mektup verdi!

Babeveyh ve Hurre Husre adındaki bu adamlar, Medine'ye gelerek, Resûl-i Ekrem Efendimizin huzuruna çıktılar. Babaveyh, Efendimize hitabən, “Kisrâ, Vâli Bâzân'a yazı yazıp, seni kendisine getirmək üzere sana adam gönderməsini emretti. Bâzân da beni sana göndərdi. Eğər benimlə gəlirsən, Yemən Vâlisi, Kisrâ'ya senin lehində mektup yazar, seni bağışlatır; eğər benimlə birlikdə gəlməkdən çəkinirsən.

Farslar indi olduğı kimi onda da islamdan öz məqsədləri üçün istifadə edirdilər.....

X əsrdə fars dili ərəb dilinin təsiri altında idi. Bu əsrdə Firdovsi özünün “Şahnamə”si ilə fars dilini ərəb təsirindən qurtardı. Biz isə indi ərəb və fars dilləri təsiri altına düşdük. Buna həm islam dini, həm də savadsızlığımız səbəb olmuşdu. Bu səbəbdən də bizim ədəbi-bədii və elmi əsərlərimiz farsca yazılırdı. Xaqani, Nizami, N.Tusi və bir çox başqaları fars dilində yazırdı. Bu, fars şovinistlərinə meydan verirdi ki, Zərdüştün “Avesta” əsərini əski parsıya tərcümə edib özlərinə çıxınsınlar, Nizamini fars şairi – deyə özlərinə çıxınsınlar.

O, dövrün dövlət başçıları da fars dilini sevirdilər (Sovet dövründə bütün işləri rusca aparmağı tələb etdikləri kimi Nizami Gəncəvini rəsmi şəkildə Şirvanşah Əxistan farsca yazmağa məcbur edirdi.

Şirvanşah Nizamiyə yazırdı:
Ey söz dünyasına hakim Nizami,
Qulluğa məhrəmsən, tut iltucamı,
Səhər yuxusunun pərdəsini at
Yenə söz oynadıb bir sehr yarat.
Əqli heyranı qoyan söz meydanında
Min şirinlik göstər hər dastanında

İstərəm Məcnunun böyük eşqinə
Bir söz xəzinəsi açasan yenə.
Bakirə Leylitək, ey böyük ustad,
Şeirdə iki-üç bakir söz yarat,
Deyim: bu şəkərdir, deyildir acı
Deyim ki, bu sözdür başımın tacı.
MİN eşq kitabından yüksək və təzə,
Sən öz qələminlə bir dastan bəzə.
Bu mövzu şahıdır bütün sözlərin
Layiqdir bu sözə sənün hünərin.
Bu təzə gəltinə çəkəndə zəhmət,
Ərəb, fars dililə ver ona zinət.
Sözün sərrafıyam, sən ki, bilirsən,
Təzəmi köhnədən tez seçərəm mən...
Türk dili yaramaz şah nəslinizə
Türk dili əskiklik gətirər bizə,
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.
Qulluq halqasına keçdi qulağım,
Qan vurdu beynimə əsdi dodağım...

Böyük şair dilinin təhrif edilməsini özünün təhqir edilməsi kimi qəbul edir. Böyük şair dəfələrlə özünün, oğlunun türk olduğunu demişdir. Bu sahədə xüsusi araşdırma aparann Poro Eyvazova Nizaminin 9 məqamda türkə mənsubluğunu qeyd etmişdir:

Nizami deyirdi:

Pedər bər pedər mərmər-e ətrak bud,
Be fərzanegi hər yeki qorq bud.

Əsərlərini farsca yazmasına baxmayaraq, Nizami Gəncəvi “türk” sözünü müxtəlif məqamlarda işlətmişdir. O, bütün əsərlərində türklüyünü qürurla söyləmiş və onunla hər zaman fəxr etmişdir.

“Türk” sözünün Nizami Gəncəvinin əsərlərində hansı məqamlarda işlədilməsinə nəzər salaq:

1. “Türk” sözünün əsil-nəcabət, soy-nəsil məqamında işlədilməsi:

Xudaya torkzadəm ra to dani.

Tərcüməsi: İlahi, türk oğlu olduğumu sən bilirsən.

Yaxud: Sərayəndə-ye tork ba çeşm-e təng,

Fru həştə gisu be gisu-ye çəng.

Tərcüməsi: Türk şair kiçik gözü ilə çəngin telbrinin (səsinə) dalmışdır.

2. “Türk” sözünün obrazların mənşəyini nəzərə çatdırmaq məqamında işlədilməsi:

Nizami Gəncəvi əsərlərinin müsbət qəhrəmanlarının türk olduğunu müxtəlif vasitələrlə nəzərə çatdırmışdı. Şair Şirin kimi Leylinin də Ərəbistanda yaşayan türk qəbiləsinə mənsub olduğunu bildirir:

Türkan-e ərəb neşineşan nam,

Xoş başəd torktazi əndam.

Tərcüməsi: Adı türk olub Ərəbistanda yaşayanın və türk kimi nazlananın əndamı da yaxşı olar.

Leyliyə olan məhəbbətini dilinə gətirərkən onun türk olduğunu bildirən Məcnun deyir:

Torki ke şekar-e lənge uyəm,
Amacgəh-e xədəng-e uyəm.

Tərcüməsi: Elə türk ki, onun ayağınm ovçusuyam,
onun oxunun hədəfiyəm.

Nizami Gəncəvi “Xəmsə”dən başqa, “Divan”ında da qəmzəli türk qızından bəhs edir və ona olan dərin məhəbbətini bədii sözlərlə ifadə edir:

Ey tork, degər bər dər-e naz qoşadi,
Vəz xərmən-e mən qolbənd-e qəba baz qoşadi.
(Bax: Səid Nəfisi. “Divan”e qəsayed va qəzəlliyate
Nizami-ye Gəncəvi, Tehran, 1338/1959, səh.328).

Tərcüməsi: Ey türk (qızı) yenidən naz qapısını açdın.
Xərmənindən qəbanın-boyunbağısını yenidən açdın.

3. “Türk” sözünün dövlətçilik məqamında işlədilməsi:

“Məxzənül əsrar” (Sirlər xəzinəsi) əsərində Nizami Gəncəvi türkləri ədalətli insanlar kimi təsvir edir və onların dövlətini, yüksək qiymətləndirir:

Dövlət-e torkan ke boləndi qereft,
Məmləkət əz dad pəsəndi qereft.

Tərcüməsi:

Türklərin dövləti yüksəldikcə ölkəni ədalət bürüdü.

4. “Türk” sözünün etnos məqamında işlədilməsi:

Gun ke to bidadgəri pərvari.

Tork nə hendu-ye ğarətgəri.

Tərcüməsi:

Əgər sən zalım tərbiyə etsən,

Türk deyil, talançı hindlisən.

5. “Turk” sözünün coğrafi-areal məqamında işlədilməsi:

“İskəndərnamə” əsərindən:

Xəzər dağından Çin dəryasına qədər,

Türklərlə doludur bütün bu yerlər.

6. “Türk” sözünün döyüş, savaşı məqamında işlədilməsi:

“İskəndərnamə” əsərindən:

Ze peykan-e torkan in mərhələ,

Təvan rixt bər pa-ye rus abele.

Tərcüməsi:

Türklərin oxuyla yenə bu zaman,
Qabar əskik olmaz rus ayağından.

Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” əsərində “Türklər kimi atını qabağa çəkirəm” deməklə türkün at çapmaq hünərini nəzərə çatdırır. Məhəmməd peyğəmbəri tərif edən fəsildə “Əhsən o türkə ki, yeddi tayfanın başçısıdır” ifadəsini işlətməklə həqiqi mənada türklərin döyüşkənliyini, qoçaqlığını göstərir.

7. “Türk” sözünün dil mənsubluğu məqamında işlədilməsi:

Nizami Gəncəvi 1188-ci il sentyabr ayının 24-də bitirdiyi “Leyli və Məcnun” əsərini türk dilində yazmaq istəmişdir. Lakin I Əxsitan əsəri türk dilində deyil, fars dilində yazmağı təklif edir.

I Əxsitanın məktubunda deyilir:

Torki sefət vəfa-ye ma nist.

Torkane soxən səza-ye ma nist.

An kəs nəşəb-e bolənd zayəd.

Ura soxan-e bolənd bayəd.

Tərcüməsi:

Türküzlü olmaq bizim vəfamız deyildir (bizə yaraşmaz). Türkcə söz deyib-danışmaq bizə layiq deyildir. Yüksək soydan doğulan adama yüksək də söz azımdır

(Bax: Leyli və Məcnun. Külliyyatə həkim Nizami-ye Gəncəvi. Tehran. 1335. Vəhid Dəstəgerdinin nəşri. səh.442).

Türk dilinə layiqincə qiymət verməyən mühitdən şikayət edən Nizami “Yeddi gözəl” əsərində yazır:

Torkiyəmra dər in həbəş nəxərənd.
Lacərəm doğva-ye xoş nəxərənd.

Tərcüməsi:

Türkcəmi bu həbəşdə alan yox,
Doğvanı bir yemək deyə sayan yox.

8. “Türk” sözünün şəxs adı məqamında işlədilməsi:

“Həft peykər” (Yeddi gözəl) mənzuməsində:

Qoft: mən tork nazənin əndam
Əz pedər Torknaz darəm nam.

Tərcüməsi:

Dedi: Mən bədəncə türk nazənin,
Atam tərəfindən Türknaz adına malikəm.

9. “Türk” sözünün təşbehlər məqamında işlədilməsi:

Qeyd etmək lazımdır ki, Nizami Gəncəvi 1197-ci il iyulun 31-də bitirdiyi “Yeddi gözəl” poemasında V Bəhrəmin (420–438) yeddi ölkə padşahının qızı ilə söhbətində türk qızına üstünlük verir. Onu “Mənim ürəyimi alan türk”, “Mənim türkü”, “İncəbel türk”, “Xanımlar xanımı” və s., həmçinin digər əsərlərində buna oxşar epitetlərdən məharətlə istifadə etməklə türk gözəlini aya, günəşə, yasəmən çiçəyinə bənzətmişdir.

Beləliklə, Nizami Gəncəvi fars dilində yazmasına baxmayaraq, həmişə azərbaycanlı türkü kimi düşünmüş, türkcə məfhumlar və atalar sözlərindən istifadə etməklə şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnmişdir.

Mərhum akademik Həmid Araslının yazdığı kimi, Xaqani və Nizami şeirlərindən danışdıqda farslar “buye tork miayəd” (türk iyi gəlir) demişlər.

Farsca ziynət verdi əsərlərinə,
Biganə qalmadı öz soy kökünə.
Bircə türk sözüylə nələr demədi,
Şam kimi əriyib türkü yüksəltdi.

Farslarda erməni xislətinin olması təsadüfi deyil. Çünki onların genləri bir olduğu kimi dilləri də birdir. İstər qrammatik quruluşda, istərsə də leksik tərkibdə yaxınlıq çoxdur. Son minillikdə cəmi 36 il farslar hakimiyyətdə olmuşlar. Yəni 1136-cı ildən 1925-ci ilə qədər İranda rəhbər azərbaycanlılar olmuşlar. İran adlı dövlət olmamışdır. Eldəgəzlər, Ağqoyunlular, Qaraqoyunlular, Səfəvilər, Qacarlar dövləti...

Bu illər ərzində Azərbaycanlı-türk padşahları, habelə azərbaycanlıların özləri farslara və qeyri-türk əhaliyə qarşı heç bir diskriminasiya münasibəti göstərməmişdir. Çünki biz müsəlmanlığın qayda-qanunlarına, Qurani-Kərimin tələblərinə, habelə peyğəmbərin son vəsiyyətlərinə uyğun hərəkət etmişik:

1. Müsəlman müsəlmanın qardaşıdır.
2. Müsəlmanın dostu ilə dost, düşməni ilə düşmən.
3. İslamda məcburiyyət yoxdur.

Keçən əsrin birinci yarısında Səttarxan, S.M.Xiyabani və Seyid Cəfər Pişəvəri hərəkətlərinin qan dənizində boğulması buna misal ola bilər. 1948-ci ildə azadlıq istəyən Azərbaycanın hər yerində, xüsusilə Təbrizdə qan su yerinə axdı. Təkcə Təbrizdə bir gecədə 30 min nəfər qətlə yetirildi. Xalq kütləvi surətdə Şimali Azərbaycana üz tutdu.

1979-cu ildə guya ədalətli dövlət quracaqlarmış kimi Xomeyni adlı birisini inqilab yolu ilə hakimiyyətə gətirdilər. 1925-ci ildən hakimiyyətdə olan Pəhləvi rejiminə son qoyuldu – şah xaricə qaçdı. Nə oldu?

Hamı gözləyirdi ki, qəddar və cəllad kimi tarixə düşən Pəhləvilər devrildi, daha biz insan kimi yaşaya biləcəyik. Bunun əksinə oldu. Xomeyni dini dövlət yaradıb adını İslam Respublikası qoydu. Amma islam qanunları sayə salınmadı. Əvvəlki istismar və qadağalar daha da sərtləşdi. Əvvəlcə, verilən sözlər-vədlər tamam unuduldu. Əvvələn, islam bütöv şəkildə deyil, onun bir mənəbi olan şiəlik təhrif edilərək öz mənafelərinə uyğunlaşdırıldı. Türkün və müsəlmanın əzəli düşməni olan ermənilər bütün imtiyazlardan istifadə etdiyi halda, öz dillərində məktəblər açıldı, qəzet və jurnalları çap

edildi. 8 kilsə sərbəst işlədi Erməni dili üzrə ali məktəblərdə fakültələr oldu və s.

Bəs bu ölkənin aborigen xalqı – Azərbaycan türkləri?

Cənubi Azərbaycan türkləri (azərbaycanlılar) isə heç vaxt dünyanın heç bir yerində, heç bir xalqın görmədiyi zülmə, təzyiq və təhqirlərə məruz qaldıq. Bunu ümumiləşdirilmiş şəkildə XX əsr farsdilli ədəbiyyatın başında duran, dahi Azərbaycan şairi M.H.Şəhriyarın dediyi kimi ümumiləşdirmək olar:

İgidlərin İran üçün şəhid olub əvəzində,
Dərd almısan, qəm almısan, sən İrandan,
Azərbaycan.

Halbuki, Səfəvilər dövründə 2 milyon 8 yüz min kv.m ərazisi olan (indiki İran, İraq, Əfqanıstan, Gürcüstan, Ermənistan, Özbəkistanın böyük bir hissəsi və Kiçik Asiyanın bir sıra vilayətləri daxil olmaqla) 250 ildən artıq hökm sürən bir dövətdə dövlət dili Azərbaycan türkcəsi olduğu halda, heç kəsə dil məhdudiyyəti qoyulmamış, heç kəs azadlıqdan məhrum edilməmişdi.

1979-cu ildə qurulan İran İslam Respublikasında Azərbaycan xalqının heç bir milli-azadlıq hüququ olmamışdır. Millətimiz təhqir edilmiş (tarixə xər adıyla), dilimiz yasaq edilmişdir. Heç bir dövətdə dil polisi olmamışdır. Amma burada vardır. Polis dolanıb türkcə danışanları tutur, dilimiz yasaq edilmişdir, heç bir dövətdə sayca özündən çox olan (və hətta bir neçə min olan azsaylı xalqlar) xalqın dili yasaq edilməmişdir. Bu vəhşilikdir, ibtidai şüurdur. Bu barədə o qədər danışmaq

olar ki! Amma buna lüzum görmürük. Son dövrdə baş vermiş cəmi bir neçə məsələdən danışmaq istərdim:

1. Din məsələsində buradakı hakimiyyət öz milli mənafeyinə üstünlük verir. Belə ki, Birinci Qarabağ Savaşında onlar ermənilərə hər cür dəstək verdilər. Məscidlərimizdə donuz saxlayan, it saxlayan erməniyə tərəfdar çıxdılar. Bizim isə əleyhimizə oldular. Bəs islamın tələbləri?

2. İkinci Qarabağ savaşında ermənilərə gizli silah göndərdilər, Ermənistanın sərhədləri bizim qırmızı xəttimizdir dedilər. Hər vasitə ilə açıq-aşkar beynəlxalq hüquq normalarını və islam əxlaqını pozaraq öz müsəlman-şiə qardaşının deyil, xristian erməninin yanında oldular.

3. Xoy zəlzəlesi molla rejiminin iç üzünü tamamilə açdı. Məlum olduğu kimi, bu il yanvarın 18-də və 28-də Xoy şəhərində güclü-dağıdıcı zəlzələ oldu.

Yüzlərlə bina uçdu, sakinlər – azərbaycanlılar küçələrə töküldü. Minlərlə insan evsiz-eşiksiz qaldığı kimi, ac-susuz qaldı. Dərhal Azərbaycan və Türkiyə öz qardaşlarına kömək əli uzatdılar. Molla rejimi bu doğma əlləri geri qaytardı. Özü isə heç bir yardım etmədi. İnsanlar... Əli şieləri-müsəlmanlar çadırsız açıq havada, dəmir bürü içərisində od yandırır qızındı, günlərini ac-susuz keçirdi. “Dövlət” onlara nə ərzaq, nə sığınmaq üçün çadır vermədi. Qadınların, kişilərin, uşaqların ah-naləsi həmişə bizim qəlbimizi sızıldadır.

Yaşlı bir qadının dilindən: Özün bircə gün gəl gör nə çəkirik. Biz gəlinin qucağında 2 aylıq körpəni tutub ana ürəyinin yangısını necə təsirli ifadə etdiyini televiziyada görənlərin hamısı göz yaşına boğuldu. Qadın körpə uşağı

qucağında tutub “bu uşağın günahı nədir ki, ac və susuz qalmışdır! Niyə bizə kömək etmirsən?”

Molla rejimi nə mərkəzdən, nə də yerli idarələrdən heç bir kömək etmədi, çünki rəhmə gəlmədi.

Möhtərəm oxucu, sənə qəribə gəlməsin bu hadisə hamını, o cümlədən mənə o dərəcədə təsirləndirdi ki, əlli il bundan əvvəl – orta məktəb şagirdi olanda dediyim bir sinəzəni xatırladım (Bəlli olduğu kimi XIX əsrin birinci yarısından başlayaraq maarifçilik ideyası meydana gəldi. Bu, yarımçıq dindarların xoşuna gəlmədi. Ona görə sinəzənlər, mərsiyələr yazdırıb xalqın başını qatdılar ki, millət oxuyub savadlanmasın. Yoxsa biz kasıb düşərik... Aşura günü Şümr (Allah lənət eləsin) İmam Hüseyni (Allah ondan razı olsun) öldürmək üçün Kərbəla düzündə döyüş meydanı açmışdı. Bütün igidləri öldürüb İmam Hüseynin özünü meydana dəvət edirdi ki, öldürsün.

Məntiqsizliyə baxın, guya İmam Hüseyin körpə oğlu Əli Əsgəri gətirib ona su verilməsini istəyir. Sinəzan belədir:

Ya Hüseyin, sənənin halına o gün,
Qətlinə duran ləşgər ağladı.
Yerlər ağladı, göylər ağladı,
Şümr əlindəki xəncər ağladı.
Gətdi əsgəri, oldu rubə-ru,
Xahiş eylədi verdilər su.
Qundaq əsgəri oxladı ədu, (ox atan)
Ox dəyib Əli əsgər ağladı.
Buradakı oxşarlığa fikir verirsinizmi.

4. Cənubi Azərbaycanda baş verən kütləvi hərəkatı hamı televiziya vasitəsilə izləyir. Xalqa təklif edirlər ki, ana dilindən imtina etsin! Hələ dünyada elə bir despot xalq olmayıb ki, başqasına ana dilindən imtina et desin.

Bu hərəkatda nə qədər uşaq, cavan, yaşlı insanlar məhv edilmiş, güllələnmişdir.

Əslində, biz Şəhriyar haqqında, onun yüksək bədii yaradıcılığı, təqdirəlayiq milli vətəndaşlıq mövqeyinə nəzər salmaq idi. Amma Şəhriyar haqqında danışarkən Azərbaycan dilinin, milli keçmişinin adət-ənənəsinin, ümumiyyətlə Azərbaycan mentalitetinin İranda bütün parametrlərdə bizdən aşağı olan şovinistlərin düzgün olmayan insani cəhətlərini göstərmək lazım gəlirdi.

Biz Şəhriyarı XX əsr İran ədəbiyyatının Nizamisi kimi göstərmək istəyirik. Belə bir paralelizmi aparmaq üçün aşağıdakılara söykənirik:

1. Hər ikisi fars dilində cildlərlə kitab yazmışdır.

2. Hər ikisi fars dilində farslardan yüksək mərtəbəyə qalxmışdır.

3. Hər ikisi ana dilini sevmiş. Bu dildə təkcə ahəng qanunu olduğu üçün daha yüksək musiqililik olduğunu qeyd etmişlər. Əslində, Nizaminin də türkcə bir divanı olmuşdur. Onu farslar yox etmişlər.

Şəhriyar XX əsr İran – farsdilli ədəbiyyatın başında durur. Şəhriyar yaradıcılıq və istedad cəhətdən nə qədər xoşbəxtdirsə, həyatda bir o qədər bədbəxt – bəxtsiz olmuşdur.

Şəhriyar böyük mütəfəkkir, filosof şairdir. Şairin həyat fəlsəfəsi bərabərlik, ədalət, sülh, əmin-amanlıq, insanpərvərlik, mənəvi ucalıq fəlsəfəsidir. Bu poetik

fəlsəfənin şüarı belədir: ancaq özün üçün yox, başqaları üçün yaşa, yarat! Həyatı fərdiyyətçilik duyğularından təmizlə, xalqa, zəhmətkeşlərə yaxın ol! Cəmiyyət üçün, onun tərəqqisi üçün əlindən gələni əsirgəmə! İrəliyə doğru inkişaf yollarını axtarıb-ara, tap! İnsanları, həyatı duy, incə zövqlü və zərif düşüncəli ol! Düşün və ağılla yaşa! Hər şeyi kökündən vurub dağıtma, yenini köhnənin gözəl və möhkəm təməlləri üzərində qur! Xalqımızın gözəl adət və ənənələrinə hörmət et! Ata-babalarımızın həyat təcrübəsini dərinlən öyrən, hər yerdə istifadə et! Bütün bunlar Şəhriyar poeziyasından çağırışların başlıca qayəsini təşkil edir. Şairin bu həyat fəlsəfəsi ictimai məqsədlərə, tərəqqiyə xidmət edir. Bu, təmizlik fəlsəfəsi, keçmişin gözəl cəhətlərinə əsaslanan, gələcəyə çağıran zəka, kamal fəlsəfəsidir.

Şəhriyar 1905–1906-cı ildə Təbrizdə vəkil ailəsində anadan olmuşdur. Şairin uşaqılıq illəri Məşrutə inqilabı illərinə təsadüf edir. Onun atası ailəsini füsunkar Heydərbaba dağının ətəklərində yerləşən Xoşginab mahalına aparır. Şəhriyarın uşaqılığı billur çeşmələr, zümrüd meşələr, tərlandırlar, turaclar məskəni olan Qaraçəmən, Xoşginab mahalında keçmiş, bu ilahi gözəlliklər şairin uşaqılıq yaddaşında əbədi həkk olub qalmış, unudulmaz uşaqılıq xatirələri sonralar “Heydərbabaya salam” poemasına çevrilmişdir.

Şəhriyar uşaq yaşlarından şeirə, ədəbiyyata həvəs göstərmişdir. Divanlarına yazdığı müqəddimələrindən görüldüyü kimi cavan yaşlarında Nəbati, Şükuhi və Ləlinin əsərləri ilə tanış olmuşdur. Sonralar Xazin və Sabir poeziyasına, “Molla Nəsrəddin” jurnalına maraq göstərmişdir. Nizami, Rumi, Xəyyam, Hafiz, Sədi, Şəms

Təbrizi, Saib Təbrizi poeziyası ilə tanışlıq Şəhriyarın istedadının inkişafında böyük rol oynamışdır. Şəhriyar ilk təhsilini atasından, şairlərin kitablarından almışdır. Şair özü onu əhatə edən Azərbaycan mədəni mühitinin, uşaqlıq çağının zəngin xatirələrinin, füsunkar Azərbaycan təbiətinin onun yaradıcılığına güclü təsirini qeyd etmişdir.

Orta təhsilini Təbrizdə “Füyuzat” mədrəsəsində alan Şəhriyar hicri 1303 (1924)-cu ildə Tehrana gedir və orada tibb institutuna daxil olur. Burada beşillik təhsildən sonra diplom almadan institutu tərk etməyə məcbur olur. 1314 (1935)-cü ilədək Xorasanda və sonralar Tehranın Kənd Təsərrüfat Bankında işləyir. Şəhriyar hələ institutda oxuduğu vaxt Cürəyya adlı bir qızı sevir və onunla ailə qurmaq istəyir. Şairin yoxsulluğu üzündən bu sevgi uğursuzluqla nəticələnir. Şəhriyarın bütün qəlbi, varlığı ilə sevdiyi qız başqasına ərə verilir. Şairin ilk eşqi, təmiz məhəbbəti ictimai bərabərsizliyin qurbanı olur. 1971-ci ildə Tehrandan çıxan “İttılaat” qəzetində Şəhriyarın müsahibəsi bu haqda lazımi məlumat verir. Müxbir yazır: “Şəhriyarın sürgün olunması məsələsi maraqlıdır. O, tibb institutunun tələbəsi olduğu vaxt bir qıza vurulur. Eşqin coşqun çağlarında Şəhriyar adını və vəzifəsini demək istəmədiyi güclü bir şəxslə üz-üzə gəldiyini görür. O, gənc tələbəni tutduraraq zindana saldırır. “Günah”ından bir şərtlə – Şəhriyarın Tehrandan çıxıb getməsilə keçəcəyini bildirir. Beləliklə, o, Nişapura sürgün olunur. Orada yaşayan məşhur rəssam Kamalülmülkün yanına gedir, onun işə qarışmasını xahiş edir. Kamalülmülk şairə deyir: “Keçəl çarə bilsəydi, öz başına qılardı”.

Şəhriyarın bu uğursuzluğu, nakam məhəbbəti onun sonrakı keşməkeşli və məşəqqətli həyatında baş verən

məhrumiyyətlərin başlanğıcı olur. Şəhriyar ömrü boyu ilk eşqinə sadıq qalır. Bu ölməz məhəbbət uzun illər şair ilhamının bəzəyi, yaradıcılığının yol yoldaşı olur. Şairin bu münasibətlə yazdığı qəzəlləri incə, lirik ruha malikdir. O, ayrılıqdan, onun əzab və işgəncələrindən şikayət etsə də, bu əbədi eşqə, bu ülvi məhəbbətə layiq əsərlər yaradır. Şəhriyar sevgilisini bütün gözəlliklərin zirvəsinə qaldırır. Şair həyatı, varlığı, bütün saf arzuları, zərif duyğuları onunla bağlayır. Qumrular da, güllər də, ay və ulduzlar da şairə bu sevgidən danışır, onun vəsfində nəğmələr deyir, əfsanələr söyləyir.

Böyük sənətkar çəkdiyi müsibətləri ictimai məhrumiyyət kimi mənalandırır, öz fərdi nakamlığının səbəbini ictimai ədalətsizliklə bağlayır. Şəhriyar ilk eşqinin, nakam məhəbbətinin sorağı ilə qocalıq illərinə qədər addımlayır. Bu ağır nisgili ürəyində daşıyan şair uzun müddət evlənmir.

Şəhriyarın həyatı böyük məşəqqətlə keçmiş xoşbəxt həyat sürməmişdir.

Şəhriyarın həyatı, güzəranı məşəqqətli və əzablı olmuşdur. Atası öləndən sonra şair anasını, bacı və qardaşlarını, bacısı uşaqlarını – on nəfərlik ailəni dolandırmaq üçün hər cür əzab və əziyyətə dözür. Tehrandə yaşayarkən Vətən həsrətini qəlbində dərin bir yara kimi gəzdirən şair, həmişə Azərbaycana qayıtmağa can atmış, doğma yerlərin nisgilini parlaq sənət incilərinə çevirmişdir. Şəhriyar 50 yaşından sonra böyük ürək çırpıntısı ilə Vətənin ağışuna atılır. Ana yurdunu illər boyu tərk edib getdiyi, belə gec qayıtdığı üçün acı peşmanlıq hissi duyur, özünü danlayır. Bu illər ayrılığında hamıdan çox şair özü itirmişdi. O, gəncliyini, ilk

məhəbbətini, ata-anasını, doğma adamlarını itirmiş, artıq qocalıq illərinə qədəm qoymuşdu. O, elə bir “Mumiya”ya bənzəyir ki, hələ əsrlərin, illərin yuxusundan ayılmamış, özünə gələ bilməmişdir. Bu dövrün ən mühüm hadisələrindən biri uzunsürən tənhalıqdan sonra Şəhriyarın ailə qurması və oğul-uşaq sahibi olmasıdır. Övladları Şəhrzad, Məryəm, Hadi şairin sevincinə çevrilir. Lakin təbiət, həyat şairə bu gecikmiş səadəti də çox görür. Şəhriyar gənc həyat yoldaşı Əzizəni qəflətən itirir, üç uşaqla yenə tənha qalır...

Müasir Azərbaycan və fars ədəbiyyatının korifeylərindən biri kimi tanınmış və sevilmiş Məhəmmədhüseyn Şəhriyar həm anadilli, həm də farsdilli klassik poeziyanın canlı ənənələri zəminində yüksəlmişdir. Klassika və Şəhriyar bədii əlaqələrini araşdırarkən Nizami, Xaqani, Hafiz, Rumi, Saiblə yanaşı, Nəsimi, Füzuli, Xətai, Vaqif, Sabir, Möcüz ənənələrinin də şairin qələminin kamilləşməsində məktəb roluna malik olduğunu aydın hiss edirik.

Müasir İran poeziyasını əlvan bir gülüstana bənzətsək, şübhəsiz, Şəhriyar yaradıcılığını o gülüstanın şah gülü saymaq olar. Şəhriyar bədii məramnaməsinin başlıca meyarı xalq həyatıdır. O, şeiri xalq həyatının ayrılmaz bir hissəsi hesab edir, insanın şeirsiz yaşamasını təsəvvürə belə gətirə bilmir. Şəhriyar poeziyasının lirik-romantik qəhrəmanı yüksək estetik ideallarla yaşayan, insan mənəviyyatının ülviyyəti, insan qəlbinin paklığı, insan idrakının ucalığı yolunda dönmədən mübarizə aparan fəal dünya vətəndaşıdır. Şəhriyar yaradıcılığının poetik “mən”i bütün dərüni xüsusiyyətlərilə bərabər, eyni zamanda ictimai həyatın bütün ziddiyyətlərini dərinədən

duyan, ədalət, azadlıq və xeyirxahlıq arzuları ilə çırpınan kamil bir insan, nəhəng və bütöv bir şəxsiyyətdir.

Şəhriyar poeziyasında şairin ata yurdu Qaraçəmən mahalı, Xoşginab kəndi, Heydərbaba dağı bədii surət səviyyəsində Vətənin rəmzi kimi təsvir və tərənnüm edilmişdir. “Heydərbabaya salam” poeması təkcə Azərbaycan şeirinin deyil, bəlkə də dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin nadir incilərindəndir. İran ədəbiyyatşünasları həmin poemanı Şəhriyarın və eləcə də İran ədəbiyyatının dəyərli bir sənət nümunəsi kimi qiymətləndirirlər. Əsər İran, Azərbaycan, Türkiyə və İraqda dəfələrlə çap olunmuş, oxucular tərəfindən böyük rəğbət və məhəbbətlə qarşılanmışdır.

Bu lirik poema təsvir etdiyi milli həyat mənzərələrinin vüsət və zənginliyinə, təbiət lövhələrinin reallığına və doğmalığına, xalq adət və ənənələrinin incə bədii inikasına, həmçinin aktual və qlobal ideyaların tərənnümünə görə ensiklopedik səciyyə daşıyan sənət abidələrindəndir. Məşhur türk alimlərindən Əhməd Atəş “Heydərbabaya salam”ın türkcə nəşrinin müqəddiməsində belə yazır: “İkinci dünya müharibəsindən sonra ümumtürk aləmində belə bir əsər yazılmamışdır”.

Mütərəqqi ideyalar carçısı olan Şəhriyar poeziyası dövrün ictimai, siyasi, fəlsəfi və ədəbi görüşlərinin aynasıdır. Şair xalq həyatının dərinliklərinə enmiş, dövrün, zamanın kəskin ictimai təzadlarını – şərin, mütləqiyyətin, ədalətsizliyin, mənəvi məhrumiyyətlərin faciələrini poeziyanın rəvan, aydın və təsirli dili ilə bütün dünyaya car çəkmişdir. O öz bədii yaradıcılığında xalq həyatının işıqlı və kölgəli cəhətlərini böyük məharətlə qələmə alır. Şair cəmiyyətin inkişafına əngəl olan

maneələri kəskin tənqid etdiyi kimi, qabaqcıl ictimai qüvvələri, zəhmətkeşlərin həyat və məişətini, onların ehtiyac və arzularını, xalqın inqilabi və mədəni keçmişini də böyük məhəbbətlə təsvir və tərənnüm edir.

Şəhriyar klassik irs və müasir ədəbi həyatla bağlı olan bir sənətkardır. Klassik-romantik poeziyanın mütərəqqi ənənələri ilə bədii ünsiyyət nə qədər möhkəm olsa da, Şəhriyar heç kəsin kölgəsində qalmamış, dövrünün novator sənətkarı kimi çağdaş şeirin inkişafında müstəsna rol oynayan yeni ədəbi məktəb yaratmışdır.

Şəhriyar təkcə Azərbaycan və İranın deyil, bütün Yaxın Şərqi böyük şairi kimi tanınmışdır. Şeir və sənəti ürəkdən sevən, öz sənətkar oğlunun qədrini bilən xalq hələ şairin sağlığında 16 isfənd (7 mart) “Şəhriyar günü” elan etmişdir. Təntənə ilə keçirilən bu şeir-sənət bayramında Təbriz məktəblərindən birinə şairin adı verilmişdir. O, eyni zamanda İran ədəbiyyatında tutduğu mövqeyinə görə birinci dərəcəli Maarif Nişanı ilə təltif olunmuşdur. Təbriz Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin böyük salonu (“Talar”) Şəhriyarın adını daşıyır. “Şəhriyar günü” münasibətilə şairə göndərilən təbrik teleqramlarında və məktublarda Şəhriyarın görkəmli sənətkar olması, mədəniyyət və ədəbiyyata böyük xidmətləri qeyd edilirdi. İranın o dövrdəki maarif naziri doktor Mehran “Şəhriyar günü” münasibətilə göndərdiyi məktubunda Azərbaycanın hələ qədim zamanlardan şairlər məkanı, fədakar qəhrəmanlar, igidlər diyarı olduğunu bir daha qeyd edərək, Nizaminin, Qətran Təbrizinin, Saib Təbrizinin və Azərbaycanın başqa şair və sənətkarlarının İran ədəbiyyatında böyük xidmətlərindən danışıır.

Böyük şair vahid Azərbaycan arzusu ilə gecə-gündüz alışıb yandı. Özünün hər şəhərdə, hər qəlbə izini qoyub 1989-cu ildə dünyasını dəyişdi. Onun adı Azərbaycan ədəbiyyatı, mənəvi dünyası və fəlsəfi baxışında əbədi həkk olunmuşdur. Onun adı Azərbaycan ədəbiyyatı, mənəvi dünyası və fəlsəfi baxışında əbədi həkk olunmuşdur. Onun yaradıcılığında müdrik insanın qəlbindən keçə biləcək bütün mənəvi dünya lövhəsinin bütün sahələrində əbədi həkk olunmuşdur. Bunlardan bir neçəsinə öteri nəzər salaq. Öteri deyirik ona görə ki, bu mövzuların hər biri xüsusi araşdırma mövzudur.

I. Ana dili problemi

Şəhriyarın dünyagörüşünün formalaşmasına, şəxsiyyətinin tamamlanmasına doğulub boya-başa çatdığı mənfur mühit güclü təsir edə bilməmişdir. Elə manqurt alim və şairləri vardır ki, şovinst fars mühiti güclü təsir edərək millətin, dilin nəinki qədrini bilmir, hələ milli kimliyimizə böhtan atır. Belələrinə misal olaraq Seyid Əhməd Kəsrəvini, Q.İnsafpur, Əsgər Heydəri və bir çox başqalarını, habelə Tehrandan yayımlanan “Səhər” kanalında çıxış edən xalqımızın əksinə, ermənilərin xeyrinə “şərhlər” verən manqurtları misal göstərmək olar.

Şəhriyar bütün təhsil pillələrini farsca bitirmiş, daim farsların əhatəsində olmuşdur. Amma bu ona təmizqanlı türk-azərbaycanlı mövqeyindən uzaqlaşdırma bilməmişdir. O, aydın idrakla dərk etmişdir ki, “dil millətin tək nişanıdır. Dil varsa, millət var! Dilsiz millət ola bilməz. Bir millətə hər şeyi ver, ana dilini əlindən al, o millət ölür.

Əksinə hər şeyini alsan da, ana dili əsasında millət yaşayıb dirçələcək. Məsələn, “Türkün dili” adlı şeirdə şair ana dili haqqında öz fikirlərini cəsarətlə belə ifadə edir:

Türkün dilitək sevgili, istəkli dil olmaz,
Özgə dilə qatsan, bu əsil dil əsil olmaz.
Öz şeirini farsa, ərəbə qatmasa şair,
Şeiri eşidənlər, oxuyanlar kəsil olmaz.
Pişmiş kimi, şeirin də gərək dad-duzu olsun,
Kənd əhli bilirlər ki, doşabsız xəşil olmaz.
Sözlər də cavahir kimidi, əsli bədəldən
Təşxis verən olsa, bu qədər zir-zibil olmaz.
Şair ola bilməzsən anan doğmasa şair,
Missən, a balam, hər sarı köynək qızıl olmaz.
Ötməz, oxumaz bülbülü salsan qəfəs içrə,
Dağ-daşda doğulmuş dəli ceyran həmil olmaz.
İnsan odu tutsun bu zəlil xalqın əlindən,
Allahı sevərsən, belə insan zəlil olmaz.
Hərçənd Sərabın südü çox, yağ-balı çoxdu
Baş ərşə də çatdırsa, Sərab Ərdəbil olmaz.
Millət qəmi olsa, bu cocuqlar çöpə dönməz,
Ərbablarımızdan da qarınlar təbil olmaz.
Məndən də nə zalım çıxar, oğlum, nə qisasçı,
Fars şairi çox sözdərini bizdən aparmış,
Sabir kimi bir süfrəli şair pəxil olmaz.
Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdi,
Xan yorğanı kənd içrə məsəldir mitil olmaz.
Azər qoşunu qeysəri-Rumi əsir etmiş,
Kəsra sözüdü, bir belə tarix nağıl olmaz.
Bu Şəhriyarın təbi kimi çimməli çeşmə
Kövsər ola bilsə, demirəm, Səlsəbil olmaz.

Müəllif əgər adi insan olsaydı, fars şovinistləri onu ya gizli şəkildə öldürər, ya da dar ağacından asardılar. Eyni sözləri “Varlıq” jurnalının dərc edən dünyaşöhrətli Cavad Heyət haqqında da demək olar. Bu iki nəfərdən fars şovinizmi çətinliyi üçün onlara toxunmamışdı. Yoxsa onların da taleyi M.T.Zehtabi, Rəcəb Albayraq və b. kimi olardı. Ana dili məsələsindən danışarkən müəllif Hafizin fars dilini X əsrdə ərəb dilinin təsirindən xilas etdiyi kimi (“Şahnamə” əsəri ilə), bu ölkədə türkə, xəz, dilimizə təhqiramiz sözlər deyən farsların təsirindən çıxarıb, ana dilinin üstünlüyünü sübut etdi. “Dərya elədim” şeiri də şairin ana dilini göyə qaldırıb: “Baxın mənim dilim necə əzəmətlidir” dedi:

Türkü bir çeşmə isə, mən onu dərya elədim,
Bir soyuq mərəkəni məhşəri-kübra elədim.
Bir işıltıydı Süha ulduzu tək görsənməz,
Göz yaşım ilə mən onu əqdi Sürəyya elədim.
Ümidim var ki, bu dərya hələ oqyanus ola,
Ona zamin bu zəminə ki, mühəyya elədim.
Ürfanın olmasa, şeirü-ədəb ibğa olmaz,
Mən də ürfana çatıb, şeirimi ibğa elədim.
Əbədiyyətlə yanaşsan doğular Hafizə tay,
Belə bir şahçıraq mən sizə ehda elədim.
Türkünün də canın almışdı həyasız tağut,
Mən həyat aldım ona, haqq üçün ehya elədim.
(Feyzi ruhülqüds oldu mədədim Hafiz tək),
Mən də Hafiz kimi ecazi-Məsiha elədim.
İndi göylərdə gözəl səflə, səfa ilə gəzir,
Məncəblarda üzən ördəyi durna elədim.
Nə tək İranda mənim qülqülə salmış qələmim.
Bax ki, Türkiyyədə, Qafqazda nə qovqa elədim.

Bax ki, Heydərbaba əfsanə tək olmuş bir qaf,
Mən kiçik bir dağı sər mənzili ünğa elədim.
Burda Rövşənəmirin də hünərin yad edəlim,
Mən onun da qələmin tutiye-quya elədim.
Bax ki, Tehrandə nə Fərzanələr oldu Valeh,
Gör ki, Təbrizdə nə şairləri Şeyda elədim.
Həm Səhəndiyyə Səhəndin dağın etdi başuca,
Həm mən öz qardaşımın haqqını ifa elədim.
Qəmə-qəddarələr ağzında dil olmuşdu söyüş,
Mən sevinc etdim onu, xəncəri xurma elədim.
Acı dillərdə şirin türkü olurdu hənzəl,
Mən şirin dillərə qatdım, onu həlvə elədim.
Hər nə qalmışdı keçənlərdən ona bal pətəyi,
Əridib mumlu balın şəhdi-müsəffa elədim.
Türkü vallah, analar oxşarı laylay dilidir,
Dərdimi mən bu dəvə ilə müdava elədim.
Şəhriyar, heyf savıqdır bu dəyirman hələ də,
Dartmağa bir dəni yox, mən də müdara elədim.

II. Xalqına məhəbbət, onun azadlıq, birlik arzusu.

Vətən elə bir anlayışdır ki, onu sevmədən bu məfhumun əsil mahiyyətini dərk etmək olmaz. Çoxları vətəni yaşayış yeri kimi başa düşür və günün harada xoş keçirsə, ora vətəndir kimi qeyri-insani fikirlər irəli sürürlər. Vətəni buraxıb bir parça çörək dalınca gedib xarici ölkələrə sığınan adamlar dərk etmir ki, Vətənə nahaq yerə ana demirlər. Ruslar Vətəni ata ilə bağlayır (отечество). Hətta onlarda da ölkə, yurd ana ilə bağlıdır (Родной край). Amma bizim anlayışımız belədir ki, vətənin mənasını o adam başa düşər ki, onun tarixini,

coğrafiyasını, öz xalqının keçmişini və s. bilib onunla fəxr etsin, desə ki, A.Səhhət vaxtilə deyirdi:

Vətən əcdadımızın mədfənidir,
Vətən övladımızın məskənidir.
Vətəni sevməyən insan olmaz,
Olsa da ol şəxsdə vicdan olmaz.

Şəhriyar vətənə məhz A.Səhhət deyən mövqedən yanaşırdı. Uzun müddət Azərbaycandan ayrılıb Tehrandə və başqa yerlərdə yaşasada, ruhu, ürəyi vətənlə – Azərbaycanla bir idi. Vətən məhəbbətinin bütün parametrlərini, onların təzahür formalarını şairin iki hissədən ibarət olan “Heydərbabaya salam” poemasında görmək olar. Bu poema şairin yaradıcılığında sanki bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Birinci hissədə şairin Heydərbaba həsrəti, gözəl xatirələri, Heydərbaba ilə bağlı olan insanların adət-ənənəsi həsrətlə yad edilir:

Heydərbaba, sənün üzün ağ olsun,
Dörd bir yanın bulaq olsun, bağ olsun,
Bizdən sora sənün başın sağ olsun,
Dünya qəzov-qədər, ölüm-itimdi,
Dünya boyu oğulsuzdu, yetimdi.

Heydərbaba, yolum sənənən gəc oldu,
Ömrüm keçdi, gələmmədim, gec oldu,
Heç bilmədim gözəllərin nec oldu,
Bilməz idim döngələr var, dönüm var,
İtginlik var, ayrılıq var, ölüm var.

Heydərbaba, igid əmək itirməz,
Ömür keçər, əfsus bərə bitirməz,
Namərd olan ömrü başa yetirməz
Biz də vallah, unutmaq sizləri,
Görəmməsək, halal edin bizləri.

Heydərbaba, Mirəjdər səslənəndə,
Kənd içinə səsdən-küydən düşəndə,
Aşıq Rüstəm sazın dilləndirəndə,
Yadıdadı nə hövləsək qaçardım?
Quşlar təkin qanad çalıb uçardım.

Şənkülava yurdu, aşiq alması
Gah da gedib orda qonaq qalması,
Daş atması, alma-heyva salması
Qalıb şirin yuxu kimi yadımda,
Əsər qoyub ruhumda, hər zadımda.

Heydərbaba, Quru gölün qazları,
Gədiklərin sazax çalan sazları,
Kənd-kövşənin payızları, yazları,
Bir sinema pərdəsidir gözümdə,
Tək oturub, seyr edirəm özüm də.

Heydərbaba, şeytan bizi azdırıb,
Məhəbbəti ürəklərdən qazdırıb,
Qara günün sərneviştin yazdırıb,
Salıb xalqı bir-birinin canına,
Barışığı bələşdirib qanına.

Göz yaşına baxan olsa, qan axmaz,
İnsan olan, xəncər belinə taxmaz,
Amma heyif, kor tutduğun buraxmaz,
Behiştimiz cəhənnəm olmaqdadır,
Zihəccəmiz məhərrəm olmaqdadır.

Xəzan yeli yarpaqları tökəndə,
Bulud dağdan yenib kəndə çökəndə,
Şeyxülislam gözəl sənin çəkəndə,
Nisgilli söz ürəklərə dəyərdi,
Ağaclar da allaha baş əyərdi.

Daşlı bulaq daş-qumunan dolmasın,
Baxçaları saralmasın, solmasın,
Ordan keçən atlı susuz olmasın
Deynə, bulaq, xeyrin olsun, axarsan,
Üfüqlərə xumar-xumar baxarsan.

Heydərbaba, dağın, daşın sərəsi,
Kəhlik oxur, dalısında fərəsi,
Quzuların ağı, bozu, qərəsi,
Bir gedəydim uca dağlar üzümü
Oxuyaydım, çoban qaytar quzunu.

Göründüyü kimi poemanın birinci hissəsində şair həsrətdolu keçmişini, keçən günləri xatırlayır. Əsərin ikinci hissəsində işə artıq şair doğma Heydərbabanın yanındadır. Burada da şair özünün ürəksizlədən xatirələrini dilə gətirir:

Heydərbaba, gəldim səni yoxlayam
Bir də yatım qucağında yuxlayım
Ömrü qovam, bəlkə burda haxlayam.
Uşaqlığa deyəm: bizə gəlsən bir
Aydın günlər, ağlar üzə gülsən bir

Heydərbaba çəkdin məni gətirdin,
Yurdumuza, yuvamıza yetirdin
Yaşılıq uşaq ikən itirdin.
Qoca Yaqub itmişsən də tapıbsan
Qovalayıb qurd ağzından qapıbsan.

Gedənlərin yeri burda görünür
Xanım nənəm ağ kəfənin bürünür
Dalımsadır hara gedim, sürünür.
Bala, gəldin? Niyə belə gec gəldin
Səbrim sənən güləşdi, sən güc gəldin.

III. M.H.Şəhriyarın vahid Azərbaycan vətəninin azadlıq sevgisini bir çox şeirlərində görmək olar. Şairin böyüklüyü onda görünür ki, şovinst, despot İran monarxiya rejiminin qabağından qaçmır, öz ürək sözlərini çəkinmədən, cəsarətlə deyir. Məgər o, Səttarxan, Şeyx Məhəmməd, Seyid Cəfər Pişəvəri hərəkatının qan dənizində necə boğulduğunu minlərlə Azərbaycanlının azadlıq-müstəqillik istədiyi üçün qətlə yetirildiyini, ölkədən qovulduğunu unutmuşdu.

Ancaq o inanırdı ki, Şəhriyar zirvəsi elə yüksəkdədir ki, heç bir despot, qatil bu zirvədə dayanan dahi şəxsi qətlə yetirə bilməz. Çünki onun səsi bütöv bir xalqın səsi idi. Bu səsi batırmaq ölkəni çalxalaya bilər. Buna görə də o sözünü cəsarətlə deyir və heç kəsdən çəkinmirdi. “Azərbaycan” şeiri buna misal ola bilər:

Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an,
Azərbaycan,

Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan,
Azərbaycan.

Səndən uzaq düşsəm də mən, eşqin ilə yaşayıram,
Yaralanmış qəlbim kimi, qəlbi viran Azərbaycan...
Bütün dünya bilir sənin qüdrətinlə, dövlətinlə
Abad olub, azad olub mülki-İran, Azərbaycan!
Bisütuni-inqilabda Şirin-vətən üçün Fərhad
Külüng vurmuş öz başına, zaman-zaman,
Azərbaycan!

Vətən eşqi məktəbində can verməyi öyrənmişik,
Ustadımız deyib heçdir vətənsiz can, Azərbaycan!

Qurtarmaqçün zalimlərin əlindən Rey şümşadını,
Öz şümşadın başdan-başa olub al qan, Azərbaycan!
Yarəb, nədir bir bu qədər ürəkləri qan etməyin,
Qolubağlı qalacaqdır nə vaxtacan Azərbaycan?!
İgidlərin İran üçün şəhid olub, əvəzində
Dərd almısan, qəm almısan sən İrandan, Azərbaycan!

Çəkinmədən şair bu şeiri fars dilində yazmışdır. Şeiri dilimizə Fikrət Sadıq tərcümə etmişdir.

Məlumdur ki, keçən əsrin axıncı rübündə, 1979-cu ildə Xomeyninin rəhbərliyi ilə şah rejimi devrildi. Buna hamı sevindi. Çünki despot, diktator devrilmişdi. Xalq elə bilirdi ki, Xomeyni quracağı dövlət, həqiqətən, İslam tələblərinə cavab verən, ona əməl edən bir quruluş olacaqdır. Əvvəllər bir neçə il bir qədər yumşaq davranan rejim tamamilə qəddarlaşıb başqa xalqlar üçün cəhənnəm olacaqdır.

İslam inqilabının ilk illərində çap edilməyə başlayan “Varlıq” jurnalı bütün insanların sevincinə səbəb olmuşdu. Böyük şair də bu müvəqqəti demokratik atmosferdən istifadə edərək çap olunan “Varlıq” jurnalının nəşrinə sevinclə qarşıladı:

Azadlıq quşu “Varlıq”
Hərçənd qutulmaq hələ yox darlığımızdan
Amma bir azadlıq doğulub varlığımızdan.
“Varlıq” nə bizim təkcə azadlıq quşumuzdur,
Bir müjdə də vermiş bizə həmkarlığımızdan.

Bəh-bəh nə şirin dilli bu cənnət quşu tuti,
Qəndin alıb ilham ilə dindarlığımızdan.
Dil açmada, karlıq da gedər, korluğumuz da,
Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan
Düşmən bizi əlbir görə təslim olu naçar,
Təslim oluruq düşmənə naçarlığımızdan.
Hər inqilabın vur-yıxı son bənnalıq istər,
Dəstur gərək almaq daha memarlığımızdan.
Huşyar olasız, düşməni məğlub edəcəksiz,
Düşmənlərimiz qədxuri huşyarlığımızdan
Birlik yaradın, söz bir olar biz kişilərdə
Yoxluqlarımız bitdirəcək varlığımızdan.

Xalqımız artıq 200 ilə cəmi 7 il qalmış bir müddətdə bir-birindən ayrı düşmüş həsrətlə bir gün bir-birinə qovuşacağına inanır. Bu inam Araz çayının 2 yerə böldüyü Azərbaycan xalqını bir gün belə tərk etməmişdir. Bu iki əsrdə Cənubi Azərbaycan nələr çəkməmişdir! Azadlıq, türklük onlar üçün qadağan olmuşdur. Şimalda yaşayan Azərbaycanlılar Ermənistanı verilmiş, özünün rus çarizminin sanki qoparaltısı olmuşdur. 1918-ci ildə milli müstəqilliyini əldə edən xalqımızı rus imperiyası bolşevik diktaturası əlimizdən 1920-ci ildə almışdır. Bu vaxta qədər misli görünməmiş bir amansızlıqla heç bizimlə əlaqəsi olmadığı halda düşmən Şaumyanı bizə rəhbər təyin etdi. Şaumyan ermənilərin intiqamını xalqımızdan qəddarlıqla aldı. Bakıda qətlə təhmin etdi. Andranik, Amiryan, Njde və başqaları silahsız Azərbaycanlıları öz evində, öz torpağında amansızlıqla

qırdı. Bunun ardınca bolşevik rejimi 1920–1953-cü illər arasında xalqımızı millətçi, panislamist, pantürkist adı altında amansızcasına qırdı. Məgər xalqımız bir olsa, müstəqil olsa belə qırğınlar olardımı. Şəhriyarın ayrılıq haqqındakı şeiri bu ayrılığı sanki təsvir edir. Bu şeir mahnı kimi dillər əzbəridir:

Bizi yandırır yaman ayrılıq,
Bu darıxdıran duman ayrılıq.
Gözə sovrulan saman ayrılıq,
Aman, ayrılıq, aman, ayrılıq!

Bir gözün açar, bir gözün yumar,
Arazı sərin gördükdə umar,
Xəzəri dərin gördükdə cumar,
Qəm dəryasına cuman ayrılıq,
Aman, ayrılıq, aman, ayrılıq!

Arazım vursun baş daşdan-daşa,
Göz yaşı gərək başlardan aşa,
Necə yad olsun qardaş qardaşa?
Nə din qanır, nə iman ayrılıq,
Aman, ayrılıq, aman, ayrılıq!

Dedim: ayrılıq, qısnama məni,
Sən tanımasan dostu, düşməni,
Yüz min kərrə də sınayam səni,
Haman ayrılıq, haman ayrılıq,
Aman, ayrılıq, aman, ayrılıq!

Göylərin Günün, Ayın gizlədir,
Ayrılıq gələ, bir kərəm qıla,
Bir neçə gün də bizdən ayrıla,
Qəm də bir biztək sarala, sola,
Hanı bir belə güman, ayrılıq,
Aman, ayrılıq, aman, ayrılıq!

Amansız gözün yuman ayrılıq,
Can cızılığından uman ayrılıq,
Qanla yazılmış roman ayrılıq,
Aman, ayrılıq, aman, ayrılıq!
Aman, ayrılıq, aman, ayrılıq!

Dahi şair ayrılıq həsrətini “Döyünmə və söyünmə” adlı şeirində daha qabarıq, cəsarətli şəkildə ifadə etmişdir. Burada əsr yarımliq bir müddətdə Azərbaycanı 2 yerə parçalamış, qardaşı qardaşdan, qaşığı gözdən “Oğraş qaşalan Həliməyə” bənzər bir vicdansıza qarşı dərin nifrətini bildirmişdir.

Daha sonra şair bir qərinə müddətində qafqazlı qardaşlarından ayrılmış, onlardan bir xəbər tuta bilməmişdir. Ancaq Şərqşünas Rüstəm Əliyevi görəndə “Görün nə hal alaram” deyir. Şeirin gözəlliyini və şairin duyğularını yetərinçə çatdırmaq üçün onu bütöv veririk:

Bir qərn də qardaşdan uzaqlaşmaq olarmuş?
Qardaş deyə bir ömr soraqlaşmaq olarmuş?

Birdən də bu qardaşla qucaqlaşmaq olarmuş?
Bunlar elə ki, ərz elədim gəldi və oldu!
Mən hər nə mahal fərz elədim, gəldi və oldu
Biz ayrılalı qərndi qardaşlarımızdan,
Leşlər kimi ayrı düşəli başlarımızdan,
Üzmüş əli qafqazlı qarındaşlarımızdan,
Gör mən nə hal ollam belə dastanı görəndə!
Birdən də Əliyev kimi aslanı görəndə!
Qardaş, gözüm axtarmada qoy bir səni tapsın,
Eşqim tilisim dağları Fərhad kimi çapsın,
Düşmən var isə, döşlərini təndirə yapsın,
Həsərət qalalı biz sizə bir qərn yarımındır,
Ağlar gözümün şahidi şeirim, setarımdır.
Oğraş qaşalan həlmə gözü qaşdan ayırmış,
Cəllad tiyəsilə bədəni başdan ayırmış,
Candan ciyəri, qardaşı qardaşdan ayırmış,
Bir millətə dünya boyu bir faciə doğmuş,
Biz ellərin ol qəhrəman ehsasını boğmuş.

1977-ci ildə Bakıda böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin yubileyi keçirildi. Bir çox xarici ölkələrdən sənətkarlar və alimlər dəvət edildiyi kimi Cənubdan da hamının artıq tanıdığı, sevdiyi böyük şair Şəhriyar dəvət edilmişdi. Bütün xalq böyük sevgi və həyəcan içində öz böyük oğlunun gələcəyini gözləyirdi. Böyükdən kiçiyə, savadlıdan savadsıza qədər intizarda idi. Əgər Şəhriyar gəlsə, bütün Azərbaycan sevinclə ayağa qalxıb öz böyük oğlunu ağışuna alacaqdı. Amma nə oldu?

Bunu qabaqcadan görən mənfur rejim şairi bu böyük yubiley hadisəsinə gəlməyə qoymadı. Nə üçün iki qardaş bir-biri ilə görüşüb sevensin? Bu idi mənfur şah rejiminin mahiyyəti:

Şair şimallı qardaşlarını görəndə belə deyirdi:

Gözüm aydın, görürəm sevgili qardaşlarımı,
Basmışam bağrıma öz doğma qarındaşlarımı.
Açmışam qolları xəlqimlə üzük həlqəsi tək,
Salmışam həlqəyə qiymətli üzük qaşlarımı.
Fələyin çərxini sındırmışam əvvəl daşda,
Ətəyimdə hələ də saxlamışam daşlarımı.
Açmışam qərnimizin bağlı qalan yollarını,
Tapmışam yüz sənə qürbətdəki yoldaşlarımı.
Bu Süleymandı yanımda, görəsən mən inanım?
Gah açıb, gah qıyırım gözlərimi, qaşlarımı.
Yığışın şənlik edək, qərnimizin bayramıdır,
Sil gözümdən bu yüz ildən bəri göz yaşlarımı
Yüz yaşım olsa da, olsun, yox üzümdə qırışım,
Cavanam, kim nə bilir, gizlədirəm yaşlarımı.
Qoçu qurbanlarımı kəsdi vətən oynaşımız,
Qanımlı xeyrat edərkən yedi bozbaşlarımı.
Ana oynaşını qeyrət gözü görsə kor olur,
Mən nə gözlə görə billəm vətən oynaşlarımı.
Gedəlim Qafqaz uşaqlarını təclil edəlim,
Şəhriyarım, dara saqqallarımı, saşlarımı.

Böyük şair bu şeirdə sanki romantik bir xəyal aləminə düşüb. Sevinir üzük qaşı kimi vətəni əhatə edə biləcək qədər qollarını açmışdır. Çox romantik şəkildə guya Süleyman Rüstəmi görür. Amma inana bilmir ki, Şimallı qardaşım görə bilər ona görə də qaşlarını, gözlərini gah qıyıb, gah açır. Yüz ildən bəri üzünə axıtdığı göz yaşlarını silir. Heç olmasa, romantik xəyal aləmindən Şimallı qardaşlarını bağrına basır. Bu ruhu onun “Qaçaq Nəbi” şeirində də görmək olar:

Dur qəfəs qapısın bir açax, Nəbi,
Qoşulaq quşlara bir uçax, Nəbi!
Qazamat istidi, yata bilmisən,
Analar beşiyin sata bilmisən,
Öz ata yurdunu ata bilmisən
Qeyrətin qurbanı, ay qoçax, Nəbi!
Dedin bəs vətən də sabiq vətəndir,
Gördün ki, dostun yox, hepsi düşməndir,
Vətəndən qalan bir quru kövşəndir,
Ondan da əl çəkib vaz keçax, Nəbi!
Çöllərdə çəkmişdim vətən zillətin,
Gərəkmiş özündə çəkim qürbətini,
Qıradım vətənin ipin, ülfətini,
Cigərdən ayrılır bir picax, Nəbi!

Burada Şəhriyarın Şimallı qardaşlarına olan məhəbbəti, sevgisi hər bir insanı kövrəldir. 60–70-ci illərdə şovinizist Pəhləvi rejimi və şovinizist bolşevik rejimi qılıncını bir qədər aşağı salmışdı. Buna görə də S.Rüstəm,

M.Rahim və başqaları Cənublu qardaşların Vətən üçün göz yaşı tökən sinəsidağlı Şəhriyar məktublar göndərir, onlar da qardaş həsrəti ilə qovrulduqlarını bildirirdilər. 1953-cü ilə qədər belə bir məktub yazıla bilərdimi?

Dərhal ermənilərin əlində olan KQB işçiləri panislamist, millətçi, paniranist adı ilə güllələyərdir.

Eyni sözləri Şəhriyar haqqında da demək olar – bir gecədə Təbrizdə on minlərlə adamı qətlə yetirən Pəhləvi rejimi Şəhriyarı bircə dəqiqədə yox edərdi.

Süleyman Rüstəmin şeirlə yazılmış məktubuna şeirlə cavab verən dahi şair cəmi dörd sözlə kitablara sığmayan mənalar ifadə etmişdir: “Demədin sözümə niyə ağladın?”

Bu misranı yüz istiqamətli qəmlər aləminə aparan kəlam kimi yazmaq olar. Eyni həsrət ahının naləsini biz “iki qardaş arasında” adlı şeirdə də görürük:

Aş içəndə üləma az qalır udsun qaşığı da,
Neyləsin, şəkk eləyib qaşığı ilə aş arasında.
Tapsa millət yavan aş, özləri bozbaşı yesinlər,
Yenə bir nisbət olar aş ilə bozbaş arasında.
Göz yaşımın, ay Araz, qoyma gözüm baxsa da
görsün,

Nə yaman pərdə çəkibsən iki qardaş arasında!
Demə dağ-daşdı, Süleyman, səni məndən ayıran şey,
Bir çibandır ki, çıxıbdır gözilən qaş arasında.
Ağ göyərçin, nə rəvadır ki, işıqlıq quşu səntək,
Yata bayquş yuvasında, qala xəffaş arasında.
Gör necə qızları, övrətləri sailliq edirlər,
Millətin namusudur, fırlanır övbaş arasında.

Xalqı dartıbla dəyirman daşıək dağları ilə,
Bizi dartanda qalaydı əli bir daş arasında.
Şəhriyarın yazan əşarı uzaqdan tanırım mən,
Bir uyuşmaq dəxi var nəqş ilə nəqqaş arasında.

İmkan olsaydı bu şeirin hər bəndini, misrasını açar və şairin giley dolu ürəyindən gələn bu sızılıtnı möhtərəm oxucuya çatdırardı.

Bir qədər də şairin musiqi dünyası haqqında danışaq: Şəhriyar və musiqi.

Bu mövzu çox geniş olduğu kimi, özünəməxsus cəhətləri ilə də seçilir. Musiqi insan oğlunun dünyanı dərk etdiyi gündən onun daxili aləminə təsir edən səs kompleksidir. Bu səslər insan boğazından əlavə, yüzdən artıq alətlə də çatdırılır. Bundan əlavə musiqi səsləri sevinc hissləri ifadə etdiyi kimi insan ruhunu sızıldadıb ağılada da bilir. Adamda fərəh hissi yaratdığı kimi, insanı qəzəblə coşdura bilir. Adamda igidlik göstərməyə ruhlandıran səslər sistemi də yarada bilir. Musiqinin ən dərin mənalı növü muğam dünyasıdır.

Bu haqda danışarkən Şəhriyarın bircə şeirinə nəzər salmaq kifayətdir. Böyük şairin “Sazlı şairimiz Xazinin ruhuna təqdim” şeiri dediklərimizə misal ola bilər. Cəmi 18 misralıq şeirdə dahi şair 12 musiqi alətinin, 25 muğam dəstgahlarının hissələrini yad edir. Burada adları çəkilən musiqi alətləri Şərq musiqisinə aiddir. Əslində bu alətlərin hər birinə bütün muğam dəstgahlarını ifa etmək olar. Amma muğamın bu və ya digər hissəsində ifadə edilən kədərdən tutmuş sevincə qədər bir çox hissləri ifadə edə bilmək üçün müxtəlif alətlərin səs çıxarma

xüsusiyyətlərini düzgün çatdırmaq üçün müxtəlif alətlərdən istifadə edilir:

Sızıldar sinəmin sazi, dəräməd eylərəm Şuri,
Çobanım səndə Sülməklə sızıldat tari-tənbur.
Hüseyni kakülün Üzarı getdi, nəzmi nəsr olmuş,
Çağır Şəhnazını, mənzum edək bu şeiri-mənsuri.
Şikəstə qəddi-Azərbaycan Dilkəşlə qılsın Rast,
Əraqi Rakdən endir, Füzuda bağla Mahuri.
Çal ol Çargah ilə Zabul, Muxalif varsa, Məğlub et,
Həsar içrə darıxdım, qoy dara çəksinlə Mənsuri.
Sazında simlərin ol tari-zülfün tək olub nacur,
Darax mizrabə cur et, bəlkə cur etsin bu nacuri.
Sızıldat Dəşti, Sarəngi Türk-Əfşar kimi neydə,
Bəyati-kürdi çal, son İsfəhan kök eylə səntüri.
Rəhab ilə Nəvadən pəncə qoy Ras pəncəgah üstə,
Mürəkkəbxan edir məhşər, qoy İsrafil çala süri.
Qarabağım çıxıb əldən, Segahım qoy Yetim olsun,
İgidlər yurdusa, bir gün ucalsun təbl-şeypuri.
Humayun dəstgah olsan, sazında Şəhriyar, yad et
Ki, millət şairi Xazin bizə yazmış bu dəsturi.

Musiqi alətləri:

1. Saz
2. Tari-tənbur
3. Ney
4. Santur
5. Sur

6. Təbil-şeypur

Bəzi musiqi alətlərinin adı təkrar olunur.
Muğam dəstgahları hissələrinin adları.

1. Dəraməd – Bütün muğamlar dəramətdə başlayır
2. Şur – Muğam dəstgahı
3. Hüseyni – Rast muğamında bir hissə
4. Uzar-uzzal – Bayatı-Şirazda son hissə
5. Şahnaz – Muğam adı
6. Şikəstə – Muğam hissəsi
7. Dilkəş – Şahmar muğamında bir hissə
8. rast – Sərbəst muğam adı
9. Əraq – Rastın zil hissəsi
10. Rak – Rast dəstgahına
11. Mahur
12. Çahargah
13. Zabol – Segah növü
14. Muxalif – Çahargahın hissəsi
15. Hasar-hisar – Çahargah dəstgahında bir hissə
16. Mənsuriyyə – Çahargahın zil hissəsi
17. Dəşti – Şur muğamında hissə
18. Sarəni – Şur dəstgahında bir hissə
19. Bayatı Kürd – Muğam dəstgahı
20. Bayatı isfahan
21. Rəhab-Rahab – 29 hissədən ibarət dəstgah
22. Nəva – 12 əsas muğamdan biri
23. Rast-pəncgah – Rast muğamında bir hissə
24. Yetim Segah – Segahın hüzn ifadə edən növü
25. Humayn – Muğam dəstgahı

Əslində, bu muğam dəstgahlarının hissələri və hissələrin hansı dəstgaha aid olması haqqında şərh vermək böyük araşdırma tələb edir. Bu isə bizim məqsədimizə uyğun deyil.

Dahi Şəhriyar da dünyanın böyük mütəfəkkirlərinə xas olan bir cəhəti də qeyd edir. Məlum olduğu üzrə, hələ indinin özündə də öz varı, pulu, imarəti ilə fəxr edənlər vardır. Belə adamlar bir-biri ilə müqayisədə özünün imarətinin uca mərtəbəsinin uca olması ilə öyünənlər xüsusilə müsəlman dünyasında daha çoxdur. Belə adamlar elə kütlənin əhatəsindədir ki, onlar adama elmi, biliyi, şəxsi keyfiyyətləri ilə deyil, pulu, varı dövləti ilə qiymət verirlər. Onlar unudurlar ki, ...

Qurani-Kərimin 31-ci surəsi olan “Loğman” surəsinin 33-cü ayəsində deyilir: “Ey insanlar Rəbbinizdən qorxun. Atanın oğula, oğulun ataya heç bir şeylə kara gələ bilməyəcəyi gündən həzər edin. Allahın vədi, şübhəsiz ki, haqdır (Qiyamət günü mütləq gələcəkdir). Ehtiyatlı olun ki, dünya həyatı sizi aldatmasın, Şeytan sizi Allaha arxayın edib (Allah öz bəndələrinə mehribandır, onların hamısını bağışlayacaq, günahlarından keçəcəkdir) tovlamasın”.

Dinimizin təməli olan bu kitab neçə qərinə bundan əvvəl insanları düz yola çəkib. Mömün və bilikli uləmələr, alim və şairlər bu dünyanın fani olduğunu min dəfələrlə demişlər. Böyük Şəhriyar da dünya haqqında eyni məzmunu öz poetik ifadələri ilə dilə gətirmişdir.

Şəhriyarın özünün həyatının böyük bir hissəsi qəmlə, kədərlə keçdiyi üçün dünyanın fani, yalan, vəfasız olduğuna məhz bu prizmadan yanaşmışdır.

Buna görə də şair öz böyük Xələfi Xəstə Qasımın baxış bacağından dünyanı qiymətləndirmişdir. Şair “Yalan dünya” şeirində deyir:

Bu dünya fanidir, fani,
Bu dünyada qalan hanı?
Davud oğlu Süleymanı
Qızıl taxtdan salan dünya.
Tikmədaşlı Xəstə Qasım.
Sənin bəhrən yiyən kimdir?
Kiminkisən, yiyən kimdir?
Sənə doğru deyən kimdir?
Yalan dünya, yalan dünya!
Səni fərzanələr atdı,
Qapıb, divanələr tutdu,
Kimi aldı, kimi satdı,
Satan dünya, alan dünya.
Çatıb, səndən keçən keçdi,
Əcəl camın içən keçdi,
Olan-oldu, keçən keçdi,
Nə istirdin olan, dünya.
Boğulaydın, doğan yerdə,
Doğub, xəlqi boğan yerdə,
Oğul nəşin oğan yerdə,
Ana zülfün yolan dünya.
Qazanıb, hey talanıbsan,
Qalanıb, hey calanıbsan,

Əzəldən çalxalanıbsan,
Yenə də çalxalan, dünya.
Nənə qarnı ilk beşigün,
Qəbristanlıq son deşigün,
Nə içərin, nə eşigün
Qaranlıq bir dalan, dünya.
Yaman qurqu, yığılıydın,
Tufanlarda boğulaydın,
Nolaydı bir dağılaydın,
Bizi dərdə salan dünya.

Dahi Şəhriyar haqqında bir neçə kəlmə demək istərkən türk-fars məsələsinə də toxunduq (çünki zamanı idi). Bir də misalları geniş verdik ki, şairin sözlərindən oxucu zövq alsın.

*Adil Babayev,
filologiya elmləri doktoru, professor*

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Dədə Qorqud repressiya tufanında	3
Adamın adı “boş şey” deyil (“ <i>Yeni Ordubad</i> ” qəzeti, 28 iyul 1971, səh.3).....	17
Qeyri-adi müdafiə (“ <i>Azərbaycan müəllimi</i> ” qəzeti, 8 iyun 1973, №46, səh.3).....	19
50-ci ilk zəng (“ <i>Azərbaycan müəllimi</i> ” qəzeti, 5 sentyabr 1973).....	23
İslam Səfərli – 50 (20 yanvar 1973-cü ildə Azərbaycan Dövlət Dram teatrından çıxışı).....	26
Toponimik terminologiyada representasiyaya dair (“ <i>Azərbaycan terminologiyası</i> ”. Elmi konfrans materialları. Bakı, 1988, səh.225–227).....	33
Hamının sevimlisi (<i>Azərbaycan müəllimi</i> ” qəzeti, 19 oktyabr 1988).....	35
Büllur şəxsiyyət (“ <i>Azərbaycan müəllimi</i> ” qəzeti, 21 noyabr 1988).....	43
Kamala ehtiram göstərir həyat (<i>Təbrik edirik – 60</i>) (<i>dos.Qulamhüseyn Əliyev haqqında</i>).....	48
Milli filologiyamızın fədaisi (“ <i>Yeni Turan</i> ” qəzeti, 26 may 1993-cü il, №9, səh.3).....	57

Qiyəmətli dərslük (*“Xalq qəzeti”*, 7 oktyabr 1994-cü il, №62(22100)).....61

Gənc yaradıcılara yaşıl işıq yandırmalı (*P.Hadinin “Qaranquş yuvası” kitabına ön söz*) B.1996.....64

Milli dəyərlərimiz (*N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Filologiya məsələlərinə dair tematik toplusu. Bakı, 1999, №3, səh.119–130*).....72

Göz açanda gördüyüm, ayaq açıb gəzdiyim kənd! (*“Dürnisvədirnisilər” kitabı. Bakı, 2001, səh.330*).....87

Nizami Gəncəvi və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında musiqi (*Şairin anadan olmasının 880 illiyi münasibətilə*) Noyabr 2021-ci il.....109

Rusiyada şərqşünaslığın banisi (*Azərbaycan Dillər Universiteti, Mirzə Kazımbəy-300. Elm konfransın tezisləri. B., 2002, səh.4-6*).....126

Xoşbəxt adam (*akad. Vəsim Məmmədəliyevin 60 illiyinə həsr edilmiş kitab. B., 2002, səh.157–159*).....130

“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı milli dilimizin və dilçiliyimizin tarixində yeni mərhələdir (*“Azərbaycan müstəqillik yollarında” mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları (tarixi həqiqətlər, faktlar və reallıqlar) (2 may 2002-ci il), Bakı, Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, 2002*).....133

Dağıtmaq qurmaq deyil (“ <i>İqtisadiyyat</i> ” qəzeti, 4-10 iyul 2003, №29(243), səh.8).....	143
Dünya, başın sağ olsun! (“ <i>Müdrliklik zirvəsi</i> ” dərgisi. B.,2003, səh.26).....	148
Tufanlar içində yanan çırağ (“ <i>Yeni əsr, yeni nəsr</i> ”. Aylıq ictimai-siyasi dərgi.№1,May, 2003).....	151
İstedadlı alim, gözəl insan (“ <i>Azərbaycan müəllimi</i> ” qəzeti, 4 aprel 2003).....	165
Hər dil şeir deməz! (Y.Anabadlının “ <i>Bu dünyada</i> ” kitabına ön söz. B., 2004.....	169
Müstəqillik müstəvisi. ADU “ <i>Dil və ədəbiyyat</i> “ jurnalı,2006, səh. 66-82.....	175
Gözəl alim, özəl şəxsiyyət (<i>Xarici dilin tədrisinin örnəkləri</i>) (<i>Azərbaycanda Xarici Dillər, №2, 2007, səh.99101</i>).....	206
Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri genişlənilir (“ <i>Respublika</i> ” qəzeti,31dekabr2007-ci il).....	210
Böyük arzunun böyük bəhrəsi (“ <i>Respublika</i> ” qəzeti 9–17 noyabr 2007-ci il, səh.3).....	215
Gənclik: mifik təfəkkürümüzdə və indi. ADU, “ <i>Dil və ədəbiyyat</i> ” jurnalı №3, 2007,səh.113–126.....	226
Mir Cəlalin “insanlıq fəlsəfəsi” kitabında insanlıq fəlsəfəsi haqqında.“ <i>Dil və ədəbiyyat</i> ” jurnalı, ADU nəşri, Bakı, №2(6),2008,səh.72–92.....	247

I Fəsil. “İnsanliq fəlsəfəsi” kitabında toplanmış hekayələrin məzmun və ideyası.....	253
II Fəsil. Hekayələrin sənətkarlıq xüsusiyyətləri.....	268
Düşüncə dəryadan dərin olurmuş. I.Seyidqəraninin “Rübailər” kitabına ön söz. Bakı,2008,səh.5–18.....	278
Halal çörək, aln təri, istedad, yurd sevgisi, el sayğısı, təmiz ad! (“Dil və Ədəbiyyat” jurnalı,2008/2(6), səh.109–113).....	291
Yusif Seyidovun siyasi düşüncəsində Heydər Əliyev fenomeni (“Dil və Ədəbiyyat” jurnalı, 2009/3(11), səh.156–159).....	299
Ön söz (Təranə Eynalovanın “Pəncərəmi döyən qəm” (povest) kitabına öns öz.B.,Yazıçı, 2009).....	328
Qərbi Oğuzdakı izimizin bir qarışını, dilimizin bir kəlməsini unutmayaq (Tacir Səmiri. Gülsehran. Bakı, “Apostrof” çap evi, 2009, 284 s.).....	333
Xarici Dillər İnstitutundan Dillər Universitetinə (“Respublika” qəzeti, 17 fevral – 24 fevral 2009-cu il).....	340
Naxçıvanlı “arşınmalçı” Bakıda (“Respublika” qəzeti, 23–30 may 2009-cu il).....	344
Pilotluq məsuliyyəti. (“Respublika gəncləri” qəzeti,20 oktyabr 2010, №32(363), səh.2).....	347

Gərgin əməyin böyük bəhrəsi (“ <i>Dil və Ədəbiyyat</i> ” jurnalı, 2010/2(13), səh. 188–205).....	355
Şair ola bilməzsən, anan doğmasa şair. (<i>Vasif Qurbanzadənin “Fanar nəğmələri” şeirlər toplusu (kitabı) haqqında. “Respublika gəncləri” qəzeti, Bakı, 2010, №12</i>)	362
Bir dərginin özəllikləri. <i>Burada “Dədə Qorqud”un almancadan tərcüməsi verilmişdir. Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, 2011, №47(376)</i>	372
Dilimizin və milli mənəviyyatımızın böyük qayğıkeşi (<i>M.İbrahimov haqqında</i>)“ <i>Respublika gəncləri</i> ” qəzeti. <i>Bakı, 2011, №58(388), səh.11</i>	381
Qorqudşünaslıqda yeni səhifə. <i>ADU elmi əsərləri “Dil və ədəbiyyat” seriyası, Bakı 2011, №3</i>	387
Psixoloji poetika və ya poetik psixologiya. (<i>S.Seyidovun “Психология в стихах” kitabı haqqında “Respublika gəncləri” №75, 18–25 sentyabr, 2012</i>)	412
Qəlbimizdə yaşayacaq (“ <i>Ədəbiyyat</i> ” qəzeti, 11 yanvar 2011, №6).....	420
Bəkir Çobanzadənin zindan həyatı (“ <i>B.Çobanzadə və türkölogiyanın müasir problemləri</i> ” mövzusunda respublika konfransı materialları. <i>B., 2013, səh.26–33</i>).....	423
Poliqlotun ana dili. (<i>F.Veysəllinin 70 illiyinə həsr edilmiş toplusu. “Böyük alim, böyük şəxsiyyət” kitabı. 2013, səh.102–108</i>).....	447

İstedad çərçivəyə sığmaz (“Respublika gəncləri” qəzeti, №04(447) 22 fevral 2014-cü il, səh.9).....	445
Böyük axtarışların ilkin notları (İmarət Süleymanova. “Elm və sənət dünyasına baxış bucağı”. B., 2014, səh.3–7).....	450
Dərdə əlac təkcə dərman deyil (“Respublika gəncləri” qəzeti, 29 Aprel, 2015, №14).....	455
Nitqə aid həkim resepti (“Kredo” qəzeti 1 may 2015, №18, səh.11)	459
El şairinin bədii düşüncələri. Yusif Anabadlının “Qələmə süzülən sözlər” kitabına ön söz B.,2016, səh 3–7.....	464
Poeziya ziyasının fokus nöqtəsi (Q.Musayevin şeirləri haqqında)“Respublika gəncləri”.№79,səh.4–5.....	470
Eşq duaları. Vahid Əlioğlunun “Ürəyimlə neyləyim” (ön söz) B.,2016, səh.3–7.....	483
Mifopoetikaya dair dəyərli araşdırma. (P.İsayevanın eyniadlı əsərinə rəy) “Respublika gəncləri”,2016, №36.....	491
Ön söz (Səidə Rüstəmovanın “Azərbaycan dilinin dram üslubunun inkişafı” kitabına ön söz. Bakı, Elm nəşriyyatı, 2016, səh.3–5).....	499

Görkəmli alim, kamil şəxsiyyət (<i>prof. Yusif Seyidova. “Ulduz ömürlü insan”. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2017, səh.218–221</i>)	503
“Kişi ömrü”nün səssiz harayı	508
Azərbaycan qadınının mental mücəssəməsi (<i>“Salatın Əhmədli–60” kitabında. Bakı, “Günəş” MMC, 2017, səh.23–25</i>).....	515
Naxçıvan, islam əxlaqi və tarixi həqiqətlər. (<i>“Naxçıvan: İslam mədəniyyətinin paytaxtı” beynəlxalq konfrans materialları.2017,səh.103–109</i>).....	518
Naxçıvan ərazisində islam mədəniyyəti nümunələri. (<i>“NAXÇIVAN” Universiteti /Elmi Əsərlər/ 2018, №3, səh.199–204</i>).....	536
Teleparıcıların nitqi çox bərbaddır (<i>“Şərq” qəzeti, 24 yanvar 2018, №14(4709), səh.11</i>).....	548
Heydər Əliyevin nitqlərinin yorulmaz tədqiqatçısı (<i>“Xalq qəzeti”, 12 avqust 2018-ci il, səh.4</i>)	552
70 ilin zirvəsi (I yazı) (<i>525-ci qəzet, 9 yanvar 2019 №4</i>)	560
ADU: 70 ilin zirvəsi (II yazı) (<i>525-ci qəzet, 24 yanvar 2019, №15</i>).....	569
70 ilin zirvəsi (III yazı).....	578
XX əsrin Nizamisi	589

ADİL BABAYEV

ƏSƏRLƏRİ

ON YEDDİ CİLDDƏ

II CİLD

**PUBLİSİTİKAYA VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞA
AİD MƏQALƏLƏR**

Naşir: Valeh Mayılov

Korrektor: Xanəhməd Novruzov

Çapa imzalanıb: 18.04.2023

Kağız formatı 60x84 1/16.

H/n həcmi: 45,50 ç.v.

Tiraj 25.

“MSV NƏŞR” MMC-nin mətbəəsində
çap edilmişdir.

Tel.: 012 539 54 69

Mob.: 055 640 00 94

